ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ
1923

UNIVERSITATEA DIN CLUJ

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

PUBLICAT

DE

ALEX. LAPEDATU și IOAN LUPAȘ

Profesori de Istoria Românilor la Universitate
Membri ai Academiei Române

II

1923

BUCUREȘTI
„CARTEA ROMÂNEASCĂ" S. A.
1924

609

AMINTIRII

SCUMPE ȘI NEUITATE

A ILUSTRULUI

ISTORIC ȘI PROFESOR

DIMITRE ONCIUL

ÎNCHINA

CU SENTIMENTELE DE ADMIRAȚIE ȘI DE

RECUNOȘTINȚĂ PE CARE I LE PĂSTREAZĂ

O ÎNTREAGĂ GENERAȚIE DE ISTORICI ROMÂNI,

AL DOILEA VOLUM AL ANUARULUI LOR

EDITORII.

Acest al doilea volum — pe 1923 — al Anuarului Institutului de Istorie Naţională de pe lângă Universitatea din Cluj apare cu oarecare întârziere. Cauzele cari au provocat această întârziere fiind independente de voinţa noastră, nu credem că este cazul să mai insistăm asupra lor. De aceea vom deschide publicaţia dând cititorilor numai oarecari lămuriri cu privire la deziderarele pe cari le exprimam la acest loc în Anuarul precedent. Şi anume:

Repertoriul bibliografic al istoriografiei române pe 1921—1922 am isbutit să-l dăm la iveală aşa cum am dorit. Aceasta graţie concursului D-lui Al. Sadi-Ionescu, Bibliotecar-ajutor al Academiei Române, şi colaboratorilor săi din serviciul aceleiaşi instituţiuni, D-nii Ioachim Crăciun şi Ioan Lupu, cari au luat asupra dânşilor sarcina întocmirei acestei migăloase si laborioase opere. Cum vor constata acei ce-l vor examina, repertoriul acesta este alcătuit după cele mai nouă metode şi norme bibliografice şi, lucrat fiind în cea mai bine înzestrată bibliotecă a ţării, acea a Academiei Române, e pe cât s'a putut mai complect. Negreşit va fi având încă lacune şi neajunsuri, provenind, cele dintâi, din lipsa unora din scrierile şi periodicele de specialitate chiar şi în depozitul amintit, iar cele din urma din lipsa unor lucrări similare anterioare care să fi putut înlesni, sub raportul experienţei câştigate, lucrul celor ce l-au întocmit. Aceste lacune şi neajunsuri vor fi însă completate şi îndreptate în suplimentele ce se vor da pe lângă repertoriile bibliografice ale istoriografiei române din anii următori, dintre cari cel pe 1923—1924 se va tipări în Anuarul viitor. De altfel necesitatea repertoriului ce publicăm acum pentru întâia oară era aşa de mult simţită, iar utilitatea lui va fi aşa de mare pentru cercetători, în cât nu ne îndoim că, chiar cu lacunele şi neajunsurile ce vor întâlni, ei vor fi cei dintâi cari să recunoască şi să aprecieze atât meritul cât şi munca, conştiincioasă

şi sârguincioasă, a celor ce l-au întocmit şi redactat şi cărora ţinem să le exprimăm aci mulţumirea noastră.

Părţii rezervate dărilor de seamă şi recenziilor n'am ajuns sa-i dăm extensiunea ce am fi dorit şi s'ar fi cuvenit, ca să fie, cum spuneam în Anuarul trecut, împreună cu repertoriul bibliografic, oglinda producţiunii noastre istoriografice. Şi aceasta din cauză că n'am isbutit încă să asociem la această lucrare pe publiciştii de specialitate ce ne-ar fi putut da preţiosul lor concurs pentru ajungerea scopului urmărit. Căci, pe lângă buna voinţă, vremea va putea numai strânge, rând pe rând, în jurul acestei publicaţii, pe toţi acei scriitori, cari, prin colaborarea lor, fiecare în specialitatea sa, să dee, an de an, un mănunchiu, cât mai bogat şi mai complet, de dări de seamă şi recenziuni, competinte şi folositoare, asupra operelor mai de seamă ale istoriografiei noastre naţionale în toate domeniile de investigaţie ale ei. Rugăm deci pe cititori să primească cu îngăduinţă ceea ce le-am putut da sub acest raport, în speranţă că Anuarele viitoare vor aduce şi în această privinţă contribuţiuni din ce în ce mai numeorase şi mai importante.

Premiile publicate de Institut în anul trecut, pentru cele mai bune lucrări cu subiecte date, au fost obţinute: acel pentru contribuţiuni la bibliografia istorică română ardeleană de venerabilul şi meritosul publicist Th. V. Păcăţianu cu indicele ziarului «Telegraful Român» din Sibiu (pe autori şi materii), iar acel privitor la viaţa şi activitatea lui Avram Iancu de tânărul şi distinsul nostru elev Nic. Buta, cu monografia sa asupra Eroului, din care primul capitol s'a tipărit în cuprinsul Anuarului de faţă, iar scrierea întreagă a apărut cu ocazia recentelor serbări naţionale pentru comemorarea centenarului naşterii legendarului «Craiu al Munţilor», cu cheltuiala Ministerului Cultelor şi Artelor. Ce priveşte premiul publicat mai în urmă, cu subiectul Procesul Memorandului (cu acte şi documente dela contemporani), el nu s'a putut da, întru cât nu s'a prezentat nici un manuscris, aşa că a rămas să fie distribuit studenţilor noştri pentru lucrările lor de seminarii.

Biblioteca Institutului a crescut în cursul anului cu nouile achiziţiuni şi donaţiuni, iar fondul dăruit de Majestatea Sa

Regele, augustul nostru fondator și protector, a crescut și el prin faptul că sumele colectate pe seama Institutului au fost întrebuințate spre a se cumpăra rentă de Stat 5 % 1922 (de împroprietărire). Fondul s'a ridicat astfel la un milion lei în efecte. Venitul său a servit pentru acoperirea, în parte, a cheltuelilor de tipărire ale acestui Anuar.

Incheiem aceste scurte lămuriri cu amicale mulțumiri adresate colegilor dela Facultatea de Litere din Cluj (secția istorică și filologică), prin a căror prețioasă colaborare am putut să facem și din acest al doilea Anuar al Institutului nostru o publicație de interes științific care va fi apreciată, nu ne îndoim, după toată însemnătatea și valoarea contribuțiilor ce dânșii ne-au dat. Mulțumim asemenea noilor colaboratori din afară, meritoși cercetători ai trecutului poporului românesc din Ardeal, cum și tuturor celor ce ne-au mai ajutat la publicarea acestui volum.

Editorii.

CUPRINSUL:

—

FRAGMENTE DIN CRONICA SÂRBEASCĂ A LUI GEORGE BRANCOVICI

EXTRASE

DE

SILVIU DRAGOMIR.

INTRODUCERE.

Istoria Românilor din Transilvania până aproape în epoca modernă e lipsită de izvoare proprii. Robia politică îndelungată n'a dat posibilitate strămoşilor noştri să fixeze, în monumente scrise, partea de luptă şi de frământări, cari ar fi meritat să fie veşnicite. In afară de cronica sumară a popii Vasile din Şcheii Braşovului, scrisă către sfârşitul veacului XVII şi în afară de «Istoria» lui Radu Tempea, din jumătatea dintâiu a veacului următor, cari arareori depăşesc limitele interesului pur local, nu mai găsim, până la Clain, Şincai şi Maior, aproape nici o încercare, de-a povesti faptele vrednice de însemnat ale trecutului nostru. Doar cronica rimată a unui călugăr dela Prislop, care, în jumătatea a doua a secolului XVIII, deplângea soarta nefericită a mănăstirii sale, dărâmată până în temelii de urgia nemiloasă a generalului Buccow, s'ar mai putea înşira alături de cele două opere româneşti.

De aceea e nevoită istoriografia noastră a apela la izvoarele narative ale streinilor, unguri sau saşi, pentru a-şi complecta informaţiile, pe cari aiurea nu le găseşte. Multe din opiniile greşite privitoare la trecutul nostru, cari s'au strecurat chiar şi în operele istoricilor români, îşi au originea tocmai în asemenea izvoare streine, mai totdeauna duşmane nouă.

Totuşi la izvoarele cunoscute până acum ale istoriografiei ardelene se poate adăuga încă unul: cronica sârbească a lui George Brancovici, în care se tratează pe larg despre vieaţa fratelui său, a mitropolitului Sava, unul din cei mai vrednici arhierei ai bisericii româneşti din Ardeal. Dacă cele cinci cărţi ale acestei cronice sârbeşti sunt scrise pentru a dovedi erudiţia autorului ori pentru a-i justifica politica, fragmentele privitoare la mitropolitul Sava sunt un omagiu binemeritat adus fratelui mai bătrân, care l-a crescut, din cea mai fragedă copilărie.

Manuscriptul cronicei sârbeşti a lui George Brancovici se păstrează în biblioteca patriarhiei din Carloviţ. In 1910, când am copiat fragmentele, cari ne interesează, manuscriptul era împrumutat Academiei din Belgrad, uude îl studia d. Iovan Radonić pentru monografia sa monumentală[1]*), care a şi apărut în 1911. Aici am răsfoit-o şi am extras din ea părţile cari privesc vieaţa mitropolitului Sava: cartea V, pp. 1499—1531 şi 1562—1632, deci ceva mai mult ca o sută de pagini (4⁰ mic).*

Literatura istorică sârbească cunoaşte această operă sub numele de «Хроника Георгїа Бранковића, *adică «Cronica lui George Brancovici». Autorul n'a dat, ce-i drept, un titlu comun lucrării sale, căci cartea intâiu se numeşte:* «Хроникам книга първаꙗ» *(întâia carte a Cronicelor); a doua poartă titlul:* «Хроникам втора книга словено-србска» *(a doua carte slavo-sârbească a Cronicelor) şi tot asemenea se numesc şi celelalte cărţi următoare. Altădată însuşi autorul numeşte opera sa: Istoria, Istoriografia, Kniga (carte), ori chiar şi* «Историческо саписание» *(scriere istorică). Vom urma deci pilda istoriografilor sârbi, dacă îi vom zice şi noi «Cronică», iar nu «Cronicile» lui George Brancovici, cum ar fi exact. Dealtminteri denumirea din urmă ar fi, în cazul nostru, nepotrivită şi pentru cuvântul, că acelaş autor a scris o scurtă cronică şi în limba română, în răstimpul pe care l-a petrecut la Bucureşti*[2]*). În cronica sârbească Brancovici face aluzie, de bună seamă, la cronica sa românească spunând:* «Се убо вторим ꙗавственим известиꙗем изꙗаснити зачинаꙗем о словенских многоразличних на-

[1]). Dr. I. Radonić, Contele George Brancovici şi epoca sa, Belgrad 1911.

[2]) In Revista critică-literară, Iaşi 1893, pp. 366—396; apoi, după alt manuscript: Operele lui Gheorghe Brancovici, publicate după manuscriptul părintelui C. Bobulescu, de N. Iorga (Extras din Revista Istorică), Iaşi 1917.

родех имиже словеносьрпсти деспоти спа следствователну лозу имевши влекоми бивают». *(Acuma pentru a doua oară încep a da lămuriri printr'o scriere obştească despre feluritele popoare slave, din cari îşi trag neamul despoţii slaveno-sârbi)* [1]. *De fapt, cum observă foarte potrivit d. Radonić, cronica românească a lui G. B. se poate considera ca o schiţă prescurtată a celei sârbeşti* [2], *pe care în arestul său a amplificat-o numai, adăogându-i izvoare noi, precum şi partea care privea persoana sa.*

Fragmentele privitoare la vieaţa mitropolitului Sava, pe cari le publicăm aici, formează un întreg unitar. De aceea isprăvind povestirea sa, autorul se îndreaptă către cetitori, spunând că până aci s'a scris istoria mitropolitului Sava Brancovici: до зде спишавшисе случима митрополитом Савом Бранковитıем *şi apoi, mai adaugând câteva consideraţii, termină cu un creştinesc Amin.*

AUTORUL CRONICEI

Autorul cronicei sârbeşti, din care extragem fragmentele de faţă, este una dintre cele mai remarcabile personalităţi politice şi literare dela finea sec. XVII şi începutul celui următor, a cărui activitate aparţine tot pe atâta istoriei româneşti, ca şi celei sârbeşti. De fapt George Brancovici, baronul şi contele austriac şi falsul despot sârbesc interesează istoria vecinilor noştri sârbi, odată pentru acţiunea sa politică dela sfârşitul sec. XVII, şi apoi, mai vârtos, pentru voluminoasa sa operă literară, care deşi nu a fost tipărită până acum, totuş prin excerptatorii săi, a influenţat profund conştiinţa naţională a poporului sârbesc. De altă parte tovărăşia, pe care a ţinut-o, fratelui său, mitropolitului Sava din Ardeal, în clipele de modestă domnie vlădicească asupra unui popor obijduit, ca şi în ceasurile de grea încercare mucenicească, precum şi opt ani de vieaţă literară şi politică, pe cari i-a petrecut la Bucureşti, îi asigură, pe deplin, atenţiunea istoriografiei române.

Dar acest dublu rol, pe care l-a avut autorul Cronicei noastre, în istoria celor două popoare, n'a fost totdeauna recunoscut, cum se cuvine. Insuş marele învăţat arhimandritul Ilarion Ruvarac [3], îl certa pentru originea românească, până când, la noi, i s'au adus

---

1) Хроника, cartea I, p. 8.

2) Radonić, o. c., p. 625-626.

3) Odlomci o grofu G. Brankoviću, Belgrad 1896, p. 51.

aceleaşi invective pentru originea sa sârbească. Adevărul însă este tocmai la mijloc, căci deşi după naştere era din neam sârbesc, totuş prin creşterea pe care a primit-o a învăţat mai bine româneşte decât sârbeşte, iar dacă sfârşitul tragic al vieţii sale e legat de soarta neamului din care s'a născut, mucenicia fratelui său împodobeşte, cu drept cuvânt, paginile istoriei bisericeşti a Românilor ardeleni.

George Brancovici s'a născut în Inău, cetatea de graniţă a principatului ardelean. Dintr'o observaţie, pe care o face într'un loc din Cronica sârbească, se vede, că s'a născut în anul 1645. Familia, din care îşi trăgea originea, se pare că venise din Herţegovina, unde tradiţia poporală cunoaşte casa lui Vuk Brancovici. Această tradiţie, păstrată poate în familia sa, a determinat pe cronicarul nostru să aducă în legătură originea neamului său cu vechii despoţi sârbi, cu Brancoviceştii, pe cari, după Orbini, el i-a numit, mai întâiu, aşa. Astăzi e pe deplin dovedită inexactitatea deducţiunilor lui George Brancovici, în această privinţă şi de aceea i se zice în istoriografia sârbească şi «falsul despot», când e vorba de acţiunea politică, pornită în anul 1688, pentru recâştigarea drepturilor sale «ereditare» asupra poporului sârbesc.

Documentele ungureşti par a cunoaşte familia cronicarului nostru, în generaţia mai bătrână, sub numele de Raţ. La finea sec. XVI această familie dispunea de mare autoritate şi poseda moşii întinse în comitatele Arad, Zarand şi Timiş. Intre înaintaşii săi G. B. putea să înşire şi trei vlădici, Daniil, Sava şi Longin, dar trebue să remarcăm împrejurarea că până când cei doi din urmă sunt bine cunoscuţi şi din alte mărturii, existenţa istorică a episcopului Daniil, nu e atestată decât de către cronicarul nostru.

Creşterea lui G. B. o îngriji fratele său mai mare, mitropolitul Sava, care în 1656 ocupă scaunul din Bălgrad. In anul 1663 tânărul George, care ştia turceşte dela Inău, intră în serviciul diplomatic şi plecă, în calitate de diac, să însoţească pe trimisul Ioan Daczo, care ducea tributul la Turci. Solia merse întâiu la Timişoara, apoi la Belgrad şi pe urmă la Constantinopol, unde George avu norocul, după moartea lui Petru Iank, să poarte câtva vreme şi afacerile unui capuchehaie. In cursul celor patru ani petrecuţi în Constantinopol G. B. aduse, în deosebite rânduri, foarte mari servicii principelui Apaffy. El se întoarse acasă, în vara anului 1667.

La începutul anului viitor mitropolitul Sava făcu călătoria

sa la Moscova, unde îl însoţi şi Gheorghe, care găsi prilej, cum se vede şi din fragmentele noastre, de-a povesti cu oarecare exagerare, în ce chip a fost remarcat de către ţarul Alexie Mihailovici.

După întoarcerea din Rusia, G. B. intră din nou în slujba principelui Apaffy, fiind de cel mai mare ajutor la rezolvirea neînţelegerilor iscate între Turci şi Ardeleni pentru posesiunile dela frontieră. La Constantinopol cronicarul nostru se apropie de opoziţia magnaţilor din Ardeal, cari conspirau în potriva lui Apaffy. Acest act de trădare este a se atribui faptului că principele ardelean, stăpânul său, începuse a prigonì biserica românească, în fruntea căreia stetea fratele său, mitropolitul Sava. De aceea încheiă G. B. un pact şi cu Imperialii, duşmani ai lui Apaffy, şi tot de aceea se asigură el de sentimentele prietineşti ale Domnului muntean Grigoraşcu Ghica.

La 20 Aprilie 1673 Ghica-Vodă dă lui G. B. următoarea «scrisoare», interesantă din multe puncte de vedere[1]:

«Dat-am scrisoarea noastră, ca să fie de mare credinţă în mâna Dumisalea priatenului nostru, pan Giorgie Brâncoveanulu, cum noi să-l ţinem pre Dumnealui la mare cinste şi la din destulă milă, şi la mare credinţă; nu numai pre Dumnealui, ce încă pre tot nemul Dumisale. Şi taina şi sfatul, care între noi iaste legat pentru bonum publicum şi pentru lărgire(a) sfintei bisericei noastre, aciaste taine în toată viaţa noastră să-o ţinem în taina cea sufletească a noastră. Şi la priatenii Dumisale vom fi priateni şi de nepriatenii Dumisale încă-l vom apăra şi le vom sta în potrivă să ferească Dumnăzău de vr'o primejdie sau la ajungere de lipsă, iară cu milă domnească să-l ajutorim şi să-l socotim şi din primejdie şi din lipsă şi săajutorim întru toate ca pre un bun credincios prieten al casei noastră. Insă până la vremea aceea, ce să va ţine şi Dumilui de credinţă cătră noi şi cătră tot neamul nostru, până la aceea vreme şi noi după făgăduiala nostră să urmăm, iar mai înainte ba. Şi pre aciaste ce mai sus scriu, aşa mă făgăduiesc înainte lui Christos spăsitorul nostru. Şi aşa să-mi dea D-zău spăsenia sufletului meu de nu le voiu urma toate deplin».

Către finea anului 1673 G. B. e rechemat dela Constantinopol. Intorcându-se acasă el trecu pela Vodă-Ghica, sub care începuse a se clătina deja scaunul domnesc. Situaţia fratelui era

[1]) Revista din Iaşi, 1908, No. 1, p. 39—41.

acum din nou critica. Superintendentul calvin Gaşpar Tiszabecsi, întrecând în zel pe toţi înaintaşii sai, începù o persecuţie aprigă în contra bisericii ortodoxe. Abia un eveniment neaşteptat uşură deocamdata situaţia mitropolitului Sava, anume alianţa fruntaşilor unguri Mihail Teleki, Vladislav Székely, Paul Béldi şi Ladislau Csàki, cari au izbutit să rapună pe puternicul căpitan Dionise Banffy, aducând prin aceasta un însemnat serviciu principelui ardelean. Dar atât Béldi cât şi Csàki erau buni prieteni cu fraţii Brancovici. Poate ca influenţei lor e a se atribui împrejurarea, că G. B. fu numit, în Octomvrie 1675, capuchehaie al principelui Apaffy la Poartă, unde a stat până la începutul anului 1677.

Deacum însă norocul pare a-l părăsì cu desăvârşire pe mitropolitul Sava, care mai obţinù, în Decemvrie 1675, un decret de apărare în contra vexaţiunilor venite din partea Calvinilor. Conspiraţia lui Paul Béldi şi a tovaraşilor săi fu descoperită. Ei fug prin Muntenia la Constantinopol, unde, după-ce la început fură primiţi bine de catre Vizir, mai pe urmă fură arestaţi şi ţinuţi în închisoare. După succesul acesta a lui Apaffy, el căută să se răzbune şi asupra amicilor pe cari îi avuseseră conspiratorii în Ardeal. Astfel veni, mai întâiu, rândul mitropolitului Sava, care fu ameninţat de principe deja în 1678, iar în anul următor trebui să se supună unui proces al superintendentului calvin Mihail Toföi. Mitropolitul ardelean fu salvat atunci deocamdată prin intervenţia lui Şerban Cantacuzino. Totuşi în 1680 fu din nou întemniţat, maltratat şi pe urmă, osândit definitiv, fu scos din scaunul mitropolitan.

Impreună cu Sava fu arestat atunci şi cronicarul nostru care însa izbutì să scape şi, cum istoriseşte în fragmentele de faţă, merse, prin Haţeg şi Craiova, la Şerban Cantacuzino, în preajma căruia stete opt ani întregi. Acţiunea sa de aici avù un întreit scop, şi anume: 1. să grabească eliberarea mitropolitului Sava, ceeace s-a şi făcut în anul 1681, apoi 2. să înceapă, împreună cu emigranţii ardeleni, o campanie de răzbunare în contra lui Apaffy, fireşte cu ajutorul Domnului muntean şi a lui Constantin Brâncoveanu şi pe urmă 3. asigurându-şi concursul Imperialilor din Viena şi al lui Şerban Cantacuzino, să-şi realizeze planul, cam nelămurit, de-a reînvià vechiul despotat sârbesc, sub protecţia Impăratului.

La 7 Iulie 1683 G. B. fu ridicat în rândul baronilor unguri, iar cu cinci ani mai târziu, la 20 Septemvrie 1688, după-ce mai facù Impăratului înca şi alte servicii, fu dăruit cu titlul de conte. Dupa întoarcerea sa din Viena, unde prezentase un memoriu, el

fù însă arestat, tocmai în toiul acţiunei politice, de-a restabilì „vechiul despotat al strămoşilor săi.“ Curtea din Viena, nedumerită de ivirea unui alt nou urmaş al despoţilor sârbi, care contestà cronicarului nostru orice drept legitim, dar bănuind şi alte gânduri ascunse în acţiunea lui politică, crezù de oportun să-l aresteze, la sfârşitul lui Octomvrie 1689 şi, transportându-l prin Sibiiu şi Timişoara la Viena, să-l ţină închis până la moartea sa. Cea mai mare parte a arestului său îndelungat a petrecut-o în Viena, pentru-ca la 1703 să fie transportat la Egger în Boemia, unde şi murì la 19 Decemvrie 1711.

Înainte de-a încheià această scurtă schiţare a vieţii lui G. B. trebue să remarcăm relaţiile sale intime, am puteà spune prietineşti cu Domnii din Ţara-Românească. Am văzut, că Grigoraşcu Ghica, îl numea *prieten* al său şi-i făgăduià lui pan Gheorghe *Brâncovanul*, să-l ţină «la mare cinste şi la din destulă milă şi la mare credinţă», deşi cu privire la autenticitatea acestui document ar încape oarecari îndoieli, din cauza particularitaţilor de limbă, pe cari le cuprinde. Încât priveşte relaţiile sale cu Şerban Cantacuzino, cu drept cuvânt, remarcă d. Radonić, faptul, că G. B. se menţinù toată vremea în apropierea şi în graţia Voevodului, care în înţelegere cu el luă iniţiativa unor lucruri foarte importante. Brancovici va fi convins pe Şerban, ca şi pe nepotul acestuia, pe Constantin Brâncoveanu, că îşi trage obârşia din despoţii sârbi şi în chipul acesta e înrudit cu ei, mai ales însă cu Brâncoveanu. Că acesta din urmă considerà pe Brancovici ceva mai mult, decât pe un cunoscut, mărturiseşte şi o scrisoare [1]) a lui din anul 1681, în care-l numeşte «rudă iubită».

D-l Radonić arată şi influenţa literară, pe care a avut-o asupra cronicarului nostru Stolnicul Constantin Cantacuzino. Probabil, cât a stat în Bucureşti, G. B. a utilizat biblioteca învăţatului Stolnic, care caracterizează astfel pe cronicarul nostru [2]): «Gheorghe Brancovici, din Ardeal, om de cinste şi cu cunoştinţă şi iubitor de a ştì multe». Relaţiile cu Constantin Cantacuzino le reluă cronicarul nostru, din nou, când, în anul 1698, Stolnicul îi trimise, prin fiul său, captivului dela Viena o scrisoare şi un salut călduros [3]).

---

[1]) Török-Magyarkori állam okmánytár VI, 149. Radonić, o. c., p. 242.

[2]) N. Iorga, Operele lui Constantin Cantacuzino, Bucureşti 1901, p. 169.

[3]) Radonić, o. c., p. 622. Schiţa acestei biografii e redactată după preţioasele concluzii ale d-lui Radonić. Cfr. darea mea de seamă «O nouă carte despre Brancoviceşti» în Neamul Românesc Literar, anul III (1911), Nrii 27—33.

Dar să nu uităm, ceeace trebue să atribuim, în deosebi, înrâuririi lui Constantin Cantacuzino: cunoştinţele bogate ale lui G. B. din trecutul poporului românesc, cari umplù foarte multe pagini din Cronica sa sârbească[1]).

CRONICA ŞI VALOAREA EI.

Cele dintâiu patru cărţi din Cronica sârbească a lui G. B. cum şi o mică parte a cărţii a 5-a, deşì ne prezintă numai o lucrare de compilaţie a autorului, care posedă cunoştinţi bogate din istoria popoarelor sud-est europene, sunt stăpânite, în cea mai mare parte, de modul de vedere al scriitorilor din evul mediu. Cronicarul reproduce adeseori materialul izvoarelor sale aproape din cuvânt în cuvânt. Totuş tendinţa patriotică covârşeşte şi în aceste părţi ale Cronicei sale erudiţia medievală şi îl apropie, prin aceasta, mai mult de concepţia modernă a istoriei. G. B. e un entuziast apostol al unităţii slave, în care încadrează şi pe Români şi deaceea îşi selecţionează materialul astfel, ca să scoată totdeauna în relief scopul care-l călăuzeşte la scrierea cronicei sale. Dar acest scop are şi o lature personală, când din toate expunerile sale vrea să deducă şi să doveoească, pe seama urmaşilor, legitimitatea titlului de despot al Sârbilor. De aceea aproape întreagă cartea a cincea a Cronicei cuprinde evenimente, la care autorul fie că a luat parte numai, fie că este persoana care deţine rolul de căpetenie. In chipul acesta G. B. ne dă în cartea din urmă a Cronicei sârbeşti adevărate memorii, a căror valoare creşte, ce-i drept, prin faptul, că autorul este contimporan cu evenimentele, pe cari le povesteşte, dar ea se diminuează, în acelaş timp, prin abandonarea măsurei de obiectivitate, pe care o reclamă orice mărturie istorică.

Dar lui G. B. i-se reproşează, cu drept cuvânt, chiar mai mult decât lipsa unei măsuri bine cumpănite de obiectivitate. In tendinţa de-a se legitima cu dovezi cât mai zdrobitoare ca urmaş al despoţilor sârbi, autorul nostru nu se sfieşte a născoci întâmplări,

[1]) Il interesează în deosebi viaţa mitropolitului Maxim, a lui Despot-Vodă, a lui Mihaiu Viteazu, căruia îi închină mai mult ca o sută de pagini (p. 1308-1452) din Cronica sa. El spune, că trupul lui Mihaiu, a fost înmormântat în biserica mitropoliei din Belgrad, ceea-ce s'ar putea admite, dacă am luà în considerare faptul, că el cunoşteà bine această biserică, în preajma căreia a stat, împreună cu mitropolitul Sava, cu oarecari întreruperi, timp de 24 de ani.

cari nu au nici măcar aparența veracitații istorice, cum este, spre pildă, povestirea despre ungerea sa ca despot sârbesc, de catre patriarhul Maxim, în biserica din Adrianopole, în ziua de 8 Noembrie 1663 [1]). Altădată pornind din tendința firească de a-și etala propria persoană, povestește lucruri cel puțin neverosimile, cum este cazul, când spune, la plecarea în Rusia, că prin activitatea sa a fost restabilită pacea în Ardeal (p. 1564), ori când, povestind primirea ce i s'a făcut în Moscova, născocește epizodul petrecut în biserică, în ziua sfinților apostoli Petru și Pavel, câtă vreme din actele oficiale e clar că cronicarului nostru nu i-s'a dat nici o importanță la Curtea Țarului Alexie Mihailovici [2]).

Dar chiar și între fragmentele publicate aici G. B. a strecurat un document, decretul mitropolitului Ștefan al Ungro-Vlahiei către nou sfințitul mitropolit Sava, despre care, la cea dintâiu cetire, se poate spune că este o născocire a autorului Cronicei. E probabil, că mitropoliții noștri obțineau, cu prilejul hirotoniei din partea mitropolitului din Muntenia asemenea documente. Probabil chiar ca Sava Brancovici să fi păstrat, în colecția sa, un decret, ca acesta, dar copia, pe care o cetim în fragmentele de față, nu are deloc aparența autenticității. Stilul și ortografia textului românesc sunt a lui G. B. care găsește necesar a-l revizui, ștergând unele fraze ori adăogând altele. Titlul lui *Ștefan mitropolit vlachozaplaninski* este numai în felul de-a se exprimà alui G. B. întocmai ca și titlul de «*Mitropolit al Belgradului și a toată Erdelia*» și fraza «*de D-zeu păzita țară a munteneștilor Români.*»

Nu știu ce-l va fi îndemnat pe cronicar să născocească textul acestui decret, care are totuș o importanță, prin împrejurarea, că autorul dându-și poate silință să reproducă din memorie decretul acesta, al cărui original nu-l mai avea la îndemână, a depus în textul său opinia comună a contimporanilor bine informați despre drepturile și datoriile mitropoliților din Bălgradul Ardealului.

Am relevat acest decret născocit din fragmentele pe cari le publicăm, pentru a confirmà, în schimb, autenticitatea celorlalte documente, pe cari le reproduce G. B. cu privire la activitatea mitropolitului Sava. Aproape toate le-a avut cronicarul nostru în original. Ele derivă dintr'o colecție de documente a mitropolitului Sava privitoare la privilegiile și proprietățile înaintașilor săi și ale

1) Radonić, o. c., p. 91 și urm.

2) V. Contribuțiile autorului, în Analele Acad. Rom., ser. II, t. XXXIV, p. 34 și urm.

sale, care colecţie se păstrează, donată de moştenitorul lui G. B., in arhiva Academiei din Belgrad [1]).

Documente şi mărturii contimporane însă confirmă, pe deplin, celelalte expuneri ale cronicarului din fragmentele noastre. De fapt mitropolitul ardelean poate să mulţumească procesul, condamnarea şi suferinţele sale din temniţă, mai întâiu, rezistenţei, pe care a opus-o încercarilor de calvinizare ale bisericii sale, apoi şi legăturilor, pe cari le-a avut cu duşmanii conspiraţi ai principelui Apaffy. Dovedirea legăturilor sale cu magnaţii emigraţi din Ardeal au determinat pe Apaffy să permită superintendentului calvin a-şi deslănţuì întreaga furie asupra mitropolitului ortodox şi asupra bisericii sale. Izvoarele contimporane, şi în deosebi cronicarul ungur Cserey, confirmă informaţiile pe cari G. B. le dă, într'un chip mai delicat, despre suferinţele din temniţă ale mitropolitului Sava [2]).

Informaţii eronate se strecoară deasemenea în expunerile aceste cari se explică prin faptul că, pe când îşi scria Cronica, la Viena şi la Egger, nu mai era în situaţie de-a-şi controla bine memoria. De aceea greşeşte, şi de două ori, seria mitropoliţilor, cari au precedat lui Sava Brancovici, uitând pe Ilie Iorest şi fixând greşit păstorirea lui Dosofteiu, despre care din această cronică aflăm că a fost şi meşter zugrav. Mutarea mitropoliei din Ienopolea la Bălgrad, despre care ne informează G. B. trebue s'o atribuim iarăş ori unei confuziuni ori, mai vârtos, insuficienţei de cunoştinţi a autorului.

De altă parte găsim în aceste expuneri şi unele lacune, cari sunt pricinuite de reticenţele autorului, pe cari le face pentru a nu îngădui nici o umbră de îndoială cu privire la caracterul fratelui său: aşa retace politica lui Sava faţă de Barcsay şi destituirea mitropolitului, care-şi putu ocupa scaunul arhieresc numai după moartea principelui Barcsay [3]). De asemenea expune G. B. prea sumar acţiunea superintendentului Tofeus, retace cu desăvârşire amănuntele procesului, la care mitropolitul Sava a avut doi apărători, pe Pater Ianoş, bogatul negustor şi apărător al ortodoxiei şi pe însuş cronicarul nostru [4]).

---

[1]) I. Radonić, Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj I, p. XXX. (Novisad 1909).

[2]) Vezi mai de aproape viaţa şi activitatea mitropolitului Sava, la V. Mangra: Mitropolitul Sava II Brancovici, Arad 1907.

[3]) Dr. I. Lupaş, Principele ardelean Acaţiu Barcsay şi mitropolitului Sava Brancovici (Extr. din Analele Acad. Rom).

[4]) Despre ultimele zile ale mitropolitului Sava, vezi artic.: *Odăjdiile mitropolitului Sava Brancovici*, publicat de Dr. I. Lupaş în ziarul Telegraful

Limba în care G. B. a scris aceasta cronica, e cea sârbo-slava. «Când se citeşte însa puţin manuscriptul sau», zice Stojan Novacovici, [1]) „te convingi că limba sa e plina de greşeli foarte ciudate, de cari nu se mai întâmpină în alte manuscripte, greşeli cari pot dovedi că scriitorul n'a ştiut bine limba sârbească şi că s'a forţat a scrie cu un savantlâc artificial, care se perde în pleonasme. De aceea stilul său nu are nici un caracter, în opoziţie cu alte monumente contimporane!"

D-l Radonić e de părerea că G. B. fiindcă învăţase cinci limbi: turceşte, ungureşte, latineşte, româneşte şi sârbeşte, nu ştia limba sa maternă, decât slab. Cunoştinţele sale din limba ungurească le dovedeşte corespondenţa cu principele Apaffy, al cărui trimis era la Constantinopol. Latineşte va fi învăţat în şcolile din Alba-Iulia, dar n'a izbutit decât în captivitate să-şi dreaga stilul în această limbă. Cronica sa românească dovedeşte cunoştinţi destul de frumoase şi de bogate din limba română, pe care a învăţat-o în copilărie, la Inău, şi pe urmă la mitropolia din Bălgrad. «El scrie, ce-i drept», spune d. Radonić, «mai târziu mult şi fără oboseală în limba sârbo-slavă, dar fară nici un simţ pentru corectitatea formelor şi a sintaxei" [2]). Tocmai această împrejurare face, câte odată, anevoioasă traducerea frazelor sale lungi, pline de pleonasme, cari îi fac stilul ciudat şi uneori confuz.

Am năzuit însă să dau o traducere exactă a fragmentelor de faţă şi dacă nu am tradus pretutindeni cuvânt de cuvânt, am căutat să scot cel puţin înţelesul frazelor sale întortochiate.

Am spus că voluminosul manuscript al Cronicei lui G. B. nu a fost tipărit încă, deşi anume cercuri naţionaliste au stăruit, două veacuri dearândul, pentru tipărirea acestei opere, care a fost copiată şi extrasă adeseori. Cunoaşterea ei s'a răspândit, în chipul acesta, dar dela apariţia prin tipar a „Istoriei" lui Ioan Raić [3]), care şi-a distribuit materialul în patru carţi, a devenit şi mai generală dorinţa de a-se da la tipar manuscriptul lui G. B. Istoricul Raić adecă se ţine strâns de G. B. din care extrage ori copiează

Român din 1915, No. 31-32 şi de acelaş «*Averea confiscată dela Mitr. Sava Brancovici şi fratele sau Gheorghe*», în *Biserica şi Şcoala* din Arad, 1917 Nr. 37 şi urm.

[1]) Glasnik, XXXIII. p. 143.

[2]) Radonić, Grof. G. B., p. 619.

[3]) I. Raić, Istorija raznych slovenskych narodov, najpaće Bolgar, Horvatov i Serbov, Viena 1794—5. 4 vol. şi 3 adausuri.

capitole întregi. Mai ales cele două din urmă cărţi ale istoriei sale reproduc în extras capitolele respective din G. B.

Istoria lui Raić era cunoscută de către generaţia mai bătrână a preoţilor noştri, cari şi-au făcut educaţia la Carloviţ. Astfel se explică faptul, că s'a tradus, în *Sperantia* [1]) din Arad, sub titlul „Biografia Mitropolitului Sava şi istoricii serbesci" capitolul care priveşte vieaţa mitropolitului nostru.

Fragmentele de faţă, copiate după manuscriptul original alui G. B., au menirea, astfel, să îmbogăţească, cu un noui zvor, istoriografia românească din Ardeal.

CRONICA

1. TEXTUL ORIGINAL.

P. 1499. Вишеречени же брат его Іоан Бранковиту синови рождени имев д̃ и две дащери, имена же синовима еговима сиїа била сут 1) Симеѳн, 2) Михаил, 3) Василїе, 4) Георгіе, ѡт сих же пьрворождени син биви Симеон ва юности своей возрастом приспевши, даже и до учителнаго времена ванимаинем и божествавнагѡ писаниїа художаство устроением родивщаго оца своего благоугодно себе приобщив, потомже и ва окрѣстних странах пребивателнїи обичай народом узрети важделевшему и от родитела своего благо угодною причиною и ходатайством свой сародников испросившемусе отпущен бивает, таже отижде некие свое сародники путшаствующеи, ва Пионїнских државах области же угрскои видению ради вазвождаваем бив, от тудуже такожде ради видениїа и древне отчаствне рода своего ва илирическу област обхѡждавает, отнуду приспевши ва нижну Мисиску страну и прошадшему Дунавску воду ва влахозапланинску државу, тамо на видение стрицу своему Логину Бранковити, Архиепискупу іоанополском ва Монастир светои обители рекомои Комана навращение сатворив идеже от рекомаго стрица своего иако знаемое чедо свое сародно благо образно и васрадостно васприиет бивиет и от себе отпустити его 1500
за некое време непроизволив, по минувшему же некоему времену, вавните рекома іоанополско тьржищно место, велики гнусъ и чумни самртоносни мсръ божиим попущением бивает, ватолико иже, Іоапу Бранковитю тогда тамо пребивающу ва туюжде гнюсом одержимоі самьртоносну недуг вападшему, сародившемусе чеди еговими коначною болезнию одержим бивает, и ва скоро едино[1] седмици мимошаствиим самртию скончавшимсе Іоан Бранковиту са вещшею дащерию своею ва едину раку погребаеми бивают, бивши уже дащер егова брако посаганием и обручена, посих же ва трети

[1]) Sperantia, 1869, Nrii 17—19.

дан тимжде пособствием и два синови егови Михаил и Василие ва едину раку при отца и сестре ими гробному погребанию предаваемо бивают и тако мал биви ва братіи свои и юнеиши ва дому оца своего, Георгие Бранковиту тачию живущеи оставлаем бивает, обаче же никтому в верование небиваше, да отнуд жизна егова продлжима би бити вазмогла, яко нетачию малою младостию найболезним недугом ва дьлго даиствително време обдржим бив, даже
1501 и до учителнаго времена вазрастом приспевшему, сија же васа случима биваема прискрбна мати, са прочими сародствующимисе вестника приготовившим, писанија своја о биваема слученија отсилают ка Логину Бранковитю Архиепископу Іоанополскому и ка Симеону Бранковитю жалостним сетованиемваспет вазивающе его и от Архиепископа рекомаго умилно просеще, да к прискрбнои матери егови прислати его будет.

Вазвещанија же сија разумевши рекоми Архиепископ и призвавши к себе юношу Анепсіискаго чеда своего Симеона Бранковитѣ и слзоточним риданием нападшему на вию его глаголав, о чедо мое превазлюбленное, от оца родителя своего, ва посещение старости моеи при мне пребивати, много чисьмнаго крата писанием едва тебе испросил бих, нинеже прискрбна ти мати яко обираеми виноград, едина сетованием дрехлующасе оставшисе мне понуждавает, да тебе приваручением васпет благо угодно отсилаю, его же ради васа елики тебе потребна сут вазми собом и добраго дружства приготовивши ему ка матери своеи вазвратисе его отпустив;
1502 Симеон же Бранковиту ва отчаствие матери своеи приспевши, и дрехлостію сетовавшими и са прочими сародствіи своими помного минувшими дании от ридание своје себе утешение едва васприемлют, потомже паки сародствующемсе ему присавакупившимсе, савещавании свои садевают да в место случимо прискрбнои жалости, дом сродника има поновлением ва радост притворити да будут и Симеона Бранковитѣ браку присавачетанному бити понуждавают, Симеон же Бранковиту от брака себе вазбранаше глаголав, яко повелением своего стрица Архиепископа васпет ему возвратити се требует, едино купно и са малим своим братом Георгием Бранковитем, обаче же яко от матере свое тако и от прочи своих сродников не отпущен бивает, наипаче крепостию единодушно утврдившимсе, Симеон Бранковитја браку сачетаванию предавают, таже ва време свое и чедородие по плоду своему имев, по некоему же минувшему времену ватомжде Іоанополскому држащу, прво начелсвующеи Свещеник от жилищ века сего прес-

тавлѣаем бивает, бивши же убо и топ първо начелни Свещеник повлекущеисе кърви сародник именуеми *Григорие Бранковиту,* 1503
ѣако убо ватїижде временах Митрополитско Архиепископство рукою више много чисьлним кратом вcase воспоменуемаго, Михаила Басараба воиводи влахозапланинскаго от іоанополскаго тържища ва седмоградско Белградско тържище приселено и вамещено биваше васачаским устроением, іоанополскоже тържище тогда тачию първо начелним Свещенником обдържимо биваше егоже протопопом називати обичаи имеѣаху, того ради ѣако оттуду Архиепискупство повише реченному приселившисе, и ва епискупско степенство вамещено бивши, туже и потом ва место епискупскаго начелства вамещаваемо бивает протопопско начелство и тимжде протопопскими началством васак първо Свещенствуеи ва іоанополско тържище, област имеаша васею епископскою епархиею.

Случивши же се тогда по вишеписанному небити първо Свещенствующеи ва Іоанополско тържище, ѣакоже неким знаменитим Божїим званием и ва истину Божїим званием и сабистсе, ѣако убо и ва будуща времена несколико прилежна случениѣа садеваема биваху, ѣако ва първее и зде ѣавставним зрением ванниматисе может, Симеон Бранковиту бо никогда ва умишленіи своем неимев 1504
да Свещенодуховническаго лика на себе васприети будет, на убо ѣако ва граничаскому месту пребивающему и често кратним числом градско бдително воинство са нападающим граничним опьлчителним турским воинством, саразително бран творение садевающим и велико кърво проливатечно борение изследствующим, Симеону Бранковитю, между турским воинствующим име ватолико провозглашено биваше, иже вакоеи исходителнои воинстaвнои потери или гоненіи из града исхождаваем и не биваше, и турско опьлчение победившисе васегда победоносно преодолевание ваменѣаху ему; и ва некоѣа времена и самирителна изложенпіа, ва негда между турским и угром саставлаема биваху и паки пограничними обичаими враждеванием раздрушаема биваху и Турски посланики приходеще ка първо началствующему ва град іоанополскаго тържища* посланичаску тужбу свою супротив Симеона Бранковитѣа изследствоваху, ва толико иже дондеже мирским образом пребив ради изложителнаго самирениѣа от граждани умолен бив, да ва седмоградски ванутьрни странах ваходещому до забвениѣа турком себе пребиванием садържавати имеет, поваиегда же и Свещенодуховни 1505

* Deasupra adaus: са великому жупану и капитану угьрскому биваемому.

лик на себе васприем бив, и тогда приходещен турски посланники ков и пру свою супротив Симеон Бранковитьа саставлаху, ответже ими ваздавшисе граждани глаголаху, ьако Симеон Бранковиту от мирскаго своего жилища оставьлиши се ва прочаьа опьлчителним воинством неисхождıвает, ва духовни бо лик вадавшисе Божıственоі служби свещенствует, турски же посланики сице супостатсвоваху рекша, nappal pap etszakán fegyveres ellensig es bikesig rontó, еже по нашему разумевıнию аще бивает рекше: вı дна свещенсвует ва нощ же оружни супостат бивает и самирителному изложению разрушител; от сих же убо известно зримо бивает ьако Симеон Бранковиту под клими марсіиской планити рожден бив сиреч под ратнои небеснои държıви а не по меркуріискои и прочими климатерическими планитами и вı истину ни вазрастним наравом ни обичним подвигом свещеничаскому лику приличним подобием и сагласним склонением небив, аще са више саходещим
1506 мановением Божеставним ва Свещено духовничаско звание осенен небивав.

Егоже ради нетачию сародни его іоанополски граждани на и са вıсею Епископскою Епархиею іоанополскою, саборним санмищем вставшим понуждително настоьание сатворили сут рекше да не како чуждаго рода чловек ва първо начелно Свещенством ваместим бивает, да не потом епискупска епархіа от іоанополскаго тържища разлучаваема небивает, влающимсе ими под области между иногородними езики и васточнои цьркви супостатсвующамисе народими, васачаско самотрение* твораху да Епискупски таи престол при древнему Бранковитевскому племену оставльаем бивает, васи бо сародстсвующеисе ему тако его вазбранити вазмогаху ьакоже и до того времена сародники свои вазбранили сут, аще си же ва чужда великохищна племена вапала би била, Епискупска та епархіа ва различних странах разделаема бити зрима видешесе и таковим много различним самотрением Симеона Бранковитѣ, по многому понуждителному настоьанию скланьающе привлекли его
1507 сут, да ва първо Свещенскому рекомому тому протопопскому деиствию Бого дıхновенним мıновением избранни сасуд бивает; Симеон Бранковиту же обще едино сагласителному тому, важделевателному произволению едва сапособсвием вадавшисе тачию о едином делу, да по своему произволению будет вазискıв рекше: ьако Свещено рукоположение на себе васприети не хощет, дон-

* Adaus deasupra: преискусно тащещим се

деже не вазвестити буде стрицу своему Логину Архиепискупу, ва влахозапланинску државу биваемому, сиьаже разумевши присавакуплени биваеми едино сагласним саветованием потребовательни писателние ьако тържищїе тако и свое епистолие при Симеону Бранковитю благополазно приготовльаваю, и печатими такожде тържищними и своими утвьрждаваю и ва путшаствие устьрмльавают его отходити. Симже тако бивоющи и путашствию себе вадати васхощему, се убо родившему се чеду самьртию жизан ему скончаваем бивает, и таьажде самьртоносна случима биваема жалост, ванимамием вамењаема биваше от мнози глаголющасе, ьако сицево поразително Божие попущение того ради бивает, ьако Свещено духовнаго лика руко положение от себе отривающе отрицашесе, и тїимжде пособствием паче устьрленому бившу, ва влахозапланинску државу ка стрицу своему Логину Архиепискупу ва командски монастир отхождивает и стрицу своему биваемъ дела васа поединому извествует и саборнаго санмища писателние епистолие предавает, Логин Архиепискуп же о божеставному вазванию на Свещено рукоположние внука св его Симеона Бранковитьа разумевши велиею радостию обдьржим бив, и по самотрению Своему на Търговищскому путшаствию себе приготовившему по неко количие дни путшаствие свое на търговищскому тържищу садевав, идеже Стефану Митрополиту влахозапланинскому, подобнем пособствием иришаствие внука своего Симеона Бранковитьа, душеполазни дел ради произвестив. 1508

Стефан митрополит же разумевши сародника бити Логину Архиепискупу и ьако от толико далечашие страни свещенодуховнаго лика рукоположениа ради на нем пришал ест, духовною и сьрдачною радостию вазвеселим бив, и ва таи час повелев цьрковному лику, от приготовлению на Свещено рукоположение внука своего принесшего Логин Архиепискупу днуже приспевшу васкьрсной недели служба Божаственои летургїи, рукою преосвещенаго архиепускупа и митрополита Стефана Търговищскаго садеваема бивает и свещенорукоположение на Симеона Бранковитьа подобним устроением савьршено сатвараемо бивает, почислуже тогда изчтенному бившу саматраемо бивает таково случение ьако егда рукоположителна света летургиїа деиствуема биваша, тогда ва таижде дан ва іоанополско тържище рекомаго Симеона Бранковитьа супружница самьртоносним скончавaнием гробному погребанию предаваема биваше, рекоми же Логин Архиепискуп ва пребивателни свои обител вазвративишисе, и презвитера внука своего 1509

Симеона Бранковитıа собою отвождавает, и от туду милостива душа она Архиерейска биваема, подобним ваздарованием ѩако ереискими тако и иними ваздарованми приготовивши, радостним сьлзопроливанием нужно растание сатворив, и тако внука своего ва путшаствовати ва своѩ сих отпустив, презвитерже и пьрво све-
1510 щенствующеи Протопопа іоанополски Симеон Бр. завратившисе ва тьржищни іоанополски град отведому своему оставившему кроме супружнице свое обретает сетованием скьрбещую матер свою уже монахїиским подвигом *Мариею* именуемою, и юнеишаго брата своего Георгию Бр-тѩ, сапрочими сародсвующимисе, и ва сретение са радостию исходещаго ему тьржищнаго и духовнаго лика, тако бо ва то време тамо васпрнети биваху*, и велиею пофалою радостно веселие доволно садевавшим, презвитер, Симеон Бр-ту ва неколиких временах ѩако ва тьржищному іоанополскому граду тако и ва окьрстнои биваемои Епископїиског своеи епархїи, подобно изложителние устави благоугодно устроив, и ва православно васточнои цьркви повинности, Христо-именитаго паствиѩ стада благополазнои душеспасително санабдеще совьршено сохранив; аще убо ва та временах и ва ти странах калвинска униѩ ** велиѩм насилсвием и нападением вазраставаема биваше,
1511 ва толико иже ва некѩ седмоградски странах, нетачию закон вери православнои оставившим, на и бритвою безвласни бриющеисе попови биваху, обаче же самого себе тако и васе подручие своеи епархїи, презвитер Сим. Бр. ва орѳодоксїиско православие непоколебимо саблюдаше. Чтоже посих случимо бивает? Се убо по некоими минувшими времени седмоградска Архиепискупска митрополиѩ, кроме перво начелствующаго митрополїискаго преосвещенства своего оставлѩаема бивает и не бившу митрополиту ва области земли седмоградскои, ѩако духовни тако и мирски ликови саборно присавакуплѩаваемим бившим и доволно истезание и савещавание о новопоставлѩаемаго митрополита сатворившим подобним обичаем ва седмоградски тьржищни и престолни Белград бивеми, Митрополїиски пребивателни монастир храм сашаствие светаго духа Бога ва троіцу свету славим биви, много причинателние вини и достоинства еговаго ради, аще и вазрастною юностию невременнаго того степенства обдьржим биваше, на убо настоещои нужди ради
1512 васи единодушним извествованием, немного на Симеона Б-тѩ,

---

* Adaus deasupra: пьрво свещенсвующей протопопи ѩакоже иногда архиереи васприемлени биваху

** Adaus deasupra: сиреч саединителна их вера

назваменовательним избранием провазглашавают, рекше ѣако превишнему Богу тако благопроизволившему и от нас таковим самотрением разсуждително утьрждаваем бивает.

Семуже избирателному устроению тако благоугодно бившу и тогожде времена областию Седмиградскою начелством господарствующу бившу *второму Георгию* древним пореклом назвающему *Ракоци*, ново поставително митрополїйско избрание приказавшим обично биваемо обладателно произволение от кнеза ракоци сатворившасе часно приготовлением епистолїйским писанием отсилаем бивает, ка кнезу области влахозапланинской земли, тогда господарсвущу пьрвому Костандину воиводи, древнаго рода племеном влекущоисе лози Басарабской биви, путшествиемже своим до Торговищскаго тьржища приспевши Симеон Бранковиту и начелствием обладающему Костандину воиводи, Писанна Епистолска седмоградскаго обладателѣа, втораго георгиѣа ракоци подобною повинностию предав и на митрополїиско избрание свое са прочими са 1513
ним биваемими приказав, Костандин воивода же пришаствително прислание разумевши по обичному подобию турскаго насилствиѣа ради Седмоградски Архиереисвующеи ка патриаршаским престолом благословителнаго преосвещенства ради шаствовавши невазмогшим, таковаго деиствиѣа изследствовати се рукою Патриархїиского Еξархи и Митрополита влахозапланинской земли, повелителним и варучителним допущением произволѣаваемо бивает, егоже ради више именуеми кнез влахозапланински пьрви Костандин Басараба воивода, пожеланию суседствующагосе кнеза седмоградскаго Георгиѣа Ракоци, пачеже во дни свои новопоставившагосе Митрополита узревши радостию обдьржим бив и Стефану Архиепискупу и митрополиту своеи области, о поставлению седмоградскому Архиереискому митрополиту произволение издав, рекомиже Сгефан митрополит господарско произволително повеление разумевши и ѣако Митрополїиско поставление имает бити на оного Симеона Бранковитѣа, на немже прежде того времена Свещено презвитерско рукоположение вазложил беше, мн жаишею паче 1514
велиею радостию обдьржим бивает и ва таи час ва Командски Монастир ка стрицу еговому, Логину Бранковитю Архиепискупу іоанополскому бившему, вазвествование и повелително изволение свое отслав, такожде и ка прочим епискупом ва области своеи епархїи биваемим повеление отслав, рекше да присавакуплѣаеми бивают ва престолно тьрговищско тьржище имеет бо бити поставление седмоградскаго митрополита.

Ва наречени же дан месеца септембрија по вазднижение пречастнаго и животворещаго кърста господнија, јакоже и јавставно свеаетелство зримо бивает, ва ниже писанием ваобразившусе Апостолскому посилателному посланию новопоставленнаго Архиереиства ради Симеону Бранковитю вааддаваему, јако тамо странсвующе гречаски Архиереи, тако и от инних странах и народах тамо обретающеисе Архиереи, такожде и ва тоижде држави биваеми Епархїиски Епископи обще присавачетаванием ва търговицку митрополию присавакупившимсе, деиствие саверштелним уставом испълнјаваем бивает и ва първее еромонахїискому подвигу обичним
1515 достоинством предаваем бивает, иже от кърстившагосе имена Симеон, по древнјаго преденаго прешца своего, сърбскои области първопросветителсвукщаго, светаго Сави именем ваменјающе називаем бивает Сава, таже ва търети дан св та летургија Божественним деиствием садевавшисе и на митр полїиско степенство пост вљаем бивает, емуже посавършено васприемшему степенно духовнаго чина дарованијах и Апостолско послание писанием словеновлахїискаго езика изглаголанием, от руки рекомаго Стефана митр - полита, по предложивои се архиерейскои титли еговои, посему подобию вааддаваема бивает рекша:

Toate lucrurile cele ce s'au tocmit dela Dumnezeu şi dela Sfinţiia Sa s'au adus întru ipostasie, acelea adevărat despre firea lor acelaş atotputernicul Dumnezeu, toate le pleacă catră obârşenia lor şi pentru celea ce sânt a fiecăruia lucru,
1516 le este sfârşenia binele, după cum zice preaînţeleptul Solomon filosoful cel mai mare (Premudr. gl. I, st. 1), binele toţi îl poftesc şi toate fapturile poftesc al lor conet şi obârşenie, şi obârşenia a fiecaruia lucru alt nu e, fără numai împletecirea şi împreunarea lucrurilor sale, şi vina sau începătura tuturor este sângur numai Dumnezeu. Pentru-că toate făpturile

И нашему же словенскому разумеванию от влахїискаго езика преводшаго се извода, последова ние по сему подобию бивает рекше:

Васачаска дела иже от Бога урождением поставлена сут и от свјатаго своего существа приносима сут вз упостасие, тајажде ва истину по нараву им тоижде васесилни бог васех склонив ка верховничаству им и от биваемие онїе любо коему делу савършение бивает благостинја, јакоже глаголет премудри Солмон, биви превеличаиши философ (прем. глав. а҃, стих а҃) благостинја реку юже благостиню васи желают и васачаские твари коначно свое им върховничаство важделевают, върховничаствоже васакому делу нест ино что, тачию сплетание и саединение делом своим и причина-

pohtescu pe Dumnezeu dela carele sânt precum sânt, adecă şi să se mişte şi să deistovească adecă să lucreze. Ce adevărat firele ceale fără de trup a îngerilor iale iau începătură dăntru izvorul cel dintâi carele este Dumnezeu, ca nişte firi ce să apropie de sfinţia sa. Iară
1517 firile ceale ce sânt de tot cu trup şi fără de cuvânt, iale iau de începătură cea dintâiu cu adeverinţa năravului, carea este după fire. Deci firile cele ce au părtăşie dela firea cea cuvântătoare şi necuvântătoare; şi însă câte sunt cum am zice adeverite, iale ieu dela acea începătură dentâiu cu paza cuvântului; şi căci cum sânt cuvântătoare iale nu iau într'alt chip, fără numai peste Cuvântu lu Dumnezeu. Ce însă şi leage cea scrisă alui Moisi era Cuvântul lu Dumnezeu, iar însă aşa era nişte învăţătureale (sic) tocmite cu orân-duelele lor şi calea către leagăn bunătăţii şi către aratarea
1518 obârşenii acei legi. Iară leagea evangeliei era începătură a primirii lu Dumnezau la firea ominească, învăţându-ne să ne închinăm lu Dumnezău în trei ipostasii, unul în trei fără despărţire şi troiţa întrunul fără amestecare. Care leage singur domnul carele s'au făcut om o au dat noauă pecetluind-o cu mare taină; peste carea ne curăţim şi ne vrednicim primirii lui, însă întâiu una îmbrăcându-ne prin Dumnezăiascul botez, iar alta a două oară prin priceşcenia a dum-

телна вина или зачетие васем бивает тачию едини Бог; ꙗко убо васачаскиe твари Бога важделевают от негоже бивают ꙗкоже сут, сиречь да колеблемо и деисвуема бивает, обаче же воистину бивает ꙗко наравние сасуди Ангелские иже без тела бивают, зачетие свое васприемлют от пьрво-зачинателнаго источника, иже ест бог ꙗкоже наравние сасуди, иже приближают се близу светими егови похождителни же наравние сасуди иже савьршено са телом бивают и безсловесни бивают, ти иже убо пьрваго зачетиꙗ васприемлют, са обичнои засведетелсвованием иже бивает наравним похождением, сего ради наравние убо сасуди иже причествие свое имеют от словеснаго и не словеснаго нарава и порекшим нам колико их истинити сут, они васприемлют от тогожде пьрваго зачетиꙗ единокупно словесно защитителнаго санабдениꙗ, и ꙗко убо словесна бивают і иначие не васприемлют, тачию сквозе деиствующаго се слова Божиꙗ, на убо се закон они написани Моисеов биваше слово Божие. Обаче же бивaху нека такова поучеваниꙗ предпоставленна уреждениями своими исказуеми пут на закону благостиніи и ка зрению вьрховничаства тогожде закона: Евангелие же закон биваше зачетие васприетию Божию, ва человечански нарав, поучавающе нас да поклонити се имеем Богу ва три Vпостасіи, единому и неразделному и троици

nezăescului său trup şi suntem cu tot trupul cu Dumnezeu, iară aceastâ slujbă, care iaste peste fire a dumnezăeştilor taine nu o au dat prosteşte cum am zice tuturor ce întâiu o au dat la sfinţii săi apostoli, iară dela aceia şi la noi
1519 unul după altul, până acum lucru foarte de treabă oamenilor lu Hristos, carea se dă de sus, iar de jos se mută prin sfinţie la ceia ce se fac sau se obârşesc, carea orândueşte şi găteşte să ia acel bine mare dântâiu.

ва единому немешеному, егоже закона сам тьи иже себе сатворив бити чловеком нами вaздав запечатлевши велиею таиною, имже ходатаиним дeиствием себе очищаваем и достоино себе сподоблѣаваем на васприетие егово, обаче же убо ва първее едино облекущим се нам сквоза божественнаго кърженища (sic), ва втрое сквозе причестителнаго божественнаго своего тела и биваем васем телом са богом, сищаже служба иже бивает прико наравнаго похожденища божествнами таинами невaздав простим но ва първее вaздав светими своими Апостолими от нїиже и нами единому подругому дело преполазнеише христовим людим, иже са више вaздаваемо бивает ванижни же приселавчемо бивает сквозе священїе онеми иже сатвараеми сут или верховничествуеми сут, иже урeждавает и приготовлѣавает да васприети имает тую първо биваемую превеликую Бла- 1520
гостиню.

Drept aceea şi smerenia noastră, dându-ni-se în mână socotinţa şi tocmirea bisericilor, carele să aflâ întru cinstita şi de Dumnăzeu păzita ţară a munteneştilor rumâni şi care să aflâ pre alocurea, adecă în Ardeal, carele după tocmeala sfinţilor apostoli iau blagoslovenie cu chirotonie dela smerenia noastră având mare grija să nu las să fie lipsite de darul acesta şi să nu se întărească de paza şi sfinţia ei. Drept aceaia privind şi căutând

Того ради и смерению нашему бивши от Бога вaздаваема кърмлениша цьрковна и ва руках наших вaздавшисе самотрение и урeждителна поставленища цьрковна, иже обретают се ва частнои и от бога сахранимои земли запланинским влахом и обретающем се ва инни странах, сиреч ва седмоградску област, иже по урeждителному поставлению светими апостоли, вазимают благословение са хиротониею от смерению на-

smerenía noastră au cunoscut pe prea sfânta mitropolie a Belgradului şi a toată Erdeliia lipsită de acea blagoslovenie archiiierească şi socotinţă duhovnicească, drept aceia dară socoti şi se aleasă vrednic şi harnic şi aseamene să primească rânduiala şi îndreptarea cea sufletească şi cârma a acei mitropolii a Bălgradului, temătoriul de Dumnezău, chiar Sava Brancovici, bărbat cinstit şi împodobit cu toate bunătăţile şi mai vârtos cu viaţă curată şi de Dumnezău temător, destul întru îndireptarea oamenilor. Pre acesta dară smerenia noastră cu darul şi cu puterea a preasfântului şi obârşitorului duh l-am arătat şi l-am făcut adevărat şi pe lege şi pe
1521 tocmeală mitropolit scaunului Bălgradului şi atot Ardealul şi să fie păstor duhovnicescu al acestii eparhii.

шаго, имеющими велие попечение да не оставлаю их лишеним бити от сего дарованиѩ и да не бивают неутверждени от святаго бдителнаго его паствиѩ: егоже ради вазревши и видевши наше смерение припознало ест при светеишу Митрополию Белградску, ва васои области седмоградскои биваему лишену от тогожде Архиереиского бчагословениѩ, и духовничаского разсуждителнаго самотрениѩ. Сего ради убо разсуждително самотри се и избра се достоин и благоугодан и равно подобан на васприетие светаго уреждениѩ и душевнаго управлениѩ си кърмление тои митрополїи Белградскои, богобоѩзни кир Сава Бранковиту, муж частан и уподоблен са васеми благодеѩнми, пачеже убо жилищем чистою совестию и Бога боещагосе доволно ва управление людем сего убо смерение наше пресвятаго си врьховничаствующаго духа дарованием и крепостию указав и сатворив, по закону и по урeждителному поставлению истиннаго митрополита бити престолу Белградскому и васои области седмоградскои, и да будет пастир духовничаски сеи епархїи.

Drept aceia acest sfânt Mitropolit chir Sava Brancovici întru duhul sfânt iubit al nostru frate şi tocma slujitoriu fiindu-i să cade să ia Mitropolia carea i s'au tâmplat dela Dumnezău şi toată noria şi protopopia care este plecată

Того ради сеи святи митрополит белградски кир Сава Бранковиту, ва духа святаго вазлюблени наш брат и равно саслужител бивши, подобает ему вазети митрополию от Бога ему случиму биваему и васу норию и прото-

supt dânsa a ţărai Ardialului. Să
îndirepteze şi sa înveţe pe numiţii
ai lui Hristos oameni cu porun-
ciile şi cazaniile tâlcuirii evangelii
şi a apostolului limbii lui şi aju-
torările vieţii lui, toate învăţatu-
rile de spăsenie şi de folosinţă
1522 sufletului fiind cu toţii întru toate
(fără de cele ce sfintele săboară a
toată lume cu întarire li-au pe-
cetluit), ca să dobândească pre toţi
sau şi alţii mai mulţi, după cum
zice dumnezeiascul apostol I Cor.
cap, 9. zac. 143. şi să facă şi să
obârşească toate lucrurile arhiereşti
cu şederea sfântului scaun, ca un
mitropolit adevărat pe leage al
aceii mitropolii Belgradul (ui). Să
facă citeţi într'însa şi în toată
eparhia lui şi să hirotonească dia-
coni şi ipodiaconi şi să-i înalţă
la rânduiala preoţească. Şi să facă
părinţi duhovnici şi să târnosească
sfinte şi dumnezăieşti beseareci,
întru stavropighia lui (adecă întru
eparhia lui) şi să hirotoniască epis-
copi când va trebui la episcopiile
1523 carele sânt supuse supt acea mitro-
polie a Balgradului, pe aceia ce
vor fi dostoini de isprava lor: Şi
sa facă de altele de toate şi să
deistoviască cealea ce să cade şi
să cuvine Arhiereilor fără opreală
şi fară împiedicare. Să domnească
şi să oblăduiască toate averile şi
datele ei ce are cele ce-s mişcă-
toare şi nemişcătoare şi să poarte
grijă de dânsele spre mulţirea,
adaogerea şi mai bine. Aşişderea
iеră-i dam voie să oblăduiască şi

попию иже под неи повинностию
биваает ва области седмиградскои,
да вправлıает и да научаваает хри-
стоименитие людие, заповедими
наказаниими Евангелскаго и Апо-
столскаго тълкованиıа; по езику
своему и помощию жилищу его-
вому васа Спасителна учениıа и
ва пьлзу души еговои биваема,
ва васем са васеми бившему (кроме
иже светими васеленскими сабо-
рими утверждением запечатлена
сут) ıако да васех приобрещет или
еще паче ини множаиши ıакоже
глаголет божественни Апостол I
кор. глав. 9 зач 143 и да сатво-
рит и да вазвърховничествует васа
дела архиерейска, са седалищем
святаго престола ıакоже един ис-
тинити митрополит по закону тои-
жде митрополїи белградскои, да 1524
сатворит чатце ва неи и ва васои
епархїи еговои и да хиротонут-
свует диıакони и иподиıакони и
да вазвисит их ва свещеническо
уреждение и да сатворит оци ду-
ховние и да освещıваает святие
и божественние църкви, ва ставро-
пигїи своеи и да хиротонитсвует
епископи егда потребно будет ва
епискупиıах иже поставно (sic)
уреждена сут под тоиждe митро-
полїи Белградскои, иже савърше-
ним достоинством имеют бити и
васа ина да сатворит и да деи-
ствует, елика угодна и подобна
Архиереем биваают, кроме заустав-
лениıа и кроме прикновениıа, да
господствует и да обладает васа
имениıа и вавдавателна еи име-

să poarte grije de beserici şi de mănăstiri împreună cu toată eparhia aceasta, să-le caute şi să le curăţeaze de toate putregaiurile necurate: aşa şi de toate zizaniile şi să fie deatori episcopii, cari sânt supuşi şi să află la aciasta eparhie şi cinstiţii călugări şi clirici şi cucerniţii (sic) preoţi împreună cu protopopii şi duhovnici de bună rudă şi cinstiţi boieri, neguţători şi toţi oamenii să dea acestui mitropolit al Belgradului chir Sava Brancovici toată cinstea, cuceria, evlavia cum să cade şi dragoste, să-i să plece la ceiace va porunci ca unui Arhiereu alui Dumnezeu şi duhovniceşte, şi să pomenească pe tocmeală numele lui cum îi obiceiul şi să ajute şi să folosească la toate cu toată bucuria şi cu ascultarea şi cu dragostea şi lină
1525 pacea să-i dea toate pe orânduită tocmeală cum-i obicina cu bună voie şi altele toate după cumu-i obiciaiul biruinţii ţărăi şi nici într'un chip să nu-i stea nimene împotrivă. Căci că cinstea carea-i veţi face lui vine cătră smerenia noastră şi păntru dânsa merge la D-zeu, al căruia chip şi obraz poartă arhiereul pre pământ aicea. Iară cine va vrea să facă într'alt chip afară de aceasta arătându-se protivnic şi neplecat ori deîn protopopi ori deîn cliros, ori deîn creştini, de în fiece tagmă ori mari ori mici; unul ca acela ce pare un trufaş şi urgisitoriu şi în nemica băgătoriu în seamă al pravoslavno

ющиа, иже колеблема и неколеблема бивают и да имеет попечение о них ва приумножение и приспорение им паче ва лучше благодеіание, такожде паки произволаваем да обладает и да имеет попечение о църквах, о монастирех, единокупно са васею сею Епархиею, да имеет их посещением навидети и да их изчистит от васакаго гнюса нечистаго и от васачески зизаниіах и да дължни бивают епискупи иже подставлени сут и обретают се ва тоижде епархіи и часни калугери и клирици и умилни свещеници единокупно са протопопи и са духовници благородни и частни болари, търговствующей купци и васи людие да ваздадут сему митрополиту белградскому кир Саве Бранковитю васу савършену саст, умиление, евлавие и любов іакоже подобает, да приклоніаеми бивают они имиже повелети будет, іако единому Божиему духовничаством и уреждителним поставлением биваемому, да васпоменимо бивает име егово по обичному подобию и да припомощавают и приполазнувают ему вавсем, са васею радостию и са послушанием и са любовию и мирною тишиною; и да ваздадует ему васа по уреждителному поставлению, са обичним благоволением и васа ина по области земьлскому обичаю и на іаковим подобием никто супотривно ему да не станет, іако убо састіаже сатворити ему будете приходит ка сме-

cataliceştii besearici a răsăritului să se canoniască şi să se pedepsască cu urgie dumnezeiască prin arhiereul său, carile să aibă voie prin chemarea duhului sfânt, ce i s'au dat să leage şi să desleage după cuvântul domnului nostru Is. Chr.

рению нашему егоже смереніа ради ка Богу отходит емуже подобие и образ Архиреи носит зде на землю, васхотевиже кроме сих ванеуду иначшим подобием сатворити, указавшемусе супротивником бити или от протопопи или от свещенники или от клирики или от христіани от любо коеи тагми или велики или мали бивает такови един обретаеми іакоже един гърдостию вазвишавающи се и злухулни клеветник и вачем не ванимающи православно каоличаско църкву васточную (канону да предаваемшаго бивает и да осуждаваем бивает Божеставною проклетию сквозе своего Архиереіа) да произволено будет хода таиством званіа своего духа светаго биваємаго, ваздавшоюсе силою да свезати разрешити будет по глаголу Господа нашего Іисуса Христа. Того ради више васех сих ваздаваема бивает и сіа наша праѯіа сему светому митрополиту Белградскому и васои области седмоградскои, ва духа светого брату нашему вазлюбленному кир Сави Бранковитю, да бивает ему ваутвърждено сведетелствование вавеки.

Pantr'aceia preste aceste toate i s'au dat şi aciasta a noastră praxie acestui sfânt Mitropolit al Bălgradului şi a toată Erdelia iubit frate întru duhul sfânt şi tocma slujitoriu chir Sava Brancovici, să-i fie de adeverinţă tare în vecie. Datus'a aciasta praxie dintru dum-

Ваздаваема бист сиѥа Праѯиѥа Богом сохранѥаемои Митрополїи Тарговищской. Въ лѣто битиѥа мира ҂зрѯє спасениѥа же ҂ахнѕ септемвриа по завдвижение частнаго кърста.

nezeu păzita mitropolie Târgovişţei. Въ лѣто битиѩ мира ,зрѯѕ. Спасениѩ же ,аҳкѕ. Септемвриа по завдвижение частнаго кърста Стефан Митрополит, влахозапланински.

Рекоми новопоставлени митрополит седмоградски Сава Бранковиту произволением поставившаго Стефана Търговищскаго Митрополита влахозапланинскаго двократнием действием ва търговищску митрополию ради обичнаго привикновениѩ Свещенолепние клирики, четци, иподиѩкони, диѩкони и презвитеро јереи хиротонисанием поставив, ва дан же светаго Апостола Христова и евангелиста Луки произволением вишерекомаго благовернаго господара Костандина Басараба воеводи и самому ему ва Божественну службу предстоещему са евлавиею славословною и единокупно 1528
тамо бившаго Стефана Митрополита благословением ва дворно саборну господарску цьркву, божественним действием светую жертвителную Летургию отслужившему и при обладателнои господарскои трапези префалним гощением благолюбазно васприет бивает. Таже потом ѩко Архиереискими одеждими тако иними вздарованми от първаго Костандина Басараба воиводи благоугодно и препочтен бив, тимжде подобием и от поставившаго Стефана Митрополита, достоугодно гостолюбием и вздарованием преуподоблен бив, еще же ради утвържениѩ вазлюбленнаго равно саслужителнаго братства между ими устроившагосе Архиереиски жазал ему вздаровав иже и до сего ва туюжде митрополию обретаем бивает, такожде и Сава Митрополит от свои ему странах имевшему вздарованиѩ предав и таковою веселою радостию отпротившасе от търговищскаго тържища васпет ва свою епархию ва землю седмоградску биваему вазвращаваем бивает и прико планински горах прошаствие сатворившему, ка Брашовскому тържищному граду приспевает, от тудуже капрестолно тържищному Белграду шаствующому, 1529
приспевает и ка Митрополїнскеи обители ва томужде Белградскому тържищу биваемои идеже више рекоми Седмоградски обладател втори Георгие Ракоци, благотворителнаго строениѩ ради ѩко коничаские тако и пешачские воинставние опьлчителние пьлкови понуждением присавакупив бив, брантворително бо изследствование сатворити васхотев супротив области кралевства Лешскаго, и ва ти воинставна опьлчениѩх пачеже сеименскаго лика биваеми, православнаго нашего закона премножаиши обретаеми биваху, иже

двостручним воинставним уреждением, единокупно и са конничаским ликом сатекшим се, и от Митрополїиска велика врата заченши даже и до моста, прико моришскои текующои води биваемаго ва место влахїиским езиком называемаго оарда, царским уподобителним вамещением представителствоваху духовному лику ва сретение новопоставленному Митрополиту Саве Бранковитю исходещему са литием църковнаго пенија подобним обичаем Архиереиско
1530 васприетие садевают и ва митрополїиску църкву митрополитово введение, савършенним подвигом и обичним испьлнением са достоиною славою сатварают.

Ваходещуже митрополиту са свещено лепною литиею превишнему Богу васе фално благодарение ваздавшемусе и васероднаго христа именитаго народа усърдною любовию предстоещаго, ново просветителним Архипастирским своим паствием осенјающе благословив и първожертвителну светую летургию ватоижде Митрополїи садевавшему јако втори Павал апостол господнев наказателно поучение ва услишание васем сатворив, и мнози же услишавши таково богодахновенно и бого славствително егово поучение, духовною радостию васпаленним бившим, и сьлзно ридание низпущаваху веселещесе о приобревшим уже неколиким временом изинута бивша им драхма сиреч Архипастирска паствителна биваема благословенија и веселою радостию ка Архиереиско рукоцелование васи притекающе духовно утешение васпрїимаху и по църковному обичному отпуску јако духу светому на Апостоли господни сашадшемусе, странними езики, странними веленми нетачию своими словесними васфаленми, на еще и много различними глаголителним веленми, веселещесе, кождо их ва свою им вазвращение са-
1531 творили сут; посихже обладателнои власти ради поземелскому обичаю ва първее и хрисовною грамотою латински рекомою конфирмациею или привилегиею от втораго Георгија Ракоци обладателја Седмоградскаго утвърждаваем бивает; вторицеюже малим неким временом землю седмоградску обладающому именуему францишку Редаи и от него ва свое владичасгво утвърждаваем бивает; четверицею же от седмоградскаго обладателја именуемаго Іоан Кемину ва свое владичаство утвърждаваем бивает; цетимже кратом от седмоградскаго обладателја именуемаго Михаила Апафи ва свое владичаство утвърждаваем бивает, и посему подобию дьлго временно паче нежели и до 24 лета ва области владичества своего благоугодно пожив, и не тачию от свои ему Архипаствующеисе на и от различние народи ва седмоградску държаву, обретающеисе угри,

саξони, немци паче же от първо начелствующеи болгари, единокупно
са више именуемими обладателними, благочастною и васфалител- 1532
ною любовию сахраняем бив. Ва време же васприемшаго области
начелствовати, ва државу седмоградску више рекоми Михаил
Апафи, древним земьтским обичаем егда на васако лето, приходно
ваздавателни данак цару турскому, ва константинополски царсву-
ющи град отслати васхотев по обичному подобию юноствующе бол-
гарски синови странствителнаго пребиванија виденија и науки
ради, произволением земьлскаго обладателнаго кнеза, са послани-
ками васхотещеи испросивше отхождаваху...[1])

Такожде и митрополит Сава Бранковиту ва дни времена своего 1562
биваеми от васи обладателни кнезови; посланичасвами отсилаем
биваше многократним числом гако ка влахо-молдавским облада-
телним кнезом, тако и ка влахозапланинским обладателним кнезом
от турскаго и татарскаго запустителнаго и васпалителнаго вахож-
денија митрополита седмоградскл са васем обителним монастиром,
двочисьлним кратом васпалена и истащеваема бивши, рекомаго
митрополита понуждителним настоянием дважрат шиндилними да-
щицами усьрдному прикриванию предав, третицею такожде супо-
статно васпалена бивши, митрополит С. Б. ва влахозапланинску
землю позлащенними меденними габьлками железние кърсти сатво-
рити устроивши и на църковние трули вамещением вадрузими
бивши, отнуд ва досажденне имев шиндилному покрову предати
митрополию, на елико по сили ему вазможно бити, аще ва тому
месту таковие жегомие покривателние плинои творими и не биваху,
обачеже сьрдолюбазно и боголюбазно понуждително настојание при-
давши, от ине страни таковие потребователние плинои сатворени 1563
принести устроив и рукоделателним художаством пре благоугод-
ному крову предав, гакоже и до сего дна васе фално зримо бивают,
многажди бо васпаленија ради и много частние икони, са мно-
гими иними църковними потребами iединокупно и са тамо бива-
емою хоругвою заслонною Михаила воиводи обладателја земли
седмоградскои и обоим землјам словено влахїиским, коначним вас-
паленим погублению предаваеми сут.

Посихже присно блажено васпомянуемi Сава Бр. митрополит
седмоградски о църковному лучшему устроению, паче прилежно
попечение имевши ва умишление свое вазложив и са братом своим
Георгием Бранковитем благополазно савещевание сатворившему,

[1]) Mai departe se istoriseşte, pe lung, despre delegaţia care a plecat din Ardeal să plătească tributul anual la Cpl. Intre tineri era şi G. Br.

от кнеза обладателнаго Михаила Апафи испросив с͗бе милостине ради ва Московску област шаствовати, такожде виденииа ради московскаго царства, пачеже убо иако тогда слишимо бист 'тамо бити и судиıа васточнаго васеленства патриарха Алеѯандрїиски са пат-
1564 риархом Антиохїиским и са многими иними митрополитими и епископими, не тачию ва област московску биваеми, на и чуждостранствтющеми иако гречанскими тако и от иного народа биваеми присавакупленними, некие узаконителние вещех ради московски сабор устроим бив того ради повише реченному и Георгие Бранковиту тамо биваема деланиıа видети васхотевши, митрополит брат егов произволително путшаствие от рекомаго обладателнаго кнеза и ему трудно испросити вазмогав, иако убо седмоградци аще и единои вери закона са ними не биваше, обаче же обще полазновителни земьлски службах ради, кроме Георгииа Бранковитиа бити не вазхотеху, нижепросителна им желанииам приступити не вазмогаху многим бо трудодеиствием Георгииа Бранковитиа, велику и благоугодну мирну тишину, васприела беше землиа седмоградска от много брантворителнаго ратованииа, и таковим пособствием произволително путшаствие себе васприемшим и приготовившимсе прико лешске земле отхождавают и приспевшим до смоленскаго тържищнаго града ва първее ту прошаствие сатварают прико те-
1565 кущую воду дниепраназиваемую, от тудужде ваставшим путшаствием своим приспевают и до столици царствующаго тържищнаго града Москви ва пролетно време идеже от православнеишаго и благочастивеишаго цара Алеѯииа Михаиловича сим именем първаго биваемаго благообразним благоугодием ва домовни двор васприети бивают, ва некоего московскаго митрополита двор биваеми вамеcтими били сут и потребавателни дел ради ва изследствование ими урежденией варучени бивают Артемону Сергиевичу Болиарину пречастнеишему и пребившим тамо даже и до празноватеднаго тържаства ва дан св͗тих върховних Апостоли Петра и Павла, тогда бившу лету ҂ахѯи господню и присно блаженоваспоменуеми три светителсвующеи патриархи, судиıа васего васточнаго васеленства Алеѯандрїиски, Антиохїиски и Московски, васи три единокупно са многочисьлними митрополити и епискупи, иако московскими тако и странсвующими, Божестaвну деиствителну службу свещено светеишои летургїи садевают.

1566 Ва сред саборнои църкви въ царски двор биваемои, стубичними стопами и четьри угьлними саставленми древесно вазвишено престолно место сатворимо биваше, на немже три Патриар-

хїиски престоли вазложившасе и ва одеѩание патриархом ва одежда цьрковна, свещеници архидиѩакони и диѩакони васхождаху и нисхождаху , на рекомо вазвишено устроение деиствителнаго изследованиѩа ради, на високопоставлени же престоли седещем патриархом, от вазвишеннаго устроениѩа уреждителним уставом, даже и до олтарские рекомие царскиѩа двери, обоюдними странами митрополита предстателствоваху, васи архиереиским своим подвигом и одеждими одеѩаними, епискупи же, архимандрити и прочи духовни синови, кождо их ва своими урежденими местами предстателствоваху, таковим достоугодним подобием иже зрителним видением, мнимо биваше ѩако и не бити человеку на земли, на ѩакоже на небеси ванедоумевание сего текущаго века стоеще, пред престолом превишнѩаго и васещедраго Бога, егда же благочастивеиши цар 1562
Алеѯие Михаилович, вахождение ва цьрков сатворив и по Богобоѩазним подвигом помоливишемусе, поваспримшему благословение от патриарха Алеѯандрїискаго, царским своим лицем и царскою еговою диѩадимою, на главе еговои биваемою, такожде и царскою багреницею одеѩаному бившему, ка народу ва цьрков биваему обращение сатворив, и помежду народа вазревши ѩакова чуждо страни одеѩаниѩах, биваемаго Георгиѩа Бранковитѩа не трудно познати вазмогав, егоже брат Сава Бранковиту седмоградски митрополит, между прочими Архиереими ва урежденив биваше, деиствием служби светои жертвителнои летургїи, царже преблагочастивеиши отнуд ва таи час кнеза Богдана, царскаго двора пьрвоначелнеишаго строителѩа и царскому санмищному строению пьрвоначелнаго саветника иже при престолу царскому постелничаским жазлом предстателствоваше, отслав ка Георгию Бранковитю царскаго своего поздравлениѩа ради, кнез же Богдан посвоему постелничаскому обичаю, 1568
цьрковни патос жазлом тихо биюще народнаго услишаниѩа ради, отходит ка Георгию Бранковитю идеже стоѩаше между народом и царско поздравление вазвестив ему аще рекше: царско величаство пожаловал тебе питат как здравствуеш, тимже указав ему стоѩателние стол между царскими пьрвоначелними саветничаскими болѩарими, Георгие же Бранковиту, приклонением благодаривши ва указани ему стол вамещен бивает, при немже и болѩарин Артемон Сергиевич обретаем биваше, идеже са страхом и са верою светую летургию, до скончаниѩа деиствовавшои се ванимающе услишали сут, по празноватеднаго же дна того светими Апостоли, некоему времену минувшу 'еще закаснением тамо пребили сут, потомже митрополит С. Б. отпустом испросившисе ва свою ему епархию

седмоградскуваспет завратитисе васхотев от благочастиваго же цара еще зауставлѣаем биваше, рекше ва удивление бива°т и неподобним обичаем бити видти се, Архиерею человеку от царскаго его величаства престола таковим скоро путшаствием васпет ваз-
1569 вратитисе, митрополит же сицевою причинателною виною паче настоѣаше, рекше ѣако и законним каноном недопущено бивает, Архиерею летом іединим мимошадшим отлучением от престолнои своеи епархіи да удалѣаваем бивает, сиѣаже ва царски двор вазвестившасе васем ва велико удивление бивает между собою глаголюще ѣако от чуждо странствуюци архиереи, престолну свою епархиею имеющеи до сего времена ини Архиереи ка столици царствующаго сего града непришав егоже ради пофално таково вазвещевание разумевши, царско его величаство повелев ответ ваздавши кнезу седмоградскому обладателю, на епистолно егово писание принешением предаваемо биваемо, рукою вишерекомаго преосвещенаго митрополита седмоградскаго и достоугодно ваздаруем бивши ѣако цьрковно архиер·искими, тако и иними ваздарованми подобними досто префалною частию завратити се васпет отпущен бивает, тачию паки важделев царско его благочастиво величаство, да митрополит брата своего Георгиѣа Бранковитѣа при
1570 царствующаго двора царскаго его величаства оставши будет, емуже брату своему многоразличними винами разсуждателно отпущение нуждно испросив пачеже ва между иноверними народими бивши пребивание ими да не ва кое сумнение вапасти будет ради оставленнѣа брата своего, егоже ради васачаским произволением единокупно и са братом своим Сава Бранковиту преосвещени митрополит седмоградски благообразною частию путшаствовавши васпет отпущен бив и паки сквозе области Лешской земли завращение сатворив и таковим пособствием и целокупним самирением ва седмоградску свою епархию васпет приспевает, идеже минувшими летими некими благоданствително време пожив и ѣако от кнеза седмоградскаго обладателѣа, тако и от прочи савещавателние болѣари благоугодною частию садьржаваем бив, по обичному прежде биваемому подобному егововому достоинству.

На убо между васеми тими благоугажденними благонароченми,
1571 ни супостатсвителна неугаждениѣа оскудеваема небиваху, ѣако убо никогда такови благоугодни Авел небист, егоже человекоубїица Каин супостатством независтвовав, такожде и ва седмоградску землю Іоана Калвина наследствующеисе причестно пособствием биви; или паче тачию наречени владичаства ради епискуп именуеми Михаил

тофеуш са прочими калвинскими учителими, некиеже и от мирскаго лика єдино саглашению своему приобщив и савещавателним насилствием настоꙗтелно понуждением сатворают да митрополита под повинно послушание калвинскаго епискупа притворити вазмогут, такожде и прочаго православно еговаго паствителнаго народа, ꙗко духовнаго тако и мирскаго калвинскому верованию их предати васхотеху, паче же митрополиту васа архиреиска деиствиꙗ препирающе изложителним уставом сицево повеление издаваху рекше, да кроме калвинскаго епискупа произволениꙗ митрополит ни ва коему деиствию своего степенства дързнути неимеет, и не тачию приходно ему свое достоинство не вазимати, на и свещеники поставлꙗти и прочаго чина църковнаго строити 1572
вазбранꙗху, еще же и некие протопопские епархие от митрополїиские области отлучиваху; митрополит же Сава Бранковиту видевше калвинским учителним наставником сицево насилователно нападение на восточну църкву, нашего православиꙗ неугодно тамо биваемо, сетователно и прискърбно савещавание сатворив са прочими благородними православию нашему, и єдино сагласним изложением по челобитному подобию, обладателному кнезу досаждениꙗ своꙗ превазвестив, обладателни же кнез Михаил Апафи са некими здраваго самотрениꙗ имеющими саветниками благо разсуждително самотривши дело испитаниꙗ ради митрополита к себе призивают, ва пристоꙗтелно же то совещавание отшадшу митрополиту, истино свое оправдание известив и древнꙗ хрисовна рекома привилегїиска писаниꙗ приказав, от нїиже ꙗвставно зримо биваше, неимети митрополиту от калвинскаго епискупа, ниꙗково повинно послушание, на каждо их своему паствию строител да бивает, 1573
егоже ради тогда от кнеза оаладателнаго по своему и латинскому и угрскому езику, ниже ваображенним подобием кнежевско повелително и вазбранение заступително писание издаваемо бист сице:

Michael Apaffi dei gratia Princeps Transylvaniae etc.... praesentium notitiam habituris nobis dilectis salutem et gratiam nostram. Tiszteletes Brankovich Száva egész orszégunk s birodal lmunkbili oláh, rácz es görög eclesiáknak Gyula Fejirvari clastromokban lakó érdemes püspökjének, söt ugyan oda tartozó curatorokkal, esperestekkel és papokkal edgyütt alazotosan minket megtalálasokbul — értjük az mint ertesekre.....Regi Privilegiumok vallasuk szerint való szokássok es Rendtartásuknak megbantodására igyekeznek némellyik; mi peiglen arra való szabadsagot senkinek

is mégeddig nem engedvén, hogy azon elibbeni boldogh emlékezetü f ejedelmektül adatott privilegiumokban megháborittassanak, parancsoljuk kegyelmesen ês igen serosen meg irt minden rendbeli hivenknek az megemlitett eclesiáknak esperestit papjait, vallások rendi szerint való megnevezett mostani ès jövendöbeli püspököktül el ne szakaszszák, maga, az ecclesiában szolgàló eclesiastica personak táplálasokra, szükségekre az ecclesia s clastrom epületire, öregbitéssére minden olah, Rácz és görög Papoknál rendeltettett es járandó egy forintot is az püspöktöl s eclesiatol ne abalienáljak, mivel azonkivül egyébb jövedelmek mem lévén, ha mi jó Istenes igyekezetek volna is az illyen meg akadàllyoztatások mi a ell ne követhetik (?) *).

Secus non facturi Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in civitate nostra Alba Iulia die tricesima Mensis Decembris anno Domini Millesimo Sexcentesimo Septuagesimo quinto.

Mihail Apafi, Franciscus Lugasi secretarius. L. S.

1578 Симже тако бивающим еще неким временом бивает утешение цьрквои и митрополиту, ıакоже и ва дни прежде биваеми четири више именуеми Седмоградским обладателими, и неколиким епискупи калвинскими, иже своему жилищу конац васприели сут, ва дни владичаства митрополита С. Б-тıа и паки рекомо калвинско учително саборище, овогда ва пристанищну тишину бивши, овогда же вастаВателно и мьлвително гнушение садеваВши, нашему православию упостатсвовати не преставаше, егоже ради благо полазнеише и крепчаише утвьрждение новоиздавателним изложением ıако от кнеза обладателнаго, тако и от васего обще присавакупителнаго земьлскаго санмища имети васхотевши, благо разсудителним самотрением митрополит понуждение приложивши, хрисовно писателни прономион, сиреч привилегию благоугодну ис-
1579 просив, еиже латинско и угрско изображение сдписуемо по сему подобию бивает:

Michael Apafi dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus Siculorum comes etc. Fidelibus nostris universis et singulis, spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus, supremis eţ vicecomitibus, judicibus, vicejudliumque

* Iu traducerea sârbească a autorului acest pasagiu e redat astfel: ...ıако убо кроме того иного приходнаго вазиманиıа не имевши, аще би некое добро и божественно понуждение ва себе имели, сицеви при таиновенииах ради изследствовати не вазмогут"...

quorumcunque comitatuum, spectabilibus, similiter generosis et nobilibus, abilibus capetaneis et judicibus regiis supremis, vice-judicibusque regiis quarumcunque sedium Siculicalium, prudentibus item et circumspectis magistris civium prim (arum) regiis et sedium judicibus vilicis et juratis civibus quarumcunque civitatum, oppidorum, villarum, possessionum et sedium Saxonicalium, reverendis denique et honorabilibus (pasto) ribus sive ministris quarumcunque ecclesiarum valachici ritus, ubivis ut quibuscunque locis vel possessiobus in ditione nostra constitutis, cunctis etiam aliis quorum interest aut intererit, praesentes nostras visuris, nobis dilectis salutem et gratiam nostram. Mind az iránt való réghi bevett szokás és a dolgoknak szükséges volta, s mint boldog emlékezetü praedecessorinknak dicsiretes példájok és azok szerént való mi magunk alkalmaztatasak illendöséghe a elébbeni kegyelmes dispositionk azt dictálvan es kévánván töllünk, tiszteletes Brankovics Száva erdélyi ditionkbéli olá püspök urat, tiszti hivattallyában és ahoz járulo, minden dolgainak gyakorlásiban és folytatásiban kegyelmesen confirmáltuk es helybenhagytuk s megengedtük ujjaban is hogy birodalmunkbéli minden Olá, Rácz, Ghörög és Orosz, olá vallást követö papoknak, senioroknak es espereseknek püspökjök legjen: azoktól annuatim járandó ország adaját és a maga élete taplaltatasára, tiszti utan járandó egj forint és a papok ordináltatásától a templomok szenteltetésétöl szokott proventusat egyébb accidentiaival egjgjüt, maga authoritasaval is, minden vármegyéken, székely és szász székekben es birodalmunkhoz tartozo, minden vidékekben felszedhesse s szedethesse: es azokkal mint tulajdon maga acquisitumával, szabados dispositioja szerént élhessen: segítsêgül rendelven eö kegyelme vagj arra rendeltetett embere mellé, mind azoknak exigaltatásaban es felszedettetésiben, azon heljekbéli tiszteinket is, a melljekben az ollj vakmerölkodók es enghedetlenek találtatnak, kik ez iránt való dispositionknak és kegyelmes annuentiaknak magokat opponálljak. Szorgalmatos gondott viselvén arról is, hogj az esperesek és seniorok eö kegyelmetöl mint fö tisztektöl püspökjöktöl denominaltatvan választassak, kiki a maga diecoesissebeli papok elöt, a szokás szerént. És mint hogj eök is vicetisztek, a nemes orszag végezése szerént, a mint az országbéli töb vicetisztek, ugj eök is annuatim tartoznak seniori és e (speresi) hivatalljoktól búcsuzni: az aprobatában megirt articulus szerént partis tertiae, titulo quadragesimo secundo, arţiculo secundo et titulo quadrag (esimo tertio) articulo secundo. Az mint hogj confirmall-

juk, helyben hadgjuk es megenghedgjük, vita ejusdem durante ez levelünk által. Parantsolvan kegyelmesen es igen serio, fellyül megirt minden rendbeli hiveinknek, megnevezett Brankovith Száva urat, felljebb declarált, ujobban valo kegyelmes dispositionk szerént, a megirt üdö allat ismerjek minnyajjan, az megirt olá vallást követö Vlahok, Ghörögök, Ráczok es Oroszok papjai, seniori es esperesi eleiben, töllünk ez irant engedtetett, telljes authoritassa szerént, megtartani s öt hazsnossan s foganatossan elö is segelleni és azokban éö kegyelmek, avagj,'arra rendeltetett embereknek illendö assistentiaval lenni, el ne mulaszák. Tartván ez iránt való kegyelmes dispositionkhoz magokat, mint az megirt oláh, ghörögh, rácz es orosz papok, seniorok es esperesek eö kegyelméhez tartozó, illendö engedelmességgel, fügéssel és halgatással; s mind az emlitett enghedetlenekkel egj varmegjekben, székekben es vidékekben lakó, minden tiszthiveink, assistentiajoknak effectualnasaban. Secus nec facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in castro nostro Radnoth, die quarta mensis octobris, anno domini, millesimo sexcentesimo septuagesimo nono. Michael Apafi. Wolffgangus Bethlen, cancellarius.

1588 Посатворившисе благо угодни сеи привилегїискии прономион, случимо бивает и обще сагласително присавакупителни земьлско савещавателно санмице, ванемже земьлскому общему санмицу издаваемо бивает и савещавателно обще вазглашение латинским глаголанием рекомо публикацио сице ваобразуемо:

Nos requisitores literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio capituli ecclesiae Albensis Transylvaniae repositorum et locatorum ac aliarum quarumlibet judiciariariarum (sic) deliberationum, legitimorumque mandatorum principalium executores. Damus pro memoria per praesentes, quod generosus dominus Daniel Vas de Diod, illustrissimi ac celsissimi principis domini, domini nostri clementissimi cubicularius, nostram personaliter veniens in prasentiam nomine et in persona reverendi domini Szavae Brancovich de Podgoricza, exhibuit nobis et presentavit literas quasdam celsissimi principis praememorati patentes, super celsitudinis suae principalis gratia assecuratiorias, sub verbo principali, sigilloque eiusdem aulico maiori confirmatas, tenore infrascripto. Petens nos idem dominus Daniel Vas debita cum instantia ut nos copiam sive paria in transumpto presentibus inserentes sub sigilo capituli huius ecclesiae Albensis Transylvaniae usitato et authentico jurium praelibati

domini Szavae Brankovich et emanari facere velemus. Quarum literarum verbalis continentia sic sequitur: Nos Michael Apafi, dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes. Damus pro memoria per praesentes, quibus expedit universis, quod nos clementissime considerantes quorundam honestorum fidelium nostrorum propterea factas humillimas instantias, tum vero nonnullorum itidem honestorum fidelium nostrorum delationes, in dextram potius, quam sinistram partem interpretari volentes, igitur fidelem nostrum honorabilem Szavam Brankovich, Valachorum episcopum assecuramus, affidamus et securum reddimus, super eo, sub verbo nostro principali, quod etiamsi quodpiam delictum perpetrasset in iis, de quibus coram nobis accusatus extitit, pro iisdem tanquam praeteritis nec a nobis nec ab aliis, tam in persona quam functione officii ac bonis suis propriis, ullam impetitionem aut damnificationem fit habiturus. Quapropter tam in ingressu suo quam hic mansione sua tuta esse potest sua dominatiotum erga nos tum et inclytum regnum debita et condecenti fidelitate se accomodando, et pro hic et nunc a Valachis sacerdotibus provenientes debiti tributi restantias diligenter colligendo et administrando, ne ob similem defectum nobis et inclyto regno nostro ulteriora incommoda sequantur, prout assecuramus, affidamus et securum reddimus, vigore praesentium literarum nostrarum. Datum in civitate nostra Alba Julia, die vigesima tertia mensis octobris anno domini, milesimo sexcentesimo septuagesimo octavo. Et subscripta erant a sinistra M. Apafi m. p. dextra vero partibus Wolffgangus Bethlen cancellarius m. p. Nos itaque iusta postulanti placidum praebentes assensum, praescriptarum literarum non abrasarum non cancellatarum, nec in aliqua sui parte suspectarum, sed omni prorsus vitio et suspectione carentium, copiam sive paria, sine diminutione et augmento variationeque aliquali de verbo ad verbum presentem inserentes sub sigillo capituli huius nostri usitato et authentico, fideliter et conscientiose extradandum duximus et concedendum communi justitia et equitate suadente, jureque regni permittente. Datum in decima mensis julii, anno domini milesimo sexcentesimo octuagesimo.

Притимжде временах ва седмоградску област, между земьлским савещавателними болѓарими, велико между собно расколно самущение случимо бивает, ватолико иже неци савещавателни болѓари седмоградски, обладателнаго кнеза повелением ва узилищну кус-

тодию васхищени бивши, неци коначнаго им издиханиꙗ вазаточение притвараеми бивают, ини же прежде того еще времена присавастекшимсе расколному бегству себе вадавают, друзиже невазмогшим супостатсву своему сапредстателствовати, оружною рукою прико планински горах таже и прико запланинску землю прошадшим и бегством утекающим ва царствующи константино-
1590 полски град отхождавают; Сицевуже убо расколно ваставателну причину приобревши, и више именуеми ва седмоградску област калвинскаго владичаства садьржавающеи Михаил Тофеуш са своими ему сагласующими се ꙗко учению им цьрковнаго тако и мирскаго калвинскаго саборища људми, вавставшим супротив православиꙗ нашего васточнаго, насилователно гонение конично ваздвизают, и еще приобревшим некие пункти сиреч срочно изложителние уставы, имиже прежде митрополита Сави Бранковитꙗ ва седмоградску дьржаву митрополити биваеми насилствовани били сут, и тиеждe пункти рекомие срочно изложителние устави надметани биваху, ꙗко на преосвещеннис митрополити Седмоградски, тако и на протопопови са васем свещеничаским ликом, тогда повелителним писанием издани бивши ти срочно изложителни устави нинꙗ ради разьнствителнаго и ванимателнаго разумеваниꙗ, зде таково едино писание ва ображению предахом, иже латинским и угьрским глаголанием сим подобием списуемо бивает:

Georgius Rakoci Dei gratia Princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum comes fidelibus nostris Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis et Nobilibus, etc. nec non honoratis omnibus et singulis Pastoribus ac Ministris Ecclesiam Possessionum Valachalium in comitatu Albensi Transylvaniae existentium modernis sive et futuris quoque pro tempore constituendis, cunctis etiam aliis cujuscunque status, conditionis, ordinis, gradus, honoris, officii, dignitatis, praeeminentiae et functionis hominibus quorum interest seu intererit, praesentes literas nostras visuris lecturis vel legi audituris, nobis dilectis salutem et gratiam nostram. Cikingyeli Iànos Pap, Kegyelmetek vármegyéjében lévö Korneczel, Nucset, Szakadát, Avrig, Rakovicz, Felsö ès Alsó Sebes, Porcsesd, Glabok, Kolun, Gajnari, Noul, Földvar, Ruker, Szaszahus Lymbav, Fofeld és Beindorff faluknak esperestje talàlvàn meg bennünket alàzatos könyörgése által adgya èrtèsünkre, hogy màn egynèhány esztendeje miòtta azon faluk esperességének tisztit viseli: minthogy abbéli hivatalljaról meg eddig csak az Wladikától valo

evele, gyakorta interturbálva tisztiben, el szaggatván egy mástol az falukat az réghi szokás ellen. Bizonyossan informàltatván azèrt böcsülletes hiveinktöl megnevezett Iános Papnak tisztesseghes jó magavisellèse és tisztibe serennyen való eljárassa felöl; hogy ennekutana is azon tisztit annyival is jobb moddal administralhassa, abban kegyelmessen confirmalni ès mind az Wladika illetlen haborgatássa s mind penigh mássok ellen kegyelmes oltalmunk s gond viselèsünk alá venni mèltoztattunk illyen conditiok alatt.

1. Hogy az (Isten) igéjét oláh nyelven predikállja és az alatta való Papokkal is predikáltassa. 2. Hogy az mely Cathechismus oláh nyelvre fordittatot azokat predikálja ès predikáltassa. 3. Hogy az...... temerdek babonasággal eddigh az keresztséghben ès az házasoknak copulaltatásában éltenek, azokat ellhadgiák ès semmi képpen egymásközt választast ne tegyenek. 4. Hogy az mely conditiokat ennek elötte négy esztendövel elejekben adattunk ès magok is bevötték, azokat megtartsa. 5. Hogy minden dolgokban az Magyar Orthodoxus Pispöktöl hallgasson és fügjön. Minthogy penig az gonoszság mindenütt ell kezdett áradni, hogy az eö tiszti alatt lévö meghnevezett falukbeli Ecclesiáknak vizsgálására kimehessen és az eö tiszti szerint valá visitatiot, consueta ex antiquitus observata consuetudine vègben vihesse, annualtunk keegyelmessen, Mindenrendbeli fenn meghnevezett hiveinknek annak okáert kegyelmessen és serio parancsolljuk, meghnevezett Iános Paphoz való ebbèli kegyelmességünket igy èrtvén, feljebb meghirt Esperestségeben illesse, meghtarcsa ès másokkal is megtartassa, conditionibus sub praemìssis mindenik ellen megh is oltalmazza; Annak felette az visìtàlásra is kimenni, s abban modo antiquitus observato procedalni meg engedgyük tiszti allat lèvö olàh papok penigl esperesteknek agnoskálni s debita observantiát es obedientiat nekie presstalnia, minden ellenkezés nèlkül sub amissione officii tartozzanak. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in civitate nostra Colosoar die octava Mensis Iulii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo quadragesimo septimo. G. Rakocj (L. S.).

Више ва четвьртомже понкту васпоменуем биваеми пунктови 1599
рекоми срочно изложитечни устави, иже зачинаеми били сут еще ва дни областию начелствующаго кнеза Гаврїила Бетлен, при лету господню ахѳı, потом же ва дни областию господарствующаго кнеза пьрваго Георгиња Ракощи, при лету господню ахлй, таже и потом во дни обладающаго кнеза втораго Георгиња Ракоци, при

лету господню ᾳχμᾳ и тиежде срочно изложителние устави разпространителним и приумножителним уставом, разширившасе и приогустившасе, от калвинскаго злохулнаго саборищнаго изложенииа нашего васточнаго православииа прилежно садържавающим се, Седмоградским митрополитом именуемим Генадие, Досиѳеи и Стефан,имиже насилствователним надметанием сицевие срочно изложителние устави предаваеми били сут рекше, да по изложителному сему подобию изследствовати себе сподобити будут, иакоже зде списанием уреждена биваема, разьнствителнеише изиаснуема бивают сице:

Az Erdéllyi Wladicanak Conditioy. (Az az Articulussi, Regulai Törvényi :).

Melly Conditiokat Confirmationalis Leveleben 1643 esztendöben az akkori Méltoságos Erdéllyi Fejedelem irt eleiben, hogy azokat szeme elött viselvén és meghtellyesitvén igazgassa az Görögh vallast követö, Ecclesiakat, mellyek Fejervar, Kraszna, Közép és Belsö Szolnok Doboka, Kolos, Torda és Besztercze vidèkiben ès minden Székkely ès Szàsz Székekben vannak kivéven mind az által az Alamori Szászvarosi, Hatzeki, Hunyadi, Illye ès Körössy Ecclesiakat, ès a Fogaras földi hàrom Esperessèget, kiben több Iust ès hatalmat semmit is maghának venni nem engedtetik hanem csak annyit a mennyi nekie az magyar orthodoxus Piispöktöl engedve lèszen.

I

Hogy az Istennek szent igèjét az sz. Bibliában benfoglaltatott könyvek szerint ugy az Urnapjain (az az vasàrnapokon) mint mas Innepeken mind az eö Ecclesiajokban ès halottak felett s mind egyébb helyeken is valahol kivantatik olàh nyelven praedikállja ès màs akarmelly papokhal is praedikáltassa.

II

Hogy az elejekben adatott Catechismust (az az a vallàsról kérdegetö ès felelgetö Tanitást) bevèszi s màsokkal is bevéteti ès arra magha is az ifjuságot tanittja s másokkal is tanitattja.

III

Amaz hiába való találmányokat az kössigh közül ki tisztitsa, masokkal is kitisztitassa, az napokba lévö babonás innep szentelés ugymint hètfün szeredán és Pénteken letétessék; egyesztendöben kétszer leendö az meghholtak és sirjok körül lévö babonakat kigyom-

lállyon, minden illetlen dolgokat ès az úr vacsoràjának kiszolgáltatàsában sz iràs szerénth kenyérrel, borral lègyen, imide amoda való hordozàsàt és egyébb rendkivül való szokássok örök felledékenysiggel mulljanak.

IV

Hogy a kik az olahok közül akàr eclesiai àllapotbéliek s-akár közrenden valók, az szent Léleknek inditásából az orthodoxa vallàsra àlván, magakat az orthodoxus Piispökség alá adgyák, azakat semmi modon, sem titkon sem nyilván, nem bantja sem haborittja söt azokhoz is mint az hozzaja engedelmesekhez egyenlö Attyafi szeretettel lèszen és azok ellen a községh elött semmi ellenkezö dolgot nem szerez s màsoknak sem enged szerezni.

V

Széke vagy lakássa legyen Fejervarott fügése gedigh az Wladikának az magyar orthodnxus Pürspöktöl legyen.

VI

Hogy azok az oláh papok a kik a Beszerikában Rácz irásnál egyebet nem birbitelnek, magoknak és halgatógoknak nagy káraval ès azonkivül a keresztyèni hallásnak ágazatit is, mellyek üdvösségre leghszükségessebbek vagy nem tudják vagy tudni sem akarjak, jollehet egynéhényszor a keresztyéni moòd és szokàs szerint meghintettenek, az eö allapottyokbol letétessenek, hogy mind eö helyekben s mind az oláh Ecclesiaknak rend szerént valá tanitására, azok a papok vètessenek fel, az kik az oláh deakságot tudgyák ès a keresztyén vallásnak szükséges fundamentumiban az eö czélyokhoz illendo * tudományo legyen.

VII

Hogy mindenik esztendöben mindnyájoknak az eö Wladikasàga alâtt lévö Papoknak közönséges gyülèst hirdett, holott a vallásban ha mi nehez dologh elöfordul azontol köteles legyen arra, hogy arról az eö Esperesivel edgyüt a mostani vagy következendö maghyar orthodoxus Püspököt is meghkérdgye, tanáncsolja és annak teszését javallja, kedvellje és bevegye. **

* Brancovici traduce in sârbeşte fraza aceasta astfel: ка самотрителному им теченію подобно.

** In sàrbeşte: и егова самотрителна произволенија благо угодно ему да бивают.

Több ezekhez hasonlókkal ès egybefoglaltakkal No. 20 azaz husz következendó Conditiokkal egyetemben, sok külömböző èrtelmeknek ès gonosz csufságoknak magyarazattjaival; melyeknek szemtelen káromkodásival az kegyes olvasót terhelni továbbá nem akarván, innét vagyis ezen leirásbúl kihaghyatának annyival is inkáb az keresztjen hiveknek botránkozására ne legyenek[1]),

Отсицеви же надметавателни срочно изложителни уставах по вишереченному, дондеже здраваго самотрениꙗ стареиши целомудьрно савещавателни болꙗри при обладателю седмоградскому били сут, по више подобному саписанию митрполиту Сави Бранковитю, вазда̀ваеми биваеми, привилегиꙗх сиреч хрисовни прономионах, васачаским достоинством супостатно нападение отревающе вазбраниꙗваем биваше, више много чисьлним кратом рекоми С. Б. митрополит седмиградски;登ованегда же рекоми целомудьрно савещавателни стареиши болꙗри, неци састаревшимсе временом от жилища века сего самьртию скончаваеми биваху, друзи же вишерекомаго расколнаго междусобнаго вастаниꙗ ради, прогнанением вачужди областех странствовати разпуштени биваху, и ва савещавателни степенствах ини младоумнаго и простаго разсуждениꙗ биваеми; ва место прежде бившим вамещением поставлꙗеми били сут, имиже младоумно и просто самотрение ка себе и ка своему калвинскому саборищу привлекши, вишеваспоменуеми ва седмиградску землю калвинско владичаство садьржавающи, и не много минувшим временом прежде поставлен биви Михаил Тофеуш, иже такожде новопришаствием обдьржим бив от англ̈искои области, и от училища школскаго иже ва тьржище Витембергиꙗ называемо бивает, и ва Седмоградску дьржаву пришадшему ва пьрвее, поповскаго службодеиствиꙗ ради ва кнежевски двор васприет бивает, потомже и калвинским владичаством начелствовати поставлꙗем бивает; сеи же по вишереченному своему калвинскому саборищ-
1610 ному устроению, младоумними своими едино саглашенми присавачетаванми не тачию обладателꙗ седмоградскаго супротив митр-С-и Б-тꙗ устьрмив на еще и оружну силу себе ва испьлнение желаниꙗ своꙗ испросив, сиꙗ же убо тако случима биваху попущением Боӝим рещи ва истину вазможем таинство бо премудрости Божественнои нами недоумеваемо бивши гьлбину сицевому самотрению самовидими васаведушеи Бог тачию са подобним Апостолским сведетелством благоугодно ванимат имеет, ꙗко убо митр-

[1] Pasagiul din urmă este al autorului.

рополиту С-и Б-ю састаревшему се време приспеваемо бивши или да извествуемо бивает, коим мученичаским венчаванием прославити имеет превишнѥаго Бога митрополит (іоан: гл. к҃а сх ѳ҃і.) и да указаемо будет коим непоколебимим подвигом течение свое савершив страданию (деѥа: гл: к҃. сх. ѳ҃і к҃в. к҃д) по рекшаго Апостола Павла, ащеже и постражден кто не венчаетсе, аще не законно мучен будет, к҃. (тимоѳ: гл. в҃. сх. є.) или по назнаменователному подобию Ровоама цара израилева, небрегшаго савета старцеи на посавету младоумним отроком творити паче произволив, егоже ради царство егово от него виземшисе Іеровоаму вараздаваемо би- 1611
вает, (г҃. цар: гла: в҃і стах г҃і. д҃і;) ваистину и случением сим ва дни жилища и видениѥа очїима нашима, таѥажде сила Божественна и нынѥа крепкою десницею превишнѥаго Бога, ѥавставно деиствуема бити, ѥако убо по младоумнаго им произволениѥа м-у Сави Б-ю мучително и напаствовательно насилствие сатворившим, ва седмиградску државу бивaема калвинска област, отета бивши ва скоро римскому кесару Леополду първому предаваема бист, ѥакоже ва предбиваемо изложително сaписание пространнителним изѥаснением ваобразуемо бивает.

Рекоми же убо калвинскаго владичаства държавающеисе Михаил Тофеуш, ва испълнение рекомое желание свое са своими ему сагласившимисе и оружну силу от кнеза ва помощ испросившему рукою оружною ваставшим, на митрополїиску обител дреколним устърмлением нападают и састаревшагосе митрополита подагрїиским недугом на одре лежещаго обретают, ох-окаменненаго и без образнаго неваниманиѥа, ох! ожесточеннаго и без студнаго (sic) им 1612
несамишлениѥа, ох! омраченнаго и тмоѥа понренннаго им фарисеискаго нерасуждениѥа, кроме савести Божественнаго православно строителнаго изтезаваниѥа и кроме васачаскаго законнаго осужденниѥа и оправданиѥа, беззаконному им осуждению митрополита предавают, и от болезнующаго одра подагрїиским недугом отегощенному бившу, грозним немилосърдием ваземшим его на единаго конѥа вазлагают и таковим поруганием ва Игемониски претор относим бивает, идеже ва узилищну кустодию притворением вамещаваем бивает, таже по самотрению изложителнаго им устава, ѥако да от васуду бивaема им имениѥа васхитити вазмогут, и единоутробнаго брата митрополитова Георгиѥа Бранковитѥа са митрополитом единокупно ва туюжде узилищну кустодию притварают, и ватомжде часу отнуд повасуду людие отсилаеми бивают и ѥако от домови ими имеющими таки и от иние градови, идеже имениѥа

ими обретаема бивают от васуду ва то лето носима сут; поми-
нувшим же неколикими данми кнежевскаго двора първоначелнеиши
1613 строител ка себе призвавши Георгиꙗ Бр-тꙗ помногому истезанию,
ꙗко о имению ими тако притчами и о верователному им закону,
таже и обедовати са ним его зауставивши идеже и мнози ини бо-
лꙗри, на трапезно обедование вазлежещим единокупно, от рекомаго
дворскаго постелничаством първо начелнаго строителꙗ вапросим
бив рекше: Чегоради не избирает себе единаго верователнаго за-
кона, от четири законов називаеми калвинска, Папищска, Луте-
ранска и Арианска, иже ва седмоградску държаву верованием вас-
приети сут, на вълнуетсе таковою омраченною слепотою иже ва
държавну землю, области и начелства Седмоградскаго ниꙗковим
подобием васприета небивает; Георгие Бр. же сицево озлобително
и злохулно вапрошение услишавши сърдоболезним и прискърбно
сетованием обаче же ва Господа Бога упованием ваздахнувши ка
премилостивому Богу кратким словом ответ вaздав рекше ꙗко да
аще православнои нашои вери закон ва седмоградску държаву
ниꙗковим подобием васприет на бивает, кто убо о том вест еда
како аще пред благим Богом, васачаским подобием васприет будет,
разумевши же рекоми постелничаством първоначелствующеи дворни
1614 строител отнуд ва таи час от трапези обедователнеи ваставши
ка кнезу отходит отнудже вестник присилаем бивает, иже пове-
лителна биваема вазвестив рекше Георгию Б-ю, да паки вазвра-
щаваем бивает ка митрополиту брату своему и тамо да пребудет
отнуд же призиванием и пришал бист.

Паки же поминувшему же некоему времену истезание придав-
шисе Георгию Б-ю некими дароваздаванми испросившему се от-
пущен бивает, паче же таковаго упованиꙗ ради, ꙗко сакървенна
им имениꙗ, ащеби и ва землю вакопана била, при лащением да
от них вазимаема бивают; ва том же таковому делу от белград-
скаго тържища престолно биваемаго ка Радноту називаемому ка-
щелному месту кнез отхождение садевает, идеже обичною кусто-
дїискую стражою помежду пешачскому воинству, ва колесницу
свою вcase вместившим Митрополита С-у Б-ꙗ, реченним подагрїиским
недугом лежещому ва раднотско место отношавают; Рекоми же
митрополитов едино утробни врат Г. Б. по отпущению своему
1615 васачаско понуждително настоение приложив, аще би и некоим
ваздавателним откуплением митропомита брата своего избавити
вазмогал, испитающе ꙗко при кнежевскаго двора начелствовавше,
тако и ва ини странах благоугодни свои биваемие повасуду про-

течением обходив и ванимающе васачаскаго савещаваниꙗ опастно вазискающе искусив, обачеже ниѥковаго пьлзователнаго утешениꙗ са помощию и брата своему избавителнаго случениꙗ приобрести невазмогав, на еще приумножением прегорчаишу сицеву злобу бити воистину разумев, рекше ꙗко сакьрвена биваема богатаства им ради отпущен бив, пованегда же васа богатства имеющими васприети будут паки потом Георгиꙗ Бранковитꙗ притворити васхотевшим са братом своим митрополитом единокупно ва заточение приключившим, коначному поглублению предавшим отнуд неизбавлꙗеми бити имеют, по случителному подобию ꙗкоже и неци пьрвоначелни болꙗри от жилища века сего приключени ва окови железними скончаваеми били сут, сицева же искусно испитателна 1616
превидениꙗ самотрителному разсуждению предавши, Г. Бр. ка митрополиту брату своему ка кацелски Раднот, вазвращением и прискьрбним сетованием васпет отхождаваем, идеже са рекомим митрополитом братом своим савещавающему се и вишерекому приготовлꙗваему прегорчаишу злобу вазвестив, ꙗковим пособним изследствованием завистно супостатсвующеи, памет ими са шумом погубити тащет се; Божаственним же духом и бадарставним дьрзновением укреплен биви митр. Сава Бр. разумевши васа супостатна и зло самислителна савещаваниꙗ, пачеже видевши брата своего на себе нападающа и глаголꙗща родителним ридание, да своим родителем не зачето би било егово рождение, нежели такову прискьрбну жалост зрети ему, ни вачем скьрбети ни сапущением сетовати ни брата своего ни себе недопустив, тачию Богодахновенною ревностию брата своего утешити васхотевши, Апостолским проповеданием вапиюще усьрдно глаголав, брате превазлюблени и духовное мое чедо неизнемагаи, Божиꙗ бо сила ва 1617
немощи савершаетсе, к҃. кор. гл. в҃і стих ѳ. Еда ими сапричестници бити сподобимсе блаженства оного, светими своими устми благоугодним своим обещавшаго сице, блажени есте егда понесет вам и иждену ви васак зал глагол на ви лажуще мене ради маѳ. гл. є. сⷯ а҃і и ва истину труднеишаго обремененꙗ вь сьрдцу моему неимею, паче еже тебе зрети ми мене ради и при мне ва юности твоеи изгибающаго, а зло уже ѳрен биваю, и време моего отшаствиꙗ наста, подвигом добрим подвизахсе, течение скончах, православну веру соблюдах в҃, тимоѳ. гл. д҃ сⷯ з҃ и҃ и ниꙗ да вазвеличитсе Хс. ва теле моем аще животом, аще ми самьртию мне

бо еже жити Христос бивает, и еже умрети приобретение ест, фил. гл. а҃. с҃. к҃. ка҃.

Насиꙗже Богодахновена благовествованиꙗ, митрополиту брату своему обещав Г. Б. рекше благословением преосвещеннаго ти
1618 Архиереиства и моим самотрением, мню нетрудно би било мне пред собою прискърбним сетованием не зрети, аще би преодолеванием ва благоугодно пьлзование случаваемо било, да отшаствием ва ину страну избавление от супостатних приобрести вазможно, и по сиꙗже паки митрополит умилно вазревши на брата своего глаголав повише рекшуми довлело би желанию сьрдцу моему да тебе услишу избавлена бити, на убо веи не обично ти бивши страсто търпно путшаствие вачужди странах и слабаго естьства телеснаго обдьржиму ти бившу сумнение имею, да некако супостатским васхищением паки васпет тебе не принесут, ва вторую мою прегорчаишую горест и прегрознеишую самьрт, обачеже ва Господа Бога васе дьржителꙗ печал нашу ваzложившим нам прїидп ка последнему моему целованию прежде скончаванию моего и да будет Господь Богъ с тобою и Ангел его проводеи товию сина Товїина благим вождаством да проведет те, тов. гла. е҃ с҃ ка҃ и аще ти вазможно будет, приобщи едино саглашение свое, са древним
1619 преждним своим катакузинским сародствием ихже доволно имееши ꙗко ва Константинополски град, тако и ва влахозапланинсяу дьржаву и ва различни ини странах, имиже православно твое жилище известванием саблюдети вазможеши, единим наказанием тебе приваспоменую да не преступити отпадением от православиꙗ древни предоцев наших ва веки; приближившусе Г-ю Б-ю ка узилищному и подагрїиским недугом лежещому одра митр-а брата своего и последнꙗго целованиꙗ лобзанием сьлзещим обиемшимсе жалостним и прискърбним ридание один от другаго растание сатварают; таже оттуду отшадшему и са некими саветников саставшемусе испитающе понуждение приложив еще да избавление приобрести вазможет обачеже оначно ожесточение им разумевши ва озлобление и елико вещше настоꙗние твораше толки паче устьрмителному ꙗрост ваних видеше и нехотещему саматрающемусе ино творити ему не вазможно бист, на отходещему ва дом свои
1620 биваеми ва тьржищно место називаемо нижни винц и тамо некоего времена закаснением пребивши приготовление сатворив, потом от сародствиꙗ своего единаго себе благоверненшаго именуемаго Іоана Бранковитꙗ Анепсїиску лозу рода своего саним

влекущаго, емуже първорожденнаго сина Саву Бранковитѥа именуемаго, младенечаскою служболо предстателствующаго при себе имев, такожде и путшаствителние стази добре знающаго вожда, са прочими добре приготовлеными службителими и добре оружпими конними васприемшемусе и превишнѥаго Бога ва помощ призвавшему отшаствие сатварает, и тогожде васе щедраго Бога, помощию и защитителним заступлением, походатаиними молитвами митр-а брата своего, сквозе државне предели називаемие Хацаг шаствующому високие планинские гори валемлемо и проходно бдително место, називаемо Вълкан благоугодною тишиною Богом санабденному бившу прохождавает, даже и до Банскаго престолнаго тържища при текущои води зовомои жиу приспевает.

Са Кралево же рекомо банско престолно тържище обретаем биваше, и благороднаго племена искусним учением ѥако словенским тако и латинским биви муж, именуеми Радул Нестурел тогажде банства велики бан државою начелствующеи иже досто угодною частию васприемши Г-ѥа Б-ѥа, ѥако своего древне знаемаго паче благоугодно приготовившаго, прилежно потребователними устроенми от утрудившагосе путшаствиѥа, и по некими добропочивателними данми васприемшемусе, поновителними конуми (sic) и провождителними людми своими, пратещему ка обладающому кнезу шаствовати его отпустив, и тимжде путшаствием отходит и ва престолно тържище називаемо Букурещи; туже убо саставшисе и са обладателним кнезом тогда първоначелсвующаго именем нарицаеми Шербан воивода Кантакузино, иже Г-ѥа Б-ѥа сърдачною любовию васприемши, васачиским благоугождителним утешением его ущедрив, рекше вазлюблени брате древне твое братолюбие ва забвение не имею, егда и мне странствующу бившу и тебе вазможна биваема, васачаска благодеѥаниѥа своѥа от мене странствующу бившу и тебе вазможна биваема, васачаска благодеѥаниѥа своѥа от мене и от мои сародников преизобилно не вазбранил еси, тому и аз са пособствующе вазможнами бивши учестити те хощу, ниже ва ини чужди народи странствовати те допустити небуду, Богу премилостивому благодарение са пофалами сатвараю, до зде васамирению сахранившаго те и целокупним здравием, проводившаго те, отнуд едино сагласним изложением превечнаго Бога ва помощ призвавшим нам, прочаѥа дела настоѥателна благополазнеишим и тащителним поспешаствием устроити будемо, таже благоугодно пребивание Г-ю Бр-ю изследствовати се повелев ожидающе благослучимое време, тогда тамо пребив. Православно же нашему на-

1621 (margin, beside line "Са Кралево же рекомо ...")
1622 (margin, beside line "ва забвение не имею ...")

силователни калвински гонители, услишавши Г-ѣа Бр-ѣа ва влахозапланинску дьржаву прико планински горах ва самирение прошаствие сатворившу бившу, велїим самощением обдьржимим бившим вазглаголали сут и ѣако неким предвидением по злодеиству им сами себе пророковати зачинают сице, се убо са прочими болѣарими ва
1623 костантинополски град прибегнутими супостати наши при огущением преумножени бити имеют и ва истину сие случение нами вазнамение бивает, ѣако не по много минувшему времену наша вероватедна законна област и дьржавно началство от странах сих коначно истребление васприети будет и ва ином народе отсуду васхищением привазилѣаваемо будет и от того времена зачинают званиѣа ради васпет люди отсилати, ка Г-ю Б-ю ѣако от сародствиѣа своего тако и от иние людие, обаче же известно ведомо бивши васем благоверним лукавно им саставление, ѣако приластително звание васхищениѣа ради сатварают, егоже прилащению по желанию им невазмогшим улучити, ва некое време ва узилищну кустодию митрополита С-у Б-ѣа садьржавают, коначноже видевши ѣако саставителна своѣа желаниѣа савьршено исправити невазмогут,
1624 паки и спитающе понуждително настоѣание сатварают, да митр-а на калвинску свою им унию приведут, много различна угаждениѣа не тачию кащелним имением обещавающе, на еще ва толицей своеи старости и на бракосачетавание насилствоваху его.

Васаже сицева бого мьрска покушениѣа разумевши митрополит, васпоменув Павла Апостола послание сице глаголавшаго напаст недостиже тачию чловечаска, силан же Бог, иже оставит вас искусити се паче еже можете, а҃ корѳ. гл. ї҃. с҃ г҃ї. семуже сапособствует іевангелско благовествование сице нест раб боли господа своего, аще мене изгнаше и вас ижденут, іоан гла: еі҃. сх. к҃. Блажени же Іов сицевим страстотьрпением васех нас наказующе утешавает, подобием сим рекшаго: блажен чловек егоже обличит Бог. Наказаниѣаже васедьржителѣа не отвращаисе, Іов. гла: е҃ сх. з҃г҃. пачеже претьрпением до конца спастисе васхотевши митрополит непоколебима сицева ответа ваздаваниѣа себе избрати благопроизволив, рекше повинностию веровати подобаем богови паче нежели человеком деѣа: гла. е҃ сх. кѳ. егоже ради калвинскаго соборища
1625 свиренно вазбещение паче устьрмившисе, повелением им Павла Апостола тамничними узилищними васхищенми и палично мученичаскаго биениѣа приобщением страсто тьрпно Бога прославив в҃. кор. гла. аі҃. сх. кг҃. ке҃. Посихже ваудивление зри православни чатителю и любо коего вазраста слишителю, како васещедраго и

премислостиваго Бога пре крепкаѣ десница, злохулним гонителем озлобленна им беззаконодеиствиѣа не оставлѣавает, ибо не помного минувшему времену случиму бившу сему тиранскому насилствию, ва седмоградски Калвински начелствующеи, услишимо бивает, ѣако цар турски произволение ваздав болѣаром седмоградским вишевспоменуемим иже ва костантинополски град бегством притекнули беху, да ва место Михаила Апафи себе иного обладателѣа избрати будут, иже не по много минувши данми савършено изследствуемо биваше, аще произволением Боӝим Римским Кесаром и Турским царом, саузно изложителни мир случением небил разрушен и таковаго турскаго произволениѣа ради седмоградскїи обладател Михаил Апафи, двочисьлна супостатва своѣа видевши велми самущаваем биваше, ѣако убо от единие страни угърски 1626
гроф Имре Текели именуеми, крепкою оружною рукою и турскою помощию нападаше на нас, от другие же страни ва костантинополски град прибегнути биваеми седмоградски болѣари о низложению Михаила Апафи понуждение твораху, [имиже кроме Г-ѣа Б-ѣа ва влахозапланинску държаву пребивающаго имена по реду сиѣа биваху, Павел Белди, Владислав Чаки, Өома Домокош, Христофор Пашко, Жигмонд Белени и Валентин Калпоки, иже ѣако графским тако и първоначелнаго земьлскаго савещеваниѣа и различнаго степенства чиновним ликом садържавшеми биваху, иже едино саглашение свое присавачетавани беху и са влахїискими обладателми, пачеже са воиводом Шербаном Катакузином влахозапл. обладателем имже ходатаиством и седмоградски обладател Михаил Апафи настоѣание сатворив, отсилавающе свое често кратние посланики да самирение притворити вазможет, са между собою расколно вастанием прибегнути болѣаром им, находатаиствие аще би и невазмогал сатворити то убо да Шербана воиводу ва 1627
свою благоугодну страну паче присаваздържавати вазможет, да не ка супостатсвующим ему приставши, суседствующаго се саузно изложениѣа са ним биваемаго отлучитисе небудет, егоже ходатаиства ради от узилищнаго притворениѣа и митр-а С-у Б-ѣа свобождению предав, обаче по свобождителнаго отпущениѣа м-а Сави Б-ѣа, ѣако састаревшагосе жилище временом тако и подагрїиским недугом уже отеготщевшуюсе слабостию обдържиму ему бившу, непомного минувшему времену страсто тързну душу свою варуце Божїи православним подвигом приваручив и от жилища века сего ка древним преоцем своим приселение сатворив.

Вазлюблени чатителю и читаема биваема благоугодни Слиши-

телю, до зде спишавшисе случима митрополитом Савом Бр-тем, ныныа еще к сими придаваем елика праведним и не лицемерним судом превишнего Бога деисвуема биваху ва кавставно видение зрещим Богобоказним ваниманием како митрополійска вcovточна
1628 църква нашего православиыа ва седмоградску землю биваема, ва негда и любовакое време от калвинскаго саборища, силним нападением гонение страдати имеаше, и ни от единаго мирскаго православнаго обладателыа вазбраныаема бити не вазмогаше, тогда васещедра и прекрепка десница превишнкаго Бога васедържителыа, различним преудивлением Божеставнаго своего таинаго самотрениыа, премилостивним и праведним судом са небес ва помощ православию нашему санисхождаваше, по рекшаго благовествованиыа евангелійскаго богодахнованиыа, како убо иже невазможна бивают от человек, вазможна сут от Бога, лук. гла. нї сх. кз. таковим убо Божеставним благопроиволением заступително защищение православиыа нашего изследствовавшисе, ва седмиградску държаву егда супротив рекомаго нашего православиыа, калвинско гонение насиловательним нападением вадвизаемо биваше, тогда васегдашним случением или междусобна ратовательна и расколна устърмлениыа вадвизаема случима биваху, или иноплеменими бран творител-
1629 ними и вахождителними нападенми, овогда турскими и татарскими овогдаже немачскими и прочими окърстними чуждними воинствами, запустителними истащеванми и сакрушителними разрушенми обдържими биваху, печеже (sic) убо и не ва преполовление временними летими, областию начелствующим калвинским кнезовом иже от десетаго лета не тачию господарску свою област, на еще ни пребивание жилищу своему вапред продължити не вазмогаху, какоже кавставно зримо бивает от сего леточисьлнаго времена; първим бо зачинанием прежде митрополита С-и Б-ка, бист Калвинско гонение супротив православию нашему, при митрополитима именуемаго Генадие, ва дни областию господарсвующаго Гаврїила Бетлен, ва лето господне ахθι пребивателноже егово жилище скончаваемо бист ва лето ахкθ. второ калвинско гонение супротив православиыа нашего бист при митрополита именуемаго Досиθеи, иже нетачию ва узилищна тамницах мученичаским венчаванием прославив прещедраго Бога, на еще зуграфским худажаством
1630 уподоблен бивши ва железними окови насилствован бив, княжевские полати зуграфским писанием приуподобити, ва кацелско пребивание називаемо Раднот, ва дни начелством обладающого първаго Георгиыа Ракоци, ва лето господне а.х.л.и. жилищно же

пребивание егово скончаваемо бист валето господне ,ᴀ.χ.м.н. тоежде више гонение сапособствием изследствуемо биваше, и при митрополиту Стефану иже не помнозе блажено биваем бив; и рекомо калвинско гонение непрестано бивши еще, и при митрополїискаго Архиереиства Сави Бр-ю ва дни господарством начелствующаго втораго Георгиѣа Ракоци, ва лето господне ᴀχ.н.з. емуже скончаваемо жилище бист ва лето господне ,ᴀ.χ.ѯ. Семуже Георгию Ракоци еще живу сущу турскаго цара повелением ва изгнание ракоциево, областию начелствовати поставїѣаем бив францишко Редеи именуеми, толика же междусобна расколна и ратователна вастаниѣа биваху, тогда ва седмоградску държаву, иже велики везир константинополскаго града, турскаго цара силою ваставши и под еновски град отшадшему по васприетию Еновскаго града именуемаго Акоша Барчаи седмоградским обладателем бити пос- 1631
тавив велики везир, супротив же сили турскои начелство области Сеомоградскои васприет и васхотевши Іоан Кемин. немачско и угрско воинставно опълчение присавакупивши, силною рукою ва Седмоградску държаву вахождение сатворив, идеже турскою силою побежден бивши, ва брантворителному ратованию погибает, сїиже васи три седмоградски начелствующеи обладатели, угърским езиком називаеми Редаи Ференц, Барчаи Акош, Кемину Іанос кроме рекомаго Редаи ференца егоже от начелства обладателнаго втори Георги Ракеци изгнал скончаваеми били сут от жилища века сего, до ва лета господнѣа ,ᴀ.χ.ѯ.в. по сїиже ва седмоградску държаву областию начелствовавши Михаил Апафи, калвинскаго саборища последна гонение бивает, супротив православиѣа нашего при више много чисълним кратом, рекомаго митрополита С-и Б-ѣа, ва дни областию садержавающаго Михаила Апафи ва лето ,ᴀ.χ.п. скончавание же нетачию жилищу еговину, на и отетием държавнои области калвинскаго начелства, по вишереченному ва области римскаго кесара приселена бивает, ва лето господне 1632
,ᴀ.χ.ч. от нудуже васакому чатущему и слишашчему не ва мало удивление бити вcase возможет, ѣаковим времено сакрацителним жилищем, ради гонениѣа православони вери нашои, ва отмащение супостатствующим предстателствоваше, твораи прещедри и васедържител Бог, иже васех нас премилостивно васприемши, ва вечно и безконечно жилище небесно, са преподобно благоугодними своими единокупно ванити да сподобит, о Христе, спасителе нашем Амин.

---

2. TRADUCEREA.

„Sus numitul Ioan Brancoviciu a avut patru fii şi două fiice. Fii săi se ciehmau 1. Simeon 2. Mihail 3. Vasilie 4. George. Dintre aceştia Simeon, fiind cel dintâiu născut şi ajungând la vârsta de învăţătură, prin sârguinţa tatălui său se împărtăşi de învaţăturile dumnezeeştei scripturi. Pe urmă dorind să vadă obiceiurile popoarelor dimprejur, pentru pricina binecuvântată şi prin mijlocirea rudelor sale dobândí învoirea tatălui său, astfel fu condus de oarecari neamuri în ţinutul Paeoniei, din ţara ungurească, de unde merse în părţile Iliricului său, apoi în Misia de Jos şi trecând apa Dunării se duse în Ţara Românească, pentru a cercetà acolo în sfânta mânăstire numită Komana pe unchiul său Longin Brancovici, arhiepiscopul din Ienopole. Unchiul său îl primì cum se cade şi cu bucurie, ca pe un nepot al său şi nu voi să-l îngădue dela sine câtva vreme, apoi, dupăce trecu mai mult timp, în sus numitul târg, Ienopole se ivì, cu voia lui Dumnezeu mare scârbă şi ciumă aducătoare de moarte, într'atâta, că Ioan Brancovici, care petrecea acolo, căzù în această scârbă şi boală de moarte împreună cu fii săi şi în mai puţin ca o săptămână sfârşindu-se Ĭoan Brancovici şi fiica sa mai mare, fură amândoi înmormântaţi într'o groapă. Ĭar fiica sa fusese căsătorită. După aceea, a treia zi, fură îngropaţi într'un mormânt, lângă tatăl şi sora lor, în acelaş chip, alţi doi fii Mihail şi Vasile. Astfel remase în viaţă numai cel mai mic şi mai tânăr dintre fraţi George Brancoviciu, dar nimeni nu credea să poată trăì mai îndelungat, căci încă în frageda sa copilărie fu atins de o boală grea, care îl muncì până ce ajunse în etatea de învăţătură. Toate aceste, preamâhnita mamă şi rudele ei, căutând prilej, le vestiră prin scrisoare lui Longin Brancovici şi lui Simeon Brancovici, chiemându-l acasă şi rugând umilit pe numitul arhiepiscop să-l trimită îndărăt la mamă-sa necăjită.

Înţelegând aceste veşti numitul arhiepiscop cheamă la sine

pe tânărul său nepot Simeon Brancovici și îmbrățișându-l cu lacrimi în ochi, îi zise: «Copilul meu prea iubit, abia mi-te-a trimis tatăl tău, după multe scrisori, pentru a cercetà bătrânețele mele, iar acum mâhnita ta mamă, care a rămas singură plângându-se cu durerea ei, mă silește a te trimite acasă. De aceea dacă ai nevoe de ceva, ia-ți cu tine», și după ce-i dete buni tovarăși pentru a-l însoțì, îi îngăduì a-se întoarce la mama lui.

Iar Simeon Brancovici sosind în patria sa s'a îndurerat și tânguit împreună cu celelalte rude și numai dupăce au trecut multe zile s'a putut mângâià, apoi rudele sale adunându-se iarăși se sfătuiră, ca să înoiască casa rudei lor și jalea adâncă s'o preschimbe în bucurie, îndemnând pe Simeon Brancovici a-se căsători. Iar Simeon Brancovici se apărà de căsătorie zicând, că la porunca unchiului său, a arhiepiscopului, trebue să se întoarcă din nou la el împreună cu micul său frate. Dar nici maică-sa și nici rudele sale nu îl lăsară, ci mai vârtos cu toții hotărâră de îl căsătoriră pe Simeon Brancovici, care după aceea, la timpul său și copii a avut.

După oarecare vreme pristăvindu-se întâiul preot din târgul Ienopolei și fiindu-i acesta rudă după sânge, cu numele Grigore Brancovici, că în acea vreme arhiepiscopia mitropolitană cu toată clădirea, fu mutată din târgul Ienopolei și așezată în Bălgradul Ardealului, de către desamintitul Mihail Basarab, voevodul Țării-Românești, iar Ienopolea căpătă atunci numai un preot de frunte, care se chiamă protopop. De aceea, cum am zis, mutându-se arhiepiscopia de aici și schimbându-se în episcopie, în locul căpeteniei episcopești fu așezată cea protopopească și cu oficiul de protopop fiecare protopop din Ienopole dispuneà peste tot cuprinsul eparhiei.

Intâmplându-se deci, după cele spuse, să fie protopop în Ienopole, ca prin o minune a lui Dumnezeu fu chiemat și într'adevăr prin minune fu chiemat, căci Simeon Brancovici niciodată nu avusese în gând să iea asupra sa chipul preoțesc; petrecând el într'o localitate dela margine și făcând parte din garnizoana de apărare a orașului, se ciocneà adesea cu cetele turcești de graniță cari atacau pentru a prădà și se isca astfel mare vărsare de sânge. Numele lui Simeon Brancovici ajunse la atâta faimă, că deși nu eșià din cetate în poteră sau goană și prădalnicii turci erau biruiți, învingerea i-se atribuià totdeauna lui. Iar dacă încheindu-se pace pe câtva vreme între Turci și Unguri, se rupeà pacea, după obiceiul dela graniță și veneau solii turcești în cetatea Ioanopolei la

comitele suprem şi căpitanul unguresc, ridicau plângere împotriva lui Simeon Brancovici, aşa că fu rugat de cetăţeni, până mai rămâne în chip de mirean, pentru înţelegerea paşnică, să plece în ţinuturile mai din lăuntru ale Transilvaniei pentru a face pe Turci să-l uite. Dar şi dupăce primì chipul preoţesc, venind solii turceştí se plângeu împotrivà lui Simeon Brancovici, iar cetăţenii răspunzându-le ziceau: că Simeon Brancovici părăsind vieaţa de lumean nu mai iasă în cetele de pradă, ci ca preot slujeşte lui Dumnezeu. Iar solii turceşti răspundeau astfel: nappal pap, éjszakán fegyveres ellenség ès békességrontó, care pe înţelesul nostru este, ziua-i popă, iar noaptea duşman înarmat şi stricător de pace.

De aici de bună seamă se vede, că Simeon Brancovici s'a născut în zodia planetei lui Marte, în cea războinică, şi nu a lui Mercur ori în zodia altor planete, căci într'adevăr nici creşterea nici caracterul său nu-l destinaseră pentru tagma preoţească, dacă nu ar fi fost chemat la preoţie prin îndemnul dumnezeesc, ce s'a coborît asupra lui.

Atunci nu numai rudele sale din Ienopole au stăruit să-l convingă, ci adunându-se în sobor toată eparhia episcopală a Ienopolei, zicând, să nu fie aşezat vre-un om strein în cel mai de frunte scaun preoţesc, ca nu cumva să se mute, pe urmă, eparhia episcopală din târgul Ienopolei unde ei se luptă sub stăpânirea unor limbi streine şi a unor neamuri duşmane bisericii răsăritene. Ei insistară cu toată puterea, ca scaunul cpiscopesc să rămână vechei familii a Brancovicilor, căci toate rudele îl vor ajuta, cum l-au ajutat şi până acum. Dacă însă ar ajunge această eparhie la un însemnat neam strein, li-se pare, că va fi împărţită în mai multe părţi. Şi astfel după îndelungate stăruinţi şi multe îndemnuri l-au câştigat pe Simeon Brancovici, care prin purtarea de grije a lui Dumnezeu fu ales în funcţia amintită de protopop. Iar Simeon Brancovici abia supunându-se dorinţei obşteşti, numai un lucru a cerut să se facă după voia sa, zicând, că nu va primi hirotonia, până ce nu înştiinţează pe unchiul său Arhiepiscopul Longin din Ţara Românească. Înţelegând aceste cei adunaţi întocmiră scrisori de recomandaţie pentru Simeon Brancovici, atât orăşenii, cât şi ei înşişi, întărindu-le cu peceţile oraşului, şi ale lor şi îl îndemnară să plece. Când se petreceau aceste şi când dânsul era gata de drum, i-se născu un copil, care muri pricinuindu-i jale, ceeace văzând-o mulţi ziceau, că Dumnezeu a lăsat această lovitură, pentrucă a refuzat hirotonia stării preoţeşti. Fiind

apoi din nou grabit, merse în Ţara Românească, în manăstirea Comana, la unchiul său Longin Braneovici, căruia îi povesti toate cele întâmplate şi îi dădu scrisorile soborului. Iar înţelegând arhiepiscopul Longin chemarea dumnezeească a nepotului său la hirotonie, se îmbucură foarte şi se găti de drum la Târgovişte, unde se făcu în câteva zile călătoria, pentru a aduce la cunoştinţa Mitropolitului Ştefan al Munteniei sosirea nepotului său Simeon Brancovici, pentru un lucru folositor sufletului.

Mitropolitul Ştefan aflând, că e nepotul arhiepiscopului Longin şi că a venit dintr'un ţinut aşa de depărtat pentru hirotonie s'a umplut de bucurie sinceră duhovnicească şi dădu îndată poruncă feţelor bisericeşti să pregătească de sfinţire pe nepotul Arhiepiscopului Login. In Duminica viitoare la slujba dumnezeească a liturghiei s'a făcut hirotonia întru preot a lui Simeon Brancovici, cu ceremonialul obişnuit, prin mâinile Preasfinţitului Arhiepiscop şi Mitropolit Ştefan al Târgoviştei. Atunci se întâmplă, că pe când se săvârşea sfânta liturgie a hirotoniei, chiar în aceiaşi zi se înmormânta în Ienopole soţia răposată a lui Simeon Brancovici. Numitul Arhiepiscop Login întorcându-se în mănăstirea sa luă cu sine şi pe nepotul său prezviterul Simeon Brancovici şi de acolo, având suflet milostiv de arhiereu, îl dărui cu daruri cuviincioase atât preoţeşti, cât şi cu de altele, despărţindu-se de el cu lacrimi în ochi, dimise în chipul acesta pe nepotul său. Iar preotul şi protopopul Ienopolei Simeon Brancovici întorcându-se în târgul Ienopolei află, că a rămas fără de soţie şi găsi pe mâhnita sa mamă, care în cinul monahal se numea acum Maria şi pe tânărul său frate George Brancovici şi pe celelalte rude. Orăşenii şi preoţii îi eşiră cu bucurie întru întâmpinare, căci aşa erau primiţi atunci protopopii, ca şi odinioară Arhiereii. Iar după ce cu mare mândrie s'au bucurat îndestul, prezviterul Simeon Brancovici în câtva vreme a aşezat bune tocmeli atât în oraşul Ienopolei, cât şi în împrejurimile eparhiei sale episcopeşti, întărind şi păstrând în credinţa bisericii ortodoxe răsăritene turma lui Cristos. Căci în acea vreme şi în acele ţinuturi se ridicase unia calvină, adecă credinţa de unire, cu mari siluiri şi prigoniri, aşa că în unele părţi ale Transilvaniei se găseau preoţi, cari nu numai, că părăsiseră legea bisericii ortodoxe, ci chiar se rădeau de tot cu briciul. Dar presviterul Simeon Brancovici păstră neclintită ortodoxia, atât dânsul, cât şi la eparhioţii săi. Ce s'a întâmplat pe urmă?

După ce a trecut oare câtva timp mitropolia din Transilvania

a rămas fără de arhiereul său preasfinţit şi nefiind mitropolit în ţara Ardealului, s'au adunat în sobor, atât clericii, cât şi mirenii, în cetatea de reşedinţă a Belgradului, în mănăstirea mitropolitană cu hramul Pogorârii Duhului Sfânt, Dumnezeu mărit în Treime Sfântă şi au desbătut şi s'au sfătuit îndeajuns despre mitropolitul, care trebuia aşezat. Pentru multe cauze şi pentru meritele sale, deşi era socotit ca prea tânăr de-a ocupa acea demnitate, totuş în faţa necesităţii, toţi se declarară, prin alegere, pentru Simeon Brancovici, zicând, că cu voia lui Dumnezeu îl confirmăm şi noi după a noastră cumpănită înţelegere.

Când se săvârşea alegerea în chipul acesta, atunci stăpânea în ţinutul Transilvaniei George al doilea, după neamul său vechiu numit Racoţi, care când i-se dete de ştire noua alegere de mitropolit, îi acordă cuvenita confirmare domnească şi îl trimise, cu scrisorile cuvenite, la Voevodul Ţării Româneşti, domnind atunci Constantin Vodă întâiul, care se trăgea cu neamul din vechea viţă a Basarabilor. Simeon Brancovici sosind în Târgovişte dădu cu supunerea cuvenită scrisoarea Domnului ardelean, George Racoţi al II-lea, lui Constantin Vodă, care stăpânea, înştiinţându-l, împreună cu soţii săi, despre alegerea sa de mitropolit. Iar Constantin Vodă, înţelegând solia sosită şi după obiceiu, nefiind cu putinţă, din cauza tiraniei turceşti arhiereilor ardeleni a merge la scaunul patriarhal pentru sfinţire dispuse a se săvârşi această lucrare din partea Exarhului patriarhal şi Mitropolitului Ţării Româneşti. Susamintitul Domn muntean Constantin Basarab Vodă întâiul văzând dorinţa principelui vecin din Ardeal George Racoţi, dar mai ales pe mitropolitul, care avea să fie aşezat în zilele domniei sale se înveseli şi dădu poruncă lui Ştefan Arhiepiscopul şi Mitropolitul ţării sale pentru a sfinţi pe mitropolitul din Ardeal. Mitropolitul Ştefan ascultând porunca domnească şi că va avea să sfinţească de mitropolit pe acel Simeon Brancovici, pe care mai înainte vreme îl hirotonise de preot, cu multă, ba şi mare bucurie s'a îmbucurat şi trimise îndată ştire la unchiul aceluia, Login Brancovici, fostul Arhiepiscop din Ienopole, invitându-l, ca şi pe ceilalţi episcopi din eparhia sa, să se adune în Târgovişte, căci se va face sfinţirea mitropolitului din Ardeal.

In ziua amintită, luna Septemvrie, la Inălţarea sfintei şi de viaţă făcătoarei cruci a Domnului, după cum aievea se vede şi din mărturia cuprinsă în literile de mai jos, dăruite lui Simeon Brancovici, pentru chemarea apostolească a nou sfinţitului arhiereu, s'au adunat

în mitropolia din Târgovişte atât arhiereii greci streini, cât şi arhiereii altor neamuri şi ţinuturi aflători acolo, precum şi episcopii eparhiali din ţară pentru a îndeplini lucrarea după rânduiala desăvârşită. Intâiu fu sfinţit, după rânduiala obişnuită întru ieromonah, şi schimbându-şi numele de botez Simeon, după vechiul său strămoş, cel dintâiu arhiereu al ţării sârbeşti, al sfântului Sava, fu numit Sava. A treia zi, săvârşindu-se sfânta liturgie, cu împreună lucrarea lui D-zeu, fu sfinţit de mitropolit. Atunci i-se dete, după primirea darului duhovnicesc şi o scrisoare apostolească scrisă de mâna numitului mitropolit Ştefan, în limba slavo-română în care după titlul său arhieresc, ce premerge, se zice astfel: [1])

Numitul, nousfinţitul mitropolit ardelean Sava Brancovici, cu îngăduirea lui Ştefan din Târgovişte, mitropolitul Ungrovlahiei slujind de două ori în mitropolia târgoviştească, pentru a se obicinui, aşeză prin hirotonie clerici, ceteţi, ipodiaconi, diaconi şi presbiteri preoţi. Dar în ziua preasfântului apostol al lui Christos şi evanghelist Luca cu voia binecredinciosului Domn numit mai sus Constantin Basarab Voevod, fiind El însuşi de faţă la serviciul, Dumnezeesc cu mărită evlavie şi cu binecuvântarea mitropolitului Ştefan, care de asemenea era acolo, servi, cu împreună lucrarea lui D-zeu, în biserica catedrală dela Curtea Domnească, sfânta leturgie. El fu apoi ospătat cu bunăvoinţă la masa domnească fiind cinstit atât cu odăjdii, cât şi cu alte daruri din partea lui Constantin Basarab Vodă întâiul.

De către mitropolitul Ştefan, care l-a hirotonit, fu învrednicit, în asemenea chip, de o cuvenită ospătare şi de daruri, iar pentru a întărì frăţia cu dragoste şi împreună liturgisitoare, care s'a încheiat între ei, îi dăruì toiagul său arhieresc, care se găseşte şi până acum în acea mitropolie. De asemenea şi Sava Brancovici îi dete darurile, pe cari le adusese din partea sa şi astfel, plecând, cu bună bucurie din cetatea Târrgoviştei, se întoarse în eparhia sa, în Ardeal, şi făcând drumul peste munţi ajunse în cetatea Braşovului, de unde pornind spre cetatea de scaun a Bălgradului sosi la mitropolia ce se aflã în acea cetate. Aici Domnul ardelean, sus zisul George Racoţi al doilea adunase în vederea războiului cete de soldaţi, atât călăreţi, cât şi pedeştri, căci voia să facă o expediţie cu războiu în potriva regatului polon. Intre aceste cete de soldaţi, mai ales între seimeni, erau foarte mulţi de legea noastră ortodoxă,

[1]) Vezi textul în pag. 20—27.

cari înşirându-se în două rânduri, ca soldaţii, împreună cu călăreţii şi aşezându-se dela poarta mare a Mitropoliei începând până la podul de peste Murăş„ la locul, care în limba românească se chiama Oarda, au întâmpinat pe noul mitropolit Sava Brancovici asistând tagma duhovnicească. Ei au primit pe mitropolit cu litie şi cu cântări bisericeşti şi l-au introdus în biserica mitropolitană, în chip desăvârşit după ritul obicinuit şi cu vrednică preaslăvire.

Iar în vreme ce mitropolitul intrà cu sfânta litie, ridicând Preaînaltului Dumnezeu cucernice mulţumiri şi tot poporul creştinesc îi stà alături cu osârdie şi iubire, adumbrì turma sa cu binecuvântarea noului arhipăstor şi slujind cea dintâiu sfântă leturgie în acea mitropolie, ca un al doilea Pavel apostol al Domnului, rostì în auzul tuturora, învăţătură cu îndemn. Mulţi ascultând învăţătura lui teologicească şi de D-zeu însuflată, s'au aprins de bucurie duhovnicească şi au lăcrimat bucurându-se, că au găsit drahma, ce li-e erà perdută de câtăva vreme, binecuvântarea arhierească şi alergând cu bucurie la sărutarea de mână arhiereasca, toţi se împărtăşiră de mângâere duhovnicească. Iar după obişnuitul otpust bisericesc, coborându-se duhul sfânt peste apostolii Domnului, lăudându-l şi în limbi streine, nu numai prin cuvinte, ci şi prin deosebite cuvântări oratoriceşti, veselindu-se, s'a întors fiecare la ale sale.

După acestea, pentru cuvântul puterii domneşti, după obiceiul ţarii, fu întărit de către George Racoţi II, principele Ardealului, mai întâiu, cu un hrisov, care latineşte se zice confirmaţie sau privilegiu, a doua oară, după puţină vreme, oblăduind ţara Ardealului Francisc Reday, fu întărit şi de către dânsul în episcopatul său; a treia oară fu confirmat în episcopatul său de către Acaţiu Barcsay, principele Ardealului; a patra oară fu întărit în episcopatul său de principele ardelean Ioan Kemin; iar a cincia oară fu întărit în episcopatul său de către principele Ardealului Mihail Apafy; şi după aceasta, petrecù, în scaunul său vlădicesc, timp îndelungat, mai mult ca 24 de ani, El fu cinstit şi iubit nu numai de către păstoriţii săi, ci şi de către feluritele popoare din ţara Ardealului, Ungurii, Saşii, Nemţii, mai ales însă de către cei mai fruntaşi boieri, împreună cu mai sus amintiţii principi.

Aşişderea şi mitropolitul Sava Brancovici, în răstimpul vlădiciei sale, fu trimis de multe ori în solie de către toţi principii stapânitori, atât la Voevozii stăpânitori în Moldova, cât şi la cei domnitori în Muntenia. Mitropolia ardeleană împreună cu întreaga

mânăstire fiind de două ori aprinsă şi jefuită de năvălirea Turcilor şi Tătarilor, mitropolitul numit o acoperi, prin silinţa sa, de două ori cu şindrilă, iar a treia oară fiind aprinsă de potrivnici, mitropolitul Sava Branconici lăsă să-i se facă, în Ţara Românească, cruci de fer, cu globuri de aramă, aurite, pe cari le aşeză pe turnurile bisericii şi săturându-se de-a acoperi mitropolia cu şindrilă, deşi acolo nu se făceau ţigle, întrucât îi stete în putinţă, dându-şi silinţă cu osârdie şi frica lui D-zeu, lăsă să se aducă din alte părţi astfel de ţigle, pe cari le aşeză pe coperiş şi cari, până în ziua de azi prea frumoase se văd. Din pricina incendiilor numeroase s'au nimicit şi cinstitele icoane cu multe alte scule bisericeşti împreună cu un steag alui Mihaiu Vodă, Domnul ţării Ardealului şi amândouă ţări slavo-vlahiceşti.

După aceasta în veci fericit pomenitul Sava Brancovici, mitropolitul Ardealului având grije de-o mai bună aşezare a bisericii, se socoti şi ţinând sfat folositor cu fratele său George Brancovici ceru voie dela principele Mihal Apaffy a se duce, pentru a culege milă, în ţara Moscoviei, cum şi pentru a vedea împărăţia moscovită, mai ales, că se auzea, că se află acolo şi judecătorii lumii răsăritene, patriarhul Alexandriei cu patriarhul Antiohiei, cu mulţi alţi mitropoliţi şi episcopi, nu numai din ţara Moscoviei, ci cari erau adunaţi şi dela alte neamuri. Căci se făcuse un sinod la Moscova, pentru oarecari legiuiri; deaceea sus numitul împreună cu George Brancovici, având a vedea ceeace se lucrează acolo, abia cu greu îi fu cu putinţă a obţine îngăduinţă de călătorie pentru fratele său (căci deşi ardelenii nu erau de-o credinţă cu ei, totuş, pentru unele servicii de folos obştesc, nu se puteau lipsi de George Brancovici; dorinţa lor nu o puteau refuza căci prin înalta trudă a lui George Brancovici, ţara Ardealului câştigă, după multele războaie, şi pace cu bună linişte). Astfel obţinând voie de-a călători şi dupăce se pregătiră, plecară prin ţara Leşilor şi ajungând în cetatea Smolensk, trecură mai întâiu apa curgătoare, ce se chiama Dnipru, de unde continuându-şi călătoria sosira primăvara în scaunul împărăteştei cetăţi a Moscovei. Aici fură primiţi la Curte de către pravoslavnicul Ţar Alexie Mihailovici, întâiul cu acest nume şi fură aşezaţi în curtea unui mitropolit din Moscova, iar pentru a le împlini ce aveau de lipsă, fură recomandaţi preacinstitului boier Artemon Serghievici. Şi petrecând acolo până la sărbătoarea sfinţilor apostoli verhovnici, Petru şi Pavel, fiind anul Domnului 1668, sfiinţiţii şi în veci fericiţii pomeniţii trei patriarhi, ai Alex-

andriei, Antiohiei şi Moscovei, judecători a toată lumea răsăritului, serviră tustrei, împreună cu numeroşi mitropoliţi şi episcopi, atât din Moscova, cât şi streini, preasfânta liturghie dumnezeească.

In mijlocul bisericii catedrale, din curtea împărătească, construită cu colonade în patru unghiuri, fu înălţat un pristol înalt, pe care fură aşezate cele trei scaune ale patriarhilor, şi spre a îmbrăca pe patriarhi în sfintele odăjdii, preoţi, arhidiaconi şi diaconii se urcau şi scoborau de pe pristolul ridicat, pentru a-şi îndeplini lucrarea. Iar dela pristol până la altar, la uşile împărăteşti, în şir, de amândouă părţile, steteau mitropoliţii, toţi îmbrăcaţi în odăjdiile lor arhiereşti, iar episcopii, arhimandriţii şi celelalte feţe bisericeşti, adăstau fiecare la locul său cuvenit, atât de frumos, că celui ce privea i-se părea, că nici nu e om pământean, ci că, uitând lumea de faţă, stă în faţa tronului preaînaltului şi preabunului D-zeu. Iar când binecredinciosul Ţar Alexie Mihailovici intră în biserică, pentru a se ruga cu frica lui D-zeu, dupăce primi binecuvântarea de către patriarhul din Alexandria, se întoarse spre poporul din biserică cu faţa sa împărătească, şi cu diadema împărătească, ce-i era pe cap, fiind îmbrăcat şi cu purpura împărătească şi observând între popor pe oarecari îmbrăcaţi în haine din ţări streine, nu-i fu greu a recunoaşte pe George Brancovici, al cărui frate, mitropolitul ardelean Sava Brancovici se găsea în rândul celorlalţi arhierei, cari slujeau sfânta liturghie. In acea clipă binecredinciosul Ţar trimise la George Brancovici spre a-i preda salutul, pe cneazul Bogdan, cel dintâiu diregător al Curţii împărăteşti şi primul sfetnic al casei, care stetea lângă pristolul Ţarului cu toiagul de postelnic. Iar cneazul Bogdan lovind uşor, după obiceiul postelnicesc, padimentul cu toiagul, ca să-l asculte poporul, merse la George Brancovici, care sta între popor şi aducându-i salutul împărătesc îi zise următoarele: «Maiestatea Sa Impărătească a binevoit a te întreba de sănatate», apoi arătându-i un scaun de şezut între cei mai de frunte sfetnici boieri ai Ţarului, George Brancovici mulţumi închinându-se şi fu aşezat în scaunul arătat. Lângă dânsul se găsea boierul Artemon Serghievici, cari au ascultat cu credinţă şi cu frică până în capăt sfânta liturghie.

Trecând câtva vreme dupa sărbătoarea sfinţilor apostoli, zăbovind au mai rămas acolo. Apoi cerând mitropolitul Sava Brancovici să fie slobozit în eparhia sa din Ardeal, voind a se întoarce acasa, fu încă reţinut de Ţar, care zicea, ca e lucru de mirat şi neobişnuit, ca un arhiereu să plece atât de curând dela pristolul

Maiestăţii Sale Impărăteşti. Dar mitropolitul motiva spunând, că nu e îngăduit prin canoane, ca arhiereul să fie îndepărtat de scaunul eparhiei sale mai mult ca un an. Auzindu-se acestea la Curtea Ţarului, toţi s'au mirat foarte, vorbind între sine că dintre arhiereii străini niciunul, care să-şi aibă scaun de eparhie, n'a venit în cetatea aceasta împărătească şi înţelegând cu laudă astfel de veste, Maiestatea Sa împărătească porunci să se dea răspuns principelui ardelean, la scrisoarea, ce i-a adus-o şi predat-o sus amintitul, preasfinţitul mitropolit din Ardeal şi fiind bine dăruit atât cu daruri arhiereşti, cât şi cu alte asemenea daruri, fu slobozit cu preaslăvită cinste a se întoarce acasă. Maiestatea Sa împărătească binecredincioasă a dorit numai, ca mitropolitul să lase pe fratele său George Brancovici la Curtea Maiestăţii Sale împărăteşti. Dar dânsul cerând din multe cauze, dimiterea fratelui său, dar mai ales petrecând între popoare de lege străină, ca nu cumva să cadă în prepus, deoarece şi-a lăsat pe fratele sau, din această pricină, dimpreună cu fratele său, preasfinţitul mitropolitul ardelean Sava Brancovici, fu slobozit în chip cinstit a se întoarce acasă. Şi întorcându-se iarăşi prin ţara Leşilor sosi astfel, în deplină pace, în eparhia sa din Ardeal, unde trăind încă vre-o câţiva ani, fu ţinut în bună cinste, atât de către cnezul stăpânitor din Ardeal, cât şi de către ceilalţi boieri sfetnici, în demnitatea sa de mai înainte.

Dar între toate acestea fericite evenimente plăcute n'au lipsit nici întâmplări potrivnice şi neplăcerile nenorocite, căci niciodată n'a fost un atât de fericit Avel, pe care să nu-l fi pizmuit ucigaşul de oameni Cain. Aşişderea şi în ţara Ardealuluj, cei ce urmează pe Ioan Calvin sau mai vârtos episcopul numit Mihail Tofeus, împreună cu ceilalţi dascăli calvini şi chiar câţiva mireni înţelegându-se se sfătuiră cum ar putea pune pe mitropolitul sub ascultarea episcopului calvin; voiau asemenea să treacă la credinţa calvina şi cealaltă turmă ortodoxă atât preoţi, cât şi mireni. Mai vârtos oprind pe mitropolit dela toate lucrarile arhiereşti, printr'un decret deteră poruncă, zicând, că în afară de voia episcopului calvin mitropolitul să nu săvârşească nici o lucrare izvorită din funcţia sa şi nu numai să nu culeagă nici un venit, dar îl opriră să aşeze şi preoţi ori să îndeplinească alte lucruri bisericeşti. Ba chiar şi unele eparhii le desfăcură de sub jurisdicţia mitropolitană. Mitropolitul Sava Brancovici văzând navala silnică a dascalilor calvini asupra bisericii răsăritene a dreptei noastre credinţi, facu dureros sfat cu ceilalţi credincioşi ai legei noastre ortodoxe şi aduseră la cunoştinţa

principelui, într'un glas, printr'o petiţie, necazurile lor. Iar principele stăpânitor Mihail Apafi bine judecând lucrul împreună cu oarecari sfetnici cu judecată sănătoasă, chiemă la sine pe mitropolit pentru a-l examina. Şi mergând mitropolitul în acel sfat, îşi făcu apărarea sa adevărată, şi arătând vechile hrisoave numite privilegii, se convinseră aievea, că mitropolitul nu are nicidecum să asculte de episcopul calvin, ci fiecare să fie păstorul turmei sale. De aceea dete atunci principele stăpânitor o scrisoare cu poruncă şi cu oprelişte, latineşte şi ungureşte după cum urmează mai jos:[1])

Astfel fù mângăiată biserica şi mitropolitul, pentru câtva timp, ca şi în zilele celor patru principi din Ardeal, mai sus amintiţi, şi supt câţiva episcopi calvini, cari s'au sfârşit în zilele vlădiciei mitropolitului Sava Brancovici, totuşi soborul amintit al calvinilor n'a încetat a înduşmănì ortodoxia noastră, fiind uneori pace deplină, altădată se sculau şi pricinuiau persecuţie. De aceea vrând a aveà o puternică şi folositoare confirmare printr'un decret nou, atât din partea principelui domnitor, cât şi a întregii adunări obşteşti a ţării, cu bună socotinţă se nizuì mitropolitul să ceară un pronomion cu hrisov, adică privilegiu. a cărui formă latină şi ungurească e următoarea[1]):

După ce fù făcut acest pronomion privilegiat, se întâmplă să se adune şi obşteasca adunare a ţării, în care fù publicat prin hotărîrea dietei, care în latineşte se zice publicatio, în chipul următor: [2])

În vremurile acelea se iscă, în ţara Ardealului, mare tulburare cu desbinare între boierii sfetnici ai ţării, astfel că unii boieri ardeleni fură aruncaţi în temniţă la porunca principelui stăpânitor, unii fură închişi până la cea din urmă răsuflare a lor, unii refugiindu-se încă de mai înainte pribegiră, iar alţii, cari nu se putură opune duşmanului, trecând înarmaţi peste munţi, ba chiar şi peste Muntenia se refugiară în cetatea împărătească a Constantinopolului. Găsind o asemenea pricină de conspiraţie sus numitul episcop calvin din Ardeal Mihail Tofeus se sculă împreună cu următorii învăţăturii sale bisericeşti, ca şi cu mirenii din soborul calvin ca să prigonească pravoslavia noastră răsăriteană. Şi găsind unele puncte sau decreturi, prin cari fuseseră siluiţi mitropoliţii ardeleni, cei dinaintea mitropolitului Sava Brancovici, cari puncte zise decreturi fu-

---

1) Traducerea în româneşte a documentului se află la Mangra, Mitr. S. B., p. 74.

2) Vezi textul original.

3) Vezi textul original.

seseră impuse atât preasfinţiţilor mitropoliţi ardeleni, cât şi protopopilor cu tot cinul preoţesc. Aceste decrete fuseseră publicate cu poruncă atunci, iar acum pentru înţelegerea mai clară şi mai bună dăm de exemplu un asemenea decret, scris latineşte şi ungureşte, în următorul chip: [1])

Punctele sau articolii amintiţi mai sus în punctul al patrulea s'au început încă în zilele principelui Gavril Betlen, în anul Domnului 1619, apoi în zilele principelui domnitor George Racoţi întâiul, în anul Domnului 1638, apoi şi în zilele domniei principelui George Racoţi al doilea, în anul Domnului 1651 şi aceste articole lărgindu-se şi înmulţindu-se, fură împrăştiate şi întărite, iar ortodoxia noastră răsăriteană ferindu-se de învăţătura vicleană a soborului calvin, aceste articole fură impuse cu forţa mitropoliţilor ardeleni Ghenadie, Dositeiu şi Stefan, zicându-le să se poarte în chipul expus, precum aici foarte clar se lămureşte, după rânduielile scrise. astfel: [2])

Până erau boieri cu sfaf înţelept şi judecată sănătoasă pe lângă principele domnitor din Ardeal fù scutit des amintitul mitropolit Sava Brancovici de astfel de articole impuse, căci mitropolitul S. B. se apărà, după scrisoarea de mai sus, împotriva tuturor atacurilor duşmane, cu privilegiile sau hrisoavele, ce i s'au dat. Dar după-ce unii dintre boierii înţelepţi şi mai bătrâni, se sfârşiră din viaţa aceasta, din pricina bătrâneţei, iar ceilalţi fură siliţi prin surghiun a pribegì prin ţări streine, din cauza conspiraţiei amintite, în locul lor fură aşezaţi alţi sfetnici tineri şi cu judecată proastă, îi atrase către sine şi către episcopatul calvin din Ardeal, Mihail Tofeus, aşezat nu mult mai înainte şi care aşişderea erà nou sosit din Anglia şi dela şcoala din Witenberg. Venind în Ardeal, dânsul fù primit mai întâiu ca preot la curtea principelui, apoi fù aşezat şi în fruntea episcopiei calvine. Acesta după hotărârea soborului calvinesc, împreună cu aderenţii săi tineri la minte, nu numai că aţâţară pe Domnul din Ardeal împotriva mitropolitulni Sava Brancovici, ci îşi cerù încă şi putere armată, pentru a îndeplinì dorinţele sale. Aceste se întâmplară cu voia lui D-zeu, putem într'adevăr spune, căci taina înţelepciunei d-zeeşti e nepătrunsă pentru noi, adâncimea unei asemenea judecăţi nu o pricèpe, după mărturia apostolilor, decât atotvăzătorul şi atotştiutorul D-zeu, căci îmbă-

[1]) Vezi textul original.
[2]) Vezi textul original.

trânind mitropolitul Sava Brancovici, îi venì timpul să fie înştiinţat despre cununa de mucenic, cu care va preaslăvì pe preaînaltul D-zeu (Ioan, Cap. 21, vers 19) şi cu ce neclintită virtute îşi va sfârşì cursul vieţii prin suferinţă (Faptele, Cap. 20, vers 19, 22, 24), după cuvintele apostolului Pavel: Şi de se va şi luptà cineva, nu se încununează, de nu se luptă după lege (a doua Tim. Cap. 2 v. 5), ori după pilda împăratului Rovoam al Izrailtenilor, care dispreţuind sfatul celor mai bătrâni, mai vârtos preferi a lucrà după sfatul copiilor tineri, de aceea luându-se împărăţia dela dânsul fù dată lui Ieróvoam (III-a Imp. Cap. 12 v. 13, 14). Într'adevăr şi cu întâmplarea aceasta, în zilele vieţii şi în vederea ochilor noştri, aceeaş putere dumnezeească a lucrat şi acum se vădi, cu ajutoriul dreptei preaputernice a lui Dumnezeu, căci după îngăduinţa lor puţin înţeleaptă, siluindu-l cu prigoană şi mucenicie pe mitropolitul Sava Brancovici, fù luată în curând stăpânirea calvină din Ardeal, dându-se împăratului Leopold I al Romei, după cum se înfăţişează prea pe larg, în expunerile de mai înainte.

Numitul oblăduitor al vlădiciei calvine, Mihail Tofeuş, împreună cu aderenţii săi cerând dela principe putere înarmată, pentru a-şi îndeplinì planul, năvăliră cu sabie asupra lăcaşului mitropolitan, şi găsind pe bătrânul mitropolit zăcând în pat de boala podagrei, vai neprecugetare împetrită şi obraznică, vai aprinsa şi neruşinata lor nesocotinţă, vai lipsă de judecată întunecată, învelită de ceaţă şi fariseică, deteră pe mitropolit în judecata lor nelegiuită, înlăturând orice cercetare drept credincioasă şi fără de nici o procedură şi judecată legală. Fiind zăcător de boala podagrei, luându-l cu nemiloasă grozăvie din patul de boală, îl aşezară pe un cal şi îl duseră cu aşa batjocură în pretoriul igemonului, unde fù închis în temniţă. Pentru ca după legea lor să poată răpì toate averile sale, închiseră în aceeaş temniţă cu mitropolitul şi pe unicul frate bun al său, pe George Brancovici, şi în aceeaş vreme trimiseră oameni pretutindeni şi duseră tot ce aveau atât pe la casele lor, cât şi în alte oraşe, unde aveau averi.

Trecând câteva zile, cel dintâiu diregător al curţii principelui chemă la sine pe George Brancovici şi după multă ispitire, atât despre averea lor, cât şi cu poveşti despre legea credinţei îl reţinu să prânzească cu dânsul, la care masă erau de faţă împreună încă şi mulţi alţi boeri. Zisul prim-deriguitor postelnicesc al Curţii îl întrebă; de ce nu îşi alege una dintre cele patru religii primite în Transilvania, anume calvină, papistaşă, luterană şi ariană, ci se

frământă într'o asemenea orbie întunecată, care nici decum nu va fi primită de ţara, statul şi guvernul din Transilvania, auzind George Brancovici o întrebare jignitoare şi de hulă, suspinând cu durere în inimă şi cu mâhnire, dar şi cu încredere către preamilostivul D-zeu, răspunzând pe scurt, zise: Deşi legea noastră dreptcredincioasa nu e nicidecum recunoscută îa Ardeal, dar cine ştie, dacă, în faţą bunului D-zeu, nu va fi primită. Inţelegând zisul diregător, mai marele postelniciei dela curte, se ridică atunci îndată dela masă, merse la principe, de unde fu trimis un sol, pentru a vesti o poruncă lui George Brancovici, zicând, să se întoarcă iarăşi la fratele său, la mitropolitul şi să rămână acolo, de unde fusese chiemat şi de unde venise.

Trecând iarăş câtva timp izbuti George Brancovici cu oarecari daruri ca rugându-se, să fie slobozit, dar mai ales în nădejdea ca vor putea să-i iea averea ascunsă chiar dacă ar fi îngropată în pământ. Intr'acea mergând principele din cetatea de reşedinţă a Bălgradului în castelul zis lernut (Radnut) aşeză în carul său, sub straja obicinuită, între soldaţi pedeştri, pe mitropolitul Sava Brancovici şi deşi zăcea de podagră, îl duseră la Iernut. Iar zisul George Brancovici, frate dulce al mitropolitului, după-ce fu slobozit îşi dete toată silinţa, ca să salveze pe fratele său mitropolitul, chiar rescumpărându-l şi rugând atât pe diregătorii dela Curtea principelui cât şi cercetând pe prietenii săi din alte părţi şi ascultând tot sfatul totuş nu-i fu cu puţină a afla nici o mângăiere de folos, cu ajutor, nici mântuire pentru fratele său, ci înţelese, într'adevăr ca acest necaz prea amar sporeşte, zicând, că a fost slobozit pentru averile sale ascunse, iar după ce toate avuţiile i-se vor lua, vor să-l închidă pe George Brancovici în temniţă împreună cu fratele său, pentru a-i da pierzării definitive, ne mai slobozindu-i, în acelaş chip, ca şi pe oarecari boieri fruntaşi, cari s'au sfârşit din lumea aceasta legaţi în fiare. Prevăzând şi cumpănind aceste George Brancovici se întoarse la fratele său mitropolitul în castelul din lernut, unde sfătuindu-se cu dânsul, îi vesti preaamarul necaz, ce i-se găteşte, în ce chip duşmanii pismaşi vor să le peardă amintirea cu zgomot. Mitropolitul Sava Brancovici, fiind întărit cu duh d-zeesc şi cu curaj, înţelese toate intrigile duşmane şi rău voitoare şi văzând mai ales pe fratele său, reproşându-şi şi vorbind cu plânset, ca mai bine nu l-ar fi născut părinţii săi, decât să vadă atâta jale cu mâhnire, nu îngădui nici fratelui său şi nici singur nu se mâhni şi întrista, ci vrând a mângăia pe fratele său cu râvnă de D-zeu însufleţita

şi cu propovedanie de apostol grăind, zise: Frate preaiubite şi fiul meu sufletesc, nu perde puterile, căci puterea lui D-zeu se săvârşeşte în slăbiciune (2 Cor. Cap. 12. v. 9), şi astfel ne învrednicim a fi părtaşi la fericirea promisă cu gura Sa sfântă celor plăcuţi lui: fericiţi veţi fi, când pentru mine vă vor batjocori şi vor zice orice cuvânt rău (Mateiu Cap. 5, v. 11). Intr'adevăr nu mai am prea mare greutate în suflet, dar mai vârtos mă doare (?) a te vedea murind tânăr pentru mine şi lângă mine, căci timpul despărţirii mele a sosit, luptă bună am luptat, cursul am sfârşit, credinţa dreaptă am păzit (2 Tim. Cap. 4, v. 6, 7, 8). Şi acum să se preamărească Cristos în trupul meu fie prin viaţa, fie prin moartea mea, căci viaţa mea este Cristos şi moartea îmi este câştig (Filip. Cap. 1 v. 20, 21).

Răspunzând la această bunăvestire de D-zeu insuflată George Brancovici zise: «cu binecuvântarea arhieriei tale preasfinţite şi după socotinţa mea, cred că mi-ar fi uşor, dacă refugiindu-ne în altă ţară am puteà să ne scăpăm de duşmani». După aceasta privind umilit la fratele său, mitropolitul zise: după celea ce mi le-ai spus ar mulţumì dorinţa inimii mele, dacă aşi aflà, că tu te-ai salvat, dar nefiind obicinuit cu călătoriile obositoare prin ţări streine şi fiind tu slab în trup, am teamă, ca nu cumva cu viclenie duşmănoasă să te aducă iarăş, spre noua mea mâhnire preaamară şi groază de moarte. Dar lăsând durerea noastră Atotţiitorului D-zeu, vină la cea din urmă sărutare a mea înainte de moartea mea; să mergi bine şi domnul D-zeu să fie cu tine şi îngerul său, care a călăuzit pe Tovit fiul lui Tovil, bine să te călăuzească (Tov. Cap. 5, v. 21). Iar dacă îţi va fi cu putinţă împărtăşeşte aderenţa ta către vechile rude ale Cantacuzinilor, dintre cari ai destui la Constantinopol, cât şi în Muntenia şi în felurire alte ţări; pentruca să-ţi poţi păstra viaţa în ortodoxie, îţi reamintesc un singur sfat: niciodată să nu te lapezi de credinţa dreaptă a strămoşilor noştri. George Brancovici apropiindu-se de patul din închisoare, pe care zăcea fratele său mitropolitul, se despărţiră unul de altul, dându-şi cea din urmă sărutare cu un plânset amar şi trist, apoi plecând de acolo şi întâlnind-se cu oarecari sfetnici, îşi dete silinţă să afle scăpare, dar înţelegând, că se aprind mai tare spre răutate, şi că cu cât stărue mai mult, cu atât vede la ei o furie mai năvalnică şi ne mai având deci ce să facă, se duse la casa sa din orăşelul zis Vinţul de jos şi acolo zăbovind oarecare vreme se pregătì. Apoi luând cu sine dintre rude pe preacredinciosul Ioan Brancovici,

care îi erà nepot de soră și al cărei fiu prim născut se chiemà Sava Brancovici, pentru a-l servì ca tânăr, asișderea luând și un conducător, care cunoaște bine drumurile, cu alți slujitori bine pregătiți și cu cai bine înzestrați și chemând în ajutor pe preamăritul D-zeu, plecă. Cu ajutorul și sub scutul aceluiaș Preabun D-zeu, cu rugăciunile fratelui său, mitropolitului mergând peste ținutul numit Hațeg, trecu în pace munții înalți prin vama și trecătoarea numită a Vulcanului, și ajunse până la cetatea de scaun a Banului, de lângă apa Jiului.

In cetatea de scaun a Banului se aflà bărbatul de nobil neam, învățat atât în slovenie, cât și în latinie, cu numele Radu Năsturel, Mare Ban al acelui Banat, care primindu-l pe George Brancovici cu cinste, îl ospătă bine, ca pe un vechiu cunoscut și după câteva zile de odihină după oboseala călătoriei, schimbându-i caii și călauzele, îl petrecù la principele stăpânitor, în cetatea de reședință numită București. Aici se întâlnì cu principele stăpânitor cu numele Șerban Vodă Cantacuzino, care primind cu iubire pe George Brancovici, îi împărtășì toată buna mângâiere, zicând: iubite frate, vechea ta iubire de frate n'o uit, când eram și eu pribeag, iar tu puternic, nu ai îndepărtat dela mine și rudele mele toate binefacerile cu prisosință, de aceea vreau să te cinstesc și cu cele de lipsă și nu voiu îngăduì să pribegești la alte popoare streine, ci aduc mulțumire Preamilostivului D-zeu, că te-a păstrat până acum în pace și te-a călăuzit în deplină sănătate. De aceea chiemând într'un glas ajutoriul lui D-zeu, celelalte lucruri le vom isprăvì cu bună silință și folos. Apoi poruncì să i se gătească o bună petrecere lui George Brancovici, pentruca să aștepte un timp mai favorabil; acesta rămase atunci acolo. Iar prigonitorii calvini ai ortodoxiei noastre auzind, că Ceorge Brancovici a trecut în pace peste munți în Țara Românească, tulburându-se mult au reclamat și, ca și când după fapta lor rea ar fi prevăzut, au început a profeți: aceștia au să sporească numărul dușmanilor noștri împreună cu ceilalți boeri pribegiți la Constantinopol și într'adevăr știm, că nu peste mult, statul și guvernul din aceste părți va fi nimicit și prin răpire va fi dat altui popor. De atunci începând au trimis oameni, dintre rudele sale și pe alții, la George Brancovici, ca să-l chieme acasă, dar cunoscându-se tuturor binecredincioșilor vicleana lor intrigă, căci fac chemare înșelătoare pentruca să-l prindă, dar nefiindu-le cu putință a-l ajunge, după cum au dorit, îl mai ținură oarecâtva vreme în temniță pe mitropolitul Sava Brancovici. In

fine văzând că intrigile lor nicidecum nu se îndeplinesc, făcură din nou încercare să atragă cu forța pe mitropolit la unia lor calvină, făgăduindu-i multe favoruri nu numai în castele, ci chiar la așa bătrânețe a sa îl îndemnau la căsătorie.

Mitropolitul înțelegând aceste ispite urîte lui Dumnezeu, amintindu-și epistola Apostolului Pavel, care zice: nici o ispită nu v'a ajuns, decât numai omenească, Dumnezeu e puternic, el nu va lăsa să vă ispitiți, mai mult decât puteți (I Cor. Cap. 10, v. 13) și asemănând-o cu vestirea evangheliei; nu este rob a lui Dumnezeu, care pe mine mă goni, iar pe voi v'a alungat (Ioan Cap...., v. 20). Iar fericitul Iov, pe toți ne mângâie în aceste necazuri sfătuindu-ne și zicând: fericit e omul pe care Dumnezeu îl ceartă, mustrarea celui Atotputernic nu o respinge (Iov, Cap. 5 v. 17).

Mitropolitul voind a se mântui prin răbdare până în sfârșit, își alese a da astfel de răspunsuri neclintite, zicând că: se cade a asculta mai vârtos de Dumnezeu, decât de oameni (Faptele, Cap. 5. v. 29), din care pricină furia soborului calvin mărindu-se, la porunca lor, ca și Apostolul Pavel se împărtăși de temniță și închisoare și bătaie de mucenic (2 Cor. Cap. 11 v. 23, 25). După acestea caută cu mirare cetitorule ortodox și ascultător de orice vrâstă, în ce chip puternica mână a prea bunului și prea milostivului Dumnezeu nu iartă prigonitorilor clevetitori urîtele nelegiuiri. Căci nu peste mult timp, în care s'a petrecut această silnicie tirană, se auzi între guvernanții calvini din Ardeal, că împăratul turcesc a îngăduit boierilor din Ardeal mai înainte amintiți, cari se refugiaseră la Constantinopol, să-și aleagă alt Domn în locul lui Mihail Apafy, ceeace nu peste mult se și întâmpla, dacă cu voia lui Dumnezeu pacea cu alianță dintre Chesarul Romei și Impăratul turcesc nu s'ar fi stricat. Pentru această îngăduință Domnul din Ardeal, Mihail Apafy, se tulbură foarte, văzând îndoita dușmănie: de o parte contele ungur Emeric Tekeli năvălise asupra sa cu puternică oaste și ajutor turcesc, de altă parte boierii din Ardeal refugiați la Constantinopol se năzuiau să răstoarne pe Mihail Apafy. Numele lor, în afară de George Brancovici care petrecea în Muntenia, sunt următoarele: Paul Beldy, Vladislav Csaky, Toma Domokoș, Cristofor Pasko, Zigmund Bölönyi și Valentin Kalnoky, cari erau atât conți, cât și membri ai dietei țării și funcționari de deosebite ranguri. Aceștia câștigară pentru înțelegerea lor și pe Domnii români, mai vârtos pe Voevodul Șerban Cantacuzino, Stăpânitorul Țării Românești, cu care se nizui și Mihaiu Apafy, trimițând adese solii

săi, să facă pace. Dacă pe boierii refugiaţi, cari s'au fost răsculat nu i-a putut câştiga, totuşi, pentru ca să alăture de partea sa mai ales pe Şerban Cantacuzino, ca nu cumva să se unească cu duşmanii săi, şi ca nu cumva să strice legăturile de vecinătate cu el, pentru a-l câştiga, slobozi din temniţă şi pe mitropolitul Sava Brancovici. Iar după ce fu eliberat mitropolitul Sava Brancovici, îmbătrânit şi slăbit de boala podagrei, nu peste mult, îşi dete cu virtute ortodoxă sufletul său suferind în mânile lui Dumnezeu şi se mută din veacul acesta la strămoşii săi bătrâni.

Iubite cetitor şi bunule ascultător al celor cetite, până aici s'au scris cele întâmplate mitropolitului Sava Brancovici, iar acum adăugăm la acestea ceeace s'a făcut în văzul tuturor, publice, prin judecata dreaptă şi nefăţarnică a lui Dumnezeu, cum biserica mitropolitană a ortodoxiei noastre din Ardeal a avut să sufere prigonire odinioară şi în orice vreme din partea sinodului calvin şi cum nici de un domnitor ortodox n'a putut fi apărată; atunci preabuna şi preaputernica mână a preaînaltului Dumnezeu, atotţiitor, cu felurite minuni a tainicului său sfat dumnezeiesc s'a coborît din ceruri în ajutorul ortodoxiei noastre, după cuvintele de D-zeu insuflatei evanghelii: că cele ce sunt cu neputinţă la oameni, sunt cu putinţă la Dumnezeu (Luca Cap. 18, v. 27). Astfel se făcea cu voia lui Dumnezeu ocrotirea ortodoxiei noastre, că pe când se ridica în Ardeal goana calvină în potriva zisei noastre ortodoxii, atunci totdeauna se ridicau ori războaie civile şi revoluţii, ori războaie cu alte neamuri şi năvăliri, când turceşti şi tătăreşti, când nemţeşti şi alte oşti streine dimprejur, cu prădăciuni şi jafuri. Căci domnind principii calvini, din anul al zecelea nu numai domnia, dar nici viaţa nu şi-au putut menţine, cum se vede, dela aceea dată.

Cea dintâiu prigonire, a calvinilor, înainte de mitropolitul Sava Brancovici, în potriva ortodoxiei noastre a fost sub mitropolitul Ghenadie, în zilele stăpânirii Domnului Gavril Bethlen, în anul Domnului 1619, iar zilele vieţii sale s'au sfârşit în anul Domnului 1629. A doua prigonire în potriva ortodoxiei noastre a fost sub mitropolitul Dositeiu, care nu numai în temniţă cu cununa de mucenic a preaslăvit pe Dumnezeu cel preabun, ci fiind maestru zugrav legat în lanţuri de fer, fu silit a împodobi cu zugrăveală palatul principelui în castelul din Iernut, în zilele de domnie a lui George Rakoczy I, în anul Domnului 1638, iar viaţa acestuia se sfârşi în anul Domnului 1648. Aceiaş prigonire se făcu şi sub mitropolitul Ştefan, care nu peste mult fericit se pristăvi. Şi ace-

iaş prigonire calvină nu încetă nici sub păstoria mitropolitană a lui Savi Brancovici, în zilele Domniei lui George Rakoczy II, în anul Domnului 1656, zilele vieţii sale s'au sfârşit în anul Domnului 1660. Fiind încă în viaţă acest George Rakoczy şi surghiunit la porunca împăratului turcesc, fu aşezat să domnească Francisc Rèdey, şi se făcură atâtea răscoale cu tulburări, că Marele Vizir din Constantinopol sculându-se cu oastea împăratului turcesc, veni sub cetatea Ienopolei şi după cucerirea cetăţii Ienopole, Marele Vizir aşeză de Domn în Ardeal pe Acaţiu Barcsay. Dar voind să ia Domnia ţării Ardealului în potriva puterii turceşti, adunând oaste din cete nemţeşti şi ungureşti, Ioan Kemény năvăli cu armată puternică în Ardeal, unde fiind biruit de Turci, muri în bătălie. Toţi aceşti trei principi ardeleni, cari pe ungureşte se chiamă Redey Ferencz, Barcsay Akos şi Kemèny Iànos (în afara de zisul Rédey Ferencz, pe care l-a alungat din domnie George Rakoczy II) s'au pristăvit din vieaţa aceasta, până în anul Domnului 1662. După aceasta domnind în ţara Ardealului Mihaiu Apafy, se făcu cea din urmă prigonire a sinodului calvin în potriva pravoslaviei noastre, supt mai sus adeseori amintitul mitropolit Sava Brancovici, în zilele Domniei lui Mihaiu Apafy, în anul 1680. Iar sfârşitul nu numai al vieţii sale, ci şi al domniei calvine, după cele spuse mai sus, care domnie s'a dat chesarului Romei, este în anul 1690. De aceea fiecărui cetitor şi ascultător îi poate fi nu spre mică mirare, cu cât de scurtă vieaţă i-a dăruit din pricina prigonirii credinţei ortodoxe, făcătorul preaînţelept şi Dumnezeu atotţiitor, care primindu-ne pe toţi preamilostiv, să ne învrednicească a intra în viaţa cerească, veşnică şi fără sfârşit cu cuvioşii săi, o Cristoase, Mântuitorul Nostru, Amin.

REVOLUŢIA LUI HORIA

CONFERINŢĂ ROSTITĂ ÎN AULA UNIVERSITĂŢII DIN CLUJ LA 9 OCTOMVRIE 1921, CU PRILEJUL DESCHIDERII FESTIVE A CURSURILOR ANULUI 1921/22

DE

I. LUPAŞ.

I.

Darul semnificativ pe care Universitatea din Iaşi a binevoit a-l face Universităţii noastre prin acest tablou, amintitor al unui prea dureros moment din trecutul neamului nostru [1]), ne îndeamnă să încercăm a evoca, în cadrele înguste ale unei lecţiuni de deschidere, împrejurările în cari s'a săvârşit mişcarea revoluţionară a lui Horia, Cloşca şi Crişan pentru libertate, sugrumarea acestei mişcări, prinderea iniţiatorilor ei şi înfiorătoarea sdrobire a trupului lor în roata dela Alba Iulia.

*

În secolul XVIII s'au revărsat cu îmbelşugare, ca dintr'o cutie a Pandorei, toate durerile şi suferinţele asupra poporului român de amândouă laturile Carpaţilor. În Ţara Românească şi în Moldova agenţii fanarioţi ai cârmuirii turceşti, care se întindea — cum scrie Neculce — ca o negură peste tot pământul, exploatau fără nici o cruţare poporul băştinaş, iar dincoace de Carpaţi, în Transilvania, uneltele feudale ale regimului habsburgic din Viena erau infatiga-

---

[1]) *Executarea lui Horia*, tablou lucrat de pictorul D. Popovici, adus Universităţii din Cluj de o delegaţie constătătoare din d-nii profesori universitari I. Găvănescu şi O. Tafrali.

bile în stăruinţa de a istovi nu numai forţele fizice, dar şi sufletul acestui popor de iobagi, osândiţi încă dela începutul secolului XVI — prin Tripartitul lui Verböczi — la faimoasa «mera et perpetua servitute».

Şi de o lature a Carpaţilor şi de ceealaltă a fost despoiat poporul român de libertate, de drepturile cetăţeneşti şi de condiţiile unei desvoltări normale. Un singur lucru nu i l-au putut răpì nemiloşii săi cârmuitori: speranţa într'un viitor mai bun. Aceasta o păstrară în taina sufletului lor credincios atât iobagii din Ardeal, cât şi „rumânii" din Muntenia şi „vecinii" din Moldova. Ca o reminiscenţă obscură a trecutului îndepărtat, trăia în cugetul tuturora conştiinţa că precum înaintaşii lor au fost odinioară, «în vremile cele bune», adevăraţii stăpâni ai acestui pământ strămoşesc, tot astfel vor trebui să devină mai târziu, în împrejurări schimbate, şi urmaşii lor.

Această conştiinţă a dat Moldovenilor tăria să încerce pe timpul lui Ioan Vodă Calimah (1758—1761) o adevărată răscoală contra Grecului Stavrachi, odiosul incasator de biruri — care abia reuşi să scape şi să fugă la Constantinopol [1]).

Din aceeaş conştiinţă a isvorît şi atitudinea atât de bărbătească a mitropolitului Iacob I al Moldovei, care n'a pregetat a sări întru apărarea poporului ca un adevărat părinte. Dupăce Constantin Vodă Racoviţă (1756—7) începù să incaseze văcăritul de două ori pe an, mitropolitul Iacob a cetit în biserică, la sf. daruri, blestemele celor 4 patriarhi, ca să nu se mai incaseze darea aceasta în veci,

[1]) În cronica contimporană a lui Ioniţă Cuza e fixată răscoala aceasta în chipul următor: «7267 (1759) Martie 18. S'au sculat toţi boerii împreună cu *toată ţara* zurba asupra lui Iordachi Stavrachi spătar de l-au gonit din Moldova, fiind foarte om rău şi făcea ce-i era voe în zilele acestui Domn. Şi au scăpat noaptea cu port turcesc şi au fugit ca vai de el la Ţarigrad». Iar despre sfârşitul lui Stavrachi relatează aceeaş cronică: «Lt 7273 (1765) August 15 au spânzurat împărăţia pe acest om rău Stavrachi dinaintea uşii lui la Ţarigrad, dându-se jalobă din Ţara Muntenească, precum că au prăpădit ţara, fiind el başcapichehae la Ştefan Vodă, ficiorul lui Mihai Vodă Racoviţă, care fiind Domn rău şi făr de frica lui Dumnezeu au luat pe acest tiran Stavrachi lângă sine, fiind foarte bogat şi cu puterea banilor lucra ce vrea: tremura toţi Grecii de numele lui; în scurt n'au stătut din Greci nime cu atâta răutate şi putere mare la Turci. La care au găsit bogăţie multă peste fire, după ce l'au spânzurat.» V. Pârvan, *Câteva date nouă cu privire la familia Cuza*, Bucureşti 1904, pag. 12—14. Cf. şi Enache Kogălniceanu, Letopiseţul Ţării Moldovei dela 1733—1774, scris în Ţarigrad, la M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. 1874, vol. III, pag. 237 şi 254, unde se spune că Stavrachi «a şezut trei zile spânzurat».

iar norodul întreg a strigat într'un glas: Amin! Când urmaşul lui Racoviţă, Scarlat Ghica (1757—8) a încercat să-l înduplece a deslega afurisania, mitropolitul a refuzat categoric declarând că mai bucuros renunţă la scaunul mitropolitan decât să-şi calce conştiinţa. Tot asemenea s'a împotrivit şi lui Ioan Vodă Calimah. Şi când a văzut, că toată împotrivirea sa rămâne zadarnică, şi-a înaintat demisia rostind aceste cuvinte caracteristice: «iată că m'am lăpădat de mitropolie şi de cinste şi de toate ale acestei lumi, numai focul jurământului să nu-l iau în cap şi în suflet şi socotiţi că suntem toţi musafiri acestei lumi şi în ceea lume avem a trăi şi a răspunde la toate faptele noastre [1]).

Dar apărători ai poporului, de atâta vrednicie şi cu atâta îndrazneală, cum a reuşit să fie Iacob I mitropolitul Moldovei, nu se găsiau mulţi nici în principate, nici în Ardeal, unde nemulţămirea şi revolta, ce cuprinsese sufletul ţărănimii izbucnise, în cursul secolului XVIII, adeseori în flacări, atât pentru motive religioase, cât şi politice şi social-economice.

I.

Deşi starea ţăranilor din principatele române e înfăţişată atât de scriitorii secolului XVIII, cât şi de istoricii moderni în cele mai întunecate colori, în comparaţie cu a celor din Transilvania, ea trebuie să fi fost totuş ceva mai uşoară. Altfel nu s'ar putea explicà faptul că ţăranii români îşi părăsiau cu sutele aşezările lor ardeleneşti şi treceau peste munţi, ceeace a inspirat guvernului ardelean şi cercurilor din Viena teama că în urma deselor emigrări Transilvania va rămâneà lipsită de acel «vivum aerarium», a cărui cea mai însemnată parte o constituià tocmai ţărănimea română. Spre a împiedecà exodul acesta, cârmuirea a luat dispoziţii severe, împănând culmile Carpaţilor cu cete de soldaţi grăniţeri îndatoraţi să prindă şi să întoarcă la vetrele lor pe Românii ardeleni porniţi în pribegie. Astfel la 1776 Petauer, căpitanul grăniţerilor din Jina (judeţul Sibiului), a reuşit să întoarcă 400 de familii din calea lor spre Ţara Românească.

Altă dovadă despre deosebirile, cari erau în privinţa stării economice a ţăranilor din principate şi a celor din Ardeal, se poate afla tocmai în dispoziţiile ce s'au luat în legătură cu reformele

---

[1]) M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. din 1874, vol. III, pag. 242.

agrare, încercate în acelaş secol şi cu acelaş rezultat disparent atât în principate, cât şi în Ardeal.

Prin *«aşezământul de obşte»*, făcut de Constantin Mavrocordat la începutul anului 1742 pentru Ţara Românească, se îngăduia ţăranilor să lucreze pentru stăpânul moşiei numai câte *12 zile pe an* şi dijma din toate sămânăturile să-i dea..., să fie slobozi de rumânie [1]). Prin cartea obşteştii adunări din 1746, ţăranilor pribegi, cari se vor întoarce la vetrele lor, li se încuviinţa înlesnirea „să fie *fără de dajde* şase luni", să lucreze stăpânului *pe an câte şase zile* şi dijmă din toate semănăturile să dea (*Magazin Istoric pentru Dacia,* vol. II. pp. 280—83). Iar mai târziu acelaş Domn luminat luă prin *«sobornicescul hrisov»* (Aprilie 1749) dispoziţia ca ţăranii din Moldova numiţi *vecini* „să lucreze câte *24 zile* într'un an boerilor şi mănăstirilor, vara şi iarna" [2]).

Pentru ţăranii iobagi din Ardeal se fixase însă la 1769 un număr de minimum *104 zile* pe an ca robotă pe moşia domnilor feudali. Dar aceştia nu voiau să respecteze dispoziţiile curţii din Viena, după cum nici boierii munteni şi moldoveni n'au voit să ţină seamă de hotărîrile luate de dânşii la îndemnul Domnului lor Constantin Mavrocordat.

Iobagii ardeleni erau siliţi să lucreze în timpul verii câte 6 zile pe săptămână pentru domnul feudal, iar în restul anului câte 3—4 zile pe săptămână, astfel încât munca lor era aproape în întregime exploatată de nobilime, exclusiv în folosul său. La robota aceasta se mai adăugau cărăuşiile cele multe şi grele, cari le istoviau vitele, diferitele dări şi taxe nouă către stat (aşa numitele *«acrescenţii»*) precum şi dijmele din avutul lor, până şi din oi; cu toate că darea tradiţională a Românilor din oi fusese din vechime aşa numita *quinquagesima* (din 50 de oi era Românul obligat sa dea una), în cursul secolului XVIII domnii feudali începuseră a pretinde şi din oi dijma ($^1/_{10}$).

Toate aceste împrejurări au umplut de amărăciune sufletul poporului. Şi dupăce încercările de a-şi uşura soarta pe calea legii: prin jalbe şi petiţii la guvern sau la curtea împărătească din Viena au rămas fără rezultat, în sufletul lor a prins rădăcini hotărîrea, pe care vestitul scriitor al secolului XVIII, Vartolomeiu Măzăreanu o exprimase, în numele ţărănimii împilate, în acel clasic „cuvânt al unui ţăran către boieri" în mod atât de plastic şi concludent:

---

[1]) D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească,* Bucureşti 1907, vol. I, pp. 17-18.

[2]) Idem, *ibidem,* pp. 21-23 şi *Arhiva Românească,* Iaşi 1841, vol. I, pp. 126—132.

„Destul. Până aicea. Răbdarea mai mult nu poate. Ori ne faceţi dreptate, ori ne vom face. Că bătrânii noştri ne povestea că... de mult, oare când, de asemenea s'au fost buicit boierii; au fost pierdut orânduielile cele bune... Şi ne zicea: până n'am cruntat topoarele noastre în sângele lor, nu ne-am pus la cale [1]).

III.

În Transilvania păharul suferinţelor s'a umplut mai curând decât în principate. Deaceea revoluţia lui Horia, care avea de scop izbăvirea poporului român din îndoitul jug al sclăviei feudale şi al celei politice, a precedat cu 37 de ani revoluţia lui Tudor Vladimirescu, călăuzit de acelaş scop pentru Românii din Sudul Carpaţilor.

Horia era un ţăran fireş, născut în comuna Albac, pe la anul 1730. Numele lui adevărat era Vasile Nicola. Inainte de 1779 petrecuse mai mult timp în comuna Ciucea, la unchiul nevestii sale Ilina. Avea doi fii: Ioan, care a participat la revoluţie ca vicecăpitan, şi Luca, în vârstă de 16 ani. Isvoarele contimporane îl înfăţişează pe Horia ca om de statură mijlocie, subţire, cu păr scurt, castaniu deschis, mustaţă roşiatică, faţă ovală, nas ascuţit; purta suman negru, pe margini cu cusături vinete, iar în timp de iarnă un cojoc de piele şi căciulă neagră [2]). Era om sărac, avea numai o căscioară în crângul Feregetului.

Fiindcă se interesa mai mult de afacerile obşteşti, decât de ale sale proprii, a câştigat încrederea poporului nemulţămit din mai multe comune, în numele cărora a călătorit (între anii 1779-1784) în patru rânduri la Viena şi s'a înfăţişat în audienţă la împăratul Iosif, spre a cere dreptate pe seama acestui popor. In delegaţiile mai însemnate figurează de regulă şi Ioan Cloşca (Ioan Oargă) din Cărpiniş, om mai tânăr decât Horia cu vre-o 17 ani (de 37 ani).

Dupăce teritorul munţilor apuseni, cu casele, grădinile, arăturile şi pădurile lui fu declarat domeniu al statului, având în Zlatna o administraţie pentru încasarea veniturilor, starea ţăranilor români din aceste părţi începuse a fi tot mai insuportabilă din cauza multelor vexaţiuni şi asupriri ce îngrămădiau asupra lor funcţionarii domeniului. Când se plângeau la guvernul ardelean din Sibiu contra nedreptăţilor, erau prinşi, bătuţi cu câte 12—25 bastoane şi aruncaţi în temniţă ca nişte „tulburători ai liniştii publice".

---

[1]) N. IORGA, *Istoria literaturii române în sec. XVIII, II*, pag. *v* 546.

[2]) N. DENSUŞIANU, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784—85*, scrisă pe baza documentelor oficiale, Bucureşti 1884, pag. 139.

Deaceea s'au hotărât Românii din Munţii apuseni a-l trimite pe Horia la Viena, unde nădăjduiau să afle mai mult simţ de dreptate decât la guvernul ardelean.

De fapt, Iosif II a fost cel mai popular dintre toţi împăraţii din familia Habsburgilor. În secolul XVIII, supranumit şi „secolul umanităţii" ideile generoase ale filantropismului începuseră a se răspândi în cercuri largi. Impăratul Iosif II ca aderent sincer al acestor idei, a năzuit din toate puterile să le dea o aplicare practică în cuprinsul monarhiei sale, manifestând deosebită solicitudine pentru cei asupriţi şi cercând, prin numeroase dispoziţiuni bine intenţionate, să le uşureze traiul. In călătoriile sale prin Transilvania, Iosif n'a dat nici o atenţiune nobilimii maghiare; de ţăranii şi preoţii români s'a interesat însă de aproape, adresându-le în limba română cuvinte de mângăiere şi promiţându-le, că le va uşura necazurile. Notarul din Mediaş Heydendorf, care l-a însoţit pe Iosif, spune în autobiografia sa [1]) că masele poporului au rămas ameţite de purtarea prea graţioasă a monarhului faţă de dânsele.

Incă din tinereţe îşi manifestase Iosif cu toată hotărârea convingerea, că politica nu poate să aibă decât o singură bază şi aceasta e *poporul*, pentrucă poporul dă soldaţi şi plăteşte dare... Părerea lui era, că privilegiile claselor sociale suprapuse formează tot atâtea *piedeci în calea voinţei de stat*, care trăeşte şi se afirmă prin persoana principelui. Deaceea nu sta la îndoială să precizeze, că datoria statului este să apere pe bietul ţăran faţă de volnicia tiranică a feudalilor (Der arme Untertan müsse vor der tyranischen Willkür des Adels geschützt werden) [2]). Iosif era deci un revoluţionar pe tronul împărătesc al Habsburgilor.

Imprejurarea aceasta ne dă o indicaţie preţioasă spre a putea înţelege cum a fost posibil, ca poarta Burgului împărătesc din Viena să se deschidă în faţa umilului ţăran din Albac şi acesta să stea de vorbă cu Iosif asupra planurilor de reforme administrative, sociale şi politice, menite a lua puterea din mâna feudalilor învechiţi în rele şi fărădelegi.

Cu prilejul audienţei din 1780 Horia a înaintat şi o petiţie latinească, scrisă de agentul Ştefan Francisc Enyedi, la care îl îndrumase însuş împăratul. In aceasta spunea, că el nici nu se mai

---

[1]) *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde* XVI, pag. 484.

[2]) Cf. ALFRED RITTER VON ARNETH: *Maria Theresia's letzte Regierungszeit, 1763—1780* (in «Maria Theresia's Geschichte», vol. VII), Wien 1876. I., pag. 68.

poate întoarce acasă, dacă nu se face dreptate poporului, care l-a trimis. Ordinul curţii din Viena privitor la cercetarea nedreptăţilor şi înlăturarea lor l-au primit însă organele ardelene cu indiferenţa tradiţională.

In loc de a uşura soarta poporului, au început a-l asupri şi mai mult. În primăvara (24 Maiu) anului 1782, cu prilejul unui tumult, înscenat la târgul de ţară din Câmpeni între servitorii arendaşilor armeni ai cârcimăritului şi între ţăranii români, au fost prinşi 23 primari şi juraţi, osândiţi unii la bătae cu câte 25—100 bastoane, alţii la temniţă de câte 3 luni până la 2 ani, iar *cinci inşi condamnaţi la moarte,* pentru a înspăimânta pe ceilalţi (in terrorem aliorum). Intre cei urmăriţi pentru tumultul din Câmpeni era şi Horia. Pe el însă nu-l putură prinde, căci plecase din nou la Viena, unde a reuşit să obţină dela împăratul un ordin către autorităţile din Ardeal, ca să nu execute pedepsele, până nu va urma o hotărâre imperială.

In primăvara anului următor, călătorind Iosif pentru a doua oară prin Transilvania, luă şi pentru provincia aceasta măsurile, pe cari le luase cu doi ani înainte (1781) pentru Boemia, Moravia şi Silezia: desfiinţă iobăgia ca „să înceteze odată peste tot locul această degradare şi sclăvie a omenirii". Oligarhia ardeleană era însă destul de puternică, spre a împiedeca executarea acestei dispoziţii împărăteşti. Intors la Viena (Aug. 1783), Iosif ordonă din nou guvernului ardelean, să apere pe iobagi contra tuturor asupririlor şi prigonirilor nemeşeşti.

Ţăranii români au înţeles deci, că la Viena este un împărat milostiv, care vrea să le facă dreptate şi să-i scape de iobăgie, dar domnii din Ardeal împiedică înfăptuirea acestui gând împărătesc, care erà identic cu vechia lor dorinţă de libertate.

La sfârşitul anului 1783 Horia pleacă iarăşi la Viena. Acum pentru ultima oară.

Pe împăratul Iosif, care petrecù iarna în Italia, trebuì sa-l aştepte aci până în primăvara anului următor. In timpul îndelungat al iernii Horia va fi ajuns, probabil, în contact cu membri unei societăţi secrete, înfiinţată la Viena încă înainte de 1780 cu scopul religios-politic de a salva pe Românii din Ardeal şi Banat. Membri acestei societăţi se numeau *fraţi de cruce*, erau mai ales Români, aveau o *lojă*, unde se întruniau adeseori şi făceau jurăminte înfricoşate de a se sprijinì unii pe alţii. „Când se întruniau, fiecare „frate" primià o bucăţică de pâne, pe care se aflà desenată

o cruce. Pânea erà unsă cu miere şi presărată cu sare. In mijlocul crucii erà înfiptă o luminiţă. Bucăţica de pâne, de semnificaţie simbolică, erà consumată de toţi membri. Când părăsià loja, fiecare făceà câte o cruce. Membri îşi aveau rugăciunile lor, deveneau extaziaţi şi sperau, că vor mântuì odată lumea“ [1]).

Este verosimil, să fi ajuns Horia şi Cloşca în contact cu membri acestei conspiraţiuni a «*fraţilor de cruce*», să fi participat chiar la întrunirile lor, făcând jurăminte pe moarte pe viaţă, jurăminte cari i-au obligat şi mai târziu, dupăce au fost întemniţaţi şi supuşi la tot felul de întrebări, să refuze a dà vre-o informaţie cu privire la împrejurările şi cauzele imediate ale revoluţiei lor, în deosebire de Crişan care a făcut mărturisiri complecte. Dovadă, că el nu fusese la Viena şi nu erà iniţiat în secretele, pe cari Horia şi Cloşca le-au ştiut păzì cu sfinţenie, chiar şi în focul celor mai înspăimântătoare chinuri ale morţii năpraznice.

Afirmativ, această loje a „fraţilor de cruce“ ar fi ajutat şi cu bani mişcarea revoluţionară, iar unul dintre membri ei, un om „de statură înaltă, în etate de 50 de ani, negricios la faţă şi cu chipiu roşu de soldat“ a umblat la începutul revoluţiei prin munţi cu Horia, a fost în comunele Bucium şi Musca, unde a vorbit cu poporul „Ştia bine româneşte. Horia se purtà cu mare respect faţă de el şi-l numia căpitan“ [2]).

Acest om enigmatic a dispărut la începutul revoluţiei şi din actele cunoscute până în timpul de faţă nu se poate culege nici o informaţie sigură relativ la persoana lui [3]).

După ce s'a întors din Italia, împăratul Iosif primì pe Horia în audienţă la 1 Aprilie 1784, dădù ordin guvernului ardelean, să termine investigaţiunea începută încă din 1780 şi să apere pe locuitorii din munţi.

---

[1]) SILVESTRU MOLDOVAN, *Momente noui din Revoluţia lui Horia*, Braşov 1911, pag. 5, după articolul publicat de ANTON DE MAILLY (Viena) în revista *Die Karpaten* (Aug. 1908.)

[2]) S. Moldovan, l. c., pag , 11—12.

[3]) Informaţiile contimporanilor asupra unui pretins comandant al răsculaţilor sunt nesigure. Astfel broşura apărută în Viena la 1784 cu titlul *Umständlicher Bericht von den in Sienbenbürgen entstandenen Unruhen aus wahrhaften Nachrichten gesammelt von G. M.* spune că lângă *Horia* (Hornyak) ca al doilea comandant ar fi fost un oarecare *Baranyaisey* care «ungefähr vor 14 jahren als Rittmeister unter einem K. K. Husarenregimente gestanden, nachher aber in die kaiserliche Ungnade verfallen sey; von welchem aber bis anhero keine weitere Nachricht erfolget ist». Iar în broşura *Kurze Geschicht der Re-*

Negreşit, dintre audienţele lui Horia la împăratul, aceasta a fost cea mai importantă şi mai decisivă pentru pasul, pe care urmà să-l facă în curând. Intors dela Viena, el începù numai decât agitaţia printre ţărani, cărora le arăta o cruce aurită spunând că i-ar fi dăruit-o însuş împăratul Iosif. Mai probabil e însă, că o va fi primit chiar dela societatea „fraţilor de cruce". Mai arătă şi un pergament împodobit cu scrisoare frumoasă, în care ziceà, că se cuprind drepturile ce Iosif dorea să încuviinţeze Românilor. Impăratul s'ar fi plâns contra nemeşilor unguri, cari îl împiedică de a face dreptate poporului român. Atunci Horia l-ar fi rugat, să-i lase în grija lui pe nemeşi, căci el nu va întârzià de a rășculà poporul şi a-i exterminà pe toţi. Nu e însă de crezut, ca împăratul să fi rostit cuvântul „*Thut ihr das*", ca îndemn direct la răscoală, după cum i se atribue într'o scrisoare a nobilului ungur Ribiczei, care spune ca informaţia aceasta o primise dela căpitanul Sodler.[1])

Este uşor de înţeles, cu câtă bucurie ascultau ţăranii necăjiţi şoaptele lui Horia şi cum sporià în sufletul lor nădejdea unei apropiate mântuiri din jugul iobăgiei.

In sfârşit, în vara anului 1784 investigaţiunea contra funcţionarilor abuzivi din munţi se terminase, dar după vechiul tipic un-

---

bellion in Siebenbürgen, apărută la *Strassburg* în 1785 se spune că a doua coloană din ceata de 20.000 a răsculaţilor erà condusă de un criminal cu numele *Salius*: «Man weiss noch eigentlich nicht wer dieser gewesen; anfänglich wollte man sagen, es seye der Graf Salius der in K. K Diensten als Major gestanden, dies wurde aber nachher widerrufen; es ist auch nicht wohl glaublich, dass ein solcher Mann sich den Befehlen eines Bauern unterwerfen würde, wie hier der Fall ist» (p. 18) N. Densuşianu însă arata că «nu există un singur indiciu că Salis ar fi avut oarecari legături cu ţaranii români... Aşa că necunoscutul din munţii Abrudului erà o persoană cu totul distinctă de a vagabondului Ignaz Herzog sau Salis de Salfeld» (p. 144.) Aminteşte însă de un *Mihai Popescu*, din Principatele Române, fost locotenent în armata austriacă şi care la începutul revoluţ unii (2—12 Noemvrie) se află în comitatul Solnocului de mij oc de unde a trecut peste Nasăud în Bucovina (*ibidem*, nota)

[1]) In cronica de Eisenstadt, scrisă pe baza informaţiilor trimise din Sibiiu, sub impresia momentană a evenimentelor revoluţionare, se afirmă ca ţaranii răsvrătiţi în tot locul ar fi strigat «*Vivat Iosephus secundus*», ceeace nu poate fi decât informaţie tendenţioasă din partea nobililor maghiari. Cf. revista *Transilvania* din Sibiiu, 19 0, p. 6. (*Cronica de Eisenstadt despre răscoala lui Horia*). Aceeaşi cronică ne dă şi explicaţia psihologică a faptului, spunând că nobilii văzând «dispoziţiile tândăloase din partea comandei generale, au ajuns la statornica părere, că în *adevăr e voia Maiestaţii Sale împăratului, să se nimicească nobilimea ungurească şi chiar şi naţiunea*». *Ibidem*, pag. 10.

guresc tot în defavorul ţăranilor români, pentru care secase cu totul isvorul dreptăţii în epoca feudalităţii ardelene.

Amărîţi până în adâncul sufletului de acest rezultat sfidător al investigaţiei, ţăranii încearcă a scăpa din jugul iobăgiei, înscriindu-se la armată, dupăce Horia le adusese din Viena ştirea, că este «voia şi porunca împăratului», să devină toţi ţăranii soldaţi-grăniţeri, a căror situaţie era cu mult mai bună decât a iobagilor.

Comisarul de războiu *Ortmayer* din Alba Iulia, cu avizul comandantului general din Sibiu, baronul *Preiss*, nu puse nici-o piedică în calea acestui curent de militarizare a satelor româneşti. In 4 săptămâni (Iulie—Aug. 1784) s'au înscris la armată ţăranii români din 81 comune (judeţele Alba, Turda, Zarand şi Cetatea de baltă). Când se întorceau dela Alba Iulia spre casă, cetele ţăranilor-soldaţi puneau câte o cârpă roşie în prăjini, în formă de steag şi vorbiau fără sfială, că vor împărţi în curând între dânşii moşiile nemeşilor şi vor alunga toată ungurimea din Ardeal, îndată ce vor primi arme dela împăratul. Un ţăran din comuna Săcămaş striga către un nobil ungur: «Să căpătăm odată arme, c'apoi tăiem capetele Ungurilor ca napii». Nobilii înspăimântaţi au avizat pe guvernatorul Transilvaniei, baronul Samuil Bruckenthal că iobagii nu vor să mai asculte de ei, de când s'au înscris la armată. Bruckenthal a dispus a se publica prin sate, că conscripţia militară este revocată, fiindcă s'a făcut fără ştirea guvernului şi a împăratului. Totodată a trimis comisari civili şi preoţeşti, între alţii pe episcopul din Sibiiu Ghedeon Nichitici şi pe vestitul oculist român Ioan Piuariu-Molnar [1]), să liniştească poporul din Zarand.

---

[1]) Despre Molnar raportează la 15 Noemvrie 1784 comisarul regesc şi administratorul comitatului Hunedoara, Mihail Bruckenthal, nepotul guvernatorului ardelean că, sosind la Brad tocmai în momentul potrivit, a putut salva 22 persoane şi pe Alexandru Ribitzei: «der Molnar ist diesen Morgen zuruckgekommen, er hat eine grosse Vesammlung von Raubern bei Brad unter der Anführung eines gewissen *Krischan Gyurts* angetroffen zu einer Zeit, wo sie eben im Begriff waren den *Alexander- Ribitzei* hinzurichten; er hat diesen die *Tsiszarin*, eine *Balyasche Tochter*, einen Franziskaner und überhaupt 2' Personen zusammengerettet, die Schwester des Fabian, welcher beide Armen gebrochen worden, versorgt und gedachten *Ribitzei* mit einem Hembd von seinem Leib (auf welchem er 2 Hembder hatte) versehen, nebst dem berührten Franziskaner nach Deva gebracht. Der *Ribitzei* hat dieserwegen selber auch geschrieben, dass ich also an diesen Bericht des Molnars zu zweifeln keine Ursache habe» Cf. *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, Sibiiu 1904 pag. 737—738.

Când s'a publicat prin sate, revocarea conscripţiei militare, ţăranii n'au voit să-i dea crezământ. Spuneau, că ei afară de împăratul nu mai ascultă de nime şi decât să se întoarcă iarăş în starea veche a iobăgiei, mai bine vor părăsi cu toţii Ardealul şi vor trece în Ţara Românească[1]).

IV.

In cursul lunei Octomvrie 1784 guvernul ardelean raportase la Viena, că nemulţămirea poporului din munţi s'a potolit. Era însă numai liniştea aparentă, care precedează de obiceiu isbucnirea furtunei. In timpul acesta se lămurise scopul politic al revoluţiei, care era surparea dominaţiunei aristocratice ungureşti din Transilvania, ca să poată ajunge la conducere elementul românesc-democratic, precum şi scopurile ei sociale: desfiinţarea iobăgiei, ştergerea privilegiilor nobilitare, egalitatea de sarcini şi drepturi, admiterea Românilor la armată şi deposedarea elementului aristocratic prin împărţirea pământurilor nemeşeşti între ţărani.

Revoluţia izbucni într'o Duminecă (31 Oct. 1784), când 5-600 ţarani se adunară în biserica din *Mesteacăn* sub conducerea lui Gheorghe Crişan şi hotărîră să plece la Alba Iulia după arme, iar Crişan, care fusese soldat în tinereţe, să-i înveţe exerciţiul militar în limba română. Făcură jurământ cu toţii, iar preotul locului îi binecuvântă, rostind rugăciuni pentru buna reuşită a acestei porniri.

A doua zi, Luni Crişan însuş proclamă revoluţia în biserica din comuna *Curechiu*, iar mulţimea ucise pe cei doi subprefecţi unguri, trimişi anume, ca să prindă pe Crişan. A treia zi, Marţi răsculaţii au ucis în *Criscior* 17 nobili, iar pe fiica subprefectului Mihail Pakot o botezară în religia română şi preotul Constantin Turcin o cunună cu tânărul iobag Ion Sârbu.

In cinci zile Zarandul întreg ajunsese în stăpânirea ţăranilor răsculaţi, cari devastau şi ucideau pe nobili, iar pe soţiile şi fiicele lor le făceau să îmbrace haine româneşti, să umble desculţe, să se boteze din nou în legea românească şi chiar să se cunune cu ţărani români.

Revoluţia se întinse repede şi în judeţul Hunedorii, unde au fost devastate 232 curţi nemeşeşti. Saşii din Orăştie temându-se

---

[1]) N. Densuşianu, *o. c.*, pag. 127.

de furia răsculaţilor, dau de ştire căpeteniilor acestora, că dânşii vor să trăiască în bună pace cu ţăranii români. Incercarea acestora de a cuprinde şi oraşul Deva nu reuşi, căci comandantul fortăreţii, locotenentul Pfeifer ordonă un contra-atac puternic, care aduse în confusie pe ţărani, silindu-i să se retragă. 72 de inşi fură tăiaţi, iar 44 prisonieri fură condamnaţi la moarte a 2-a zi (8 Noemvrie) în mod sumar, fără nici o cercetare.

In acelaş timp Horia ocupase Roşia din munţii Abrudului, iar Crişan intrase în Câmpeni, purtând în fruntea trupei sale o *cruce galbenă* în loc de steag şi strigând în auzul tuturor: «Porunca lui Dumnezeu şi a împăratului este, să stîngă pe toţi Ungurii ori să-i boteze din nou». Apoi devastară cumplit Abrudul, unde a fost ucis şi preotul român Avram Şuluţ, fiindcă avù imprudenţa de-a îndemna pe ţărani să nu mai asculte de căpeteniile lor[1]).

In Abrud şi Roşia furia răsculaţilor a durat 3 zile. De frica lor trecură atunci la legea românească 1122 Unguri, 548 unitari, 468 reformaţi, 65 catolici şi 41 luterani, [2]) fiecare putându-şi salva viaţa prin o dovadă scrisă de preotul român, care garanta: «ăsta-i creştin bun!»

Revoluţia se întindea tot mai mult ajungând şi în judeţul Clujului şi al Sibiului [3]), iar spre Apus în judeţul Aradului.

La 11 Noemvrie Horia dădu un ultimat nobilimei înspăimântate cerând, ca toţi nobilii să facă jurământ *sub cruce*, să-şi părăsească moşiile, să plătească imposite în rând cu poporul, să împartă pământurile între ţărani, după cum va hotărî Maiestatea Sa, Impăratul.

Numai aşa va fi pace; altfel Deva va fi nimicită. Nobilii aşteptau cu drept cuvânt, intervenţia armatei imperiale, dar comandantul general Preiss din Sioiu spunea, că intervenţia armată fără

---

1) N. Densuşianu, p. 202.

2) Cifrele acestea par exagerate în asemănare cu cele indicate în *Cronica de Eisenstadt*, care, în temeiul unei scrisori din Sibiiu cu data de *16 Noemvrie 1784*, arată că «în Abrud un pastor calvin împreună cu altul arian, sau cum se zice aici, pastor unitar, *şi 20 persoane de diferite religiuni* au fost silite să depună mărturisirea credinţei schismatice pe crucea. ce o poartă cu ei, iar cei din urmă au fost botezaţi cu forţa ca schismatici». *Transilvania*, 1900, p. 6.

3) In oraşul Sibiiu, n'au încercat răsculaţii «să străbata, dar în curs de 2 zile s'a aflat foc pus în 5 locuri, care însă a putut fi stâns la timp». Informatorul cronicarului din Eisenstadt adauge bănuiala ca incendiarii au fost ţărani sau servitori valachi, *Ibidem*, p. 7.

ştirea consiliului de răsboiu din Viena nu este admisibilă. Guvernul să întrebuinţeze alte mijloace pentru liniştirea poporului. S'au publicat premìi pentru cei ce vor fi în stare să prindă pe capii mişcării, iar satele care i-ar primi au fost ameninţate cu pedepse grele: va fi tras în ţeapă primarul împreună cu trei locuitori. Guvernatorul Bruckenthal, fără învoirea generalului Preiss, a ordonat insurecţiunea nobililor, cari în setea lor de răsbunare, au făcut apoi mai multe cruzimi decât înşişi ţăranii [1]).

Generalul Preiss, prin politica sa de trăgăneală şi conciliaţiune, reuşi să trezească în sufletul răsculaţilor speranţa, că ei îşi vor putea ajunge scopul şi pe cale pacinică. Amăgiţi de această speranţă deşartă, căpitanii Cloşca şi Horia cel tânăr încheiară, la 12 Noemvrie [2]), cu armata imperială un armistiţiu, care a împiedicat orice acţiune ulterioară a lor. Dacă ar fi continuat luptele cu avântul dela început, într'o săptămână toţi Românii din Transilvania s'ar fi alăturat la răscoală [3]).

In aceeaş zi de 12 Noemvrie sosi la Viena cea dintâi ştire despre isbucnirea revoluţiei. Impăratul Iosif era cuprins tocmai cu planurile privitoare la răsboiul început contra Ţărilor de jos. Supremul interes cerea, să fie pace şi linişte în cuprinsul monarhiei, câtă vreme armata e angajată într'un răsboiu extern. A trimis deci guvernatorului Bruckenthal instrucţiuni, cum să procedeze la pacificarea poporului cu ajutorul armatei, al funcţionarilor din comitate şi al preoţilor români; pentru prinderea căpeteniilor a fixat un premiu de 300 galbeni. Iar pe generalul Preiss l-a îndrumat, să trimită imediat tunurile contra celor răsculaţi şi să retragă cu grije companiile regimentului I românesc de graniţă, fiind soldaţii acestui regiment cam nedesciplinaţi (15 Noemvrie).

Cu 7 zile mai târziu Iosif scrie iarăş guvernului ardeîean, mustrându-l că fără ştirea lui a ordonat insurecţiunea nobililor —

---

[1]) N. Densusianu, p. 323.

[2]) Data încheierii acestui armistiţiu trebue să fi fost anterioară, căci în *Cronica de Eisenstadt* se spune precis că la *11 Noemvrie* a sosit la comanda generală din Sibiiu locotenent-colonelul Schultz dela husarii secui, aducând ştirea că «el *a încheiat un armistiţiu de 8 zile cu tumultuanţii*», liberând pe răsculaţii prinşi în Galda. Armistiţiul a fost întărit cu jurământ. Schultz raportează: «şi eu am întărit jurământul lor şi *conlucrarea mea prin sărutarea crucii*: *Transilvania*, 1900, p. 8.

[3]) In aceeaş cronică se spune că «ţăranii ţin la olaltă atât cei din ţara Bîrsei, cât şi supuşii secui şi chiar în toată Transilvania, şi dacă armata nu-şi va folosi puterea mai bine, în scurt timp se va răscula toată ţara»: *Ibidem*, p. 11.

fapt, pe care-l califică drept «obrăznicia cea mai mare». Totodată impune sistarea tuturor cruzimilor faţă de ţărani şi publicarea *amnestiei generale* pentru cei răsculaţi. Cancelarul Eszterhazi se împotrivi acestei măsuri din urmă; deaceea amnestia s'a publicat, rămânând excluşi capii revoluţiei. Ţăranii însă au răspuns, că nu le trebue «pardon», mai bine vor pieri cu toţii decât să se întoarcă iarăş la starea de mai nainte.

In asemenea împrejurări luptele începură din nou la sfârşitul lunei Noemvrie. Ţăranii învinseră în trei lupte: 1) *la Râmeţi*, unde vicecolonelul Schultz fu silit a se retrage din faţa ţăranilor, cari luptau cu înverşunare strigând: «odată cu capul feciori, că vine Horia cu ţara»; 2) *lângă Brad*, unde Crişan răspinse pe maiorul Stoianich fugărindu-l spre Hălmagiu şi 3) la *Lupşa*, unde ţăranii au învins pe maiorul Dolcimengo şi au împuşcat pe locotenentul Mesterházi.

Planul răsculaţilor era, să facă o linie de bătaie dela Deva până la Huedin. N'au isbutit a-l duce însă la îndeplinire, fiindcă armata imperială pornise a-i încunjura din toate părţile. Spre a putea opera în munţii Abrudului, armata trebuia să fie acoperită dinspre Zarand. Episcopul Nichitici fu silit a da atunci mână de ajutor, ţinând adunări cu preoţii la Ţebea, la Brad şi la Criştior astfel, încât poporul din partea vestică a Zarandului se linişti numai prin simpla intervenţie a episcopului [1]) şi a preoţilor săi. La *Mihăleni* însă, până au încercat preoţii să liniştească ceata celor

[1]) In raportul său din 27 Noemvrie 1784 Mihail Bruckenthal îl scuză pe episcopul Nichitici că n'a putut merge de mai nainte în Zarand, fiindcă se temea să nu cadă în vre-o cursă, trăind în relaţii încordate cu protopopul Ioan Popovici, fostul vicar, „...so fande ich vielen Anstand, dem Bischof eine Reise dahin anzumuten, wo er eine Kabale wider sich befürchtete und wo er, weilen das Militair nicht vorzurucken befehliget war, keine Sicherheit erhalten konnte. Es hat mir der Bischof die Veranlassung zu dieser Fehde zwischen ihm und dem *Popovits* gestanden, welche in dem bestehet, weilen jener den Titel eines *vicarii* verlanget, dieser aber solchen, weilen, wie er saget, Synodalabschlüsse dasselbe verbieten, nicht geben will. Es ist dieses wieder ein Ausbruch des geistlichen Ehrgeizes, welcher aber jetzt sehr übel placieret ist... Er sucht wider den *Popovits* allerhand Beweise zusammen und wird ihm, wie mir scheint, ziemlich zu Leibe gehen». *Archiv*, a. c., p. 750. Episcopul Nichitici arată în scrisoarea, trimisă la 11 Decemvrie 1784, guvernatorului Samuil Bruckenthal, că a reuşit a pacifica în mai multe locuri pe cei răsvrătiţi, dar se teme că excesele armatei vor da nou prilej de răsvrătire. («ne per milites, ut mihi ex parte intelligere licuit, excedentes in suis ambulationibus nova ansa inquietudinis praebeatur»). *Ibidem*, p. 765.

vre-o 600 de ţărani, cari sporiseră avantgarda armatei, vicecolonelul Krây şi-a aşezat trupele pe dealuri şi-a început o luptă crâncenă, care a durat până seara, căzând aci 85 de ţărani. [1]) După lupta aceasta armata porni spre Câmpeni şi spre Abrud. Trupele ţăranilor erau risipite şi descurajate. La 14 Decemvrie Horia dădu oamenilor săi porunca de a se întoarce pe la casele lor, fiindcă a sosit în munţi *armata împăratului,* împotriva căreia nu era nici într'un chip îndreptată mişcarea lui. Au mai rămas lângă el vre-o sută de inşi, spre a-i da ultima onoare petrecându-l până la Albac, de unde avea de gând să treacă peste munţi şi să pornească din nou spre Viena Împăratului.

Gândul acesta n'a mai avut însă răgaz a-l duce la îndeplinire. Ci s'a retras împreună cu Cloşca în pădurea *Scorăcet,* pe teritorul comunei Mărgău (plasa Huedin, judeţul Cojocna), unde-şi făcură o colibă acoperită cu crengi şi pământ. Aci au fost prinşi la 27 Decemvrie 1784 de 8 ţărani români (între cari şi unul din familia lui Horia: *Gheorghe Nicula* [2]). În momentul, când aceşti trădători

[1]) Acelaş număr e indicat şi în raportul lui Mih. Bruckenthal, care însa ceata ţăranilor o urcă la 2000 de inşi în loc de 600. *Archiv,* p. 763-4.

[2]) T. V. PĂCĂŢIANU: *Cum a fost prins Horia şi Cloşca?* în *Transilvania* din 1921, pag. 134—142. Patru dintre ţăranii remuneraţi la 1785 cu 600 galbeni pentru prinderea lui Horia, arată mai târziu (1791) cum împotriva asigurărilor ce ii s'au dat atunci, că vor fi scutiţi de robote şi taxe, sunt nevoiţi a împlini servicii în rând cu ceilalţi ţărani şi a plăti capitaţie câte 4 fl. în loc de 2 fl., cât plăteau mai nainte. Cancelaria curţii din Viena recomandă spre aprobare propunerea guvernului ardelean de a fi scutiţi aceşti ţărani de capitaţie: Nr. 3367 din 28 Iulie 1791. *Circulandum.* Vortrag der siebenbürg. Hofkanzley dto 20 Iulii 1791 — über das Ansuchen der *4 Bauern v n Nagy Aranyos* um Befreyung von den Gaben: Im Jahre 1785 wurden jene 7 Bauern, welche sich bei der Gefangenehmung des *Horia* und *Gloska* auszeichneten, zum Lohn ausser den unter sie vertheilten 600 # von aller grundobrigkeitlicher Dienstbarkeit, und — da sie cameral Unterthanen sind — von allen der Kammer oder der Cameral Herrschaft gebührenden Schuldigkeiten losgezählt. Nun stellen 4 dieser *freyen Bauern* vor: dass sie dennoch zur Verrichtung der Dominal-Diensten und Entrichtung der herrschaftlichen Zinsen gezwungen würden, und vor den übrigen — dermahl auch von der Leibeigenschaft befreyten Bauern um so weniger einen Vortheil hätten, als sie vorhin *2 fl.*, jetzt aber die Kopftaxe per *4 fl.* zu bezahlen gehalten seyen. Das *Gubernium* und die Cameral-Commission sind der Meinung: dass bei dem Umstand, da ihre Freiheit durch Aufhebung der Leibeigenschaft im ganzen Lande nun allgemein geworden, diese für sie eine Belohnung zu seyn aufhöre, mithin den 4 Supplicanten, *Nyag Dumitru, Nyag Iakob, Matyes Nucz* und *Trif Stefan,* zur beabsichteten Belohnung ihrer getreuen Verwendung die Kopfsteuer *ad personam* nachzusehen wäre. — Die Hofkanzley macht in conformitate des gubl. An-

ai cauzei naţionale-ţărăneşti, au pus mâna pe Horia, el s'a grăbit să arunce în foc o mulţime de acte şi hârtii, pe cari le-au mistuit flacările [1]). La 30 Ianuarie 1785 a fost prins şi Crişan. S'au făcut încercări de a prinde şi pe Ilina, soţia lui Horia, dar fără rezultat. Ea s'ar fi refugiat în ţinutul Beiuşului, de unde sub-prefectul Mihail Pop raportează că nu i-a putut da de urmă.

V.

La 7 Februarie împăratul Iosif scrie comisarului său, contele Antonie Iankovich exprimându-şi credinţa, că în răscoală nu vor fi fost amestecaţi *«nici străini, nici indigeni»* şi stăruind să nu grăbească cu pedepsirea până nu se vor lămuri deplin toate lucrurile.

Atât guvernul, cât şi nobilimea ardeleană ar fi dorit şi ar fi fost în drept să aibă representanţi la desfăşurarea procesului criminal contra celor 3 şefi de revoluţie. Comisarul Iankovich însă i-a înlăturat pe toţi, cu aprobarea lui Iosif, şi a făcut însuşi procesul în cel mai mare secret. De aci bănuiala, că împăratul Iosif s'ar fi temut, să nu facă Horia în cursul cercetării vre-o mărturisire neplăcută pentru dânsul. Horia şi Cloşca s'au mulţumit însă *a nega tot*, cu o impunătoare statornicie. Crişan a mărturisit însă, că revoluţia a isbucnit din cauza nobililor şi funcţionarilor, cari asupriau poporul şi nu voiau să comunice resoluţiile împărăteşti, menite a uşura soarta ţăranilor.

La 13 Februarie 1785 Crişan a fost găsit mort în chilia sa [2]). Se sugrumase cu curelele dela opinci.

---

trags das Einrathen eben dahin, dass diese verdienten Unterthanen bei der allerhöchsten bestimmt gewordenen Belohnung zu schüzen und ihnen die Kopfsteuer lebenslänglich nachzulassen wäre... *Resolutio augustissima : Ich genehmige das gründliche Einr the der Kanzlei. Leopold m. p.*» (Act copiat din arhiva canc. de curte din Viena).

[1]) In vreme ce iscoditorii erau ocupaţi cu ţinerea şi legarea lor, Horia îşi vârî mâna în sîn, o scoase plină de scrisori, aruncă scrisorile repede în foc şi acelea se prefăcură în cenuşă. *Transilvania*, 1900, pag. 14.

[2]) In aceeaş zi trimise Mihail Bruckenthal unchiului său un tablou al lui Crişan, cu următoarea observare: «Die Abbildung des *Krisan Dsurds* unterstehe ich mich, Euer *Excellence* gegenwärtig zu überschicken, sie ist von *Steinvall* und sehr gut getroffen» *Archiv, 1905*, pag. 799. Este probabil tabloul lui Crişan, care se păstrează în galeria muzeului Bruckenthal din Sibiiu. Interesul Sibienilor pentru siluetele lui Horia şi Cloşca era destul de mare. Incă din 11 Decemvrie 1784 înştiinţase contemporanul J. Herman pe unchiul său

Cu o zi mai târziu s'a pronunţat totuş sentinţa de moarte asupra lui; iar la 16 Februarie gâdele i-a tăiat capul şi l-a înfipt într'o ţapă la domiciliul său în Cărpiniş. Trupul, despicat în 4, a fost expus la Abrud, Bucium, Brad şi Mihăleni.

Deoarece prin satele româneşti se menţinea cu persistenţă svonul, că Horia n'ar fi prins, ci va ajunge în curând «Domn» şi «Craiu», — şi el şi tovarăşul său Cloşca, legaţi în lanţuri, au fost purtaţi cu excortă, timp de 2 săptămâni, prin mai multe comune de-alungul Murăşului, ca văzându-i poporul, să-şi mute gândul dela revoluţie [1]).

La 26 Februarie 1785 s'a pronunţat sentinţa de moarte, în sensul căreia Horia şi Cloşca aveau să fie frânţi în roată, începând de jos în sus, iar părţile trupului expuse la marginea drumului prin comunele, în care s'au săvârşit cruzimile în cursul revoluţiei.

Luni în 28 Februarie a fost executat în chipul acesta înfiorător întâi Cloşca, asupra căruia s'au aplicat 20 lovituri, până şi-a dat sufletul, apoi Horia care, dupăce întâia lovitură îi frânse fluerul drept, ar fi voit să spună ceva, dar la ordinul ofiţerului i s'a aplicat în piept o lovitură atât de puternică, încât îndată i s'a curmat şi graiul şi firul vieţii. La uciderea lor au fost siliţi să asiste 2515 ţărani români, aduşi de organele administraţiei din 419 sate.

---

că astfel de siluete circulă prin Sibiiu şi un desenator special a plecat în scopul acesta la Alba Iulia: «Von beiden (Hora und Kloska) laufen in der Stadt Zeichungen und Silhouetten herum. Gestern ist ein Zeichenmeister ausdrücklich deshalb nach Karlsburg abgereist, um die beiden Matadors zu contrefaitiren und alsdann in Kupfer zu stechen. Cf. HERMANN — MELTZL, *Das alte und neue Kronstadt*, Sibiiu 1887, vol. II, p. 71 nota.

[1]) Mihail Bruckenthal a scris contelui *Iankovich*, arătându-şi nedumerirea asupra acestui procedeu de prisos, căci locuitorii comitatului Zarand şi Hunedoara ştiau, că Horia şi Cloşca au fost prinşi; «Ich weiss vielmehr, dass die Inwohner des Zarander mit Hunyad vereinigten Komitats es sehr wohl wissen, dass beide Obenbenannte hier in Carlsburg gefangen sitzen... jetzt aber dadurch ihrer Einbildung schmeicheln, dass sie ausstreuen, als wenn gedachte zwei, Aufwiegler täglich 30 Kr. an Geld bekämen, mit 5 Speisen bedienet würden, mit einem kaiserlichen Offizier zusammen esseten, und silberne Fessel trageten, als wenn Fessel, wenn sie auch gleich von Gold wären, nicht immer Fessel blieben! Ich weiss ferner aus verlässlichen Nachrichten, dass die Person des *Hora* und *Kloska* in allen jenen Gegenden, wo solche hingeführt werden sollen, nicht bekannt sind, die dasige Innwohner demnach 2 Arestanten zwar sehen, nicht aber mit völliger Überzeugung entscheiden werden, ob solche diejenige sind, für welche sie ausgegeben werden» — Archiv, 1905, p. 795.

Preotul ortodox Nicolae Raţiu, care a dat osândiţilor cea din urmă mângăiere creştinească, prin spovedanie şi sf. cuminecătură, a putut asista numai la executarea lui Cloşca, iar când i s'a aplicat lui Horia cea dintâi lovitură, a căzut leşinat la pământ. Unele isvoare contimporane relatează cu vădită satisfacţie [1]) înfiorătoarea sălbătăcie, cu care au fost sfăşiaţi şi frânţi în roată aceşti eroi sacrificaţi pentru drepturile poporului.

Dar dreptatea nu poate fi niciodată frântă în roată, nici aşezată în mormânt. De câte ori a fost stropită cu sânge mucenicesc, a dobândit puterea cerească de a înnoi şi spori numărul celor gata a se sacrificà pentru biruinţa ei, cum s'au sacrificat mai târziu şi legionarii lui Iancu şi mulţimea eroilor fără nume şi fără număr, cari în cursul războiului mondial au răscumpărat cu scump sângele lor libertatea naţională şi unitatea politică a poporului nostru.

In cântecele poporale trăeşte încă vie amintirea lui Horia. Despre felul, cum ar fi cuvântat el înaintea împăratului din Viena, în audienţa dela 1784, s'a păstrat această plăsmuire:

„Inălţate împărate
Vină şi ne fă dreptate
Te rugăm Măria Ta
Că nu mai putem răbda
Asuprirea nemeşească
Şi dreptatea ungurească..."

---

[1]) Astfel cetim în broşura *Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen (1785)*, următoarele ironii şi exagerări: «Endlich haben den 28 Februar dieses 1785 Jahrs zu Karlsburg die beyden Ungeheuer: Se. Majestät *Hora*, angeblicher König von Dacien, *Gloska* den verdienten Lohn ihrer Thaten erhalten. Es wurden jedem die Arme und Beine mit dem Rade viermal zerschmettert, und ihnen dann noch lebend die Leiber aufgerissen und die Eingeweide herausgenommen. Diese unbeschreiblich qualvolle Marter hat ihnen zwar die fürcterlichsten Verwünschungen ausgepresset, aber die dazu beorderten Tambours verhinderten durch ein ununterbrochenes Rühren der Trommel, dass man sie verstehen konnte ... Hundert und fünfzig Wallachen, die zwar geringere Verbrecher, dennoch aber die ersten Theilnehmer an dem Aufruhr gewesen, wurden den Gespanschaftsgerichten überliefert, welche sie nach den Landesgesetzen verurtheilen und ohne Zweifel spiessen lassen werden» (p. 44—45). La 15 Iunie 1785 Mih. Bruckenthal raportează din Deva, că conform datelor statistice primite din 7 protopopiate (Hunedoara, Hălmagiu, Roşcani, Trestia, Abrud, Orăştie şi Hondol) numărul ţăranilor români ucişi în cursul revoluţie, este de *349*, rămânând în urma lor *243* văduve şi *580* orfani. (*Archiv*, 1905, pag. 850). Iar numărul victimelor dintre nobili a fost, conform datelor oficiale, de *112*. Istoricul maghiar SZILAGYI FERENCZ în cartea sa, „*A Hora-világ Erdélyben*" (1871) indică însă *133* ucişi, 38 văduve şi 77 orfani. Cf. Hermann-Meltzl, *Das alte und neue Kronstadt*, pag. 78.

Impăratul aducător de dreptate şi de mântuire pentru poporul nostru a sosit acum, nu însă dela Viena, de unde îl aştepta Horia şi-l implora zadarnic să vină să facă dreptate, ci dinspre Răsărit, de peste Carpaţi.

De acum înainte tabloul acesta, împodobind aula Universităţii noastre, va îndemna pe toţi ceice îl privesc cu înţelegere dreaptă să nu uite, că în temeliile măreţului edificiu al patriei întregite şi al libertăţii noastre naţionale sunt îngropate, *ca jertfe ale clădirii*, şi trupurile schingiuite oribil ale ţăranilor mucenici: Horia, Cloşca şi Crişan, a căror amintire istoria îşi va face datoria de a o perpetuà, în marginile adevărului, din generaţie în generaţie.

ROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ

CÂTEVA CONSIDERAŢIUNI PRIVITOARE LA TRECUTUL AROMÂNILOR ŞI MEGLENOROMÂNILOR, ÎNAINTE DE COBORÎREA LOR ÎN SUDUL PENINSULEI BALCANICE

DE

TH. CAPIDAN.

—

Din marea expansiune a românismului dunărean, care a urmat imediat după năvălirea poporului slav, au rămas până astăzi unele urme care ne vorbesc lămurit despre proporţiile întinderii acestui element în toate direcţiile Peninsulei Balcanice: la răsărit, în Rodope şi partea apuseană a Traciei; la miază-zi, peste toată Macedonia, dar mai ales în Epir şi Tesalia, ajungând până în Pelponez; la apus, în tot cuprinsul Serbiei vechi, ajungând până dincolo de graniţele răsăritene ale Albaniei; în vechiul regat Sârb, în Muntenegru şi dealungul coastei Adriatice până la partea de miază-noapte a Dalmaţiei. Aceste urme se văd, astăzi, mai întâi, în nenumăratele nume de localităţi de origine românească presărate pe toată întinderea Peninsulei Balcanice, acolo unde astăzi elementul românesc lipseşte; — al doilea, în puternica influenţă românească care, imediat după expansiunea elementutui românesc, s'a exersat asupra limbilor balcanice (greaca, bulgara, sârba şi albaneza); — al treilea, în supravieţuirea până în zilele noastre a acelor populaţiuni transdanubiene care, după limbă, se socotesc ca fiind nişte mlădiţe rupte din marele trunchiu al românismului balcano-carpatic.

Despre cele două dintâi nu va fi vorba aici. Ele ţinând de domeniul filologiei, expunerea şi tratarea lor numai din punctul de vedere lingvistic va arătà mai bine ceea ce a fost odată influenţa *romană* de aceea ce a urmat mai pe urmă să fie influenţa

străromână, această influență care a fost o urmare firească a expansiunii elementului românesc străvechiu și a ocupațiunii lui cu păstoritul.

In cele ce urmează se va vorbì numai despre a treia urmă, care se vede în existența populațiunilor românești din Peninsula Balcanică. Aceasta, nu spre a repetà ceea ce s'a spus până acuma cu privire la originea lor, cât, ținând seamă de unele date obținute din studiul graiului lor, ca să arăt, pe cât va fi cu putință, până la ce punct datele lingvistice se împacă cu rezultatele cercetărilor istorice, cercetări, de care, desigur, trebue să se țină seamă, în primul rând, chiar atunci când nu în totdeauna ele rezultă din mărturii directe.

*

Resturile de Români transdanubieni din Peninsula Balcanică s'au păstrat astăzi în cele două populațiuni, dintre care unii veniți mai de timpuriu din părțile nordice și cunoscuți supt numele de *Aromâni* [1]) iar ceilalți coborîți cu câteva secole mai târziu și așezați în apropierea regiunii *Meglen*, de unde își trag numele:

---

[1]) Denumirea de *Aromân* se întrebuințează numai în scris. Printre Românii din Epir și Macedonia numele cel mai întrebuințat este *Armân* (cu căderea lui u din o). Tot așà se întâlnește și în literatura populară la Aromâni.

Armână, dă-nj un oclju laiu	*Romănco, dă-mi un ochiu negru*
Dă-nj nă bășari Armână ($^{250}/_{66}$)	*Dă-mi o sărutare Romănco.*
sau:	
Inj tric i pi la fântână	*Trecui pe la fântână*
Di-nj vidzui nă feată armână. ($^{846}/_{52}$)	*Și văzui o fată romăncă.*

Dar că forma *Armân* derivă dintr'una mai veche nesincopată *Arumân,* aceasta se poate vedeà tot din literatura populară, deși, pe alocuri, în Epir, ea se aude încă până astăzi și printre Români:

Nă feată arumână	*O fată romăncă*
Gionle ș-lo cu vreare ($^{846}/_{36}$)	*Junele și-l luă din dragoste.*

sau în cunoscutul cântec haiducesc al vestitului *Dailjani.*

Lai Dailjani, lai fundă mare,	*Măi Dailjani, cu canafu mare,*
Nu ți-nclj'nă tră muljare,	*Nu te închinà pentru o muiere.*
Multe muljeri sun și niveaste	*Multe muieri sunt și neveste,*
Ma Dailjani unu ș-easte	*Dar Dailjani unul este*
Și tră Greți și tră Arumâni,	*Și pentru Greci și pentru Români,*
Și lj-ascapă di pângânj ($^{998}/_{5}$)	*Ca să-i scape de păgâni.*

Și, după cum această formă întrebuințată azi mai rar, trăește în literatura populară, tot așà aceea care a rezultat imediat din forma latină *Romanus*

Meglenoromâni. Pentru cei dintâi istoria ne vorbeşte încă din sec. al X; pentru cei din urmă nu avem nici o mărturie istorică mai veche decât începutul jumătăţii a veacului trecut. Este drept ca despre Meglen şi Megleniţi se vorbeşte încă de prin sec. al XI, când după căderea imperiului bulgar în stăpânirea Bizantinilor, supt Vasilie al II Bulgaroctonul, se pomeneşte şi despre un şef al acestora *Iliţă* ('Ηλίτσας ὁ ἄρχων Μογλένων), despre un centru al Megleniţilor 'Ενῶτια, *Nânta* de astăzi locuită de Meglenoromânii trecuţi la islamism, dar, ori cât de mare asemănare ar fi, ca chestiune de derivaţiune, între numele *Iliţă* şi între acela al celnicului

---

= *Rumân* şi se identifică cu forma dacoromână, ca una care, la început, a fost comună pentru toţi Românii, se regăseşte tot în cântecele populare:

Iu suntu Rumânjlj	*Unde sunt Rcmânii*
Moi muşata mea!	*Tu, frumoasa mea!*
Rumânjlj ţelj mulţilj	*Românii cei mulţi*
Moi muşata mea! (922/22)	*Tu, f umoasa mea!*

Tot aşà în vestitul cântec al lui *Fetu-Mare*, care s'a luptat cu Turcii în 1821, cu prilejul revoluţiei greceşti:

Fetu-Mare sculă munţilj	*Fătu-Mare răsculă munţii,*
Sculă munţilji cu Rumânlji	*Răsculă munţii cu Romă ii,*
Să lj astingă toţi pângânjli. (996/4)	*Ca să stingă toţi păgânii.*

In afară de aceste trei: Armân— Arumân— Rumân, se mai aude şi forma *Rămân* sau *Rrămân*. Aceasta se întrebuinţează aproape exclusiv la tulpina de Aromâni cunoscută subt numele de Fărşeroşi şi, în special, la Românii din Albania. Ea poate reprezentà sau un singular românesc refăcut după pluralul albanez *rεmεnj* de la *rεmεr*, derivat regulat din lat. *Romanus*, cu trecerea lui n intervocalic în r şi cu însemnarea de «Valache, Hirt, Bauer» (cf. G. Meyer. EWA. 365), sau, şi mai sigur, forma mai veche Rumân, supt influenţa formelor albanezeşti. Şi ea se întâlneşte în literatura populară.

Ţi-u voi ahiare arşine	*Ce mai vreau aşà ruşine*
Râd Rămânjlji toţi de minc. (952/61)	*Râd Românii toţi de mine.*

sau:

Voi Rămânj de aşè clo,	*Voi Români aşà departe,*
No-avdziţi ţe s-faţe Armirò (939/1)	*N'auziţi ce se petrece în Armirò.*

Dar cea mai deasă întrebuinţare o are în scriitorii aromâni din sec. XVIII, întru cât cei mai mulţi dintre aceştia erau originari din Moscopole, şi, aici ca şi în împrejurimi, influenţa albaneză este relativ veche: *Nu, iu suntu semnate născânte zboarră rrămăneşti* (uite unde sânt însemnate unele cuvinte româneşti) C. Ucuta, ap. Per. Papahagi, *Scriitori Aromâni în secolul al XVIII*, p. 66. Citatele din literatura populară aromânească sânt luate din Per. Papahagi, *Materialuri folcloristice culese şi publicate subt auspiciile Ministerului Cultelor şi Invăţ. Public*, vol. II, 1900.

aromân din sec. al XI *Niculiță*, care, de voie de nevoie, a trebuit să se pună în fruntea răscoalei Aromânilor din Pind și Tesalia (1065), pe atunci Meglenoromânii încă nu erau coborîți în această regiune și, prin urmare, nu puteà fi vorba despre ei, după cum nici mai târziu nu se pomenește nimic despre existența lor. Daca și unii și alții se deosibesc de Românii din Dacia Traiană prin graiu, aproape aceeași deosebire există și între ei, cu toate că distanța în spațiu, ce desparte pre cei dintâi este incomparabil mai mare decât aceea care există între Aromâni și Meglenoromâni.

Cei mai cuno-cuți dintre aceștia sânt Aromânii. Despre ei nu ne vorbesc numai istoriografii bizantini, dar și cronicarii români; iar numai cu un veac mai în urmă, unul dintre cei trei apostoli ai direcției latiniste, Gheorghe Șincai, își propuneà să scrie și o istorie a lor[1].) Cu toate acestea, însă, chestiunea privitoare la obârșia lor comună cu Românii din Dacia, sau aceea dacă ei își trag începutul numai din elementul roman colonizat pe substratnl traco-iliric din Peninsula Balcanică, continuă să rămână, din punctul de vedere istoric, nu tocmai bine clarificată, așà cum reese din studiul limbei lor.

Dintre istoricii noștri de astăzi, acela care s'a ocupat direct cu această chestiune este domnul N. Iorga. Mai întâiu în lucrarea „Geschichte des rumänischen Volkes" și, acum în urmă, într'o mică

---

[1]) Intr'un răvaș din 25 Ianuarie 1804, pe care Gh. Șincai îl scrià prietenului său Engel, se spune: «Meum quippe est Annales universae Nationis Valachicae, proinde etiam *Kuzzo-Valachorum* quos *Csenzaros* vocant, conscribere...» Arhiva Românească, anul, I, p. 3.

Dintre cronicarii mai vechi, cel dintâiu care pomenește de Aromâni este Miron Costin: «Suntu dară aceşti Coţovlachi (cum ne spunŭ vecinii lorŭ, şi încă cu dintr'înşii am vorbitŭ) oameni nu mai osebiţi nici în chipŭ, nici în une obiceie, nici în tăria şi în făptura trupului de câtŭ Românii aceştia, şi limba lorŭ românească ca acestora, numai mai stricată şi mai amestecată cu de această proastă grecească şi turcească; pentru că foarte puţini cum s'au zisŭ, au rămasŭ la nişte munţi trăgându-se de locuiescŭ, cari se întindŭ în lungŭ de lângă Ianina a Pirului până spre Arbânaşi lângă Elbasan unde-i zicŭ, în sate numai locuindŭ. Se vede şi mari unele sate; zicŭ că suntŭ şi oameni cu putere în hrana lorŭ de care şi mare minune este cum şi până astăzi se află păzindu-şi şi limba şi nişte obiceiuri ale lorŭ. Aceştia dacă şi limba şi au stricatŭ, şi ei s'au împuţinatŭ, drept că şi ei desăvârşitŭ subtŭ jugulŭ turcescŭ cu acei Greci dupre acolo s'au supusŭ, unde şi stăpânire şi blagorodnie şi totŭ şi-au pierdutŭ; şi poate fi că nici d'întâiu aşà mulţime nu va fi fost de dânşii. Că eată acmu şi câţi suntŭ, mojici şi ţărani suntŭ, şi locurile lorŭ cu greu de hrană fiindŭ, pentru multă peatră şi munţi ce suntŭ unde locuescŭ, se împrăştie şi se ducŭ mai mulţi prin acele oraşe mari turceşti de se hrănescŭ, şi

lucrare specială privitoare la trecutul Aromânilor „Istoria Românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia etc.)"

In lucrarea dintâi se spune clar în această chestiune: „Aromânii cu toate că se deosebesc întru câtvà ca tip de Dacoromânii, totuşi sunt un popor alcătuit din aceleaşi elemente etnice, însă ei nu alcătuesc o parte care trăeşte mai departe din poporul unitar al Românilor" (p. 151). Aceasta în ce priveşte originea pur balcanică a Aromânilor. Cu privire la regiunea de obârşie a Românilor balcanici, de unde apoi s'au întins peste tot cuprinsul Peninsulei Balcanice ajungând şi pe coasta adriaticei până în Bosnia şi Istria, se mai spune: „Peninsula Balcanică mai târziu a căzut supt stăpânirea Slavilor, aceştia au închis pe Romani în căldarea munţilor Tesaliei, de unde, cu turmele lor au ajuns în Pind şi, întâmplător, şi în Balcani" (Vol. II, p. 385).

In lucrarea a doua se spune acelaş lucru despre originea lor: „Românii din Pind... formează o parte desfăcută, isolată, în mare parte desnaţionalizată şi împiedicată, prin vicisitudini dureroase, de a formà un Stat osebit, a romanităţii din Orient. Originea acestei romanităţi suprapuse elementului primitiv tracic şi în parte

---

limba, cum amŭ zisŭ, foarte şi-au stricatŭ şi ei puţini au rămas.. Zicŭ şi aceasta, că de-i întreabă şi pre ei nescine, ce eşti? el zice *Vlahos*, adică Românŭ; şi locurile lor unde locuescŭ le zicŭ *Vlahia*, earŭ ţerei acesteia ei îi zicŭ *Vlahia cea mare*. Pare-mi-se zicŭ că ei grăindŭ, mai multŭ îi înţelegŭ; însă şi unii şi alţii cu puţină vreme într'unŭ locŭ aflându-se, prea lesne se potŭ înţelege. De crezut doară este că şi acei Coţovlachi dintre acei Romani suntŭ şi se tragŭ, şi într'acele vremi ce Galian sau altŭ împăratŭ au rădicatŭ o seamă dintr'înşii de aici şi i-au dusŭ de i-au aşezatŭ pre acolo, au rămas şi până acumŭ. (Letopiseţele Moldovei şi Valahiei, vol. I, p. 107).

Acelaş pasaj se găseşte în «Istoria Ţării-Româneşti» de Constantin Cantacuzino. cf. N. Iorga, *Operile lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, p. 125

Dimitrie Cantemir pomeneşte în mai multe rânduri despre Aromâni. Pasagiul cel mai caracteristic este acela în care se arată originea comună a Aromânilor cu aceea a Românilor din Dacia: «Iară acum vine rândul să arătăm cea mai de pre urmă socoteală, adecă să aducem toate mărturiile istoricilor, pre scurt, carele dovedesc, precum Dachiia au fost dela Traian împărat, cu cetăţeni şi slujitori vechi Ramani, descălecată, şi deciia precum aceiaşi Romanii să fie moşii strămoşii Românilor carii şi astăzi în părţile lăcuitori să află adecă Moldovenii, Muntenii, Maramuşenii, Românii de peste Dunăre şi *Coţovlahii* din ţara grecească, căci toate aceste năroade dintr'aceiaşi Romani a lui Traian să fie, nu numai limba şi graiul, ci şi a tuturor vremii istorii mărturisesc». Cronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor, Bucureşti, 1901, p. 153 (ed. Gr. G. Tocilescu).

iliric trebuie să fie căutat într'un lung şir de acte de infiltraţiune şi colonisare care s'au petrecut în al III-lea veac înainte de Hristos, şi expediţiile împăratulni Traian, cari au dat, la începutul secolului al II-lea al erei creştine, teritoriului acum romanizat hotare definitive la Nord şi Răsărit, în munţii Daciei şi în stepa răsăriteană a Sciţilor" (p. 7). Mai departe se fixează şi epoca când această *romanitate*, din care trebuià să rezulte unitatea rasei noastre, a fost despărţită în două: „In veacul al VI-lea şi al VII-lea a fost deci o sciziune între Romanii de Nord şi cei de Sud, între care intruşii slavi se intercalaseră, şi nu ca să dispară ca alţi barbari, ci ca să persiste, să se întindă şi să prospereze. *Aceşti Romani din Sud sânt strămoşii Aromânilor de astăzi*" (p. 10).

Aceasta în ce priveşte originea *romană sudică* a poporului Aromân.

Revenind la regiunea de obârşie din care elementul aromânesc a fost nevoit să emigreze spre a se aşezà în locurile în care îi găsim astăzi, în grupări mai compacte, d. N. Iorga, plecând de la constatarea că situaţia privelegiată de care se bucurau în imperiul lui Vasilie al II-lea Aromânii erà cevà cu totul deosebit de aceea a celorlalte naţionalităţi din imperiu, presupune că această situaţie se poate explicà numai într'un singur fel: „prin colonizarea oficială din imperiu". Aromânii n'au avut întotdeauna Tesalia, unde îi găsim supt Vasile al II-lea, altminteri ar fi trăit şi ei în aceleaşi condiţiuni ca şi celelalte naţionalităţi: „ca să aibă un şef numai pentru obştea lor naţională, a trebuit ca ei să fi venit pentru a se aşezà în massă spre folosul acestui imperiu, care li recunoşteà deci drepturi aşà de întinse" (p. 16). Aşà dar, Aromânii au venit în Tesalia, coborându-se „din Nord spre Adriatică, din Albania, unde unii dintre dânşii au rămas până în zilele noastre, în vecinătatea imediată a Durazzului, precum şi în Epir, unde între Ianina, Meţovo, Grebena şi muntele Gramos ei formează încă majoritatea populaţiei, şi pe cele două povârnişuri ale Pindului, dela muntele Gramos până la Agrafa. Şi aceasta nu s'a putut întâmplà decât în momentul invaziunii Slavilor, căci aceşti Români păstrează atunci teritoriul rămas subt autoritatea Impăratului" (ib.).

In acest pasaj Aromânii nu mai sânt închişi în „căldarea munţilor tesalici, de unde cu turmele lor au ajuns în Pind şi întâmplător, şi în Balcani", ci din Nord, coborându-se în spre Sud, au ajuns spre Adriatică şi Albania, unde îi găsim şi astăzi.

Acestea sânt rezultatele istorice, bazate nu pe mărturisiri directe, căci de acestea lipsesc pentru epoca ce ne preocupă, ci pe deducţiuni ce resultă din studiul asupra soartei elementului roman din Peninsula Balcanică. Ele, puse alături de datele ce rezultă din studiul comparat al limbei vorbite până astăzi de către Românii din Peninsula Balcanică, se dovedesc, în parte, ca întemeiate.

Este foarte adevărat că la baza populaţiunilor române din Peninsula Balcanică trebue admis elementul roman din această Peninsulă, în spre deosebire de elementul roman din Dacia, care trebue pus la baze poporului român din stânga Dunării. De asemenea nu poate fi exclus faptul că, cu toată influenţa puternică a culturii greceşti din Peninsulă, obârşia acestui element trebue căutată nu numai în coloniştii trimeşi pe cale oficială, dar şi în „aportul de populaţie datorit iniţiativei clasei rurale“ [1]). Aceste populaţii care pătrundeau treptat în regiunile Peninsulei Balcanice, contribueau în mare măsură la alimentarea puterii de rezistenţă a elementului roman băştinaş ameninţat de pieire supt puternica influenţă a culturii greceşti. In privinţa aceasta n'ar fi lucru cu neputinţă ca numărul acestor noi veniţi să fi fost îngroşat şi cu acela al păstorilor romani care prin nordul Italiei pătrundeau în Dalmaţia şi puteau ajunge până în sudul Peninsulei Balcanice. Asemănarea între viaţa păstorilor aromâni din Pind, de astăzi, relevată de unii autori [2])

---

[1]) «Date precise lipsesc pentru ca să se poată fixă condiţiile în care a avut loc romanizarea ce a urmat izbânda definitivă a armatelor republicei, Trebue să se admită totuşi — şi am indicat-o adesea — că alături de trimeterea pe cale oficială a coloniştilor, de stabilirea soldaţilor care-şi isprăviseră cariera şi cari contractaseră legături în ţară, a fost şi aportul de populaţie datorit iniţiativei clasei rurale înseşi. Intr'o regiune ca Italia din această vreme, care primeà de aiurea, din Sicilia, din Africa, din insulele Mediteranei răsăritene din Egipt mijloacele sale de hrană şi care prefăceà vechile câmpii muncite de ţărani liberi în ferme încredinţate lucrului sclavilor sau în parcuri şi grădini de plăcere în jurul vilelor luxoase, rolul acestor ţărani de veche şi zdravănă rasă erà cu adevărat sfârşit. Ei nu puteau nici să se potrivească după noile condiţii de viaţă de la ţară, nici să găsească locuri în oraşe, pe cari apucaseră a le năvăli intruşii străini, venind de aşà de departe cum este Asia semită. Nevroind să decadă, să piară de o ticăloasă moarte înceată, aceşti ţărani trebuiră să emigreze. O parte dintre dânşii se îndreptară către Apus şi dădură Provenţei caracterul său lămurit roman; cealaltă parte, cea mai importantă luă, prin pasurile Alpilor orientali, drumul care duce la Balcani şi la Pind». N. Iorga, 4, *ibidem*, p. 8.

[2]) Dr. Ludowig von Thallóczy, *Illyrisch- lbanische Forschungen*, I. Band, p. 60.

şi între aceea a păstorilor romani de acum două mii de ani, aşà cum se găseşte descrisă în scrierile lui Varo, ar puteà servì, până la un punct, ca un mic indiciu pentru contactul mai îndelungat ce va fi existat odată între elementul roman din Peninsula Balcanică şi acela din Italia — până la coborîrea poporului slav în acele regiuni. Sânt unele particularităţi din graiul Românilor din sudul Dunării, care nu se pot explicà decât numai dacă admitem, că, de la început, ori care ar fi fost contactul dintre Romanii de nord şi cei de sud, aceştia arătau o mică deosebire care astăzi nu se poate dovedì ca fiind numai o particularitate comună întregului domeniu al limbii române, ci numai graiului românesc din sudul Dunării.

Părerea că limba română străveche — străromână — arătà înainte de despărţirea Românilor din Peninsula Balcanică de cei din nordul Dunarii, mici deosebiri regionale a fost exprimată pentru întâia oară de *Fr. Miklosch* [1]). Acela însă care mai târziu a căutat sa aprofundeze această chestiune, tratând punct cu punct diferitele diferenţieri locale ce arătà limba română înainte de despărţirea ei în dialectele actuale, este d. *Sextil Puşcariu* în lucrarea sa *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* [2]). Deşi Miklosich porneà dela un principiu căruia astăzi nu i se mai atribue rolul hotărîtor în prefacerile ce a suferit limba latină vulgară în elementul constitutiv al limbilor romanice de azi, cu toate acestea, unele diferenţieri au putut sa existe — mai ales dacă ne gândim nu la unele diferenţieri cu însemnatate mai mică, nici chiar la alterarea labialelor (p, b, f, v) pe care unii istorici au socotit-o ca o particularitate specifică a graiului Românilor din sudul Dunării, ci la rezultatele dc astăzi la care a ajuns tratarea sunetului gutural c urmat de e, i *(ce, ci)* — înainte de despărţirea Românilor din Peninsula Balcanică de acei dela nordul Dunării. Felul de pronunţare a formelor latine CAELUM CINQUE ca *ţeru, ţinţi* pentru *cer, cinci*, aşa cum se pronunţă peste tot la Dacoromâni, nu-i o particularitate care se arată sporadic în graiul Românilor Balcanici, nici una care datează numai de câteva secole, ci ea se arată ca o trăsătură specifică la toţi Aromânii de oriunde ar fi ei (Grecia, Tesalia, Epir, Macedonia), precum şi la toţi Meglenoromânii, iar ca vechime poate fi pusă înainte de despărţirea grupului de Români de sud de cei de

---

1) Fr. Miklosch, *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte*. Consonantismus II, p. 48.

2) Apărută în *Beihefte zur Zeitschrift für rom. Philologie*, vol. XXVI, 15 (1910).

nord, întru cât nici unul din elementele slave care sânt comune atât graiului de nord cât şi celui de sud nu arată în graiul Aromânilor sau Meglenoromânilor prefacerea lui *č* slav în ţ. Aceasta vrea să zică că prefacerea lui *ce, ci* latin în ţe, ţi din dialectele transdanubiene se efectuase, când primele elemente paleoslave pătrunseseră în limba română şi, prin urmare, nu mai puteau fi prefăcute după tipul elementelor latine. Şi întrucât numărul elementelor slave începuse să pătrundă mai numeros în limba româna abia prin secolul al VII şi al XIII, se înţelege că şi trecerea lui *ce ci* latin în *ţe ţi* aromân şi meglenoromân trebue pusă înainte de secolul al VII.

De aceea socotim că, după graiu, existà încă de prin secolul al VI şi al VII o deosebire între Românii de nord şi Românii de sud. Dar admiţând această deosebire ca o mică urmă a unei particularităţi care ţineà, poate, de elementul constitutiv balcanic de obârşie pentru Românii din sud, cred că cu aceasta ajungem aproape la tot ce se poate spune cu privire la deosebirea primitivă ce a existat între elementul român de nord şi între acela de sud. La început, ea va fi fost, poate, şì mai mare. Însă, cu timpul şi, mai ales, după părăsirea parţială a Daciei şi trecerea elementului roman la dreapta Dunării, elementul roman din sud, venind în contact cu acela din nord, s'a contopit cu acesta în aşa măsură, încât nici particularităţile aduse de noua populaţie din Italia — cultivatori de ogoare sau păstori — care ar mai fi putut pătrunde prin nordul Italiei în Peninsula Balcanică, nu mai puteau avea înrăurire mare asupra unităţii limbei române balcanice. Iar din momentul când această limbă încetase de a mai fi *romană* şi începuse sa alunece în drumul prefacerilor, spre a ajunge supt forma elementului *străromân*, atunci când năvălirea slavă, după ce se pusese ca un stăvilar între limba romană de pe coasta Adriei, din care a ieşit vechea dalmatină, şi limba romană din Balcani, din care erà să se nască străromâna, găsise elementul roman balcano-carpatic prefăcut atât subt raportul etnic cât şi acela lingvistic ca element *românesc*, atunci unificarea era aşa de completă, supt aceste două raporturi, între cei dela nord şi cei dela sud, încât, în aceea epocă, care nu poate fi pusă după sec. al VII, şì la unii şì la alţii se zămislise acelaş popor, vorbind aceeaşi limbă românească.

Acesta este singurul moment asupra căruia deducerile istorice nu consună cu datele lingvistice.

Din punctul de vedere lingvistic este inadmisibil că sciziunea

produsă în massa centrală a poporului așezat în marea lui. majoritate în țările dunărene îl apucase încă pe când acest popor se păstrà supt forma *romană*. Această sciziune provocată, probabil, de invaziunea slavă îl apucase prefăcut complet ca popor *român*. Ori care ar fi fost epoca pentru celelalte popoare romanice în care au trecut din stadiul existenții lor supt formă *romană* în acela al ființării lor ca unități etnice deosebite — sec. al VII, al VIII sau chiar IX — pentru poporul românesc această trecere trebue pusă încă în decursul sau pe la sfârșitul sec. al VII și aceasta din singura considerațiune că, dacă am admite că chiar în intervalul acestui secol el continuà să fie încă *roman*, atunci contactul lui cu Slavii, care începuse din sec. al VI, ar fi trebuit să ne lase, astăzi, urme mult mai adânci decât acelea care se pot constatà din studiul influenții slave asupra limbei române. Lipsind aceste urme, elementul *roman* din cursul sec. al VII erà prefăcut în trăsurile lui fundamentale în element român. Așa dar, când o parte din acești Români apucase drumul pribegiei spre sud, pentru mulți dintre ei ca să revie din nou prin munții și văile străbătute odată de strămoșii lor Romani, ajungând în Epir și Tesalia până în Peloponez, ei plecau ca o parte ruptă din poporul românesc, cunoscut printre streinii din Peninsulă cu același nume obștesc pentru toate neamurile de viță romană „Vlah“, iar acasă, între ei, continuând să-și păstreze încă până astăzi acelaș nume de obârșie, prefăcut după toate normele de prefacere veche ale limbei române: *Rămân*, ajuns mai târziu, după cum am arătat mai sus, *Arumân* și apoi generalizat supt forma de *Armân*.

Dacă, în epoca despre care este vorba, Românii coborîtori în spre părțile sudice ale Peninsulei Balcanice, în drumul lor, vor fi găsit și alte grupări răzlețe de populațiuni romane, nu se știe. Este mult mai probabil că dintre populațiunile romane rămase în Peninsulă, elementele înaintate prea în spre sud, ca unele care țineau de zona culturii grecești, să se fi grecizat, contopindu-se în massa mare a provincialilor de sud, care acum se numeau și ei *Romei* [1]), iar aceia care se aflau mai în spre nord și treceau în zona culturii romane [2]), având contact cu elementul roman, care erà pe cale de a ajunge element românesc, să se fi contopit cu acesta.

---

[1]) N. Iorga, *Sârbii, Bulgarii și Românii în Peninsula Balcanică în evul mediu*, în Analele Academiei Române, seria I, tomul XXXVIII (1915—1916), p. 107.

[2]) Granița dintre cultura greacă, la sud, și cultura romană, la nord, începeà pe țărmul Mării Adriatice de la un punct aproape de orașul *Lissos*,

Acestea sunt dovezile care rezultă din *unitatea limbei*, în structura ei lăuntrică, vorbită azi de o potrivă de Românii din Peninsula Balcanică ca şi de aceia din Dacia Traiană. Dacă într'adevăr sciziunea s'ar fi produs în mijlocul elementului roman, lăsând să pătrundă Slavii în locurile pe care le ţin încă până azi, atunci erà cu neputinţă ca limba acestor două ramuri ale românismului balcano-carpatic să fi trecut prin aceleaşi prefaceri, nu numai în schimbările normale, dar şi în cele anormale, spre a ajunge, fără atârnare una de alta şi numai pe baza unităţii elementului etnic identic, la aceiaşi formă idiomatică. In cazul acela ar fi urmat să rezulte deosebire între graiul unora şi altora, întocmai după cum a existat odată între limba veche dalmată şi limba română, deosebire care se datoreşte nu atât depărtării, în spaţiu, a aceştui element de elementul român balcano-carpatic, cât, mai ales, sciziunii provocată prin întroducerea Slavilor între ele.

Dar în afară de unitatea limbei vorbite de cele două ramuri ale românismului străvechiu, mai vin şi elementele streine, bine înţeles, dintre cele mai vechi, care ne pot da unele lămuriri în această privinţă. Valoarea lor este destul de mare dacă ne gândim că prin ele am puteà ajunge, până la un punct, să aflăm şi regiunile cam pe unde a trecut şi s'a oprit ramura de sud a românismului, până când s'a aşezat acolo unde istoria, pentru întâia oară, face cunoştinţă cu ei.

Printre acestea punem în primul rând legăturile limbei române cu *limba albaneză*.

*

Vorbind despre limba albaneză cu care limba română de pretutindeni are atâtea legături, mai întâiu trebuie să ne gândim la raporturile ce au existat între aceste două limbi încă în perioada romană. Ele ne arată că ori unde se va fi format neamul românesc, în stânga, în dreapta, sau pe amândouă ţărmurile Dunării, limba pe care o vorbeşte acest neam trebuie să se fi închegat în

la răsărit, trecând prin munţii Miridiţilor şi ai Dibrei, continuând în Macedonia de nord între *Scupi* (Zlokučani, în partea de nord-vest de Scopie) şi *Stobi* (ruinele care se văd şi azi în dreptul unde se varsă Ţârna în Vardar), înconjură oraşele *Naissus* (Niş) şi *Remesiana* (Bela-Palanka) cu cetăţenii lor Romani, pe când *Pautalia* (Küstendil) şi *Serdica* (Sofia), cu toată regiunea Pirotului, aparţineau zonei de influenţă greacă; de aci se îndreptà dealungul povârnişului de miază-noapte al muntelui Balcan la Marea neagră. Cf. C. Jirecek, *Geschichte der Serben*. I, 39.

apropierea poporului albanez. Sânt atâtea puncte de asemănare, relevate mai de mult, în desvoltarea istorică a acestor două limbi, încât a presupune că toate acestea se datoresc numai unei simple întâmplări, ar fi o minune filologică. Se înţelege că, la aceste coincidenţe care nu vin dintr'o epocă aşa de veche, va trebui să admitem, în ori cât de mică măsură, şi influenţa stratului autohton; dar a le reduce pe toate la această unică influenţă, neatestată cu nimic până acum ci numai presupusă, aceasta ar fi în totală contrazicere cu ceea ce ne învaţă lingvistica asupra legăturilor dintre popoarele indo-europene bazate pe constatările lingvistice. Şi dacă pentru luminarea noastră în chestiunea ce ne preocupă nu vor fi deajuns, poate, constatările ce se pot face asupra legăturilor ce a trebuit să existe între strămoşii Albanezilor şi Românilor, din epoca *romană*, studiul comparat al elementului albanez (sau al cuvintelor care se apropie de formele albaneze şi presupun un prototip comun pentru amândouă limbile) din dialectul dacoromân pe de o parte şi din dialectele transdanubiene (aromân şi meglenoromân) pe de alta, vine să le completeze, proectând lumină atât în perioada convieţuirii dintre cele două ramuri ale românismului, cât şi după aceasta.

După cum dela îndepărtarea poporului român din regiunea pe unde vor fi locuit odată Albanezii, influenţa limbei române în Peninsula Balcanică a fost aşà de mare, încât, începând cu secolul al X, când termenul „Vlah" se generalizează la toate popoarele balcanice cu înţelesul de „pastor", după ocupaţiunea de căpetenie a Vlahilor, iar terminologia pastorală română pătrunde la păstorii sârbi, bulgari şi greci, tot aşa înainte de această epocă, influienţa limbei albaneze asupra limbei române devine aşà de puternică, încât până astăzi ni s'au păstrat cuvinte care se referă la ocupaţiunea pastorală, la corpul omenesc, la îmbrăcăminte, la unele nume de vieţuitoare, la plante şi la alte noţiuni.

Dacă toate acestea împrumuturi din limba albaneză, comune atât pentru Românii din stâuga Dunării cât şi pentru cei din dreapta ei, ne arată până la evidenţă convieţuirea la olaltă a Românilor de pretutindeni cu poporul albanez sau în apropierea lui, într'o epocă când şi populaţiunile româneşti transdanubiene alcătuiau cu grosul românismului un singur popor nedespărţit, de oarece în orice alt caz ne-ar fi cu neputinţă să ne explicăm prezenţa aceloraşi cuvinte în graiul tuturor Românilor, mai vine o altă serie de cuvinte, ceva mai mică, a căror legătură cu formele albanezeşti este

incontestabilă, care există numai în dealectul dacoromân şi lipsesc din graiul Românilor din Peninsula Balcanică [1]).

La început, s'ar păreà că toate acestea cuvinte au existat şi în graiul Românilor din Peninsulă şi, numai cu timpul, ele s'au pierdut, aşà cum a dispărut şi o mulţime de elemente latineşti odată comune celor două ramuri ale românismului, supt influenţa altor forme de origine streină. Dacă constatam însă ca ele lipsesc şi din graiul *Meglenoromânilor*, atunci absenţa lor dela început în limba Românilor dela sud, apare evidentă. Această constatare este foarte preţioasă pentru chestiunea ce ne preocupă, daca ţinem seama de faptul, că Românii din Meglen, aşa cum se dovedesc astăzi din dialectul lor, întru început făceau parte din ramura sudică a romanismului balcano-carpatic şi apropierea lor mai pronunţată, în graiu, cu Dacoromâni se explică mai mult dintr'o

[1]) In afară de asemănările gramaticale ce există între limba română şi limba albaneză, mai există un număr însemnat de cuvinte care sânt indentice pentru amândouă limbile. Aceste cuvinte, după originea lor, se împart în trei categorii: In *prima categorie* intră acele cuvinte din limba româna. care se găsesc atât la Dacoromâni cât şi la Aromâni şi care se dovedesc că sânt împrumuturi, făcute de Români, în perioada *străromână, romană* sau chiar *anteromană*, din limba albaneză. Acestea sânt: *barză* (arom. bardzu); *buză* arom. budză); *gălbază* (aromi. gălbază); *gresie* (arom. greasi); *groapă* (arom. id.); *grunz* (arom. grundă); *măgură* (arom. id.); *moaşă* din care mai târziu s'a născut *moş*, atunci când lat. *avus* şi *pappus*, din care Aromânii păstrează încă până azi *auş* şi *papŭ*, cu înţelesul de «moş», se pierd iseră din dealectul dacoromân şi s'a simţit nevoia unei forme masculine alaturi de «moaşe», din care a rezultat «moş; *muşcoiu* (arom. muşcă); *petec* (arom. peatică); *sâmbure* (arom. id.); *spuză* (arom. id.); *sterp* (arom. sterpu); *ţarc* (arom. ţarcu). — In a *doua categorie* intră o serie de cuvinte aflătoare la Aromâni şi Dacoromâni, care insa d şi, ca înţeles, sânt aceleaşi cu cuvintele din limba albaneză, însă, după formă, nu pot fi considerate ca împrumuturi din această limbă, ci ca unele care au o *origine comună* atât pentru Ron âni cât şi pentru Albanezi, prin urmare ele s'ar puteà reduce la forme *traco-ilire*: *balegă* (arom. baligă); *brad* (arom. id.); *copaciu* (arom. cupaciu); *curpen* (arom. curpan); *mazăre* (arom. madzăre), acelaşi cu μοζουλα dat de Dioscoride printre numele de plante, căruia îi corespunde alb. *modhula* (Miklosich, *Rum. Unters.* I 209); *napârcă* (arom. năpârtică). In a *treia categorie* intră o seamă de cuvinte identice cu cele din limba albaneză, însa, d n cauza că extensiunea lor geografică este mult mai mare decât ale acelora din celelalte două categorii, prin faptul că ele se găsesc şi la celelalte popoare balcanice, răspândite prin pastorii români sau albanezi, ele arată o *origine balcanică*. Dintre acestea avem: *copil* (cu înţelesul ob'cinuit) şi *cópil* «copil din flori, bastard» (arom. *cochil* «băiat, tânăr» şi *cóchil* «copil din flori, bastard»); La Albanezi *Kopilj* «băiat tânăr şi bastard», grec. κοπέλι «garçon» şi κόπελος

convieţuire de câţiva secoli cu aceştia, după ce în sec. al VII sau al VIII, se desprinsese prima parte de Românii sudici, luând calea spre regiunile în care îi găsim grupaţi mai târziu.

Dacă acum din prezenţa în limba română a categoriei întâi de cuvinte, dintre care unele sânt împrumuturi directe din albaneza, altele se dovedesc ca stând în legătură cu formele albanezeşti, rezultă legăturile de convieţuire între poporul român şi poporul albanez, într'o regiune în care amândouă popoarele se găseau în vecinătate, din contră, din lipsa cuvintelor de categoria a doua reiese că, într'o epocă care face parte din perioada limbei straromâne, strămoşii Aromânilor şi Meglenoromânilor ocupau o poziţiune cevà mai îndepărtată de regiunea unde locuiau pe atunci Albanezii — mai în spre miază-zi sau răsărit, acolo unde nici vecinătatea cu poporul albanez nu puteà înlesnì trecerea acestor elemente şi nici chiar contactul cu Românii nordici, dela care nu puteau ajunge la Românii mărginaşi aflători mai la miază-zi şi răsărit de regiunea ocupată pe vremea aceea de tot neamul românesc, aşà după cum astăzi, nu toate elementele ungureşti aflătoare în graiul Românilor de peste Carpaţi sunt cunoscute şi de Românii din vechiul regat. De altfel, această poziţie cevà mai îndepărtată,

---

«spurius»; la Bulgari şi Sârbi: *Kópile* cu amândouă înţelesurile. Din punctul de vedere al înţelesului, şi al extensiunii în limbă, formele române par a fi mai vechi; *baciu* (arom. id.), este unul dintre cuvintele albano-române care are cea mai mare extensiune geografică. Se găseşte, în afară de Români şi Albanezi, la Bulgari, Sârbi, Greci; după aceea, prin mijlocirea păstorilor români, la Unguri, Sloveni, Ceho-Slovaci, Poloni etc; *ţap* (arom. id), împreună cu baciul român, s'a întins la Ruteni, Poloni etc. In Balcani lipseşte la Greci şi Bulgari; în schimb, se găseşte la Dalmaţi şi în nordul Italiei, ceeace probează că originea lui trebuie căutată tot în domeniul traco-iliric: *şut* «fără coarne» este cel mai răspândit cuvânt, mai întâi în tot Balcanul, afară de Greci, după acea la Unguri, Ruteni, Poloni etc; *baltă* (arom. id.); *gard* (arom. gardu); *ciucă* «vârf de munte» (arom. id.) întrebuinţat mai mult supt forma *cioacă*.

In afară de aceste trei categorii, mai urmează o serie de cuvinte care aparţin primei categorii, adică sânt cuvinte vechi de origine albaneză, care se gasesc numai în dialectul dacoromân şi lipsesc la Românii din Peninsula Balcanică. Acestea sânt: *a se bucurà*, cu numele de pers. *Bucur* (alb. bukär); *gata* (alb. gat); *ghimpe* (alb. ghimp); *mal* (alb. malj): *mugur* (alb. mugul); *părău* (alb. pärrua); *strepede* (alb. ştrep); *viezure* (alb. vjedhullă); *vare* (în vare-care, vare-ce s. oare-care, oare-ce), alb valle · *zară* (alb. dhală).

Pentru toate aceste cuvinte a se vedeà lucrarea mea: *Raporturile Albano-Române*, publicată în *Dacoromania*, anul II, p. 444.

însă în nici un caz izolată, de ceilalţi Români, pe care o ocupau Românii sudici în preajma despărţirii lor definitive de Românii de la nord se explică, în parte, şi din îndeletnicirea lor de căpetenie, dacă nu exclusivă, cu păstoritul. Ei încă de pe atunci, înainte de a fi apucat drumul spre Epir şi Tesalia, trebue să fi cunoscut munţii şi văile bogate în paşuni ale Radopei, unde unele numiri de localităţi izolate care amintesc prezenţa Vlahilor în acele părţi, se găsesc încă până astăzi. Prin urmare, încă de pe atunci Românii de la sud trebue să fi ocupat o poziţie mai în spre răsărit, care îi apropie de aceşti munţi, depărtându-i tot mai mult de influenţa albaneză.

Aceste deducţiuni făcute pe temeiul lipsei cuvintelor despre care este vorba, se pot sprijinì şi pe o altă constatare.

In dialectul dacoromân există două fenomene lingvistice, care nu se pot explicà din limba latină şi se regăsesc numai în limba albaneză. Acestea sânt *rotacismul* şi *nazalizarea* [1]). În limba albaneză nu se întâlnesc amândouă fenomenele în graiul vorbit din aceeaşi regiune, aşa cum a existat odată şi se observă chiar şi astăzi în dialectul dacoromân, ci *nazalizarea* este o particularitate a dialectului de nord (gheg), iar *rotacismul* a celui de sud (tosc) [2]). Despre legătura ce a existat odată, în această pri-

---

[1]) Prin *rotacism* se înţelege, în general, trecerea unei consoane în *r* şi, în special, trecerea lui *n* intervocalic în *r*. Inainte de trecerea lui *n* în r, vocala premergătoare, se pronunţă prin *nas* (*nazalizate*), de aci legătura între amândouă fenomenele, rotacismul socotindu-se ca o urmare firească a nazalezării. Rotacismul era foarte obicinuit în limba română veche, după cum aceasta se poate constată în *Codicele Voroneţean*, *Psaltirea Voroneţeană*, *Psaltirea Şcheiană*, în unele dintre *Documentele bistriţene*, în *Textele Măhăcene*. Astăzi el se mai întâlneşte la *Moţi* şi la *Românii din Istria*. In aceleaşi texte literare se găseşte şi *nazalizarea*. De asemenea acest fenomen se observă şi astăzi la *Moţi*, în *Transilvania de nord* (G. Weigand, Jahresbericht des. Inst. f. rum. Spr., VI, 188), în *Maramureş* şi, în special, în *Ţara Oaşului* (I. A. Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, pp. 13—14). Un studiu special asupra acestor două fenomene a scris d. Alexie Procopovici, *Despre nazalizare şi rotacism*, în Analele Academiei Române, seria II, tomul XXX, p. 266—306, In urmă s'au ocupat şi dd. Sextil Puşcariu, *Zur Rekonstruction des Urrum.*, pp, 57 — 59 şi I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, Bucureşti 1916, Vol. I, pp. CLV—CLXII.

[2]) Limba albaneză, după cum se ştie, se împarte în două dialecte: unul de nord, vorbit de tulpina *Gheghilor* şi altul de sud, vorbit de *Toschi*. Linia de despărţire între aceste dialecte o formează râul *Şkump* sau vechtul drum *Via Egnatia*, care există încă până astăzi, şi împarte Albania aproape în două,

vinţă, între limba română şi limba albaneză s'a discutat foarte mult, şi astăzi, ori cum s'ar admite, ori că ea porneşte de la substratul comun, ceea ce este foarte puţin probabil, pentru singurul motiv căci noi nu ştim nimic sigur despre particularităţile lingvistice ale acelui substrat, orică el s'a produs prin influenţă reciprocă, ea rămâne un lucru incontestabil. Singura nedumirire care ar mai puteà subsistà, în această privinţă, ar fi faptul că, pe când în dialectul dacoromân *rotacismul* se arată în regiunea nordică a domeniului în care se vorbeşte acest dialect, în limba albaneză, din contră, se arată, după cum am văzut, în regiunea sudică. Dar aceasta nedumirire poate fi înlăturată imediat, dacă ne gândim la locuinţele primitive ale poporului albanez. Albanezii, în timpurile vechi, au locuit mai în spre miază-noapte. Aci, în apropierea lacului Scutari şi chiar mai în spre nord, îşi aveau odată locuinţele cele două triburi astăzi despărţite prin râul Skumbi. Din această regiune puteau venì în contact cu elementul românesc atât cei cu nazalizarea cât şi acei cu rotacismul.

Insă punctul şi mai important în chestiunea care ne interesează este faptul că atât *rotacismul* cât şi *nazalizarea* lipsesc cu desăvârşire din graiul Românilor din Peninsula Balcanică [1]). Cum se explică această lipsă a unui fenomen care a evoluat numai în perioada romană, înainte de năvălirea Slavilor, căci atât în limba română cât şi în limba albaneză, el se arată numai la cuvintele de origine latină ? [2]). Trebuie să presupunem că şi acest fenomen, ca şi cuvintele de origine albaneză din seria a doua, care s'au

---

Deosebirea între aceste dialecte constă tocmai în aceste două particularităţi. Gheghii pronunţă orice vocală prin nas, iar Toschii, care nu au aceasta particularitate, prefac orice *n* între două vocale în *r* (Vezi mai pe larg. Dr. Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache, Wien 1908, p. 2.*

1) I. A. Candrea consideră nazalizarea ca «un fenomen general, anterior despărţirii dialectelor şi ca atare a lăsat urme nu numai în dacoromâna ci şi în dialectele de la sudul Dunării» (Psaltirea Scheiană, vol. I, p. CLVIII). Explicarea dispariţiei sau menţinerii lui *n* prin denazalizarea vocalei precedente, după cum erà accentuată sau neaccentuată, nu este tocmai convingatoare. Cine poate spune că *cât* din QUANTUM se întrebuinţează mai puţin accentuat in frază de cât *cându* din QUANDUM ? Intrebuinţarea lor mai deasă este în poziţie neaccentuată; atunci dece la *cându* se păstrează *n* şi nu dispare ca la *cât ?*

2) In limba albaneză apare şi în cuvintele moştenite de origine indoeuropeană, ceea ce dovedeşte că este un fenomen vechiu. Cf. Meyer-Lübke, în *Grundriss der romanischen Philologie*, vol. I (ed. 2), p. 1050.

păstrat numai în dialectul dacoromân, a existat odată și în graiul Românilor din Peninsula Balcanică. și apoi s'a pierdut? Aceasta ar fi foarte greu pentru niște dialecte care se caracterizează astăzi tocmai prin nota lor mai arhaică susținută de un conservatism de care cineva numai cunoscând dialectele mai de aproape își poate face o ideie mai clară. Explicația acestei lipse o vom găsì mai ușor dacă vom admite că aceste fenomene s'au răspândit între grupurile de Români care se găseau mai în apropierea poporului albanez. Ele n'au putut ajunge până la populațiunile române așezate mai în spre miază-zi și rasărit, sau, în cazul când am admite că poporul albanez, în epoca romană, se aflà mult mai în spre miază-noapte decât regiunea din apropierea lacului Scutari, — ceea ce este mai puțin probabil, numai la miaza-zi, acolo unde contactul direct al acestor populațiuni cu Albanezii era mai anevoios. De altfel, imposibilitatea generalizării pe întreg domeniul limbei străromâne a tutulor inovațiunilor ce se produceau în limbă se poate explicà, până la un punct, și din felul în care s'a efectuat răspândirea poporului român. Dislocarea străromânilor din locuințele lor primitive în țările dunărene a început, propriu zis, din momentul când Slavii, în marea lor majoritate, s'au așezat în sudul Dunării, întinzându-se peste întreaga Peninsulă Balcanică. Cei dintâi care trebuià să fie împinși în spre miază-zi erau străromânii mărginași dinspre partea de miază-zi și răsărit. Aceștia erau tulpini din strămoșii Românilor din Peninsula Balcanica. Deși prin depărtarea lor dela centru, contactul lor cu grosul românismului n'a fost întrerupt încă pentru câtevà veacuri, cu toate acestea ea n'a lipsit ca să se resimtă în limba acestor Români, care, încetul cu încetul, se desprindeà de restul românismului, fie prin lipsa unor elemente streine care patrundeau numai în graiul Românilor remași la miază-noapte, fie, mai ales, prin unele particularități, ca acele despre care este vorba, care n'au putut ajunge până în graiul Străromanilor aflători în extremitatea sudică.

Se înțelege că toate aceste deduceri sânt simple presupuneri. Singurul fapt sigur care se desprinde din toate acestea este, că, pentrn epoca care ne preocupă, contactul dintre Străromânii din care au ieșit Românii din Peninsula Balcanică și dintre poporul albanez era mai mic decât acela care existà între acesta și Românii din nord. Și, de oarece, după cum vom arătà mai jos, strămoșii Aromânilor nu puteau fi la sudul locuințelor ocupate de Albanezi și, cu atât mai puțin, la nord, ei trebuià să se găsească mai în spre ră-

sărit, în Bulgaria de astăzi, acolo unde numele de localităţi de origine românească dau mărturie pentru existenţa de altădată a acestui element în acele părţi. Alminteri ar păreà lucru paradocsal, cum fenomenul lingvistic discutat mai sus *rotacismul*, nu există la Românii transdanubieni şi în special la Aromâni, care vin în directă atingere tocmai cu Albanezii *toschi*, în limba cărora exista aceasta particularitate, şi chiar trăiesc laolaltă cu ei, iar Dacoromânii şi Istroromânii care se găsesc aşezaţi aşà de departe de poporul Albanez să-l aibă ca o particularitate specifică în limba lor.

Dar această constatare ce se poate face din studiul raporturilor de limbă albano-române, exclude oarecum, dacă nu cu desăvârşire, presupunerea că Aromânii s'ar fi coborît în locurile lor ce ocupă astăzi în Epir şi Tesalia „din Nord spre Adriatică, din Albania, unde unii dintr'înşii au rămas până în zìlele noastre în vecinătatea imediată a Durazzului". Din studiul asupra raporturilor albanoromâne făcut de mine rezultă că nu există aproape nimic, nici în structura limbei şi nici măcar în partea lexicală, din care s'ar puteà deduce o coborîre a elementului aromân din Albania în Epir şi Tesalia. Dacă, într'adevăr, ei ar fi trecut prin Albania, ca să ajungă în regiunile din miază-zi, şi trecând, să lase în regiunea Durazzului rămăşiţe, atunci noi, astăzi, ar fi trebuit să avem, dacă nu în tot dialectul aromânesc dar cel puţin în graiul Aromânilor din Albania, în ori cât de mică măsură, urme din care să se vadă, câtuşi de puţin, o influenţă mai veche a limbei albaneze asupra dialectului aromân. Insă acestea lipsesc din materialul lingvistic studiat până acuma. Influenţa albaneză asupra dialectului aromânesc, studiată din materialul folcloristic şi din dicţionarele macedo-române ce avem, se deosibeşte în două categorii bine distincte, după cele două perioade când această influenţă a fost exersată asupra dialectului: una comună pentru cele patru ramuri ale românismului — cu rezerva particularităţilor despre care a fost vorba mai sus — care s'a încheiat odată cu expansiunea românismului dunărean, şi alta, mult mai nouă, care există numai în dialectul aromân şi, în cea mai mare parte, lipseşte şi din dialectul meglenoromân, care însă se dovedeşte a derivà dintr'o epocă mai nouă, ce a urmat după coborîrea Aromânilor în Tesalia şi răspândirea lor în întreaga Peninsulă Balcanică, prin urmare şì în Albania.

Este drept că din studiul comparat (între dialectul aromân şi daco-român) al acestei influenţe, deşi se poate intervedeà ceva,

totuşi nu se poate susţineà încă nimic în mod absolut. Se ştie doara că Aromânii din Albania, din cauza obiceiului lor de a-şi strămutà locuinţele, nu numai din pricina ocupaţiunii lor, dar şi din aceea a răscoalelor albaneze, au fost nevoiţi să treacă în mare număr la sud, în Epir şi, la răsărit, în Macedonia. Dela aceşti Români purtători în graiul lor de particularităţi şi cuvinte datorite influenţii albaneze, ştim, astăzi, că nici un împrumut vechiu în partea gramaticală sau lexicală a graiului Românilor din Peninsula Balcanică nu se găseşte ceva care ar fi putut servì ca o punte de trecere între contactul albano-român din *perioada străromână*, când toţi Românii se găseau laolaltă, şi între acela care a urmat după coborîrea Aromânilor la Sudul Peninsulei Balcanice în Epir şi Tesalia. Dacă într'adevăr o parte dintre Aromâni ar fi continuat să-şi păstreze din vremurile vechi şi până azi locuinţele lor în Albania, apoi cu siguranţă, noi trebueà să avem ceva în limba Românilor din Albania, veniţi printre ceilalţi Români, urme de limbă, din care să se dovedească vechimea acestui contact.

Însă dintre acestea nu avem nici una; de aceea sântem dispuşi a crede mai mult că ele nici n'au existat vre-odată.

*

In legătură cu coborîrea Aromânilor în Tesalia stă şi chestiunea dacă Românii din Serbia, despre care ne vorbesc documentele sârbeşti începând cu sec. al XIII. erau Aromâni sau Daco-români. Este vorba de o epocă mai apropiată, când Aromânii cu trei-patru secole înainte erau aşezaţi în Epir şi Tesalia, şi de aci apoi se răspândiseră peste toată Peninsula Balcanică, prin urmare şi în Serbia, unde ajungeau nu numai cu turmele lor dar, ca chervanagii, înaintau până la Adriatică şi veneau în contact cu acei Români, purtători de haine negre, [1]) cunoscuţi în sec. al XII sub numele de *Morovlachi* sau *Moroblachi*, *Morlachi* în felul Aromânilor *Caraguni*. Prin urmare, n'ar fi lucru cu neputinţă ca, în acei Vlahi care „poartă nume întru toate asemenea cu acelea obişnuite şi la fraţii lor dela Dunăre şi la ceilalţi fraţi, din Tesalia" [2]) sa

---

[1]) Derivaţia lui *Morovlachi* dela sl. *more* (mare) n'ar fi cu putinţă şi pentru faptul căci atunci ar fi trebuit să avem *Morvlasi* sau *Morlasi*, şi în nici un caz *Morlachi* (vezi despre această etimologie N. Iorga, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, 1922, p 31 n.). Presupun că tot culoarea neagră a hainelor a făcut pe Greci să le dea numele ajuns până la noi.

[2]) N. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică* (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia etc.), Bucureşti 1919, p. 40.

vedem, în o parte dintr'înşii dacă nu în toţi, pe Aromânii rămaşi încă din epoca coborîrii lor spre miază-zi.

Dacă ţinem seamă de unele date ce avem asupra acestor Români, cum este aceea bunăoară, după care şì ei aveau obiceiul de a-şi schimbà locuinţele în timpul verii, aşà cum se obicinueşte încă până astăzi la o parte dintre Aromâni, şi, în special, la *Fărşeroti,* cari duc viaţă nomadă; după aceea, uzul de a denumì pe locuitorii unei aşezări nu după numele locului de origină, ci după numele celnicului, şeful lor,[1]) aşà cum se obicinuià odată şi la Aromâni, am puteà presupune că existà o legătură între ei şi Aromâni. Se înţelege că şì în a'eastă privinţă nu se poate spune nimic cu siguranţă, din lipsă de documente, asupra graiului lor. Noi astăzi nu avem decât nn număr mare de nume de persoană. In afară de aceasta şi ca o parte caracteristică a lor, se mai ştie că ei locuiau în *cătune*[2]) cu *juzi* şi «mai presus de juzi, *cnezi* sau primicheri în frunte"[3]) deosebindu-se de Aromâni, care locuesc în *călive* şi *hori* (pl. dela hoară ngr. χώρα), având în fruntea lor, din timpurile cele mai vechi, *celnici.* De asemenea, luând în cercetare numele de parsoană româneşti din documentele sârbeşti reproduse de Haşdeu[4]) şi I. Bogdan[5]), aproape nici unul nu arată particularităţile cari sunt proprii dialectului aromânesc. Dintre acestea cele mai vechi sunt: 1) alterarea consonantei labiale (p,

---

[1]) S. Novakovic, *Selo,* p. 32. ap. Jirecek, o. c.

[2]) In dialectul aromân lipseşte cuvântul *căt.n* cu înţelesul din dialectul dacor. «Sat mic, locuinţă de porcari şi pescari, (la Românii din Serbia) colibă, bordeiu» (cf. *D coromania* I. pag. 254, nota 1) In acest dialect îi intâlnim odata ca nume de locali'ate *Paljkoatunon* (ef. G. Weigand, *Jahresbericht des Inst. f. rum. Spr. XXI-XXV p.* 63; *Dacoromania* I. p. 421). Ca apelativ cuvântul se găseşte la *N. Constantinide*, supt forma *cătună*, tradus prin κτηοια, ἔπιπγο (proprietate, mobilele unei locuinţe), derivându l 'εκ τοῦ μεσαιων, λατ. catuna. Δουκάγγιος «κατούνιον, στρῶμα» cf. Ετυμολογικον λεξικον της κουτσοβλαχικης γλωσσης υπο Κωνσταντινου Νικολαιδου, Εν Αθηναις 1909 p. 210. In acest înţeles cuvântul nu-mi este cunoscut şi nu se găseşte dat în nici un glosar macedo-român. Se vede că el se întrebuinţează la Aromânii din Olimp, de unde este originar Constantinidi. Vezi mai pe larg, Capidan, *Raporturile albano-române,* în Dacoromania II, p. 465.

[3]) N. Iorga, ib.; C. Jirecek, o. c., 156.

[4]) «Resturile unei cărţi de donaţiune dela anul 1942, emanată de la ţarul sârbesc Duşan şi relativ la starea socială a Românilor de peste Dunăre», în *Arhiva Istorică a României,* vol. III, p. 85.

[5]) «Un chrisovul al regelui sârbesc Ştefan Miliutin», în Cov. Lit., XXIV p. 488.

b, f, v, m) când este urmată de vocalele accentuate (foarte des și neaccentuate) i pentru numele de origine latină și slavă, și e (deschis) numai pentru numele de origină latină; 2) căderea vocalei u la numele masculine terminate într'o consonantă, la primirea articolului hotărît *lu*. După aceste două particularități, un nume ca *Miculŭ* din acele documente [1]), dacă într'adevăr purtătorul lui era un Aromân, trebuià să se păstreze numai supt forma *Njiclu*, pentru o formă mai veche *Njiculu*, cu m alterat, pe care noi aci îl redăm prin *nj*, și cu *u* final (micu) căzut, din cauza articolului *lu*. Și tot așa numele *Mire*, *Copilŭ, Opăritulŭ* din acele documente ar fi trebuit să fie «*Njire*» *Cochil, Upăritlu*, dacă ar fi fost aromânești. Este drept, după cum am relevat și în studiul meu «Originea vocativului în -le» publicat în *Dacoromânia* (p. 197), că nume ca *Măcicatŭ* (мачикатъ) și *Minuta* (минoута) sunt identice cu acelea care se pot regăsì și la Românii din Peninsula Balcanică, și, în special, cel dintâi la Meglenoromâni: *măcicat* «mare», dar întrucât este vorba despre nume de persoană vechi, purtătorii lor puteau foarte bine să fie și Dacoromâni, de oarece pe vremea aceea, și în dialectul dacoromân, un nume ca *Măcicatŭ* trebue să se fi pronunțat snpt această formă, înainte de a fi ajuns la forma actuală *mășcat*. Nu vorbesc, desigur, despre cele derivate din tulpini slave ca: *Radulŭ* (радоулъ), *Neagulu* (нѣгоулъ), *Pârvulŭ* etc., care se găsesc în număr mare în aceste documente și care, astăzi, lipsesc cu desăvârșire la Românii din Peninsula Balcanică și se găsesc numai la Dacoromâni.

Dar toate acestea nu exclud faptul că printre ei să se fi găsit și mulți Aromâni, deși, în marea lor majoritate, ei trebue să fi fost Români, care țineau de ramura de miază-noapte a românismului dunărean. Mai de grabă s'ar puteà admite că foarte mulți din acești Români din Serbia se vor fi coborît până la locuințele Aromânilor, trecând prin Albania. Despre acest fapt ne dau mărturie atât documentele sârbești din acea epocă [2]), cât mai cu deosebire o particularitate din graiul Aromânilor din Albania, prin care se apropie mai mult de dialectul dacoromân. La acești Aromâni felul de articulare a substantivelor masculine, despre care a fost vorba mai sus, se face întocmai ca în dialectul dacoromân: *lupul*

[1]) *Dacoromania*, I, pp. 196—197.

[2]) Silviu Dragomir, *Vlahii din Serbia*, apărut în *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, publicat de Alex. Lapedatu și Ioan Lupaș, I (1921 — 1922), p. 279.

$^{37}/_5$ *lacul,* $^{106}/_{10}$ *birbecul* $^{108}/_{22}$ etc., pentru formele corespunzătoare aromâneşti *luplu, laclu, birbeclu*[1]). Această particularitate care lipseşte la ceilalţi Aromâni şi se găseşte în partea de miază-noapte a Macedoniei numai la acei Aromâni, care, după graiu, se dovedesc că sânt originari din Albania, ar puteà fi un indiciu, că, peste elementul aromânesc, s'ar fi putut suprapune, odată, o altă populaţiune românească care, pentru Albania, nu puteà fi decât aceea despre care ne vorbesc documentele sârbeşti[2]). Această populaţiune fiind mai rară decât elementul aromânesc din Albania, acest element care, mai târziu, începeà să devină din ce în ce mai numeros, s'a contopit cu massa mare a Aromânilor, aşà după cum fraţii lor din Serbia s'au pierdut printre Slavi. După urma acestor Români, care până în sec. al XIV făceau legătura între cele două ramuri ale românismului balcano-carpatic, nu ne-au rămas decât numai numele de persoană din documentele sârbeşti şi acel sufix de origine românească *-ul*[3]) care se întrebuinţează şi astăzi atât de Sârbi cât şi de Bulgari şi care, la origine, nu reprezintă decât articolul românesc dela numele de persoană româneşti, pătrunse încă de pe atunci prin mijlocirea Românilor din Serbia şi de pe litoralul dealungul Adriaticei, în cele două limbi slave.

Dar o probă şì mai evidentă despre faptul că Aromânii n'au ajuns în locurile lor din Epir şi Tesalia, în marea lor majoritate, prin Albania, ci prin partea răsăriteană a Macedoniei, cred că s'ar puteà găsì şi din studiul elementului slav comun în graiul Românilor din Peninsula Balcanică şi la Dacoromâni. Despre acest studiu, deocamdată nu putem vorbì nimic, de oarece ne lipseşte o lucrare asupra raporturilor slavo-române, spre a fi mai siguri asupra caracterului nordic sau sudic al elementului slav din limba română, mai ales ţinând seama, pe de o parte de acelaşi element din limbile balcanice, în special din limba albaneză, pe de altă parte de elementul slav din limba ungară. Deocamdată se ştie numai atât, că

---

1) Toate exemplele sunt luate din *Codex Dimonie*, publicat de G. Weigand, în Jahresberecht des Inst. f. rum. Spr., IV, V, VI. Vezi şi Th. Capidan, *Flexion des Substantivs und Verbums im «Codex Dinonie,* în Iahresbericht XII, p. 181.

2) Iu ce priveşte particularitatea Aromânilor din Albania de a pune articolul la sfârşitul substantivelor fără sincopă: *birbecul* pentru *birbeclu*, ea poate fi considerată şi ca o urmă de articulare ca în dialectul dacoromân, care s'ar fi păstrat, în parte, şi în graiul unora dintre Aromâni.

3) *Dacoromănia*, I, pag. 196 şi urm.

la baza dialectului daco-român şi dialectelor aromân şi megleno-român se găsesc aceleaşi cuvinte de origine paleoslavă, păstrate supt aceaşi formă şi, mai ales, trecute prin aceleaşi schimbări formale şi semantice. Dintre acestea avem cuvinte care reprezintă noţiuni uzuale din graiul zilnic al străromânilor[1]), cuvinte pentru exprimarea de noţiuni abstracte[2]), câteva calificative[3]), cuvinte privitoare la locuinţa omului[4]), pentru denumirea de unelte şi felurite obiecte de prima necesitate[5]), cuvinte privitoare la corpul omenesc[6]), la denumirea rudelor[7]) şi la alte diferite noţiuni[8]), împreună cu

---

[1]) Dacor. *croiesc*, arom. cruescu, megl. cruies (кроитн); *grăiesc* arom. grescu, megl. gres (гранатн); *greşesc* arom. agârşescu «îmi uit» megl. grisos (грешити); *gonesc* arom. agunescu megl. gunes (гоннтн); *hrănesc* arom. hrănescu megl. rănes (хранити); *împletesc* arom. amplitescu megl. amplites (плетѫ); *învălesc* arom. anvălescu, megl. anvăles (валити); *invârtesc* arom. anvârtescu megl. anvărtes (врътѣти); *lipesc* arom. alichescu, megl. lipes (лѣпити); *predau* arom. pridau megl. pridau (refăcut după прѣдати); *plătesc* arom. plătescu megl. plătes (платити): *opăresc* arom. upărescu megl. upăres (опарити); *smintesc* cf. arom. mintescu megl. mintes (съмѧтѫ); *sucesc* arom. şuţ megl. sucios (соучити): *topesc* arom. tuchescu megl. tupes (топити).

[2]) Dacor. *ciudă* arom. ciudie, megl. ciudă (чоудо); *ja'e* arom. jale megl. jali (жаль); *lene* arom. leane megl. leani (лѣнь); *milă* arom. njlă, megl. milă (миль); *nevoie* arom. nivolje (неволꙗ); *pomană* arom. pumeană megl. pumea-n(ă) помѣнъ); *scump* arom. scumpu, megl. scump (скѫпъ).

[3]) Dacor. *băl* (cf. bălan) arom. bealiş (derivat din beal) megl. beal (бѣлъ). *gol* arom. megl. gol (голь); *pust* arom. pustu, megl. pust (поустъ); *slab* arom; megl. slab (слабъ); *şut* arom., megl. şut (шоутъ).

[4]) Dacor.; *grădină* arom. megl. gărdină (градина); *grindă* arom. grendă melg. grindă (грѧда); *brazdă* arom. megl. brazdă (бразда); *obor* arom., megl. ubor (оборъ); *prag* arom., megl. prag (прагъ); *poliţă* arom., megl. puliţă (полица); *rogoz* arom., rugoz megl. roguz (рогозъ); *stog* arom., dacor. stog (стогъ).

[5]) Dacor. *cleşte* arom. cleaşte megl. cleaşti (клѣшти); *clin* arom. megl. cljin (клинъ): *clopot* arom. cloput megl. clopot (клопотъ); *coasă* arom. megl. coasa (коса); *coş* arom. megl. coş (кошъ); *lopată* arom. megl. lupată (лопата); *sită* arom., megl. sită (сито).

[6]) Dacor. *cosiţa* arom. megl. cusiţă (коса, sau direct din mbg. kositza); *poală* arom. megl. poală (пола); *trup* arom. trupŭ megl. trup троупъ). Printre acestea se poate socotì şi numele organului genital la femei, introdus prin Slavi la toţi Românii.

[7]) Dacor. *babă* arom. megl. babă (баба); *nevastă* arom. noeastă megl. niveastă (невѣста).

[8]) Dacor. *baie* arom. banje megl. banjă (банꙗ); *cocoş* (кокошь «găină»); arom. cucot, megl. cucot (кокоть «cocoş»); *coajă* arom. megl. coaja (кожа); *cocean* arom. megl. cucian (кочана); *colac* arom. culac (колачь); *izvor* arom. izvur megl. izvor, izvoarcă (изворъ); *pândar* arom. păndar, megl. pădar (пѫдарь); *pădină* arom. pade megl. padi, padina (cf. rus padina); *puf* arom. pufŭ megl.

enigmaticul numeral *sută*, acelaşi pentru toate dialectele, din paleosl. **сѫто**, cu prefacerea lui **ѫ** în u, rămasă neexplicată nici până astăzi.

Toate aceste cuvinte de origine paleoslavă, din care numai câtevà dacă se vor fi introdus prin mediobulgara sau bulgara [1]), alcătuesc primul stoc pătruns în străromână, încă pe când Românii din Peninsula Balcanică nu se despărţiseră de fraţii lor din dreapta Dunării, căci numai aşà se poate explicà cum astăzi, după o despărţire de zece ori seculară, aceleaşi cuvinte se găsesc în graiul celor două ramuri ale românismului străvechiu.

Dar în afară de cuvinte, influenţa paleoslavă se arată ca fiind aceeaşi în graiul celor două ramuri şi în partea gramaticală. Avem asemănări în flexiune şi în sintaxă [2]), în formarea cuvintelor [3]) şi mai ales, în *fonologie*, elementul caracteristic prin care se poate dovedì nu numai identitatea, dar şi izvorul comun al acestei influenţe.

Se ştie că ceeace deosibeşte sau separă mai bine limbile slavice moderne una de alta de idiomul slav comun străvechiu,

---

pufă (поүхъ); *păiajen paingan* şi alte variante, arom. păiangu megl. puiangu (па[н]жкъ); *piper* arom. megl. piper (cf. bulg. piper; cuvântul este răspândit pretutindeni în Peninsula Balcanică); *trap* arom. trapŭ, megl. trap (тръпъ).

[1]) In afară de aceste cuvinte, dialectul aromân mai conţine o altă serie de cuvinte de origine slavă care se regăsesc numai în dialectul dacoromân şi lipsesc din dial. meglenoromân. Acestea sânt: *apărnjescu* (pornesc), *sbârdă* (bârde), *bială* (obială), *blid* (blid), *bob* (bob), *breană* (mreană), *moaşte* (moaşte), *muliţă* (molie, suf.-iţă), *muşiţă* (muşiţă), *ngljimă* (glumă), *pălescu* (pălesc), *părjălescu* (pârjolesc), *pestravă* (păstrăv), *piştireauă* (peşteră, suf.-eauă), *proaşte* (praştie), *şoput* (şipot), *sfreadin* (sfredelesc), *ticnescu* (tăcănesc), *tupoară* (topor) etc. etc.

[2]) Cf. vocativul în-o la substantivele femenine. Legătura dintre numeral şi substantiv prin prep. *de*, începând dela douăzeci în sus la Dacoromâni şi dela unsprezece la Aromâni şi Meglonoromâni. Vezi Fr. Miklosech, *Die Slavischen Elemente im Rumänischen*, p. 17, în care sânt citate şi alte asemănări reproduse şi la O. Densusianu, *Histoire dela langue roumaine*, vol. I, p. 243 şi urm.; Sandfeld Jensen, *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen*, in Gröber's Grundriss, I², p. 530.

[3]) Printre sufixele din limba româna, în afară de acelea de origine latină, mai sânt foarte multe, mai ales pentru derivare de cuvinte cu înţeles micşurător şi alintător, care, în cea mai mare parte, vin din limba slavă (cf. Sextil Puşcariu, *Die rumänischen Diminutivsuffixe*, în Iahresbericht, VIII). Dintre acestea se întâlneşte un bun număr şi în dialectele române din sudul Dunării, care, după însemnare şi funcţiune, se arată de provenienţă veche Cf. Th. Capidan, *Die nominalen Suffixe im Aromunischen* (1908), p. 84.

este felul deosebit cum s'au desvoltat grupele de sunete *tj* şi *dj*. Acestea au dat în limba sârbă sunete deosebite decâtîn limba bulgară (şt şi žd). Şi la una şi la alta prefacerile sânt vechi, căci ele se arată din momentul când fiecare din aceste două limbi începuse să se deosibească de limba comună, spre a ajunge limbi deosebite. Pentru limba bulgară, care ne interesează, această caracteristică se arată, după cum se ştie, în cele mai vechi scrieri palcoslave. Revenind la elementul slav din limba română, observam că tj şi dj apar în toate dialectele, prin urmare şì în graiul Românilor din Peninsula Balcanică, numai supt forma şt şi žd, ca în bulgăreşte.

Din această simplă constatare precum şi din identitatea influenţii slave în gramatica şi partea lexicală a limbei române străvechi, înainte de despărţirea ei în dialectul dacoromân şi dialectele aromân şi meglenoromân, rezultă pentru noi astăzi, până la studierea amănunţită a întregului complex de probleme ce decurg din raporturile slavo-române, următoarele două constatări: 1. că primul element slav care a pătruns în limba română străveche a fost de origine paleoslavă, adecă din aceea limbă slavă din Peninsula Balcanică, în care au scris apostolii Chiril şi Metodiu şi din care s'a desvoltat limba bulgară de azi; 2. că întru cât acest element, în partea lui esenţială, se găseşte de o potrivă la Românii din Dacia ca şi la cei din Peninsula Balcanică, el a fost primit dela Bulgari de către străromânii, fie că aceştia au locuit în apropierea lor, fie că — ceea ce este şì mai probabil — la olaltă cu ei.

Se înţelege că toate aceste deduceri vin, oare cum, în conflict, în ce priveşte regiunea de unde s'au coborît Românii transdanubienii, în sudul Peninsulei Balcanice, cu mărturiile istorice despre coborîrea elementului românesc în Epir şi Tesalia. După cunoscutul citat din Kekaumenos, *ei locuiau mai întâiu în apropierea fluviului Dunăre şi Sau, pe care îl numim acum Sava, unde locuesc astăzi Sârbii, în locurì întărite şi greu de străbătut* Dacă, într'adevăr, după aceste spuse ale cronicarului bizantin, ar fi să localizăm regiunea ocupată de elementul românesc din Peninsula Balcanică, înainte de coborîrea lor în sud, în regiunea locuită de Sârbi, între Sava şi Drava, atunci graiul lor de astăzi trebue să arate, în oricât de mică măsură, urme de o influenţă sârbească mai veche. Însă din cunoştinţa pe care o avem asupra dialectelor transdanubiene, ele nu numai că nu arată nici o influenţă veche sârbească, în felul aceleia ce am văzut că ne-a venit din limba paleoslavă, dar

mult mai puţin decât ceeace există astăzi în dialectul dacoromân. În condiţiunile acestea, coborîrea Românilor balcanici dintr'o regiune sârbească pare greu de admis. Iar cuvintele lui Kekaumenos, care au ca bază o tradiţie istorică, trebuesc înţelese mai de grabă în sensul mişcării elementului românesc din Serbia, din documentele sârbeşti, despre care a fost vorbă mai sus.

Adevăraţii Români din sud, dintre care unii au luat parte la restaurarea imperiului bulgar supt Petru şi Asan, trebue să se fi coborît dintr'o regiune situată tot lângă Dunăre, însă acolo unde se găseau Bulgari, nu Sârbi. Un studiu mai amănunţit asupra elementului slav din graiul Aromânilor[1]) ne-ar arătă nu numai că aceştia, din momentul despărţirii lor de Dacoromânii, au stat înca multe veacuri în atingere cu Bulgarii, dar că, şi după aceasta, contactul lor mai mare, până la coborîrea lor completă în Epir şi Tesalia, a fost cu Bulgarii răsăriteni. Unele indicii din elementul slav aflător în graiul Aromânilor ne îndreptăţesc să facem această presupunere. După munţii Balcani au venit munţii Rodope ca să sălăşluiască pentru câtăva vreme elementul românesc din Peninsula Balcanică. Pentru fraţii lor rămaşi mai în urmă *Meglenoromânii*, acest popas pare evident, judecând după unele particularităţi ale graiului lor, care, după cum am căutat să dovedesc în lucrarea mea[2]), ele n'au putut fi împrumutate decât dintr'un dialect bulgăresc vorbit în regiunea munţilor Rodope.

Din cele expuse până aici, am vroit să precizez mai bine următoarele două puncte:

1. Că resturile de Români din Peninsula Balcanică ajunse până la noi, astăzi, din epoca marei expansiuni a românizmului balcano-carpatic, şi cunoscute supt numele de *Aromâni* şi *Meglenoromâni*, deşi la început, se deosibeau întru câtva atât ca limba cât, poate, şi ca parte constitutivă a elementului etnic de restul românismului, ţinând mai mult de elementul autohton sud-balcanic, mai târziu, în urma continuului contact cu restul românismului carpatic, s'au amestecat cu acesta până într'atâta încât, pe la

---

[1]) Cu care mă ocup în prezent.

[2]) *Studii Meglenoromâne*, Vol. I: *Meglenoromânii, istoria şi graiul lor*, lucrare prezentată Facultăţii de Filosofie şi Litere de la Universitatea din Cluj, ca teză de habilitare, în 15 Noemvrie 1921.

sfârşitul sec. VII, când se presupune că atât neamul cât şi limba română, erau pe deplin închegate, ei alcătuiau nu un element romanic deosebit, ci o parte ruptă din elementul străromân.

2. Că coborîrea acestor Români în Epir şi Tesalia, după cum rezultă din raporturile de limbă albano-române şi slavo-române, apare mult mai probabilă că s'ar fi făcut prin Bulgaria, pe acolo, pe unde, mai târziu, s'au coborît şi Meglenoromânii.

VIAȚA ȘI OPERA
LUI
DANIEL (DIMITRIE) PHILIPPIDE
DE
N. BĂNESCU.

Intre învațații greci, cari, la începutul veacului al XIX-lea, iau o parte activă la desvoltarea învățământului, în vestitele școli de carte grecească din țările noastre, și aduc, prin scrisul lor, o contribuție însemnată la cultura acelei epoci, trebue numărat și Daniel sau, cu numele său laic, Dimitrie Philippide.

El este dintre cei mai puțin cunoscuți, de și întinsa cultură ce stăpânia, activitatea bogată ce a desvoltat pentru luminarea nației sale, îl așează printre cei dintâi. Insemnătatea sa nu privește numai pe Greci; ne interesează, cum vom arăta mai departe, tot atât de mult și pe noi.

Două din lucrările sale au atras aici, în chip firesc, atenția: una e închinată istoriei noastre, cealaltă geografiei pământului românesc.

Intâia oară le găsim amintite într'un «*Discurs pentru elenismul între Valachi*», rostit la 1859 de directorul Institutului elen din Atena, G. G. Papadopulo și tipărit în românește, în acelaș ân, de A. Tambacopulo.

In nota din josul pag. 57, Papadopulo citează, între operile publicate de Greci cu privire la noi, și aceste două lucrari ale lui Philippide: «Istoria României în Lipsca 1816 a. 8 și Geografia României tot acolo (autorul este D. Dimitriades Filippides, care n'a mai urmat, din cauza marei critice ce-i făcù Literarul Mercur (Λόγιος Ἑρμῆς)-v. Catalogul lui Papadopulo Vretu».

De «Istoria României» s'a ocupat întâia oară, la 1886, Constantin Erbiceanu, într'un articol publicat în «Revista Teologică», IV, 10, sub titlul: «*Fragment pentru istoria națională (Filipid Dimitrie. Istoria Românilor, pag. 520)*». El caracterisează pe scurt lucrarea, relevând însemnătatea ce are pentru noi, precum și întrebuințarea numelui de «România» pentru pământul românesc.

Șase ani mai în urmă, Gh. Erbiceanu, profesorul dela Iași, tipăria în «*Arhiva*» societății științifice și literare din Iași, III (1892), pp. 608-625, un «*Studiu asupra Istoriei României* (Ἱστορία τῆς Ῥουμουνίας) *scrisă de Demetrie Filipide și tipărită în Lipsca la 1816, Tom. I, partea I-a*». E o analiză a cuprinsului, care nu aduce nimic nou la cele spuse de Constantin Erbiceanu. Autorul se întrebà, cu nedumerire, asupra scriitorului care ne priveà cu atâta interes. Aceasta l-a îndemnat atunci pe d. profesor A. Philippide, dela Universitatea din Iași, să dea, în câteva pagini, o «*Notiță biografică și bibliografică asupra lui Dimitrie Philippide*» [1], bunul său după mamă, relevând pentru întâia oară cealaltă lucrare a acestuia privitoare la noi, «Geografia României», de care se ocupă mai deaproape, indicându-i, în linii generale, cuprinsul. Datele biografice pe care ni le aduce d. Philippide sunt însă neîndestulătoare, pentru deslușirea interesantei figuri a scriitorului. Ele se întemeiază în prima linie pe informații culese la locul de naștere, de la membrii familiei. D-sa ne mai spune că «Ἑστία», din anul 1886 sau 1887, cuprinde o biografie a lui Daniel Philippide, scrisă de învățatul grec Miliarakis.

In realitate, Miliarakis a publicat în revista amintită, tomul 19 (1885), n. 476, un întins studiu: «Δανιὴλ Φιλιππίδης καὶ ἡ γεωγραφία αὐτοῦ (1791)», în care nu face decât să analizeze, pe larg, «Geografia modernă», fără a aduce decât două, trei date nouă la biografia schițată pe scurt de Papadopulos-Vretos , în cunoscuta sa «Νεοελληνικὴ φιλολογία».

Târziu de tot, Const. Erbiceanu revine de mai multe ori, în «Biserica ortodoxă română», asupra scriitorului de care ne ocupăm. Odată, în studiul «*Istoria veche a Românilor de la Traian până la II-lea descălicat, cum și existența Românilor în permanență în Dacia trajană, de D. Filippide la 1816, în limba greacă*» [2]. Autorul, analizând din nou cartea lui Philippide, reproduce în ro-

[1]) In *Arhiva* din Iași, IV (1893) pp. 162—7.
[2]) Anul XXVII (1903—4), pp. 964—976.

mâneşte extrase dintr'însa, privitoare la creştinarea locuitorilor din Dacia. Dă apoi o continuare a acestui studiu, «*Biserica la Românii vechi*»[1]) şi, iarăşi, «*Câteva cuvinte despre Filipid*»[2]), în care, pomenind «Istoria» şi «Geografia», aduce unele date, culese din Zavira, Ἑλληνικὸν Θέατρον, şi din Papadopulos-Vretos, Νεοελληνικὴ φιλολογία. Dânsul afirmă de astădată că Philippide a fost Român macedonean, având in vedere că scrie cu atâta simpatie despre Români şi foloseşte uneori expresia «Românii noştri»[3]).

In sfârşit, Constantin Erbiceanu se întoarce, în «Bis. ort. română», [4]) încă odată asupra scriitorului care l-a preocupat atât de mult. Studiul său se întitulează acum «*Despre Români, din scrierea lui Daniil Filipid* (*Istoria şi Geografia Românilor*)» şi cuprinde capitole ca: «Românii pe cine au ei de strămoşi?»; «Situaţia Românilor înainte de descălecare»; «Corduba», «Genovezii şi Raguzanii», «Voevozii români», precum şi extracte în traducere[5]).

Intre cărţile închinate filologiei neoelenice, acelea în care scrierile lui Philippide sunt luate în băgare de seamă sunt mai ales ale lui Papadopulos-Vretos (Νεοελληνικὴ φιλολογία şi Κατάλογος τῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1821 τυπωθέντων βιβλίων etc.) Analisa amănunţită a uneia din aceste scrieri (Geografia modernă) se cuprinde şi în *Researches in Greece* (London 1814) ale lui W. Martin-Leacke.

Indicaţii biografice sunt însă, în toate aceste lucrări, foarte puţine. Ele se contrazic adesea, şi cele câteva date ce cuprind sunt lipsite cu totul de preciziune.

Incercăm astăzi a preciza aceste date nesigure şi a întregi, pe cât ne îngăduie izvoarele ce am putut avea la îndemână, scurta schiţare biografică de până acum.

I.

Dimitrie Philippide s'a născut în satul Miliés (Μιλαί), [6]) la

---

[1]) *Ibidem*, pp. 1085—1096.

[2]) *Ibidem*, pp. 1096—1100.

[3]) Dar ruda dela Iaşi a scriitorului, la care ne-am adresat pentru unele informaţii, ne-a tăgăduit energic acest lucru.

[4]) Anul XXX (1906—7), pp. 922—9, şi 967—980.

[5]) V. şi *Bibliografia românească veche*, t. III fasc. II (ed. Ac. Rom.) p. 176, unde se descrie «Istoria României», şi p. 177 «Geografia României».

[6]) Iken, *Sammlung von Briefen eines geborenen Griechen über Staatswesen, Literatur u. Dichtkunst des neuren Griechenlands*, Leipzig 1825,

poalele muntelui Pelion, în Tesalia, precum ne spune însuşi, în titlurile lucrărilor sale şi adesea în «Geografia României» [1]).

D. profesor Philippide pune data naşterii lui Dimitrie la 1770 [2]) şi ne spune că acesta era fiul lui Philippos Argyriu, de unde cel d'ntâi în familie şi-a luat numele de Philippide. Un I. 'Αργυρίου Φιλιππίδης, care poate fi un frate al scriitorului, e menţionat între «prenumeranţii» la Dicţionarul limbii greceşti a lui Sc. Byzantios, editat la 1839 de Andreas Coromelàs [3]).

Invăţătura şi-a început-o în şcolile Greciei, şi apoi, îmbrăcând haina monachală şi luându-şi numele de Daniel, a pornit, ca atâţia alţii înaintea sa, în Apus, pentru a-şi însuşi cunoştinţe mai înalte. Papadopulos-Vretos socoate că a mers în acest scop în Italia, unde se află mai dinainte Constandà, rudă cu Philippide [4]). Iacovaky Rizo Nerulos, elevul lui Daniel Philippide şi, ca atare, mai bine, poate, informat, ne spune că s'a dus în Franţa, spre a se perfecţionà în «ştiinţele exacte» [5]).

In 1790 e sigur că se află la Paris. Intr'o scrisoare din acest an a lui Constantin Stamatis către Codricàs, i se spune acestuia să comunice lui Catargi, din Muntenia, că Philippide e sănătos şi mulţămeşte atotputernicului că l-a învrednicit să trăiască în «pământul făgăduinţii filosofilor» [6]).

Nu ştim cât va fi stat la învăţătură, în Apus. La 1791 apare însă la Viena cartea de *Geografie modernă* (Γεωγραφία νεωτερική), alcătuită de dânsul împreună cu Constanda şi închinată lui Potemkin,

---

pomeneşte ca loc de naştere *Demetriàs*, poate sub înrâurirea titlului celei dintâi lucrări a lui Philippide, în colaborare cu Gr. Constandà: «Γεωγραφία νεωτερική... παρὰ Δανιὴλ ἱερομονάχου καὶ Γρηγ. ἱεροδιακόνου τῶν Δημητριέων» şi admite identitatea localităţii (ce-şi ia numele dela regele Demetrios Poliorketes) cu *Miliès* (II, p. 81, nota). Românii macedoneni îi zic *Meru* şi *Ameru* (V. I. Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din pen. balc.* — An. Ac. Rom., p. 117 şi V. Diamandi, *Renseignements statistiques sur la population roumaine de la pénins. des Balkans*, Paris 1906, p. 17).

[1]) Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι ταῖς Μιλαῖς, ὑπὸ τὸ Πήλιον ὄρος πρὸς νότον κειμέναις (p. 30).

[2]) Noi credem că trebue pusă cu câţiva ani mai de vreme.

[3]) I. Caragiani, în studiul citat mai sus, afirmă, după N. Μάγνης, Περιήγησις ἢ τοπογραφία τῆς Θεσσαλίας etc. că familia lui Philippide avea porecla de *Simvanicu*, care este, după dânsul, *Ciubănicu*.

[4]) Νεοελλ. φιλ., p. 346.

[5]) *Cours de littér. grecque moderne*, Genève, 1826, p. 64 urm.

[6]) Ant. Miliarakis, studiul din Ἑστία, p. 134 col. 2.

în care autorii vedeau atunci pe viitorul liberator al Greciei [1]. Cartea aceasta a putut fi scrisă sau măcar începută la București, unde, după câte ne afirmă Sathas [2]), Costandà, cel mai distins școlar al lui Neofit Cavsocalivitul, fusese chemat, după moartea acestuia(înainte de 1790), să ocupe catedra ce lăsase vacantă. Dacă afirmația lui Nerulos e exactă, Daniel Phippide se întorsese și dânsul atunci în București. La 1790, Constandà însă își părăsește locul și se duce, pentru studii, la Viena, unde, un an mai târziu, apare lucrarea [3]). Afirmația că autorii, după moartea lui Potemkin, se retrag, desamăgiți, din Țara-Românească, pentru a se închinà, în patria lor, școlii [4]), nu se poate documentà. Dela Iken aflăm, din potrivă, că dânșii «îsi deteră multe silințe la Viena», pentru a compune Geografia mai sus amintită [5]). Ceia ce pare mai probabil e prin urmare că, întâlnindu-se la București, unde au plănuit și, poate, compus, în parte, lucrarea, au venit împreună la Viena, unde au tipărit-o.

Pe Constandà, după câți-va ani, îl aflăm la școala din Ambelakia, de unde iarăși pleacă, la 1803 [6]). Pe Philippide însă nu-l aflăm în părțile acestea nicăieri. E probabil să se fi dus în Apus. Atunci va fi făcut el călătoria sa prin Franța, Elveția, Germania, Olanda și Italia [7]). In adevăr, pe la 1796, Daniel Philippide se aflà în Elveția, la Chur, pe Rin, de unde trecea apoi în Italia pe la Chiavenna. El ne spune însuși, în «Geografia României» (1816), că «acum vr'o douăzeci de ani» se găsea acolo, «singurul drum» pe unde se mai puteà întoarce acasă, «din pricina războiului» [8]).

El se întorcea prin urmare acum spre casă, și nu mai știm nimic despre dânsul până la 1801, când îl aflăm în Moldova. Intr'o scrisoare în limba franceză adresată în acest an de Antim Gazì lui Barbié du Bocage — geograful de la Paris, cu care Philippide a întreținut de asemenea corespondență, — scrisoare comunicată de Sathas lui Miliarakis, se spune că Philippide erà la Iași. In răspunsul con-

---

[1]) Rizo Nerulos, *l. c.* Cf. Pap. Vretos, *o. c.*, p. 346.
[2]) Νεοελλ. φιλολογία, p. 696. Cf. Vretos, *l. c.*, II, p. 87.
[3]) Sathas, *ibid.*
[4]) I. R.-Nerulos, *o. c.*, p. 65.
[5]) *O. c.*, II, 81.
[6]) Sathas, *l. c.* Cf. Iken, *l. c.*
[7]) O afirmă și d. prof. Plilippide (articolul citat).
[8]) Pag. 10. La Leipzig încă a fost o iarnă, fără să știm anume când: Καὶ ἡ Λειψία... ὅσον ἡμῖν ἅπαξ μόνον ἐνταῦθα χειμάσασιν, ἔστι τεκμήρασθαι (pp. 5-6)

ceput de Barbié du Bocage pe partea liberă a scrisorii ce primise, acesta exprimà mulţumiri lui Philippide, pentru nişte cărţi ce-i trimisese [1]). Vara anului 1803 o petrece Philippide la Târga Ocna [2]).

In acelaş an e menţionat la Viena, împreună cu Antim Gazì, Constandà, Ştefan Ducas, Dim. Alexandridi şi medicul Cavras [3]). Şederea sa la Viena o învederează şi tipărirea, cu cheltuiala lui Gazì, a traducerii «Astronomiei» lui Lalande, apărută în acest an, în Capitala Austriei. Acolo pun cu toţii la cale întemeierea unei Academii în Tesalia, lângă Pelion, «patria» lor, hotărând a-şi da fiecare contribuţia, pentru a predà în această şcoală filologia greacă şi latină, ştiinţele matematice şi fizice. Dorinţa lor s'a lovit însă de împotrivirea guvernului turcesc. Constandà se mulţumeşte atunci a se plăti faţă de patrie, propunând o bucată de vreme învăţătura în mânăstirea Sf. Nicolae de lângă Miliès [4]). Pe la 1811, Philippide se afla iarăşi în Austria, căci îl vedem în trecere, la Linz [5]).

Nu putem precizà durata şederii sale în Moldova, pe care a cunoscut-o în cea mai mare parte. A străbătut-o, în adevăr, până la Soroca şi a văzut „aproape toate târgurile sale" [6]). E foarte probabil că a petrecut aici în mai multe rânduri, căci, după cât se pare, neîntorcându-se decât trecător în patrie, s'a oploşit la noi şi anume în Moldova.

E sigur că a stat o bucată de vreme în Iaşi, ca profesor. In scrisoarea a 8-a de la Iken, lăudându-se erudiţia sa multilaterală, se adaugă că, după mărturisirea celor cari l-au cunoscut, nu putea totuşi să observe «nici o ordine şi metodă» în vorbirea şi prelegerile sale. Din această pricină, «învăţământul său în Iaşi nu rodì

---

1) Miliarkis, *l. c.*, p. 134, col. 2.

2) 'Ενταῦθα ἤδη τρισκαιδέκατον ἔτος θερίζοντες (Γεωγραφικὸν τῆς 'Ρουμ., p. 160).

3) Sathas, *l. c.* cf. An. Gudas, Βίοι παράλληλοι, I, 353.

4) An. Gudas, *ibid.*, pp. 325—7.

5) La pp. 119—20 ale «Geografiei României», ne spune că «acum cinci ani» (deci la 1811) se aflà la Linz şi, întrebând dacă în apele de acolo se găseşte un soiu de peşte numit *hel*, a auzit că se prinde într'un râuleţ şi i s'a făgăduit să i se aducă a doua zi; dar, plecând în revărsatul zorilor, nu l-a putut aveà.

6) *Ibid.*, p. 81: «διαβάσι γὰρ ἡμῖν ἀπὸ Γκιουργκιόβου διὰ τοῦ 'Ρουμουνικοῦ ἀγροῦ, καὶ διὰ τῆς Μολδόβης μέχρι Σορόκης, καὶ σχεδὸν πάσας τὰς ἀγορὰς ἢ κωμοπόλεις τῆς Μολδόβης περιελθοῦσιν».

în măsura cunoştinţelor sale.» O menţiune tot atât de vagă aflăm şi în altă parte la Iken [1]).

A petrecut o vreme, pe care de asemenea n'o putem stabili precis, şi la Chişinău, unde pare a fi avut, în calitatea sa de ieromonah, un serviciu pe lângă Mitropolie. In adevăr, în «Geografia României», vorbind despre Chişinău, ne spune că în grădina Mitropoliei de acolo s'au sădit, prin îngrijirea sa, cinci platani aduşi din Constantinopole. Philippide are o mare predilecţie pentru copacul acesta, «podoaba pieţelor şi izvoarelor şi altor locuri din Grecia». Nu l-a văzut la noi, dar l-a întâlnit în oraşele Europei, unde n'are totuşi «măreţia» celui din Grecia. In admiraţia sa pentru această „podoabă" a grădinilor, el a îngrijit deci să se aducă şi la Chişinău. Spre a face acest lucru, a trebuit, fără îndoială, să stea un timp, cu anume rosturi, pe lângă Mitropolia acelui oraş. Petrecerea sa aici trebuie pusă în tot cazul în timpul păstoririi Mitropolitului Gavriil Bănulescu, a cărui bună gospodărie o laudă dânsul, cu câteva rânduri mai jos, — prin urmare între 1812, când acesta ocupă Scaunul din Chişinău, [2]) şi 1816, când apare cartea lui Philippide.

Philippide a cunoscut de aproape şi Cetatea-Albă. Ai această impresie numai citind descrierea plină de amănunte şi atât de exactă a oraşului, cu împrejurimile sale, a vieţii active de negoţ ce însufleţia atunci marele port dela gurile Nistrului. O descriere ca aceasta n'o poate face călătorul în trecere. Philippide s'a oprit aici în adevăr în vara anului 1815, când, ne spune însuşi, a cutreierat satele noastre de lângă Nistru, în Basarabia: τοῦ παρελθόντος θέρους διελαύνοντες τὰς παρατυρίας κώμας ἐν Βασσαραβίᾳ [3]). In descrierea portului Cetăţii-Albe, el aminteşte corăbiile mari pe care le-a văzut acolo «în August trecut».

Poate că tot cam pe atunci, către anii 1810—12, trebue pusă călătoria sa prin Ardeal, a cărui parte de Miază-zi ne-o descrie ca martor ocular şi prin partea de Răsărit a Banatului, a cărui zugrăvire înfăţişază acelaş caracter.

In «Geografia României», autorul ne spune în adevăr că, auzind dela alţii şi văzând din geografii că Ardealul este o ţară cu

---

[1]) *O. c., I,* 248: «In Iaşi predară o bucată de vreme Theotoki, Zarzuli, Mesiodax, *Daniel Philippide,* Panaiot Govdela din Tesalia şi, timp de un an, Ştefan Ducas.»

[2]) N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, II, pp. 226—7.

[3]) Geogr. Rom., p. 102.

totul muntoasă, având puţine trecători, sălbatece şi anevoie de umblat, şi-a închipuit că trebue să fie ca «o Elveţie a Răsăritului» ; dar, «văzând-o cu ochii noştri *nu de mult*», adaugă dânsul, «am aflat din propria experienţă cât de departe de adevăr sunt cele scrise şi vorbite» [1]).

Cu câţiva ani înainte de 1816, Daniel Philippide se afla din nou în Bucureşti, precum afirmă însuşi, în aceiaşi lucrare a sa: πρὸ τινων ἐνιαυτῶν, ὅτε καὶ ἡμεῖς ἐκεῖ ἐσχολάζομεν [2]).

Curţile ţărilor noastre erau pe atunci, după mărturisirea chiar a Grecilor, „adevăratul refugiu al elenismului“, „vatra luminilor“, „două oaze“, în care învăţaţii greci puteau respira mai în voie [3]). Bucureştii aveau, prin poziţia lor, un rol mai însemnat decât Iaşii. Philippide a putut fi atras în oraşul, în care atâţia din marii loghiotaţi ai Greciei îşi aflaseră un rost. Poate că venirea sa aici nu era străină de înoirea ce tocmai atunci se dase Academiei greceşti, prin silinţele Mitropolitului Ignatios.

Nu pare însă a fi stat în Bucureşti multă vreme. Fie că nu s'a putut adaptà aici uşor, în mijlocul intrigilor greceşti care pe mulţi i-au gonit, fie că decăderea repede a şcolii sub Vodă Caragea, prea puţin însufleţit «de o adevărată înclinare pentru binele public» [4]), nu mai prezintà pentru dânsul un interes care să-l oprească, Daniel Philippide părăseşte Bucureştii, unde nu-l mai aflăm niciodată.

El a putut trece iarăşi hotarele, pentru a-şi tipări, în 1816, la Leipzig, cele două lucrări închinate neamului nostru. In 1817 era la Viena, de unde figurează între «prenumeranţii» la o lucrare din acest an a medicului Mihail Perdicari [5]).

Philippide s'a întors după aceia iarăşi în Moldova, unde s'ar putea zice că-şi petrece, cu mici întreruperi, restul vieţii. Aceasta nu e fără legătură cu aşezarea în Moldova a rudei sale Niculae Philippide, emigrat, după afirmaţia d-lui profesor Philippide, la noi [6]), şi care nu poate fi altul decât acel „Nicu Philippide“ din

---

1) *Ibid.*, pp. 8—9.

2) P. 170.

3) Ματθαίου Κ. Παρανίκα, Σχεδίασμα περὶ τῆς 'εν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἁλώσεως Κ-πόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (ιθ') ἑκατονταετηρίδος, Constantinopole, 1867, p. 184.

4) Iken, *o. c.*, I, 254.

5) N. Iorga, *Relaţii culturale greco-române*, în «Rev. istorică», V, 4—5 (April-Maiu 1919) p. 76.

6) Notiţa din *Arhiva*.

Iași, trecut în lista prenumeranților la „Istoria Daciei" a lui Dionisie Fotino, apărută la 1818 [1]).

Acolo l-a aflat mișcarea dela 1821, la care dânsul nu ia, ca alți învățați ai Greciei, o parte activă. Dintr'o scrisoare dela sfârșitul lui Maiu 1819, datată din Iași și tipărită la Iken [2]) aflăm ca Peloponesienii hotărâră să-și întemeieze și dânșii o școală mai sistematică, înzestrată cu ciclul complet al ramurilor de învățământ. In acest scop fù trimes Panaiot Athanasiu Anagnostopulo, care avea să joace un rol atât de însemnat în mișcarea de liberare a Greciei, ca să îndemne pe toți Peloponesienii aflători în Moldova și aiurea și pe alți compatrioți să contribue la această operă comună. Ideia fù îmbrățișată cu căldură de Marele-Comis Teodor Negri, iar „compatrioții" învățați Ștefan Duca, Veniamin Lesbios și Daniel Philippide făgăduiră a se duce în Pelopones, în serviciul acestei idei. Ștefan Duca era atunci în Iași. Acolo venise, după izgonirea sa din București, si Veniamin Lesbios [3]). Pomenit la un loc cu dânșii, se poate crede că Daniel Philippide se afla, la această dată, în acelaș oraș.

E foarte probabil că nu s'a ținut de cuvânt și nu s'a întors în Pelopones. Cel puțin mișcarea heteristă nu-l află în Grecia. Pe când Constandà, deși în vârstă, se coboară în arena luptelor, Philippide se ține la o parte. Ne mai putând rămânea în Moldova, tulburată acum de «heteriști», el o apucă iarăși peste hotare, pe drumurile cunoscute ale Apusului, care în totd'auna l-au atras. Se duse în Franța, în Germania, ocupându-se, ca de obiceiu, cu studiul [4]). In Patria sa nu s'a mai întors după aceia. Nerulos ne afirmă că Philippide, „copleșit de infirmități, urmare a vârstei și a vieții sale laborioase, n'a fost în stare să se ducă în Grecia, după revoluție" [5]).

El se va fi întors în Moldova, liniștită acum, unde, câțiva ani mai în urmă, avea să-și încheie sbuciumata viață de neastâmpăr, înmormântat acolo undeva.

In această vreme trebue pusă scrisoarea ce-i adresează Neofit Ducas și în care acesta, cuprins de dorul patriei și voind să-l aibă tovarăș de drum, îl îndeamnă să se întoarcă împreună cu dânsul „la

---

[1]) V. lista dela sfârșitul volumului ultim.

[2]) *O. c.*, II, pp. 48—50.

[3]) *Ibidem*, I, 254: «entwich Beniamin heimlich nach Jassy».

[4]) I. Rizo Nerulos, *o. c.*, p. 66.

[5]) *Ibidem*.

mama Hellada“, căci ce mai pot spera ei acum, nişte bieţi „moşnegi fără putere“ ? [1]).

Nu ştim de unde-şi ia d. profesor Philippide data atât de precisă a morţii lui Daniel. D-sa ne spune că a murit, ca egumen, la o mănăstire din Bălţi, la 9 Noemvrie 1832 [2]). Miliarakis pretinde că a murit în Basarabia, la 1833, «după cum se însemnă în Chronologia lui Chiriac Melirrhytos», adăogând că nu se ştie nici oraşul sau satul unde odihnesc oasele sale [3]).

Dintr'un pasagiu al cărţii lui Rizo Nerulos resultă însă ca Daniel Philippide a murit înainte de 1826. Iată, în adevăr, cum îşi încheie fostul său şcolar paginile pe care i le închină: «De şi lucrările sale ştiinţifice şi literare sunt de ajuns pentru renumele său, mă simt fericit a însemnà aici aceste puţine rânduri, *în memoria sa şi a-i plăti, ca discipol, datoria sfântă a recunoştinţii*» [4]). Inţelesul celor din urmă cuvinte nu lasă, credem, nici o îndoială în această privinţă. Şi data tipăririi prelegerilor ţinute de I. Rizo Nerulos la Geneva este 1826 [5]). Inainte de această dată trebue pusă prin urmare moartea lui Daniel Philippide, la o vârsta apropiată de 60 de ani.

II

Daniel Philippide a fost un mare învăţat. Pe lângă studiile serioase făcute în Apus, lungile şi repetatele-i călătorii au fost întotdeauna pentru dânsul prilej de cercetare şi de cultivare a minţii sale bogate. Stăpân «în grad înalt» pe o «erudiţie multilaterală» [6]), el aveà un spirit a cărui originalitate se vădeşte atât în viaţa cât

---

1) 'Επιστολαὶ πρός τινας 'εν διαφόροις περιστάσεσι, Aegina 1835, t. I, scrisoarea 129. Din nefericire nici una din scrisorile colecţiel nu poartă data.

2) Notiţa citată, din *Arhiva*.

3) Art. din 'Εστία, p. 166. col 1.

4) Locul citat mai sus.

5) Exemplarul de la Ac. Rom., care nu e o *nouă* ediţie, poartă data 1828. Sathas (*o. c.*, p. 703) însemnă data tipăririi la 1822. Papadopulos-Vretos (*o. c*, II, p. 331) o pune, exact, la 1826. In adevăr, în anul următor o traduce în l. germană Dr. Christian Müller: «*Die neugriechische Litteratur, in Vorlesungen gehalten zu Genf 1826 von Iacovaky Rizo Nerulos*», Mainz 1827. In Prefaţă, traducătorul declară că voeşte a face cunoscută în Germania o carte, care, altminterea, e foarte greu de aflat în originalul francez, căci s'a tipărit în puţine exemplare.

6) Iken, *o. c.*, II, p. 79.

și în scrierile sale. Am văzut mai sus cum aprecia un contemporan această factură a spiritului său fără metodă, care-l face să amestece uneori lucrurile, să se abată adesea în lungi digresiuni de la subiect. Aceasta îl îndeamnă ca, alături de meticuloase cercetări asupra trecutului, de o bogată operă de traduceri, care puneau la îndemâna școlii grecești în prefacere resultatele științii contemporane, să afle încă vreme a se ocupà, cu toată seriositatea, de problema unui instrument de înțelegere universală, fiind astfel, cu *Pasigrafia* sa, precursorul încercărilor sterile ale Esperantiștilor de la noi.

Cunoscător perfect al limbii grecești clasice, în care scrie uneori, Philippide este însă un partisan militant al limbii populare. Grigore Constandà, cu care-și începe dînsul activitatea de publicist, împărtășia aceleași vederi în privința limbii. Astfel, înainte de Corais, care va pune, în mod științific, această problemă, Philippide și Constandà se fac apărătorii limbii vii a poporului, desprețuite de cărturari. În *Geografia Modernă* —Γεωγραφία νεωτερική pe care o tipăresc la 1791, ei își exprimă îndrăzneț părerile lor.

Le cunoaștem din extractele tipărite la Martin-Leacke [1]) și din analisa făcută de Miliarakis.

Autorii atribue causele nenorocirii poporului grec numai ignoranței și dihoniei moștenite de la străbuni. «Cît timp vom desprețui limba noastră», declară dînșii, «vom rămînea ignoranți și nenorociți, pradă comună a altora (ἕσο καταφρονοῦμεν τὴ γλῶσσα μας, θέλομεν μένῃ ἀμαθεῖς καὶ δυστυχεῖς καὶ ἕνα κοινὸ ἕρμαιο, μιὰ κοινὴ βοσκὴ τῶν ἄλλων)». Ei recomandă stăruitor studiul metodic al limbii graite, ca cel mai sigur mijloc al înălțării poporului. Se ridica energic în potriva imitației șubrede a vechii Gramatici elene, care duce la stilul artificial, neînțeles pentru marea mulțime și îndeamna pe scriitori a se folosi de adevăratul graiu național modern.

Potrivit acestor păreri, într'un Ținut în care limba nu-și avea încă legile sale fixe, autorii au fost îndemnați a întrebuința în scrierea lor o limbă proprie, mai potrivită, după credința lui Leacke, idiomei naționale și, în multe privințe, mai caracteristică și mai expresivă (more consonant to the national idiom, and in some respects more characteristic and more expressive), Ea n'a fost totuși imitată de scriitorii următori, înlăturată de stilul, mult mai lustruit, «italo-elenic» sau «galo-elenic» al lui Corais, de acela al traducătorilor vestitei cărți a lui Barthélémy și de al altor scriitori noui

[1]). *Researches in Greece*, p. 175.

(has been quite superseded by the more polished Italo-Hellenic, or Gallo-Hellenic style of Koràis, of the translators of the Voyage du jeune Anacharsis, and other recent writers).

Constandà revine mai târziu asupra acestei chestiuni, în Prefaţa traducerii Filosofiei lui Soave. Limba nouă, vorbită, o socoate vrednică de ştiinţe şi filosofie. Dacă se pare «nedesăvîrşită», aceasta vine din neştiinţa neamului. «Musele înţeleg toate limbile, totuşi cu mult mai bine se înteleg ele cu fiecare popor în limba sa proprie, în limba vorbita , zice, atât de cuminte, învaţatul Grec. «Cît timp popoarele Europei despreţuiră limba lor de toate zilele , adaugă dînsul, «Musele fură închise în mănăstiri, în tribunale, în palate. Indată însă ce fiecare popor începu să cultive limba sa vorbită şi să cugete filosofic în aceasta limba, ele fura peste tot şi umbla acum în pieţe, în ateliere, în tabere, în fiecare stare şi în fiece clasă de oameni. Aşa trebue să facem şi noi, dacă vrem cu adevarat să chemăm iarăşi în patria noastră Musele» [1]).

Corais reia, după dînsul, această spinoasă chestiune a limbii naţionale, silindu-se, cu aparatul ştiinţii sale serioase, a scoate limba vorbită din despreţul în care era aruncata. Cu toate ca ţine o cale mijlocie, el stârneşte totuşi o aprigă discuţie în jurul acestei chestiuni. Mulţi vedeau în această încercare o atingere primejdioasă a Elenismului însuşi. În lumea învăţaţilor greci, unii erau acum Coraişti (*κοραϊσταί*) şi adversarii le zic, în batjocură, *κορακισταί* (croncănitori), satirisaţi în exagerările'lor de către I. Rizo Nerulos, în comedia *Κορακιστικά*; alţii, protivnici acestora, sunt batjocoriţi la rândul lor cu epitetul de «macaronari» (*μακαρωνισταί*) [2]).

Intre învăţaţii Greci cari au trecut pe la noi, «anticoraişti» au fost Neophit Duca şi Ştefan Commità, cel dintâi polemist înverşunat, socotit drept corifeul «anticoraiştilor». Ecoul acestei lupte străbate şi în corespondenţa sa cu prietenii, pe cari se sileşte a-i convinge de absurdităţile «înţelepciunii creatoare (*δημιουργική σοφία*) a lui Corais. In ciuda evoluţiei fireşti a graiului, el ia în râs for-

---

[1]) Iken, *l. c.*, II, 81—2.

[2]) An. Gudas, *l. c.*, I, 214. E caracteristică pentru marea discuţie de atunci o «Rugaciune pentru Grecia» a călugărului Sophronios Athenaios (2 Iunie 1817). In această revărsare de patimi a înţelepţilor neamului, el chiamă bunatatea lui Dumnezeu, pentru a-i aduce la măsura bunului simţ:

«Dă *Coraiştilor* totdeauna statornică stăruinţă,
Anticoraiştilor simţ, judecată şi recunoştinţă,
Hipercoraiştilor dă-le mereu măsură şi blândeţă». (Iken, *l. c.*, II, 69).

mele gramaticii populare valorificate prin studiile marelui filolog, «celebre improvizații ale căpăteniei eretice» (τοῦ αἱρεσιάρχου κλεινὰ αὐτοσχέδια) [1]). Daniel Philippide rămâne credincios părerilor sale d'întâi. Firea lui ciudată nu înfățișază însă acea consecvență de fier ce caracterizează pe omul de convingeri. Cui nu-l cunoaște bine i se va părea curios că dânsul scrie totuși, alături de limba pe care o susține, și în cealaltă. Adevărul e că dânsul este pentru limba întrebuințată în vremea sa (ἡ νῦν 'εν Χρήσει) și, în «Epilogul» la *Geografia României,* își expune o parte a ideilor sale în această privință. Nu ne dă motivul pentru care folosește și limba veche. O face poate din paradă de erudiție, cum pare a reieși dintr'un pasagiu în care dânsul își râde de aceia cari nu sunt în stare a întrebuința limba cea veche. Ori-cum, părăsirea unei tradiții seculare nu se face deodată, și Philippide scrie, ca și alții din vremea sa, în limba usuală, ca o ilustrare prin exemplu a teoriei ce susțineau cu privire la folosința acestei limbi ca instrument de cultură.

În „Epilogul" amintit, el răspunde celor cari țin la lucrurile vechi, numai pentru că sunt vechi, adevărați maniaci în această privință (παλαιομανίαν νοσοῦσι), amintindu-le că acum e nevoie să meargă, după expresia celor vechi, «la Musa cea nouă» (ἀπιέναι μὲν τὴν παλαιὰν, ἔρχεσθαι δὲ τὴν νέαν Μοῦσαν). Cei cari numesc barbară limba nouă sunt pentru autor ‹foarte puțin mintoși›, cu adevărat niște «umbre mișcătoare» (οἱ βάρβαρον ταύτην ὀνομάζοντες, μὰ τὴν ἱεραν ἀλήθειαν, ἥκιστα πέπνυνται καὶ σκιαὶ τῷ ὄντι εἰσὶν ἀΐσσουσαι).

Când vedem răsunetul ce a aflat această însemnată chestiune până la noi, unde astfel de cărți se citiau și unde autorii lor au trăit o vreme, înțelegem mai bine mișcarea ce s'a produs aici, curând după aceia, în jurul aceleiași imperioase nevoi de restaurare a limbii naționale în toate drepturile ei. O rază de lumină a putut străbate în sufletul apostolilor noștri din lupta ideilor ce a frământat atâta pe acești străini cărturari în atingere cu noi.

Daniel Philippide era și în potriva ortografiei tradiționale, pe care o privea ca o greutate de prisos pentru noua limbă greacă. El păstrează forma populară a cuvintelor și leapădă ortografia savantă, pe care nici odată n'a folosit-o în scrisorile sale către prieteni [2]).

---

[1]) 'Επιστολαὶ πρός τινας 'εν διαφόροις περιστάσεσι Aegina 1835, t. I, scrisorile 162, 185 și urm.

[2]) Iken, *l. c.,* II, 81—2.

Din «Epilogul» Geografiei de care ne ocupăm mai aflăm câteva lucruri interesante privitoare la autor.

Învăţământul, aşa cum se întocmia atunci, nu-l mulţumeşte. În cuvinte de o cruzime care le face uneori intraductibile, execută Philippide pe aceia cari îşi fac din şcoală un simplu mijloc de reclamă şi câştig.

«Şcolile mult trâmbiţate cu atâta fanfaronadă» (τὰ κομποῤῥημόνως καὶ περπέρως καὶ χυδαίως μάλα θρυλλούμενα σχολαστήρια) sunt o «scârbă», din pricina abuzurilor unor «dascăli de marunţişuri» (ῥωποδιδασκάλων τινῶν), cari binecuvântează naţia cu poveţele şi îndemnurile lor lungi foarte, «de un stânjin şi de un stadiu», ca şi cum ei ar fi unica făclie de lumină a Greciei (ὡς τάχα μόνων ὄντων τῆς Ἑλλάδος φωτιστικὸς λύχνος ὑπόλοιπος). Dacă Musele Parnasului şi Heliconului nu s'ar trezì «de vocile lor de Stentori şi de strigătele lor», ele «nu s'ar mai deştepta nici odată şi Grecia ne-ar rămânea fără Muse».

«Încetaţi, generoşilor», le strigă Philippide; «Grecia n'are nevoie de vorbe, ci de fapte», (οὐ λόγων χρῄζει ἡ Ἑλλὰς, ἀλλ'ἔργων). Adevărul acesta l-au înţeles numai vrednicii de lauda Macarios, Balanos şi Meletios [1]) «şi toţi câţi au fost acestora imitatori». Ei s'au străduit a îndemna prin faptă, nu prin «fanfaronada vânătoare de slavă». Autorul condamnă uşurinţa unora cari îngrămădesc laude de patriotism asupra celor ce rătăcesc, «ca berzele», prin locuri străine şi se îngrijesc numai de interesul lor. Asemenea laude se cuvin numai celor cari se închină creşterii tinerimii greceşti din inimă curată, nu pentru câştig sau glorie. «Grecia are azi nevoie de dascăli sinceri şi harnici», cari să aibă în vedere tinerimea, nu aplausele, „la care cască gura cei ameţiţi de îndemnurile dascălilor de lucruri ieftine".

Dacă e vorba a şti ce crede dânsul despre chipul de a învăţa, ne declară scurt că trebuie să se imite modelele: Macarios, Balanos şi Ioan κωφός (Surdul) [2]). Atât şi nimic mai mult (Ἰδοὺ

---

[1]) *Macarios* (Macris) ieromonahul, unul dintre cei mai învăţaţi clerici ai veacului al XVII-lea. *Balanos* (ὁ Βασιλόπουλος) cel mai strălucit dascăl al şcolii lui Ghiuma din Iannina, unde a predat dela 1723—1760. *Meletios* din Iannina, Mitropolit al Athenei, vestit dascăl, autor al «Geografiei Greciei» şi al «Istoriei eclesiastice» († 1714).

[2]) Dascăl renumit al şcoalei din Târnova Tesaliei. El a dat învăţământului o bază filosofică, «alungând superstiţiile gramaticilor» şi a făcut cu putinţă progresul, după câte afirmă Zaviras. V. Paranikas, *o. c.*, p. 53, nota 4.

τὸ πᾶν εἴρηται δι'ὀλίγου παντάπασι). Să mai spună oare că nu trebue să clădești «începând dela acoperiș», cum fac cei pe cari i-a înfățișat până aici, și cari «seamănă în pământ nearat?».

Vremea lui Philippide e aceia în care s'a scris mult, mai cu samă tălmăciri și prefaceri. Dânsul își spune și aici cuvântul, criticând pe cei cari, «abia ieșiți din școală», se reped cu mare ușurință la traduceri și chiar la scrieri proprii, prăpadind pe școlari cu ideile lor încâlcite. El sfătuește o predare a cunoștințelor, o îndelungată experimentare a lor înainte de a le scrie.

Dar mai sunt unii, cari, îndată ce sfârșesc învățătura, cred că toate le știu. Aceștia desprețuesc traducerile, ca ceva nevrednic de dânșii. Ei n'au cetit «cuvântul de tot scurt, — căci are numai patru silabe, — dar mare și cel mai plin de înțelepciune», ce străjuește la intrarea templului lui Apollo, și sar, biete «umbre mișcătoare», dela știință la știință și, fără nici o pregătire, sunt gata a scrie aci Fizică, aci Metafizică, aci Matematici, Istorie, Geografie ș. a.

O chestiune care preocupà atunci pe învățați erà și aceia a tipăririi cărților trebuitoare tinerimii și a întocmirii unui Dicționar mai desăvârșit al limbii moderne. Dicționarul tocmai începuse atunci, supt numele «Chivotul», prin îngrijirea mai multor învățați, la Constantinopole. Philipide vreà ca acest Dicționar să fie al limbii usuale (τῆς ἐν χρήσει νῦν γλώττης), căci e de neiertat ca multe cuvinte cunoscute în deobște, în unele părți, să fie trecute greșit în lexice. Trebue apoi să se meargă «dela cele cunoscute la cele necunoscute».

Cărțile ce se pun «gratuit» în mânile tinerimii sunt obiectul unei specule nerușinate. Nu se vede apoi nici aici o orientare sănătoasă, care să dea înainte de toate «cărțile anevoie de aflat și cele educative». Un Vatatzes, «poliglot și instruit», vrednic de a fi dat la lumină, «rămâne încă inedit». Nu mai vorbește de Euclid, Archimede, Strabo, Plato, Aristoteles ș. a.

III

Daniel Philippide e unul dintre cei mai fecunzi învățați ai Greciei, cari au trecut pe la noi. El a alcătuit zece lucrări, în domeniul Istoriei, Geografiei, Filologiei și Filosofiei. Cele mai multe s'au tipărit și sunt foarte rare astăzi; câteva au rămas nepublicate și de sigur că manuscrisele, cu timpul, s'au pierdut.

O parte din aceste lucrări sunt traduceri. Grecia își reorganizà în vremea aceia școlile. Sub înrâurirea Apusului, se creia în toate

părţile învăţământul ştiinţific. Una din nevoile urgente ale ridicării poporului era prin urmare şi înzestrarea şcolii cu Manuale. Învăţaţii dascăli se întrec în opera de traduceri pentru şcolari. E perioada de lucru harnic, care precede cu trei decenii pe aceia dela noi. Limba şi Ştiinţele exacte, unde lipsurile erau mai mari, fac preocuparea de căpetenie.

Om de şcoală, Philippide ştie să preţuiasca, cum am vazut mai sus, această folositoare muncă. El participă larg la lucrarea contemporanilor sai pe acest tărâm. Da apoi şi lucrari originale: acelea în care se ocupa de pământul şi neamul românesc, încercarea nouăi analise a gândirii» pe care-şi clădeşte bizara nascocire a limbii universale («Pasigrafia»), şi «Enciclopedia», anunţata, dar ramasă în manuscris.

1. Geografia Modernă e cea dintâi lucrare, în colaborare cu Gr. Constandà.

Titlul ei complet, la A. Papadopulos-Vretos: Γεωγραφία νεωτερικὴ 'ερανισθεῖσα 'απὸ διαφόρους συγγραφεῖς παρὰ Δανιὴλ ἱερομονάχου καὶ Γρηγορίου ἱεροδιακόνου. τῶν Δημητριέων· νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἐπιστασίᾳ τῶν ἰδίων καὶ φιλοτίμῳ χρηματικῇ συνδρομῇ τοῦ ἐντιμοτάτου κυρίου Ἴδου Δροσινοῦ Χατζῆ Ἴδου, ἐξ Ἀμπελακίων. Τόμος Α'. περιέχων τὴν Εὐρωπέϊκη Τουρκία, Ἰταλία. Σπανία, Πορτουγαλλία καὶ Φράντζα. Ἐν Βιέννῃ. παρὰ τῷ εὐγενεῖ κυρίῳ Θωμᾷ τῷ Τράττνερ. 1791, εἰς 8ον».

Pap.-Vretos pune aceasta notiţa: «Tomul al II-lea nu s'a tiparit, iar cel d'intâi a fost închinat de cei doi amici colaboratori şi compatrioţi Daniel Philippide şi Grigorie Constandà generalisimului Rusiei Potemkin, care în acel an se afla cu armata sa în Bucureşti, locul petrecerii celor doi editori [1]).

Leacke [2]) ne-a lasat o analisă a acestei cărţi. Ea cuprinde, dupa o introducere în Geografie, descrieri ale ţărilor enumerate în titlu. Al doilea volum, care n'a mai apărut, trebuia să cuprinda celelalte ţări ale globului.

Lucrarea e compilată după carţi de geografie din Apus, afara de partea privitoare la Turcia, în care aflăm informaţii originale, uneori, precum afirmă Leacke, grăbite şi neexacte (with hasty and incorrect remarks).

Dar analisa pe larg a acestei cărţi ne-a dat-o, în articolul citat, Miliarakis. După dânsul, «Geografia modernă», de şi semnată

---

1) Νεοελληνικὴ φιλολογία, P. II, p. 87.
2) Lucrarea citată mai sus.

de cei doi învățați, a fost scrisă numai de Philippide. Constandà, mai tânăr de cât acesta, pare a fi avut o parte foarte mică la compunerea operei. Observația lui Miliarakis că «limba, stilul, părerile, aprecierile, principiile morale și politice înregistrate, izvoräsc din condeiul lui Philippide, cum se adeverește și din operele ulterioare și din traduceri»,[1]) e foarte exactă.

Dedicația către Potemkin vine din partea Helladei care, odinioară «ilustră și vrednică de invidiat», e astăzi într'o stare de plâns, «subiect de tragedie». Strigându-i plângerea dureroasă a Hecubei: Vai, nefericita de mine! ce să spun acum?.... Cine îmi va fi într'ajutor, — ce zeu sau geniu?» (Οἲ 'γω μελέα, τί ποτ' ἀπύσω ; etc.), — ea îi răspunde: «Cine altul decât tu, palmierul cel înalt și umbros, cel mare pe lângă cel mai mare și rodnic măslin înverzit... arborul mântuitor, prin care vlăstarele hederei târându-se pe pământ, călcate de toți în picioare, se vor ridicà iarăși pe stejarii săi de odinioară?».

Afară de dedicație și introducere, «Geografia moderna» e scrisa în limba populară. Cea dintâi problemă ce-și puseseră dela început învățații, în Grecia, a fost în ce limbă trebuiau să se adreseze poporului. Ei se împărțiseră, cum am văzut, în două tabere, unii fiind pentru greaca cea veche, alții pentru cea populară. Autorii Geografiei moderne» se așezară între partisanii celei din urmă. Am vazut, mai înainte, ideile lor în această privință. «Incepeți, urmași ai acelor vechi și vestiți Eleni, să-i imitați cultivând limba voastră și atunci veți învăța și grecește mai bine și mai ușor», sfatuesc dânșii.

Patriot arzător, Philippide strecoară necontenit plângerea sa asupra stării nenorocite a Greciei în robie. Gându-i covârșit de durere se întoarce mereu asupra trecutului, din care numai scoate speranțele sale de viitor. Spiritul ce a însuflețit pe străbuni, nu s'a stins, ori cât de mari sunt ruinele micului popor: «el nu așteaptă de cât un vânt prielnic, pentru a se aprinde iarăși și a străluci pe scena lumii .

În expunerile sale istorice, în descrierea locurilor, cu tradiția si amintirile lor, a oamenilor, cu obiceiurile ce-i deosebesc, pretutindeni Philippide împletește observațiile sale, proclamă, îndrăsneț, principiile vieții politice sănătoase. Tendința aceasta se vădește în toate lucrarile sale, traduceri sau originale. Preocuparea sa con-

---

[1]) Ἑστία, pag. 115, 1.

stantă e de a trezi în connaţionalii săi interesul pentru bunurile comune de cucerit. De aceia scăderile pe care le întâmpină între ai săi sunt întotdeauna veştejite energic. Preoţii ar putea fi mai învăţaţi, constată într'un loc, «dacă ar avea şi sfinţii Archierei oarecare grijă: dar ei nu se uită decât numai la hirotonisiri». Intr'alt loc, condamnă pe călugării dela Sf. Munte, pentru ignoranţa şi pofta lor de câştig. Veştejind vrajba şi certurile care au dus la ruina Greciei vechi, declară că «singure au fost moştenite de urmaşi».

Caracterizând această nobilă atitudine, Miliarakis scrie cu drept cuvânt că, dacă impetuosul Ὥς πότε παλλικάρια νὰ ζῶμεν στὰ βουνὰ al lui Rhigas Pherrhaios e privit ca cel d'întâi ecou al Revoluţiei franceze la hotarele Greciei, Geografia lui Philippide e «cea dintâi lucrare în proză, în care principiile despre libertate şi sclavie, despre cârmuirea publică, despre virtuţile cetăţeneşti şi iubirea de patrie au fost expuse în cea mai instructivă şi vioaie zugrăvire» [1].

Astfel alcătuită, cartea lui Philippide e plină, fireşte, de digresiuni, de observaţii şi îndemnuri folositoare, de critică luminoasa şi de aspre cuvinte de osândă, care ies din cadrul strict didactic al unui manual de învăţătură. In lipsa unei prese, autorul întocmeşte însă, cum observă atât de bine Miliarakis, nu atât o «carte didactică pentru copii», cât mai ales o «lectură pentru toată lumea» [2].

In acest spirit, «Geografia modernă» nu ne dă descrierea vechei Hellade, cum făcuseră, înainte de Philippide, alţii, ci descrierea pământului grec din vremea aceia. Autorul porneşte dela cunoştinţele sale proprii, folosindu-se, pentru locurile neştiute de dânsul, de spusele localnicilor.

Geografia Europei o începe cu Grecia, «caci trebue să ştie cineva mai întâi şi mai bine locul său». La început, o schiţare a pământului grec în vremea veche, a creşterii lui pe urma cuceririlor lui Alexandru-cel-Mare, pentru a ajunge la Grecia contemporană, pe care o desparte în două: cea *europeană* şi cea *asiatică*. Cea d'intâi cuprinde şi Peloponesul, Grecia propriu-zisă, Tesalia, Epirul, Albania, Macedonia, Tracia, Creta, celelalte insule ale Egeii, ce ţin de Europa şi insulele Mării-Ionice. Grecia asiatică trebuia să formeze cuprinsul vol. II, care n'a mai apărut.

Zugrăvirea locurilor în care trăise — Magnesia, cu vestiţii Zagoriţi, Epirul, Macedonia — e întipărită mai adânc de nota sa personală.

---

[1] Art. cit., p. 135, 1.
[2] *Ibidem*, p. 147, 1.

Moldova și Valahia își au capitolul lor. Philippide scrie cu simpatie despre țările în care trăise și care au fost atâta vreme azilul Grecilor prigoniți. Relevând șirul de Domni pe cari nobilii neamului său i-au dat țărilor noastre, el adaugă, cu sinceritate, că «în Domnie, face unul mai mult, altul mai puțin», fiecare după vrednicia și posibilitățile pe care le are. [1]).

2. *Traducerea Logicei lui Condillac:* Ἡ Λογική, ἢ αἱ πρῶτα ἀναπτύξεις τῆς τέχνης τοῦ στοχάζεσθαι. σύγγραμμα στοιχειῶδες ὁποῦ τὸ Συμβούλιον τῶν Παλατίνων Σχολῶν ἐζήτησε καὶ ἀνέκρινε. συγγραφὲν παρὰ τοῦ Κονδιλλιὰκ καὶ μεταφρασθὲν εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἑλληνικὴν διάλεκτον παρὰ Δανιὴλ Δημητρίου ἱερομονάχου τοῦ Φιλιππίδου τοῦ ἐκ τῆς κώμης Μηλιῶν τοῦ Πηλίου ὄρους. παρ' οὗ προσετέθησαν καὶ σημειώματα καὶ μία συνοπτικὴ ἔκθεσις τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ λόγου μετὰ τῶν σοφισμάτων, καὶ ἕνας λόγος περὶ σχολείων· νῦν πρῶτον ἐκδοθὲν ἐπιστασίᾳ Ἀνθίμου Ἀρχιμανδρίτου τοῦ Γαζῆ· ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας. Παρὰ τῷ Φράντζ Ἀντωνίῳ Σχραῖμβλ. 1801. Εἰς 8ον“ [2]).

Exemplarul e interesant prin discursul asupra școlilor, cuprins în adaos și din care s'ar puteà vedeà mai lămurit ideile ce călăuziau pe autor, în această chestie. Din nefericire, nu l-am putut aflà în bibliotecile noastre [3]).

3. *Astronomia lui Lalande,* traducere. Titlul, după Vretos: Ἐπιτομὴ Ἀστρονομίας, συγγραφεῖσα ὑπὸ Ιερωνύμου Λαλὰνδ, διευθυντοῦ τοῦ Ἀστροσκοπίου τῆς Γαλλίας. Μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν καθομιλουμένην ἑλληνικὴν διάλεκτον παρὰ Δ. Δ. Φιλιππίδου, τοῦ ἀπὸ Μηλιῶν τοῦ Πηλίου ὄρους. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἐπιστασίᾳ, συνδρομῇ καὶ διορθώσει τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἀνθίμου Γαζῆ, χάριν τῶν φιλομούσων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους· ἐν Βιέννῃ, 1803. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Γ. Βενδώτη. Τομ. 2, Εἰς 8ον“ [4]).

Traducerea e închinată lui Alex. Const. Muruzi, Domnul Moldovei. În introducere, traducătorul se ocupă iarăși de chestiunea limbei. La sfârșit, adaugă un studiu asupra socotirii timpului la diferite popoare, asupra calendarului roman, cu îndreptările papei Grigore și asupra chipului în care Apusenii și ortodoxii socotesc

---

[1]) *Ibid.,* 163, 2.

[2] La A. Papad.—Vretos, Κατάλογος τῶν ἀπὸ τῆς Κ-πόλεως μέχρι τοῦ 1821 τυποθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν Atena, 1845, p. 37. Acelaș, Νεοελληνικὴ φιλολογία, II, 119—120.

[3]) Un exemplar a aflat d Iorga în biblioteca lui Costache Negruzzi (v *Rev. Istorică,* IV (1918), n-le 4—10, pag. 94).

[4]) Νεοελλην. φιλ., II, 127—8.

zilele Paştilor. O tabelă astronomică, însoţită de explicaţii, încheie lucrarea [1]).

4. *Istoria României:* «Ἱστορία τῆς Ῥουμουνίας, ἡ ἔκθεσις τῶν ἀξιολογωτέρων μνημονευομένων συμβάντων ἐν τοῖς ἀριστεροῖς κάτω Παριστρίοις, ἀπὸ τῆς εἰ βολῆς τῶν Αἰγυπτίων μέχρι τῆς καταστάσεως τῶν Ῥουμουνικῶν ἀρχηγεμονιῶν τοῦ Ῥουμουνικοῦ ἀγροῦ καὶ τῆς Μολδόβης· νῦν πρῶτον συντεθεῖσα καὶ τύποις ἐκδοθεῖσα. ᾿εν Λειψίᾳ ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ταουχνίτζ. Ἱόμος Α'. Μέρος Α'. 1816. εἰς 8ον» [2])

Vretos pune o notiţă, în care spune că autorul acestei opere e Daniel Philippide şi că din pricina criticii aspre ce i s'a făcut în Λόγιος Ἑρμῆς, n'a mai dat urmarea.

E cartea analizată de Erbiceanu şi asupra căreia vom revenì îndată [3]).

5. *Geografia României:* «Γεωγραφικὸν τῆς Ῥουμουνίας, ἐς ἀκριβεστέραν καὶ πληρεστέραν κατάληψιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς· νῦν πρῶτον συντεθὲν καὶ τύποις ἐκδοθέν, ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξονίας, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ταουχνίτζ. Τόμος α'. Μέρος β' 1816. in 8⁰».

Despre această lucrare vom tratà pe larg mai departe [4]).

6. *Încercare a unei analise a gândirii, deosebită de cele de până acum:* „Ἀπόπειρα Ἀναλύσεως τοῦ Νοουμένου ἑτεροίας παρὰ τὰς νῦν· νῦν πρῶτον ἐκπονηθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ ἀποπειρογράφου τῆς Ῥουμουνίας. Ἐν Λειψίᾳ. 1817. Παρὰ τῷ Τάουχνιτζ. εἰς 8ον" [5]).

D. Profesor Philippide o crede „o carte de filosofie cantiană" [6]), luându-se, de sigur, după titlul ei. În «Catalogul cărţilor neo-greceşti tipărite la N. Glykys, în Veneţia 1821», adaos la vol. II al lui Iken, însemnarea «Încercării» lui Philippide poartă menţiunea: «Aceasta e Pasigrafia sa».

Lucrul e perfect exact. Un exemplar se păstrează la Academia Română şi l-am putut cercea [7])

[1]) Miliarakis, *l. c.*, p. 166,1.

[2]) Pap.—Vretos, *Νεοελλ. φιλ.* II, 187.

[3]) Aceasta e mai răspândită; o au mai multe biblioteci şi câţiva particulari.

[4]) Un exemplar se află în bibl. Ac. Rom., altul în bibl. Universităţi i din Iaşi, un al treilea îl posedă biblioteca d-lui Ioan I. C. Brătianu. D. Iorga a mai aflat unul în biblioteca lui Vasile Drăghici, dela biserica 40 de Sfinţi din Iaşi (v. *Fl. Darurilor*, II, 9); iar în Cluj, d. Dr. Babeş posedă de asemenea această rară carte.

[5]) Vretos, *l c.*, p. 192-3.

[6]) Articolul citat.

[7]) El poartă şi un autograf al lui Philippide: «Τῷ Ἰωάννῃ Στούρζιᾳ συνθετής».

Opera[1]) e închinată «iubitorului de știință» și are drept *Motto* o frază din Plato și una a autorului însuși (semnată 'Εγώ), unde se afirmă puterea raţiunii faţă de empirism, ideia de temelie a construcţiei sale bizare. Ea se deschide printr'o Prefață, («Către cetitori»), în care, prevăzând impresia inovaţiei ce putea părea «ciudată», declară că aceia cari socotesc «bizar» nu ce e în potriva adevărului şi raţiunii, ci lucrurile care sunt «în potriva obiceiului», aceia numai îl vor crede, pentru încercarea sa, un om curios. Noutatea nu trebue să sperie: totul este ca ea să se împărtăşească de rațiune şi adevăr. Pentru ce nu trebue oare sa preferim ce este bun? Când este cu putinţă să ne folosim de cărţi reduse, cu puţine foi, de ce să umblăm cu cărţoaie împovărătoare, cheltuindu-ne vremea cu ele în zadar? «Un dicţionar de buzunar, alcătuit din puţine coale, prin care s'ar putea traduce și toate carţile câte se afla în Biblioteca regală a Parisului, nu e de preferit înaintea tuturora?» Dacă nu facem astfel, ne vom rătăci «ca în haosul fára minte al lui Anaxagora (ὥσπερ ἐν ἀναξαγορείῳ ἀνόῳ χάει)».

După aceste cuvinte de introducere, urmează Cartea I, care cuprinde «partea teoretică». Autorul începe prin deosebirea filosofică a *cunoştinţelor spiritului* (αἱ νοὸς γνώσεις), singure eterne în mijlocul lumii pieritoare, de cele *empirice* (αἱ ἐμπειρικαὶ γνώσεις), nesigure şi schimbătoare. Cunoştinţele empirice nu sunt ştiinţifice; numai spiritul le ridică, purificându-le, la treapta cunoștinţelor ştiinţifice.

Limba e alcătuirea cea mai empirică şi, fiindcă ea este unicul organ al învăţaturii, se îngreuiază astfel şi învaţătura şi nenumărate rele isvorăsc de aici în lume. Invăţaţii, privind-o ca o simpla cunoştinţă, ca o învăţătură pentru sine, o îngreuiază și mai mult, uitând că limba a fost hărăzită de Dumnezeu ca mijloc de exprimare şi interpretare a cugetului. De aici o amestecătură în care te pierzi, «o mare de neregularităţi aproape de netrecut"[2]). Şi nu e vorba de mulţimea celor fără carte, ci de învăţaţii cari se folosesc de „limba ştiinţifică". Şi cred ei serios că mulţimea le ceteşte operele? Exemplul gardianului din Paris care, întrebat de un Suedez, sosit întâia oară în marele oraş, unde e Hotelul lui Molière, îi răspunse că nu știe cine e Molière, este, după Philippide, destul de instructiv[3]).

---

[1]) Are 256 + 6 pag., 8⁰.

[2]) Pag. 5.

[3]) Pag. 7.

Autorul crede prin urmare foarte nimerit ca oamenii învăţaţi să se folosească de aceiaşi limbă între dânşii. Care este însă această limbă? Una din limbile empirice întrebuinţate până acum? Aceasta nu se poate, pentrucă fiecare o preferă pe a sa, ca cea mai frumoasă din toate. Oare vechea elenă sau latina, înrudită cu dânsa? Dar acestea se învaţă amândouă, pentru ca să nu pierdem lanţul şi începuturile şi isvoarele cunoştinţelor omeneşti. Ele nu sunt familiare tuturor. Pe lângă aceasta, şi limbile de azi şi cele vechi sunt „empirice", şi empirismul se opune ştiinţii.

Pornind dela marele cugetător Bacon, care declarà că trebue formată din nou gândirea umană, Philippide vede în această ingenioasă frază toată cheia problemei. El spune că sunt aproape 20 de ani de când a început a observa greutăţile neînvinse şi multele neregularităţi ale limbii şi s'a gândit a le înlătura. Şi, dacă mai avea vre-o îndoială, i-a venit în minte exemplul celui dintâi om care a încercat să exprime sunetele prin semne, dificultăţile întâmpinate de acesta, din pricina slăbiciunii care face pe om în genere să nu primească născocirea altuia.[1]) Exemplul Egiptenilor, cari întrebuinţară simboluri pentru cuvinte, e în această privinţă instructiv. Pornind de aici, a putut îndrăzni cineva să realizeze ceia ce părea cu neputinţă, desfăcând cuvintele în elementele lor simple şi înfăţişându-le pe acestea prin semne. «Toate sunetele simple ale locuitorilor pământului», pretinde autorul, «oricât de deosebite, nu trec poate peste numărul 50». Natura, «privită cu băgare de seamă şi fără prejudecăţi», e foarte simplă în începuturile sale. «Sunetele simple sunt foarte puţine şi prin urmare şi semnele lor, elementele cuvintelor, de o potrivă, chiar dacă numărul cuvintelor se urcă aproape la nesfârşit»[2]). Limba se poate aşa dar cuprinde în puţine cuvinte, care să încapă într'o cărticică, oricât ar părea de absurd acest lucru, fiind obişnuiţi cu Lexicele enorme, care se transportă cu carul (τὰ καὶ ἁμάξης ὅλης εἰς μετακόμισιν δεόμενα[3]).

Limba trebue să fie ştiinţifică şi prin urmare metodică. Pentru aceasta, trebue să deosebim cugetările principale de cele secundare şi cuvintele de care trebue să ne slujim pentru unele şi pentru celelalte; să deosebim deci cuvântul primitiv de cel derivat, pe cel simplu de cel compus. Cuvintele primitive sunt puţine, dar noi

---

[1]) P. 10.
[2]) P. 12.
[3]) P. 13.

putem scoate dintr'însele, prin derivare şi compunere, mulţime de cuvinte de tot felul.

Documentarea lui Philippide e simplă. Dacă e să exprimăm,— urmează dânsul—acţiunea cuprinsă în verbul διορθόνω, zicem διόρθωσις; de ce nu zicem atunci şi βάδισις, ἔλπισις, ὅρισις, ἄξις ş. a., ci spunem βάδισμα, ἐλπὶς, ὁρισμὸς, ἀγωγή? Vrând să exprimăm subiectul care face acţiunea zicem διορθωτὴς, ἐπαινέτης, δοτήρ, ἀμύντωρ, γραφεύς, ἡγεμών ş. a. De ce nu zicem uniform ἐπαινετὴς, δοτής, ἀμυντὴς, γραπτὴς? Aceiaşi «desordine» şi în limbile franceză şi germană. [1]) Deschide orice carte şi peste tot vei afla «ştiinţa îmbrăcată în zdrenţele empirismului».

Pe tonul acesta îşi continuă Philippide, «analisa» sa «logica», după premisele ce şi-a tras. Dacă atâtea noţiuni exprimă aceiaşi ideie, de ce nu se foloseşte şi aceiaşi terminaţie pentru toate? se întreabă dânsul.

In sfârşit, spre a învedera în chip practic «desordinea» constatată prin teoria expusă până aici, autorul pune în coloane cuvintele întrebuinţate în limbile greacă, germană, latină şi franceză pentru aceiaşi noţiune: ἡ μάχη, *der Krieg, bellum, la guerre* ş. a. Hotărât, acesta e un adevărat «haos anaxagoreic» [2]).

Şi astfel, vrând să oprească procesul firesc al schimbării graiului după legile sale, Philippide proclamă «adevărul» că singură limba ştinţifică» poate rămâne totd'auna aceiaşi, ca şi spiritul ei creator, cea «empirică» fiind supusă necontenitelor oscilaţiuni ale inovaţiei. [3]) Iar limba «ştiinţifică» e produsul acesta artificial, graiul-mumie al tuturor oamenilor şi al tuturor timpurilor. Aceasta limbă «ştiinţifică, metodică, filosofică, logică, naturală» va avea numai «cuvinte monosilabe». Acestea vor exprima toate cugetările primitive şi toate stările sufletului. Ele vor alcătui, prin derivare şi compunere, cuvinte «înţelese de sine», care nu mai au nevoie de tàlmăcire *(αὐτοκατάληπτοι, αὐθερμήνευτοι)*. Toată această operaţie făcută cu bună rânduială, încât să se vadă dintr'odată că ai a face cu un substantiv, verb sau conjuncţie şi că e vorba de un animal, plantă, metal sau altceva.

Aceasta e, în puţine cuvinte, teoria filosofică nouă, «analisa spiritului deosebită de cele de până acum», care dă titlul însuşi al cărţii «Ἀνάλυσις τοῦ Νοουμένου».

---

[1]) Pp. 25—6.
[2]) Pp. 41—2.
[3]) P. 54.

Urmează apoi partea practică, în «Cartea II».

Mai întâi «Semnele sunetelor simple; elementele cuvintelor sau literele», în care se cuprind şase *triftongi* (ca *iái, iói, iúi*, ş. a.), cu desluşiri asupra pronunţiei. Apoi despre „Cuvinte", începând cu Exclamaţiile, «semne ale primelor sunete ieşite din gură inconştient», un fel de «preludiu al desfacerii gândirii» (οἷον προοίμιον καὶ προαύλιον τῆς ἀναλύσεως τοῦ νοουμένου). Vin apoi «Verbele»; iată câteva mostre: *oβγ*=simt, *oβδ*=văd, *oβζ*=aud, *oβϑ*=gust, *oβκ*=miros etc., combinând fiecare consonantă, la rând, cu vocala o şi cu celelalte litere.

«Numele» se despart în trei clase; a fiinţelor vii (animale), a celor pe jumătate vii (plante) şi a celor fără viaţă (ζωονομία, ἡμιζωονομία şi ἀζωονομία). In noua limbă a lui Philippide omul se chiamă *βεϑ*, maimuţa *βελ*, leul *γιλβ*. Un Apendice dă cuvintele ce numesc diferitele expresii ale cugetări noastre, atribute, numerale, particule. Se expune în sfârşit teoria declinării şi a conjugării, se dau reguli pentru derivare şi compunere.

Cartea se încheie cu probe din această nouă limbă, 30 de pagini de bucăţi ticluite în graiul monstruos, care trebuia să fericească omenirea. Philippide îl presintă, în cele din urmă pagini cetitorului, ca o nepreţuită invenţie, pe care rămâne s'o desăvârşească de acum alţii, «dacă cumva ruşinoasa trândăvie şi slăbiciune, indiferenţa nelegiuită şi detestabilă, mercantilismul nesuferit şi presumtia şi mai nesuferită nu vor împiedeca încercarea trudnică şi grea».

Ori cât de original a fost învăţatul grec, nu trebue să credem totuşi că ideia acestei inovaţiuni i-a venit aşa deodată, în orele sale de meditaţie. Deşi n'o mărturiseşte, el a avut modèle. In vremea sa, «problema» aceasta agità tocmai unele capete în Apus. Un ofiţer german invalid, osândit la nemişcare până la capătul vieţii, a meditat mulţi ani asupra acestui lucru şi a născocit un sistem «pasigrafic , în care numai decât recunoaştem modelul lui Philippide. Germanul îşi asociase la răspândirea invenţiei sale pe un Francez, Père Sicard, institutor la Azilul de surdo-muţi din Paris şi acesta devenise apoi colaboratorul său la întregirea lucrării, printr'un aşa zis «Mare Nomenclator».

«Pasigrafia» apăruse, la 1797, într'o ediţie franceză, identică cu cea publicată, în aceiaşi vreme, în l. germană. Titul ei complet sună astfel:

«*Pasigraphie* | Premiers éléments du nouvel Art-science d'écrire et d'imprimer en une langue de manière à être lu et entendu dans

toute autre langue sans traduction. Inventés et rédigés par I*** de M***, ancien Major d'infanterie allemande. Première édition, originale comme l'édition en langue allemande.

«A Paris, au Bureau de la Pasigraphie, rue Notre-Dame de Nazareth, numéro 118. 1797».

Iata definiţia scrierii nascocite: «Ecrire même à ceux dont on ignore la langue au moyen d'une ecriture qui soit l'image de la pensée que chacun rend par différentes syllabes, c'est ce qu'on nome Pasigraphie».

Resultatele: «Deux personnes de divers pays ne savent chacune que leur idiome: elles apprennent à la *pasigrapher*: dès lors ce que l'une écrit dans sa langue, l'autre l'entend dans la sienne. Adaptez la méthode à plusieurs langues, le même écrit, le même imprimé sera lu et compris en autant de langues, comme l'arithmétique en chiffres, les caractères de la chymie et la musique sont également intelligibles, de Pétersbourg à Malthe, de Madrid à Péra, de Londres et de Paris à Philadelphie ou à l'isle de Bourbon».

Sistemul constă: 1) dintr'o *gamă pasigrafică* de 12 caractere care n'au valoarea niciunei litere, din niciun Alfabet. Ele dau, prin diferite combinaţiuni, cuvintele; 2) din 12 reguli aplicabile tuturor limbilor, reguli fără nici o excepţie; 3) din accentuaţia şi punctuaţia obişnuită în Europa.

Materialul e împărţit pe lecţii, pentru învăţarea părţii teoretice. In Partea II-a a lucrării, se dă un *Indicule pasigraphique*, al cuvintelor care servesc de legătură sau complement al sensului pentru celelalte cuvinte; un *Petit Nomenclateur*, cu aceste 6 categorii: număr, materie, minerale, exterior, propoziţii şi interior; un *Grand Nomenclateur pasigraphique*, cu cele 12 clase principale: D-zeu, astre, anotimpuri, esenţă, acţiuni ale fiinţelor, efecte, om sensibil, slăbiciune, milă, voinţă, neglijenţă, emulaţie.

Dacă ne amintim declaraţia lui Philippide, că «de aproape 20 de ani» se gândeşte a pune capăt «desordinii» ce stăpâneşte limba şi a plăsmui invenţia cu care, în 1817, iese la lumină, daca ţinem apoi seamă că aceleaşi categorii ale graiului pe care le vedem în «Pasigraphie» le aflăm şi la dânsul, nu mai încape nici o îndoială că de aici s'a inspirat. Călătoria sa în Apus coincide cu data apariţiunii «Pasigrafiei», care trebue sa fi făcut acolo oarecare zgomot. Curiositatea firească a lui Philippide l-a făcut sa cugete însuşi asupra acestei «probleme» şi rodul meditaţiei sale îndelungate a fost această faimoasă carte, deosebita totuşi de cea

din Apus, prin lunga introducere savantă care expune teoria sa filosofică asupra rostului şi creaţiei limbii comune tuturor. Aici face el prin urmare un pas mai îndrăzneţ; căci, pe când «Pasigrafia» Germanului dădeà un simplu mijloc de *scriere* internaţională a ideilor, el născoceşte o *limbă* internaţională.

Impresia făcută de această laborioasă inovaţie, în care autorul îşi punea, cum am văzut, atâta nădejde, n'a putut fi cu mult deosebită de aceia pe care ne-o face nouă astăzi. Corespondentul lui Iken ne mărturiseşte că tuturor celor cari au citit-o li s'a părut „o glumă". [1]) Simţindu-se dator a o discutà şi dânsul, se exprimă asupra ei, într'o notiţă, astfel: «[Pasigrafia] vorbă cu vorbă: arta universală de a scrie, care trebuià să slujească tuturor popoarelor de pe pământ, pentru schimbul ideilor, dar în genere tot atâta de puţin realizabilă ca şi propunerea unei monete universale, care să servească pentru mai multe ţări la schimbul general». O asemenea limbă, pe lângă că e imposibilă, «ar fi încă moartea tuturor nuanţelor fine ale vorbirii». Şi, în ce-l priveşte, declară neted că n'ar puteà ceti nici o poezie în limba universală. O contrafacere ca aceasta i-ar amintì în totdeauna «ţifrata limbă nesuferită a diplomaţilor». Cu toate acestea, corespondentul ne spune că lucrarea lui Phillippide a fost favorabil apreciată în Λόγιος Ἑρμῆς pe 1820, p. 228, de către Manuel Bernardos Cretanul, din Iaşi. [2])

7. *Istoria lui Trogus-Pompeius,* tradusă în neo-greacă: «Ἐπιτομὴ τῶν Φιλιππικῶν τοῦ Πομπηΐου Τρόγου· νῦν πρῶτον ἐκ τοῦ Λατινικοῦ εἰς τὴν Αἰολοδωρικὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον μεταγλωττισθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ Ἀποπειρογράφου τῆς Ῥουμουνίας. Ἐν Λειψίᾳ, παρὰ τῷ Τάουχνιτζ. 1817. εἰς 8-ον».

Papadopulos-Vretos, dela care luăm titlul, are şi aici o notiţă, în care spune că sub denumirea ἀποπειρογράφος Ῥουμουνίας se ascunde Dimitrie Daniel Philippide. Adaugă apoi că acesta nu ştià sau a neglijat a însemna în introducerea la Istoria lui Trogus-Pompeius că traducerea acestuia «cel d'intâi o întreprinsese Atenianul Ἰωάννης Μάκολας» şi trimite la No. 13 al catalogului său [3]). Lucrarea se deosebeşte prin mulţimea notelor polemice din josul paginilor.

8. *Traducerea lui Florus* Ea nu e amintită în nici unul din

[1]) *L. c.*, II, 80.

[2]) Notă la pag. precedentă. Cf. Miliarakis, art. din Ἑστία, 165, 2.

[3]) *L. c.*, 193. Cf. Miliarakis, art. cit., 166, 2. Anul traducerii lui Macolas, 1686.

izvoarele cunoscute. Miliarakis o înregistrează cu titlul ei complet: «Φλώρου ἐπιτομὴ τῶν Ῥωμαϊκῶν, νῦν πρῶτον ἐκ τοῦ ῥωμαϊκοῦ εἰς τὴν αἰολοδωρικὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον μεταφρασθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ ἀποπειρογράφου τῆς Ῥουμουνίας. Ἐν Λειψίᾳ 1818».

La sfârşitul traducerii, pune ca şi aiurea, în chip de epilog (ἐπιλεγόμενα), un studiu asupra metodei practice a învăţământului. E întitulat; „Μάθησις κοινῶς τί εἶναι καὶ πῶς πρέπει νὰ γίνεται" (Invăţământ în genere ce este şi cum trebue să fie)[1]).

9. *Traducerea «Filozofiei naturale»* a lui Brisson, care nu s'a tipărit.[2])

10. O *„Enciclopedie"* in 12 vol., în 4⁰, cuprinzând istorie naturală, geografie ş. a. A fost anunţată la 1820[3]); preţul «8 ducaţi olandezi». Şi aceasta a rămas netipărită.

Iacovaky Rizo Nerulos atribue lui Philippide şi traducerea *Chimiei lui Fourcroy*[4]) (Philosophie chimique), pe care însă n'o aflăm amintită sub numele său la nici unul din bibliografi. Poate că a fost la mijloc o confusie, căci opera lui Fourcroy a fost în realitate tradusă de Teodosie Iliadi, fiul doctorului Manassi, tipărindu-se la Viena, în 1802.

IV

Dintre toate aceste lucrări, două ne privesc de-a dreptul.

„Istoria României" a atras, cum am văzut, încă de mult atenţia lui C. Erbiceanu, care, în repetate rânduri, s'a oprit asupra ei. I. Rizo Nerulos o numeşte «savantă istorie a naţiunilor valahă, moldavă şi basarabeană» şi ne spune că Impăratul Alexandru, căruia i se închinase, i-a dăruit pentru aceasta autorului un inel împodobit cu briliante[5]).

Asupra cuprinsului e de prisos a ne opri, după cele expuse de Erbiceanu. Reţinem numai întrebuinţarea denumirii de *România*, pe care n'o aflăm înainte de Philippide şi supt care el cuprinde întreg neamul nostru din stânga Dunării: «αὕτη ἐστὶν ἡ ἱστορία τῆς περι-

[1]) Pag. 166, 2. Un exemplar, cu un autograf al lui Philippide către I. Rizo Nerulos, s'a aflat în biblioteca lui C. Negruzzi, relevat de d. N. Iorga, *Rev. Ist.*, IV (1918), n-le 4-10, pp. 78 şi 93.

[2]) Leake, *l. c.*, p. 85; Miliarakis, p. 166, 2. Reprodusă şi la Iken, în «Catalogul scriitorilor greci», adaos la vol. II şi luat după Leake.

[3]) Iken, Catalogul amintit mai sus. Cf. Λογ. Ἑρμῆς pe 1820, p. 238.

[4]) *O. c.*, p. 66.

[5]) Locul citat.

φήμου ταύτης χώρας, τῆς ἀναμεταξὺ Τίσσου, Ἴστρου, Πόντου καὶ Τύρα ἀπολαμβανομένης». El trage prin urmare ţării noastre, cu o sută de ani mai înainte, hotarele cele fireşti etnice: Tisa, Dunărea, Marea-Neagră şi Nistrul. Şi nu întâmplarea sau un simplu capriciu îi suggerează aceasta denumire: ea i se impune logic, îndreptăţită prin locul întâi pe care-l ţin Românii, atât prin vechimea cât şi prin numărul lor (ὠνομάσαμεν τὴν χώραν ταύτην Ῥουμουνίαν ἀπὸ τοῦ πρωτεύοντος διὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν Ῥουμούνων) Autorul respinge pe toate celelalte ca nefireşti şi zădarnice, aducătoare de confuzie şi în Istorie şi în Geografie.

Cartea aceasta, care nu ocoleşte admiraţia pentru virtutea neamului nostru, a stârnit o polemică violentă între autor şi redactorii foii dela Viena Λόγιος Ἑρμῆς. «Elenismul» pierdea atunci tot mai mult terenul la noi. Conştiinţa naţională, care avea să aducă în curând în ţară solia mântuitoare a lui Lazăr, începuse a neliniştì pe loghiotaţii care serveau aici, înainte de toate, «marea ideie» a lor. Informaţiile tipărite de Iken în privinţa mişcării culturale din ţările noastre înregistrează conflictul acesta, care, în timpul Domniei lui Vodă Caragea, se pronunţă vădit.

În aceste împrejurări nu ne poate mirà indiferenţa cu care Grecii au primit lucrările lui Philippide privitoare la noi şi critica aspră cu care le-a întâmpinat Λόγιος Ἑρμῆς. Nu cunoaştem aceasta critică decât din puţinele cuvinte în care o aminteşte Vretos, în notiţa sa la „Ist. României". El o califică aspră (αὐστηρὰν ἐπίκρισιν) şi ne spune că autorii ei arătau că lucrarea aceasta nu era *de nici un folos pentru poporul grec* (δι' ἧς ἀπεδείκνυεν, ὅτι ἡ ἔκδοσίς του δὲν ἦτο πρόξενος οὐδεμιᾶς ὠφελείας εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος). «În urma acestei critici», adaugă dânsul, «autorul, poate, n'a mai dat volumele următoare ale scrierii sale [1])». Miliarakis reproduce de asemenea câteva din graţiosităţile redactorilor foii vieneze. Philippide e calificat «cel mai trivial vulgarist» (χυδαιέστατος χυδαϊστής), «nouă Musă prigonitoare a celei vechi» (Νέα μοῦσα ἀποδιώκουσα τὴν παλαιάν), iar limba în care scrie e numită, batjocoritor, *philippidism* (φιλιππιδισμός). Avem însă răspunsul lui Philippide, pe care el l-a dat în „Geografia României", curând prin urmare după apariţia criticei. Aceasta a ieşit, spune Vretos, în Λογ. Ἑρμ. din 1816, paginile 212—222. Philippide a tipărit în acelaş an Istoria şi Geografia sa privitoare la Români. Cea din urmă era menită chiar să pre-

[1]) *O. c., 187.*

găteascā şi să uşureze înţelegerea celei d'întâi. Geografia a urmat îndată Istoriei, dând astfel prilej autorului să răspundă numai decât criticilor săi.

Volumul Geografiei trebuie să fi fost scos de supt teascuri, când a apărut critica privitoare la Istorie. Aşa se explică pagina de răspuns, cu literă măruntă, adausă la sfârşit, după ce autorul scrisese un lung „Epilog", în care s'ar fi putut răfui şi cu criticii săi tot atât de bine cum se răfuise cu atâţia.

Din violenţa răspunsului ne putem face o ideie de severitatea cu care fusese judecată scrierea lui Philippide. „Aud că editorii mercantilului, iubitorului de minciuni, necultivatului şi cu desăvârsire grosolanului Hermes", începe dânsul, „cari toate le cunosc şi nimica nu ştiu, tărâţa şi gunoiul Filologiei greceşti, încă şi mai înainte de a ceti (căci a pricepe nu ştiu dacă sunt în stare) *România,* au început a lătra după dânsa". Dar „neştiutori de învăţătura grecească, neştiutori de istorie şi pentru grosolana lor lipsă de judecată, pentru nestăpânita obrăznicie şi netrebnicia lor atât de mare", „lepidoptere vătămătoare„, ei „sunt vrednici de mult dispreţ, dar de nici un răspuns". Ce li s'ar putea, în adevăr, răspunde, când le place a jertfi totul „furiei lor de nume şi furiei de câştig" ? „Spună ce-or vrea, bârfească ei cât vor putea, latre cât i-or tăia capetele: puţin îi pasă lui Hippoclide, zice proverbul (μικρὰ παντάπασι φροντίς Ἱπποκλείδῃ, ἡ παροιμία φησί)",

Ecoul acestei polemici îl aflăm şi aiurea. În traducerea *Filipicelor* lui Pompeius Trogus, tipărită un an mai în urmă, Philippide caută prilejul, într'o lungă *notă* de trei pagini [1]), de a îndrepta încă odată atacuri vehemente împotriva criticului său.

Aceiaşi nestăpânită indignare ce trece în expresii tari, aceiaşi dură ironie în contra adversarului, un «neguţător de vorbe» — λογοκάπηλος, λεξιπράτης, care se «urcă pe cothurni şi pluteşte în aer, pentru cele câteva aticisme ale sale». Ştiind istoria României, continuă Philippide, „cât o ştie şi un birjar din Bucureşti şi Iaşi", a dus în toate părţile vorba că lucrarea e o carte de nimic, vădindu-se astfel „un închipuit ciudat şi viclean, un apucat presumpţios (ἕνας κάτοχος δοξόσοφος)", care merită a fi respins de patrioţi ca „o ruşine şi necinste a neamului".

Primirea aceasta glacială din partea celor cari puteau să-l înţeleagă l-a umplut de amărăciune şi desgust. Fire ciudată, aprinsă,

---

[1]) Paginile 319—323.

Philippide simţì dureros jicnirea şi nu mai continuă lucrarea, în care pusese, cu pasiunea sa de istoric, şi multă înţelegere iubitoare pentru neamul la care aflase adăpost. În „Epilogul" amintit, el declară că a fost nevoit a se opri „chiar dacă n'a vroit" şi a tăceà „cu desăvârşire", neavând „nici un ajutor de nicăeri". Acelaş lucru, cum vom vedea, şi pentru cealaltă lucrare ce ne priveşte.

«*Geografia României*» trebue socotită ca un Suplement la Istoria lucrată în acelaş timp. Autorul însuşi ne spune, dela primele cuvinte, că a vrut să «unească» la «Istoria României» o sumară şi repede ideie despre Geografia ei: *ἵνα πρὸς τῇ τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἀποπείρᾳ, μικράν τινα καὶ σύντομον γεωγραφικὴν ἐπισυνάψωμεν ἐπιτροχάδην ἔννοιαν*. Numai aşa ne putem explica tipărirea ei cu tomul I, partea a II-a», când nu există o parte «a întâia». Ea e considerată prin urmare ca partea a doua la cea d'întâi a Istoriei Titlul însuşi al Geografiei devedeşte rostul acesta suplementar al lucrării, menite a uşura înţelegerea mai deplină a Istoriei, *ἐς ἀκριβεστέραν καὶ πληρεστέραν κατάληψιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς*.

Cartea de Geografie a ieşit, ca şi Istoria, la Tauchnitz, în Leipzig, la 1816.

Singur d. Philippide i-a închinat, cum am spus, câte-va pagini de generalităţi. Ea este însă pentru noi prea însemnată pentru a nu fi cunoscută mai de aproape. Aduce, în adevăr, o preţioasă informaţie sigură, care vine de la un martor ocular, despre pământul şi neamul nostru acum o sută de ani. Cartea este, în clipele de faţă, şi de actualitate. Ori-cât de sumare sunt, uneori, observaţiile autorului, ele nu sunt lipsite de valoare, cu atât mai mult cu cât, ca şi în «Ist. României», Philippide îmbrăţişează în descrierea sa pe Românii din toate Ţinuturile, ne uitând nici pe fraţii Macedoneni, pe cari i-a cunoscut de aproape. Datele privitoare la Basarabia, patru ani numai după anexarea ei la Rusia, prezintă un deosebit interes pentru noi.

Mai întâiu un capitol despre «Aşezarea geografică a României», prinsă între hotarele etnice unde ne-au dus jertfele noastre de azi. Ea merge de la Dunăre la izvoarele rîului Ung şi dela Cetatea-Albă, „punctul cel mai de Răsărit", la Tisa, în faţa Solnocului, „cel mai de Apus". Urmează „Observaţii" asupra climei, „Impărţirea în Ţinuturi", o „Comparaţie între Ardeal şi Sviţera". Apoi capitolul despre „Locuitori", cu un lung Excurs asupra Armenilor şi Ţiganilor. Se descrie în urmă solul, cu o exactitate

care se explică în bună parte prin desele călătorii ale autorului prin Ținuturile românești. "Produsele" (minerale, plante, animale) fac obiectul câtorva capitole de tot interesul. „Apele" în sfîrșit și „Sub-împărțirile" (Ținuturile). Urmează fiecare, pe rând, pe județe. Ale Basarabiei, Moldovei, Bucovinei, ale Țării-Românești, raielele turcești, județele Banatului, ale Ținutului Ghiula, prin care el înțelege țara Crișului și a Maramureșului și, în sfârșit, la urmă de tot, ca o încoronare a pământului românesc, în mijlocul căruia stă, Ardealul.

La sfârșitul cărții, Philippide tipărește, în loc de Introducere, a cărei utilitate, odată ce totul s'a expus, n'o vede, un „Epilog" ('Επ.λεγόμενα) de 17 pagini, mai mult pentru a răspunde obiceiului. Autorul află aici prilej de a polemiza cu toți aceia de cari originalitatea firii sale se izbise, ori dela cari avuse de suferit. „Epilogul" este, cum s'a arătat, o critică acerbă îndreptată în potriva directivei de atunci a mișcărei culturale grecești. El se încheie cu o parte cu totul personală, asupra căreia vom reveni mai departe.

După „Epilog", se adaugă o poveste orientală: «*Cele ce mi-aduc aminte din Istoria lui Șah Nadir, cetită de mine acum șapte ani, compusă de către Vatatzes Bizantinul*», pe care o dă așa cum o mai ține minte, pentru ca, dacă s'ar întâmpla să se piardă manuscrisul lui Vatatzes, „să se salveze măcar această bucată dintr'însul".

Geografia cuprinde și trei hărți, care ar merita să fie reproduse: 1. Asia cu România ; 2. România (Dacia) ; 3. Gurile Dunării.

Citind cartea aceasta, ești izbit de atitudinea de simpatie a autorului față de Români.

Și, mai întâi, el s'a ostenit mult pentru a ne cunoaște bine. Scrierea se întemeiază în cea mai mare parte pe ce văzuse insuși (καθ'ὅσον αὐτόπται αὐτῆς ἐγενόμεθα τὰ πλείω λέγοντες)[1]). A străbătut Banatul, Ardealul, oprindu-se la Alba-Iulia, pe care o află «mai frumoasă și mai plăcută de cât multe poziții frumoase», la Sibiiu, Făgăraș, Brașov. A trecut, pe valea Oituzului, în Moldova, pe care a străbătut-o de asemenea, în bună parte. Basarabia a cutreierat-o mai toată, descriindu-ne o cu multă siguranță, însemnându-i locurile, cu aspectul și bogăția fiecăruia. Philippide se minunează de rodnicia ei și declară că „Ținut mai roditor n'a văzut dela Iași până la Paris", nici poziție mai frumoasă de cât

[1]) Pag. 1.

a Cetății-Albe n'a întâlnit „de la Paris și de la Amsterdam până în Moldova". Țara-Românească a bătut-o de asemenea, de la Giurgiu până la Focșani. Singură Oltenia i-a rămăs necunoscută, și dânsul ne-o descrie din auzite.

Românii sunt urmariți cu interes pretutindeni. Îi caută și peste hotarele geografice, dincolo de Nistru și dincolo de Bug, în părțile Poloniei, peste Dunăre, păna în Tesalia și Epir, unde i-a văzut de aproape.

Philippide amintește cu staruința originea noastra romană și nu se sfiește a afirma continuitatea Românilor în stânga Dunării. Cei cari-i aduc aici de dincolo sunt „prieteni ai lingușirii și vrăjmași adevărului". In altă parte el apără vechimea Românilor în Ardeal, ridicându-se cu indignare împotriva geografului Büsching, care socoate pe Români „străini" în Ardeal și vrednici de nici o atenție. Un altul, care afirmă că Sașii sunt în Ardeal „de 25 de ori mai mulți de cât toate celelalte neamuri", nu merită a fi numit istoric, căci nu cunoaște nici „Alfabetul istoriei".

Aceiași imparțialitate îl face să condamne silnicia care a zmuls o parte din Românii Ardeleni dela sânul Bisericii ortodoxe, găsind că, „în vremile cele barbare", Românii au fost cârmuiți „mai înțelept și mai omenos", iar „în cele zise filosofice mai barbar și mai neuman".

Trăind îndelungată vreme printre noi, Daniel Philippide a putut aprecià însușirile deosebite ale țăranului nostru, „partea cea mai prețioasă a populației, temelia întregului popor, părinții și hrănitorii orașelor". Aici a cunoscut întâia oară mămăliga, hrana de căpetenie a locuitorilor de la țară, „desprețuiți în chip netrebnic și nerecunoscător de cei nerecunoscători și netrebnici". El însemnează cu oarecare mirare chipul în care și-o pregătesc, „nu frământând făina în căpisterie, nici lăsând să se dospească coca în aluat", spre a face dintr'însa pâne pe care s'o coacă în cuptor, „ci presărând faina în apă fiartă în clocote, într'un ceaun spânzurat mai totdauna d'asupra focului de vârful a trei bețe, prinse între ele și amestecând cu o lingură".

Boerilor, cari se rușinau de numele de Rumân, știe să le dea o lecție, observand ca „ar trebui mai degrabă să se mândrească decât să se rușineze cu numele poporului". Și, dacă vor să se rușineze cu tot dinadinsul, apoi să se rușineze „că nu știu că Rumân este numele poporului lor". Dacă nu-l primesc, „ei se arată vădit a fi streini, veniți din afară". „Să se rușineze", le strigă acest străin,

care ştia să preţuiască mândria de neam, „auzind că fac parte din poporul marelui Traian!“. Un Român n'ar fi vorbit mai răspicat.

Philippide a întrebuinţat pentru lucrarea sa unele cărţi, privitoare la Români. Afară de autorul pe care-l aminteşte fără a-l numi şi afară de Büsching, el a cunoscut lucrarea unui „Suedez“ pe care-l pomeneşte odată fără nume, şi a cunoscut „Descrierea Moldovii“ a lui Cantemir. In cea mai mare parte însă informaţia se sprijină pe propria sa experienţă şi aceasta dă o însemnătate mai mare Geografiei. Numeroase date statistice asupra locuitorilor, asupra avuţiei naţionale, asupra negoţului cu vecinii şi cu Răsaritul, dau o icoană sigură a stării economice a ţărilor noastre cu o sută de ani în urmă. Singură partea culturală lipseşte aproape cu totul, şi explicaţia o aflăm în împrejurările ce stăpâniau atunci.

Autorul mânueşte cu multă siguranţă limba savantă în care scrie. El creiază de multe ori cuvinte şi dă stilului, în descrieri, o mlădiere care aminteşte cele mai bune modèle. Pagini de o aleasa frumuseţe se întâlnesc de câte ori autorul se află în faţa minunatelor tablouri ale Firii.

„Geografia României“ s'a izbit, ca şi mai înainte „Istoria“ de indiferenţa, ba poate chiar de atitudinea protivnică a intelectualilor, printre cari Grecii pismaşi nu puteau suferi ca unul dintre ai lor să închine asemenea cărţi de recunoaştere neamului nostru, Geografia a aflat aceeaşi atmosferă ca şi Istoria, şi Philippide, încheiând-o, vesteşte cu destulă amărăciune că se va opri aici, de şi gândul său a fost să înfăţişeze această Geografie a noastra în cadrul său cel mai larg. Pasagiul cu care încheie merită a fi reprodus în întregime:

„Şi astfel, scoborând şi străbătând timpul Istoriei dela Sesostriş până la cele d'intâi vremuri ale Domniatelor româneşti, care, dela Făgăraş, pe Olt, şi dela Maramureş, în părţile Tisei, s'au strămutat şi s'au aşezat în părţile de Miază-zi ale României, ne-am oprit aici, pentru că împrejurările nu ne îngădue şi multe am suferit. Am fost nevoiţi a ne oprì, chiar dacă n'am voit, şi, zău, de altmintreli am tăcut cu desăvârşire, văzând că trebue să lucrez numai prin mine, fără să am, din prea marea răceală şi nesimţire totală a oamenilor, nici un ajutor de nicăeri. Pentru aceia, măcar că am dorit să vorbesc despre mai multe fapte, şi mai bine, despre toate faptele, — pre cât este cu putinţă — privitoare la Geografia ţării,

ne-am mulţumit cu aceste puţine, pe care înşine le-am văzut, şi am renunţat la celelalte.

„Mulţumeşte-te şi tu, iubite cetitorule, şi cele puţine spuse, din lipsă de mijloace, primeşte-le ca imbold şi ca un îndemn altora ca să spună mai multe. Spunând acestea, în supărarea cea foarte mare, în plângerea şi necazul nostru, nu ne mai rămâne alta de zis de cât a cere iertare concetăţenilor că datoria către patrie nu ne-am îndeplinit-o cum se cuvine, împiedecaţi de împrejurări neprevăzute, de răutatea unora — şi mai mult de cât răutatea! — împiedecaţi, zic, de a imità pe Macarios, pe Balanos şi pe Ioan Kuphos (Surdul).

„Fiţi sănătoşi, iubiţi cetitori.

PHILIPPIDE».

Cu aceasta, Philippide nu-şi încheie opera de publicist; el punea numai capăt activităţii sale cu privire la Români. Căci, cum s'a văzut mai sus, jumătate din scrierile lui au fost alcătuite *după* aceia.

„Geografia României" a aflat totuşi repede căutare. Dionisie Fotino o foloseşte în a sa Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, tipărită la Viena, numai doi ani după apariţia cărţii lui Philippide. In descrierea geografică şi politică a ţărilor noastre, el împrumută, fără a o spune, din această carte.

In partea privitoare la Ţara-Românească, Fotino e cu mult mai desvoltat — el o cunoştea mai de aproape — de cât Philippide. Planul însă e luat, în liniile sale mari, de la acesta, cum arată simpla comparaţie a capitolelor. Descrierea judeţelor urmează aceiaşi ordine, cu singura deosebire că, pe când Philippide păstrează vechea împărţire politică a ţării, Fotino ţine seamă numai de ordinea geografică a judeţelor. In descrierea unor oraşe, a Bucureştilor mai cu seamă, se recunosc reminiscenţe din cartea lui Philippide.

Când e vorba însă de Moldova, folosirea părţii respective a Geografiei lui Philippide ia proporţiile unui adevărat plagiat.

Judeţele se dau perfect în aceiaşi ordine. Se începe, ca la Philippide, cu judeţul Covurlui, urmându-se în sus linia Prutului, coborând apoi dela Dorohoi în jos prin mijlocul Moldovii şi iarăşi urcând, cu judeţele din partea muntelui, încheiându-se cu Suceavaa. Afară de Iaşi, unde adaugă puţine lucruri şi de Covurlui, unde şirul ideilor e schimbat, descrierea *tuturor* celorlalte judeţe e *copiată* după Philippide. Terminologia singură e mai modernă la Fotino.

A transcrie întreagă această parte, în paralelă cu pasagiile din „Geografia României“ ar fi prea mult. Aducem numai câteva probe și ori-cine poate controla restul:

Dionisie Fotino

Covurluiu «Τὸ παρὸν θέμα εἶναι τὸ νοτιώτατον καὶ ὁροτεθεῖται πρὸς τὴν Δόμπριζαν (τὸ πάλαι Πεύκην) διὰ τοῦ Δουνάβεως, πρὸς τὴν 'Ιμπραΐλαν διὰ τοῦ ποταμοῦ Σιρέτου, καὶ πρὸς τὴν Βεσσαραβίαν διὰ τοῦ π. Προύτου.

„Πόλις πρωτεύουσα αὐτοῦ εἶναι τὸ Γαλάτζι, καθέδρα τῶν 'Ισπραβνίκων, οὓς ὀνομάζουσι περκαλάμπους· κεῖται δὲ αὕτη ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ τοῦ Δουνάβεως, ἀναμεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Σιρέτου καὶ Προύτου. Εἶναι δὲ σκάλλα μεγάλη μὲ ναυπηγίαν, εἰς ἣν εἰσέρχονται διὰ τοῦ Δουναβείου στόματος Σουλινὰ πλῆθος μικρὰ καὶ μεγάλα καράβια etc“.

Dorohoi. „Τὸ παρὸν θέμα ἐκτείνεται ἄνωθεν τοῦ 'Ιασίου παρὰ τὸν Προῦτον, καὶ ἔχει καθέδραν τῶν 'Ισπραβνίκων τὴν ὁμώνυμον κωμόπολιν Δουροχόϊ, παρὰ τὴν μόνην αὐτοφυᾶ λίμνην ἐν Μολδαυΐᾳ“.

Herța. „Μικρὸν θέμα ἑπόμενον τοῦ Δοροχοΐου, μὲ ὁμώνυμον κωμόπολιν καὶ ἀγορὰν καθέδραν τῶν 'Ισπραβνίκων· καὶ ἐντεῦθεν πρὸς τὸ νότιον μέρος ἐπιστρέφομεν“.

Botoșani. „Τὸ παρὸν θέμα εἶναι μικρὸν ἐξ οὗ ἔχει ἡ Δόμνα τὴν

Daniel Philippide.

„Ὁ ὑπονομὸς οὗτος τὸ νοτιώτατον τῆς Μολδόβης ἐπέχων, ὁρίζεται τῷ Ἴστρῳ τῆς Δομπρίτζης, τῷ Σιρέτῃ τῆς γῆς τῆς Μπραΐλης, καὶ τῷ Προύτῳ τῆς Μπασσαραβίας.

„Γαλάτζ, πόλις, ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ τοῦ Ἴστρου, ἀναμεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Προύτου καὶ τοῦ Σιρέτου. Ἐνταῦθα ἀφικνοῦνται πολλὰ μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα ἐκ τῶν παραποντίων καὶ ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναπλέοντα τὸ στόμα τοῦ Ἴστρου τὸν Σωληνᾶν etc.“

„Ὁ ὑπονομὸς οὗτος ὑπέρκειται τοῦ ἀνωτέρου παρὰ τὸ Προῦτον.

„Δουροχόϊ κωμόπολις παρά τινα λίμνην τὴν μόνην αὐτοφυᾶ ἐν Μολδόβῃ, κατοικητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν“.

„Χέρτζα, μικρὸς ὑπονομὸς καὶ κώμη καὶ ἀγορά, οἰκητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν.

„Ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὸ νότιον τρεπόμενοι ἔχομεν“.

„Ὁ ὑπονομὸς οὗτος μικρός ἐστι, καὶ ἐντεῦθεν ἔχει τὴν πρόσο-

πρόσοδον. Ἔχει δὲ πόλιν δμώνυμον φέρουσαν τὰ δευτερεῖα τοῦ Ἰασίου, καθέδραν τῶν Ἰσπραβνίκων, καὶ ἐμπορικὴν μετὰ τὸ Γαλάτζι δευτέραν".

Roman. „Τὸ παρὸν θέμα κεῖται πρὸς τὰς χειμερινὰς δυσμὰς τῆς Κυρλιγατούρας, περὶ τὸν ποταμὸν Σιρέτην, με δμώνυμον πόλιν, εἰς πεδιάδα ὡραιοτάτην ἀναμεταξὺ Σιρέτου καὶ Μολδόβα τῶν ποταμῶν. εἶναι δὲ θρόνος ἐπισκοπῆς καὶ οἰκητήριον τῶν Ἰσπραβνίκων".

Suceava. Τὸ παρὸν θέμα ἐκτείνεται ἄνωθεν τοῦ προῤῥηθέντος· καὶ μ' ὅλον ὁποῦ τὸ περισσότερον μέρος ὑπεχωρήθη τῇ Αουστριακῇ ἐξουσίᾳ, ἔμεινε πλὴν νὰ εἶναι καὶ τὸ 'εναπολειφθὲν τῇ Μολδόβῃ πάλιν μεγάλον καὶ ἀξιόλογον.

„Ἔχει κωμοπόλεις δύω, τὴν μὲν Φαλτιτζένι καθέδραν τῶν Ἰσπραβνίκων, κειμένην οὐ μακρὰν πρὸς δυσμὰς τῆς Σουτζάβης πόλεως τὴν δὲ Μπουρδουζὲν μὲ παζάρι, πρὸς ἀνατολὰς τῆς Σουτζάβης, καὶ ἀριστερᾷ τοῦ π(οταμοῦ) Σουτζάβης".

δον ἡ δόμνα· οὕτως ὀνομάζεται ἡ σύζυγος τοῦ ἡγεμόνος.

Πουτοσσιὰν. πόλις ἐν ἀναπεπταμένῳ τόπῳ, δευτέρα μετὰ τὸ Γαλάτζ, ἐμπορική. οἰκητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν".

„Ὁ μικρὸς ὑπονομὸς οὗτος κεῖται πρὸς χειμερινὰς δυσμὰς τῆς Κυρλιγατούρας, περὶ τὸν Σιρέτην.

Ῥωμανον, πόλις, 'επισκοπή, ἐν ὡραιοτάτῃ πεδιάδι, ἀναμεταξὺ Σιρέτου καὶ Μολδόβης. ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τῆς Μολδόβης, οἰκητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν".

„Ὑπονομὸς ὑπερκείμενος τοῦ ἀνωτέρω, ἀξιόλογος ἔτι Μολδόβης, καί τοι τοῦ μείζονος μέρους ὑποχωρηθέντος ἤδη τῷ ἐστραϊχικῷ οἴκῳ ἐν τῷ 1774 ἔτει· πρὸς θερινὰς δυσμὰς τῆς Μολδόβης·

„Φαλτιτζὲν, κωμόπολις, κατοικητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν, οὐ πόῤῥω πρὸς δυσμὰς τῆς Σουτζιάβης πόλεως.

„Μπουρδουζὲν, μικρὰ κώμη καὶ ἀγορὰ, πλησίον πρὸς ἕω Σουτζιάβης, ἐν ἀριστερᾷ τοῦ ποταμίου Σουτζιάβης"

Acestea sunt puţinele date ce am putut culege cu privire la Daniel Philippide. Ele sunt totuşi de ajuns, pentru a-i asigura un loc de merit între străinii cărora le datorim ceva, şi un gând de pietate trebuie să se îndrepte astăzi din partea noastră către dânsul. In mijlocul atâtor învăţaţi ai naţiei sale, cari au tras, poate, foloase mai mari pe pământul nostru ospitalier, fără a se plăti cu recunoştinţă, Daniel Philippide îşi închină o bună parte a muncii sale pentru a vorbi, cu o mare iubire de adevăr, despre noi.

El ne-a cercetat cu de-amănuntul, cutreierând ţinuturile româneşti pretutindeni, entusiasmându-se de frumuseţile şi bogăţia lor, oprindu-se cu simpatie asupra ţaranului care, cu toata mizeria ce-l covârşia pe atunci, îl interesează peste tot. Cunoscător al trecutului nostru, învăţatul grec afirma îndrasneţ nobleţa originii noastre romane şi încearcă a trezi în cei înstrainaţi mândria acestei origini.

Ne facem astfel o plăcută datorie de a pune, după o suta de ani [1]), la îndemâna publicului nostru o carte pe care de mult ar fi trebuit s'o cunoasca.

Lucrarea are însuşirile şi defectele minţii enciclopedice, fară metodă, a autorului. Acesta înclina adesea spre amanuntul istoric şi ne duce în digresiuni de puţin interes. Alteori informaţia e de tot sumara şi n'o putem regretà în deajuns. De aceia n'am crezut ca trebuie sa încarcăm lectura cu lucrurile care nu ne privesc ; celelalte au fost traduse în întregime.

---

[1]) Studiul care vede azi lumina tiparului a fost pregătit, încă din 1917 a Iaşi.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΝ ΤΗΣ 'ΡΟΥΜΟΥΝΙΑΣ

ἐς ἀκριβεστέραν καὶ πληρεστέραν κατάληψιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς,

νῦν πρῶτον συντεθὲν καὶ τύποις ἐκδοθὲν ἐν Λειψίᾳ
τῆς Σαξονίας ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ
ΤαουΧνίτζ.

Τόμος Α'. Μέρος Β'.

1816.

I.

Aşezarea geografică. Observaţii asupra climei. Impărţirea în ţinuturi. Comparaţie între Ardeal şi Sviţera.

(Pp. 1—23)

«România» e aşezată între al 44-lea şi 47-lea grad de latitudine boreală, partea sa cea mai de Miază-zi fiind regiunea Dunării între Rusciuc şi Nicopole, iar cea mai de Miază-noapte izvoarele râului Ung şi între 38° şi 48° longitudine, având punctul «cel mai de Rasărit» la Cetatea-Albă şi «cel mai de Apus» în faţa Solnocului, pe Tisa.

Autorul dă îndată un capitol de observaţii asupra climei, în care, explicând particularităţile proprii pământului românesc, faţă de altele cu aceiaşi aşezare geografică, află prilej a expune idei din cultura ştiinţifică ce căpătase în Apus.

«Impărţirea României» o face, dela Răsărit către Apus, astfel: Basarabia, Moldova, Banatul; la Nord şi, în parte, la Apus Ghiula; la Miază-zi Ţara-Românească, pentru care el are, în traducere, expresia 'Ρουμουνικὸς ἀγρός şi, în mijlocul tuturora, Ardealul ('Αρδέλιον), cum îl numeşte cu singurul cuvânt potrivit, ca «localnic», faţă de celelalte numiri: Heptapolis, Pannodakia, Transilvania, pe care le respinge ca «barbare şi deşerte» (ὡς βαρβαρικὰς καὶ ματαιοσόφους).

Am văzut mai înainte cum, auzind dela alţii şi cetind în Geografii că Ardealul e cu totul acoperit de munţi, cu trecători puţine şi anevoie de umblat, şi-a închipuit această ţară «ca o alta Sviţeră, a Europei de Răsărit» (ὡς ἕτερον τοῦ ἑῴου Εὐρώπης Σβάϊτζ). Când a văzut-o însă de aproape, şi-a dat numai decât seama cât de departe de adevăr erau cele auzite şi cetite de dânsul. Şi «poliglotul» Cantemir, adaugă Philippide, în cartea sa despre Moldova «spune că în partea de Apus a Moldovii se află munţi mari şi înalţi foarte». Dar, «dacă pentru astfel de munţi ne folosim de asemenea epitete, ce ne va mai rămânea de zis, când vom avea sa spunem ceva despre Olimp şi Parnas şi Helicon, despre munţii Splugen şi Blanc ?».

«Este, în adevăr, Ardealul, ca şi Sviţera, înconjurat şi acoperit de munţi» ; dar a conchide de aci că e «asemenea cu aceia», nu e drept. Acolo sunt munţii sălbateci, stâncoşi, tăiaţi de prăpăstii adânci ; ei au vârfuri pleşuve, acoperite de zăpezi în cea mai mare parte a anului, unele chiar în totdeauna, înfiorând pe trecător cu priveliştea lor monstruoasă. Sunt douăzeci de ani aproape de când autorul a fost la Chur şi «încă şi acum», mărturiseşte dânsul, «trăieşte vie în închipuirea mea, puternic întipărită, icoana locului înfricoşător, ca şi cum aş fi văzut-o ieri». Cu o plăcută emoţie îşi aduce aminte de drumul prăpăstios dela Chur, de valea adâncă a Rinului în spume, la picioarele muntelui ce atârnă ameninţător deasupra, — înfiorătoare privelişte, de îţi îngheţă sângele în vine» (νὴ τὴν ἀλήθειαν, τὸ αἷμα ἐν ταῖς ἀρτηρίαις μικροῦ, τὸ λεγόμενον, ἐπήτετο. A trecut pe acolo adevărate «punţi aeriene», aruncate din culme în culme, «mai înalte decât faimoasele grădini ale Semiramidei».

Astfel de călătorie a făcut dela St. Gall sau mai bine, dela Chur, prin Splugen, până la Chiavenna, la un ceas de lacul Como. Dar călătoria prin partea de Miază-zi a Ardealului e «ca o plimbare într'o prea frumoasă grădină». (ὥσπερ τις ἐν καλλίστῳ περιβόλῳ περίπατος). Căci, dela culmea ce desparte Banatul de Ardeal şi până la Breţcu, aproape de munţii Moldovii, pretutindeni se oferă ochilor frumoase culmi line, acoperite de copaci până sus, tăiate de câmpii şi mai frumoase. « Poziţia Bălgradului, aşezat sus pe malul Mureşului, e mai frumoasă şi mai plăcută decât multe poziţii frumoase». Stejarul, fagul, ulmul, arţarul acoperă de obiceiu culmile munţilor.

«Patru şiruri dulci» sunt de trecut, dacă străbaţi partea de Miază-zi a Ardealului, « din vârfurile Banatului până într'ale Moldovii». « Cel d'intâi e acela în care se află Casova şi Casoviţa, al doilea la Apus de Sibiiu, ca la trei ceasuri ; al treilea e la Sudul Braşovului şi al patrulea, cel pe care trebue să-l treci când mergi dela Breţcu în Moldova». Aici întâlneşti vama austriacă, la picioarele muntelui, către Răsărit. Urcuşul e foarte greu când plouă, din pricina noroiului. Dela Braşov până la Breţcu, cale de vr'o douăzeci de ceasuri, mergi prin şes. Şi Făgăraşul, «între Sibiiu şi Bra-

şov, la câteva minute de Olt, e aşezat într'o foarte frumoasă câmpie, ca şi Sibiiul şi Sebeşul».

Philippide a trecut, la Răsărit de Sibiiu, Oltul. Mureşul l-a văzut adesea „şi de departe şi de aproape", în albia-i săpată la poalele culmei ce sfârşeşte aici, „şi corăbii plutind pe dânsul, încărcate cu sare". Mai înainte de a ajunge la Făgăraş, a trecut o mulţime de pâraie limpezi, ce veniau din muntele dela dreapta, care merge până la Braşov. Atâta mulţime de pâraie n'a văzut „nicăeri aiurea", „căci aproape la fiecare minută trebuia să treci un pârâu".

Şirul acesta de munţi, paralel cu drumul, e mai înalt decât cele văzute în Ardeal. Dar şi aşa înălţimea lui nu e mai mare decât a celor de pe lângă Strasbourg, „şi Pelionul nostru faţă de dânsul e ca un turn alături de o colibă" (πύργος ἐστὶ καλύβῃ παραβαλλόμενος).

Braşovul e „închis de toate parţile de munţi", o adevărată „strâmtoare" (κλεισώρεια), cu singure două intrări de către Apus, aproape una de alta şi despărţite printr'un deal „mare şi gol", pe care e şi o „cetate". Un munte se ridică la Miază-zi asupra capetelor locuitorilor, înalt de vr'o două sute de stânjini şi «acoperit către Apus de copaci ce-şi scutură frunza, de redii şi iarbă spre Rasarit". Intre ele autorul însemnează cu mirare „pietre", stânca, pe care aici a văzut-o întâia oara.

Inainte de a intra în Braşov, străbătând câmpia de lânga oraş, a văzut, la Miază-zi, o pădure ce i s'a părut foarte curioasa, alcătuită „din copaci întotdeauna verzi şi din cei care-şi scutură frunzele", lucru ce se puteà deosebì uşor, căci era în Octomvrie. Asemenea păduri a văzut şi între „vamă" şi Hârja, „cel d'intâi sat al Moldovii», când mergi dela Breţcu. Unii i-au spus că mai sunt şi între judeţul Piatra şi Ardeal.

Drumul dela „vamă" în Moldova e drum de care, dar neîngrijit şi deci anevoie de umblat. Oituzul îşi mână pe alături apele cristaline peste pietre, vâjiind plăcut, „nesuferit de şerpuit" şi, din această pricină, uneori primejdios.

Indată ce treci în Moldova, culmile încep a se prelungi, „goale de copaci" acum, şi „nu din sărăcia pământului, ci din risipa si calicia locuitorilor".

Dupa Hârja, al doilea sat, mult mai mare decât cel d'intâi, e Grozeşti, în stânga Oituzului şi acesta ca şi cellalt, de care e departe ca la două ceasuri. Drumul între dânsele, „din pricina şerpuirii râului, nefiind nici o punte", e „foarte greu de umblat". „De douăzeci şi cinci de ori aproape eşti silit să treci râul", apa ajungând „ până la burta cailor". Călătorul nostru a văzut între aceste sate colibe şi ţevi, la poalele culmilor, de unde se scoate păcura, cu care oamenii îşi ung osiile, pentru ca să nu se aprinză.

„Pietre peste măsură de mari" nici aici n'a văzut, ca în Sviţera. „Pământul aici pare un amestec de două soiuri: acela în

care se răsfață stejarul și fagul și acela care prieşte bradului şi molifului".

„Munții mai înalți ai Ardealului" urmează dânsul, „am auzit că se văd la Miază-noapte, pe lângă Bistrița, dar și aceia par a nu fi atât de înalți pre cât spun unii cari n'au văzut Olimpul şi Parnasul şi Heliconul şi Alpii". Philippide n'a auzit să fie undeva în Ardeal munți acoperiți de zăpadă, cum sunt Olimpul și Parnasul, deși aproape de marea și într'o climă mai caldă și cum este Etna Siciliei, unde nici soarele de foc, nici faurăriile aprinse ale lui Hephaistos „nu sunt în stare să topească vreodată zăpada de pe vârf, în jurul marelui crater".

II.

Locuitorii României.

(Pp. 23—36)

Cei dintâi locuitori ai României sunt, pentru vechimea și mulțimea lor (διὰ τὸ ἀρχαιότερον καὶ πολυανθρωπότερον), Românii. Apoi Slavii (τὰ Σλαβικὰ ἔθνη) dintre cari mulți locuesc în partea de Miazănoapte a României, iar în celelalte părți „împrăștiați numai, strămutați aici de peste Dunăre. Maghiarii, Secuii, Sașii, Armenii, Grecii, Țiganii și Turcii numai în unele cetăți pe Dunăre, în Țara-Românească; căci cei din Hotinul Moldovei, ca și Tătarii din Basarabia, când partea de peste Prut s'a alipit la Rusia. «s'au strămutat toți in Brăila și în părțile de peste Dunăre». *Țigani* sunt pretutindeni, dar mai cu seamă în Țara-Românească și Moldova, ducând cei mai mulți o viață nomadă (σκηνητικὸν βίον), mutându-și din loc în loc sălașul. *Evreii*, în orașele și târgurile din Miază-zi și Răsărit, trăind cei mai mulți din cârc umi, din arenda pământului, unii și din negoț și meşteşuguri. «Sunt în Moldova și Basarabia târguri în care aproape toți locuitorii sunt Evrei. De la Seghedin până la Bretcu, străbătând Banatul și Ardealul, n'am văzut nici un Israelit (οὐδένα ἰσραηλίτην ἑωράκαμεν)». *Greci* sunt în toată România, mai cu seamă în Ardeal, în Țara-Românească, în Moldova și Basarabia, trăind din negoț, din meşteşuguri, din arenda pământului, din cârciumi, unii și din moșii, din vii și din slujbe, arenzi, într'un cuvânt, «din servicii domnești». Iar *Armenii* «aproape toți din negoț și meşteşuguri». Ei îngrijesc și herghelii de cai, iar în Ardeal «se cârmuesc după legile lor proprii». *Sașii* se țin din cârciumi, din meşteşuguri și negoț. Unii sunt și proprietari. Aproape toți urmează «dogma lui Luther», se cârmuesc de sineși și se folosesc de limba germană. Ei nu se amestecă cu ceilalți, «cu toate că trăesc în mijlocul multor Români», căci sunt «un neam peste măsură de iubitor de sine și îngâmfat (ἐκτόπως γὰρ φίλαυτον τὸ ἔθνος καὶ περιαυτονοοῦν). In genere «toți Germanii sunt astfel, deși, altminterea, pentru priceperea lor la științe, la arte, la trebile publice și pentru chibzuința lor într'ale vieții, vrednici de consi-

derațiune și respect». *Maghiarii* și *Secuii* «trăesc din proprietăți, din munca pământului, din slujbe și din oaste». *Slavii*, ca și Românii, despre cari urmează.

Românii cei mai mulți se țin din munca pământului, din vii și pometuri, din creșterea vitelor, «peste măsură de bogat fiind pământul, aproape în toată România, și în fructe și în grâne». Unii trăesc și din proprietăți, din slujbe, arenzi, din servicii domnești, mai cu seamă în părțile de Miază-zi și Răsărit ale țării, căci «în Austria, Românii aproape nu sunt boeri». Se îndeletnicesc și cu negoțul și meșteșugurile. Intr'un cuvânt «Românii noștri nu se prea închină lui Ares, Athenei, lui Hermes și Apollo, ci mai mult Demetrei, lui Pan și Dionysos».

Locuitorii Basarabiei trăesc însă și din pescuit, având aproape Dunărea, marea, lacurile lor și Nistrul, «unde înoată o mulțime de necrezut de pești». Tătarii trăiau mai înainte din creșterea vitelor și din munca pământului, ca și satele românești din mijlocul Basarabiei, printre Tătari, și cele din jurul cetăților. Satul romanesc Chilia-Veche îngrijea de navigația gurilor Dunării, iar Cazacii din fată, din Basarabia, trăiau toți din pescuit.

Intre Tighinea și Cetatea-Albă, de-alungul Nistrului, sunt sate românești, „atârnate mai înnainte de Constantinopole". Locuitorii acestor sate, „din pricina rodniciei locului, a îngrijirii și chibzuinții lor", erau „cei mai fericiți Români". Ei n'au aici lemne, pentru încălzit, și-și fac din bălegarul vitelor niște turte mai mari de-o palmă, (πλίνθους ὑπερσπιθαμιαίας), pe care, uscându-le la soare, le au iarna pentru foc.

„Mai sunt Români și dincolo de Nistru, în satele Poloniei de odinioară, emigrați acolo din Moldova; dar și mai departe, dincolo de fluviul Bug (Hypanis al Elenilor), între acesta și Borysthenes (Nipru) sunt sate întregi românești, înainte vreme Românii emigrând acolo de dincoace de Nistru, nădăjduind poate o viață mai bună în aceste strămutări, sau ne mai putând îndura silniciile Tatarilor și Turcilor și refugiindu-se acolo, la oameni de aceiași lege".

„Dar încă și mai mulți Români sunt împrăștiați dincolo de Dunăre, în Bulgaria, în Serbia, în Macedonia și până înnăuntrul Tessaliei și Epirului, ca o insulă (πολλοστημόριον) între Bulgari, Sârbi și Greci, cu cari s'au amestecat, și se numesc pe dânșii până astăzi Români, în limba lor românească, în care s'au introdus multe cuvinte și expresii și idiotisme ale neamurilor vecine". Căci altfel nu s'a putut întâmpla, și să nu încerce nimeni a găsi altă obârșie Românilor de peste Dunăre decât elementul românesc din stânga fluviului. Românii mai vechi de *dincoace* (πρωτορουμοῦνοι) nu pot veni din cei de *dincolo* de Dunăre, „cum și-au închipuit unii, prieteni ai lingușirii mai mult de cât ai adevărului, sau amăgiți de numele *rumùnos* atât de puțin deosebit de *rumniòs*". Mai sunt sate românești acolo unde „limba grecească este comună Românilor".

Sunt așa dar Români, avându-și chiar sate proprii, în Bul-

garia, în Serbia, în Turcia, mai cu seamă în târguri şi oraşe. Mult mai mulţi locuesc „în jurul Bitoliei, în Macedonia, unde sunt şi sate româneşti, şi, dacă mergi de aici mai departe, încă îi întâlneşti în număr mare, şi în sate proprii, şi amestecaţi cu alţii", până la Voscopole (Moscopole) oraş „atât de înfloritor mai înainte prin meşteşuguri şi negoţ". Rămăşiţe ale strălucirii lui trecute sunt astăzi ca la 200 de familii [1]). Numeroşii locuitori ai Moscopolei, din pricina certurilor dintre dânşii, s'au risipit aiurea, unde fiecare socotia să-şi afle o viaţă mai liniştită şi mai plină de câştig. «Mulţi dintre dânşii se află în oraşele Ungariei, învîrtind tot felul de negoţuri şi în Viena şi în alte oraşe ale Germaniei şi Poloniei». Incă şi mai mulţi «în oraşele, târgurile şi satele Turciei». Dar autorul i-a văzut pe aceşti Voscopoliţi smulşi de la vatra lor chiar în locul său natal Miliès, sub muntele Pelionului, în partea de Miază-zi, unde veniseră cu femeile si copiii. Doi dintr'înşii «îşi câştigau viaţa cu arămăria sau, mai bine zis, cu făurăria», iar un al treilea era armurier. Femeile lor «erau cele mai bune împletitoare de ciorapi (περικνημίων καὶ περιποδίων ἦσαν ἄρισται πλέκτριαι)» [2]).

«Meţovo, târg renumit în Pind, pe drumul de la Tricala şi Grebena la Iannina, şi cele cinci sate din jurul său sunt româneşti». Limba grecească se vorbeşte în Meţovo, unde e şi şcoală grecească şi de unde au ieşit oameni învăţaţi, dintre cari cel d'întâi e Nicolae Zerzulis. Din târgul acesta pornesc mulţi în toate părţile Europei, după negoţ.

La Apus de Meţovo, spre Zagora, sunt româneşti satele: *Doliani, Grebeniţi, Floru, Dragai* (Διργγάϊον), *Băiasa* (Βοβοῦσα) şi altele. Către Nord *Crania, Avdella, Perivole.* In dreptul Cònitei: *Samarina, Furca* şi, în faţa Elasonei, *Vlaholivada,* târg unde e şi şcoală grecească, *Cochinoplò, Fteri.* Apoi *Neohori* către Serfige şi, în jurul Tesalonicului, un sat mare românesc, ai cărui locuitori, din incuria păstorului, sunt mahomedani, de şi nu ştiu boabă turceşte, vorbind numai româneşte [3]). Nu departe de oraşul Castoria este târgul românesc *Clisura,* patria multor oameni învăţaţi.

Către Sud-vest de Meţovo Daniel Philippide înseamnă iarăşi sate româneşti, dintre care cele d'intâi se chiamă *Calarite* şi *Săracu* (Σιρακώ). Locuitorii lor cei mai mulţi sunt vestiţii καπποῦτάδες,

---

[1]) Cf. V. Diamandi, *Renseignements statistiques sur la population roumaine dela Pénins. des Balkans,* în Biblioteca Cazacovici, 1, Paris 1906, pag. 24, care dă acelaş număr de familii.

[2]) Cf. Ioan Neniţescu, *Dela Românii din Turcia europeană,* Buc., 1895, unde se vorbeşte despre vestiţii ciorapi infloraţi lucraţi de femeile Aromânce, p. 77).

[3]) De sigur *Nânta,* cu 500 case româneşti. V. V. Diamandi, *o. c.,* p. 25.

fabricanţi de mantale de păr de capră, *κάππα*[1]), îmblănite iarna cu lână neagră, din care cele mai bune şi mai scumpe se lucrează în satele de la Nord de Pelion, iar mai proaste şi mai ieftine în târgul *Litohoros*. Aceste vestminte călătoresc în oraşele maritime ale Italiei, unde meşterii trec, în fiecare an, iernând chiar dincolo de Adriatica[2]).

Spre S.-Est de Pind, pe lângă izvoarele fluviului Acheloos, sunt alte sate româneşti, dintre care cele mai depărtate de Meţovo se chiamă: *Hălichi* (Χαλίκιον), *Livinița, Crania, Nevodi* (Νεβόδιον) *Verizoviki* (Βοροβίκον), *Cocli* (Κοκλέοι), *Castania, Clinovo, Pertuli* (Πετρούλιον) şi *Veternicu* (Βετρινίκιον).

Locuitorii acestor sate şi ai celorlalte trăiesc din oi şi catâri, aceştia slujind să ducă samarele, încărcate cu roadele câmpului, pentru vânzare, la târguri. Românii vin cu aceste produse până în satul autorului, la Miliès, unde, lăsându-şi marfa, cumpără unt-de-lemnul şi smochinele uscate, pe care le încarcă şi le duc să le vândă în altă parte, unde e nevoie de ele.

Ciobanii îşi duc vara oile multe la păşune, pe munţi, departe de Mare. Iarna se lasă pe ţărmuri, în părţile golfului Pagasetic şi mai cu seamă pe sub muntele Othrys, „unde iernează multe zecimi de mii de oi“, şi în altă parte, unde sunt locuri mai bune de iernat. Unii pornesc în aceste migraţiuni păstoreşti cu femeile şi copiii, cu toată casa, şi „o privelişte vrednică de văzut sunt adesea căsătoriile făcute sub cerul liber şi horele păstoreşti (ποιμενοχορούς), ce le însoţesc şi miresele purtate din stână în stână cu alaiu păstoresc (*καὶ νύμφας ἀπὸ μάνδρας ἐς μάνδραν. πομπῇ ποιμενικῇ ἀγομένας*), a cărui frumuseţe nu stă în strălucirea şi scumpetea hainelor, ci în veselia şi strălucirea şi bucuria întipărită pe feţele ciobanilor şi ciobăniţelor»[3]). Autorul îi socoate cu mult mai fericiţi decât ceilalţi Români, cari stau neclintiţi la tejgheaua prăvăliei lor, pentru câştigul în care-şi pun fericirea [4]).

---

[1]) Vestite încă din vremea lui Prodromos, v. N. Iorga, *Istoria Românilor din Penins la Balcanică*, Buc., 1919, p. 38.

[2]) Cf. I. Arginteanu, *Istoria Românilor Macedoneni*, p. 251 şi Abeleanu *Neamul aromânesc din Macedonia*, Buc., 1916, p. 73. W. Martin-Leacke, care scrie în aceiaşi vreme cu Philippide, însemnează şi dânsul, aproape în aceiaşi termeni, acest răspândit fabricat al industriei româneşti dela Pind. In ale sale *Researches in Greece*, London, 1814, cetim la p. 373: «In common with many of the Greeks and Albanians, they have some coarse woollen manufactures, particularly that of the cloak called *κάπα* by the Greeks, and Gréco by the Italians, and for which they find a ready sale in the Adriatic».

[3]) In *Paştile pe drumuri la Aromâni*, «Vieaţa nouă», XIV, 12 1 Febr. 1919), d, Papahagi arată cum această exuberanţă de viaţă, în cântece şi veselie mare, este acolo, după 100 de ani, aceiaşi.

[4]) Aproape aceleaşi lucruri la Leacke, o. c., p. 173: *„The greater part of the lower classes are shepherds, the nature of the country admitting of the employment of but few hands in the labors of agriculture, while their*

In genere «Românii de peste Dunăre erau şi sunt încă mulţi păstori, şi numele de Vlah, cu care-i numesc străinii, e sinonim cu păstor, şi *Voscopolis* însuşi însemnează oraşul păstorilor.» Numărul lor se ridică la 80.000 de suflete. Ei sunt toţi «urmaşii celor cari s'au refugiat de lângă Dunăre la Miază-zi, ajungând până în satele Tesaliei şi Epirului», în căutarea unei vieţi făra primejdii, după pustiirea locurilor din dreapta Dunării, pe timpul lui Attila. Unii s'au strămutat din ambele părţi ale fluviului chiar înainte de Attila şi după dânsul, părăsind locurile care adeseori cădeau sub stăpînirea barbarilor.

III.

Armenii şi Ţiganii.

(Pp. 36 — 53)

Neamurile acestea fac obiectul unui lung capitol special. După ce lămureşte imprejurările care i-au adus în ţările noastre şi felul lor de viaţă, învăţatul grec face o digresiune asupra Ţinutului de unde şi-au luat drumul: Caucasul, cu mozaicul său de popoare, ocupă zece pagini, care ies din sfera interesului nostru.

Iată ce aflăm asupra Armenilor şi Ţiganilor din ţările române. Pe când domnia în Moldova Alexandru-cel-Bun, «cu adevărat bun», «veniră două neamuri de la Răsărit în Moldova» : Faraonii, «pe care Moldovenii îi numesc Ţigani», puţin mai înainte şi, după dânşii, Armenii. Aceştia risipindu-se pe vremea lui Leon Impăratul, care a vrut să le schimbe dogma, s'au ridicat, după ce Turcii le-au distrus Domnia, şi «împreună cu Episcopul vechei lor dogme» au venit, prin mijlocul Tătarilor, ca şi Ţiganii, în Galiţia, de unde „ca la trei mii de familii dintr'înşii au fost chemaţi pentru negoţ în Moldova". Mai târziu, din pricina tulburărilor, cei mai mulţi au trecut în Ardeal.

---

mountains afford in the summer season the finest pasture for cattle. Of the upper classes, some are setled as merchants in Turkey, Italy, and other parts of the Mediterranean; others, less opulent, gain a maintenance in the towns of Turkey as shopkeepers, artisans, and laborers in different branches. Their sober, economical, and industrious habits, give them great advantages over the Greeks, who affect to despise them for their imputet inferiority of mental endowments and politeness. They are nevertheless esteemed, even in Greece, for their skill in the working of gold and silver, and a large proportion of the ornaments of this kind, used in the dress, arms, and furniture, of the Greeks and Albanians, are wrougt, by Vlákhi... *Their sheperds are so well known in Greece, that most of the great proprietors either hire Vlakhiotes to take care of their flocks, or let them to these people, who generally render themselves accountableto the proprietors for a stipulated annual increase of numbers».*

Ţiganii, pornind mai întâi din Caucas şi umblând de colo până colo, „sub vestitul Timur-Bei sau Timur-lenc" s'au strămutat din părţile Caucasului, rătăcind în multe locuri, sub şefii lor proprii, şi au ajuns în sfîrşit în Moldova, trăind, nu din creşterea vitelor şi din hoţie, „ca neamurile venite aici mai înainte, din Răsarit", ci „din arămărie, din strângerea nisipului de aur, din catâri, din facerea de ciururi, site, albii, lopeţi şi din alte lucruri asemenea." Dar nici furtul nu lipseşte din obiceiurile lor.

Fiind prea numeroşi pentru puterile ţării, mulţi dintr'înşii au trecut în lăuntrul Europei şi, cu scrisori dela Impăratul Sigismund, au ajuns până în Germania, Franţa şi Italia. Mulţi au rămas şi în restul României şi în Ungaria. Cei din Ţara-Românească şi din Moldova nu pot suferì viaţa aşezată. Unii sunt proprietatea Domnilor, alţii a boierilor şi mânăstirilor, „căci nu numai aici omul, cea mai nobilă făptură, a ajuns proprietatea omului". Şi unii sunt sălbateci, schimbându-şi necontenit locul şi plătind numai stăpânilor un bir anual. Ei se numesc după felul lor de viaţă şi se folosesc de limba lor proprie, „în care se aud multe cuvinte greceşti" [1]). Alţii duc viaţă aşezată, pe lângă stăpânii lor, întrebuinţaţi a gătì bucatele, a face prăjituri, a frământa pâne, a măturà, a mânà caii, a toarce, a spălà rufele, a îndeplinì în sfârşit celelalte servicii ale casei. Alţii, tot aşezaţi, locuiesc în oraşe şi târguri, « ca lăutari, bucătari şi vizitii, în serviciul cui vrea să le plătească anual, ca fierari şi cârpaci şi alte proaste meşteşuguri îndeplinind şi plătind stăpânilor un bir anume pe an".

Ţiganii nomazi plătesc de asemenea un bir hotărît, pe care de multe ori îl scot din furtişag. Ei cresc şi catâri, pentru a-i vinde, îngrijindu-se de iepe şi de măgari gonitori. Această marfă o duc până la poalele Pelionului.

„Lăutari în Ţara-Românească şi Moldova sunt numai Ţiganii". Foarte dibaci a cânta din instrumente cu coarde şi din fluere, ei singuri desfătează lumea la ospeţe, la nunţi şi chefuri, căci „Ţigan este oarecum sinonim cu muzicant". Şi în Constantinopole „cei mai buni scripcari sunt Ţiganii din România".

Incă şi pe vremea autorului strâng aurul Ţiganii nomazi în toată România, şi ei ştiu mai bine decât oricine în care anume râuri şi în ce parte a lor se găsesc mai uşor fărâmele de aur, şi o câtime hotărîtă din acestea se aducea, în loc de monedă, drept bir, Domniţelor şi în Ţara-Românească şi în Moldova.

Ştiu să facă şi minuni Ţiganii şi mai cu seamă Ţigăncile. Pot scoate din adâncimile Iadului pe dracul şi a-l aduce aievea sub ochii tăi, prin nişte descântece tainice, „la care bietul drac trebue să se supună şi dacă n'ar vrea". Destăinuirea soartei, prevestirea căsniciilor fericite, prezicerea viitorului, toate acestea sunt „cele mai uşoare jucării" pentru Ţigănci. Dar, lucru minunat, unii dintre

---

[1]) Cantemir, *Descrierea Moldovei*, zice despre limba Ţiganilor: «o amestecătură de cuvinte curat greceşti şi altele persiceşti».

Țigani se pot face și morți, când vor, întru nimic deosebindu-se de mortul adevărat, ale cărui toate semnele le are: încetarea pulsului, a rasuflărei și paloarea. Philippide n'a văzut însuși acest lucru, dar l-a auzit dela oameni serioși.

IV.

Pământul României. Observații.

(Pp. 53—73)

Pământul României e în unele parți neted, în altele nu. De la Seghedin, oraș unguresc în dreapta Tisei, pâna la Lugoj e câmpie întinsa și oamenii n'au nevoie să împiedece câte o roată ori două cu lanțuri sau otgoane. Alții i-au spus că tot câmpie netedă e până la Brod și până la Belgrad, și dela Pesta până la Debrețin și de acolo până în Ardeal, afara de cateva dealuri și culmi marunte, ca în Buda, „unde se vede Palatul Regilor maghiari pe o înnălțime".

Dela Lugoj câmpia începe a nu mai fi netedă și apar munții. Ardealul am vazut că e o câmpie acoperită de înălțimi. Câmpie este și Țara-Româneasca, dela un capat până la cellalt, cum a văzut-o însuși autorul, străbătând-o dela Giurgiu până la Focșani. Ea se întinde până aproape de Tecuci. Ținutul din jurul Craiovii e accidentat, după cum a auzit—caci Oltenia n'a văzut-o Philippide—și calătorii împiedecă acolo adesea roțile, afară numai când drumul merge pe vale. Câmpie și dela Focșani până la Brăila. De acolo până la Galați și până la Iași șiruri de dealuri; căci toată Moldova e un teren accidentat. O câmpie mare este însă de la Bacău până la Roman și mai încolo, pana la Siret, mai mare în lungime de cât în lațime. Sunt și poiene în munți și pe văile râurilor, foarte frumoase, „opera apelor și a timpului", fără îndoială.

Dela Iași până la Chișinău, „Capitala Moldovii de peste Prut sau Basarabiei", ținutul e întretaiat de dealuri, și la mijloc mai mult, de unde își ia izvorul pârâul Bâcul. De aici, calea până la Chișinău e netedă, pe valea Bâcului. Mai înainte de a ajunge la Chișinău, ca la un ceas, valea se lărgește ca o câmpie mică, apoi dealurile se închid, lăsând numai Bâcului trecere. Așa ceva a mai văzut autorul la Orhei, pe cursul Răutului. Locurile se numesc „pe românește" Cheia-Bâcului și Cheia-Rautului. Ceva mai încolo, spre Chișinău, la stânga, un șir de pietre drepte. In mijlocul lor se văd urmele unei măguri. Pietrele sunt necioplite și mari, în cât „nici pe cea mai mică n'ar putea-o urnì doi catâri", zice în stilul lui Pausanias, Philippide, care le crede „lucru ciclopic", făcut, poate, pentru îngroparea unui Rege cimerian (πάντως κυκλόπειον τοῦτο τὸ ἔργον, καὶ τέθαμμένῳ τινί, κιμμερίων βασιλεῖ ὑπὸ τὸν λόφον ἴσως πεποίηται ›. Le amintește, adugă dânsul, și Cantemir [1]).

---

[1]) *Descr. Mold.*, ed. Ac. Rom., p. 15: Nu departe de aici (Chișinău) se vede un șir de pietre foarte mari, așezate în linie dreaptă, ca și cum ar fi

De la Chişinău la Bender, depărtare ca la opt ceasuri, „locul e cu totul accidentat, drumul însă neted, în dreapta Bâcului". Benderul e „cetate mare", pe malul din dreapta Nistrului „la trei-patru stânjeni de suprafaţa fluviului". Dealuri, la un ceas, două de cetate, „încununează de toate părţile câmpia cea mică", afară de către Răsărit şi dincolo de fluviu, unde e loc şes. De la Bender apoi până la Căuşani locul nu e neted, dar drumul urcă încet, apoi se netezeşte în câmpie.

„Căuşanii e aşezat într'o vale închisă şi Nistrul, când îşi umflă apele, ajunge până la un sfert de ceas supt dânsul". De la primul sat, lângă Nistru, drumul se netezeşte iarăşi. Când ajungi la cea d'intâi măgură, „care e cea d'intâi şi în mărime", Tudora, dela satul nu mult mai jos cu acelaş nume, locul se deschide şi ai „priveliştea cea mai frumoasă, locurile desfăşurându-se lin, de jur împrejur". Vederea se întinde „foarte desfătătoare" departe, „până la Cetatea-Albă şi dincolo de dânsa, deşi e o distanţă de cinci ceasuri şi mai bine". La o jumătate de ceas mai jos, începe golful „pe care îl fac Marea şi Nistrul, amestecându-se". El se desfăşură întreg dela măgura Tudorei şi face „priveliştea cea frumoasă şi mai încântătoare". De aici până la Cetatea-Albă locul se întinde, câmpia se înclină puţin şi calea e netedă. Mai jos de măgură, ca la o jumătate de ceas, se vede şi un turn, mai înainte cetate şi un sat, Palanca, unde erà odinioară târg şi vad de trecere peste Nistru.

Dela Chişinău până la Orhei locul e accidentat şi se deschide la Apus de Orhei. Apoi iarăşi neregulat până la Bălţi, unde se netezeşte. De aci înainte nu mai e câmpie, locul se închide între dealuri şi aşa merge până în Polonia, afară de unele locuri, cum e la capătul judeţului Iaşi, unde pârâul Ţuţora îl desparte de ţinutul Hotinului, şi dela Hotin spre Noua-Suliţă, unde se face o câmpie lungă.

Philippide descrie mai departe înfăţişarea pământului prin Galiţia, Polonia, Silezia, Bavaria, Belgia şi Olanda, până la Paris, încheiând că nicăeri câmpiile nu sunt atât de mari ca cele din Ungaria şi România.

In genere a aflat că părţile de Răsărit ale Basarabiei sunt accidentate, cele de Apus câmpie. «Ţinutul e cu totul fără copaci, deşi are pământ bun şi rodnic şi dă păşune grasă din belşug, fiind

---

puse înadins de mâna de om. Insă atât mărimea pietrelor cât şi lungimea seriei nu ne lasă a crede aceasta, pentru că unele dintr'însele sunt în patru colţuri, de câte trei şi patru coţi de mari şi seria lor se întinde peste Nistru, până în Crimeea. In limba ţării se chiamă *Cheile Bâcului*, şi prostimea crede că este o lucrare a celor necuraţi, carii ar fi conjuraţi să astupe apa Bâcului. Cu adevărat este că mai mulţi Domni au cercat să astupe albia acestei ape, care curge o bună bucată printre munţi, vrând a preface în baltă locurile de acolo, care nu sunt bune decât pentru fânaţă, dar acest lucru niciodată nu s'a putut aduce la cale».

adevărata crescătoare de vite a Moldovii (κτηνοβότειρα μᾶλλον τῆς Μολδόβης). Erau înainte și păduri, «ale căror urme încă se văd pe alocurea». A auzit că și dela Moscova până la Liov și Cazan pământul e tăiat de înălțimi, și dela Moscova până în România coborî mereu. «Nu cumva», se întreabă cu haz autorul, «toată suprafața planetei noastre a ajuns ca fața sbârcită a unei babe?».

In Capitolul de «Observații», Philippide face un Excurs asupra movilelor ce întâmpinase în călătoria sa prin Ungaria și în unele locuri ale Moldovii. El credea odată că aceste movile le-au făcut cei vechi «ca să vadă luna nouă»; dar, cetind acum din nou pe Herodot, și-a schimbat părerea și le socoate «morminte sau mausolee ale regilor ori șefilor Schiți», monumente de sigur ale «barbariei superstițioase». Movile n'a văzut pretutindeni în Moldova, «că i în jurul Iașilor nu se vede nici una, nici până la Chișinău». Dar în jurul acestui oraș a văzut șase sau șapte. Și la Apus de Orhei și lângă Bălți iarăși. Când a trecut Țuțora a numărat vr'o șase. Dar cele mai multe le-a văzut în Basarabia când a trecut pe lângă Tudora, de unde a numărat vr'o treisprezece. Dela Cernăuți și până la Liov a văzut numai una sau două. Tudora, «ca și mult vestita Movila-Raboaia din dreapta Prutului, pare a fi mormântul vr'unui mare rege». Philippide împărtășește aici cetitorului ce spune în privința movilelor «părintele istoriei». După aceia, povestește cum unul din proprietarii moldoveni, nu cu mult înainte, vrând să ridice o biserică într'un loc unde erà o asemenea movilă, a pus lucrători s'o sape și să netezească locul. După ce sfârșì lucrul, unul din aceștia izbì cu picioarele în pământ și auzì zgomot dedesubt, unde, din putrezirea lemnelor ce acoperiau groapa, ori din infiltrația apei, se făcuse un spațiu gol. Ei săpară atunci mai adânc și au găsit înăuntru «o grămadă de oseminte omenești», ce trebue să fi fost ale unui om deosebit, «judecând după lungimea falangelor», căci «este o vorbă din bătrâni la Români că cei de neam mare au falangele degetelor mai lungi decât ceilalți oameni». Mai erau în groapă și vase de pământ, «pe care le numeau opaițe (οὓς λύχνους ὠνόμαζον)». Invățatul, curios de «antichități», ar fi vrut să sape dânsul o astfel de movilă, ca să vadă cu ochii ce cuprinde, dar «să clintești cele de multă vreme nemișcate și să sapi cele din vechime rămase nesăpate» nu e ușor ori-cui și în orice loc și timp.

Cu vr'o patru ani mai înainte, în județul Dorohoiului, niște copii se jucau pe o asemenea movilă și, scormonind cum au obiceiu, în pămînt, începură a găsi monete de argint și de aur. Proprietarul locului bănuind în movila sa o comoară, puse să se sape adânc în jos și se găsiră atunci „o tingire sau căldare, (λέβης ἢ καккάβη, un urcior de argint împodobit cu săpături și slove grecești, (κάλπη ἀργυρᾶ, μετὰ γλυμμάτων καὶ γραμμάτων ἑλληνικῶν) o coroană de aur și un șarpe cu ochi de rubin, toate lucrate foarte bine și cu eleganță". Greutatea argintului erà mai bine de 60 de litre, iar a aurului peste douăsprezece, după cum însuși proprietarul i-a povestit. Și câte altele nu se vor mai fi găsit!

— exclamă autorul; dar nu te poţi aştepta ca să se spună adevărul în această privinţă. Toate cele aflate s'au dus Împăratului Alexandru şi iubitorii de antichitate le pot vedea în Petersburg.

In şesul muntean, în faţa Şiştovului, pe timpul lui Alexandru Moruzi, nişte ţărani, săpând un mormânt vechiu, supt o măgură, au găsit un vas de aur. Aflându-se acest lucru, l-au adus Domnului, şi acesta l-a trimes Sultanului. Şi cântărea vasul de aur «patru sute de dramuri turceşti, aproape trei litre» Era de formă conică, strâmt la fund, şi cineva care l-a avut în mâini i-a afirmat autorului că tremura la mişcare, «poate fiind de aur foarte curat».

Nu de mult s'a săpat o movilă şi lângă Chişinău şi s'au aflat într'însa multe oase omeneşti şi o hârcă de cal, despre care Philippide se întreabă dacă nu era cumva cupa scitică, din care avea să bea după moarte cel îngropat, (σκυθικὴ φιάλη ἐφ'ᾧ ἔχεν τὸν ταφέντα σκυθίζειν καὶ μετὰ θάνατον).

V.

Mineralele României.

(Pp. 73—81).

Partea muntoasă a României e plină de multe şi felurite metale. Şi aurul se scotea de aici înainte de Herodot. Căci el ne spune că aveau mult aur Agathyrşii şi că la Nordul Europei se găsea cel mai mult aur, iar Nordul lui Herodot «sunt fără îndoială Carpaţii». In vremea de demult aurul se găsea mai uşor «la suprafaţa pământului sau puţin înăuntru». Şi oamenii se pricepeau atunci «la meşteşugul minelor». Locuitorii din Gadeira (Cadix), în Baetica. «pe care noi îi numim barbari şi-i credem că trăiesc ca vitele», aduceau aurul până în Grecia; iar chihlibarul era adus de corăbiile scandinave, „cotind vârful peninsulei cimbrice“ [1]), până în părţile Germaniei şi mai jos, de unde se aducea apoi la Gadeira. Şi până în fundul Adriaticei se aducea cu mult mai înainte de cât se crede, căci o arată „povestirile despre chihlibar în acest loc“.

«Pe lângă aur, munţii României au şi argint, fier, aramă, argint viu, plumb, ape minerale, chihlibar, calaican, alabastru, gips, sare atât de multă în cât România e în stare să îndestuleze toată Europa».

Toate acestea se scot din «România austriacă» şi «în 1770, se bătu, după Büsching, monedă de aur, de argint şi de arama, la hereghia din Bălgrad, în valoare de vr'o două milioane de florini». Este şi o tarapană pentru aur la Baia-Mare. Iar «în România turceasca, nimic nu se scoate afară de sare, care, tăiată la o adâncime de mulţi stânjeni, se trage afară, în blocuri mari, cu macaraua». Se scoate multă si se trimite «în părţile de dincolo de Nistru şi Dunăre şi la Constantinopole, prin Galaţi».

---

[1]) Iutlanda.

Rar se vede piatră în România, afară din munţi. De aceia locuitorii îşi clădesc casele, «în Bucureşti şi Iaşi şi în celelalte oraşe şi în târguri», din cărămizi şi unii din lemn. Şi mai rare sunt pietrele la aşternutul străzilor, de aceia «uliţele oraşelor de căpetenie din Răsăritul şi Sudul României se aştern cu grinzi de lemn, şi nu toate». Din această pricină şi drumurile din oraşe şi târguri şi cele dela ţară sunt anevoe de umblat vara, pe ploi, şi iarna, când frigul nu e prea tare pentru ca să îngheţe noroiul cel mare şi morcirlele. S'ar găsi poate şi pietre pentru aşternut pe uliţe, dar «se neglijază aici». La un ceas şi jumătate în jurul Iaşilor sunt cariere, dar piatra ce se scoate dintr'însele, «moale şi fărămicioasă», nu e deloc bună pentru a se aşterne pe uliţe. Ea e alcătuită din scoici sau nisip. Dar «ca la opt ceasuri cam la Miază--noapte de Iaşi, lângă târgul Hârlău, este carieră de piatră, de scoici, în adevăr, dar tare şi anevoie de fărâmat, ca marmurele Greciei». E foarte bună pentru măcinat, şi multe pietre de moară se duc de aici în împrejurimi, «singură această carieră fiind în partea locului», pentru acest scop. In unele părţi, peste Prut, se văd grămezi de scoici de mare, lepădate odată de animale ce s'au sălăşluit într'însele. Printre ele sunt şi ammoniţi. Asemenea resturi nu pot fi decât «urme ale apelor revărsate odată peste aceste locuri».

Imprejurul târgului Soroca se află multă piatră «de aceia pe care himiştii o numesc halicogen», şi în albia Nistrului de alături, aşternută cu pietricele; «acesta e pământul din care, topit la foc mare, se face sticla» şi «se topeşte cu atât mai repede cu cât se amestecă într'însul potasă sau sodă, şi cu atât mai greu cu cât alcalii se află mai puţin». Dar «cu cât alcalii (potasa ori soda) se află mai puţin, cu atâta mai tare şi mai transparentă e sticla, şi cea mai curată e cea mai transparentă». Pământul acesta şi vasele făcute dintr'însul «sunt neatacate de orice acid, afără numai de cel florhidriic».

In părţile de Miază-noapte ale Moldovii s'au găsit mulţime de oase de elefant pietrificate „şi cară întregi încărcate s'au trimes la Viena“. Un prieten i-a dăruit scriitorului o bucată de falcă „ce cântăria peste şapte litre“: pentru autor sunt „semne şi acestea ale prefacerilor groaznice“.

Este şi gips mult în judeţul Piatra. Şi piatră de var pentru case încă este. Chihlibar se află din belşug în ţară, după cum s'a putut convinge însuşi autorul. „In rîul Buzău s'a găsit o bucăţică de chihlibar“, spune dânsul, „târîta cu pietricelele, şi s'a dăruit unui boier din Bucureşti, care şi-a făcut dintr'însa vârf de ciubuc“. S'a găsit şi în Siret o bucată mică, „din care s'au făcut două copci de cingătoare“, pe care Philippide, descriindu-le, dovedeşte că le-a văzut.

VI.

Plantele României și animalele domestice.

(Pp. 81-97).

Țara are un gros strat de pământ vegetal roditor. Autorul străbătuse Țara-Românească dela Giurgiu la Focșani și Moldova, ale cărei târguri le-a văzut mai toate, până la Soroca, și poate spune prin urmare, în deplină cunoștință a lucrului, că nimic nu e pe aici mai rar de cât piatra. Afară de cea din albia râurilor și de pietrișul deosebit (χαλικογῆν) dela Soroca, n'a mai întâlnit-o nicăieri. El a văzut adesea lucrători săpând pământul pentru puțuri și, la adâncime de stânjeni, nimic altceva nu scoteau de cât humă. Și dovada cea mai pipăită a „bogăției și grăsimii pământului" este că „locuitorii nu cunosc îngrășarea prin bălegar, nu numai a țarinelor, dar și a grădinilor de pomi, a viilor și a grădinilor de zarzavat". Aici crește iarba cea mai bună pentru pașunatul vitelor și „România hrănește și Românii cresc multe animale; căci au boi mulți, cai, oi și mai multe, porci, din care toate și export mare se face în părțile vecine și mai departe", mii de galbeni adunându-se din aceasta.

„Multe mii de boi se duc în Germania; mult mai multe de oi peste Dunăre și. mai cu seamă, la Constantinopole; și piei de boi încă și multă lână; porci mulți în România austriacă și în Ungaria, cai mulți în Germania". „Se cresc în unele părți și capre", iar Țiganii „îngrijesc de prăsila catârilor , cari, vânduți peste Dunăre, le aduc mare câștig, „căci în România nu se folosesc aceste animale".

„Curțile Românilor sunt pline de păsări: de găini, de gâște, de rațe, de pasări streine pe care Românii le numesc curci, iar alții găini de India, cu totul nepotrivit, din două motive: și pentru că nu seamănă de loc cu găina și pentru că din America au venit mai întâi în Europa și nu din India... Se mai cresc bibilici, pentru frumusețe mai mult de cât pentru trebuință și folos și păuni ale căror aripi se întrebuințează la facerea celor mai frumoase eventaliuri și apărătoare de muște; căci muștele sunt, vara, cei mai supărători commeseni (ὀχληρότατοι ὁμοτράπεζοι), nu numai ai oamenilor de rând, dar și ai bogaților și boierilor, ba încă și ai Domnilor. Ele se lăcomesc peste măsură în jurul feluritelor bucate, a sosurilor și a supelor celor bune. Deaceia o ceată de oameni se ostenesc în jurul meselor domnești și boerești. Margine a lăcomiei îndrăznețe, gâzele nu cunosc nici chiar bariera dinților (οὐδ αὐτὸ τὸ ἕρκος τῶν ὀδόντων γνωρίζουσιν), peste care sboară uneori, vroind a zmulge, pentru a zice astfel, îmbucătura din gură".

Cresc și porumbei în hulubării, „pentru carnea cea dulce și fragedă a puilor". Se văd la unii și „un soiu de găini cu mult mai mari de cât cele românești", dar nu se prăsesc, fiindcă nu rabdă la frig.

Țara e peste fire de bună și pentru cultura viței, „afară de

locurile, unde, din cauza muntelui şi a răcelii—ca în partea de Miază-noapte a Moldovei şi a Basarabiei şi dincolo de Siret, peste judeţul Putna—ea nu rodeşte bine şi strugurii nu se coc, din pricina răcelii şi a brumelor, care de cele mai multe ori încep încă din Septembrie şi din pricina ploilor mari ce cad, uneori, vara". Locuri sădite cu vii sunt multe, „unele vestite prin vinul cel bun, precum Odobeşti, Huşi şi mai cu seamă Cotnari". Vinul din acest din urmă Ţinut, „păstrat în pivniţe, după patru ani se schimbă în verde ca prazul şi se face foarte plăcut şi tare" [1]).

„Se exportă vin din Ţara-Românească în Ardeal şi din Moldova în Bucovina, în Polonia şi Rusia". Viţa se îngroapă iarna în pământ, căci „ţara are iarna grea" şi viţa e plăpândă la frig. In jurul Cetăţii-Albe însă viţa se lasă neîngropată şi nu se prapădeşte şi „strugurele e mai dulce aici de cât în altă parte a României".

Vii erau şi „în vechime" în România, pe vremea Geţilor şi a Sciţilor, şi locuitorii „atunci ca şi acum iubitori de băutură". „A bea ca Sciţii era o vorbă obişnuită la Eleni (τὸ σκυθίζειν καὶ ἐπισκυθίζειν, παρὰ τοῖς Ἕλλησι τέτριπτο); acum s'ar putea zice a bea ca Românii (εἴποις δ'ἂν νῦν ῥουμουνίζειν ἢ ἐπιῤῥουμουνίζειν, εἰ βούλει)". Dar beau mai cu seamă oamenii de jos, „căci e lucru rar să vezi boier beţiv (ἄρχοντα γὰρ ἰδεῖν φιλοπότην, σπάνιον)".

Se fac apoi fructe de tot felul, mulţime nenumărată, ca mere, nuci, pere, prune, cireşi. Unele se exportă în ţări străine din belşug. Se fac şi piersici şi gutui, departe de ale Greciei, ca mărime şi calitate, „afara de gutuile din Chilia-Veche, peste masură de mari". Gorunii sunt rari.

„Se exportă mari cantităţi de brânză, de unt şi pastramă în dreapta Dunărei şi la Constantinopole şi peşte sărat acolo şi în Ardeal. Incă şi miere multă şi ceară şi sământă de in şi fasole şi mazăre şi linte şi bob şi anason şi meiu". Meiu-mărunt, cu boabele „într'un singur spic", nu se cultivă aici. Inainte de toate se produc însă grâu şi alte cereale, şi „România de Răsărit şi de Miazăzi se chiamă grânarul Constantinopolei".

„Se cultivă încă, mai cu seamă în Ţara-Românească şi în Basarabia, şi pepenii galbeni şi „aşa zişii harbuji", vestiţi de buni şi de mulţi căci „grămezi se aduc în pieţe, la sfârşitul verei". Se pun în grădini şi tot felul de zarzavaturi, ca varză conopidă, morcov, sfeclă ceapă, usturoi, ridichi napi, felurite soiuri de dovleci". Apoi „aşa numitul machedonision" sau pătrunjel, ţelină, praz spanac. Iar în grădini creşte de sine iarba-grasă cu frunzele cărnoase; e atâta belşug, încât „nu de mult, în pieţele Bucureştilor, puteai cumpăra pe câţiva gologani un braţ întreg". Ţelina care în Grecia creşte şi sălbatică, „aici am văzut-o", afirmă Philippide,

---

[1]) Cf. D. Cantemir, *Descr. Mold.* (Ed. Ac. Rom.), p. 28, unde se spune că, ţinut în pivniţă adâncă şi boltită trei ani, în al patrulea an capătă atâta putere încât arde ca vinarsul. «Floarea lui este osebită de a altor vinuri, căci este verde şi, de ce se învecheşte, se şi mai înverzeşte».

„numai sămănată“. Sparanghelul de grădină nu se cultivă aici, dar crește singur din belșug pe câmpuri, „mai cu seamă în țarini“.

Ciupercile de tot felul cresc de sine, „în locurile goale și în păduri“, și unii le adună și le usucă pentru iarnă; „cele mai multe se aduc totuși aici din Polonia“. Primăvara crește din belsug un fel mai plăcut de ciuperci, „ cu piciorul gros, încrețit și cu pălăria strîmtă, conică și turtită“. Trufele (ΰδνα), ciupercile cele plăcute, „rotunde“, care „cresc supt pământ și nu se văd la suprafață“, nu știe și nici n'a auzit dacă cresc aici.

„Se cultivă și se vinde în piețe, primăvara, și vlăstarul tânăr al plantei ce se sprijină pe alta, în felul viței și hățișului, și pe care Linné o numește *humulus*, iar Românii hameiu, în două silabe, și e plină țara de dânsul nesămănat.“ Cresc de asemenea de sine și din belșug (αὐτομάτως καὶ ἀφθόνως) și se vând vara în piețe și împodobesc mesele Românilor așa zișii fragi (χαμοκεράσια). Cei de pădure se deosebesc de cei de câmp și au și nume deosebite. Smeura, „cum îi zic Românii“, crește de sine și deasă în părțile muntoase; în alte părți se sădește în grădină. Tot așa coacăzul, cu multe tulpine, ghimpos, cu „fructul în ciorchine“, roșu, „de un acru plăcut“, care se culege toamna. Se aduc de asemenea în piață pentru vânzare și așa numitele *braecocia*, (zarzăre),[1]) care se văd grămezi mari, în verile cele mănoase“. Mai bune și mai mari decât acestea sunt caisele (γαεσσά), „care se vând numai uscate, în prăvălii, ca și migdalele“. Ele se aduc aici „din locurile mai de Miază-zi“. Se seamână aici, ca și piersicii, și răsar, dar nu se îngrijesc, și nu le priește nici răceala, în cât arborele se prăpădește repede. „Căci în genere unde natura e liberă și darnică, acolo de cele mai adeseori și omul se moleșește și se lasă de grijă, și, pentru a zice astfel, se culcă“.

„Se cultivă acum în țară și lucruri necunoscute celor vechi, căci și acestea s'au adus din America în lumea veche: tutunul (ὁ ταμπάκος), numit astfel dela insula unde s'a găsit sau de unde s'a adus întâi în lumea noastră; cartofii, care sunt, ca și napii porcești, tuberculele unei plante din neamul belladonnelor sau *solanum* al lui Linné, ca și pătlăgeaua și dulcamara (lăsnicior), care crește sălbatecă prin garduri și pe drumuri, mult folosită de medici.“

„Napii porcești sunt tubercule și se mănîncă fierți, nu măcinați, — plantă ce crește în fiecare an, din soiul Florii-Soarelui, *helianthus* al lui Linné. Înaltă de un stânjin, dreaptă, cu trupina neramificată, are în vârful acesteia floarea mai mică decât a Florii-Soarelui, rotundă, turtită, înconjurată de jur împrejur de petale“.

„Toți cunosc Floarea-Soarelui, care împodobește grădinile; de asemenea porumbul“. Din acesta din urmă se exportă „în Ardeal și peste Dunăre“ o mare cantitate, „și partea cea mai prețioasă a populației, temelia întregului popor, părinții și hrănitorii orașelor, cei disprețuiți în chip netrebnic și nerecunoscător de cei

1) Cf. dialectal: *bârcoace.*

nerecunoscători şi netrebnici, se hrănesc dintr'ânsul, nu frământând făina în căpistere, nici lăsând să se dospească coca în aluat, şi făcând din această cocă dospită pâne pe care s'o coacă în cuptor, ne având nici de cum nevoie de aceasta, — ci presărând făină în apă fiartă în clocote, într'un ceaun spînzurat de asupra focului, mai în totdeuna de vârful a trei beţe prinse între ele, şi amestecând cu o lingură, ei au îndată mămăliga, fiartă şi bună de mâncat, hrană pregătită în grabă."

„Lipsă de grâu fiind adesea în ţară, din pricina secetii care stăpâneşte de cele mai multe ori vara sau a ploilor multe şi lipsă de meiu, cu care se hrănesc în de obşte locuitorii dela ţară, şi foametea nefiind din această pricină lucru rar mai înainte, Constantin Mavrocordat,[1]) care a introdus şi limba română în locul celei slave în biserică, aduse porumbul mîntuitor în ţară, şi anii secetoşi sunt în urma acestui lucru mai rari".

Autorul ne face aici descrierea pe larg a plantei şi a rodirii ei.

Bumbacul, smochinele, măslinele, rodiile, năutul, susamul, caperele, fisticurile, migdalele ş. a., cerând o climă mai caldă, nu se fac în România; ele se aduc din Sud. „Duzii aşa zişi albi se văd aici; dar creşterea viermilor de mătasă e neglijată".

VII.
Arbori.

(Pp. 97—106.)

Copaci, „in păduri cu mult mai mari înainte de cât acum", sunt în părţile de Răsărit şi Miază-zi ale ţării. Cei mai buni pentru clădirea caselor sunt stejarul, fagul şi frasinul; şi „cantaridele din frasini se strâng şi se trimet peste hotare". Apoi „multe soiuri de arţari", ulmi, tei, brazi, molifţi sălbateci, „căci pe cel purtător de cucunari nu-l iartă clima a creşte aici,"

„Păduri întregi de brazi, sau molifţi n'am văzut în Moldova", spune Philippide, „ci amestecaţi cu fagi, şi ni s'a părut curios acest lucru, aici numai văzându-l." Nici *larix* n'a văzut în Moldova. El are „frunzele lineare" şi dau, ca sparanghelul, „multe dintr'un capăt". Frunzele picură, „la sfârşitul primăverii", o reşina care „lipeşte" şi „are înfăţişarea smirnei"; ea „se strânge, şi se vinde şi are putere de a curăţi". Cresc încă şi ienuperi şi plopi şi sălcii de multe feluri şi mesteacăni, „numiţi, în deobşte, lemn alb, latineşte *betulae*, şi care se văd pe lângă pâraie şi înveselesc locurile triste". „Dar păduri întregi dintr'înşii n'am văzut aici, ca aiurea».

Cresc şi moşmonul, lămâiţa, aninul. Castani sălbateci în Apu-

1) Cf. N. Iorga, *Vechimea porumbului la noi*, în „Rev. Istorică", VI. (1920), p. 170 urm.

sul Țării-Româneşti şi în unele părţi ale Moldovei. Apoi meri sălbateci, cireşi şi pruni şi viţă sălbatecă; «păduri întregi de nuci», fructul cărora se exportă în Rusia. Aluni sălbateci sunt mulţi, mai puţini de cei buni, „numai la Grecii din Botoşani." De aceia alunele se aduc „de afară", „din părţile de lângă Mare". Platanii, „podoaba pieţelor şi izvoarelor şi altor locuri din Grecia", nu cresc aici, din pricina răcelii, şi nici porumbarii, nici mirţii, nici cătina, cu coaja crăpată şi cea cu coaja netedă, „cărora Theophrast le zice ανδράχναι", nici prinarii şi eleoprinarii.

„*Hys* (ὗς) numesc Galaţii din Frigia, în limba lor, ca şi acum Francezii, acest copac, un soiu cu frunzele ghimpoase, creţe, altul cu frunzele netede". Rodul său, ca al mătrăgunei, „greşit socoate Pausanias că e în deobşte numitul *prinococcion*. Acesta e o boală a ramurilor de doi ani ale prinarului, care e un fel de stejar[1]), constând dintr'un şir de gogoşi unele lângă altele sau din loc în loc, pline cu o zeamă roşie ca sângele, care nu e altceva de cât mulţimea gângăniilor ce plutesc în lichid şi se hrănesc cu dînsul". Gogoşile acestea[2]) se adună şi se vând negustorilor şi văpsitorilor. Philippide, în copilărie, culesese odată din ele, pe supt muntele Pelionului, „unde întrebuinţarea lor nu se cunoaşte şi nici comerţul cu dînsele". Dar în Pelopones „se strîng şi se exportă cea mai mare parte în oraşele maritime ale Africei din faţă."

Nici lotus, nici chiparoşi, nici dafini, nici jaleşul atât de preţios în medicină, nici pipirigul „atât de folositor ţăranilor la împletituri", nu cresc pe aici. Nici pluta, siminichia, roiba şi ferula. Plopii conici, înalţi, „podoaba livezilor şi satelor Greciei", nu se văd pe aici. „In vara trecută, cutreierând satele de lângă Nistru, în Basarabia", adăugă autorul, „am văzut vr'o trei, patru plopi de aceştia .

Acum, începând oamenii a sili natura, se văd platani la Viena şi în alte oraşe ale Germaniei şi în Nordul Franţei. Dar ei n'au „măreţia" celor din Grecia.

Valeriana şi *olea pumila*[3]), plante medicinale, în mare mulţime le-a văzut în Moldova. Rădăcinile valerianei se şi exportă. Ricinul, iarbă „uriaşă", l-a văzut în unele grădini. De asemenea acacia, în grădini şi livezi. Apoi sălcioara, cu florile neobişnuit de frumos mirositoare, în cât „un singur copac e de ajuns ca să umple un sat întreg de mirosul plăcut, greu şi narcotic". Falşii castani încă se văd, ca în multe părţi ale Europei. Tisa, „cum îi zic Românii", din care se fac bastoane frumoase, creşte prin regiunile muntoase ale României.

„Basarabia e mai roditoare de cât Moldova; căci grâul dă sămînţa de două zeci de ori mai mult, şi oi şi boi mai mulţi şi

---

1) Chêne vert.

2) Graines d'écarlate.

3) In text: Χαμαίυλα(?)

mai frumoşi sunt dincolo de Prut. Peste Siret, în Moldova de sus, grâul nu se face mai mult de cât de trei ori".

VIII.

Animale sălbatice.

(Pp. 106—108).

Urşii mari sunt rari; mai mulţi de cei mici, „pe care, învăţându-i să joace, îi poartă Ţiganii prin oraşe şi târguri, făcând pentru un mic cîştig, desfătare oamenilor". Lupi, „prăpădul turmelor", cerbi, căprioare, mulţime de iepuri, „ale căror piei se si exportă în Germania", vulpi şi veveriţe. „Inainte vreme se aflau şi oi sălbatice şi cai sălbateci. Bouri erau mai mulţi înainte, şi stema Moldovii e capul de bour; acum animalul e rar, ca şi elanul în Germania".

„In insulele de la Gurile Dunării se sălăşluesc lupi şi urşi şi vidre şi alte animale sălbatece".

Pasări, prin munţi şi bălţi, prin păduri şi crânguri, prin câmpii şi poiene, „sunt atâtea neamuri, câte şi domestice"; ba raţe „sunt mai multe neamuri sălbatece de cât domestice" şi altele tot astfel.

Cele d'întâi, prin mărimea lor, sunt dropiile, căci ele cântăresc „douăzeci de litre şi mai bine". E „pasăre şireată, anevoie de prins şi nu se poate domestici". În stoluri mari nu se văd. Apoi mulţime de porumbei, de potârnichi, „care se prind în număr covârşitor iarna", prepeliţe, pasări călătoare, prin August şi Septemvrie. Se află de asemenea cârsteiul şi ierunca, „pe care Francezii o numesc *gelinotte*» [1]). Acestea pe la munte. De asemenea sitari şi becaţe, „foarte căutate de cei mâncăcioşi", mierle şi sturzi, grauri, „în stoluri mari, ce prăpădesc viile", becaţine, ghionoaie, coţofane, corbi, stoluri de vrăbii, piţigoi, vulturi, ulii, lebede, stoluri de berze şi cocori, „călătoare şi acestea". În sfârşit, şoimi, şi „soiul vestit la vânătoare", croncani şi cioace în stoluri, „conlocuitorii oamenilor în totdeauna, în oraşe", pelicani, «cu ciocurile monstruoase" şi altele.

---

1) Cf. D. Cantemir, *o. c.*, p. 34: „Se mai găseşte încă în Moldavia şi la margenile Pocuţiei o pasăre ce se numeşte de locuitori ***ierunca*** şi de Poloni *glusca*, adecă surdă, şi este asemenea cocoşului de gotca, însă mai mică şi de o fire nătângă şi surdă; şi dacă gaseşte vre-un vânător şi o sută într'un copaciu pre toate le împuşcă pe rând, şi celelalte privesc cum cade una după alta. Carnea lor este foarte gingaşă şi albă şi întrece cu gustul ei cel bun pe potârniche, încă şi pre fasan".

IX.

P e ş t i.

(Pp. 108—122).

Peşti se scot din Dunăre, din celelalte fluvii şi din bălţile Dunarii «câtime de necrezut», în cât mulţi îşi câştigă viaţa din aceasta.

In Dunăre se prind mulţi moruni, „pe care cei vechi îi numeau antacei“, şi morunul sărat „era vestit în Continent“. Se pescueşte şi în Nistru „până la târgul Raşcov, din judeţul Sorocii“. Se scot încă mulţi din „bălţile din stânga Gurii celei mai de Miază-noapte a Dunării“. Este acest peşte „cel mai mare dintre cei cari se pescuesc în Dunăre, — căci cei mai mari trag o mie de litre şi mai bine,— şi cel mai căutat pentru dulceaţa lui“.

Se pescuesc şi „peşti anacanţi sau cartilaginoşi, de acelaş neam, toţi vestiţi şi foarte căutaţi în ţară, pentru dulceaţa cărnii: viza, pe care Francezii o numesc *estourgeon*, trăgând cea mai mare a treia parte din greutatea morunului; nisetru şi păstruga, tot atât de mari ca şi viza şi având trei şiruri de solzi pe spinare şi două pe burtă, fiecare începând aproape de branchii şi întinzându-se până la coadă“. Aceste două feluri de peşti „se prind mai cu seamă în Nistru şi în limanul său“. In sfârşit cega, cântărind cea mai mare până la 12 litre; ea are grăsimea galbenă şi se chiamă în Tracia „peştele de aur“ (χρυσόψαρον).

„Toţi aceşti peşti sunt din neamul pe care ihtiologii îl numesc *accipenser*“. Toţi, afară de morun, se prind şi în râurile mari care dau în Dunăre. Morunaşi n'a văzut autorul şi nici de de la alţii n'a auzit că sunt. Poate, socoate dânsul, morunii îşi depun ouăle în Maeotis (Marea de Azov). De acolo, morunii nou născuţi, luându-se după cei mai bătrâni, ies în Mare şi dintr'însa se duc pe Dunăre. „De aceia mulţime de moruni se prind mai uşor, acum ca şi pe vremea lui Strabo, în strâmtoarea cimeriană (str. Cherciu), trecerea fiind îngustă“. „Intrând în Dunăre, ei înnoată până la Pesta şi *hausen* se chiamă în nemţeşte. La Viena carnea de morun nu e necunoscută. Dar foarte puţini se urcă până la Pesta, mai mulţi până la Belgrad, mai mulţi până la Vidin; dar cei mai mulţi moruni înnoată între Brăila şi Gura Chiliei şi, în genere, partea aceasta a Dunării e mai bogată în peşte. E lucru rar morunul în celelalte Guri ale Dunării, precum am auzit“.

„Unii cred că mai în sus de Vidin îşi leapădă morunii icrele“ şi că acolo ies morunaşii, chibzuind după faptul că „icrele de morun sunt mai mari la Vidin de cât la Galaţi“. Lucrul e cu putinţă, fiind-că, în de obşte, şi alte soiuri de peşti, în epoca depunerii icrelor, urcă mult pe fluvii în sus, unde şi hrana e mai multă şi mai uşoară pentru pui şi siguranţa mai mare; căci sunt mulţi mâncători de icre şi de pui în ape, şi de obşte această prevedere şi deosebită grijă întru aceasta e sădită adânc în toate fiinţele“.

Philippide spune mai departe că s'a interesat în ce parte se văd morunaşii, dar de la nimeni n'a putut-o afla. El îşi închipueşte însă că trebue să-şi aibă sălaşul în Marea de Azov, „fiind-că acolo numai“, întăreşte dânsul, „am auzit că se prind moruni mai mici, de trei-zeci de litre“ .„Poate că unii moruni“, adaugă apoi, „îşi depun icrele şi în susul Dunării, ori Savei, ori Dravei, sau Tisei“.

„Icrele morunilor şi, în deobşte, ale peştilor antacei sunt negre şi, de curând sărate, foarte plăcute la mâncare şi se consumă în ţară: iar cele tescuite, sărate, ce se chiamă caviar şi se exportă în multe părţi ale Europei, dar mai cu seamă în Grecia şi cu care se face un negoţ însemnat, sunt din morunii ce se prind pe Volga, multe zecimi de mii în fie care an: într'unul singur se pot găsi peste o sută şi o sută cincizeci de litre de icre. Se laudă mult icrele negre de Persia, din morunii ce se pescuesc în fluviul Cyrus şi în alte părţi de Miază-zi ale Caspicei. In adevăr, Cyrus, curgând prin Georgia şi Alania, hrăneşte mulţi moruni; şi acolo, în pieţe, caviarul este mâncare obişnuită. Pe lângă icre, multă carne sărată de morun iese prin Bosforul tracic şi prin Hellespont, şi vestitele *xyrihia*, muşchii de lângă şira spinării săraţi“.

„Patria peştelui e Pontul, Caspica şi, poate, Marea Aral şi fluviile mari cari se varsă într'însele. Vrednică de curiositate e şi micimea icrelor acestui peşte mare; ele sunt ca boabele de muştar“.

Se pescuesc şi în celelalte fluvii asemenea peşti, „mai cu seamă în Prut viză şi cegă şi în Nistru nisetru, păstrugă, şi cegă“. „Primăvara se pescuiesc în Dunăre şi multe scrumbii. Sunt de o litră, peste măsură de dulci la gust când sunt sărate şi mai mult încă proaspete, prin urmare foarte căutate de cei mâncăcioşi“. Se mai pescueşte pe lângă Mare şi în jurul Chiliei chefalul. „E obişnuit în fluviile României şi peştele din neamul *Siluris glanis* la ichtiologi, pe româneşte somnul, cu gura mare şi prea mâncăcios, gras, uneori foarte mare, în cât e în stare să înghiţă omul cu totul“.

„Pe lângă aceştia se mai pescuesc mulţime nespusă de crapi şi alţi peşti în Dunăre şi în bălţile ei din Basarabia mai cu seamă, care, în timpul revărsării fluviului, se umplu de crapi de douăzeci de litre şi mai bine şi de alţi peşti; de aceia pescuitul şi negoţul şi exportul e mare, căci crapii săraţi se duc aproape în toată România şi dincolo de Dunăre“.

„Sunt şi bălţi multe făcute de mâna omului, pentru prăsirea peştelui, şi se fac unde locul e potrivit, prin strâmtoarea văilor. Se fac şi pentru a strânge apă în deajuns la morile clădite de cele mai multe ori pe ape, şi proprietarii scot astfel un îndoit câştig: din măcinat şi din pescuit. Intr'însele se află crapi, caraşi, de acelaş neam cu crapii, bibani, peşte lacom, costriţă, plătiţă, obleţ şi alţii. Toţi ca întrun ţarc închis, şi proprietarii de câte ori vreau,

îi prind cu înlesnire, în parte cu plasa, dar de obşte surpând malul de îngrădire".

„Un peşte încă foarte căutat şi rar în pieţe şi mai scump este mihalţul, din neamul *glanis*, cam asemenea la piele, la formă şi în chipul de a trăi, cu helul", căci, ca şi aceştuia, îi plac apele tulburi şi noroioase. „E cu totul fără solzi şi cu aripioare mari, în faţă mai gros şi mai subţire în partea de dindărăt".

„Se prind şi mulţime de raci, atât în heleştaiele făcute de mâna omului, cât şi în apele ce curg încet, aproape stătătoare, şi în ochiurile râurilor mai ales, şi în bălţile unde se află destulă apă stătătoare. In părţile de lângă Dunăre se vând zecimi pe câţi va gologani. Găoacea lor moale e aproape ca a stacojului, dar mult mai mică de cât aceasta. Numai în Gange, precât am auzit, racii sunt atât de mari ca stacojii".

Nu toate fluviile au peşti de acelaş soiu, de o potrivă de dulci la mâncare, nici toate bălţile; „în de obşte, unde fundul apei e aşternut cu pietricele, acolo şi peştii au carnea mai dulce". „De aceia şi Nistrul, curgând în multe locuri peste pietriş, are peşte mai bun. Pentru aceia dar şi peştii din râurile de munte au carnea mai dulce". Foarte căutaţi sunt şi guvizii şi mrenele de râu; „mreana de Mare e cu totul alt peşte".

Philippide se întreabă aici, cu nedumerire, de ce nu se va fi aflând acelaş neam de peşte în toate apele. In Nordul Germaniei, în Italia şi Grecia peştele e din belşug şi foarte gustos, afară numai de cel din Veneţia, pe care l-a găsit neplăcut şi ieftin. La Linz a căutat hel şi i s'a spus că se prinde într'un râu. A doua zi, când trebuia să i se aducă, a plecat din zori şi nu l-a putut avea.

In râurile şi pâraiele dela munte, cu apa mai repede şi limpede, peste prundul aşternut cu pietricele, „alte soiuri de peşti se sălăşluesc, cărora le plac apele iuţi şi limpezi". Peştii aceştia de munte sunt mai scumpi de cât ceilalţi. „Cei d'întâi sunt îndeobşte numiţii păstrăvi, cântărind cei mai mari câte o litră şi două, de şi în alte ape ale Europei sunt de douăzeci de litre şi mai mult, şi în partea de Miază-Noapte a Americei, în bălţile cele mari, şi de câte o suta de litre".

„Moldovenii, când vreau să prindă păstrăvi mai mulţi şi mai mari, trebue să treacă munţii şi să pescuiască în Ardeal; căci acolo, mai împădurite fiind locurile, mai umbrite şi mai liniştite, sunt păstrăvi mai mulţi şi mai mari, căci ei trag la singurătate şi linişte".

După păstrăvi, lostriţele au locul al doilea înaintea „mâncătorilor de peşte încercaţi". Amândouă aceste soiuri ţin de neamul numit de ichtiologi *salmo*„. Lostriţele „sunt cu mult mai mari aici de cât păstrăvii; căci am văzut de douăzeci şi patru de litre". Se găsesc apoi lipan şi clean, „cei mai mari de câte o litră sau două" şi mihalţ şi alte feluri mai mici.

X.

A p e.

(Pp. 122—128).

„Fluvii comune României şi altor ţări sunt Dunărea, Tisa, Ungul şi Nistrul. Proprii României sunt Mureşul, care-şi are izvoarele în Răsăritul Ardealului, nu departe de hotarele Moldovii şi de izvoarele Oltului şi care, despărţind oare-şi cum în două Ţinutul şi făcând hotar Banatului în spre Ghiula, se varsă în Tisa. Oltul, avându-şi izvoarele în Răsăritul Ardealului, nu departe de ale Mureşului şi Bicazului, curgând către Apus şi primind o mulţime de pâraie şi alte râuri, se întoarce către Miază-zi, aproape de Sibiiu, pe la Răsărit şi, despărţind Banatul Severinului, adecă al Craiovii, de Ţara-Românească, îşi mână apele în Dunăre. Someşul, alcătuit din două râuri: cel mic şi cel mare, care se unesc şi, străbătând Ghiula, se aruncă în Tisa. Crişul, format şi acesta din două cu acelaş nume: de Miază-noapte şi de Miază-zi, care, luând naştere în Apusul Ardealului şi udând partea de Miază-zi a Ghiulei, se unesc într'unul singur, vărsându-se în Tisa. Crasna Ardealului îşi duce apele sale în Someş. Arieşul (purtător de aur însemnează cuvântul în ungureşte), izvorând din partea de Apus a Ardealului, se duce în Mureş. Timişul, care izvorăşe din Răsăritul Banatului şi, curgând către Apus, se aruncă în Dunăre, nu departe de Belgrad. Jiul, izvorând din Ardeal şi tăind în două Banatul Craiovii, se aruncă în Dunăre. Vedea, între Olt şi Argeş, taie prin mijloc judeţul Teleorman şi se varsă în Dunăre. Puţin mai jos de vărsarea acestui râu e o cotitură a Dunării ce se îndoaie către Miază-noapte Răsărit: aici, în această cotitură, e partea cea mai de Miază-zi a României. Apoi Argeşul, care, îmbinându-se cu Dâmboviţa, se varsă în Dunăre. Ialomiţa, coborîndu-se din munţi şi primind pe dreapta Prahova, ce se la ă din Ardeal străbate judeţul dela Miază-noapte la Miază-zi, ca toate râurile Ţării-Româneşti, şi se varsă în Dunăre. Buzăul izvorăşte din Ardeal, mai mult un şuvoi, frământându-se zgomotos, primejdios celor cari îl trec, din pricina iuţelii. Ajungând însă în şes, se face altul şi devine blând şi se amestecă cu Siretul. Râmnicul, cu apa sărată; Milcovul, un râuleţ lângă Focşani, se varsă în Siret şi, mai sus, Putna, coborîndu-se năvalnic din Ardeal şi, dincolo de dânsa Suşiţa, năvalnică şi aceasta, se aruncă amândouă în Siret. Trotuşul, izvorând din Ardeal, se varsă în Siret, pe dreapta. Apoi Caşinul şi Oituzul, mai jos de Ocna, şi Uzul, mai sus, cele două din urmă coborîndu-se din Ardeal şi câte trele amestecându-şi apele cu Trotuşul în dreapta.

„Oituzul, pe valea căruia e şi intrare (nu zic trecere peste) în Ardeal, pe drum de căruţă, în toate hărţile geografice pe care le-am văzut e rău aşezat, geografii copiindu-se de cele mai multe ori unii pe alţii şi greşelile fiind astfel veşnice. Până şi harta de

un stânjin a Moldovei făcută de Baur (Μπράουερ[1]), mai bună de cât altele, fiind-că el fusese, chipurile, în ţară, e plină de greşeli. Şi socotesc după câte le-am văzut cu ochii, mergând dela Breţcu până la Ocna şi trecând de vre-o treizeci de ori Oituzul şi petrecând noaptea acolo într'o peninsulă—pentru a zice astfel—pe la începutul iernii; apa ajungea la burta cailor, cu toate că nu fusese ploaie repede, nici ploaie lungă de toamnă. Oituzul îşi are izvorul în două pâraie, în Ardeal,—dintre care unul curge prin Breţcu şi e departe de Ocna ca la şease ceasuri, măsurându-se distanţa dela satul Grozeşti, pe Oituz. Privind pe hartă locul unde e şi târgul Ocna, de fapt pe stânga Trotuşului, am văzut că e mutat, ca prin farmec, pe dreapta râului.

„Tăslăul se varsă, pe stânga, în Trotuş, care şi acesta dă în Siret, coborîndu-se din Ardeal. Bistriţa, apă repede, luându-şi izvorul din partea cea mai de Răsărit a Ghiului şi primind pe dreapta, pe lângă altele pe Dorna, pe Neagra, apoi pe Borca şi Bistricioara, iar mai jos altă Neagra şi încă mai jos Bicazul şi mai la vale Tarcăul. Toate aceste ape coboară din Ardeal. Iar pe stânga încărcându-se cu Cracăul, Bistriţa se uneşte cu Siretul, care nu e mai mare de cât ea, şi-şi leapădă numele, ducându-şi intr'altul apele sale limpezi. Moldova, coborînd din părţile cele mai de Miază-noapte ale Moldovii şi udând în stânga Romanul, se varsă mai jos în Siret, apoi Suceava, aruncându-se şi ea în Siret, lângă care pe dreapta este şi oraşul cu acelaş nume. Siretul, lângă care e şi oraşul, odinioară al Cumanilor şi Românilor, înainte de Domnia Moldovii. Bârladul, izvorînd din mijlocul Moldovii şi vărsându-se în stânga Siretului, care, la rândul său se aruncă în Dunăre, nu departe de Galaţi, oraş moldovenesc dunărean. Ceremuşul (Τζέρνα μάρε) izvorăşte din Carpaţi şi, mărginind Galiţia de către Moldova, se varsă în Prut. Prutul îşi ia începutul de dincolo de partea de Miazănoapte a Moldovii şi, tăind aproape în două Moldova de mai înainte, iar acum făcându-i hotar către marea Impărăţie a Ruşilor, după ce primeşte pe dreapta pe Jijia, îşi varsă apele tulburi, dar foarte bune de băut, în Dunăre, lângă Galaţi.

„Malurile Dunării, aproape de Galaţi, având o înălţime grozavă, înfricoşează pe privitor şi-l umplu de uimire. Nicăieri n'am văzut maluri atâta de înalte".

Sub-împărţirile României.

„Provinciile sau ţinuturile (οἱ νομοί ἢ ἀγροί) în care se împarte România se împart şi ele în judeţe (εἰς ὑπονομοὺς ἢ ὑπαγρούς).

„Ele sunt următoarele, începând de la Răsăritul României:

---

[1] E vorba despre faimoasa hartă a Generalului de Baur, care o anunţă în ale sale *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* (Frankfurt şi Leipzig 1778), pentru a apărea în 1779.

XI.

Județele Basarabiei.

(Pp. 129—149).

1. Căușani.

«Județul acesta cuprinde partea de Răsărit și Miază-zi a Basarabiei propriu zise[1]) și Tighina cu satele de prinprejur, partea județului Lăpușnei smulsă cu sila și adăogită. Cuprinde vrednice de menționat următoarele:

«*Căușani*, târg, mai înainte locul de Scaun uneori al Hanului, când era și oraș și avea ca la 5000 de case, după cum se spune, și încă se văd urmele obștei mai mari de altădată. Dar acum n'are nici o mie, aproape toate de lemn și vârîte în pământ, fără acoperiș; e reședința Ispravnicilor, așezat în Răsăritul Basarabiei, într'o vale. Nistrul, când se umflă din pricina ploilor multe ce cad în Galiția, ajunge aproape de dânsul. Trecând prin Căușani, sau ajungând aici, în zădar te vei uita în toate părțile dupa râul lui Cantemir[2]): nu vei vedea nici măcar un pârâu.

«*Tighinea,* Bender, cetate mare, puternică, mai înainte oraș, acum aproape pustiu, pe malul din dreapta Nistrului, într'o câmpie mică, dar foarte frumoasă, înconjurată de departe de dealuri. Locuitorii se sălășluesc în suburbie, și aceasta părăginită și având pe jumătate o înfățișare de dărămături. Partea de peste Nistru fiind loc întins mărește frumusețea posiției. E departe de Căușani ca la patru ceasuri, spre Miază-noapte Răsărit.

„Akkerman, pe românește *Cetatea-Albă* (Τζιτάτε ἄλμπα ῥουμουνιστί), cetate tare, mică, dar vrednică de băgat în seamă, ca la optsprezece ceasuri la Miază-zi de Căușani, la mijlocului marginii limanului în care dă Nistrul.

„Sunt și împrejurul său sate românești, mai înainte supt ocârmuirea căpeteniei cetății, iar acum supt Ispravnici. Locuitorii,— Greci, Români, Bulgari—locuesc în mahalale, ale căror case sunt aproape toate în pămînt. Are și dînsa oarecum o înfățișare de dărămătnri. Aceasta e Niconia vechilor Eleni, în fața căreia se află Ophiussa, azi Ovidiopolis, căci, după Strabo, Niconia era la 140 de stadii departe de Mare, și e de o potrivă numărul acesta de stadii cu aproape cinci ceasuri, iar atâta e distanța de la Cetatea-Albă până la Mare.

«Vechilor navigatori pricepuți și îndrăzneți nu le-a scăpat posiția cea mai frumoasă și cea mai prielnică și mai potrivita pentru oraș. In adevăr, Cetatea-Albă e așezată într'o câmpie mică, netedă, ridicată puțin, ca de vre-o cinci stânjini, de-asupra limanului. Pămîntul e tare, orașul durat pe piatră, care la prima vedere pare poroasă, dar tare la atingere și vîrtoasă. Malul, de cinci stânjini,

---

[1]) Bugeacul.

[2]) E vorba de Botna. Cantemir, *l. c.*, p. 19: «*Căușiani*, lângă rîul Botna, care atinge prea puțin acest pămînt».

cade drept, închegat din pietre peste măsură de mari şi puţin depărtate de marginea limanului, în cât mulţi se pot plimba cu uşurinţă, alături, printre ele pe ţărm.

«Limanul e lung ca la 11 ceasuri de drum şi lat ca la două. El n'are înfăţişarea fluviului, ci în totul a Mării: de coloarea cerului, ridicând talazuri, mărginit de ţerm nisipos, cu un cuvânt întru nimic deosebindu-se de Mare. Apa, când suflă vântul de Miază-noapte, e dulce şi bună de băut, dar când suflă cel de Miază-zi e sărată şi nici aşa nefolositoare.

«Sunt şi puţuri şi un izvor, puţin mai departe, cu foarte plăcută apă.

«Părţile de dincolo de liman, loc neted; cele dimprejur de o potrivă, câmpii uşor înclinate. Privirea, neavând de la pământ nimic care s'o oprească, plimbându-se, pentru a zice astfel, dulce şi desfătător pe ape şi ajungând până la măgurile de nisip dinaintea gurii fluviului şi încă şi mai departe, Cetatea-Albă află foarte puţine poziţii vrednice de a se compara cu a sa. La Miază-noapte privirea ajunge până la măgura Tudorii. Aerul e curat şi temperat. Deosebitele feluri de friguri foarte rare. Ţânţari, insectele cele mai supărătoare, chiar ziua lângă Dunăre şi în satele dunărene, aici nu se văd. Aşa fiind prin urmare posiţia Cetăţii-Albe, dacă şi mânile oamenilor ar fi ajutat natura, ar fi cu adevărat vrednică să fie numită paradisul pământesc (ἐπίγειος παράδεισος). Dar rău clădită, despărţită prin ulicioare mai mult decât prin străzi, plină de multe dărămături, neavând nimic ce s'o împodobească, nesocotită, despreţuită, ea trezeşte în privitorul atent mila şi căinţa şi ciuda şi întristarea şi-l face a medita asupra ticăloşiei neamului omenesc. Ast-fel sunt şi împrejurimile! Afară de vii şi de unii arbori roditori—şi aceştia neîngrijiţi şi piperniciţi—altceva nimic nu e de văzut.

«Haide, acum, după ce am povestit cele pentru desfătare şi pentru plăcuta înfăţişare, să vedem şi pe cele ce privesc înlesnirea vieţei şi folosinţa oraşului. Cetatea-Albă, odinioară oraş, iar acum orăşel fără îngrijire, are, de la Miază-noapte, Nistrul, apă plutitoare ce vine din Galiţia, de unde se pot aduce—şi se şi aduc—mai uşor lemne de lucrat corăbii, de învălit casele, şi trebuincioase şi folositoare la celelalte nevoi ale vieţei,—de aceia e şi prielnic negoţului, înlesnind transportul între o bună parte a Poloniei şi între părţile de jos, de lângă Nistru şi cele de Miază-zi. Dela Miază-zi are Marea Neagră, pe care produsele Greciei ajung mai cu înlesnire la cei din părţile de Miază-Noapte ale Pontului şi de pe ţărmul Mării. Limanul însă n'are destulă adâncime şi nu îngăduie corăbii mari. Dar Niconii au venit aici în vechime cu corăbii plutind în larg, şi corăbii atât de mari cum am văzut în August trecut sunt de ajuns pentru negoţul oraşului, şi transportul încărcăturilor e cu mult mai lesnicios şi negoţul mai bine se face cu acestea, de cât cu carele în oraşele Germaniei. Apoi nu e departe Marea, unde sunt porturi adânci, care suferă corabiile cele mari.

«Câmpii rodnice sunt aici şi dincolo de liman, dând de douăzeci de ori mai mult grâul şi păşune bogată, cu tot felul de vite. Căci foare roditoare e în de obşte Moldova, mai cu seamă însă Basarabia, şi Ţinut mai roditor de la Iaşi până la Paris n'am văzut, foarte priincioasă pometurilor şi grânelor, afară de cele care, pentru că sunt plăpânde la frig, cultivate in locuri deschise, dincoace de Dunăre, nu rodesc bine.

„Este vestită aici viţa, şi strugurii se coc bine şi pot sta alături cu cei dela Constantinopole. Peşti se pescuiesc mulţi şi sunt de multe şi felurite soiuri şi în nici o altă parte a Europei nu credem să fie peştii mai ieftini, căci pe bani de nimica poţi cumpăra peşte de trei şi de cinci litre şi încă de cel foarte căutat pentru bunătatea lui şi care în oraşele mari se cumpără cu zece galbeni şi cu douăzeci şi mai bine. E în parte de vină la aceasta şi lipsa de oameni a oraşului. Dar, având şi mulţi locuitori, el ar fi mult mai bogat în peşte de cât oricare altul dintre oraşele Europei.

„Se pescuesc în liman câte feluri se prind obişnuit şi în celelalte fluvii, încă şi alte soiuri, care ajung aici dela Mare. Mulţime nespusă de peşti ce se chiamă în deobşte limbi, iar franţuzeşte *loche*; chefali, cărora le place a înnota în cete pe la gurile fluviilor, la suprafaţă, căci adesea sunt loviţi cu arme de foc. Ei urcă negreşit pe liman şi până în fund. Dar peştele e viclean şi e nevoe de altfel de mreje pentru pescuirea lui. Din pricina nepăsării şi a fără-grijii de pe urma lipsei de oameni, nici pescari de tot neamul nu sunt, nici peşti de Mare nu se văd în Cetatea-Albă, măcar că Marea cea plină de peşti e alături. Mişună Pontul de aşa zişii calcani, pe care Francezii îi numesc *turbot*, iar Nemţii fasani de mare, şi s'ar umple de dânşii şi pieţele Cetăţii-Albe, dacă lucrurile ar sta altfel de cum îs astăzi. Peştii aceştia, fiind mici şi plăcându-le a sta pe lângă uscat, ori acolo prăsindu-se şi încă rămânând, îi prind copiii cu mâinile şi, intrând aceştia în Mare, ca să se joace ori să se scalde, îi simt călcaţi sub picioarele lor.

„Se pescuesc în limanul Nistrului şi soiurile de antacei, dar cu deosebire mare câtime de cegă, de nisetru şi păstrugă, şi mare export se face cu dânşii în împrejurimi, şi săraţi şi proaspeţi. Ne-am minunat văzând odată peste zece care încărcate cu cegă şi păstrugă, lucru rar şi peste închipuire. Căci rareori se scoate în vânzare, pe piaţa României, acest neam de peşte, afară de morun şi numai boerilor şi proprietarilor cari au pescarii lor li se aduce, ca ceva cu cu totul deosebit.

„Aceasta e starea Cetăţii-Albe, faţă şi de ce face viaţa uşoara şi de ce o face plăcută şi desfătătoare. Poate li se vor părea unora ticluite din nainte cele spuse; dar n'avem nici o grijă de aceasta: în ce ne priveşte, dela Paris şi dela Amsterdam până în Moldova, n'am văzut posiţie mai frumoasă.

„*Palanca*, cetate mică, ridicându-se la capătul limanului, pustie. Un sat românesc lângă dânsa. Mai înainte era aici piaţă şi vad de trecere în părţile de peste Nistru.

„Intre Palanca şi Bender, lângă Nistru, sunt sate româneşti, ocârmuite mai înainte de un trimis dela Constantinopole, cele mai fericite din România, pentru chibzuinţa de gospodărie a locuitorilor şi pentru rodnicia pământului. Am cetit odată descrierea unui Suedez, care le înfăţişa ca nişte grădini de ţară foarte frumoase. Dar, văzându-le de curând, le mai trebuia mult pentru a părea asemenea grădini de ţară. Sunt in Basarabia şi în Moldova sate cu mult mai frumoase, pentru chibzuirea rurală şi îngrijirea din jurul lor. Se află pe lângă dânsele livezi de arbori roditori, mai cu seamă de pruni, dar sunt departe de a fi nişte grădini de ţară.

„Aici e covârşitoare mulţimea ţânţarilor supărători, chiar când soarele e sus, la amiazi.

„*Chilia*, oraş şi cetate, pe gura de Miază-noapte a Dunării, nu departe de Mare. In jurul său sunt sate româneşti.

„*Chilia-Veche*, insulă dinaintea Chiliei şi sat românesc. Aci se fac gutui deosebite prin mărimea lor. Celelalte ostroave dela Gurile Dunării sunt nelocuite. Unele se ara în parte, toate sunt pline de trestie, care creşte de sine. In toate, dar mai cu seamă într'un ostrovior mic, se târăsc mulţime de şerpi".

2. **Reni.**

„Judeţul acesta se întinde în restul Basarabiei propriu-zise, la Apus.

„*Reni* sau Tomarova, târg pe malul stâng al Dunării, lângă gura Prutului, e reşedinţa Ispravnicilor, locul de negoţ cu posiţia mai potrivită şi mai bună în stânga Dunării şi a Prutului, pentru intrarea şi ieşirea încărcăturilor de mărfuri.

„*Ismail*, oraş, cetate mare, mult mai prejos totuş de întărirea mult costisitoare a Tighinei. Vestită şi aceasta, ca şi aceia, prin împotrivirile, vărsările de sânge şi robirile din timpul războaielor ce au fost înainte de cel din urmă. Sunt şi împrejurul Ismailului sate româneşti, ca şi în jurul cetăţilor de mai sus şi înăuntrul Basarabiei; dar sunt şi locuitori Bulgari.

„Şi mulţimea ţânţarilor, a insectelor furioase de sânge foarte supărătoare este şi de nesuferit cu totul. Si spunem aceasta nu auzind-o de la alţii, ci mărturisim, din nefericire, din propria încercare, multe şi amarnice lucruri îndurând. Căci plutind, în luna lui Iulie, de la Sulina la Galaţi, am văzut adevăraţi nori de ţânţari, odată cu asfinţitul soarelui, falange de multe miriade de vrăşmaşi turbaţi după sorbirea sângelui şi nu era chip să te linişteşti un pic, necum să adormi, nici să închizi măcar o clipă ochii: trebuia să te aperi dârz împotriva falangelor prea ticăloaselor gângănii ce năvăliau asupra ta îndărătnic şi neprecurmat. Ridicându-ne astfel toată noaptea, cu ştergare drept apărătoare, alţii cu vârfuri de trestie, armă acolo la îndemână, înfăşurându-ne şi mânile şi faţa, ca pregătiţi pentru scoaterea din casă şi îngropare, goniam şi zbiam pe duşmanul ce cădea asupră-ne furios, în cete mari, neobosit, nu în

fie care ceas sau în fiece minut, ci pe toată clipa. Singura izbăvire a răului a fost numai prea bine făcătorul soare.

3. **Greceni.**

„Lângă Prut, d'asupra județului Renilor, se află micul județ Greceni. El n'are decât un singur Ispravnic, ca și cele două mici județe următoare. Aici, și în județul ce urmează, pe lângă Români locuiesc și mulți Bulgari.

„*Greceni*, mai înainte târg însemnat, iar acum sat mic și piață, unde locuește și Ispravnicul.

4. **Codru.** [1]

„Județ mic, așezat mai sus, lângă Prut. Orașul de reședința e *Leova*, sat și piață.

5. **Hotărniceni.**

„Județ mic, foarte roditor, cu sate locuite de 5000 de familii, așezat între Basarabia propriu-zisă și județul Lăpușnei.

„*Gangura*, sat mare, reședința ocârmuitorului, e așezat într'o vale nu prea închisă și are ca la 500 de case, departe de Chișinău cam șease ceasuri.

6. **Lăpușna și Orhei.**

„Județul Lăpușna e așezat între Prut și Ținutul Tighinei. Cu acest județ s'a unit mai de mult și acela al Orheiului, așezat mai sus de pârâul Bâcului și mărginit de Nistru și de județele Soroca și Fălești sau Iași.

„*Chișinău*, oraș pe dreapta Bâcului, într'o adâncitură formata de trei văi, prinse una de alta între dealuri.

„Casele sunt aproape toate de lemn, cele mai multe în pământ, fără acoperiș sau cu acoperișul jos, afară de două sau trei clădite din cărămida ori piatră și de Mitropolie, care stăpânește puțin asupra orașului, așezată în loc neted, deschis de toate părțile și ne având astfel de nicăieri vre-o piedecă vederii. Mitropolia și casele din jurul ei, clădite de curând din piatră, au toate pâna astăzi coperișurile joase, depărtate de vre' o trei, patru palme de pămînt, fără nici un etaj. Mitropolia e o clădire frumoasă și foarte bine împărțită. Ea are alipit un lăcaș de rugăciune și, în jurul ei, tipografie și alte clădiri trebuitoare pentru locuit și pentru celelalte trebuințe ale vieții. Toate acestea sunt închise într'o împrejmuire

---

[1] Tigheciul. Asupra locuitorilor lui, la Cantemir (*l. c.*, p. 135) următoarele: «Ei toți sunt călăreți și mai de mult erau la număr până la 8000 de oameni, iar astăzi abia fac 2000. In virtutea războinică întrec pe toți Moldovenii' în cât se zice și astăzi despre dânșii proverbul:„ Cinci Tătari de Crimeea fac mai mult decât zece de Bugeac și cinci Moldoveni mai mult de cât zece Tătari de Crimeea; iar cinci *Codreni* (așa se numesc Tighecianii în Moldova) bat zece Moldoveni».

de piatră. Iar în afară de împrejmuire sunt alte clădiri, pentru locuinţa şcolarilor şi dascălilor, şi pentru celelalte nevoi ale lor. Unele s'au şi făcut, altele se fac. La Miazăzi de Mitropolie se află şi o grădină, de curând sădită cu pomi de tot felul şi cu o tarlà de flori, unde din îndemnul şi prin îngrijirea mea s'au sădit şi cinci platani, dinaintea magaziei, aduşi de la Constantinopole. Cu vr'o trei ani mai înainte, locul acesta erà cu totul părăginit, slujind de islaz oraşului şi nici colibă nu se afla pe dânsul; iar acum are înfăţişarea celui mai frumos sat, prin chibzuinţa, îngrijirea şi neobosita privighere a Mitropolitului de azi al ţării, Gavriil.

„*Lăpuşna,* piaţă mică, la Apus de Chişinău.

„*Orhei,* târg, în stânga râuleţului Răut, având o câmpie mică spre Apus, unde, ca la o jumătate de ceas, am văzut şi vr'o şapte măguri.

„De la Răsărit, în stânga târgului, colinele se adună şi se închid oare cum din toate părţile, lăsând numai trecerea Răutului, cu adevărat vrednică de văzut, părând o spărtură. O asemenea strâmtă închidere se vede şi ca la un ceas de Chişinău. Românii le numesc chei, şi sunt cu adevărat vrednice de văzut aceste strâmte văi ale pâraielor româneşti.

„*Telineşti,* târg, piaţă.

„*Călăraşi,* sat mic şi piaţă, pe stînga Bâcului.

„*Crăuleni,* pe Nistru, la Răsăritul Chişinăului, piaţă mică şi cu totul neînsemnată, şi vad de trecere dincolo de Nistru.

7. Soroca.

„Judeţul acesta are la Răsărit Nistrul, la Miază-noapte judeţul Hotinului, la Apus judeţul Făleşti şi la Miază-zi pe al Orheiului.

„Aici se face puţin porumb, şi ţăranii se hrănesc mai mult cu pâne de grâu de cât cu mămăligă.

„*Soroca,* acum un târg mic, aşezat la picioarele unei coline pietroase, lângă Nistru, e reşedinţa Ispravnicilor. Aici e şi o mică cetate de piatră, înaltă, începând de mult să cadă din toate părţile în ruine.

„*Raşcov,* sat şi piaţă pe Nistru, nu departe de judeţul Orhei.

„*Atachi* sau *Mohilău,* târg pe Nistru, la Miază-noapte de Soroca, având în faţă oraşul Mohilău din Rusia. De aici merge drumul din părţile de Miază-zi la cele de Miază-noapte.

„*Bălţi,* târg, piaţă, lângă judeţul Făleşti. Aici se ţine în fie care an obor de vite şi pe aici trece drumul din Turcia către Rusia. E aşezat în loc neted, de unde se văd şi măguri.

8. Faleşti.

„Judeţul acesta, fiind partea cu mult mai mare a judeţului Iaşi, se întinde lângă Prut.

„*Făleşti,* sat, piaţă, e reşedinţa Ocârmuitorilor.

9. **Hotin.**

„ Județul acesta e așezat între Prut și Nistru, despărțit de Galiția la Miază-noapte, de județele de mai sus la Miază-zi.

„*Briceni*, sat și piață, e reședința Ispravnicilor.

„*Hotin*, cetate, mai înainte oraș, pe Nistru.

„Țara aceasta de peste Prut, cedată Rușilor de către Turci, pe care acum o numesc Basarabia, adecă partea despărțită de Moldova, — anume o mare parte a județului Iași și Județele Soroca, Orhei, Lăpușna, Hotărniceni, Codru și Greceni, — are ca la 40.000 de familii; iar județul, foarte populat, al Hotinului, despărțit cu un veac întreg mai înainte, peste 20.000. Să punem și cele 10.000 ale Basarabiei propriu-zise, atât de bogată în pășuni și în pește, și ale părților Tighinei: sunt așa dar acum toți locuitorii Moldovei rusești sau ai Basarabiei peste 70.000 de familii. Ea ar putea fi locuită și de 140.000 de familii și, dacă am zice 200.000, n'am exagera de loc".

XII.

Județele Moldovii.

(Pp. 149—165).

1. **Covurlui.**

„Județul acesta, ocupând partea cea mai de Miaza-zi a Moldovei, se desparte prin Dunăre de Dobrogea, prin Siret de județul Brăila și prin Prut de Basarabia.

„*Galați*, oraș pe malul stâng al Dunării, se află între gurile Prutului și ale Siretului. Aici sosesc multe corăbii, mici și mari, din ținuturile de lângă Mare și de la Constantinopole, urcând pe gura Sulina, aducând în România câte pămîntul poartă și mânile lucrează în ținuturile pontice și mediterane, într'un cuvânt în părțile de Miază-zi. Incărcându-se apoi aici, duc acolo câte bunătați poartă pământul României. Se scot, în adevăr, din țară prin Galați mult grâu, orz, porumb, in, fasole, rachiu, miere, ciară, unt, untură, piei de bou, seu, pastramă, pește sărat; ciubuce de fumat, lemne pentru facerea corăbiilor, lemne de tăvănit, scânduri de brad și de molift, catarguri și antene de corăbii, tutun, anason, prune uscate, rogojini, funii de teiu, tabac, coveți și altele. Și se aduc în țară unt-de-lemn, măsline, săpun, orez, năut, batoci de pești de mare, icre sărate de chefal, lămâi, portocale, chitre, vin, bumbac, ață, mătase, fire de mătase, găitane de mătase, panglici de mătase, stofe de mătase de tot felul, de India și de Turcia, felurite cingători de India și din părțile mediterane, ștergare, prosoape de mătase cele mai frumoase din toate, țesături de învălit, văluri, batiste de lână lucrate de Evreii din Siria, ciorapi și pulpare de lână și de bumbac, călțuni, conduri, hârtie, in, castane, stafide,

smochine uscate, nucă de pin, rodii, curmale, cafea, alune din Pont, caise uscate, migdale cu coajă şi fără coajă, zahăr, roşcove, tămâie, sacîz, năut prăjit, felurite leacuri şi toate cele bune ce se aduc la Constantinopole din Asia, din Africa şi din Europa.

2. Falciu.

„Acest judeţ e aşezat d'asupra celui de mai sus, către Răsarit, lângă Prut.

„*Fălciu,* sat, piaţă, nu departe de Prut.

„*Huşi,* târg, episcopie, reşedinţa Ispravnicilor. Aici, lânga târg, este şi loc prea vestit pentru vinurile cele bune.

„În acest judeţ, spre Miază-zi de Huşi, nu departe de Prut, pe dreapta, se vede şi dealul Movila Răboaia, mult vestita pentru nenorocoasa întâmplare a lui Petru-cel-Mare.

3. Iaşi.

„Judeţul acesta e mai sus de cel d'inainte, lânga Prut, mic acum, partea lui mai mare de dincolo de Prut fiind trecută Ruşilor.

„*Eşi* — cum îi zic oamenii locului — sau, daca vrei, *Iaşi,* oraş aşezat pe apa puturoasă cu numele Bahluiul, — un râu de tot mic, pe care şi copilaşii îl trec, dar care pe timpul ploilor multe ajunge grozav de mare, — e Capitala Moldovii, oraşul de Scaun al Domnilor, clădit întâi de Ştefan-cel-Mare, pe sprânceana de deal de d'asupra râului, ca să poată mai cu înlesnire, ca dintr'un centru, să caute ţara. A ajuns oraş de Scaun supt Domnii ce au urmat după dânsul.

„In cuprinsul vechilor palate, arse acum vr'o treizeci de ani şi ramase în ruine, clădirile Domnului Alexandru Moruzi sunt, poate, cele d'întâi dintre toate zidirile din Turcia, şi pentru mărimea, şi pentru domneasca strălucire şi scumpete a lor. Pe lânga acestea, sunt şi câteva case bine cladite şi vrednice a sta alături cu cele din Viena şi Paris, şi câteva biserici.

„Cele mai multe case sunt aici în pământ, sau cu acoperişul jos, puţine cu un cat, şi numai una cu două caturi. Patru case boiereşti sunt împrejmuite cu zid şi Mitropolia şi încă două biserici; mai multe se află în mijlocul împrejmuirilor facute din scânduri. Celelalte au garduri din ramuri împletite şi învălite cu streaşini de numele, sau de mărăcini, ca să împiedece pe oameni şi cânii de a sări peste ele.

„Oraşul a fost în deobşte rău clădit şi podit şi mai rău, de şi multă cheltuiala s'a făcut pentru poditul strazilor, căci cu grinzi, aduse de departe, este aici obiceiul a se aşterne uliţele principale, iar celelalte rămîn cu totul nepodite şi ajung întocmai ca băltoacele, de neumblat, pe vreme ploioasă. Dar şi uliţele principale sunt pline de noroiu iarna, când frigul nu e atât de mare, în cât să îngheţe noroiul, şi vara, când ploile sunt repezi. Iar vara, pe secetă, sunt pline de praf, şi locuitorii sunt nevoiţi adesea sa treapăde pe jos sau şă meargă cu carul prin nouri de praf. E cu

adevărat o privelişte vrednică de milă (căci nu pot merge toţi în trăsură) de a vedea pe trecător în noroi, stropit în faţă de trăsurile trufaşe şi în fiecare zi frământând glodul până în genunchi, unii cât îi ziua de mare. Se curăţă uneori uliţele, dar noroiul cel mult din uliţele mici şi din şoselele din jurul oraşului, care nu sunt podite, lipindu-se de roatele carelor celor multe şi de ale trăsurilor, e târît pe uliţele cele podite şi, după o zi, totul e plin de noroi, de gunoaie, de murdărie şi de miros greu. Şi câteodată se poate vedea curgând noroiul pe uliţe, din părţile înalte în cele mai joase, cum văd locuitorii din Catania şi Neapole curgând lava dintr'un crater ce erupe.

„Locuitorii oraşului sunt vr'o 40.000.

„*Ştefăneşti*, târg, pe Prut.

4. Dorohoi.

„Judeţul acesta e mai sus de cel d'inainte, lângă Prut.

„*Dorohoi*, târg, lângă o baltă, singura formată din izvoare în Moldova, reşedinţă a Ispravnicilor.

5. Herţa.

„Judeţ mic şi sat şi piaţă, reşedinţa Ispravnicilor.

„De aici, către Miază-zi, avem:

6. Botoşani.

„Judeţul acesta e mic, şi de aici îşi scoate venitul Doamna (astfel se numeşte soţia Domnitorului).

„*Botoşani*, oraş, în loc deschis, al doilea după Galaţi în negoţ, reşedinţă a Ocârmuitorilor.

7. Hărlău.

„Judeţ mic şi târg, loc de reşedinţă a Ispravnicilor. Nu departe, spre Apus de târg, se afla Cotnari, vestit pentru belşugul său de vin bun. Târgul e ca la opt ceasuri la Miază-noapte de Iaşi.

8. Cârligătura.

„Judeţ mic la Apus de Iaşi.

„*Târgu-Frumos* — cuvîntul însemneaza piaţă frumoasă, dar s'a zis prin antitesă, căci nimic alta nu este aici frumos, afară de nume. Târg, reşedinţa Ispravnicilor.

9. Roman.

„Acest judeţ mic e aşezat la Miaza-zi Apus de Cârligatura, lângă Siret.

„*Roman*, oraş, Episcopie, într'un şes prea frumos, între Siret şi Moldova, pe malul stîng al Moldovii, reşedinţa Ispravnicilor.

10. Vaslui.

„Judeţ mic, la Răsărit de Roman şi la Mizä-zi de Iaşi.

„*Vaslui*, târg mic, pe drumul cel mare ce duce de la Constantinopole la Iaşi şi în Rusia, ca şi cele trei de mai jos.

11. Tutova.

„E judeţ mic, la Miază-zi de cel d'inainte.

„*Bârlad*, oraş, pe râul cu acelaş nume, în vale, reşedinţa a Ispravnicilor.

12. Tecuci.

„Judeţ mic şi târg, unde locuesc şi Ispravnicii.

13. Putna.

„E aşezat la Apus şi Miază-zi de Tecuci şi se întinde spre Miază-noapte până în Ardeal şi până la judeţul Bacău. Aici se află şi *Odobeşti*, renumit pentru belşugul şi bunătatea vinului, de unde se cară mult în Rusia. Culesul se face aici ca un fel de sărbătorire dionisiacă, lume multă adunându-se din toate părţile.

„*Focşani*, oraş în câmpia care se întinde spre Miază-zi, până la Brăila, încunjurată de munţi la Miază-noapte, hărăzit astfel cu o prea frumoasă privelişte şi cu aer sănătos. Oraşul ţine şi de Ţara-Românească şi de Moldova, şi un pârâu, adus de mâna omului din Milcov, desparte una de alta cele două părţi ale oraşului.

„*Adjud*, sat mic şi piaţă, la vărsarea Trotuşului în Siret.

„Iarăşi întorcându-ne către Miază-noapte şi trecând pe lângă România austriacă, avem următoarele judeţe mărginaşe, la Apus şi în partea de Miază noapte a Moldovii:

14. Bacău.

„Judeţ, întinzându-se la Apus până în Ardeal, şi târg cu acelaş nume într'însul, în câmpie, lângă Bistriţa ce curge pe aproape, aşezat pe dreapta acesteia, nu departe de vărsarea ei în Siret, unde-şi au locuinţa şi Ispravnicii.

„*Ocna*, târg aşezat pe stânga Trotuşului zgomotos, care-şi mână apele pe o vale stâncoasă, în loc închis de toate părţile, dar cu aer sănătos, pre cât îşi poate da seama cineva, punându-şi faţa alături de a locuitorilor de aici şi din împrejurimi. De obşte părţile de dincolo de Siret ale Moldovii sunt mai sănătoase. Aici petrecându-ne vara acum treisprezece ani, am văzut un ţăran bătrân şi, vroind să ştim de câţi ani este, l-am întrebat. El ne răspunse că nu ştie, dar că-şi aduce aminte de războiul în care Petru-cel-Mare a fost dincoace de Prut, la vestita măgură Movila Raboaia; şi, din cele ce adăogi, se putea deosebi în chip neîndoios iubirea de adevăr şi sinceritatea acelui simplu şi venerabil moşneag.

„Mai sus de Ocna, ca la cinci sferturi de ceas, se află *Dărmăneşti*, un sat mic, aşezat într'o prea frumoasă câmpie, pe dreapta Trotuşului şi lângă care curge, pe o albie de pietricele, râuleţul Uzul, coborând din Ardeal, amintire a stăpînirii şi locuirii Uzilor în România. Ca la un ceas mai sus de Dărmăneşti, într'o poiană

tăcută, umbrită de toate părţile şi acoperită de copaci, cum le place celor ce meditează şi iubitorilor de natură, se află *Comăneşti*, pe ambele maluri ale netăcutului Trotuş, sat în care e şi şeful străjii de la hotar, amintire şi acesta a vechii stăpâniri şi aşezări aici a Cumanilor.

„*Moineşti*, mic sat şi piaţă către Răsărit, cam un ceas departe de Comăneşti. Aici se scoate catran lichid, cu care Moldovenii îşi ung bucelele roţilor şi căpătâiele osiilor la căruţe şi trăsuri, împiedecând astfel aprinderea lor din frecarea iute şi puternică. Se scoate şi de cel tare, care e ozocherita.

15. Neamţu.

«E la Miază-noapte de judeţul de mai sus şi se atinge la Apus cu Ardealul. Aici ce află Ceahlăul, cel mai înalt munte al Moldovei şi poate al României intregi. Aici se văd şi stânci mari.

«*Piatra* (Κιάτρα), târg, reşedinţa Ispravnicilor, într'un loc închis de toate părţile, pe stânga Bistriţei. Drumul de aici până la Roman sau Bacău e în loc şes, căci câmpia în care se află Romanul şi Bacăul se prelungeşte până la Piatra, ba încă şi de la Ocna până la Focşani. Dar cine merge la Ocna, de la ori care din cele două târguri de mai sus, e nevoit să treacă odată şi de două ori culmi sau dealuri mari pe care suie calea, având de amândouă părţile cîte o râpă mare. Se poate umbla pe aici călare ori cu căruţa, dar drumul e greu de umblat; şi de nevoie merg câteodată unii, gândindu-se cu groază la ce s'ar putea întâmpla.

„*Târgu-Neamţ*, sat şi piaţă, pe pârâul numit Neamţu. Mai sus de pârâu, nu departe, într'o poiană, e mănăstire, unde sunt călugări mai mulţi de patru sute. Dar, pre legea mea, nu trăind ca pustnicii, ci negustorind (μὰ τὴν αλήθειαν, οὐ μονάζοντες, αλλ' ἀγοράζοντες). De asupra Târgului-Neamţ este şi o veche cetate, pe o coastă de munte, de multă vreme încă începând a cădea în ruine, pustie.

16. Suceava.

„Judeţ d'asupra celui de mai sus, însemnat încă în Moldova, de şi partea lui mai mare a fost trecută Casei austriace, în anul 1774. E în partea de Miază-noapte Apus a Moldovii.

„*Fălticeni*, târg, reşedinţa Ispravnicilor, nu departe, spre Apus, de oraşul Suceava.

„*Burdujeni*, sat mic şi piaţă aproape de Suceava, spre Răsărit, în stânga râului Suceava.

17. „Cele următoare sunt în Moldova austriacă numită Bucovina.

„*Suceava*, oraş mic, înainte vreme cu mult mai mare, Capitală a Moldovii şi Scaun al Domnilor, în loc deschis şi muntos şi în aer sănătos, pe malul drept al râului cu acelaş nume. Armeni ca la 800 de familii sunt aici şi Evrei ca la 200.

„*Târgu-Siretului*, târg pe râul Siret. În vremea de demult, mai înainte de Domnii români, oraş al Cumanilor şi Românilor şi se păstrează încă multe ruine, urme ale marelui oraş de odinioară.

„*Cernăuţi*, orăşel, ca la un sfert de ceas departe de Prut, reşedinţă a Ocârmuirii austriace în partea Moldovii trecută Austriei.

XIII.

Judeţele Ţării-Româneşti.

(Pp. 165—177).

«La Apus de partea de Miază-zi a Moldovei se desfăşura Ţara-Românească, de-alungul Dunării, care o desparte, la Miază-zi, de Bulgaria, la Miază-noapte având Ardealul şi la Apus iarăş Dunărea şi Banatul, căci Dunărea, care mărgineşte la Miază-zi Ţara-Românească, formează aici arcul unui cerc mare.

«Incepând aşa dar de la Răsărit şi mergând către Apus, avem următoarele 17 judeţe. Ţara-Românească propriu zisă se împarte în Ţara-de-sus şi Ţara-de-jos.

În Ţara-de-jos.

1. **Râmnic.**

»Râmnicul sau Slam-Râmnic are la Răsărit Moldova, la Miază-noapte Ardealul, la Miază-zi Ţinutul Brăilei şi la Apus judeţul Buzău.

«*Focşani*, oraş, reşedinţa Ispravnicilor.

«*Râmnic*, târg, pe stânga râuleţului sărat cu acelaş nume, în şes, pe drumul cel mare către Rusia.

2. **Buzău.**

«Judeţul acesta are la Miază-noapte Ardealul, la Răsarit judeţul Râmnic, la Miază-zi Ialomiţa şi la Apus Săcueni.

«*Buzău*, oraş, Episcopie, reşedinţa Ispravnicilor, pe dreapta râului cu acelaşi nume.

3. **Săcuieni.**

«Are la Apus judeţul Prahovei, la Miaza-zi judeţul Ialomiţa şi la Miază-noapte Ardealul.

«*Bucov*, sat şi reşedinţa Ispravnicilor, aşezat într'o prea frumoasă câmpie, având în faţa ei vestitele dealuri cu vii.

4. **Prahova.**

«Se hotărăşte la Apus cu judeţul Dâmboviţa, la Miază-zi cu Ilfovul şi la Miază-noapte cu Ardealul.

«*Ploeşti*, oraş, într'o câmpie frumoasă, pe parâul Dâmbov, ca la o jumătate de ceas de Bucov. Aici stau Ispravnicii. Ploeşti este al treilea oraş al Ţarii-Româneşti.

«*Târgşor*, târg, nu departe de Ploeşti.

«*Câmpina*, târg, antrepositul mărfurilor ce se aduc de la Braşov în Ţara-Românească.

5. **Ialomiţa.**

«Are la Miază-noapte judeţul Buzău şi Săcuieni, la Miază-zi şi Rasărit Dunărea şi judeţul Râmnic, la Apus judeţul Ilfov. E locuit de oameni puţin, dar multe animale pasc într'însul.

«*Oraşul de-Floci*, târg, nu depărte de gura Ialomiţei, odinioară oraş însemnat pentru negoţ.

«*Urziceni*, târg, reşedinţa Ispravnicilor.

6. **Ilfov.**

„Judeţ care ţine cu o parte mai mare de Ţara-de-jos şi cu una mai mică, la Apus de Curtea domnească din Bucureşti, de Ţara-de-sus.

«*Bucureşti*, — cuvîntul tradus înseamnă oraşul bucuriei (*Χαρᾶς πόλις*) — oraş mare, cu mulţi locuitori, după Constantinopole cel mai mare din Turcia europeană. Locuitorii săi, peste 80.000 şi, prin urmare, mai mulţi de cât îndoitul populaţiunii Iaşilor, capitala Moldovei. E cel d'întâi din România. Curge printr'însul râul Dâmboviţa şi oraşul propriu zis e aşezat pe stânga, iar palatul cel nou şi Mitropolia, care se află pe un deal, cu o posiţie de toată frumuseţea şi oare cum în mijlocul oraşului, sunt pe dreapta.

«Bucureşti e aşezat într'o mare câmpie, care se întinde pâna la Dunăre. Acest oraş a fost clădit de Mircea-Vodă, pe la sfârşitul veacului al 14-lea şi, până la sfârşitul celui al 17-lea, aici *iernau* numai Domnii, petrecându-şi vara la Târgovişte, care avea o posiţie mult mai prielnică şi mai plăcută. Deatunci însă îşi petrec şi iarna şi vara în Bucureşti, părăsind cu totul Târgovişte.

S'au clădit şi Bucureştii ca şi Iaşii. Amândouă oraşele au fost podite cu grinzi, în cât pe o iarnă umedă şi vara, pe ploile cele repezi, totul e plin de noroi şi murdărie.

«Belşugul şi ieftinătatea celor pentru traiu sunt cu mult mai mari aici de cât în Iaşi, şi pânea e mai curată şi mai ieftină. In deobşte toate lucrurile de mâncare sunt mai ieftine de cât în ori ce alt oraş din Europa. Clima fiind aici mai blândă de cât în Iaşi, şi fructele sunt mai multe şi mai bune aici şi legumele, în piaţă, mai felurite, mai din belşug şi mai ieftine cu mult. Ceapă, praz, usturoi, lăptuci, spanac, sfeclă, varză, ridichi, ţelină, morcovi, napi, dovleci şi altele, mari cantităţi şi câte un braţ întreg puteai cumpăra pe bani de nimic, cu câţi-va ani mai nainte, când şi noi am petrecut acolo.

«Boierii Români (din Ţara-Românească) sunt şi mai pricepuţi de cât Moldovenii la izbândirea şi ieftinătatea tocmelilor. Dar să nu se tulbure de loc auzind cuvântul de Român. Ar trebui mai de grabă să se fălească de cât să se ruşineze cu numele poporului. Să se ruşineze însă, dacă vor cu tot dinadinsul a se ruşina, că nu ştiu

ca *Român* este numele poporului lor; şi, daca nu-l primesc, se arată vădit a fi străini, veniţi din afară. Să se ruşineze, auzind că fac parte din poporul marelui Traian!

«*Gherghiţa*, târg mic, când mergi dela Bucureşti la Focşani.

In Ţara-de-sus.

7. Dâmboviţa.

«Judeţ, având la Răsărit Prahova, la Miază-zi Ilfov, la Apus Vlaşca şi Muscelul şi la Miază-noapte Ardealul.

«*Târgovişte*, oraş, reşedinţa Ispravnicilor, mai înainte Capitala Ţării-Româneşti, pe Ialomiţa, în dreapta, nu departe de Dâmboviţa, într'o foarte plăcută câmpie, mai încoace de picioarele Carpaţilor.

8. Vlaşca.

«Are spre Rasărit judeţele Ilfov şi Dâmboviţa, spre Miază-zi Dunărea, spre Apus Teleorman şi spre Miază-noapte Argeş şi Muscel.

«*Găeşti*, sat, unde locuesc Ispravnicii.

9. Teleorman.

«Se hotărăşte la Miază-zi cu Dunărea, la Apus cu judeţul Olt, la Miază-noapte cu Argeşul şi la Răsărit cu Vlaşca şi cu raiaua Giurgiului.

«*Roşii-de-Vede*, târg, reşedinţa Ispravnicilor, pe pârâul Vedea.

10 Muscel.

«Judeţ muntos, având la Miază-noapte Ardealul, la Răsărit judeţul Dâmboviţa, la Miază-zi judeţele Vlaşca şi Argeş şi la Apus judeţul Argeş.

«*Câmpu-Lung*, târg, reşedinţă a Ispravnicilor, cel dintâi Scaun al lui Negru-Vodă (πρώτη καθέδρα τοῦ μέλανος βοεβόδα) şi întâia Capitală a Ţării-Româneşti.

11. Argeş.

«Se mărgineşte la Miază-noapte cu Ardealul, la Apus cu Vâlcea şi cu râul Olt, la Miază-zi cu judeţele Vlaşca şi Teleorman.

«*Piteşti*, oraş aşezat într'o câmpie foarte plăcută, nu departe de râul Argeş, reşedinţă a Ispravnicilor.

«*Curtea-de-Argeş*, târg, al doilea Scaun al lui Negru-Vodă, unde e şi îngropat.

12. Oltul.

«Judeţ mărginit spre Apus de râul cu acelaş nume, la Miază-zi de raiaua Turnului, la Răsărit de judeţul Teleorman şi la Miază-noapte de judeţul Argeş.

«*Slatina*, târg mare, pe stânga Oltului.

Judeţele oltene ale Ţării-Româneşti.

13. **Vâlcea.**

«Invecinat la Miază-noapte cu Ardealul, la Apus cu Doljul şi cu Gorjul, şi la Răsărit cu Romanaţii.

«*Râmnic,* târg pe malul Oltului, întâia Episcopie a Tarii-Româneşti, reşedinţă a Ispravnicilor.

14. **Romanaţi.**

«Se întinde sub Vâlcea, din faţa Slatinei până la Dunăre, în faţa Nicopolei.

«*Caracăl,* târg şi reşedinţă Ocârmuitorilor.

«*Islaz,* sat, piaţă, depozit de sare, în faţa Nicopolei.

15. **Dolj.**

«Judeţ mic, având la Miază-noapte Vâlcea şi Gorjul, la Rarasit Romanaţii, la Apus Mehedinţi şi la Miază-zi Dunărea.

«*Craiova,* lângă râul Jiul, pe stânga, reşedinţă mai înainte a Banului, acum a loc-ţiitorului său, care se trimete aici de către Voevod. E locul unde stau Ispravnicii. Craiova e oraş neînconjurat de zid, ca toate oraşele Ţării-Româneşti şi Moldovei.

16. **Gorj.**

«Judeţ care se chiamă şi Jiul-de-sus, spre deosebire de Jiul de-jos sau Doljul. Are spre Miază-noapte Ardealul, spre Apus Banatul, spre Miază-zi Mehedinţii şi spre Răsărit Vâlcea.

«*Târgu-Jiului,* târg mic, unde locuesc Ispravnicii.

17. **Mehedinţi.**

«Ocupă partea cea mai de Apus a Ţării-Româneşti, mărginit de Dunărea sârbească şi bulgărească, la Apus şi Miază-zi, având către Răsărit Doljul, către Miază-noapte Gorjul şi către Apus şi raiaua Orşovei şi Banatul Temişoarei.

«*Cerneţi,* sat nu departe de Dunăre şi de Orşova, reşedinţa Ispravnicilor.

«Nu mult mai încolo de acest sat era şi Turnul sau Cetatea lui Sever şi podul de lemn al Impăratului Constantin-cel-Mare, care s'au ridicat, se pare, de către Sever, când a pornit asupra Goţilor, şi s'a numit locul Severin şi s'au atribuit apoi lui Constantin-cel-Mare, proclamat Impărat. Turnul era înainte vreme reşedinţa Banilor.

«*Câmpu-Severinului,* sat la capătul câmpiei, lângă amintitul turn.

«*Strehaia,* mănăstire întărită, clădită pe o măgură de către mult vestitul Mihai-Vodă, locuinţa sa pe când cârmuia ţara, înainte de a ajunge Domn.

«Aici sunt cataractele Dunării, între Vidin şi Palanca Serbiei.

Ţinuturile Turcilor.
(Pp. 177—179)

1. **Orşova.**

«Cetate şi locul dimprejur, între cele două Banate, lângă râul Cerna, hotarul Banatelor. *Orşova-veche* este pe malul Dunării şi ţine de Casa Austriei; cea *nouă* în insula din faţă şi e şi cetate anevoe de luat.

2. **Turnu.**

«Ţinutul acesta e cuprins între judeţele Olt şi Teleorman şi între Dunăre şi râul Olt. El cuprinde şi sate româneşti.

«*Turnu,* târg, cetate aşezată la vărsarea Oltului.

3. **Giurgiu.**

«Ţinut cu mult mai mare de cât cel d'inainte, cu multe sate româneşti.

«*Giurgiu,* târg şi cetate puternică, vestit pentru marile vărsări de sânge din războaiele trecute. E aşezat în faţa Rusciucului, 12 ceasuri departe de Bucureşti.

4. **Brăila.**

«Ţinut între Ţara-Românească, Dunăre şi Moldova.

„*Brăila,* oraş, cetate pe Dunăre, mai înainte mult mai mare negoţ făcând de cât acum, hotărît din pricina neorânduelii, nesupunerii şi îngâmfării locuitorilor, care aduc multă vătămare şi Galaţilor din apropiere. Ar putea fi, fără neorânduiala lor, cu mult mai neguţătoresc şi cu mult mai locuit".

Şapte pagini ce urmează (178—186) cuprind lămuriri asupra veniturilor şi cheltuelilor din ţările noastre. Autorul socoate, cu drept cuvînt, că e bine să dea cetitorului şi în această privinţă o scurtă privire. El vorbeşte aici prin urmare despre tribut, despre bir, despre celelalte venituri şi despre cheltuelile Domniei, şi în Ţara-Românescă şi în Moldova.

Lucrurile fiind destul de cunoscute, nu e nevoie să le mai reproducem. Reţinem observaţiile cu care-şi încheie Philippide acest scurt capitol:

„Dar nu lipsesc abuzurile, şi mai cu osebire în timpurile noastre filosofice, în care moliciunea e in floare, mai nimicitoare obştiilor de cât chiar ciuma, şi tributul se urcă uneori de două ori şi mai bine, părând că se scade. Şi apoi dările, urcate la licitaţie prin concurenţă, de către negustorii de dări, şi în Tara-Românească şi în Moldova, se vând cu mult mai scump. Ocnele Ţării-Româneşti am auzit că s'au văndut mai înainte pe 700.000 de groşi şi altă dată încă şi mai mult, şi darea vinului în Moldova s'a vândut odinioară pe 360.000".

XIV.

Judeţele Banatului.

(Pp. 186—190).

„Ţinutul României cuprins între Dunăre, Tisa şi Mureş se numeşte Banat, de la generalii, numiţi şi Bani, aşezaţi aici pentru paza hotarelor. I se mai zice şi Banatul Timişoarei, spre deosebire de Banatul Craiovii. Acest Ţinut a fost supus odinioară Romanilor, cari au ridicat şi cetăţi în partea de Miază-zi şi Apus şi a fost locuit mai înainte de Iazigi, pe cari i-a supus Decebal. După Romani l-au avut Goţii, Hunii, Gepizii şi în urmă Avarii. Aici s'au cuibărit vestiţii hoţi Scamarii —Σκαμάροι— strămutaţi din părţile de peste Dunăre şi având într'o cetate cuibul prădăciunilor şi, folosindu-se de acest loc întărit, prădau locurile din prejur şi se năpustiau asupra cetelor întregi de Avari. Biruind în urmă Avarii şi luând cetatea, Scamarii s'au sălăşluit în munţii, în pădurile şi celelalte adăposturi ale Banatului, supărând multă vreme înprejurimile, până când Avarii îi nimiciră cu desăvîrşire.

„După aceia Crum, biciul Constantinopolitanilor, pe la începutul veacului al 9-lea, supuse Banatul, apoi eroul Maghiarilor Tuhut, şi în urmă ajunse provincie nemijlocită a Ungurilor. A fost în urmă trecut Turcilor. Iarăşi îl ia regele Ungur, se cârmueşte câtva după întocmirile Austriei şi în urmă se uneşte din nou cu Ungaria.

„Cinci sunt judeţele: cel de Miază-noapte, de Răsărit, de Miază-zi, de Apus şi de mijloc. Această împărţire şi cea după ape şi munţi e cu mult mai bună, ca firescă şi statornică şi mai lesnicioasă, de aceia trebuie folosită înaintea altora, întemeiate de cele mai multe ori pe neştiinţă şi închipuire.

1 Judeţul de mijloc.

„*Timişoara,* oraş şi cetate mult vestită prin întărirea ei geometrică, lângă râul Bega, între bălţile care sunt din revărsările lui; căci împrejurimile oraşului sunt udate de toate părţile de râuri.

„*Sf. Andrei,* târg, *Ceacova,* târg, *Oraviţa,* târg, unde sunt şi arămării.

2. Judeţul de Răsărit.

„*Lugoj,* orăşel, pe drumul cel mare de la Viena la Sibiiu.

„*Caransebeş,* târg, depositul odinioară al mărfurilor ce se aduceau de peste Dunăre în Ardeal. Episcopul ortodox al Caransebeşului locueşte la *Vîrşeţ.*

„*Mehadia,* cetate mică, la hotarele Ţării-Româneşti, pe râul Cerna, care mărgineşte cele două Banate.

3. **Judeţul de Miază-zi.**

„*Marecbila*, înainte vreme cetate romană, lângă Dunăre [1]), care se îngustează mult aici. *Pescabara* (Πεσκαμ. άρον), odinioară cetate romană [2]). *Noua-Palancă*, lângă vărsarea Caraşului în Dunăre; *Tricule*, lângă Dunăre; *Noua-Moldovă*, târg, pe o înălţime, având în faţă o parte mare din Serbia; *Moldova*, orăşel lângă Dunăre.

4. **Judeţul de Apus.**

„*Becigherec*, târg.

5. **Judeţul de Miază-noapte.**

„*Lipova*, cetate mică lângă Mureş; *Aradul-nou*, de asemenea.

XV.

Judeţele Ţinutului Ghiula.

(Pp. 190—201)

„Ghiula e partea României care se întinde de la Carpaţi şi de la izvoreale Tisei, unde este şi Maramureşul, pâna la Ung şi Mureş, în cît are la Miază-noapte şi la Răsărit Munţii Carpaţi, la Miază-zi o parte a Moldovii, Ardealul şi Banatul, iar la Apus Ungaria, de care se desparte prin rîurile Ung şi Tisa". De aici au pornit Dacii şi au cuprins cealaltă parte a României, „pe atunci Getia".

Philippide face aici un istoric al neamurilor ce s'au perindat prin aceste Ţinuturi: Goţi, Huni, Gepizi, Avari. Vorbeşte apoi de stăpânirea Chazarilor şi, după aceia, de a Bulgarilor, care-şi aveau „reşedinţa căpeteniei lor la Muncacs".

Pe când stăpâniau Chazarii dincoace de Dunăre, lămureşte Philippide, şi-a propoveduit aici Chiril Evangelia, şi de atunci s'au creştinat „în deobşte" Românii, „căci erau şi mai înainte unii iniţiaţi în această credinţă". Pe vremea aceia şi „Bulgarii primiră creştinismul de la Metodiu, fratele lui Chiril". „Din acel timp deci toţi Românii erau creştini, alipiţi de Biserica răsăriteană, veche, ecumenică şi nici odată nu s'au mai desfacut de dânsa". Iar dacă unii, prieteni ai linguşirii şi vrămaşi adevărului, au publicat, „bârfind", „că toată România a trecut la dogma Apusului", nu e de mirare; „ci mai de mirare e că oameni, de alminterea respectabili pentru învăţătura lor, se fac ecoul acelor minciuni şi pe Românii autohtoni, ai ţării, locuitorii pămînteni şi cu mult mai numeroşi de cât toate neamurile străine, popor sădit de marele Traian, îi despreţuesc şi de nimic îi cred, nesocotind în chip barbar plugul şi bâta de cio-

1. Contra Margum?
2. *Faliatis* din *Tab. Peuting.*

ban, speriaţi prosteşte de săbii şi lănci, de arme de foc şi de şerpuitul toiag al Solului; iar pe unii străini, de mai puţină băgare în seamă vrednici, în mare cinste îi pun. Să nu se indigneze cineva cu drept cuvânt văzând pe Büsching (Μπ'σσεγγ) geograful, de almintrea bărbat distins prin învăţătura sa şi prin scrierile ce ne-a lăsat, — numind pe Românii din Ardeal străini şi de nici un preţ socotindu-i? Iar un altul, spunând că Saşii sunt de 25 de ori mai mulţi în Ardeal de cât toţi ceilalţi locuitori la olaltă, vrednic e acesta a se numi istoric, când nu cunoaşte de fel Alfabetul istoriei"?

După Chazari şi Bulgari, vin Ungurii, rătăcitori prin locurile aceste, până ce sub „Voevodul Tuhut", cuprind Banatul şi Ghiula.

Românii din părţile Ghiulei, „cei mai mulţi, dacă nu toţi", au fost „siliţi împotriva lui Hristos" a se desface de vechea lor credinţă ortodoxă şi a se uni cu Legea din Apus.

Ca şi mai înainte, autorul preferă şi aici „împărţirile fireşti". Luând apele drept hotar, înseamnă, începând de la Miază-noapte, judeţele următoare:

1. Judeţul de peste Tisa.

„Acest judeţ cuprinde părţile din dreapta şi de Miază-noapte ale Tisei, întinzându-se până la Ung spre Apus şi până în Carpaţi către Miază-noapte şi Răsărit.

„*Hust*, cetate tare, aşezată pe stâncă şi mai tare, d'asupra târgului cu acelaş nume, lângă vărsarea râuleţului în Tisa, în Maramureş. De aici, se zice, Bogdan sau fiul său Dragoş se coborî în Răsăritul României şi, dobândind Cumania-Neagră, întemeiè Domnia Moldovii.

„*Körösmezö*, târg, spre răsărit de Hust, lângă izvoarele Tisei.

„*Muncacs*, oraş pe malul drept a Latorcei, spre Miază-noapte Răsărit[1]) de indoitura Tisei.

„*Ungvár*, oraş la Miază-noapte de îndoitură, pe malul stâng al Ungului.

2. Judeţul de dincoace de Tisa.

„Are, spre Răsărit, o parte a Bucovinei şi Carpaţii, spre Miază-zi o parte a Bucovinei şi Ardealul şi râul Crasna.

„*Sighet*, târg pe stânga Tisei, în Maramureş.

„*Vîşeu*, târg lângă Tisa.

„*Baia-Mare*, oraş, la Răsărit de râul Someş, lângă hotarul Ardealului, unde e şi hereghie (χρυσοχοπεῖον), pentru aurul ce se află pe acolo.

„*Baia-Sprie*, târg mare, către Răsărit şi aproape de oraşul de mai sus.

„*Sătmar*, oraş, pe dreapta Someşului.

„*Német*, târg, aproape de Sătmar.

---

1) Greşit la autor «Miază-noapte Apus».

3. Judeţul Crasna-Crişul.

„Se cuprinde între Crasna, Tisa şi Crişul de Miază-noapte.

„*Marghita*, oraş la Miază-noapte de Criş.

„*Debreţin*, oraş mare, foarte lo.uit, neîntărit cu ziduri, în mijlocul Judeţului, într'o câmpie foarte largă, întinzându-se peste douăsprezece ceasuri de toate părţile oraşului.

4. Judeţul dintre Crişuri.

„Cuprinde locurile dintre cele două Crişuri şi Ardeal.

„*Oradia-Mare*, cetate vestită, oraş în mijlocul judeţului, lângă Crişul-de-Mijloc..

„*Ghiula*, oraş, lângă Crişul de Miază-zi, la Apus Miază-zi de Oradia-Mare.

5. Judeţul Crişul-Mureşul.

„Acest judeţ închide locurile dintre Ardeal, Mureş, Tisa şi Crişul de Miază-zi.

„*Arad*, cetate şi oraş pe Murăş, la Miază-noapte de Timişoara.

„*Cenad*, oraş pe Mureş, la Apus de Arad.

„*Măcău*, târg la Apus de Arad.

„*Vaşarheiu*, oraş lângă Tisa.

XVI.

Judeţele Ardealului.

(Pp. 201—223.)

Autorul face la început un scurt istoric al împrejurărilor politice şi, mai cu seamă, religioase ale Ardealului, care, supus de Regii maghiari, a avut totuş o cârmuire de sine, sub Voevozi. Intinderea Reformei printre Saşi, la începutul veacului al 16-lea, ocupă câteva pagini. Se schiţează prigonirile „Latinilor", stăruinţa Saşilor în luteranism, din care nu lipsesc minunile, împrejurările de sub Domnia lui Ioan Zápolya şi a lui Sigismund, trecerea acestuia la „dogma monadiştilor" şi silinţele sale zădarnice de a o răspândi printre supuşi.

În această frământare pentru lege a neamurilor străine, „Românii noştri", spune Philippide, „în vinele cărora curge, cum se zice, lapte, au fost privitori cu totul liniştiţi, ca la teatru". Unii, târâţi poate de năvala puternică a timpului, s'au înduplecat, „căci vedem, în adevăr", adaugă dânsul, „şi sate româneşti, vr'o două sau trei, care au trecut la dogma cea nouă şi preoţii săvârşind slujba in biserici şi ţinând obişnuitele predici în româneşte". Dar sub Maria Theresa, „lăsată femeieşte în voia ticăloşilor de călugări latini din jurul ei", Românii, ca şi ceilalţi ortodoxi, „prin toate chipurile au fost siliţi, neomenos, a se desface de la sânul

vechei şi obşteştei biserici." „Astfel aşa dar", observă ortodoxul şi umanitaristul care era într'însul, „în vremile cele barbare Românii, cârmuiţi mai cu înţelepciune şi mai omenos, iar în cele zise filosofice mai barbar şi mai neuman jicniţi, se despărţiră mulţi si fură smulşi cu sila de la biserica lor părintească." Dar o bună parte dintr'aceştia, pe vremea „marelui şi iubitorului de umanitate Iosif", au aruncat dogma ce primiseră în silă şi s'au întors din nou la sânul vechii lor Biserici.

Supt Báthory, renumit „pentru înţelepciunea lui politică, pentru adâncimea minţii şi mărinimia lui", Ardealul a fost când supt Turci, când supt Impăratul Austriei. În sfîrşit, când Turcii au fost asvârliţi din părţile Dunării de mijloc, ţara a fost supusă Regelui ungur, păstrându-şi însă Voevodul şi, în cele din urmă, ajunge provincie ungurească. Iarăşi se desparte însă şi se proclamă neatârnată, supt Casa de Austria.

Ni se citează apoi cele scrise de Halkondylas cu privire la Ardeal. „Ardealul acesta se întinde de la Munţii Braşovului până în Pannonia, toată ţara dincoace de pădure fiind. Oraşe nu puţine sunt în această ţară şi Metropola lor se chiamă Sibiiu. În unele părţi se vorbeşte limba panonică (ungurească) în altele cea dacă (românească), şi supt Regele ungur fiind această ţară, ea primeşte Domn, pe care-l aşează Regele Ungurilor. Oraşele sunt autonome şi se cârmuiesc de Capitala Sibiiu. Asupra acestui oraş veni, trecând Dunărea, Mezzet, şeful oştirii turceşti din Europa — sub Murat al II-lea, — ca să-l împresoare şi, ajungând aproape de dânsul, îşi puse tabăra. Atunci, pe când asedia oraşul, rănit de o săgeată, muri, şi oastea fu pusă pe goană de către Ardeleni."

Ardealul e aşezat aproape „în mijlocul României", mai aproape de hotarele de Miază-noapte de cât de celelalte şi e „Ţinutul cel mai înalt" al său; într'adevăr, „dintr'însul coboară la vale râurile în toate celelalte părţi ale României." Autorul repetă aici, pe scurt, toate cursurile de apă ce pornesc din Ardeal.

Impărţirea în judeţe o face ca şi pentru celelalte Ţinuturi, din punct de vedere fisic, folosind apele de hotar. „Coborându-ne de la Miază-noapte la Miază-zi, avem judeţele următoare:

1. Judeţul de peste Someş.

„Cuprinde părţile din Ardeal de la Miază-noapte de Someşuri până la hotarele Ghiulei. Cele două Someşuri se deosebesc după numirile de mic şi mare, curgând cel mare de la Răsărit, cu izvoarele nu departe de ale Neagrei şi Bistriţei, cel mic de la Apus şi amestecându-se unul cu altul.

„*Crasna*, târg în Apus, pe stânga râului cu acelaş nume.

„*Satu-Mare* (Ναγγυφάλου), târg la Apus de Crasna.

„*Jibău* (Σιμπόν) târg pe Someş.

„*Dej*, târg ceva mai jos de confluenţa celor două Someşuri, pe stânga.

„*Chioar* (Κοβάρ) şi *Lăpuş* (Λεπός) târguri la Miază-noapte.

„*Rodna*, târg la Răsărit Miază-noapte, nu departe de izvoarele Dornei, Bistriței moldovene și de hotarele Moldovei austriace, lângă Someșul-Mare, aproape de trecătoarea din Moldova în partea de Miază-noapte a Ardealului.

2. Județul Mureș-Someș de Răsărit.

„Acesta se desparte de cel de mai jos printr'o linie dusă de la confluența Someșurilor la Mureș. Iar cellalt punct sau semn pentru despărțire sunt lacurile dintre confluența Someșurilor și Mureș, în lungime.

„*Bistrița*, oraș al Sașilor, la Miază-noapte și Răsărit de Cluj, pe dreapta râului cu acelaș nume, ce se varsă în Someș, pe partea stângă. A fost clădit în 1206.

3. Județul Mureș-Someș de Apus.

„*Cluj*, Kolozsvár' Claudiopolis, Klausenburg, — nu te apuca amețeala de astfel de cuvinte ieșite din închipuită înțelepciune, din fumuri și josnică iubire de sine? Oraș, astăzi Capitala Ardealului, întemeiat de Sași (la 1178), într'o vale foarte frumoasa, lângă Someșul-mic, pe stânga, împresurat de ziduri și întărit din distanță în distanță cu turnuri, ca și celelalte orașe în Ardeal. Dar nici un oraș nu e de numit întărit și destoinic de apărare, întăriturile cu totul în părăsire fiind și socotite zădarnice, căci nu mai e acum teamă, ca mai înainte, de năvălirile Tătarilor și Turcilor. Și sunt unele ale căror ziduri au început a putrezi. Ungurii antitriadiști sau monadiști, cari au avut odinioară puterea în Ardeal și sunt mai instruiți de cît ceilalți, au aici o biserică mult prea frumoasă.

„*Gherla* ('Αρμενό ολις), târg al Armenilor, la Miază-noapte de Cluj.

„*Turda*, târg la îndoitura râului Arieș, spre Răsărit și Miazi-zi de Cluj.

„*Teaca* (Τζέκ) și *Cojocna* (Κολός), târguri.

„*Alba-Iulia* (Πελεγράδ) oraș, cetate pe dreapta Mureșului, tarapanà de argint, la Miază-noapte de Sebeș, la Miază-zi de Cluj, într'un loc deschis, dominând câmpii prea frumoase, înconjurate de dealuri împădurite.

„*Vurpăr* (Μπορμ.ερέκ), târg în fața *Vințului* de mai jos.

„*Baia* [de Criș], *Brad*, târguri la Apus, pe Criș.

„*Abrud baia*, târg, unde se află mine, în mijlocul județului.

„*Zlatna*, târg într'o poiană încântătoare, unde altă dată erau bogate mine de sulfură de argint viu, cunoscute și Dacilor și Romanilor și căutate atunci mai mult de cât acum, fiind și mai aducătoare de câștig. Românii cinstesc locul acesta pentru vechimea și pentru minele lui.

„*Trăscău* (Τορόιζκον), târg, pe o înălțime, renumit pentru sulfura de argint.

„*Teiuș*, târg lângă Mureș, nu departe de vărsarea Târnavei.

4. Județul Olt-Mureș de Răsărit.

„*Mediaș*, târg săsesc, pe stânga Târnavei-Mari (de Miază-zi) la Răsărit și Miază-noapte de Sibiiu. A fost clădit la 1146.

„*Șighișoara*, Schässburg, oraș săsesc, pe stânga Târnavei-mari, la Răsărit de Mediaș. S'a întemeiat la 1198.

„*Odorhei*, târg al Secuilor, la Răsărit de Șighișoara.

„*Reps (Cohalm)*, târg săsesc, la Răsărit Miază-zi de Șighișoara, nu departe de Olt.

„*Chezdi-Vașarheiu*, *Canda* (?), târguri la Apus de Brețcu.

„*Cetatea-de-Baltă* (Κουκουλοβάρ), târg pe stânga Târnavei-mici.

„*Slâmnic* (Στολτζενμπούργ), târg la Miază-noapte de Sibiiu.

5. Județul Olt-Mureș de Apus.

„*Dobra*, târg nu departe de Mureș, la Apusul Ținutului, pe drumul ce merge de la Viena în Ardeal.

„*Deva*, târg, nu departe de Mureș, și cetate. Ca la trei ceasuri de aici se află mine de aramă.

„*Hațeg*, târg pe Streiu, în mijlocul Ținutului.

„*Várhely (Grădiște)*, la Răsăritul Porții-de-Fer, pe dreapta Streiului, aproape de izvoarele sale, cam la Apus și Miază-zi de Hațeg, unde era odinioară Sarmizagetusa, capitala Daciei.

„*Orăștie*, Szászváros, târg al Sașilor, într'o foarte plăcuta câmpie.

„*Vințul*, târg. Afară de Orăștie, toate maghiare.

„*Sebeș*, Mühlbach, târg cu zidurile dărăpănate, predominând Alba-Iulia. A fost clădit în 1150.

„*Miercurea*, (Ραϊτζμάρκ)[1]), târg între Sebeș și Sibiiu.

„*Sibiiu*, oraș, mai înainte Capitală, într'o frumoasă câmpie, înconjurat cu ziduri, pe râulețul cu acelaș nume. S'a ridicat în 1160.

„*Ocna-Sibiiului* (Σαλτζμπούργ), târg săsesc la Apus și Miază-noapte de Sibiiu.

6. Județul dintre hotare și Olt.

„Acesta cuprinde părțile dintre hotarele Țării-Românești, spre Miază-zi, ale Moldovii spre Răsărit și dintre Olt.

„*Făgăraș*, târg și cetate lângă ea, impresurată cu șanțuri, într'o câmpie foarte frumoasă, lângă Olt, pe care e aruncat un pod de lemn vrednic de văzut; căci printr'un singur loc între stâlpi, lung de vr'o cincizeci de pași și mai bine, curge Oltul. Mai are și alte spații între stâlpi, pentru scurgerea apei.

„Făgărașul era mai înainte Capitala stăpânirii românești din sudul Ardealului.

„*Codlea* (Κετλία), *Râșnov* (Ρισσιάνον), *Prejmer* (Μπρασμάρ), târguri nu departe de Brașov.

---

1) Reussmarkt.

„*Braşov*, Kronstadt, oraş săsesc, înconjurat cu ziduri, cel mai neguţătoresc din Ardeal, închis între dealuri, având numai două ieşiri, între care se află o înălţime pe care e cetatea, care stăpâneşte şi intrările şi oraşul. A fost prădat în 1519 de către Petru, Domnul Moldovii. S'a întemeiat la 1203.

„*Breţcu*, târg departe cam la douăzeci de ceasuri de Braşov, la poalele muntelui, lângă hotarele Moldovii, în care intri pe aici, trecând muntele. Prin Breţcu curge Oituzul, râuleţ mic aici.

*

„Noi am spus aici „Judeţul dintre hotare şi Olt", „Judeţul Olt-Mureş" şi celelalte. Tu însă, prietene, dacă aceasta îţi miroase a sistemă, ca să nu zicem închipuită ştiinţă, zi, dacă vrei.: „Locurile cuprinse între hotare şi Olt", „Intre Olt şi Mureş se află cutare oraş, târg, mină, râu şi celelalte." Ori şi cum ţi-ai exprima cele cugetate, bine deosebind cele spuse, nouă ne este tot-una.

„In 1768 s'au numărat în Ardeal cătune, sate, târguri, oraşe, — într'un cuvînt obştii sau comunităţi 2351, dintre care 1602 sunt ale Ungurilor Ardeleni, 413 ale Secuilor, iar 260 ale Saşilor şi 76 ale Fiscului împărătesc.

„Dar auzind „oraşe" în Ardeal, nu socoate că unele au o populaţie numeroasă ca Bucureştii şi Iaşii; mai trebue, ca să fie astfel.

„Aflându-ne în Braşov, ne spuneau cei d'acolo că acesta ar fi cel mai populat dintre oraşele Ardealului, şi n'avea nici pe jumătate cît Iaşii; în cît oraşele de mâna a doua ale Moldovii şi Ţării-Româneşti par a fi mai populate de cît cele d'întâi din Ardeal."

NOTES-UL DE INSEMNĂRI AL LUI SIMEON BARNUTIU

— 1849—1863 —

Publicat de G. BOGDAN-DUICĂ

Un urmaş al familiei a căreia cea mai frumoasă podoabă a fost S. Bărnutiu mi-a comunicat o cărticică cu însemnări scrise de acesta între 1849 şi 1863. Cele mai multe privesc anii 1849—1854.

Multe nu au nici o valoare; de ex. însemnările de cheltueli pentru oteluri, mese, curăţitul cismelor etc. Dar destule *sunt şi acelea care, de-aici înainte, vor fi citate ca probe istorice, ca sprijin la caracterizarea oamenilor epocei. Despre acestea pot zice că este chiar păcat că ştirile nu s'au publicat de mai de mult.*

Le public eu; fără comentar, deoarece nu este nevoie de comentàr: istoricii vor culege suveran ce le va fi de folos; iar publicul cetitor se va mulţumi cu o impresie generală şi cu reţinerea unor fapte, spuse în puţine cuvinte, în care sinceritatea şi autoritatea celui ce le spune străbat complete.

Caeţelul (tradiţional: Notes*) are vreo 130 de pagini. (Numerotaţia am dat-o eu.) Are două începuturi, după cum îl întorceà autorul; dela p. 1-95 merge drept; dela p. 127-96, întors. Supt extrasele mele aşez totdeauna pagina.*

Observ, însă, că nu am păstrat fonetica şi ortografia; nici unele forme curioase de limbă, ca de ex. e *însemnând* **şi,** *format din prescurtatea latinescului* et. *Eu public pentru* **istorie,** *nu pentru filologie. De-aceea public* exact *tot înţelesul, nu forme limbistice.*

I.

Dint'un diariu a lui Laurianu.

1849

14 *Ianuarie*	Am plecat dela Sibiiu la Viena cu Popasu.
21 „	In Lugoj cu Mocioni și Patriciu Popescu.
28 „	Am plecat din Semlin.
4 *Februarie*	Seara am ajuns la Agram.
11 „	Am petrecut o zi în Viena. Am scris la Comitet.
18 „	Ne-am întâmpinat cu episcopul Șaguna.
19 „	Am fost aseară la Sina, cu episcopul.
21 „	Am fost la ministrul Stadion până la 12 oare.
22 „	Am fost la ministru Stadion în conferință, până la 12.
23 „	Am ajuns în Olmutiu. Ne-am înștiințat la Grüne și Cordon.
24 „	A doa oară la Grüne și m'am plâns la Cordon. Grüne ne-a dat de știre că mâne vom primi audiență la împăratul.
25 „	Am fost la audiență și la prânz la împăratul.
26 „	Am fost la vizită *in corpore* la ministrul Cordon.
27 „	Popasu a plecat la Praga, la Ferdinand împ., noi la redacțiunea . . . . (?)
28 „	Am scris memorialele noastre.
2 *Martie*	Am fost la Schwarzenberg cu Șaguna.
3 „	Marorescu a fost a doua oară la Schwarzenberg.
5 „	Am dat memorariul la minister.
6 „	Am fost la Bruck și la Krausse.
7 „	S'a publicat Constituțiunea.
14 „	Am scris la comitet și Bălășescului.
15 „	Episcopul a fost la împăratul; a dat ursoriu.
18 „	Am venit (Laurian, Popasu) la Viena; am primit scrisori dela Bălășescu.
20 „	Am primit scrisori dela comitet.
22 „	Am fost la Schwarzenberg, Stadion, Bach, Kulmer și Bruck.
23 „	Am dat ursoriu și dilucidațiune la Stadion, Bruck și Kulmer.
24 „	Am fost la Thirfeld; a venit fama de luarea Sibiiului.
28 „	Ne-au venit știri de luarea Sibiului.

4	*Aprilie*	Am primit scrisoare dela Suciu şi Christianu.
9	"	Episcopul a fost la Kulmer, care a. promis resoluţiunea.
17	"	A venit scrisoare cu poliţa dela Bellascu[1]).
21	"	Episcopul a plecat la Olmutiu; noi am consultat.
26	"	Am trimis memorandul la Episcopul şi am primit bani dela Eskeles.
28	"	Am primit îndărăt memorandul.
29	"	Ne-am consultat pentru darea memorandului.
30	"	Am primit îndărăt adresele la Gener. (?)
5	*Mai*	Am primit scrisoare dela Baritiu.
8	"	Am primit scrisoare dela Bellascu.
10	"	Au sosit Pantazi, Christianu, Alexandru şi Crişianu.
15	"	A venit Episcopul dela Olmutiu.
16	"	Au sosit Petru Mocioni şi Cermena.
18	"	Bologa a plecat la Bucureşti; am scris lui Baritiu, Bellascu şi Adam.
19	"	Am ţinut şedinţă cu Banaţenii, la Dobranu.
21	"	Am fost la Episcopul şi i-am presentat suplica pentru prinşi.
25	"	Scrisoare dela Baritiu, a 4-a.
30	"	Adunare la Mocioni.
2	*Iunie*	Adunare la Mocioni.
3	"	Am mers la Baden; am vorbit cu fratele lui Stadion.
6	"	Adunare la Mocioni.
9	"	Mocioni cu Cermena au fost la Bach.
20	"	Am scris lui Adam, Cost. Olteniţianu, Baritiu, *Bărnutiu*, Cipariu, Bellascu.
23	"	*A sosit Bărnutiu,*
26	"	Au primit răspuns Bănăţenii dela împaratul.
27	"	Am ţinut adunare la noi.
1	*Iulie*	Am compus exculpaţiunea la Schwarz(enberg).
2	"	Am ţinut adunarea la noi.
5	"	Am fost la Schw(arzenberg) cu exculp(aţiunea).
6	"	Am determinat să meargă toată deputaţiunea la miniştri, pentru resoluţiune.

[1]) Bălăşescul !

9 *Iulie*	Am fost cu toţi la Bach; ne-a promis resoluţiune.
10 „	Am decis să facem ursoriu la împăratul.
12 „	S'a cores ursoriul.
14 „	S'a consultat pentru episcopia Verşeţului, s'a subscris ursoriul.
18 „	Am fost la Wohlgemuth şi la împăratul, la Schönbrunn; am dat ursoriul.
21 „	Au venit întrebările dela ministeriu, lui Mocioni.
23 „	A venit scrisoarea lui Bach episcopului.
24 „	Adunare pentru răspuns la scrisoarea lui Bach şi la Lloyd.
30 „	Representaţiunea se dă lui Bach (discurs gros).
31 „	Deputaţiunea la Schmerling. Multe bune se promit.
1 *August*	Episcopul a fost la Schwarzenberg.
11 „	S'a dat memorandul contra Saşilor, exrebelilor, la cancelaria statului, prin Dobranu.
13 „	Episcopul a fost la împăratul, la Schönbrunn.
14 „	La Bach; la Thun.
19 „	Episcopul a plecat către casă, la 5 ore după amiazi.
25 „	Am fost la Thun. Au plecat Papiu, Crişianu, Pantazi.
27 „	Cererea pentru şcoale se compune.
30 „	Se lege *) în adunare.
1 *Septemvrie*	Am fost la Bach şi Bruck. Dobranu a luat cererea pentru şcoale, să o dea lui Thun.
2 „	Am plecat către Transilvania, la 7 ore după amiazi.
3 „	Am noptat la Roiss.
4 „	Deseară am ajuns la Agram.
6 „	Am plecat dela Agram cu Mocioni Andreiu.
7 „	Noptat la Nova-gradisca unde a ajuns Banul Iel(lachich).
8 „	Am noptat la Brod.
9 „	Am noptat la Ruma, Maior şi *Barnutiu* la Mitrovecz.
10 „	Seara am ajuns la Fisell (* Rucavina).
11 „	Am ajuns la Foen, la Mocioni.
12 „	Pe prânz am ajuns în Temişoara.
15 „	Am plecat dela Temişoara, seara la 5 $\frac{1}{2}$ ore.
16 „	Prânzit la Lugoj; noptat la Făget.

*) Ceteşte.

17	*Septemvrie*	Ajuns la Deva, seara, Solom (?)
18	„	„ „ Mercurea.
19	„	La prânz am sosit în Sibiiu.
20	„	Am făcut vizită lui Wohlgemuth, lui Bach.
22	„	Axente şi Borer.
23	„	A venit *Iancu.*
15	*Octomvrie*	Au prins pe Puianu; l-au băgat în *Stockhaus.*
25	„	Au prins pe Axente, pe Arpadi, şi 3 alţii, i-au adus la Sibiiu.
27		Au dimis pe Erdelyi.
1	*Noemvrie*	Au adus la Sibiiu pe Axente, *media die.*
6	„	Au dimis pe Puian, Cassian, Manliu.
17	„	Plecat cătră Viena; noptat în Sebeş.
18	„	Prânzit în Orăştie; noptat în Deva.
19	„	Prânzit în Dobra; noptat în Soborşin.
20	„	Seara târziu, în Arad.
22	„	Plecat cătră Solnoc.
23	„	Noptat în Szarvas.
24	„	Ajuns la Solnoc.
25	„	Ajuns cu drumul de fer la Pesta.
26	„	Plecat cu vaporul [1]; am ajuns la Neudorf.
27	„	La prânz în Komarom; vaporul stă pe loc, de ghiaţă.
28	„	Ajuns la Szerdahely, la doctorul Schätz, Judeul.
29	„	Ajuns la Pojon, la Schwarzer Adler; am trecut la Schwan [2]; masu acolo.
2	*Decemvrie*	Plecat cu drum de fer la Viena; ajuns 1 ora.
16	„	Am plecat la Tarand, în Saxonia, $7\frac{1}{2}$ ore seara.

(Pagina 120—110)

II.

Viena.

Paginele care urmează sunt ale lui Bărnutiu. Sunt scrise când cu litere latine, când cu chirilică.

„*8 Oct. 1850.* Zice Dunca şi Man că au fost la Chominski (autorul proectului despre *desdaunarea iobagilor*), care le-a zis că acum n'are speranţă să iasă bine cauza desdaunărei.

[1] El scrie: vaporea!

[2] De sigur: Oteluri.

10 Oct., 1850. Astăzi au fost la nunciul Papei: Dunca, Man, Ciupe şi Laurian, pentru Siulutiu, ca să fie episcop. I-au primit prea bine; le-a promis că va merge la Bach pentru Siulutiu; a zis că chiar şi Lemeny l-a comendat pe Siulutiu. Dacă au pomenit Laurian, cum am fost supuşi Strigoniei pe nedrept, a zis că acum vrea împărăţia să ne dea mitropolit neatârnător dela Strigoniu, ci numai dela Papa.

(Pagina 5).

16. 8. 850. Au fost Dunca şi Man.

6 Decembrie, 850. După ce a venit Siulutiu aici în Viena, încă înainte de a fi numit episcop, a vrut să dea cerere la minister, ca să-i dea plata pe an şi să administreze fiscul domeniul episcopesc. Insă l-a desfătuit secretarul Chominsky (un Ruteau din Galiţia) prin Paul Dunca.

Inainte de denominaţiune, m'am dus şi eu la Siulutiu; mi-a arătat scrisoarea ce erà să o dea, dar acum nu o dă, pentrucă l-au desfătuit nişte oameni mari. M'am supărat tare văzând ce cugetele are cu domeniul naţional. I-am spus lui Laurian ca să-l desfătuească; a făcut. Dar Siulutiu, cu toate acestea, a dat scrisoare la ministru, cerând salariu în loc de dominiu, salariu pentru secretar, şi alte. Ciupe a cercat la protocol şi a aflat că în adevăr s'a dat scrisoarea.

Speriindu-ne de un atare pas, naţiunei atât de stricăcios şi periculos, am mers aseară, în 5 Decembrie, la Dunca şi la Man Petru, cu Laurian, şi am conclus ca Dunca şi Man să meargă la Siulutiu ep. şi să-i arate cât râu ar urma Românilor din acest pas: (că fiscul ar umplea cu Şvabi tot dominiul şi pe Români i-ar alungà; şi alte rele pentru episcop, cler şi naţiune); nu are drept a înstrăina domeniul clerului fără ştirea şi învoirea clerului; aşa dar să-şi tragă înapoi cererea.

Aceştia au fost aseară (în 5 Dec.) la Siulutiu şi după ce i-au spus tot, el a răspuns: Acum m'am socotit altmintrele; pentrucă am fost la minisrtu Bach; şi când i-am dat cererea, mi-a zis: „Pater!, asta nu se poate. (I. e. a se da dominiul pe bani), pentrucă e donaţiune“. Apoi am vorbit cu primatele; acesta încă mi-a zis că nu e bine a se înstrăinà dominiul, zicând: „Episcopii mei nu-şi dau dominiile, pentrucă hârtia astăzi are preţ, mâine n'are. Deci iacă ce fortună astă dată pentru Români, căci s'a întâmplat de ministrul nu vrea să le strice în acest obiect; dar de ar fi vrut, ar fi putut“. Oare până când vor fi Românii tot aşà debili de minte şi caractere,

ca să asculte mai mult de străini decât de ai lor, pe care îi doare de Români!

Se spune că Siulutiu a cerut dominiul Cricăului, ca un supplement al veniturilor perdute prin ridicarea iobăgiei şi a decimelor.

(Pagina 6—8).

9 Dec., 850. Mai alaltăieri a fost Siulutiu la ministrul Schwarzenberg; i-a recomandat să ajute pe naţiunea românească, pentruca a făcut mult pentru tron în acest resbel. El a răspuns: *„Ja, das romanische Volk* (nu naţiune) *hat sich ausgezeichnet.“* Dupa aceea i-a recomandat inteligenţa, zicând: Ce e drept, noi avem puţini inteligenţi, dar cu atât mai vârtos se cade a se aplica aceştia toţi la deregătorii, ca văzând Românii aceasta să aibă speme[1]). El a raspuns: *„Ja, euere Intelligenz ist eine gefährliche Intelligenz.“*

(Pagina 8)

17 Dec., 850. Heufler (un secretar ministerial) i-au străpus *brevi manu* episcopului Siulutiu un ABCDariu românesc compus de Ardreievici, capelanul episcopului neunit Hackmann, ca să-l judece, dacă se poate băgà în toate şcoalele Românilor. Românii, cari sunt aici, i-au făcut observaţiune episcopului, ca să nu se lase în desbateri asupra ABCDariului acum, când avem trebuinţă a lucra pentru universitate. Episcopul însă totuş nu vrea a lucrà după această maximă, ci a făcut diatribă, ce e drept, nu lui Heufler, ci la ministrul deadreptul; după aceea, totuşi, i-a spus lui Heufler că e lipsă de alte lucruri mai mult decât de ABCDare.

13 Ianuarie, 851. Zice D(obr)anu că a fost cu un proces la secretarul minist(erial) Stelzhammer, rugându-se ca să mijlocească a nu se supărà Românii dela Lugoj cu limba ungurească. L-a întrebat pe S(tellzhammer), dacă zace în înteresul guberniului a întroduce limba ungurească? Respuns: Asta nu. D(obr)anu: Dar cum m'oiu duce eu acum la referentele Beke, care e Ungur? La asta numai asta i-a zis: Ruşii din Ungaria au dat rugăminte că vreau să primească limba germană, nu cea ungurească. De aici se înţelege ce-i.

(Pagina 9)

17 Januarie, 851. În 16 Ian., eri, ne-am întâlnit aici cu căpitanul român David Ursul dela 1. regim. român din Ardeal, care merge la Brünn, la reg. Prinz von Preussen. Cu Ursul e şi

[1]) Speranţă.

locotenentul Stoian, tot dela reg. 1. rom. din Ardeal, care e transpus la reg. Alexander. Până acum nu i-au transpus aşa pe Români.

Din Ardeal spun că se fac multe nedreptăţi Românilor. Pe Românii din munte i-au pârît Schiller, comisariu, că nu vor să dea recruţi. Deci au trimis comandantul districtului, maior Imbercevici (Croat) ca să cerceteze Ajungând comisarii în Albac i-au întrebat pe oamenii ce-i adunase: de ce nu vreau să dea cătane? Auzind aceasta, oamenii s'au mirat de o pâră ca aceasta, zicând că să-şi iee câţi vreau.

20 Ianuarie, 851. Dela *Iancu* 5 f.
Mai inainte „ „ 25 „
30
+ 10

27 Ianuarie, 851. Spune L. că după ce s'au dus dep(utaţia) şi la M.-Sa în 1849, S-a [1]) au zis o cuvântare în care arătà că cum au fost soartea n. r. (naţiunei romaneşti) până acum şi cumcă şi-a dat cuvântul că se va indreptà acum. M. Sa a întrebat: „Da de unde ştiţi DVoastră că î(mpăratul) nu-şi va ţineà cuvântul?" După aceea întorcându-se către ceilalţi a zis: „DD! Între DV(oastra) se află oameni pernicioşi."

(Pagina 9—10)

În... *Ian(uarie)*, *S-a* au scris comisarului B. [2]) pentru ca să-scoaţă audienţă la împ(ărat), ca să meargă cu deputăciunea. În...i *Ian(uarie)* au căpătat răspunsul următoriu:

(Lipseşte)

În *Ian(uarie)* deputăciunea a dat la Bach peţiciunile făcute către împ(ărat).

În zilele cele din urmă ale lui *Ian(uarie)* mă chiemă la sine Heufler, un secretariu ministerial; mi-a arătat că fiind în Ardeal 3 limbi, nu poate să se facă decât o universitate. Eu am reflectat că tocma din acest principiu cură necesitatea de a face trei. El a zis că finanţiile nu ajung.

A întrebat şi deputăciunea de aici pe ce se întemeiază şi cu ce subsistenţă? Pe plenipotenţe dela naţiune, dela care are şi subsistenţă.

---

[1]) Şaguna.
[2]) Bach.

Aşa dară (mă întrebă el) că peticiunea de adeunăzi pentru redicarea unei facultăţi filosofice-juridice e întemeiată pe această presupunere că şi alte năciuni din Ardeal încă au asemene facultăţi? Eu am arăt(at) lui: Nu pe presupunerea asta, ci pe pofta năciunei de a avea acest institut naţional necesariu.

(Pagina 11—11-a).

In *Wanderer* (o gazetă de Viena) n.... 851 a eşit peticiunea Românilor dată pentru organisăciunea judeţelor. Contra aceştia scrie *Reichszeitung* (gazetă ministeriale) un articol batjocoritoriu de Români. In n. 30, 851.

Südslawische Zeitung încă împărtăşeşte peticiunea sus pomenită, zicând că e energioasă şi merită luarea aminte şi părtinirea Slavilor merĭdionali. Vezi nr...

In... 851, căpitanul l-au chiemat pe *I(ancu)* şi pe Fodor. După ce au compăruit, l-au întrebat pe *I(anc)u* dacă vrea a accepe crucea au ba; *I—u* şi-au dat dechiarăciunea şi motivele pentru care nu poate accepe decorăciunea austriacă, iară cea rusească s'au dechiarat că o accepe.

In...., iară l-au chemat poliţia, poftind a se dechiara numai în scurt, fără de a înşira multe motive, dacă primeşte decorăciunea au ba; iară au răspuns că nu o primeşte.

In.... s'au dus *I(ancu)* nechiemat la poliţie, arătând că sta lângă dechiarăciunea cea cu motivele, iară nu lângă cea scurtă, reflectând pe poliţie, ca să o trămită aceea la ministeriu, ca să nu socotească cineva, că el nu accepe crucea pentru căci nu s'ar zice onorat pe sine şi contemptoriu a donului împărătesc, ci numai din cauză că vrea ca mai întâiu să se decoreze năciunea cu împlinirea promisiunilor.

Poliţia s'au pornit şi asupra deputăciunei româneşti. L-a poftit pe Laurian să producă plenipotenţe; au fost un vrav de plenipotenţe la poliţie. Asta e respunsul la peticiunile cele multe!

(Pagina 11-a—11 b)

In *9 Faur 851*, am fost chemat iară la căpitanul poliţiei de aici din Viena. Pe mine m'au întrebat: Cu ce titulă petrec aici? Am respuns: Ca deputat tremis de naţiune. Dar afară de aceasta cu ce te mai cuprinzi? Frecvânt prelecţiunile juridice în universitate, şi în semestrul II voiu a mă imatricula ca student ordinariu, ca să continuez studiile care le-am început în Sâbiiu. Pentru acel scop mi-au şi trămis passu Ex. Sa. D. Guvernator. Nu ştiu că ai passu,

zise polițaiul; atunci vine altul și zice că trebue să am negreșit pass de nou venit, îl aduse de față, în care stă scris că pentru studii mi se dă facultate a petrece în Viena. Insă cu toate aceste, polițaiul zice: Asta totuș nu e cauză necesară pentru care să remâi în Viena. Totuși poți arăta lucru la consiliariul ministerial, căpitanul cetății, sau și la ministeriu.

După aceea l-au întrebat pe *Iancu*: Cu ce titlul petreci aici? Ca deputat național și în speție ca plenipotențiat în causa Muntenilor cu pădurile.

După aceea l-au întrebat pe Fodor; a răspuns. Eu nu sâm deputat; fără am venit ca să continuez aici științele iuridice.

In urmă mi-au dat înainte Laurian doue documinte, unul cu care îl însărcinase ca sa facă terminologia, altul mai de curând, a ministrului Thun, pentru traducerea proectului despre gimnasii în românește.

In urmă ne zise: Sânt silit să vă spuiu și D-voastră cum i-am spus eri canonicului Țipariu, că aveți poruncă ca în 8 zile să vă duceți din Viena la Ardeal.

Eșind de aici, eu m'am dus la Weiss, căpitanul cetății, rugându-mă sa nu o aplice porunca asta la mine, ci să mă lase a continua studiile, dela care m'au împedecat revoluția și după aceea boale. Dar mai întâi i-am spus că de vr'o trei luni, de când m'am mai însănătoșat, am lucrat și eu împreună cu deputăciunea națiunii noastre. Auzind acest cuvânt, nici nu m'a lăsat să grăesc, ci mi-a lua vorba din gură și cu o mânie s'a sculat asupra mea, cum îndrăsnesc eu a vorbi de năciune; el nu cunoaște nicio năciune rom(ână), unde s'au făcut adunări naționale, ca să vă fie tremis deputați? In 1848 s'au făcut de două ori și de amândoă orile ne-au îndatorat Românii ca să stăm de causa națională până o vom scoate la cale; apoi de atunci ne-am însărcinat cu noue plenipotențe tot în acest lucru. Regimul n'are lipsă de d-voastră, de deputați ca aceștia; el își chiamă oameni în care are încredere și cu aceia lucră, iară nu cu oameni de aceștiea, carii își vânează numai interesele lor și asupresc pe popor cu cheltueli ca să trăiască aici în Viena.

L-am reflectat că noi nu punem la nicio dare pe popor, nici nu s'au jeluit nimene contra noastră în privința asta, nici nu va jelui în etern, că dacă ne-au ajutat, ne-au ajutat cei ce au modru și nu le vine nici cu o greutate.

Apoi s'a apucat de mine, că de ce vreau să mai învăț și la ce? Am răspuns că vreau să absolvez și să dau examine, că fără

de aceasta după legi nu pot să capăt niciun serviţ la stat. Poţi învăţa şi la Sibiiu; acolo am învăţat şi vreau să învăţ acum în Viena. După ce au vorbit multe în batjocură, i-am adus aminte că nu sântem vrednici de o părere atât de rea şi de o asemenea pertractare; să-şi aducă aminte cât am făcut noi pentru monarhie şi că nimeni nu se ţinea mai nefericit decât noi când suna de toate părţile în 1849 pierirea şi apunerea monarhiei; şi că nici acum n'are nimeni mai mare interes ca să stea monarhia, decât noi. După aceasta s'au mulcomit ceva şi mi-au zis să produc testimoniu de subsistenţă, apoi îmi va lua la socoteală cererea pentru continuarea studiilor juridice.

(Pagina 11-b—14)

Eri în *8 Febr(uarie) 851*, a fost chemat şi canonicul *Ţipariu* la poliţie., la 4 ore după m.; tot azi i-au pus 8 zile, în care să easă din Viena.

Ducându-se şi el la Weiss căpitanul, l-a întrebat cum petrece aici ca deputat trămis de capitul cu plenipotenţă? Arată plenipotenţa! O voiu aduce, că acum nu e la mine. I-au imputat că nu slujeşte, că nu merge la bes(ere)că: i-au zis că nu sânt drepte cererile Românilor ş. c.

Mie şi aceea încă mi-a imputat că dacă m'am mestecat în treburi politice, după finitul resbelului trebuiam să mă trag la o parte şi să nu întărît. Eu: N'am întărîtat pe nimene, că am fost bolnav tot anul trecut şi depărtat de patria mea. — Acum trebuie să te duci la staţiune-ţi. — N'am staţiune! — Că Dumneata pretinzi deregătorii mari.—N'am cerut încă dela nimeni nici o deregătorie şi când voiu fi în stare de a purta deregătorie, atunci ma voiu mulţămì dacă voiu fi şi cel mai din urmă scriitoriu în stat.

13 Feb(ruarie). *Iancu* a fost la *Şaguna*; au vorbit de scoaterea deputaţilor; se vede că au auzit că Şuluţ a fost pe la ministru Bach, comisariul Bach şi căpitanul Weiss, pentru deputaţi, ca să rămâe în Viena; că a zis Şaguna către Iancu: „Eu (Şaguna) încă am îmblat pe ici pe colea, adecă pentru deputaţi. Fiind io (Bărnutiu), Laurian şi Iancu de faţă, a zis Şaguna că după ce vom merge în Ardeal, va merge şi el în causa deputăciunii la împăratul seu". Mai înainte i-a zis Iancului că a fost comisariul Bach la el, înainte de a se fi hotărît scoaterea deputaţilor — se vede că s'a făcut lucrul cu înţelesul lui.

(Pagina 14—15 a).

15 Febr(uarie). Astăzi la 11 ore am fost la comisariul de poliţie Latzelt de i-am dat atestatul de subsistinţă până voiu fi aici, în universitate: mi-a spus că ni s'a prolongat timpul de a putea remanea în Viena în 4 septămâni, de la ministeriu; până atunci să mă străduesc a mă înscrie la universitate.

Lui Laurian i-au spus că scoaterea a eşit de la ministeriu pentru peticiunea eşită în *Wanderer.*

(Pagina 15 a).

17 Febr(uarie). Iancu fiind azi la agentele Dobran, a venit acolo şi Şaguna, negreşit în treaba peticiunei ce vrea să o facă deputăciunea bănăţană pentru mitropolit şi scoaterea de subt Sârbi; că Bănăţanii s'au înţeles ca să ceară de la împăratul, ca, fiindcă acum nu se poate ţine sinod, să le pue de astă dată *sine sequela* mitropolit, apoi de altă dată să-şi aleagă! Vezi minte de Român, că, vrând să scape de unul (Sârb), se bagă....[1]) altul (ministeriu)!! Se vede şi aci că Dobran cu Şaguma, la un înţeles cu Mocioni, vreau să vândă dreptul Românilor de a-şi alege ep(isco)pi.

(Pagina 15 a—15 b).

18 Februarie. Spune Ciupe că a aflat din izvor sigur, cum că Primatele unguresc i-a scris o scrisoare înfruntătoare lui Şuluţ, pentru ce au cerut bani pe dominiile episcopiei, porâncindu-i ca să-şi tragă indărăt rugămintea dela ministeriu şi să se legitimeze cum că o au tras. Primatele a scris şi la ministeriu în treaba aceasta. In scrisoarea Primatelui către Şuluţ stă: *„penes seriam exprobrationem, ex erroris expositionem,“* ş. c.

19. O deputăciune rom. din Bănat a fost astăzi la împărat de a cerut liberare de subt Sârbi şi mitropolit pe Şagma.

(Pagina 15 b—16)

1852 die 30a Aug. Eri a ajuns în Viena Aureliu Popp, protopopul din Alba-Iulia; spune că vine dela Strigoniu, unde a fost trămis de episcopul Şuluţ dinpreună cu canonicul Const. Papfalvi; spune că i-a trămis Şuluţ la Strigoniu în urma provocării Strigonianului, ca să fie de faţă la eserciţele spiretuari care le fac papistaşii; spune că au deut să îngenunchie 12 ore; spune că i-au coprins primatele cu caritate, că însuşi el a făcut vizită întâiaş dată la casa unde erà, n'a aşteptat să-l cerceteze ei mai întâi.

[1] Neclar!

Spune că vor să păşască *active* încontra neunirii pentru catolicism; Popp cu Papfalvi au luat mandat dela Strigoniu, ca pentru acest scop să-şi câştige doe cărţi, una se capătă în Viena, pentru ceealaltă să se adreseze cătră generariul iezuiţilor (auziţi!)

(Pagina 19—20)

25 Sept., 852. Episcopul Erdélyi dela Orade se află aici în Viena; astăzi a şerbit la S. Barbara; eri s. alaltaeri a fost la vizita la epul Lemenyi în mânăstirea Franciscanilor şi când a ieşit dela Lem(enyi), acesta l-a petrecut până la trepte, jeluindu-i-se că-i e cam greu a sui treptele. Erdély îi răspunse: că tot mai bine e a fi aici, decât în temniţă (NB. Lemenyi e internat în mănăstirea Franciscanilor pentru că a ţinut cu Kossuth), iară Lemenyi îi răspunse: că nu e mai vrednic de temniţă decât unii (înţelegeà pe Erdély care încă a ţinut cu Kossuth).

2. Erdély a chemat la sine pe teologii săi Mihuţ şi Oros şi le-a poruncit să nu îmble ei dupa năciunalitate, că nu se ţine aceea de ei, ci să o lase pe alţii mai mari, şi ei să înveţe numai şi să tacă.

3. Cu fecioru lui Mihali din Maramureş a vorbit nemţeşte şi ungureşte, iar Mihali tot româneşte i-a răspuns.

(Pagina 20 b—21)

29 Sept., 852. D. Hormuzachi Eudoxiu zice că a fost în zilele aceste la ministeriul cultului în negoţul şcoalelor, şi acolo a înţeles cum că împărtaul n'a aprobat planul ministrului Leo Thun (Bohemu), ca să se redice o academie în Cluj (ungurească) şi alta în Sabiniu (nemţească), ci l-a trămis la gubernatorul Schwarzenberg în Ardeal, ca să-şi dee şi acesta refleşunile; se zice că acesta nu aprobă planul lui Thun, ci vrea ca să se facă numai o universitate pentru toate năciunile, la diferite obiecte ştiinţifice [1]).

(Pagina 22—23)

18 April, 1853. Capăt scrisoare dela Maior din Viena că Şaguna a fost la gratulare la împăratul cu 7 protopopi, doi neguţători. Hanea i-a poftit pe teologi să-l gratuleze că s'ar bucurà Ecelenţia Sa; ma n'au mers, că nu i-au lăsat superiorii. Preparandii l-au gratulat, fiind orator Anca; ma Şaguna respunse că uniţii nici decât nu pot să fie la olaltă cu neuniţii, fiindcă el nu vrea aşa, nici guberniul.

(Pagina 48)

---

[1]) Nota (cu creion): Şede Meierhofgasse, N. 1031; îl va fi privit pe Hormuzachi.

30 Sept., 1853. Scriu secretarului Ioan Babeş din Viena ca sa facă, cu ocasiunea căsătoriei împăratului Francisc Iosif, o rugăminte pentru eliberarea Murgului, Buda Alexandru Chiorianu şi a tuturor Românilor ce zac în prinsori pentru causele politice din 1848 şi 1849.[1])

(Pagina 59)

1854, August 25. In astă seară veni Maiorescul la mine şi-mi spuse că a dat un memorial la Buol Schauenstein, nesubscris, în care arată interesele Austriei în P(rinci)pate; descrie boerii şi alte lucruri şi dă îndreptarie cum să se poarte Austriacii în Ppate. Mi lese[2]) o scrisoare dela Adamovici din Bucureşti în care zice, între altele, că Laurini, agentele austriac, a fi început a organa şi a se purta caşi cum România ar fi Austria; zice că se tem de protectoratul Austriei; cartea asta a copiat-o M. şi pentru B. S.[3]). Mi-a mai arătat o carte dela C. Hurmuzachi, unde descrie pe Bach, fratele ministrului, că nu e de a se trămite în Ppate, ş. a.

(Pagina 86)

Ianuarie 1850

8-a. S'au cores memoriale cătră ministeriu.
9. Descris memorialele cătră ministerii.
10. S'au dat memor. lui Schwarzenberg.
12. Dep. au fost la ministru Bruck de au comendat causa.
13. La Schmerling, Bach, tot pentru aceea.
14. Au venit eppul Erdélyi la Viena, cu canonicul Salagianu.
16. Dep. a fost la Thun, dând petiţiunea Bucovinenilor pentru facultate.
18. Laurian a fost la eppul Erdélyi; acesta a fost în acea zi la împărat.
20. Dep. a fost la ministru Krauss, a promis ajutor, va vedea petiţiunea.
23. Am sosit astăzi dela Dresda la Viena[4]).
27. Laur(ian) cu Popasu au fost la Erdélyi.
29. Erdélyi a plecat cătră casă.

Februarie 1850

2. Dunărea — a fost mare, frică de inundaţiune.
14. Au sosit Maiorescu şi A. Florian la Viena.

---

[1]) În cauza aceasta a scris şi lui I. Maiorescu, să se înţeleagă cu Dobranu.
[2]) Ceti.
[3]) Sigur: Buol.
[4]) Bărnutiu!

17. S'au desbătut protestul făcut contra Saxenland-ului.
19. Conferinţe la Maiorescu.
20. Au venit la Viena *Iancu*, Balint şi v-pref(ectul) Ioan Maior.
23. S'a ţinut şedinţa plenară pentru ursoriul dand la împărat.
25. S'au subscris protestul contra lucrărilor universităţii sasse.
27. S'au daţ protestul contra universităţii sasse, la Schwarzenberg.

Martie 850

4. Au venit Cipariu, prin Bucovina, la Viena.
5. S'au cerut raporturile prefecţilor insinuaţi la audienţă.
6. Conferinţie pentru petiţiunea la împăratul.
9. Laurian a condus la împăratu pe *Iancu*, Balint, Maior; şi la Velden.
11. S'a dat petiţiunea la împăratul; au fost dep(utaţii) la Bruck, şi la Bach.
12. Deput. au fost la M. M. Schmerling, Thun. A plecat la Ardeal *Iancu*, Popasu, Cermena, Gr. Popovici: seara la 8 ore, cu drumu de fer.
17. A. Florian cu vaporul[1]) cătră Pesta. Trimis proectul la sinod.
19. Plânsoare la ministeriu pentru publicarea legilor în limba română.
20. Conferinţa la Maiorescu pentru plecarea deputaţilor.
21. Dimineaţa au plecat Balint şi Mihalyi cu vaporul cătra Oraviţa.
22. Conferinţa pentru oprirea *Gazetei*; strevederea proiectului de sinod.

April 1850

12. S'a dat petiţiune la ministeriul cultelor p(ent)ru un *Stellevertreter* român lângă c(omi)sariul trămis în Transilvania pru shoale.
21. A venit la mine Laurian la Kaltenleutgeben.
23. A sosit vicariul Şuluţ la Viena.
26. A venit la Viena Mocioni dela Pesta.
28. Şuluţ a prânzit la ministrul Bach.

Maiu 850

1. S'au început lucrările comisiunei terminologice.
2. Şedinţă la comisiune.

---

[1]) S. B. scrie: *vaporea!*

Iuniu 850

1. S'au expedit scrisorile *Iancului* cu 50 f. Cm. la Innsbruck, prin *Staat* comandatura.
4. Şuluţ a plecat la Orade, la co(mi)ssiune pru Eppate.
6. A venit la V(iena) Petru Maniu.

Iuliu 850

1. Ocupare cu organisarea judiciară şi politică.
21. Ocupare cu chestiunea despre rescumpărarea pământului.

August 850

10. Adventul *Iancului* şi Andreica.
17. Plecarea cu *Iancu* la Praga şi Baden.
26. Intoarcerea dela Praga.

Septembrie 850

5. Petiţiune la ministeriu pru sinod cu popi şi laici, la alegerea din 30 Sept.
20. Protest contra mestecării primatelui unguresc în beserica Românilor.
„ Transmiterea acestor 2 petiţiuni la sinod, adresate lui Alutan, vicar ge(ne)ral.

Octobre 850

1. Copiarea proiectului pentru descărcarea pământului.
7. Legerea acestui proiect.
10. Mergerea la nunciu[1]).
17. Sesiunile credenţiarilor la co(mi)ssariul Bach, în causa urbarială.
23. Venirea Vicar(ului) Siulutiu la Viena.
24. Megerea împ(ăratului) la Varşau[2]).

Novembre 850

1. Laurian ţine prelecţiune la Academia ştiinţelor din Viena de divisiunea Daciei în *superior* şi *inferior.*
15. Şedinţa la Maniu pru causa naţională.
24. Lecţiunea conceptului către împăratul.
27. Adunare fără efect în causa naţională, la Dunca şi Maniu.
30. Prânz mare la Erdélyi.

Decembre 850

1. Mergere la nunciu. Acolo au prânzit Siulutiu şi Erdélyi.
2. Erdélyi a plecat acasă.
7. Şedinţă, la Dunca şi Maniu; s'a deliberat a se da petiţiunea.

---

1) N. papal.
2) Varşovia.

12. Gratulat pe Andrei Şaguna.
19. Conferinţie la Şaguna.
21. La ministrul cultului pru facultate juridică.
29· Petiţiunea pru facultate filosofică juridică la Thun.
30. Petiţiunea pru organisarea politică în Trannia.
31. „ „ organisarea judiciară a Românilor.
31. Cererea de ajutor pru Românii nenorociţi şi de împrumut.

Ianuariu 851

1. Consultare pru mai curânda dare a petiţiunilor.
7. S'a dat de scire *Iancului* că ordinea austriacă [1]) e la Alba-Iulia.
11. Şaguna a fost la Grüne pru audienţă.
14. A venit respunsul dela Grüne, să se dea petiţiunile p'in ministeriu.
15. S'au dat împăratului, prin ministrul Bach, petiţiunile din 30 şi 31 X-ber. în respectul organisaţiunei politice, judiciare şi pru ajutor şi împrumut din casa statului.
18. S'a dat la împăratul petiţiunea pentru universitate, cea din 16, la Cabinet.

Februarie 851

2. Au chemat pe *Iancu* şi Fodor, să le spună că au venit ordinile ruseşti la Alba-Iulia, cerând să se dechiare.
6. Ne-au chemat la căpitanat pru legitimare. *Iancu* să se dechiare; *aşa* sau *ba*. S'a dechiarat *ba*. *Iancu* şi Fodor îşi aveau subsistenţia.
7. De nou la căpitanat. *Iancu* s'a dechiarat condiţionat, ca în 2 Febr., ceva încă mai prescurt. Laurian cu plenipotenţe.
9. Ne-au chemat pe noi: Laur(ian), Bărnuţ, *Iancu*, Fodor, Maiorescu la căpitanat, spuindu-nè să ne cărăm în 8 zile.
14. Ne-a spus că mai putem petrece aici una lună de zile.
19. Au fost la împărat deput(aţia) bănăţeană.
22. *Iancu* a plecat acasă.
23, A plecat la Pesta Mocioni şi Dobran.
24. Şuluţ eppu a plecat acasă, la Şimlău.

Marţiu 851

2. Fama că Wohlgemuth e morbos la Pesta; Bach comis(ariul) a mers să-l vadă.
10. Scrisori dela Braşov şi memorandul.

(Pagina 107—68).

[1]) Decoraţia conferită lui Iancu.

Diverse.

III.

Celelalte notițe se pot grupa după materie. Supt punctul III le adun pe cele cu conținut biografic, fără a mai cità toate paginele.

Maiu 1851

In 5 Maiu m'am imatriculat la universitatea din Viena ca iurist; în semestrul de iarnă încă am ascultat, dela Dr. Hye, forma procesului criminal cea noue și dela Dr. Stubenrauch jureprudența constituciunei austriace, dar, fiind cuprins cu lucrurile cauzei naționale, ca deputat, nu m'am putut înmatricula; acum fiind opriți deputații ca să nu mai lucre în causa năciunală, m'am apucat iara de jureprudență cu speme că doară vom putea și noi începe vr'odata scoală politică în neamul nostru, fără de care, ținând cele condiciuni nenumărate, Românii nici nu vor putea eși de supt tutoratul străinilor, nici nu s'ar putea ținea, dacă i-ar și scoate cineva de mână și de pomeană; pe popoară și pe năciuni nu le-au îngropat numai păcatele gubernielor și a le guvernanților, dar prea de multe ori au căzut numai pentru neștiința și necunoașterea lucrurilor politice.

In semestru aceasta de vară m'am înscris la patru studii, din care vreau să am testimoniu. Dela Stubenrauch, jureprudența administrațiunii austriace 12—1; dela Springer, despre călcarea legilor dărei 9—10 și Statistica culturei europene 11—12; dela Keller, forma procesului criminal 5—6 ore d. am. — Mai ascult pe Hye, dela 8—9, condicele crim. austr. care l-am învățat și în Sâbiu, dreptul public al statului filosofic dela Edlauer și jus gentium tot dela acesta, dela 10—11 și dela 11—12 Marți și Sămbâtă. Pentru trei obiecte ordinare plătesc didactru câte 5 f. pentru unul. Statistica culturii e fără didactru. Grea sarcină pe școlarii carii n'au nici părinți, nici salariu!

(Pegina 96—97)

Dela Viena S. Barnuț a plecat la Triest în 11 Oct. 1852, seara. Prin Mürzuschlag, Grecin, Cylei, Streinbrück. In 13 a ajuns la Triest. In 14, la Veneția, pe care a cercetat-o amănunțit. La Verona ajunse la 15 Oct. Aici caută pe locot. Tomuțiu, dela statul major; vizitează amfiteatrul etc. In 17 Oct. este în Milan, de unde maleposta îl duce la Pavia. In Pavia ajunge la 18 Oct. Din ospe-

tarie se mută îndată în casa cu nr-ul 1080, plătind pentru cameră (cu serviciu) 5 f. *cm.,* pe lună.

Dela 2 Nov. un Dr. Garovaglia, prof. de botanică, căruia i-l recomandase Vincentiu Chiesa (redactor al legilor împărăteşti, în Viena), i-a fost de bun ajutor lui Barnutiu. Acesta a umblat mult până să-şi scoaţă permisiune de a petrece în Pavia; până şi-a scos-o din Milan: înscrierile la universitate atărnau de învoirea poliţiei! Dr. Volpi, prof. de drept mercantil, l-a primit bine pe S. B.. Volpi erà rector. S. B. i-a dăruit un *Tentamen criticum in linguam romanicam,* de Laurianu: Românul şi Italianul se recunoscură fraţi (Pagina 45). Permisul de studii în Pavia l-a primit abia în 21 Aprilie 1853 şi numai după aceasta a putut să fie înmatriculat.

Din 12 Sept. începe, în notiţe, descrierea unui drum la Como, peste Milan, cu „strata de fer", cu multă atenţie pentru regiune şi cu mici note filologice: *Desio* poate să fie tot una cu *Desiul* din Ardeal, cum *Clusiul* din Ardeal este indentic cu cel din Etruria, Toscana. Se întoarse la 21, seara. Şi apoi se aşternù pe studii şi examene.

In 1853, 6 Dec. S. B. cere să fie admis la examen riguros şi plăteşte taxa: 158 lire.

In 1853, 7 Dec. seara, dela 7—8, depune întâiul riguros din: Dreptul firesc, Statistică şi Dreptul penal. „Am respuns italeneşte, că nu mi-au dat voe să vorbesc latineşte. Esamele l-au aprobat *unanimi consensu cum applausu,* deci în 7 Faurariu „mi va fi ertat a face al 2-lea".

23 Dec. Examen din istoria austriacă.

7 Faur. 1854: Al doilea examen riguros.

5 April. 1854: Al ţreilea examen riguros.

26 „ „ : De examenul de istorie universală este scutit pe baza unui certificat dela Blaj, că a propus acolo istoria universală.

5 Iunie 1854: Al patrulea riguros, a doua zi de Rusalii.

6 Iunie 1854: Promoţiunea de doctorat, între 9 şi 10 ore dimineaţa,

La 7 Iunie S. B. plecat din Pavia spre Viena. In 8 erà în Verona, unde (în 9) cercetă şi Academia rurală. In 13 Iunie 1854 ajunse la Viena.

La începutul lui April (1854) Ar. Florian şi I. Maiorescu îi propuseră lui Bărnuţ, să primească postul de advocat în *Satulung* cu salariu fix de 700 fl. *cm.* (Pagina 68). Bărnuţ răspunse că nu

poate primi până ce nu-şi va da doctoratul şi nu va face practica cerută. In 17 Septemvrie Maiorescu îi oferi un loc în redacţia legilor, ca coleg al său, după demisia lui Ar. Florian (Pagina 87).

Eră să fie, însă, altfel.

In 4 Septemvrie scrie lui Laurian (Iaşi), răspunzând unei scrisori din 20 Iulie trimisă lui Maiorescu. In aceiaşi lună, prin 17, Maiorescu îi propunea lui Bărnuţ să ocupe postul lăsat vacant de Aron Florian, coleg cu Maiorescu în redacţia legilor. Dar în 29 Septemvrie îi sosi, dela Iaşi, învitarea să ocupe catedra de filosofie la Academia din Iaşi, cu salariu de 200 galbeni pe an. Dela Iaşi scrisoarea oficială (Secţia I. nr. 5574) pornise la 10 Septemvrie. In 3 Octomvrie S. Bărnuţ respunse că primeşte imediat. Şi i se trimiseră bani de drum. Urmează un fapt straniu: „Am fost (în 16 Noemvrie) la ministrul Bach, de am cerut voie ca să pot intra în deregătorie în Moldova ca Austriac; mi-a respuns că deve să ceară voie dela împăratul“. In 21 Decemvrie i se dase voie. Şi plecă la Iaşi, în 24, la 7 dimineaţă, prin Cracovia, pe care o cercetează atent.

O chestie delicată este a mijloacelor cu care S. Bărnuţ a trait în Italia. Despre acestea am găsit numai următoarele însemnări:

1850, 29 Oct. Crainic i-a trimis 100 fl. *cm.*
1852 Nov. Papiu i-a trimis 50 fl. „
1853, 24 Febr. Papiu i-a trimis 40 f. „
Laurianu i-a trimis 20 galbeni împeriali
1853, 24 Iulie Balint (Roşia) i-a trimis 100 fl. *cm.*
Maiorescu i-a trimis 14 galbeni dela D. Sturza şi Dr. Campanu [1])
(In 22 August S. B. trimite înapoi lui Papiu şi Hodoş:
11 galbeni, adecă: 50 f. *cm.*)
1854, 30 Ian. dela Papiu 50 fl.
22 Ian. dela Balint 100 fl.=300 lire.
19 April. dela Laurian 20 galbeni

O biografie a dictat Bărnuţ la poliţia din Pavia. In 17 Nov. 1852 el însemnează: „Am fost chemat încă de eri cu scrisoare, la poliţie, dela 1—2 după pr. M'au tot întrebat, *pâna mi-au descris toată biografia:* şi în urmă mi-au zis comisarul, că mâne va veni la mine“ (Pagina 45).

1852, 20 Nov. „Astăzi m'am scăldat în Ticino, pentru alun-

[1]) Câmpeanu, prof., gramaticul.

garea *emoroidelor*, că mi se sue la cap şi nu pot învăţă". (Pagina 46).

IV.

Din notele următoare se va simţi ce fel de chestiuni îl interesau pe Bărnuţ. Intăi câteva fără legătură:

Pagina 1: notiţă latinească: Un Volz (Scriitor? Vre un slujbaş?) i-a spus lui S. B. că în zadar Românii învoacă Pravila Grecească, deoarece Austria nu recunoaşte drepturi streine (*quia Austria non agnoscit jura peregrina)*.

Pagina 2: notiţă latinească: Despre administraţia Transilvaniei, pe care regii ungureşti au stăpănit-o; care are 3 limbi: Săcui, Valachi şi Teutoni; dintre care s'a ridicat Matei Huniade ori Corvinul. Citat: Munsterus, Chronographia dela Basilea, 1550.

Pagina 3: cuprinsul publicaţiei *Soldatenfreund* 1850, întru cât priveşte întâmplările revoluţiei din Transilvania; adecă paginele: 13, 15, 17, 19, 20, 21, 23, 26, 28, 32, 34, 39, 42, 44, 53, 55 61, 92, 93. 95, 96, 97, 99, 100, 103, 108, 110, 116.

Pagina 4: *Bems Feldzug in Siebenbürgen* von Czecz; citate paginile: 264—266, 267, 271, 344—347, 291—316, 356—359.

Pagina 4: citate (de căteva ori cu indicarea cuprinsului) din *Approbatae* şi *Compilatae*; şi *Tripartit*.

App.	P. 1,	T. 8.	A. 1.	+ T. 9. A. 1.
„	III	14	2	+ P. V. Ed. 38
„	I	8	3	
„	III	35	1	+ Trip. P. III. T. 3.
Trip.	P.	III T. 3		
App.	P.	V Ed. 47		
„		III T. 7. A. 2.		
„		III T. 31. A. 1.		
„		III T. 30. A. 4.		

Dintre notiţele răzleţe mai însemn: o înscripţie latinească (16); o ştire despre reînoirea mitropoliei de Alba-Iulia (p. 17; după *Illustrirte Zeitung*, Leipzig!); o scrisoare de ameninţare nu se spune cătră cine (săsească ?); o ştire anunţând statutul Ardealului 18); notiţe din Fejér, *Codex*, ad a. 1383, 1453.

V.

Interesul agrar al fiului de țăran dela Bocșa română și al viitorului susținător al exproprierei se vede din notițele următoare:

1853, 12 Aprilie: „Domnului Crainic [1]), în Blaj, despre *economia* Lombardilor.

(Pagina 46)

1853, Iuliu 14: „Pune Italianul curechiu de earnă în grădină, în câmp seceră ovăsul."

Iuliu 18: „Se capătă smochine coapte în grădinile din Pavia."

August 22: „Culeg cucuruzul în giurul Paviei, cel semănat astă primăvară."

(Pagina 50)

Sept. 7: „Prunele damascene seau bistrițene, cum le zic în Ardeal, seau de provincia, cum le zic în Pavia, încă nu-s coapte bine aici în Pavia; spun că numa pela capătul lui Sept. sunt bune și coapte."

(Pagina 51)

1854, Faur 1. Italianul a început a păruì, a legà și a curăți via încă din 30 Ianuarie. Neaua totuși încă nu s'a dus depe tot locul din grădină, nici depe coperișe. După ce se duce neaua, rămâne iarba verde, nu perită ca în Ardeal.

6 (Faur) Un Italian duce astăzi un car de iarbă cosită depe ratul prim de-a dreapta, afară de porta *Sangiustina*, dincolo de podul peste *naviglio*. De pre alte raturi încă prinde coasa. Câtă diferință între Ardeal și Italia! Aici încă a fost iarnă grea ăst timp, ma riurile și pământul nu înghiață și, pentru aceea, iarba crește și iarna, mai ales pe raturile irigate, fiind iarba tot scăldata în apă.

(Pagina 66)

Se află la p. 73 însemnat titlul unei cărți care arată până unde mergeà interesul lui Bărnuțiu: *Faustino Malaguti, Lezioni di Chimica Agraria del Prof. F. M. Edize 9-ta per cura di Prof. Francisco Selmi. Lire 3.50. Torino, 1850.*

In Verona iea notă de un *Catech(ism) agrar* de *Einollini* (Verona, 1821); cercetează *Academia rurală;* condus de cavalerul *de Betta* și prof. Manganotti a văzut ce-ar fi de făcut în Ardeal. „Cu acesta (cu Manganotti) am vorbit . . de un plan cum să facem și noi, în Ardeal, o școală de agricultură».

(Pagina 82—85)

---

[1]) El scrie Kraj.

VI.

Se ştie că (mai ales) în Italia Bărnuţiu se ocupà şi cu filologia, cetind, scriind lui Ioan Maiorescu şi T. Cipariu. Pentru cine-i va purtà interes şi din acest punct de vedere, reproduc însemnările care urmează:

1854, 24 April. Astăzi e *Sangiorzul* Italilor. Numa astazi am observat că Italianii pronunţă chiar ca Românii ardeleni *Sanjorz*, pe jorz îl cam întind cevaşi şi demit sunetul. Mi-a venit în minte că au devut să fie împreună, când s'a întrodus vorba aşa, altminte nu s'ar putea splica identitatea pronunţiei.

(Pagina 69)

Insemnare: *Annali di Statist(ica)*, vol. 1833—40: Cattaneo, Nesso della lingua val. colla lingua latina.

(Pagina 74)

Lingua epirotica, lo *sciopetar* să o studieze bine ai noştri.

(Pagina 75)

Despre şi dintr'o *conversaţie* cu un învăţat italian pomenit şi în scrisorile către Ţipar. *Românii.* Biondelli zice că-s Daci; şi explică aşa: Naţiunile nu se nimicesc; Romanii i-au supus pe Daci, ma nu i-au nimicit. Când e naţiunea subjugată mai cultă ca subjugătorul, ăsta primeşte limba subjugatei şi datinele ei; din contra, subjugata a subjug. Aşà au primit Dacii limba Romanilor fiindu-li mai *sterana* limbă şi ei *rozzi* fiind.

B. zice că Romanii au dus 20000 *famiglie* în Dacia, cărora au împărţit pămîntul; aceste au romanisat pe Daci; io am reflectat la zisa lui Eutropiu (*infinitas* etc.); el a respuns numai atât că au fost urbi în Dacia.

B. zice că *limba unei naţiuni nu se poate şterge;* de se şi altoeşte limba străină în cea originarie, cuvintele primitive şi pronunţiaţiunea limbei proprie rămân; şi dacă alegi cuvintele altuite de cele primitive şi aceste le combini cu pronunţiaţiunea, afli limba originarie; aşa, zice, e cu limba românească; asta, zice el, e limba Dacilor, în care Romanii şi-au altuit limba lor; ma limba, dacă prin asta nu e nimicită, alege bine cuvintele latine de cele ce nu sunt nici latine, nici slave, nici germane şi vei afla cuvintele primitive ale limbei dace, ma asta nu deve făcută numa din cărţile scrise de învăţaţi, ma de sigur a poporului şi mai ales a celui ce locueşte munţii şi şi-au ţinut proprietatea mai credincios.

M'a întrebat cum chiamă Românii *lacerta viridis;* io am zis *siopârlă*; el... ăsta e cuvînt dac, se[1]) nu e slav.

M'a întrebat cum se chiamă *quercia*, io: *cer*, ma arborele care are coaje mai grosolană, iară care are m(ai) fină *gorun, stejer;* ecco *goronu, stejeru* cuvînt dac etc.

Specialmente la pronunție deve băgat de seamă; B. zice: vocalile noastre ъ și alte... nu-s latinești, mar proprie limbei primitive s. dace; io am răspuns că ъ se află și în dialectul pavez, în *lana, carat, canta;* la asta nu mi-a zis.

Mai încolo zice d. Biond(elli), articlul nostru postpus în limba noastră este albanez etc., nu este latinul *ille* poi pus, cum zic unii; care încă arată diversitatea limbii noastre dela cea latină, romană. Așa și alte particularități devu culese, observate și însemnate foarte cu diligință și cu patientiă ca să se poată află, elementele primitive ale limbei; așa, zice, io pot face un vocabular lung și gros de cuvintele limbei italiane, care nu-s de loc latine.

Zice d. B. dev însemnate numele apelor mari și mici (Tisa, nu *Tibiscus)*, munților și plantelor îndigene; io am zis că numele plantelor în limba noastră s latinești; el: ma deve văzut cum se chiamă cele proprii locurilor; ca cele aduse acolo prin cultură de Romani, vezi bine că vor fi latine; așa numele satelor, fiindcă aste nu se mută (zice el); io am zis: că în Dacia se află o mulțime de nume de sate, care n'au înțeles în limba noastră, ma se află în dialectele lombarde și pe aiurea prin Italia... *Runc,* Bratej etc.

B. Metodu acesta deve urmat din scop istoric, că limbile s documinte; și atunci vom ști fiecare de unde ne tragem. Io am reflectat că dacă și-au format oamenii o idee despre origine într'o mulț(ime) de secoli nu bucoroși se despart de ea. El: istoricul cere fapta; dacă se vor află primitivele limbei italiane în celtică, ale celei romane în dacă, și vom fi Celți și Daci, ce detragere sa fie asta; au nu-s Galii și Dacii valoroșii aceia cari s'au luptat contra colosului Romei nimicitor de libertate?

Atunci poate vom fi legați mai aproape prin altă legătură originarie decât prin cea latină sau romană etc.

(Pagina 75—79).

Pe Biondelli, *Saggio sui dialetti gallo-italici,* 2 volume, Bărnuțiu îl cumpărase în Milan, în 12 Sept. 1853. Volumul 3 era

[1]) dacă.

subt tipar. — Conversaţia cu Biondelli a avut loc în 1854, după doctorat, la întoarcerea acasă.

VII.

Ca literat şi filosof S. Bărnuţiu urmăria mişcările, dar, se pare, mai mult la întâmplare, decât sistematic, stăruitor.

Totuşi, reţin ştirile :

O notiţă (din *Gazzeta* din Brescia, 1854 nr-ul 68) despre tinerul poet Mazzotti, care va cântà pe G. B. Favero.

(Pagina 80)

In Noemvrie 1854 S. B. află dela D. Pamfiliu (teolog) că A. Torquat Berlici (Croat) i-a spus, că, fiind la Oxford, a aflat „un manuscris românesc de patru evangelişti".

In 27 Nov. Bărnuţu s'a dus la Berlici, care se află în Viena; Berlici i-a spus că el în Oxford a fost în luna August 1850; că în biblioteca Bodleyana a cerut manuscripte slave; între ele a aflat numitul manuscript românesc, scris „tare frumos, legat în pele roşie şi fără prefaţă"; şi „stă însemnat că manuscriptul a fost scris pentru voivodul Moldovei Alexandru şi pentru doamna lui.„ „Zice că s'au mirat Englezii când le-au spus că acel *ms* e românesc".

(Pagina 90—91).

Galuppi Pasquale, *Lezioni di Logica e Metafisca.* Milano 1846. Vol. 4, în 18—12 lire.

Saggio filosofico sulla critica della connocenza, ossia analysi distinsa del pensiero umano, con un essame delle più importanti quistioni dell' Ideologica. Milano 1846. Vol. 6 în 8—18 lire.

(Pagina 92—93)

1853.

4 Octomvrie: „Trămit lui Papiu articl. de Statistica şi educaţiunea Roman."

9 Octomvrie: „Trămit Maiorescului articl. din Vocab. milanese Banfi şi *Călătoria la Como*".

10 Oct. Lui Papiu articl. *Coroana S. Ştefan.*

14 Oct. Maiorescului articlu cuvinte din Dacia de sate etc.

15 Oct. Continuarea Statisticei.

21 „ Maiorescului, pru Vocabularie.

„ „ Papiu, Statistica.

1854. Iulie 11: „Scriu lui Iacob la Braşov că am venit din Italia, şi *progresul* pentru *Foaie*".

Iulie 13: „Trămit lui Iacob la Braşov despre *congresele ştiinţifice* şi alte *observaţiuni limbistice* pentru *Foaie*".

(Pagina 86)

Martie 24: „Trămit (lui Iacob, Braşov) şi descrierea unei *şcoale săteşti* din Italia".

(Pagina 67)

VIII.

Câtă vreme a stat în Pavia, S. Bărnuţiu a avut o corespondenţă bogata cu amicii săi. Din ea, până acum, au eşit la iveală numai câteva scrisori. Insemn data când le-a trimis, când le-a primit şi uneori când au fost scrise şi primite, ca de es. 28 Dec./4 Ian. (dela Bran); 28 scrisă, 4 primită.

Din *Pavia* scrise şi primi scrisori:

Câtră Maiorescu (Viena)		din 26 Oct. 1852.	
Dela Papiu (Padova)		în 8 Nov.	
Câtră Iancu (Vidra)		din 12 Nov	
„ Major (Viena)		„ „	
Dela Papiu (Padua)		în 13 Nov.	(cu ştirea că şi Hodoş a sosit acolo).
Câtră „		„ „	
Dela „		23 „	
Câtră „		24 „	
„ „		11 Dec.	
„ „		17 „	(că a primit 50 f.)
„ Bran		20 „	
„ Maior (Viena)		„ „	
„ Papiu (Padova)		„ „	
„ „		31 „	
„ Iancu		„ „	
Dela Papiu		3 Ian. 853	
„ Bran	(28 Dec.)	4 „	
„ Papiu		6 „	
Câtră Maiorescu		6 „	
Câtră Papiu		11 Ian. 853	(resp. la o scris. din 8 Ian.).
„ Maior (Viena)			
Dela Papiu	(20 Ian.)	23 Ian.	
Câtră Papiu		29 „	
Dela Bran (Sibiu)		30 „	
„ Papiu	(29 Ian.)	1 Febr.	

Câtră Maior (Viena)	4	Februarie
„ Papiu	7	„
Dela Papiu	8	„
Câtră „	14	„
Dela „	19	„
Câtră „	24	„
Câtră „	2	April
„ Maiorescu (Viena)	2	(resp. la scr. din 14 Febr.)
„ Eud. Hurmuzudi (Viena)	3	„
„ Crainic (Blaj)	13	„
Dela Maior (Viena)	18	„
Câtră Papiu	19	„
Dela Papiu	23	„
Câtră I. Man (Blaj)	6	Iunie
„ Papiu (Padova)	6	„
Câtra Laurian (Eşi)	1	Iulie 1853
„ Maior (Viena)		„
Dela Man (Blaj)		„
Câtră Balint	24	„
Dela Papiu	4	Sept.
Câtrá Aron Florian (Viena)	29	„
„ Ion Babeş (Viena)	30	„
„ Maiorescu	1	Oct.
„ „	2	„
„ „	6	„
„ Ioan Man (Blaj)	10	Nov.
„ Maiorescu	12	„
„ Papiu	15	„ (Filologic)
„ Hodoş	9	Dec.
„ Cipariu	10	„
„ Balint	16	„
„ Papiu	16	„
„ Maior şi Stoia (Viena)	16	„
„ Papiu	23	„
Dela Hodoş	22	Ianuar 1854 (că Papiu s'a dus la Viena)
Dela Papiu (Viena)	30	Ianuarie 1854
„ Maior (Viena)	6	Febr.
Câtră Maioreecu	8	Martie
„ Papiu	8	„

Câtră Iacob Mureşan	24	Martie
Dela Aron Florian şi Maiorescu	2	April
Câtră Aron Florian	6	„
„ Balint	6	„
„ Iacob (Braşov)	8	„
„ Maiorescu, Papiu, Maior, Oros (Viena)	9	„
„ Maiorescu	29	„

TOPONIMIE ŞI ISTORIE

DE

N. DRĂGANU

1. Ardeal.

Mulţi au încercat să dea o explicaţie etimologică numelui Ardealului (Lexiconul Budan, Möckesch, Marienescu, Vaillant, Hunfalvy, Hasdeu, Martian, N. Densusianu, ş. a.). S'au gândit la etymone de origine latină, celtică, tracică, pelasgă şi ungurească. Dacă cea celtică nu poate fi luată nici de cum în considerare, ar puteà fi vorba de una din celelalte patru. Să le examinăm pe rând.

Lexiconul Budan (p. 29), vorbind de Ardeal, crede că numele acestuia s'ar puteà aduce în legătură fie cu numele Argeşului, „vel forte a Lat. *Ardelio* i. e. homo inquietus, quia Daci semper inquieti, et infidi fuerunt, teste Tacito“. Dar după legile fonetice ale limbii noastre latinescul *Ardelio* nici într'un caz n'ar fi putut da *Ardeal*, nici dacă cuvântul ne-ar fi rămas în forma sa nominativală, căci *a* neaccentuat ar fi trebuit să dea *ă*, *l* între două vocale *r*, iar metafonia lui *e* nu s'ar fi putut produce neurmând în silaba ultimă un *ă* sau *e*.

In vremea din urmă s'a vorbit mult de originea tracică a numelui Ardealului. Astfel D-l I. Martian în un studiu al său *Despre numele Ardealului*, Bistriţa, 1906[1]), având în vedere nişte citate găsite la scriitorul ungur Otrokocsy (care însă îl crede unguresc şi dă acele citate ca dovezi că Ungurii sânt locuitorii străvechi în Ardeal), admite pentru Ardeal originea tracică. Textele citate de Otrokocsy sânt următoarele:

1. Un pasagiu din o epistolă a regelui Ioan al Cazarilor cătră rabinul Chasdai, care, în traducere latină, spune acestea: „Surge,

[1]) Scos şi în nemţeşte.

abi in terram Rudelam et terram Ardil, ecce dedi pavorem tui in cor eorum".

2. Un pasagiu scos din Pausanias şi tradus latineşte astfel: „Fecisse autem illud dicunt Ardalum (Ἄρδαλον) filium Vulcani ac Tibiam quoque putant invenisse hunc Ardalum et músas ab ipso denominant Ardalidas".

3. Un pasagiu din Stephanus de Urbibus, în traducere latină: „Ardalides et Ardaliotides coluntur Musae Troezene ab Ardalo (Ἀρδάλου) quodam vel etiam loco"[1]).

Revenind asupra chestiunii[2]), D-l Martian mai adauge în sprijinul teoriei sale, după I. W. Nagel, *Geographische Namenkunde*, Leipzig, 1903, p. 12, că Bizantinii întrebuinţau numele *Ardalos* pentru a însemnà un teritor (neprecizat anume) în Nord.

N. Densusianu, în *Dacia preistorică*, Bucureşti, 1913, p. 596, afirmă că: „Un fiu al lui Vulcan erà cunoscut în vechile tradiţiuni greceşti sub numele de *Ardalos* (Ardalus[3]). Avem aici o numire etnică, care... corespunde la eponimul *Ardelean*, sau din *Ardeal*...". In notă mai adauge: „Numele poporal de *Ardeal*, ce-l are Transilvania sau regiunea centrală a Daciei vechi, este, după cum am văzut mai sus, foarte vechiu. Un *vicus Ardilenus* este amintit în epoca romană lângă Filipopole (C. I. L. VI. nr. 2799), probabil o colonie de *păstori ardeleni*. De asemenea se pare a fi fost o colonie de Ardeleni şi în Roma, despre care aminteşte Phaedru, fabulistul născut în Thracia: Est *ardelionum* quaedam Romae *natio* (lib. II, fab. 5), şi Marţial în epigramele sale (I. 80. II. 7); oameni de altmintrelea foarte activi, dintre cari unii se ocupau cu arta declamaţiunii, cu advocatura, istoria, poezia, gramatica, astrologia. Însă, după cum ne spune Phaedru, ei erau totdeauna nemulţămiţi şi foarte urgisiţi în Roma[4])". Intrebuinţând deci izvoarele celor care se gândiau la originea tracică şi latină şi îmbinându-le, N. Densusianu admite o origine străveche, pelasgă.

Dar şi teoria tracică sau pelasgă trebue părăsită din aceleaşi motive din care am cerut să fie părăsită cea latină: legile fonetice ale limbii noastre se opun derivării din un trac, sau chiar pelasg *Ardalos*. Chiar şi dacă numirile topice sânt ceva mai conservative

[1]) Martian, *o. c.*, p. 10

[2]) *Evoluţia*, II, No. 2, p. 4—5.

[3]) Pausaniae, *Gr. Descr.*, lib. II. 31. 3. — N. A.

[4]) Cf. şi p. 1037.

în desvoltarea lor fonetică decât apelativele, ele nu se pot substrage legilor fonetice fundamentale ale limbii. Numele topice latine şi tracice trebue să se supună legilor fonetice pentru cuvintele moştenite din epoca de formare primitivă a limbii româneşti. Astfel, în conformitate cu acestea, din un trac *Ardalos* *s* final ar fi dispărut, *l* intervocalic s'ar fi schimbat în *r*, *a* aton din silaba penultimă s'ar fi prefăcut în *ă*, *o* aton din silaba ultimă s'ar fi desvoltat în *u*, care, slăbindu-se, cu timpul ar fi dispărut. Ar trebuì deci să avem astăzi *Ardăr*. In cazul că în *Ardalos* era accentuată silaba penultimă (*Arda'los*), ar trebuì să avem *Ărda'r*. Şì în acest caz, afară de *l*, în loc de *r*, de *a* în loc de *ă* în silaba penultimă, n'am puteà explicà în mod mulţămitor pe *ea* <*a* în silaba ultimă.

Exclusă fiind posibilitatea originei latine, tracice şi pelasgice a *Ardealului*, rămâne să cercetăm pe acea ungurească.

Originea ungurească a *Ardealului* a admis-o încă Cihac, *Dict. d'ét. daco-romane*, t. II, p. 476 (< ung. *Erdély*; mai citează şì turc. *Erdel*).

I se alătură apoi Hasdeu care erà preocupat tocmai de găsirea cât mai multor numiri tracice şi, cu siguranţă, dacă n'ar fi fost absolut convins de originea ungurească a cuvântului, n'ar fi făcut acest lucru în *Et. Magnum*, vol. III, col. 1519—1520, unde scrie: „Ardeal este din punct în punct maghiarul *Erdély*, care vine la rândul rău din *erdő*“ „silva“. După cum a noastră Ţară-Muntenească sau *Muntenie*, „Alpina“, se zice în actele latine ungureşti din veacul de mijloc „Transalpina“, tot aşa în loc de „Silvania“ s'a zis atunci „Transilvania“. Numele curat românesc, înainte de primirea termenului maghiar, cată să fi fost „Codrul“, pe care Ungurii, asezându-se în Pannonia, îl tălmăciră prin *Erdély*, iar Românii apoi, uitând originalul lor propriu, numele cel de baştină, s'au mulţumit a împrumutà traducerea“.

Şì Tiktin, *Dicţ.-rom.-germ.*, fasc. 2, Bucureşti, 1896, p. 90, admite etimologia „< ung. *Erdély* „Waldland“, v. *erdő* „Wald“ u. Suffix *-ély*, ca şì Ov. Densusianu, *Hist. l. roum.*, I, p. 376 şi I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, vol. I (1413—1508). În sfârşit D-l N. Iorga, în *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I, Bucureşti, 1915, p. 31, se alătură la aceeaş părere, pe care altfel o susţinuse şì mai nainte, în alte lucrări ale sale: „Ardeal — numele vine din ungurescul Erdély „pădure“, „pădurea regelui“.

Cei mai de seamă filologi şi istorici ai noştri susţin aşa dar

fără deosebire că *Ardeal* ne-a venit din ungureşte. Şi lucrul s'a petrecut în adevăr aşà. Totuşi etimologia ungurească dată în felul arătat mai sus are nevoie de o seamă de îndreptări.

Ardealul se mai numeşte provincial şì *Ardeliu* (cu e deschis). Dintre aceste două forme, cea dintâiu pare a fi cea mai veche; cea din urmă e mai nouă. Mai ales partea finală a lui *Ardeliu* (*-liu*) ne face să credem că aceasta e forma derivată de-a-dreptul din ung. *Erdély*, căci altfel *-e-* s'ar puteà explicà şì ca o desvoltare normală a unui mai vechiu *ea* > *e* (cf. *lege* < *leage* etc.).

De altă parte, deşì diftongul *-ea-* din *Ardeal* s'ar fi putut naşte şì din *Erdély* (cf. *fillér* > *filea'r* şi *fi'ler*, *felhércz*>*feleheart*, *feleherț*, *gyengés* > *gingaş*), deoarece însă aici avem *-l*, nu *liu*, trebue să admitem ca etymon al acestuia forma mai veche a lui *Erdély*, anume pe *Erdeel* < *Erdőel* (< *erdőelv*, *erdőelü*) = „ținutul de dincolo de pădure sau codru", cum a fost interpretat cuvântul încă de P. Hunfalvy, *Magyarország ethnographiája*, Budapest 1876, p. 350 (*Erdő-elv, Erdély* = „terra ultra silvam"), care însă face greşala de a trage concluzii tendențioase în privința continuității şi existenței populației româneşti în Ardeal pe timpul cuceririi ungureşti[1]).

In acest caz nu numai că avem explicația lui *-l-* în loc de *-liu*, dar şì aceea a lui *-ea-* este mai uşoară, fiindcă *e* unguresc tonic, ori întonat de noi la primirea respectivului cuvânt, a dat în româneşte de obiceiu *ea* (cf. *ellen*>*alean*; *beteg* > *beteag*; *kezes* > *chezaş* şi *chezeş*, sau *chizeş*; *nem* > *neam*; *hitlen* > *hitlean*, *hiclean*, *fitlean*, *ficlean*, *vitlean*, *viclean*; *szekeres* > *sechiraş*, *terhet*, acusativul lui *terh*, *tereh* > *tărhat* ş. a. m. d.).

---

[1]) Etimologia cuvântului unguresc, dată cum am arătat de Hunfalvy, este astăzi sigură, cf. Gombocz — Melich, *Magyar Et. Szótár*, col. 129. Ea e întărită şì prin faptul că *Ardealul* e tradus în documentele scrise latineşte în cancelariile ungare cu *Ultra Silvas, Transilvania, Ultrasilvania*, iar locuitorii lui cu *Ultrasilvani, Transilvani*; în cele nemţeşti, încă din jum. a II-a a secolului XIII, e tradus cu „Ueberwald", v. *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1922, Nr. 1—4, p. 1 şi 13. În urmare în *-ély* din *Erdély* n'avem a face cu sufixul *-ély*, cum afirmă Ţiktin şi cum crede Martian, nici cu prepozitivul *elő* = „înainte" sau cu postpozitivele *elé* şi *elött*. Amintim în acest loc şì că *Sălagiul* < ung. *Szilágy* = „Ulmet", „Ulmiş", în care *-ágy* = *-ád*, sufix foarte obişnuit în numirile topice ungureşti derivate din arbori ca *Nyárád* ş. a. (pentru *-ád* > *-ágy*, cf. *Halmágy* etc.), n'are a face nimic cu *Silvania* din *Ultrasilvania* şi *Transilvania*, cum cred unii.

Formele ungureşti *Erdőelü, Erdőelv, Erdőel, Erdeel* (scrise: *Erdewelw*, iar cu sufixul posesiv *-e: Erdewelwe; Erdewel, Herdewel, Erdevel, Erdeel*) se găsesc în cronicele şi documentele latino-ungureşti începând de la 1200 până prin secolul XIV[1]). La 1390 întâlnim mai întâiu forma *Erdel*, care se poate cetì şì *Erdély*.

O formă dialectală mai nouă, cu *l* sau *ll* în loc de *ly* n'a putut să între în limba noastră, deoarece acest fenomen se întâlneşte numai în dialectele apusene ale limbii ungureşti, iar cu acestea noi n'am avut contact.

Forma mai veche a *Ardealului* aşa dar a trebuit să între în limba noastră înainte de 1390. Aceasta o dovedesc altfel şì documentele slavo-române în care întâlnim *Ardealul* încă de la 1432 în formele: *Erŭdelŭ* (1432), *Ierŭdel*, dat. *Ardelĭu* (1432), *ardelski, ardĕlski* = „ardelenesc", „al Ardealului" (1460, 1472, 1478—1479, 1480, 1498, 1507—1508, 1508), *erdelska, ardelska* = „ardelenesc" (1498)[2]).

Aceste documente s'au scris, ce e drept slavoneşte, în limba de cancelarie a ţării, dar la o curte românească şi de diaci români. *Ardealul* a ajuns deci în ele prin limba românească.

Faptul că numirea aceasta nu se găseşte pe harta de la 1532 a sasului Ioan Honterus n'are nici o importanţă. Ea se găsià în acest timp în graiul poporului românesc, ca şì în al celui unguresc, cum arată documentele. Cu 50 ani mai tărziu o găsim atestată chiar şì în una din cele mai vechi tipărituri româneşti. E vorba de Paliia de la Orăştie (1582), în care găsim următoarele două pasaje pomenind numele Ardealului: „Batărŭ jigmonu Voivodălu (sic, cet. „Voivodulŭ") ardelului şi a ţăriei ungureşti, şi cu ştirĕ şi cu voĭa a toţi domniloru mari şi sfĕtnici ai ardĭalului"[3]) şi „Eu Tordaşu Mihaĭu alesŭ Piscupul româniloru în ardeal"[4]). Evident, avem de a face cu trei forme grafice deosebite ale unei singure rostiri: *Ardeal* (cf. d. p. „ şi patru cărţi ce se *chemâ* trstva"[5]) = „cheamă").

---

[1]) v. Szarvas-Simonyi, *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, I, col. 623 şi *Szamota-Zolnai, Magyar Oklevél Szótár*, col 193.

[2]) I. Bogdan, *o, c.*, p. 49, 50, 51, 102, 103, 110, 145, 215, 216, 223, 224, 225, 226, 273, 279, 361 şi 382.

[3]) Bianu-Hodoş, *Bibliografia românească veche*, t. I, p. 93.

[4]) Ibid., p. 95.

[5]) Ibid., p. 95.

De-aici încolo numele *Ardealului* se întâlneşte tot mai des în vechii noştri scriitori (Ureche, în Kogălniceanu, *Letopiseţele ţării Moldovii,* I, p. 121; M. Costin în *Let.,* I, p. 20; N. Costin în *Let.,* II, p. 80; Axente Uricarul în *Let.*, II, p. 153; Cantemir, *Hron.* I, p. 9 şi 15; în un fragment geografic publicat în *Arhivul* lui Cipariu, p. 433, ş. a. m. d.) [1]:

Şi faptele istorice confirmă originea ungurească a Ardealului din etymonul arătat mai sus, şi aceasta e în favorul poporului românesc, nu invers, cum credeà Hunfalvy.

Elv, elü, el însemnà în limba ungurească veche „pars ulterior; entfernte Seite, jenseitige Gegend" [2], iar *Erdőel* „ţinutul de dincolo de pădure sau codru". Ungurii au trebuit să fie opriţi timp îndelungat dincolo de *Piatra Craiului* (*Királyhágó*), înaintea codrilor seculari de la hotarele Ardealului, ca să-i deie acestuia această numire [3]. In adevăr înainte de 1074 ei n'au întrat în Ardeal. In această privinţă D-l Iorga ne spune (*o. c.*,. p. 31-32): „Negarea totală a stăpânirii ungureşti în Ardeal până la 1074, a existenţei însăşi a unui Ardeal... o întâlnim, altminterea, categorică, deslușită şi sprijinită pe o rece şi sigură argumentare, într'un articol mai vechiu, datorit unui erudit sas. Iată însăşi cuvintele lui: „In tot veacul al XI-lea, Ardealul nu e pomenit, de scriitori ca şi în acte, decât foarte rar, în documente numai o singură dată *castrum quod vocatur Turda,* — dar nu Ardealul *ca nume* — la 1075, într'o înşirare a veniturilor abaţiei Sfântului Benedict de lângă Gran... In interstiţiu, ***până la 1075, trebuie să se considere ţara ca un teritoriu de hotar disputat,*** între Pecenegi şi Unguri... „Cetăţile" de pământ şi „prisecile" (ung. *gyepű*, lat. *indagines*) amintite în deosebite documente, precum şi numirile topice *Hotar,* par a indicà linia până la care străbătuse stăpânirea ungurească

---

[1]) D-l coleg V. Bogrea îmi atrage atenţia că etimologia D-lui Iorga (*Ardeal*<ung. *Erdély* „pădure," „pădurea regelui") a fost rectificată de D-l Şt. Meteş cam în felul celor spuse de noi, în o recensiune publicată în *Neamul românesc* din 1915. N'am avut putinţa să vedem recensia D-lui Meteş, apărută în cursul războiului, dar credem că ea se restrânge la reproducerea etimologiei date de Hunfalvy pentru cuvântul unguresc şi nu întră în amănuntele filologice relevate de noi.

[2]) Szarvas-Simonyi, l. c.

[3]) Karácsonyi János, *A székelyek eredete és Erdélybe való települése,* Budapest 1905, p. 66.

la începutul întinderii sale [1]), ori linia graniţelor noastre în epoca dinaintea năvălirii Ungurilor [2]). Intru cât „prisecile“ alcătuiau hotarul despărţitor, ţinutul de dincolo de el l-au numit Ungurii: *gyepüelü, gyepüelv, gyepüel* — „terra ultra indagines“[3]). Unde despărţirea o făceau codrii seculari, în Nord-Vest, l-au numit *erdőelü erdőelv, erdőel.* Numirile topice păstrate (cf. munţii *„Codru“*, citaţi şi la Györffy, *o. c.*, p. 18 şi 37, unde numirea este luată, evident după pădurea care-i acopereà) şi mărturiile unor oameni de bună credinţă (d. p. scriitorul ungur I. Arany spune că a apucat încă aceste păduri întinse de la Salonta până la Beiuş, ba chiar până în Ardeal, deşi atunci erau destul de pustiite)[4]) dovedesc că în adevăr în ţinuturile nord-vestice, pe unde au pătruns mai întâiu Ungurii în Ardeal, erau păduri foarte mari până în timpurile cele din urmă [5]).

La fel au numit Ungurii şi Muntenia când, în cuceririle lor, au ajuns la zidul de nepătruns al Carpaţilor: *Havas-elü, -elv, -el* = „ţinutul de dincolo de munţii cu zăpadă“, „terra Transalpina“ [6]), din care s'a desvoltat mai târziu *Havaselföld*, şi apoi

---

[1]) Karácsonyi, o. c., p. 66 ş. u. şi Dr. Györffy I., *A feketekörösvölgyi magyarság települése*, Budapest 1914, p. 12 ş. u.

[2]) Dr. S. Dragomir, *Câteva urme ale organizaţiei de stat slavo-române* în *Dacoromania*, I, p. 9 ş. u., unde se dă întreagă bibliografia chestiunii.

[3]) Szarvas — Simonyi, *Magyar Nyelvtörténeti Szotár, l. c.*

[4]) Dr. Györffy, *o. c.*, p. 41.

[5]) Numirea *Olaszfalva* atestată la 1289 pentru *Váradolaszi* (rom. *Olosig*), ca şi *Érolaszi* (rom. *Olăsâg*) atestată la 1354 şi 1552, şi numele *Olaszi*, lângă părâul *Gyepes* (la Györffy, *o. c.*, p. 34) dovedeşte existenţa Românilor în aceste părţi. Deşi ar puteà fi vorba şi de Italieni, cum crede Györffy, mai curând însă trebue să ne gândim la „Romanii orientali“, numiţi *Vlahi*, la „Români.“ Anume e ştiut că singularul slavului *vlahŭ* a dat în ungureşte *oláh*, iar pluralul *vlasi* a dat *olasz*, iar diferenţiarea acestor două forme ungureşti pentru a numì două popoare deosebite nu s'a putut face dintr'o dată. Pluralul *olasz* a putut să se întrebuinţeze la început tot atât de bine pentru Români, ca şi pentru Italieni. În cazurile citate această întrebuinţare e foarte probabilă şi pentru faptul că e vorba de localităţi numite după poporul care le locueşte, numiri puse de obiceiu la plural. Forma *Olaszi* e mai curând intermediarul între slavul *vlasi* şi ungurescul *olasz* decât acest din urmă prevăzut cu sufixul adjectival ori posesiv.

[6]) Hunfalvy, *o. c.*, p. 351, Szarvas-Simonyi, *l. c.*; în textele slave îi corespunde запланинскы „de dincolo de munţi, de dincolo de plaiuri“, cf. I. Bogdan, *o. c.*, p. 385.

prin etimologie populară *Havasalföld*[1]). Deosebirea e numai că în vreme ce *Ardealului* cucerit într'un timp când barbarizarea nu lăsase decât numiri de „ţări", după văi care toate alcătuiau „Ţara-Românească", i-au impus numirea lor, Munteniei libere şi conştiente de libertatea sa nu i-au putut-o.

Dar nici Românilor de dincoace de Carpaţi nu le-au putut impune decât în parte numirea ungurească, anume părţii cucerite mai întâiu (în sec. XI.) „dincoace" pentru noi, iar pentru ei „dincolo" de codrii care alcătuiau hotarul despărţitor între cele două popoare duşmane (de-a-lungul Crişanei şi Munţilor- Apuseni), deci celeia ce fusese în adevăr *Erdő-el* pentru ei.

După Karácsonyi, Pauler şi Bunea, *Încercare de istoria Românilor până la 1382*, Bucureşti, 1912, care rezumă lucrările celor doi dintâiu, adecă cucerirea Ardealului a ţinut timp mai îndelungat:

... „Ungurii nu au cuprins Ardealul întreg deodată, ci numai treptat în patru răstimpuri, şi anume: la începutul veacului al 11-lea, sub Sfântul Ştefan, valea Someşului; la sfârşitul aceluiaş veac sub Sfântul Ladislau, valea Mureşului şi Târnavei-mici, până în munţii Săcuimii; la mijlocul veacului al 12-lea, sub Geza II, valea Târnavei-mari, până la Olt şi sub Andrei al II-lea, la începutul veacului al 13-lea, Ţara Bârsei şi Treiscaunele Săcuimii"[2]).

Stăpânirea ţinuturilor cucerite în sec. XII n'a putut fi încă bine întemeiată de Unguri când a venit năvălirea Tătarilor (1241—2), o adevărată mântuire a poporului românesc din Ardeal, ameninţat, cum arată toponimia, de o repede desnaţionalizare şi asimilare din din partea cuceritorilor. Astfel numirea *Ardeal* a rămas şi mai departe numai pentru ce au cucerit Ungurii în secolul XI.

În adevăr fragmentul geografic din sec. XVII[3]) zice: „Ardealul" nu este ţară foarte mare, şi numai o parte ce se zice o laturi de ţinut cari este despre parte ţăriei unpureşti ..."

Simion Dascălul, care pare să fi fost Ardelean, încă spune: „Ardealul este şi se chiamă mijlocul ţerii, care multe cuprinde în toate părţile, în care stă şi scaunul crăiei, iar pre la marginile ei sănt alte ţeri mai mici, carele toate se ţin de dânsa şi subt as-

---

[1]) Numiri compuse cu acest *el, elv, elü* se mai găsesc în vechia ungurească: *tengerelv* = „transmarinus", *Terra Keuruselv* în com. Vas, *Gerepelv* în com. Ung, etc., v. Szarvas-Simonyi, *l. c.*

[2]) Bunea, *o. c.*, p. 126—7.

[3]) Cipariu, *l. c.*

cultarea ei sănt, întăi cumu-i *Maramurăşul* despre ţeara Leşească, şi *ţeara Secuească* despre Moldova, şi *ţeara Oltului* despre ţeara Muntenească, şi *ţeara Bărsei*, şi *ţeara Haţagului*, *ţeara Oaşului*, şi sănt şi alte hotare multe carele toate ascultă de crăiea Ungurească şi *se ţin de Ardeal*...“[1]).

Hasdeu, pornind din poezia populară, constată că în ţinuturile de dincoace de Carpaţi chiar şi „în gura poporului, *Ardeal* are un sens cu mult mai restrâns. *Bârsa* sau regiunea Braşovului nu e *Ardeal;* regiunea Făgăraşului sau *ţara Oltului* iarăşi nu e *Ardeal;* de asemenea nu e *Ardeal Haţegul;* nici munţii *Abrudului* cu atât mai puţin *Ungurenii* din Crişana şi Bănăţenii. De acee în literatura poporană din Transilvania prin *Ardeal* trebue să înţelegem totdeauna numai centrul şi laturea răsăriteană a ţării. *Moţii* din apus, mai cu seamă că nu se privesc ca făcând parte din Ardeal, dar încă îşi bat joc de *Ardeleni*, bunăoară:

Ardelean cu guba sură,
Ziua doarme noaptea fură.

(Abrud)

Balada Niţa Banului“

Eu sânt Niţa Banului
Din ţara Ardealului.

(Pompiliu, Sibiiu, 61)

Doină din Transilvania:

Bate-mi vântul din spre deal,
Vine-mi dor de la Ardeal!

(Iarnik-Bârseanu, 200)“[2])

Mai întâiu cronicarii moldoveni (Ureche, Costineştii, Cantemir, Axente Uricariul, *l. c.*, şi apoi Amiras, *l. c.*), ca necunoscători ai locului, ori subt influenţa terminologiei latino-ungureşti, confundă *Ardealul* cu ţinuturile Româneşti „transcarpatine“, cu „tot ce nu se cuprinde în *Moldova* şi în *Muntenia* sau în *Ţara Românească*“ din antica Dacie[3]). De la 1700 încolo, împrejurările politice au favorizat întinderea numirii Ardealului în sensul indicat de aceşti cronicari. Astăzi ea este accepţiunea cuvântului admisă de lumea românească cultă.

---

[1]) Kogălniceanu, *Let., I., Append.*, p. 38.
[2]) *O. c.*, col. 1518—1519.
[3]) Hasdeu, *o. c.*, col. 1517 şi 1518.

Numirile *Ardeal* pentru muntele de la S. E. Săliştei, din care izvoreşte râul Sibiiu, *Ardeluța* un confluent al Tarcăului[1]), *Ardelei* „vârf de deal" şi „schit ruinat pe moşia Tarcăul, pl. Bistrița, jud. Neamțu, *Ardelei* „cea mai mare poiană de lângă râul Teleajănul, în comuna Mănecii-Ungureni, pl. Teleajenul, jud. Prahova[2]), se vor explicà tot din ung. *Erde-el, Erdő-el, Erdő-elv, Erdő-elő.*

Ele reprezintă etape mai târzii în expansiunea ungurească.

Probabilitatea expunerilor de mai sus o dovedeşte şì analogia felului cum s'a înțeles în trecut „*Siebenbürgen*", numele săsesc al Ardealului, tradus în latineşte *terra septem urbium*, *terra septem castrorum*, *terra quae septem castra dicitur*, *septem castrensis*, *septem civitates* (cf. şì *ad partes Transilvanas sive ad septem castra* în conventul thuroczian din 1337). Cum a arătat mai pe urmă A. Schullerus[3]), deşì forma germană e atestată mai întâiu numai la 1296, iar traducerile latineşti amintite se întâlnesc încă începând cu anul 1241, e sigur că cea dintâiu e cea originală. Ea şi traducerile ei nu-şi au originea în cancelariile ungaro-săseşti, unde Ardealul e numit, cum am amintit, *(Terra s. partes) ultra silvas*, *Transilvania*, *Ultra-silvania*[4]), iar Saşii *Saxones ultrasivani* sau *Transilvani*, ci în cele austriace şi germane, deci e importată din afară. Din punct de vedere etimologic, evident, trebue să vedem în ea numeralul *sieben* şi un plural *Bürgen*, fără a puteà preciză ce anume însemnà cuvântul „Burg" din acest compus[5]).

Probabil trebue să înțelegem un loc întărit în care erà şì „scaunul" sau centrul administrativ, căci e sigur, „dass von sprachlicher Seite gegen die Deutung des Namens Siebenbürgen auf die 7 Stühle, wobei unter Burg (ursprünglich die 7 Vororte mit

---

1) Martian, *Evoluția, l c.*, p. 4.

2) *Marele Dicționar Geografic*, I, p. 103-4.

3) *Korrespondenzblatt*, 1922, Nr. 1—4, p. 11.

4) Elementul din urmă s'ar puteà traduce cu «Țara Codrenilor» sau «Pădurenilor», numiri obişnuite altfel în toponimia noastră.

5) După Hunfalvy, *o. c.*, p. 450, *Siebenbürgen* interpretat *septem castra* este o etimologie populară. In partea întâie a lui *Siebenbürgen* ar trebui adecă să recunoaştem numele *Cibinului* (ung. *Szibin*, *Szeben*) din care s'ar fi născut apoi numele castrului clădit lângă el *(Castrum Sibin*, germ. *Sibinburg)*, acolo unde e astăzi oraşul săsesc Hermannstadt (rom. *Sibiiu*, ung. *Nagy-Szeben*). Un *Kis- Szeben († Zeben)* se găseşte şi în comitatul Sáros.

ihrem Verwaltungsbezirk zu verstehen wären, ein Eiwand nicht zu erheben ist“[1]).

Din cercetările din urmă rezultă că numele *Siebenbürgen*, întrebuinţat astăzi pentru întreg teritoriul ocupat de Saşi în Ardeal sau pentru întreg Ardealul, nu stă în legătură cu totalitatea Saşilor şi a teritoriului ocupat de ei[2]). Teritoriul, care se numià *Siebenbürgen*, la început corespondeà întocmai Ardealului din cele dintâiu două etape ale stăpânirii ungureşti (sec. XI). Intocmai ca şi *Ardealul* românesc, şi *Siebenbürgen*-ul săsesc a prins rădăcini în limbă cu acest sens care numià un teritor mai redus decât cel de astăzi, şi, cu toate că numirea oficială ungurească şi latinească a început să se întrebuinţeze imediat în cele din urmă etape ale expansiunii ungureşti şi pentru teritoriile cucerite din nou[3]), în graiul de toate zilele el a servit încă mult timp pentru a numì numai vechiul teritoriu al celor 7 scaune.

Apoi, cu toate că Aeneas Silvius sau Piccolomini scrie în anul 1458 că Nemţii din Ardeal s'ar fi numit *Siebenburgenses*, deoarece ar fi locuit în 7 cetăţi („Teutones (Transilvani) viri fortes et bello exercitati a VII civitatibus quas inhabitabant, Siebenburgenses patrio nomine appellati[4])“), cele 7 scaune nu sânt identice cu cele 7 oraşe (urbes) săseşti înşirate de Gheorghe de Reichesdorf în 1550: Sibiiu (Hermanstadt), Braşov (Kronstadt), Bistriţa (Bistritz, Nösenstadt), Sighişoara (Schässburg), Mediaş (Mediasch, Mydwisch), Sebeş (Mühlbach) şi Cluj (Klausenburg[5]).

Nu sânt identice, cum crede I. Wolff[6]) şi pe urma lui Fr. Teutsch[7]), nici cu cele 7 cetăţi, necunoscute mai de-aproape şi a căror existenţă n'a dovedit-o încă nici o cercetare, care ar fi servit ca punct de plecare la colonizarea cu Saşi a ţinutului celor 7 scaune.

---

1) *Ibid.*, p. 15.

2) G. Müller, *Korrespondenzblatt*, 1922, Nr. 1—4, p. 11.

3) Astfel regele Andrei II încă în anul 1211 *(Urkundenbuch*, v. I, p. 11) şi 1222 *(Urkundenbuch*, v. I, p. 19) arată Ţara Bârsei ca o parte a Ardealului («terram Borza nomine ultra slivas)», apoi în acelaş chip şi regele Bela IV în anul 1240 (*Urkundenbruch*, v. II, p. 68) accentuează aparţinerea Ţării Bârsei la Ardeal («ecclesias in Burcia in partibus Transiluanis»). Cf. şi «*ad partes Transilvanas sive ad septem castra*» în conventul thuroczian dela 1337.

4) «*Programm*»-ul gimnaziului din Sebeş, 1886, p. 14.

5) Schmeller-Frommann, *Bayrisches Wörterbuch*, v. I, p. 276.

6) «*Programm*»-ul gimnaziului din Sebeş, 1886, p. 16/21.

7) *Siebenbürger Sachsen*, 1916, p. 22; *Deutsche Tagespost*, 1921, No. 53.

Următoarele fapte istorice adunate de G. Müller[1]) se opun acestor explicări şi dovedesc ceeace susţinem noi.

In anul 1331 regele Carol I se pare că opune districtul Braşovului ţinutului Ardealului[2]). La 1439 numele Ţării Bârsei e pus în opoziţie cu acel al Ardealului[3]). Numirea de „siebenbürgisch" pentru districtele săseşti ale Braşovului sau Ţării Bârsei şi al Bistriţei lipseşte în documentele scrise în acestea. Chiar şì pentru cele 2 scaune (*Mediaş*--Mediasch şi *Şeica*--Schelk) în 1450 încă lipseşte menţiunea că sânt ardeleneşti[4]). Ea se întâlneşte numai după 1470 (seniores duarum Saxonicalium partium Transilvanensium).

In documentele prevăzute cu formularul corespunzător al Universităţii săseşti se consideră de ardeleneşti la început numai 7+2 scaune, deci nu şì Braşovul şi Bistriţa, astfel în anii 1515 („potiores civitates Cibiniensis et septem ac duarum sedium Saxonicalium partium Transsiluanarum ac civitatum Brassoviensis et Bistriciensis)" ; 1536 („consules civitatis Cibiniensis necnon septem et duarum sedium Saxonicalium partium regni Transiluanarum ac civitatum Brassoviensis et Bisztriciensis)" ; 1538 („ratgeschworne purger der stadt Hermannstadt und der VII. und II. stuel der Saxen in Sypenbürgen, Cronstadt und Nösen").

Cel mai vechiu exemplu pentru întrebuinţarea cuvântului Siebenbürgen pentru a însemnà toată Săsimea în documentele Universităţii săseşti este dela 1560 („eltestem von der Hermanstadt, Cronen, Nösen und der anderer stedt, item der syben und zweyer stuel von der ganczer universitet der Deutschen in Sybenbürgen").

In anul 1567 formularul Universităţii e: „ältesten von der Hermannstadt und von allen städten und stühlen der ganzen universität der Deutschen in Sibenburgen". Incidental însă se mai întâlneşte formularul vechiu şì după această dată[5]).

Chiar şì Iohann Schiltberger, deşì mai gata să confunde, vorbind de Ardeal în *Călătoriile* sale, zice: „das ist ein *dütsch* land und die hopstat des lands heisst Hermenstat", dar pe acest *Sieben-*

---

[1]) *Korrespondenzblatt*, 1922, Nr. 1—4, p. 1—11.

[2]) «Censibus ubicumque in districtu de Brassou ac intra Transilvaniam sitis», *Urkundenbuch*, v. I., p. 450.

[3]) «Ain kleine Worzland und die Sibenburg», *Korrespondenzblatt*, 1880, p. 11; «*Programm*»-ul gimnaziului din Sebeş, 1886, p. 17.

[4]) «*Programm*»-ul gimnaziului din Mediaş, 1874, p. 34.

[5]) Pentru toate datele de mai sus, v. G. Müller, *l. c.*, p. 9—10, unde se indică şi izvoarele de unde au fost scoase.

bürgen îl aşează în opoziţie cu „*Burzenland*“ (Ţara Bârsei“), a cărei capitală e „Kronstadt“, adecă Braşovul[1]).

Din cele de mai sus şi din cele expuse relativ la felul cum s'a întins stăpânirea ungurească, pe încetul şi în deosebite etape, se înţelege de ce o seamă din comunele dintre Târnava Mare şi Olt aveau la început caracterul de „desertum“, de ţinuturi expuse, lăsate în administrarea şi apărarea puterii regale, deci neputând să facă parte din comitatul Albei, care s'a întins asupra unor ţinuturi dinspre graniţă ale Oltului şi la Bran numai între secolul XIV şi XVII. Districtul Făgăraşului a avut şi după această dată o administraţie deosebită de a Albei. In acelaşi fel s'ar puteà vorbì şi de comunele cu dreptul de „desertum“ de lângă Bistriţa. Comitatul Dobâca a început să ridice pretenţii asupra acestui ţinut, care aparţineà drepturilor suverane ale coroanei ungare, numai pe la începutul secolului XIV [2]).

Se va înţelege şi de ce vom da dreptate în parte lui G. Bedeus care crede că numirea *septem castra* sau *Siebenbürgen* îşi are originea înainte de timpul imigraţiei germane în Ardeal, fără însă a-l aprobà şi în amănunte. Numirea *Siebenbürgen,* ca şi *Ardeal,* a trebuit să se rapoarte la 7 scaune cucerite de Unguri în etapa întâie şi a doua (sec. XI) a expansiunii lor spre Est, după care au trebuit să se oprească un oarecare timp. Organizarea în scaune este anterioară cuceririi ungureşti şi e românească. „Saşii au găsit în Ardeal o organizaţie patriarhală de o vechime străveche. Această organizaţie şi-au însuşit-o şi ei, fiind impărţiţi în *Scaune (Stühle)*, care împreună alcătuiră mai târziu „Universitas Saxonum,...“ căci „se mai întâlneşte undeva, la popoarele germane, această organizaţie în Scaune? Se mai întâlneşte aşà ceva în alte provincii ungureşti, cu locuitori unguri, germani sau slavi? Mai amintesc că în Ardeal, în secolul al XV-lea, în epoca Humiadeştilor, s'au organizat, pe vechea bază tradiţională, Scaune cu caracter militar, anume pentru Românii din Vestul provinciei, *sedes olachicales* sau, cum li se zice, *districtus.* Ce sânt însă asemenea Scaune? Voevodul nostru aveà, ca rost de căpetenie în afară de conducerea

---

[1]) Karl Friedrich Neumann, *Reisen des Iohann Schiltberger aus München in Europa, Asia und Africa von 1394 bis 1427,* Münnchen 1859, p. 92 ;cf. Friedr. Teutsch, *Deustche Tagespost,* 1921, Nr. 53 şi G. Müller, *l. c.,* p. 2.

[2]) Cf. G. Müller, *Rechtslage der Rumänen,* 1912, p. 228/9 şi *Korrespondenzblatt,* 1922, Nr. 1—4, p. 5.

[3]) *Deutsche Tagespost,* 1921, Nr. 50—53.

oştirilor pentru rege, dreptul de a judecà. Fiecare *judeţ* erà un *scaun*. Căci ce însemnează însuşi cuvântul „judeţ“ altceva decât scaunul de judecată al judelui, locul unde judecătorul acesta funcţionà?

„Voevodul dar este de datină românească, Scaunele din Ardeal sânt şì ele de datină românească. După tot ce cunoaştem cu privire la drepturile „gereb“-ilor saxoni, aceşti „gerebi“ saxoni erau în atribuţiunile lor cneziale tot de datină românească [1])“.

Chiar şì numărul 7 trebue să aibă la temelie organizaţia străveche slavo-română găsită de cuceritori. Ea a fost trecută din administraţia politică şì în cea bisericească (cf. în înşirarea făcută de A. Schullerus [2]) alături de „septem sedes Saxonicales“, şi „universitas nobilium septem comitatuum Transilvanorum“ (1320)[3]), apoi „de septem comitatibus Siculorum pariter et Saxonum“ (1322) [4]) şi în sfârşit „decani ac presbyteri et plebani de septem decanatibus“ (1309)[5]).

2. Vechiul castru de la Rodna şi toponimia Văii Someşului de Sus.

In *Dicţionarul Academiei Române*, II, p. 232 găsim „*Ardău* adj., s. m. *Transilvain, Roumain de Transylvanie*. — (In Munţii Sucevii, în Mold.) *Ardău* — „Ardelean, Român din Ardeal“. ŞEZ. II, 22 b/2. — Poate, din ung. *erdélyi* „ardelean, transilvănean“.

Inţelesul dat în locul citat, chiar şì în cazul că e corect, nu e acel original al cuvântului şi în urmare nici etimologia nu e bună. Inţelesul original al lui *ardău* e acel de „păzitor de pădure“, „Waldhüter“, „custos silvarum“ pe care-l cunosc din părţile Năsăudului. Moldovenescul *ardău* poate să însemneze cel mult „păzitor de pădure de origine ardeleană“ sau un fel de „Pădurean“. Etymonul lui e ung. *erdőovó*, cunoscut din documente încă dinainte de 1300[6]). *Erdőovó* erà numele unui slujbaş foarte cunoscut, întrebu-

---

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*. Vol. I, Bucureşti 1915, p. 40—41.

[2]) *Korrespondenzblatt*, 1922, p. 14.

[3]) *Urkundenbuch*, v. I., p. 347.

[4]) *Ibid.*, p. 363.

[5]) *Urkundenbuch*, v. I, p. 267. — Aceeaşi trebue să fie explicarea şi a faptului că şi în Zips se întâlnesc 7 districte administrative, cum arată I. Wolff, *Die Landesnamen Siebenbürgens* în „*Programm*“-ul gimnaziului din Sebeş. 1886, p. 17 şi A. Schullerus, *l. c.*, p. 14, nota 7.

[6]) Cf. Szamota-Zolnai, *Magyar Oklevélszotár*, col. 195.

inţat în sistemul de întărituri, aşa numitele *gyepű* (rom. *priseci*, lat. *indagines)*, făcute de regii arpadieni ai Ungariei. Aceste întărituri erau făcute la hotare (*vég*; cf. *Végardó*, nume de localitate · Ele au ţinut numai atâta timp, cât le-a putut face însuşi regele, adecă câtă vreme regele a avut în mână pădurile şi râurile şi a dispus de numărul necesar de păzitori. Din secolul XIII însă începură învestirile cu domenii în măsură mai mare, pădurile au început să se împuţineze şi păzitorii graniţelor şi-au pierdut terenul de subt picioare.

Pe timpul Anjueştilor şi al lui Sigismund ajunseră domeniile pădurile regeşti în cea mai mare parte în mânile magnaţilor, care n'aveau nici un interes pentru păstrarea *prisecilor*) [1]. Totuşi timpul cât regii s'au îngrijit de întăriturile de la hotare, a fost destul de îndelungat ca aceşti *ardăi* să întemeieze în unele locuri aşezări numite după ei. Astfel de sate în apropierea pădurilor găsim în comitatele Abaujtorna, Bereg, Gömör, Sáros, Ugocsa, Veszprém, Zólyom; în judeţele Sălagiu, Solnoc-Dobâca şi Bistriţa-Năsăud[2]). Numele lor are formele: *Ardoụ* (scris *Ardou* şi *Ardow*), *Ordoụ* (scris *Ordou, Ordow, Ordo, Ordó* şi *Hordó)*, *Ordü* (scris *Ordw*). Forma cea dintâiu se întâlneşte încă la 1248: *Ardounyars*; data apariţiei celorlalte se găseşte în dicţionarul geografic istoric al lu Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak Korában*, I, 129, 237, 289, 341, 413, 431, 551; III 245; cf. Gombocz-Melich, *Magyar etymologiai szótár*, col. 129.

Dela sfârşitul secolului XIII au început să considere clădireai cetăţilor de munte ca o întăritură mai sigură decât prisecile. De aici încolo a început exploatarea pădurilor nu cu scop răsboinic, ci economic. Numeroase păduri sânt pustiite paralel cu clădirea cetăţilor chiar şi pentru a face cu putinţă aprovizionarea acestora. In acest timp se nasc pe urma acestor „tăeturi" o mulţime de aşezări şi cnezate cu numiri foarte variate în deosebite limbi: *Ohabă, Seciu, Uric, Uricani, Lehota, Vágás, Hau, Volya*[3]).

Dar să ne întoarcem la *ardău*!

Relativ la etimologia acestei numiri topice ungureşti repro-

---

[1]) K. Tagányi, *Alte Grenzvorrichtungen und Grenz-Ödland: gyepű* und *gyepűelve* în *Ungarische Jahrbücher*, a. I, Berlin u. Lepzig, 1921, p. 112.

[2]) In aceste din urmă propriu e vorba de un singur sat, actualul *Hordou* din jud, Bistriţa-Năsăud. Inainte de întemeierea judeţului Bistriţa-Năsăud acest sat e trecut în documente la Solnoc-Dobâca.

[3]) Cf. K. Tagányi, *o. c.*, p. 112.

ducem cele ce se spun în Gombocz-Melich, *l, c.*: „După Karácsonyi *Ethn.* XIII, 347, *Vár. Reg.*, 184 (din nou *Nyr.* XXXIII, 286) numele topic *Ardó* este vechiul ung. *erdő-óvó* (v. *OklSz.* 1300/1323: „terram Asguth*erdewow* nuncupatam"; 1351: *Erdeuouo*telek; 1353: „super terris Custodum siluarum... *Erdeuouou...* vocatorum" ‚custos silvarum, waldhüter' scurtat și modificat ca formă. Pentru această presupunere vorbesc următoarele fapte: o diplomă din 1315 amintește un *Erdeuouotelek* (v. Oklsz și Csánki, III, 230) în comitatul Veszprém și acesta nu poate să fie altul decât pusta *Ordó*, *Ardó* de mai târziu: în comitatul Zolyom erà în sec XV o localitate numită *Ardó*, pe care mai târziu și astăzi o numesc *Hajnik*, iar hajnik slovăcește (tăuțește) înseamnă ‚custos silvarum'.

Cu toate că pentru derivarea numelor topice *Ardó* din *erdő-óvó* în ultima analiză nu încape îndoeală, desvoltarea formei cuvântului nu e clarificată și, că lui *erdő-óvó* i s'ar fi spus cândva în limba ungurească *ardó*, nu e dovedit. După Karácsonyi (v. și Simonyi, *Ak. Ért.* XVII, 453) din *erdő-óvó* s'ar fi născut *erdő-ó* (cf. *OklSz. erdewow*), apoi **erdó*, și din acesta *ordó* > *ardó*. Forma **erdó* e neobișnuită și nu se poate explicà *o* născut din *e* deschis (din *erdő*). Nu trebue să presupunem mai curând că din ungurescul *erdő-ó* s'a născut *ardov* pe buze străine? Cf. *Erdély, Erdőfalva* >rom. *Ardeal*, *Ardeova*, v. Lipszky, *Rep.*, Csánki, V, 87, 347, apoi că, afară de *Ardó*-ul din com. Veszprém, toate celelalte *Ardó*-uri sânt pe teritorii de-ale naționalităților."

Imprejurarea că în limbile învecinate cu cea ungurească a întrat și apelativul *erdő-ó*, — acesta după toată probabilitatea, înaintea numelor proprii amintite mai sus, — apoi având în vedere faptul că apelativul acesta se mai păstrează și acum în graiul românesc din Nord cu înțelesul de „custos silvarum," „Waldhüter," hotărește definitiv chestiunea originii numirilor topice citate mai sus. Ele nu sânt date de Unguri, ci de Slovaci (Tăuți), Ruteni și Români, în a căror rostire *e* inițial s'a putut schimbà în *a* ori *o*.

Toponimia românenscă arată numai forma cu *a*, deci desvoltarea fonetică obișnuită în limba noastră (cf. *arăduì* < *eredni*, *arăstuì* < *ereszteni* etc.). Astfel, afară de *Ardeal* (provincie și munte la S. E. Săliștei), *Ardeluța*, un confluent al Tarcăului[1]), mai găsim:

a) în *Marele Dicț. Geogr.*, v. I, p. 103—4:

Ardeoanul (< *ardeu* < ung. *erdő* + suf.-*an*) „părâu,"

---

[1]) I. Martian, *Evoluția*, II—1922, No. 2, p. 4.

Ardeoani „sat şi moşie“ [1]); *Ardeiul* (< ung. *erdély* sau *erdő*) „ loc cu izvoare, pl. Tazlăul - de - sus, jud. Bacău, pe teritoriul satului Ardeoani, de unde îşi are obârşia părâul Ardeoanul“; *Ardelei* (√ *erdő-elő*), „vârf de deal“ şi „schit ruinat pe moşia Tarcăul, pl. Bistriţa, jud. Neamţu“; *Ardelei* „ cea mai mare poiană de lângă râul Teleajăn, în comuna Mănecii Ungureni, pl. Teleajenul, jud. Prahova“, *Ardiţa* „deal (453m.) deasupra com. Tereblecea, distr. Siret, „complex de livezi şi păduri, la V. de localitatea Sinăuţii-de-jos distr. Siret,“ care ar putea fi explicat mai curând din un corespondent al ungurescului *erdő* + suf. *-iţă,* decât în legătură cu verbul *arde;* b) în S. Moldovan şi N. Togan, *Dicţionarul numirilor de localităţi cu poporaţiune română din Ungaria,* Sibiu, 1909, p. 10: *Ardeova,* jud. Cojocna„ pl. Huedin (care nu corespunde ungurescului *Erdőfalva,* ci unui *Ardeu* < *erdő* + suf. *-ova*); *Ardeu,* jud. Hunedoara, pl. Geoagiu (< *Erdő,* nu din *Erdőfalva*, cum i se spune ungureşte); *Ardihat,* jud. Sălagiu, pl. Cehul-Silvaniei (< *Erdőhát,* nu din *Egerhát,* cum se numeşte acum ungureşte); *Ardud*, jud. Sătmar, pl. *Ardud* (< *Erdőd*); *Ardusat*, jud. Sătmar, pl. Baia-mare (< *Ardud* < *erdőd* + *sat* ori *Ardu* < *erdő* + *sat*, din care s'a făcut ulterior ungurescul *Erdőszáda; Arduzăl,* jud. Sălagiu, pl. Cehul-Silvaniei (care, deşi ungureşte se numeşte *Ardó,* trebue derivat din *Ardud* < *Erdő*ᵈ, *Arduzi* + suf. - *el*).

Cele cu *o* par a fi de origine slovăcească (tăuţească) ori ruteană. Forma ungurească *ardó* e o redare după firea limbii ungureşti atât a formei româneşti, cât şi a celei slovăceşti (tăuţeşti) şi rutene, care, la rândul lor, sânt derivate din ungurescul *erdő-óvó.*

Formă de origine ruteană pare a fi şi numirea **Hordou** (singura formă cunoscută astăzi de popor, dar cea mai veche formă i-a fost, cum vom vedeà, *Ordou!*) a satului de naştere al nemuritorului Coşbuc (el însuşi cu un nume atât de rutenesc ca formă!), jud. *Bistriţa-Năsăud*, pl. Năsăud (ung. *Hordó*, v. Moldovan şi Togan, *o. c.,* p. 114.)

Aşezarea *Hordou* şi numele ei a a luat naştere în legătură

---

[1]) În privinţa acestui nume topic aşa dar nu sânt de acord cu D-l coleg V. Bogrea care se pare că-l crede un derivat al lui *Ardău* = „Ardelean“ *(Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj,* I, 1921/2, p, 386), probabil pornind din citatul din *Şez.*, II, 22 b/2 pe care l-am dat la începutul acestui articol.

cu castrul care a trebuit să existe odinioară la Rodna[1]). Castrul părăsit al Rodnei, în posesiunea căruia erà să se introducă Mihael Jakch, e pomenit într'un document din 1440[2]). Dar dovezi despre existenţa acestui castru ne dă şì toponimia: **Vărarea** (numită şì *Nepos*) nu e decât *Váralja*, deci „partea din jos a cetăţii", **Leşul** e „locul de pândă"[3]), iar pentru **Şanţ** (= „Rodna nouă"), cf. ung. *sánc*, săs. *Schônz* = germ. *Schanze*[4]).

Hordoul e aşezat în o regiune foarte bogată în păduri, nu departe de întâlnirea Sălăuţei cu Someşul-mare. Aşezarea n'a luat caracterul de sat decât după trecerea unui interval mai mare de timp. D-l V. Onişor în *Istoria dreptului român*, Cluj, 1921, p. 216 reproduce după un document, afirmativ de la 1245 (publicat în *Monumenta Regni Hungariae*[5]), următoarea înşirare a comunelor din Valea Someşului de sus: *oppidum Radna, Sanct Gurgh, Rebra, Nyirmezeu* (= „Feldru"), *Naszod, Salva, Cseh* (= „Telciu"?), *Macold, Zagra*. Cum vedem, *Hordoul* lipseşte dintre ele, deşì sânt pomenite *Salva* şi, cum vom vedeà mai încolo, *Telciul* între care se găseşte acesta. Nu e pomenit *Hordoul* nici în documentul citat de la 1440, în care se înşiră următoarele comune în posesiunea cărora ar trebuì să se întroducă Mihael Jakch:

---

[1]) Cf. N. Iorga *Gesch. des rum. Volkes*, vol. I, p. 130 şi 211.

[2]) Hurmuzachi, vol. I², p. 669: „in Castrum desertum, sive locum castri desolati Radna nuncupati."

[3]) Cf. K. Tagányl, *o. c.*, p. 120—1: „Mit dem Begriff der *Grenzwach* hängen die Ortsnamen *Less* (*les* = lauern) und die hieraus gebildeten *Lesháza, Lesvár* (*háza* = Haus; *vár* = Burg) zusammen. Ferner die im Urkundenwörterbuch unter diesem Titelwort aufgeführten mittelalterlichen Berg- Tal- und Waldnamen, soweit sie nicht etwa auf die Jagd hinweisen. Besondere Erwähnung verdient unter diesen Lesőhely (Lessuhely), das im Jahre 1251 (Hazai Okm. VI, 59) als im Grenzbezirk Bregana — an der Grenze von Slawonien uad Kärnten — gelegen, unter den Grenz-*gyepű* erwähnt wird." Din punctul nostru de vedere e important *Les* (ung. *Less*) din jud. „*Bihor* (Cf. cele expuse despre *Ardeal*). Cf. şì numirile *Straja, Orheiu* < *Orhely, Uriu* < *Őr* (de-aici *Urişor* şi probabil *Uroiu*).

[4]) Faptul că şì celelalte numiri privitoare la întăriturile castrului din Rodna ne-au venit din ungureşte, precum şì forma cuvântului, ne fac să credem că *Şanţ* ne-a venit mai curând din ungureşte, unde e germanism, decât din săseşte sau chiar direct din nemţeşte, cum credeà regretatul I. Borcia *Deutshe Sprachelemente im Rumänischen*, în *Jahresbericht*-ul lui Weigand, X, p. 207; cf. şì G. Kisch, *Nösner Wörter und Wendungen*, Bistritz, 1900, p. 136 („nach den einstigen Verschanzungen benannt").

[5]) Ori câtă osteneală ne-am dat, n'am putut găsi acest document.

„Radna, major[1]) *Zenthgyurgh, Nyirmezeö* (= „Feldru"), *Felseö Rebra, Also Rebra, Chech* (= „Telciu?"), *Nazod, Zalva, Zagra et Maklod*" [2]). Numele comunei *Hordou* se întâlneşte numai în secolul XVI şi atunci de obiceiu are forma *Ordo*. Astfel în 1523 popa Mateiu, popa Şandor şi popa Petru împreună cu „cnejii din Valea Rodnei", unde se începuse din nou exploatarea minelor care aduceà bunăstarea populaţiei, se gândesc la întemeierea unei mănăstiri în „vidic", anume pe locul „unde mai fusese odată o mănăstire ca aceia." Actul de încuviinţare dat la 29 Septemvrie 1523 de guvernul oraşului arată că acest loc se află între satele *Hordo* şi *Telcz*, la stânga drumului, pe un deluţ lângă apa *Burches*[3]). În registrele asupra contribuţiei strânse de oraşul Bistriţa din comunele Văii Rodnei între anii 1547 şi 1552 sânt înşirate comunele *Macod* (*Mokod, Mokodt*) *Mititel, Sagra, Salva et Ordo, Telcz* (*Teltsch, Telch*) *et Bykes* (*Bykesch*) [4]), *Naszod, Rebre minor, Rebre maior, Burgo superior et inferior, Poyen, Runc* (*Ronkh*) [5]), iar în anul din urmă şi *Nyezmező* (sic), *Ilva, Zent-Iörg, Major, Rodna*. În secolul XVII luase definitiv forma *Hordou* [6]). *H* de la ineput a întrat probabil prin intervenţia oficială ungurească, care l-a confundat cu *hordó* „bute". Dar a putut să se introducă şi prin numeroşii Ţigani de care se găsesc în *Hordou* până în zilele noastre. Ori cum însă *Hordou* care se rosteşte de localnici cum e scris aici, nu cum îl redau o seamă de cărturari care sânt nevoiţi să se ocupe de el pentru nemuritorul Coşbuc, nu poate fi ungurescul *hordó*, al căruia corespondent îl avem în limbă în formele: *hârdău, ărdău, ărdâu, hărdău, hărdâu, hurdău*, iar cu

---

1) D-l. N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, Partea I, p. V traduce pe „Radna major" cu „Rodna-Mare", dar probabil trebue cetit „Radna, Major" şi tradus „Rodna, Maier", având de a face cu satul, ‚Maieru', (ung. *Major*) de lângă Rodna, adecă cu „măeriştea" Rodnei. Atributul Rodnei e „veche", când e vorba să se deosebească de *Şanţ* din care s'a făcut *Rodna-nouă*.

2) Hurmuzaki, vol. I², p. 669.

3) N. Iorga, *Doc. Bistr.* Partea I, p. XVI şi p. CX, nota 88, unde se citează doc. din Bibl. Ac. Rom. şi Dr. Albert Berger, *Urkunden-, Regesten aus dem alten Bistritzer Arhiv*, III, p. 27, No. 789.

4) Însuşi felul înşirării arată că *Ordo* atârnà din punct de vedere administrativ de Salva, ca şi Bichigiul de Telciu.

5) Fr. Krammer, *Beiträge zur Geschichte der Militärisierung des Rodnaer Thales*, în *Programm des ev. Obergimnasiums A. B. zu Bistritz 1878/80*, p. 10-12; cf. şi Dr. V. Onişor, *o. c.*, p. 219.

6) N. Iorga, *Doc. Bistr.*, Partea II, p. 78: „Hordoani" scriu Împăratului (1691); p. 108: „Hordoul" (1723).

schimb de sufix: *hărdaiu, hurdaiu, hurdoiu* [1]). Apelativul ar fi atras după sine schimbarea formei toponimicului dacă s'ar fi simțit aceeaşi origine în ele.

Afară de *Hordou, Leşu, Şanț* şi *Vărarea*, între numirile de origine ungurească de pe Vaiea Rodnei, ivite probabil în aceleași împrejurări cu acestea, trebue să mai înşirăm **Bichigiu, Nimigea** şi **Telciu.**

Bichigiul nu e din ung. *Bükkös*, cum a fost redat de Unguri când nu i-au mai înțeles nici ei etimologia (cf. în documente: *Bykes, Bykesch, Byrkes*, mod. *Bükkös*), ci e corespondentul ungurescului vechiu *Bykig* [2]), compus din *bükk* „fagus" + *ügy* „fons" (cf. şi *Fechetig* < ung. *Feketeügy*=germ. *Schwarz-Wasser*, slav. *Černa voda*, ap. P. Hunfalvy, *Magyarország ethnographiája*, Budapest, 1876, p. 385). Un *Bichigi* (ung. *Bikis*) găsim şi în jud. Caraş-Severin. pl. Făget.

Cu acelaşi *ügy*, dar de astă dată prevăzut cu sufixul posesiv [3]) se pare că avem de a face şi în numele satelor **Nimigea** — *românească* şi **Nimigea** — *ungurească* [4]). Partea întâia a cuvântului pare a fi un nume propriu, probabil *Néma*. După *Néma* (< *néma* „mut") s'au numit numeroase bunuri sau proprietăți [5]). Un sat *Nima* (ung. *Néma*) se găseşte tocmai în județul Solnoc-Dobâca, pl. Gherla. Când Ungurii n'au mai înțeles nici ei etimologia cuvântului ungu-

---

[1]) v. *Dicț. Acad.*, II, 364-365, unde se observă că ung. *hordó* a trecut şi la Slavi, cf. Berneker, *Sl. Wb.*, 385. — *Hârgău* „vas pentru pentru gătit bucate", „vas în care se fierbe mămăliga", „ceaun", „oală mare", care e dat de *Dicț. Acad.*, sub voce *hârdău*, probabil trebue despărțit, nu numai ca formă ci şi ca sens de acesta (*hârdău* = „vas din doage de lemn", „bute"), şi derivat din *hirgó* 1⁰. „vas pentru fiert mămăliga", 2⁰. „vas de apă", „ulcior", care se aude prin Kapnikbánya, j. Mureş-Turda şi com. Gömör (v. Szinnyei, *Magyar Tájszótár*, col. 866, unde se mai dau şi variantele *hirge* şi *hirgit*; cf. şi A. Scriban, *Arhiva*, XXIX — 1922, No 4, p. 475), deci nu poate fi un corespondent românesc al ungurescului *hordó* reintrat în ungureşte.

[2]) cf. *Bykig* „fons metalis" (1263), ap. Szarvas-Simonyi, *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, vol. III, col. 887 şi *Bikvelg* (cet. *bükkvölgy*) la Szamota-Zolnai, *Magyar Oklevél Szótár*, col. 1103.

[3]) Cf. „Circuit unum locum Medwyge vocatum 1270", ap. Szarvas-Simonyi, *o. c., III, col. 887.*

[4]) Dealul Nimigii e pomenit mai întăiu în un document din 1261, unde se mai pomenesc şi alte sate din părțile Solnocului, lângă Dej, v. *Urkundenbuch*, I, pp. 84—5, No. 94 şi N. Iorga, *Ist. Rom. Ard.*, vol. I, p. 59.

[5]) Cf. astfel de numiri din anii 1226, 1411, 1426 etc. ap. Szamota - Zolnai, *o. c.*, col. 684.

resc, după dispariţia din graiul zilnic al lui *ügy* „fons", l-au redat prin *Nemegye*, apropiindu-l de *megye* „comitatus".

Satul, care urmează după *Hordou*, pe Valea Sălăuţii în sus, e **Telciul.** N. Densusianu, *o. c.*, p. 486, nota 1 socoteà acest cuvânt ca o rămăşiţă străveche pelasgă: „Ca lucrători maeştrii de metale se mai amintesc şi Telchinii. Numele acestora însemnà după unii „topitori", iar alţi autori îl derivă dela χαλκός (Schrader, *Sprachvergleichung*, 236). Un răsunet de numele metalurgilor Telchini îl aflăm în *Telkibánya* din com. Abauj şi în localitatea numită *Telci* nu departe de Rodna-veche în Transilvania". Totuşi originea lui nu trebue căutată aşà departe. Ea nu se poate vedeà nici în sl. тєлѣчь adj. μόσχου, „vituli". *Telciu* nu e de cât rostirea dialectală a lui *Telchiu* şi trebue derivat din ung. *telki* (*telek* „praedium"+ suf. posesiv *-i)*. În forma aceasta cuvântul unguresc se întrebuinţă adeseori în toponimie în legătură cu nume proprii; cf. (1254), „juxta locum qui vocatur Zoych telky" „Terram nomine Hegin teluqui" (1270)[1]), „Terra Ianustelky", „Pos. Hengteluky [2])" ş. a. Care să fi fost însă numele de persoană alături de care să se fi întrebuinţat ung. *telki* pentru a numì *Telciul* de lângă *Hordou*? Am văzut mai sus în înşirarea satelor din 1245 (?) şi 1440 că între Salva şi Mocod se găsià satul *Cseh* sau *Chech.* Un sat cu numele *Cseh* nu mai există astăzi, iar locul său în acea înşirare se pare că indică *Telciul. Cseh* deci trebue să fi fost numele de persoană după care s'a pus ungurescul *telki*, din care s'a născut românescul *Telciu.* In *Cseh* poate să fie vorba de un colonist nobil de origine cehă, căci e cunoscut că numeroşi *Cehi* s'au aşezat în ţinuturile supuse coroanei ungureşti începând încă din veacul XI—XIII.

Aceasta o dovedesc, afară de mărturiile istorice, şì numeroasele toponimice ca: *Cseh, Csehi, Csehfalu, Csehkút, Csehtelek* (cf. *Csehtelek, Csehtelke*, prin asimilaţie *Csettelek* ap. Lipszky, *Repertorium; Csételke*, cf. Csánki, V, 342, în com. Baranya Csánki, II, 477—astăzi nu se mai găseşte ori e *Cistelec*, ung. *Csehtelki*,—jud. Cojocna; *Csételek, Cheythelwk, Chewthelek,* Csánki, I, 606; *Cséhtelek*, Cruczor—Fogarasi, *A magyar nyelv szótára*[3]). Din acestea unele s'au păstrat şì în româneşte: *Csehi* > *Ciheiu* jud. Bihor; *Csehtelek* > *Ciutelec* jud. Bihor; *Csehtelke* > *Cis-*

[1]) Szamota-Zolnai, *o. c.*, col. 973.
[2]) Szarvas-Simonyi, *o. c.*, III. col. 549.
[3]) v. şi Gombocz-Melich, *o. c.*, col. 907.

telec, jud. Cojocna; probabil ung. *Csehhely* sau *Csehi* > *Ceheiu* (ung. *Somlyócsehi*) jud. Sălagiu.

E cunoscut apoi că Voevodul Laurenţiu, care aveà şi titlul de „comes de Volkou“, deci „Volcov“, „Vâlcov“, „poate nu localitatea bănăţeană, ci un castel în părţile Năsăudului[1])“, acordă în 1243 la doi „Germani“ nişte moşii în părţile Bistriţei[2]). Numele acestor moşii (*Fata*, *Bochuna* =„Buciun“, „Bucium“?, şi *Chege*) se termină în *telke*. Să nu fie cumva acest „Chegetelke“ *Csehtelki* pe care-l căutăm? Aceasta cu atât mai mult că la 24 August 1527 Zapolya anunţă Bistriţenilor că trimite pe la dânşii pe curteanul Ioan *Cheh*, care mergeà în Moldova „pentru a se înţelege cu Voevodul şi a-i zălogì oarecari bunuri şi drepturi de stăpânire în ţinutul acestei cetăţi a noastre, Bistriţa“[3]).

Cu dispariţia „domnului“ a putut să dispară partea întâie a lui *Csehtelki*, ca în alte numeroase cazuri, rămânând numai cea din urmă care dă în româneşte *Telchiu* sau *Telciu*, *Telciu*, *Celciu* în rostirea populară din ţinutul Năsăudului. Cum apare din documentele citate, muierea lui *c* înainte de *i* în graiul de pe Valea Someşului erà făcută încă în secolul XVI.

Altfel ungurescul *telek* este destul de obişnuit în toponimia românească ardeleană. Corespondentele româneşti ale lui au forme foarte variate; cf. *Teliciul-de-sus* (ung. *Felsötelek*), jud. Hunedoara; *Teliuc* (ung. *Alsótelek*), jud. Hunedoara; *Teleac* (ung. *Telek*), jud. Bihor; *Telec* (ung. *Maros-Telek*), jud. Murăş-Turda; *Telechiu* (ung. *Mezötelki*), jud. Bihor; *Tilecuş* (und. *Telkesd*), jud. Bihor. Din apelativul **telc* < und. *telek*, *telk*-avem şi derivatul verbal a *se telcui*, a *se telciui*, „a se întovărăşì“, „a se sfătuì“, *Şezătoarea*, IX., p. 146 şi 150.

Dintre formele citate *Teliciu* şi *Telechiu* sânt potrivite ca să ne dovedească că din ung. *telki* am puteà aveà un românesc *Telchiu*, *Telciu*, *Celciu*. In această formă stâlcită diacii unguri şi saqi din sec. XVI n'au mai recunoscut pe *telki* (cf. *Ordou* confundat cu *hordó*, *Bichigiú* cu *Aükkös*, *Nimigea* cu).

Numirea ungurească **Nyirmezö** (săs. v. *Berkenau*) a dispărut cu desăvârşire. Ea a fost înlocuită de **Feldru** (*Felder*, *Feldra*, *Feldreu*, *Fendreu*; ung. *Földra Földröv*) < săs. *Felder*.

---

[1]) N. Iorga, *Ist. Rom. Ard.*, p. 56.

[2]) *Urkundenbuch*, I, p. 71, No 79; N. Iorga, *Ist. Rom. Ard.*, vol. I., p. 56.

[3]) N. Iorga, *Doc. Bistr.*, Partea I., p. XX; cf. şi nota 100 dela p. XI: «Concordare certaque bona et iura nostra possessionaria in pertinentis istius civitatis nostrae Bistriciensis existentia et habita ipsi titulo pignoris obligare debebit».

Cum apare din documente, relativ vechi sânt şi **Moco'd** (ung *Makod*) şi **Năsă'ud** (ung. *Naszód*, săs. *Nussdorf*). Am notat anume accentul pe cele două nume din două motive. Mai întâiu multă lume accentuează greşit numele Năsăudului, punând accentul pe *u*. A doua, accentul diferit al celor două nume ne arată că ele, dacă sânt din aceeaşi epocă, nu e probabil să aibă la bază aceeaşi provenienţă, sau invers, dacă sânt de aceeaş provenienţă, nu sânt din aceeaşi epocă.

Cel dintâiu, în cazul că nu e un nume de persoană[1]), e de bună seamă un derivat al slavului *mak* „mac" + suf. *-ov* (cf. *Ilova* > *Ilua, Ilva; Salova* > *Salua, Salva*), care e foarte obişnuit în toponimie (cf. rus. *Makov*; slov. *Makoviec, Makovica, Makovište*; ung. *Makó* în com. Csanád, *Mákó-Măcău* în jud. Cojocna, *Makócz* în com. Zemplén)[2]). Acest *Makov*, care ar fi putut să dea româneşte *Măcău*, nu ne-a rămas direct din slavoneşte, ci prin ungureşte. E cunoscut anume că o seamă din numele de localităţi care în limba urgurească în timpurile mai vechi aveau sufixul *-ó* sau *-ou, ov*, mai târziu l-au schimbat pe acesta în *-ód* prin adaugerea sufixului toponimic *-d*, foarte obişnuit mai ales în legătură cu numele de plante (cf. *Baromou* la 1394 > mod. *Barmód*; *Magyaró—Magyaród, Sikló—Siklód* ş. a.[3]). Unele numiri vechi terminate în *-ou, ov* au primit chiar din timpul când au ajuns Ungurii în ele pe *-d*. Ungurescul *Makó* < slav. *Makov* (cf. oraşul *Makó—Măcău* din comitatul Cenadului) a putut deci să dea pe *Makód* chiar dela cucerirea Văii Rodnei de regii ungari, iar acesta pe rom. *Mocod*.

Formele *Makold, Maklod* ale documentelor latino-ungureşti în acest caz pot să fie simple grafii ale lui *Makód*, căci se ştie că în unele regiuni ungureşti grupa de sunete *ol* + dentală s'a rostit şi se mai rosteşte încă *oụ* (*voụt* = *volt*), iar urmarea a fost că, prin etimologie populară, adeseori s'a scris *l* acolo unde în adevăr erà vorba de *ụ*[4]).

---

[1]) Cunosc numele *Makoldy*, pentru care cf. formele *Makold, Maklod* ale Mocodului păstrate în documente.

[2]) *Makkód*, com, Szabolcs, ca şi *Makk*, com. Komárom, pare a aveà la bază pe *mak* „ghindă"

[3]) Balassa-Simonyi, *Tüzetes magyar nyelvtan*. I. Budapest, 1895, p. 556.— Szarvas G., *Magyar Nyelvőr.*, II (1873), p. 342—345.

[4]) Cf. ca pendant interesant românescul vechiu *şalgău* alături de *şaugău, şavgău* < ung. *sávágó, solduş* (*Rev. ist.* X, Nr. 4-6, p. 104) alături de *soduş*.

Deşì, în felul în care am explicat pe *Mocod*, am putea explicà şì pe *Năsăud* (ung. *Naszód*, săs. *Nussdorf*) din un slav *nasovъ* „împlutură[1])“ (cf. *nasovati* „a împleà“), care ar fi dat în ungureşte **Naszó*, iar + suf.*-d* > *Naszód*[2]), totuşi, având în vedere faptul că întâlnim şì elementul simplu *Săud* (ung. *Szód*) în judeţul Bihor, pl. Beiuş, e mai probabil că trebue să ne gândim la compusu slav *nasъvodъ* (< *na* + *sъvodъ*). Elementul al doilea al acestui compus ar aveà înţelesul de „boltitură“ şi împreună cu *na* ar arătà din direcţia izvorului Someşului, valea sau ţinutul („terra“) care scoboară „spre cotitura“ în formă de „boltă“ a acestuia din dreptul Salvei, imediat din jos de Năsăud, ori — ce e mai puţin probabil — ar însemnà o cunoscută procedură judecătorească la Slavi, aşa numita „intertiatio“ (<„in tertium deducere“), „înlăturarea acuzei de furt, crima cea mai obicinuită, prin trecerea acesteia asupra altcuiva“ (cf. germ. *schieben* şi *schuben*).

Dintre limbile slave mai au cuvântul *svod* „intertiatio“ limba cehă, sârbo-croată, şi polonă [3]). Acest element slavon se găseşte şì la baza ungurescului *szavaty, zvagy, zavat*. Năsăudul pare să fi fost totdeauna centrul ţinutului, cu scaunul de judeţ [4]), iar prin deasa mergere *na sъvodъ* ar fi putut uşor să se fixeze această numire pentru însuşi locul unde se făceà procedura [5]).

Forma veche românească a elementului al doilea trebue să fi fost *să'vodŭ* (cf. *săvârşi*, alături de *svârşì, sfârşì* < p.-sl. *sъvrъšiti*). *Nasă'vodŭ* s'a putut desvoltá apoi în *Năsă'uod*, iar acesta, în urma trecerii lui *v* în u̯, în* *Nasăud* > *Năsăud*[6]). Aceasta

---

1) Implutura ar fi putut-o face Valea Caselor care a pricinuit dezastrul din vara 1922.

2) Pentru redarea fonetică în româneşte, cf. ung. *Iklód* > *Iclod* şi *Iclă'ud* ş. a.

3) v. I. Melich, *Magyar Nyelvór*, XVII (1898), pp. 289—295, 468—9, XXVIII (1899), 563; O. Asboth, *Magyar Nyelvőr*, XXIX (1900), pp. 65—72, 160—164.

4) Numele Năsăudului a trecut deci asupra întregului ţinut din cele mai vechi timpuri. La 1264 Ştefan, ducele Transilvaniei, dărueşte comitetulni Hazos „ţara Năsăudului“ „terram Nazwod“, v. Hurmuzaki, I, p. 321, No. 232.

5) Cf. pentru analogie numele satului *Sând* (ung. *Szind*. jud. Turda-Arieş, pl. Turda), care probabil trebue derivat din p.-sl. *sǫdъ* „judecătorie“, „judecată“.

6) Pentru trecerea lui *v* în *u*, cf. *căuaciu* < *covaciu* < p.-sl. *kovač*; *Chioar* < ung. *Kővár*; suf.*-ov,-ova* > *u̯a*: *Moldova* > *Moldua*, iar dintre numirile topice de pe Valea Rodnei cf. *Ilova* > *Ilua, Ilva*; *Salva* > *Salua*, *Salva*.

o dovedeşte şi cea mai vechę formă grafică a *Năsăudului*, „*Nazvod*" (1245 (?) şi 1264). *Nazwod* poate să se cetească numai *Nazvod, Nasuod* ori *Nasovod*[1]), nu *Naszod*, cum s'a scris şi spus ungureşte ulterior, maghiarizându-se forma slavo-română [2]).

Că *săvod*-ul juridic a trebuit să fie cunoscut la Români în timpurile vechi, dovedeşte şi *sodăş*, *sodâş* 1°. „chezaş", 1°. „copărtaş, răzeş", care, deşi venit, cum a indicat I. Bogdan [3]), prin ungurescul *szovados* (*szvados, szavatos, szovatos*), a trebuit să se rapoarte la început la acel **săvod* „intertiatio", despre care a fost vorba mai sus.

In orice caz *Năsăudul*, cum se vede şi din documente, este dintre numirile cele mai vechi de pe Valea Rodnei, iar acestea din punct de vedere etimologic sânt slavone şi păstrate prin Români. deci slavo-româneşti. Aşa sânt: *Rodna* (rostit şi *Rogna*, *Rocna* [4]); vechiu *Radna*, *Rodana ;* ung. *Radna*, săs. *Rudna*) < p. sl. *Rudna* (cf. p.- sl. *ruda* „Metall", propriu „rotes Erz„, *rudьnъ* „metallicus"); **Ilova** (v. *Rev. ist.* X—1923 Nr. 4—6, p. 104-5), **Ilua, Ilva** < *ilova* (< p.-sl. *ilъ* „lutum" + suf.-*ova*), **Rebra, Răbra** şi <diminutivul **Răbrişoara** < p.-sl. *rebrъ* „Anhöhe", „Bergaufsteigung" „coastă"; **Salua, Salva** < p.-sl. *salo* (cf. rus. *salo*, ceh. *salo*, n.-sl. *sadlo* etc.) „adeps", „pământ gras". suf.—*ova;* **Zagra** <p.-sl.*za-gora* „peste deal", „dincolo de deal" [5]).

Afară de acestea mai avem o seamă de sate cu numiri româneşti mai nouă. Că aceste numiri s'au născut mai târziu, se vede din faptul că satele, pe care le numesc, ori se rapoartă la întemeietor (**Mititei**, mai vechiu**Mititel** < num. fam. *Mititel* (Telciu, Salva), diminutivul lui *mic*) ori au fost odinioară părţi de hotar ale satelor celor vechi şi, în urmare, sânt numite cu apelative cunoscute şi astăzi în limbă (**Poiana** = „Sânt-Iosif", **Măgura, Poieni** = „Poienile Zăgrii", **Suplaiu** < *su-plaiu*, **Găureni** < *gaura*, **Runc, Strâmba, Lunca** şi **Valea Vinului**) şi **Luşca** (evident un diminutiv al rusescului *lugъ* sau ruteanului *luh* „Wiesenland, Ufertrift, Uferge-

---

[1]) v. O Asbóth. *Magyar Nyelvőr*, XXIX (1900), p. 163.

[2]) Numirea săsească *Nussdorf* probabil e o etimologie populară.

[3]) *Documente moldoveneşti în arhivul Braşovului*, p. 28 şi *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, vol. II, p. 603.

[4]) Cf. *Zlatna* > *Zlacna, Zlagna, Sătmar* > *Săcmar* ş. a.

[5]) Poziţia trebue înţeleasă de la *Năsăud*, care eră, cum am amintit, centrul, deci şi punctul de orientare. Dealul e „*Dealul beleii*".

büsch“ < p. — sl. lǫgъ „Hain“; cf. sl. lǫški (*lǫžьskъ) „Wald-, Wildgewachsen (von Früchten),“ ap. Berneker *SEW.*, 739.

Numirile de origină săsească sânt de aceeaşi vârstă cu cele ungureşti, fiind în legătură cu colonizarea Saşilor la Rodna pentru a exploata băile şi a apărà pasul. Din săseşte ne-a venit **Maieru** (ung. *Major*) < *Meier* (*Meiergut*, *Meierei*, *Meierhof*), care erà „măeriştea Rodnei“, **Feldru** (ung. *Földra*) < *Felder*, pl. lui *Feld*, şi apoi compusele cu *Sfânt*, care sânt de provenienţă apuseană, fiind ce e drept românizate prin apropierea de vechiul *sân*(< s a n c t u s): *Sângeorz* (românizat din *Sankt-Georgen;* cf. săs. actual *Georgenau*, ung. *Oláhszentgyörgy*) şi *Sânt-Iosif*, care se numeşte şì *Poiana.*

O situaţie aparte au numirile *Parva* (=„*Lunca Vinului*“ şi, greşit, „*Lunca Ilvei*“), *Nepos* (=„Vărarea“) şi *Romuli* (=„Strâmba“). Ele sânt produsul întâmplării şi al autorităţii administrative în acelaşi timp. Impăratul Iosif al II-lea, cu ocazia vizitei sale făcute grăniţerilor din ţinutul Năsăudului (1773), auzind numele satului *Salva*, l-a crezut latinesc şi, adăugând lângă el alte trei cuvinte, a alcătuit următorul vers ce făgădueşte „mântuirea tinerei nepoate a lui Romul“:

Salva Romuli parva nepos.

A ordonat apoi ca trei sate nouă să fie numite cu cele trei cuvinte adause de el lângă Salva pentru a alcătuì versul [1]).

Tot o situaţe aparte are şi *Tradamul* sau *Treadamul*, un mic sat evreesc „din jos de iazul“ sau „hăitaşul lui Bărduţ“, deci foarte probabil < *unter dem Damm* rostit în jargon evreesc şi transformat prin etimologia populară (cf. *târtan* < *Untertan* ş. a.). Satul acesta s'a născut în vremea graniţei, când nu erà iertat să se aşeze Evrei în satele grăniţereşti. Ei s'au aşezat deci dincolo de Someş şi făceau de acolo negoţ, mai ales vindeau „vinars“ sau „holircă“ trecătorilor (cf. *Ierusalim* lângă *Beclean*).

Toponimia Văii Rodnei cercetată ştiinţific, cum se vede din cele expuse, cuprinde în sine întreagă istoria acestei văi, dovedindu-se că populaţia cea mai veche e cea românească care ne-a

---

[1]) Cf. Al. Odobescu, *Moţii şi Curcanii*, în *Opere complete* (ed. Minerva) vol. I, Bucureşti, 1906, p. 302, care greşeşte vorbind de «patru nouă sate româneşti) cărora s'a dat numiri latine».

păstrat unii termeni vechi de origine slavonă pe care astăzi nu-i mai înţelegem, chiar şì o seamă din numirile ungureşti au la bază numiri mai vechi slavo-româneşti. Peste populaţia românească mai veche s'au aşezat coloniştii unguri şi saşi veniţi să lucreze în băile Rodnei şi să apere pasul. Populaţia românească cu timpul a cucerit tot mai mult teren, dând naştere la aşezări nouă.

3. Păguior, Păgaie.

In *Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben*, vol, II Budapest 1901, p. 136 cetesc următorul pasaj pe care-l redau în traducere: „Drumul străvechiu, istoric, care duce la Zălau prin *Ortelec* (ung. *Vártelek*, *Vártelk*) spre *Bred* (ung. *Bréd*), acum e puţin umblat, secundar. Dincolo de *Ortelek*, în stânga drumului, pe vârful muntelui *Poguior* (scris: *Pogujor*), a fost odinioară un castel roman. Acesta erà un punct de veghe al întăriturii care de-aici şi spre sud-est dela *Moigrad* s'a clădit pentru romanul *Porolissum* pe muntele numit *Pomet* şi serveà de apărare *Porţii Meseşului* [1]), pe linia care mai târziu, în timpul venirii Ungurilor, în evul mediu, dar chiar şì pe timpul principilor ardeleni, a fost singura trecătoare din partea nord-vestică a Ardealului spre Ungaria".

Poguior, după informaţiile pe care mi le-am putut câştigà, e rostirea ungurească a româneseului *Păguior*, *Vârful Păguiorului*.

Păstrarea acestei numiri este de o deosebită importanţă pentru noi. Ea trebuie derivată fără îndoială dintr'un lat. *pāgulĕus,—um* > *păguiu* + suf.*-ior* (cf. *vătuior*, derivatul lui *vătuiu* < **vitulĕus, — um = vitulus, — um; făguior*, *făgueciu*, derivatele lui *făguiu* < *fag*, etc.), ori chiar deadreptul din **pāgulĕōlus,—um* (cf. *mior* < ** agnĕlliōlus, — um*), căci se rapoartă, evident, la *sătuţul* (câteva case care puteau să încapă pe vârful plan al muntelui) cătun, branişte, slobozie, odaie care a luat naştere pe lângă castel şi pe urmele lui. Sătuţul, ale cărui urme se mai pot constată, a dispărut cu timpul, dar şi-a lăsat numele mai rezistent decât el, cu toate că apelativul s'a pierdut din limbă (cf. şì derivatul *păgân* < *pāgānus,-a,-um*). Numele a fost dat de coloniştii romani şi a fost păstrat de urmaşii acestora şì când au năvălit peste ei alte popoare,

[1]) E interesant de observat că, întocmai ca şi lângă celalte Porţi şi pasuri mai însemnate (cf. *Dacoromania* I. 109—117), după cum îmi comunică D-l Oct. Şireagu, st. în litere la Universitatea din Cluj, şi în apropierea acesteia se găseşte o *Tâmpă*, deci numirea străveche a ei păstrată până astăzi de poporul românesc.

nimicind viaţa oraşului *Porolissum*, prin contrast cu care a fost numit micuţul *Păguior.*

Nu ne putem gândì adecă la un compus românesc cu prepoziţia *pe*, dialectal *pă*, deoarece nu ne lasă nici numirea *Vârful—Păguiorului*, care arată că în elementul din urmă avem de a face cu un cuvânt simplu, nici forma ungurească, care dovedeşte că cuvântul a fost considerat totdeauna de simplu şi primit în ungureşte ca atare. Nici numirea după un nume de familie sau persoană nu e probabilă, deoarece un nume propriu, după care s'ar fi putut numì *Păguiorul*, n'am găsit nicăeri în izvoarele pe care le-am putut consultà.

Nici la ungurescul *pagony* (provincial şì *pogony*) „pădure tânără crescută după tăiere, dumbravă" (figurat: *pagonya*,, om mic pitic"), întrebuinţat şì în compusul *pagonyvadász* „vânător", care e „derivatul slavului *pogonъ* „Treiben", apoi „Jagdrevier" şi „Feldmass" [1]), nu ne putem gândì, cu toate că acest cuvânt se găseşte şì în toponimie, deoarece -*ny* unguresc de la sfârşitul cuvintelor de obiceiu s'a păstrat în limba noastră, dând *n* ori *nă* (prin alăturarea lui -*ă* obişnuit în elementele ungureşti, ca în *labă* < *láb* ş. a.), cf. *adăman(ă)* < *adomány; corman(ă)* < *kormány; părcan(ă)* < *párkány; hition, — oană* < *hitvány* ş. a. Ar trebuì deci să avem în româneşte **pogon*, **pogun*, **păgun* sau **pogoană*, **păgoană*, **pogună*, **păgună.* Dar chiar şì dacă -*ny* ar fi dat *ĭ* (cf. *budâiu* < *bödöny*, *bosorcaie* < *boszorkány*) şi am fi putut aveà o formă **pogoiu* ori chiar **poguiu*, **păguiu*, din care s'ar fi putut forma apoi **poguior*, *păguior*, şì atunci ungurescul *Pogujor* ar trebuì să fie luat din româneşte, căci un sufix -*or* în ungureşte nu există.

N'avem însă un apelativ **păguiu* în limbă, iar forma numelui *Păguior* e atât de evident latinească, încât trebue să părăsim ideea oricărei derivări din ungureşte, cu atât mai mult că tot în judeţul Sălagiu, plasa Tăşnad, găsim şì satul **Păgaia** (ung. *Usztató*) care nu poate fi explicat decât din un lat. **păgălia* (< *păgus*, — *um*), un derivat asemănător cu *păgănălia* (< *păgănus.-a,-um*), cf. *măruntaie* < *minutalia*; *fierătaie* < **ferratalia*; şi pluralele ajunse singulare: *bătaie* < *battalia*, *nămaie* < *animalia*, *văpaie* < **vapalia* ş. a.

Şì numele *Păgaia* este adecă considerat de cuvânt simplu. Nici chiar etimologia populară nu-l desparte în *Pă*+*Gaia*, cum ar puteà fi despărţit în cazul să s'ar simţì în el un cuvânt compus.

[1]) Din acest cuvânt slavon avem noi pe *pogon*.

DOUĂ TABLOURI ISTORICO-STATISTICE

DIN ANII 1714 ŞI 1733

PRIVITOARE LA PREOŢII ROMÂNI DIN VALEA SOMEŞULUI

DE

VIRGIL ŞOTROPA

Dacă voim să ne formăm o icoană clară şi exactă despre stările şi raporturile nu numai financiare, industriale, economice, ci chiar şi strict culturale dintr'un ţinut, n'avem decât să recurgem la datele statistice, cari, cuprinse în tablou, ne oglindesc viaţa poporului în întreaga sa complexitate. Dintr'un tablou statistic, corespunzător alcătuit, cetitorul îşi poate face, fără mult studiu, cu o scurtă privire, idee despre tot ce-l interesează într' o anumită direcţie şi materie.

In vechia arhivă a oraşului Bistriţa se află mult material statistic parte cuprins parte de cuprins în tablouri şi, ceeace pentru noi e de mare însemnătate, se află un important material privitor la districtul „valah" din Valea Someşului, pe care craiul Matei Corvinul în 1475 l-a anectat la Bistriţa. Anectarea s'a făcut cu expresa voinţă şi poruncă crăiască, ca locuitorii din Valea Rodnei să se bucure pe vecie de aceleaşi drepturi, pe cari le posedau Bistriţenii.

Fazele prin cari au trecut raporturile dintre Românii someşeni şi Saşii bistriţeni în cursul secolilor următori, voiu încerca să le expun cu altă ocazie; deastădată amintesc numai atât: că magistratul şi ceteţenii din Bistriţa încetul cu încetul au uitat de voinţa expresă cuprinsă în hrisovul regelui Matei, aşa că Românii someşeni cu timpul ajunseră nu numai în dependenţa, ci chiar şi în servitutea oraşului, chiemat odinioară să-i cinstească şi ocrotească.

E de remarcat însă că Saşii bistriţeni ca oameni de ordine, în tot timpul au însemnat cu pedanterie în catastife mişcările şi întâmplările de orice natură din „depertinenţele valahe", pentru ceeace le putem fi azi mulţămitori, căci altfel multe momente importante din viaţa poporului nostru s'ar fi dat pe vecie uitării. Având în districtul românesc un nesecat izvor de venit şi un scump material de muncă, Bistriţenii nu numai purtau socoteli minuţioase despre toate dările şi contribuţiile pe cari le scoteau de pe

Românii someşeni, dar diriguiau toate afacerile lor publice şi private, aşa încât chiar şi biserica românească, cu toate daraverile ei, stetea sub tutela lor. Dacă organele statului aveau de-a face cu vr' o comună românească din ţinutul nostru totdeauna se adresau magistratului din Biştriţa şi numai cu intermediarea acestuia se isprăvia chestia; ba chiar şi vlădicii români în afaceri bisericeşti corespondau cu magistratul oraşului, care cu mare gelozie îşi asuma tot controlul asupra satelor româneşti dependente de el.

Premiţând acestea, las să urmeze tablourile semnalate în titlu, în nedejdea că ele vor interesa pe cetitorii cari voiesc să cunoască ceva din trecutul bisericesc al ţinutului nostru şi cari din datele expuse vor şti eventual să tragă şi alte concluzii de interes cultural românesc. M'am simţit îndemnat s'o fac asta mai ales văzând că studiul de conţinut statistic, intitulat: *„Români la gimnaziul latino — catolic din Bistriţa 1729—1779,“* publicat de mine în *„Transilvania“* din 1901, a fost utilizat de mulţi scriitori de ai noştri.

I

În anul 1714 guvernul transilvan a adresat tuturor autorităţilor un ordin, în care între altele constată şi porunceşte următoarele; S'au ridicat multe acuze contra popilor valahi că ocrotesc pe lângă sine nu numai rudenii, ci şi streini cu scopul de a-i libera de dări; că găzduiesc răufăcători spre a-i scuti de urmărire; mai departe seamănă în agri streini şi nu vreau să plătiască contribuţii; iar sătenilor, cari nu ascultă de ei, ci de oficianţi, nu le permit să mai calce în biserică, nu le botează copii şi nu-i înmormântează; apoi vlădica valah hierotoneşte pe mulţi ignoranţi şi nedemni, aşa că în unele sate sunt 4-5 popi; în fine pe titlul censului episcopal storc popii diferite prestaţiuni de la săteni, ameninţându-i şi pedepsindu-i cu alungare din biserică şi legare de funia clopotului. Pentru corectarea acestor rele, autorităţile în drept au să cerceteze imediat în fiecare sat: câţi popi locuesc pe pământul eclesiei, al proprietarului de pământ (nemeşului) ori al satului; pe ce fel de pământ îşi poartă ei economia şi ce incorectităţi comit în prejudiţiul proprietarului ori al satului. Despre toate aceste să raporteze neamânat guvernului, care la rândul său va comunica rezultatul episcopului valah, spre a-se putea lua măsurile necesare.

Primind şi magistratul (senatul) oraşului Bistriţa acest ordin, în 11 Aprilie 1714 aşterne datele cerute, scrise în limba latină şi

purtând titlul: *Conscriptio Popparum Valachicorum in depertinentia Bistriciensì Anno 1714.*

Tabloul următor conţine datele şi informaţiile traduse în româneşte:

NUMELE SATELOR	Numărul popilor	Locuesc în casa eclesiei	Locuesc în casa sătească supusă dării	Au foarte puţine pământuri aparţinătoare eclesiei	Folosesc pământuri parte proprii, parte zălogite, însă supuse dării
Mocod . .	2	—	ambii	aşa este	aşa este
Mititei . .	4	—	toţi	nici unul	aşa este
Runc . . .	3	unul	doi	aşa este	aşa este
Zagra . .	5	doi	trei	suficiente pentru unul	proprii
Poieni . .	2	unul	unul	puţine	aşa este
Găureni .	1	unul	—	suficiente pentru unul	—
Suplai . .	1	unul	—	suficiente pentru unul	—
Bichigi . .	2	—	ambii	nici unul	pământuri supuse dării
Telci . . .	3	unul	doi	—	pământuri supuse dării
Hordou . .	1	unul	—	suficiente	—
Salva . . .	9	—	toţi 9	suficiente pentru unul	proprii supuse dării
Năsăud . .	5	—	toţi 5	suficiente pentru unul	proprii supuse dării şi zălogite
Rebrişoara	4	—	toţi 4	puţine	proprii supuse dării
Rebra mare	4	unul	trei	suficiente pentru unul	proprii
Vărarea . .	1	—	în casa sătească	—	proprii
Feldru . .	2	—	ambii	puţine	proprii
Ilva (mică)	1	—	unul	aşa este	proprii
Leş	2	unul	unul	—	proprii supuse dării
Sângeorz .	3	—	toţi trei	suficiente pentru unul	proprii supuse dării
Maieru . .	6	—	toţi	nici unul	proprii
Rodna (vechie)	3	—	toţi	puţine	proprii
Nuşfalău .	1	unul	—	puţine	proprii
Sântioana .	1	unul	—	puţine	proprii

La sfârşitul conscripţiei ori al actului „de investigare", cum îl numeşte la alt loc magistratul, se află următoarea notă:

In genere e de însemnat că la noi numărul popilor creşte peste măsură, cum apare evident din specificarea precedentă şi aproape zilnic creşte numărul acelora cari locuesc pe moşie, altădată obligată la dare, şi de acolo, în paguba satului, făr' de-a plăti dări, poartă economie, parte pe moşiile proprii parte pe moşiile cele mai bune zălogite pentru o sumă neînsemnată. Provocându-se la protopop, încearcă să se sustragă în afacerile civile dela dependenţa patronilor, pe care până acu totdeuna au recunoscut-o. Ba mai mult, cu excepţia a trei ori patru, au pe lângă eclesie şi pe dascalul lor, care e liber de orice dare, cu toate că locueşte pe moşie obligată la dare şi îşi poartă acolo economia.

II

În *„Convorbiri literare"* din 1896 publicase prof. *George Bogdan-Duică* studiul său istoric privitor la conscripţia popilor şi locuitorilor români din Transilvania în 1733, aflată de el în muzeul Brukenthal din Sibiiu. Pe urma lui a publicat păr. *Nicolae Togan* în *„Transilvania"* din 1898 conscripţia în întregime, iar în 1900 can. *Augustin Bunea* o publică înc' odată (ca ados X la cartea sa despre viaţa şi activitatea episcopului Clain), aşa cum o aflase în arhiva mitropolitană din Blaj.

Amintita conscripţie s'a făcut la ordinul comisiei instituite de împăratul Carol VI spre a cerceta plânsorile clerului şi ale locuitorilor români, şi a fost prezintată comisiei în 1733 de episcopul Clain.

În districtul românesc aparţinător la Bistriţa şi constătător din 21 comune din Valea Someşului şi 2 din Valea Şieului, conscripţia s'a făcut în baza ordinului dat în 26 Iunie 1733 de guvernorul conte Francisc Paul de *Wallis* magistratului bistriţan. Mandatarii acestuia, cum am aflat din acte, n'au lucrat singuri, ci cu sprijinul protopopului din Năsăud, şi între ei de mai multeori s'au iscat şi divergenţe de păreri.

Tabloul ce urmează mai jos conţine toate datele pe cari le-am aflat în actele de conscripţie şi faptul că el diferă în multe privinţe de tabloul protopopiatului Năsăudului din conscripţiile publicate de Togan - Bunea, e de a-se esplica aşa că în ţinutul nostru adunatul datelor s'a făcut mai exact şi minuţios, şi nepotrivindu-se ele în tabloul conscripţiei generale, în mare parte au fost omise; de altfel, probabil la intervenţia directă a protopopului la episcop, unele cifre au fost chiar şi schimbate.

Se află în tablou date privitoare la averea mişcătoare a popilor, însămnări despre raporturi familiare ale unora şi datele importante ale hirotonirei şi acceptării în sânul bisericii unite. La popii cări n'au trecut la unire, însemnez apriat că sunt neuniţi.

Notez că întrucât numai s'a putut, am căutat să aflu din actele de conscripţie, precum şi din alte acte contimporane, şi numele de familie ori ascedenţa popilor, pentruca să nu-i însemnez numai cu numele de botez, cum s'a făcut în conscripţia generală.

La rubrica arăturilor aparţinetoare bisericii, sub ferdele (baniţe) are să se înţeleagă măsura sământei, adecă cam opt ferdele săminţă la un juger ori pogon; iar la fânaţe: carele de fân, adecă cam două care de pogon.

Numărul sub numirea localităţilor indică suma familiilor, care înmulţită cu 5 face aproximativ numărul locuitorilor.

In fine observ că am aflat cu cale să public tabloul în româneşte şi nu în latineşte şi nemţeşte cum sunt scrise actele consultate; iar numirile de localităţi şi numele proprii pocite le-am scris aşa cum ele se scriu şi rostesc astăzi.

Localitatea cu numărul familiilor	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	Posede						Biserica are		NOTE
		boi	vaci	oi	cai	porci	stupi	arătură (ferdele)	fânaţe (care)	
Mocod 101	1. *Dumitru Herţa*, hirotonit în Suceava (Moldova) de mitropolitul Ghedeon, acceptat în 25 Sept. 1725 de episcopul Ioan Giurgiu (Patachi) . . .	2	—	35	1	4	—			Arătura bisericii o folosesc popii.
	2. *Mihail al popii Ilarion*, hir. în Maramureş de episcopul Dosoftei, acc. 16 Mai 1733 de epp. Ioan Inocenţiu Clain	4	2	—	1	4	—	76	—	Văduva popii Ilarion, mort înainte cu 3 ani, împreună cu fiul Savu şi soţia lui, sunt scutiţi de toate impozitele şi locuesc la popa Mihail.
	3. *Gherasim Balaş*, hir. Mar. epp. Dosoftei, acc. 15 Iulie 1733, epp. Clain	2	1	—	1	6	—			
	4. *Chifor*, hir. Mar. epp. Dosoftei, acc. 15 Iulie 1733 epp. Clain	2	2	—	1	4	—			
Mititei 86	1. *Gheorghe Andrieş*, hir. 26 Oct. 1712, mitr. Atanasiu	4	3	45	2	2	—			
	2. *Toader Grigoraş*, văduv, hir. Dosoftei, acc. 26 Sept. 1725, Giurgiu .	4	1	12	2	2	4		—	Popa Toader Făşu deja de lung timp plăteşte impozitele publice.

Localitatea cu numărul familiilor	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	Posede						Biserica are		NOTE
		boi	vaci	oi	cai	porci	stupi	arătură (ferdele)	fânaţe (care)	
	3. *Partenie Grigoraş*, hir. Dosoftei acc. 26 Iun. 1733, Clain	4	1	—	1	2	—	—	—	
	4. *Grigore alui Echim*, văduv, hir. Dosoftei, acc. 26 Sept. 1725, Giurgiu .	5	2	40	2	5	8			
	5. *Toader Fâşu*, căsătorit a doua oară, neunit, hir. Alba-Iulia, ep. Varlaam	4	2	12	1	5	5			
Poieni 52	1. *Dumitru Hrişca*, hir. Dosoftei, acc. 17 Mai 1733, Clain	4	3	—	2	4	—			Pământurile bisericii le folosesc popii. —
	2. *Toader al popii Avram*, văduv, neunit, hir. 6 Aug. 1694 în Alba-Iulia, de ep. Teofil . . .	6	3	80	4	4	—	12	4	Împreună cu popa Toader a lui Avram locueşte ginerele său diacul Chifor Rai, căsătorit, scutit de dări.
	3. *Toader al popii Matei*, hir. Dosoftei, acc. 17 Mai 1733, Clain . . .	6	2	70	1	4	—			Pământurile bisericii le foloseşte popa.
Găureni 23	*Vasile al Popii Ioan*, hir. Dosoftei, acc. 17 Mai 1733, Clain	2	3	—	1	—	—	36	5	Pământ neroditor.
Suplai 28	*Moise*, hir. Dosoftei, acc. 16 Mai 1733, Clain	4	2	—	—	2	—	16	—	Este un diac Ioan, are 2 boi, 1 vacă, 1 cal, 4 porci.
Runc 74	1. *Ioan*, neunit, hir. 1695, Teofil	3	2	70	2	5	10	6	—	
	2. *Iftenie al popii Ioan*, hir. Dosoftei, acc. 25 Sept. 1725, Giurgiu .	5	5	—	1	5	10			Pământurile de mulţi ani nelucrate.
	3. *Gavril Pintelie*, hir. Dosoftei, acc. 25 Sept. 1725, Giurgiu	6	3	70	2	2	9			
	4. *Ioan Oniga*, hir. 26 Oct. 1712, ep. Atanasiu .	1	2	—	—	—	—			
Bichigi 60	1. *Nicolae*, văduv, hir. Dosoftei acc. 1733, Clain	2	2	30	1	5	2			Popa Nicolae are un fiu Ioan Lar căsătorit şi locuitor în Telci; plăteşte dări. Alt fiu căsătorit: Petre locueşte împreună cu tatăl.
	2. *Vasilie*, hir. Dosoftei, acc. 1733, Clain . .	3	2	5	1	2	3	—	—	
Zagra 220	1. *Matei al popii Petru* al Simionului, hir. Alba-Iulia de ep. Varlaam, se declară unit, a pierdut documentele în revoluţia Curuţilor	2	1	—	1	3	—			Comuna are două biserici. —
	2. *Flore Zinvel*, hir. Roman (Moldova) ep. Gheorghe, acc. 25 Sept. 1725, Giurgiu	6	2	60	1	6	10			

Localitatea cu numărul familiilor	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	Posede						Biserica are		NOTE
		boi	vaci	oi	cai	porci	stupi	arătură (ferdele)	fânaţe (care)	
	3. *Vasile*, hir. Atanasie, acc. 25 Sept. 1724, Giurgiu	4	3	40	2	4	1	—	—	Popa Vasile locueşte împreună cu fiul său Arsente, care e căsatorit.
	4. *Ionaşcu al popii Simion*, hir. Dosoftei, acc. 25 Sept. 1725, Giurgiu .	2	2	—	1	2	—			
	5. *Ştefan al popii Vasile*, hir. Dosoftei, acc. 17 Mai 1733, Clain . . .	2	2	—	1	2	4			
	6. *Petru al popii Simion*, hir. 1712 Atanasiu, documentele le-a pierdut la invazia Tătarilor . .	6	2	50	2	6	6			
	7. *Petru Cute*, hir. 21 Jun. 1699, Atanasie, se declară unit, documentele le-a pierdut	6	2	40	1	6	—			
	8. *Ioan Cute*, hir. Roman (Moldova) Gheorghe, acc. 29 Sept. 1725, Giurgiu	4	2	—	2	5	—			
	9. *Vasile Cute*, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	4	1	—	1	4	5			
	10. *Ioan*, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	2	2	--	1	2	1			
Telci 123	1. *Gheorghe al popii Ştefan*, hir. Mar. ep. Iosif Stoica, acc. 25 Sept. 1725, Giurgiu	6	3	80	1	8	8			Eclesia are o casă cu grădină. Usufructul pământurilor bisericii aparţine popilor. —
	2. *Dumitru*, văduv, neunit, hir. 30 Oct. 1680 ep. Varlaam în Alba-Iulia	2	2	40	1	4	—			
	3. *Grigore Tămaş*, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	1	1	70	1	3	2	100	—	Popa Gheorghe locueşte cu fiul obligat la dări. —
	4. *Ioan al popii Dumitru*, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain . . .	—	1	—	—	5	—			Popa Dumitru locueşte cu fiul său Alexandru scutit de dări
	5. *Vasile al popii Dumitru*, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain . . .	2	3	40	2	7	6			
Hordou 25	1. *Nelivaica*, văduv, hir. Dosoftei, acc. 24 Sept. 1725, Giurgiu	—	—	—	—	—	—	6	2	Pământurile le folosesc popii —
	2. *Grigore alui Nelivaica*, hir. Dosoftei, acc. 17 Mai 1733, Clain . . .	6	2	80	1	4	10			

Localitatea cu numărul familiilor	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	Posede						Biserica are		NOTE
		boi	vaci	oi	cai	porci	stupi	arătură (ferdele)	fânaţe (care)	
Salva 172	1. *Ioan Mihoc*, hir. Dosoftei, acc. 26 Sept. 1725, Giurgiu	6	3	12	2	14	—			Comuna are două biserici. Popii folosesc pământurile.
	2. *Matei*, hir. Alba Iulia ep. Varlaam, acc. ep. Atanasiu şi, după pierderea documentelor, confirmat de ep. Clain	6	3	—	3	10	6	14	—	Popa Matei locueşte cu fiul său Vasile căsătorit, scutit de impozite.
	3. *Ioan al popii Iacob*, văduv, hir. Dosoftei, acc. 26 Sept. 1725, Giurgiu	4	3		—	6	10			
	4. *Vasile al popii Cosma*, hir. Dosoftei, acc. 26 Sept. 1725, Giurgiu	7	3	—	2	21	4			Popa Timoftei deja de lung timp e obligat la plătirea dărilor.
	5. *Filip Butaci*, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	4	2	—	1	10	10			
	6. *Ştefan al popii Iacob*, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain . . .	2	2		—	4	—			
	7. *Timoftei al popii Gavril*, neunit, hir. Mar. ep. Iosif Stoica	4	2	—	1	6	1			
Năsăud 150	1. *Atanasiu, protopop*, hir. Dosoftei, acc. 12 Sept. 1725, Giurgiu	10	3	100	12	16	8			Popii folosesc pământurile bisericii. Protopopul are în casa sa pe ginerele său: diacul Dumitru.
	2. *Pinte Nacu*, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	6	1	30	2	2	—			Popa Arsinte are document de preoţie şi dela părintele (i e suit) Ştefan.
	3. *Vasile Gălan* hir. Moldova de ep. Calistrat, acc. 12 Sep. 1725, Giurgiu.	4	1	20	2	4	—	48	3	
	4. *Arsinte alui Vasile*, hir. Dosoftei acc. 18 Mai 1733, Clain	6	2	12	2	8	10			Popa Pahomie a fost adus de protopop ca dascal pentru instruirea copiilor din sat.
	5. *Pahomie*, hir. 22 Mart. 1724, Giurgiu	—	—	—	—	—	—			Este o moară cu 2 pietri. Din 16 părţi protopopul are 5, popa Pinte 2, Vasile 2, celelalte sunt ale sătenilor. Venitul anual e 70 ferdele cereale.
Rebrişoara 160	1. *Vasile Purşucha*, hir. Alba-Iulia ep. Atanasiu în 12 Iulie 1702, se declară unit	4	1	—	1	2	1			Se află două biserici. Eclesia are o casă cu grădină. Pământurile le folosesc popii.

Localitatea cu numărul familiilor	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	Posede: boi	vaci	oi	cai	porci	stupi	Biserica are: arătură [ferdele]	fânaţe [care]	NOTE
	2. *Lazar al popii Andrei,* hir. Dosoftei, acc. 24 Sep. 1724, Giurgiu . .	4	3	—	2	3	—			
	3. *Dumitru al popii Gavril,* hir. Dosoftei, acc. 8 Mai 1733, Clain . . .	4	1	—		—	—			
	4. *Petru al popii Gavril,* hir. Dosoftei, acc. 8 Mai 1733, Clain	4	3	—	1	3	—	12	1	Popii Vasile Vălean, Lazar, Gavril au 8 ferdele de cereale din venitul anual al morii.
	5. *Gavril,* hir. Mar. acc. 25 Sep. 1725, Giurgiu . .	6	1	60	3	8	2			Popa Vasile Vălean are la sine în casă un fiu student şi altul econom, ambii scutiţi de dări.
	6. *Vasile Vălean,* hir. Mar, ep. Iosif Stoica, se declară unit	4	3	50	2	10	3			Fânaţele le folosesc popii; asemenea şi o casă cu grădină.
Rebra mare 69	1. *Vasile,* neunit. hir. Dosoftei	4	1	40	1	8	2			
	2. *Ioan Miron,* hir. Dosoftei, acc. Clain	1	2	—	1	1	2	—	10	Pământurile le lucră popii.
Vărarea 52	1. *Vasile alui Eremie* hir. Dosoftei, acc. 26 Sep. 1725, Giurgiu	4	1	—	3	1	6			Popa Vasile a lui Eremie posede 3 părţi din soartele morii din sat.
	2. *Vasile,* hir. Dosoftei, acc. 8 Mai 1733, Clain .	2	2	—	1	—	—	16	1	
Feldru 114	1. *Ioan alui Simion,* hir. Dosoftei, acc. 25 Sep. 1725, Giurgiu	6	6	200	14	20	30			Din pământurile bisericii a mânat apa (Someşul) arătură de 32 ferdele.
	2. *Grigore al popii Teodor,* hir. Dosoftei, acc. 30 Aug. 1722 de Vicarul Ştefan	4	3	—	2	1	4			
	3. *Istrate al popii Teodor,* hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain . . .	2	3	—	1	4	—	33	2	Popa Ioan are din 2 sorţi de moară un venit annual de 60 ferdele cereale.
	4. *Andrei Niamţ,* hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	3	2	—	1	—	6			
Sânge-orz 186	1. *Mihail,* neunit, hir. Mar. ep. Iosif Stoica. Documentele le-a pierdut la invazia Tătarilor	4	2	20	1	4	—			
	2. *Constantin Rus,* hir. Moldova de ep. Calistrat, documentele i-au perit la invazia Tătarilor ; acc. 14 Ian. 1726 de vicarul Ştefan	2	3	20	1	6	4	40	4	E în sat şi un diac Nicolae, scutit de toate impozitele publice.

Localitatea cu numărul familiilor	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	Posede boi	vaci	oi	cai	porci	stupi	Biserica are arătură (ferdele)	fânaţe (care)	NOTE
	3. *Vasile Canţii*, hir. Dosoftei, acc. Clain . .	2	2	—	—	—	4			
	4. *Andrei George*, hir. Dosoftei, acc. Clain . .	1	1	—	—	3	—			
Maieru 213	1. *Gavril Pantea*. văduv, hir. ep. Atanasiu ; documentele i-au ars; se declară unit	8	1	60	4	8	15			Sunt: 2 biserici: cea vechie are: arăt. (ferdele) 32 şi fânaţ (care) 2; iar restul cea nouă.
	2. *Gavril*, văduv, neunit, hir. Mar. ep. Josif Stoica .	2	2	—	1	2	4			Cu popa Gav. Pantea locueşte Bota Ioan, căsătorit, scutit de dări; are 4 boi, 4 oi.
	3 *Iacob al popii Petru*, hir. Dosoftei, acc. 11 Mai 1733, Clain	8	4	100	10	6	30	40	10	Popa Gavril locueşte cu fiul său căsătorit diacul Mihail; are 2 boi, 1 vacă şi 4 oi. — Pe lângă diacul Mihail, care îndeplineşte funcţiuni, mai este un alt diac Vasile, care nu funcţionează.
	4. *Ioan*, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733 Clain .	—	1	—	—	—	—			
	5. *Grigore al popii Gavril*, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733. Clain	2	2	6	1	2	4			Pamânturile le folosesc popii.
Rodna 152	1. *Vasile Dănilă*, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	8	4	80	1	2	18	16	6	Biserica are o grădina.
	2. *George*, văduv, neunit; hir. Alba-Julia, ep. Teofil	—	—	—	2	—	—			
Ilva 45	1. *Lazar Precup*, hir. Dosoftei, acc. de vicarul Ştefan	2	2	—	—	—	—	15	3	Biserica are o grădină. Pământurile le folosesc popii.
	2. *Gavril*, neunit, hir. Dosoftei	—	—	20	2	—	—			Diacul Vasile are 2 boi, 2 vaci, 20 oi, 3 porci 3 cai.
Leş 40	1. *Ioan Gălan*, hir. Dosoftei, acc. 24 Sep. 1725, Giurgiu	8	7	200	7	10	40	—	5	
	2. *George Mâţu*, hir. Dosoftei, acc. 14 Ian. 1726 de vicarul Ştefan	2	3	—	—	1	–			
Sântioana 33	1. *Ioan alui George*, hir. Atanasiu 20 Iunie 1699, se declară unit	4	2	—	—	2	8			
	2. *Filimon al popii Ioan*, hir. Dosoftei, acc. 21 Iul. 1733, Clain . . .	1	1	—	—	1	—			

Localitatea cu numărul familiilor	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	Posede						Biserica are		NOTE
		boi	vaci	oi	cai	porci	stupi	arătură (fordele)	fânaţe (care)	
Nuşfalău 66	1. *Ioan*, hir. Dosoftei. acc. 21 Iul. 1733, Clain .	4	2	—	—	5	15	—	—	Popii au aceleaşi sorţi de moară ca fiecare sătean.
	2. *George Flore*, hir. Dosoftei. acc. 20 Mai 1733, Clain	2	1	—	—	2	—			Invăţătorului căsătorit Arsinte, sătenii i-au impus dare, dar protopopul a scris, să nu cuteze nimeni să-i atingă vitele, ci are să rămână liber de dare.

Resumând datele cuprinse în acest tablou iese, că în cele 23 sate româneşti din protopopiatul Năsăudului în a. 1733 se aflau 2.244 familii adecă circa 11.220 locuitori.

Numărul popilor era: 82, şi adecă 10 în Zagra, 7 Salva, 6 Rebrişoara; câte 5 în Mititei, Telci, Năsăud şi Maieru; câte 4 în Mocod, Runc, Feldru şi Sângiorz; 3 în Poieni; câte 2 în Hordou, Rebra-Mare, Vărarea, Bichigiu, Rodna, Ilva, Leş, Sântioana şi Nuşfalău; câte 1 în Găureni şi Suplai.

Dintre cei 82 popi numai 5 au fost hirotoniţi de arhierei uniţi: 4 de mitropolitul Atanasiu şi 1 de episcopul Giurgiu (Patachi); iar restul de 77 au fost hirotoniţi de arhierei neuniţi, şi anume: 55 în Maramureş de episcopul Dosoftei, 5 tot în Maramureş de episcopul Josif Stoica, 4 de epp. Atanasiu, 4 de epp. Varlaam, 3 de epp. Teofil, 2 în Roman (Moldova) de epp. Gheorghe, 2 în Moldova de epp. Calistrat, 1 în Moldova de mitropolitul Ghedeon, şi 1 în Maramureş ori de epp. Stoica ori de Dosoftei.

Din 77 popi hirotoniţi de arhierei neuniţi, cu ocazia conscripţiei 10 au declarat că au rămas neuniţi; 5 s'au declarat uniţi făr' de-a putea însă prezenta vr'un document de confirmare; iar restul de 62 au produs documente că sunt acceptaţi în sânul bisericii unite, şi anume: 21 de episcopul Giurgiu (Patachi), 37 de epp. Clain şi 4 de vicarul r. c. Ştefan din Cluj.

Ce priveşte acceptarea din partea numitului vicar iezuit Ştefan din Cluj, aflu în actele de conscripţie următoarea notă:

Popa Ioan Gălan (Leş) împărtăşeşte că înainte cu câtva timp vicarul Ştefan a chiemat pe toţi popii valahi din district parte la oraş (Bistriţa) parte la Năsăud, spre a-i încorpora la unire, extrădându-le documente provezute cu semnatura şi pecetea sa. Făcând el asta propria auctoritate, urmează că popii, cari nu pot produce document dela episcopul unit, ar trebui să fie priviţi neuniţi.

Tot popa Gălan spune, că popii cari au primit documente dela vicarul Ştefan, au trebuit să-i plătească câte un galben.

In fine, toţi popii împreună aveau: 299 boi, 171 vaci, 2009 oi, 136 cai, 354 porci şi 351 stupi; iar biserica avea: arătură de 486 ferdele sămânţă = 60.75 jugere (pogoane) şi fânaţe de 56 care = 28 jugere.

SUFLETUL LUI ŞAGUNA

CUVÂNT COMEMORATIV ROSTIT LA SEMICENTENARUL MORŢII MITROPOLITULUI ANDREI ŞAGUNA IN CATEDRALA DIN SIBIIU, LA 12 IULIE 1923

de

I. LUPAŞ

Majestatea Voastră,
Mărită Doamnă,
Alteţe Regale,
In P. Sf. DD. Mitropoliţi şi Episcopi,
Iubiţi fraţi în Hristos,
Mărită obşte creştinească!

O datorie de pietate a întrunit astăzi la mormântul din Răşinari şi în catedrala aceasta sibiiană pe reprezentanţii naţiunii române dându-le prilej de a lua contact spiritual cu atmosfera istorică-morală, în care a vieţuit şi a lucrat mitropolitul Şaguna, ca o personalitate reprezentativă de neobicinuită energie plastică atât în cugetare, cât şi în talentul de înfăptuire.

Orice comemorare trebue să aibă înainte de toate o tendinţă educativă, precum în deobşte educativă este, atât în sens moral cât şi politic, tendinţa istoriei, care nu se poate mulţumi să împărtăşească simple cunoştinţe privitoare la legăturile de cauzalitate dintre evenimentele trecutului, ci tinde a da şi educaţie generaţiilor cari se succedează, îmbogăţindu-le viaţa sufletească prin virtuţile, ce scoate la iveală din viaţa şi opera eroilor fără de moarte, cari prin credinţa, vitejia, dreptatea sau sfinţenia lor au devenit cei mai buni îndrumători ai popoarelor pe cărările desăvârşirii. In chipul acesta se întemeiază cultul trecutului ca un factor de educaţie morală, ca o religie a umanităţii, perpetuând mistica legătură sufletească a generaţiilor apuse cu cele ce vieţuiesc astăzi şi cu cele ce se pregătesc necontenit în taina viitorului spre a garantà continuitatea istorică a desvoltării naţionale şi a progresului ob-

ştesc uman. Profundul cugetător Mihail Eminescu spunea că „patriotismul nu este iubirea ţării, ci iubirea trecutului, căci *fără cultul trecutului nu există iubire de ţară*“. Iar cuvântul Scripturii ne îndeamnă categoric să ne aducem aminte de lucrurile părinţilor noştri, ca să putem luà „mărire mare şi nume veşnic“ (I. Mac. 21. 51).

Ascultând glasul tainic al acestor îndemnuri sfinte, să cercăm a ne da seama de realitatea, pe care o semnifică în istoria şi în vieaţa nostră naţională *sufletul lui Şaguna!*

II.

Prin ce s'a învrednicit Mitropolitul Andrei Şaguna să fie aşezat în cadrele istoriei noastre naţionale alături de cei mai buni îndrumători şi de cei mai mari educatori ai neamului nostru din toate timpurile?

Intâiu, prin credinţa statornică şi victorioasă, din care a isvorît nestrămutata lui hotărîre de a servi, în orice împrejurări, cu cel mai desăvârşit devotament cauza bisericii şi a naţiunii române.

In rândul al doilea, prin importantul spor de viaţă religioasă, culturală şi politică, pe care activitatea lui multilaterală, deopotrivă de bogată în sacrificii ca şi în rezultate epocale, a isbutit a-l adăugà patrimoniului nostru naţional atât cu ajutorul scrierilor sale, cât mai ales cu acela al instituţiilor create de dânsul împreună cu contimporanii săi.

Şi în sfârşit, prin contopirea deplină a personalităţii sale în personalitatea naţională a poporului nostru, din sufletul căruia la cea dintâiu atingere cu sufletul marelui său arhiereu şi conducător politic, au ţâşnit, ca din stânca lovită de toiagul lui Moise, minunate isvoare de apă vie, trezindu-se din seculara lor aţipire energiile creatoare în toate domeniile vieţii, energii reţinute de-oparte prin îndelungata vârstă de copilărie a poporului nostru, iar de altă parte năbuşite prin vitregia stăpânirilor străine, din trecutul nostru de robie. Indată-ce energiile acestea au început a se simţi descătuşate măcar în domeniul vieţii bisericeşti şi culturale, s'a pornit cu toată însufleţirea şi cu întreg avântul tinereţelor opera de fundamentare a vieţii noastre naţionale-politice, religioase şi culturale, operă inspirată în mare parte de însuş povăţuitorul Andrei Şaguna, săvârşită însă cu colaborarea voluntară a milioanelor de credincioşi, veseli că în sfârşit le-a fost dată putinţa de a începe să clădească şi pentru dânşii, dupăce secoli de-arândul clădiră şi se sacrificară numai pentru alţii.

Această entusiastă muncă colectivă a dat într'un sfert de secol roade îmbelşugate, după care generaţiile anterioare au luptat şi-au suspinat zadarnic....

Intre multe alte însuşiri eminente, Şaguna a avut, în măsură mai mare decât oricare altul dintre contimporanii săi, darul de a mângăia poporul prin cuvinte duhovniceşti, potrivite să-i mişte inima şi să-l înduplece la fapte. De aceea în toate acţiunile sale primează gândul şi domineazã stăruinţa de-a trezi în sufletul poporului un interes luminat şi statornic pentru tot ce plănuia el să facă spre binele şi înaintarea naţiunii române.

Inţelegând deplin, că numai în chipul acesta se poate sădi în sufletul mulţimii conştiinţa demnităţii personale şi naţionale, el n'a voit să dea poporului nimic de-a gata, n'a voit să octroieze, să impună nimic în mod autoritar, ci întocmai ca odinioară vestitul părinte bisericesc Ciprian, ţinea să respecteze în toate împrejurările tradiţionala formulă a democraţiei creştine: *coram populo* şi să nu îndeplinească nici un act mare fără consimţământul poporului (sine consensu plebis). Acest procedeu nu a fost în sistemul lui de păstorire duhovnicească şi de conducere politică o invenţie întâmplătoare, ci rezultatul unei îndelungate cugetări şi al unei convingeri nestrămutate, pe care a ţinut să o mărturisească răspicat în cel mai solemn moment al vieţii sale, cu prilejul sfinţirii de episcop, în catedrala din Carloviţ, chemând pe însuşi Dumnezeu ca mărturie pentru sinceritatea şi adevărul acestor cuvinte: „Tu, Doamne, ştii că spre scopul vieţii mele a alerga doresc: pe Românii transilvăneni din adâncul lor somn să-i deştept şi *cu voia* cătră tot ce e adevărat, plăcut şi bun să-i trag“...

Deci *„cu voia poporului“* (cum consensu plebis) era lozincai cu care Şaguna îşi începea, în viforul celor mai grele împrejurări, activitatea arhierească. In sensul acesta era pregătit să lupte cu toate puterile potrivnice, spre a-şi duce la îndeplinire scopul vieţii şi programul activităţii sale.

III.

Cu drept cuvânt a fost amintit numele lui Andrei Şaguna alături de Basarabi şi acei Muşatini „descălecători de ţară, dătători de legi şi datini“ . . . . . Descălecător a fost şi el, însă nu în direcţia urmată de obicinuitele noastre descălecări istorice, dela Nord la Sud, ci în direcţie contrară: de la Sud la Nord.

Din ţinuturile sud-danubiene, din pământul fraţilor noştri macedo-români a descălecat Şaguna prin strămoşii săi la periferia de Nord-Vest a întinderii româneşti, în oraşul Mişcolţ, de unde avea să coboare în momentul potrivit pe plaiurile ardelene, spre a fi conducătorul duhovnicesc şi politic al naţiunii române, la una din cele mai importante răspântii ale istoriei. El aducea cu sine, ca moştenire părintească, aceleaşi însuşiri de credinţă şi îndelungă răbdare, de extraordinară agerime a minţii şi de neînfrântă energie a voinţii, cari s'au găsit în toate timpurile şi în sufletul poporului nostru.

Imprejurarea aceasta ne explică, în parte, taina contopirii atât de repezi şi desăvârşite a sufletului individual cu sufletul naţional colectiv, în care trezia răsunet puternic orice cuvânt şi aprindea făclia speranţelor înălţătoare orice acţiune a tânărului arhiereu.

Istoria noastră naţională cunoaşte puţini arhierei sau bărbaţi de Stat, cari să fi păşit la înalta treaptă de conducători ai poporului cu un program aşa de cuprinzător şi de lămurit, cum a păşit Şaguna. In cuvântarea sa rostită la Dumineca Tomii 1848 făgăduia, că va munci pentru o renaştere religioasă -culturală, care să fie potrivită cu *trebuinţele bisericii, cu mântuirea poporului şi cu spiritul timpului.* Această precizare întreită este din cele mai semnificative, anunţând pe viitorul *reformator,* care-şi dă seama, chiar dela început, că trebuinţele bisericii nu pot fi satisfăcute deplin şi mântuirea poporului nu poate fi urmărită ca scop real decât în direcţia indicată de *spiritul timpului,* căci după conoscuta formulă filozofică, pururea actuală, a cronicarului moldovean: „nu sunt vremile sub cârma omului, ci bietul om sub vremi".

Spiritul timpului cerea atunci concentrarea tuturor energiilor, de cari dispuneau Românii ardeleni, sub flamura de luptă politică pentru *mântuirea poporului* din lanţurile iobăgiei seculare şi pentru dobândirea *indenpendenţei naţionale-politice.* Când se întorcea Şaguna dela Carloviţ, ca episcop sfinţit, mişcările naţionale politice începuseră.

Iniţiatorii lor căutau îngrijoraţi un conducător cu deplină autoritate, cu pricepere şi energie, un om superior, care să poată fi iubit şi ascultat de *toţi* Românii ardeleni, respectat şi temut de toţi duşmanii lor seculari. Privirile celor mai de seamă învăţaţi ai neamului, cum erau Timoteiu Cipariu şi Simion Bărnuţiu, se îndreptară atunci spre tânărul episcop Şaguna.

Prin fericita întâlnire şi strânsa colaborare a lui Bărnuţiu cu

Şaguna s'a pregătit cea mai frumoasă faptă naţională a revoluţiei din 1848-9: concentrarea tuturor Românilor ardeleni, atât de dureros sfăşiaţi timp de un secol şi jumătate, într'o singură tabără.

Preţuind după cuviinţă contribuţia tuturor factorilor care au împodobit atunci istoria noastră contemporană cu o pagină strălucită, recunoscând valoarea acelei adunări naţionale ca una dintre cele mai impunătoare manifestări populare în tot trecutul nostru, potrivit adevărului istoric, va trebui să adăugăm, că ţinerea ei ar fi fost cu desăvârşire imposibilă, dacă superioritatea intelectuală a lui Şaguna care ştia să înţeleagă aşa de bine *spiritul timpului*, nu i-ar fi înlesnit şi atunci, ca şi în alte împrejurări, să subordoneze cu totul marilor interese de ordin naţional chiar şi cele mai justificate preocupări şi susceptibilităţi confesionale....

Dar naţiunea română întrunită pe Câmpul Libertăţii şi-a dat seamă, cui revine în primul rând meritul pentru deplina reuşită a măreţei adunări. De aceea, după primirea programului constătător din 16 puncte, în fruntea cărora se găseau ca cele mai cardinale postulate: *independenţa naţională-politică şi independenţa naţională-bisericească*, pentru înfăptuirea acestui program a ales un *comitet naţional permanent* în frunte cu *Andrei Şaguna* ca *preşedinte* şi cu *Simion Bărnuţiu* ca *vicepreşedinte*. In virtutea şi iscusinţa acestor doi bărbaţi socotea că va putea să afle garanţiile cele mai serioase pentru buna conducere politică în anii cei grei şi înviforaţi ai mişcărilor revoluţionare. Şi-a pus deci toată încrederea în cei ce s'au dovedit apoi, în vârtejul furtunos al evenimentelor, deplin vrednici de această încredere obştească. Inţelepciunea şi prevederea lor politică a fost sprijinită, din norocire, de eroismul dacic al lui Avram Iancu şi al legiunilor populare, cari sub comanda işcusită a prefecţilor şi tribunilor improvizaţi în clipa de primejdie, au consacrat cu botezul de sânge programul independenţei naţionale-politice, care fusese proclamat pe Câmpia Libertăţii.

IV.

In ce priveşte principiile, de cari s'a călăuzit Şaguna în activitatea sa politică, sunt concludente mărturisirile, pe cari le-a făcut în adunarea naţională ţinută în Sibiiu, la sfârşitul anului 1848. După ce a lămurit doctrina liberalismului şi a naţionalismului, spunea că cutează a glorifica simţul liberal şi naţional numai atunci, când este bazat pe *moralitate* şi se povăţueşte de *iubirea patriei*.

Deci *moralitatea* şi *patriotismul* erau, în concepţia politică a lui Şaguna, condiţiile esenţiale, de care trebuia să ţină seamă ori ce acţiune îndrumată în sens naţional. De aceea naţionalismul lui Şaguna era împreunat, în toate împrejurările, cu o frumoasă toleranţă creştinească, nevătămând nici odată drepturile fireşti aie altor neamuri, stăruind neîncetat cu argumente scoase din bogatele sale lecturi şi îndeosebi din cuprinsul scripturilor sfinte pentru o cât mai frăţească „comportabilitate" între diferitele naţiuni şi confesiuni aşezate pe pământul clasic al Transilvaniei.

Moralitatea intransigentă, patriotismul luminat şi naţionalismul conştient de toate drepturile şi îndatoririle sale erau deci principiile conducătoare în activitatea politică a lui Şaguna. La acestea mai trebue adăogat dinasticismul său, uşor explicabil prin faptul că Şaguna avea să lupte aici în Ardeal pe mai multe fronturi, ca să poată deschide poporului nostru calea progresului în toate direcţiile şi factorii vieţii publice ardelene, privilegiaţii vechii constituţii feudale, îi puneau adeseori piedeci, pe cari numai cu ajutorul împăratului din Viena isbutia în cele din urmă să le înlăture.

Dar şi în domeniul *politic*, ca şi în cel *bisericesc-cultural, baza acţiunilor sale o căuta Şaguna în primul rând la popor, nu la împăratul.* El a înţeles să clădească totdeauna în mod raţional, *de jos în sus*, nu invers. De aceea când s'a întâmplat să fie pus fără voia sa în situaţia delicată, să aleagă între împărat şi popor, n'a stat la îndoială a se alipi cu tot sufletul său de acesta din urmă. E destul de concludent, în această privinţă, cazul următor: la 1863 împăratul invitase pe Şaguna ca *regalist* (senator de drept) la parlamentul ardelean din Sibiiu. Dar el a renunţat la învitarea împăratului, preferind mandatul de deputat, pe care i-l oferise încrederea unanimă a alegătorilor din circumscripţia Săliştei. Frumos gest democratic si preţioasă indicaţiune despre felul cum înţelegea Şaguna să facă politică naţională ca *om al poporului*, nu ca *om al împăratului*, deşi prezidentul cancelariei aulice transilvane din Viena, ministrul Francisc Nádasdy, îi telegrafiase, că nu va fi admisibil să renunţe la învitarea împărătească de dragul votului izvorît „din încrederea unei circumscripţii electorale". In justificarea sa Şaguna nu se sfia însă a mărturisi categoric că nu poate renunţa la mandatul isvorît din încrederea alegătorilor săi Sălişteni, între cari partea cea mai mare fiind oieri, numai din considerare faţă de persoana lui şi-au amânat plecarea la turmele lor peste Dunăre până după ziua alegerii, aducând prin aceasta un mare

sacrificiu! „De acea—încheie Şaguna—îmi este absolut cu neputinţa a-i face acum să se simtă înşelaţi în încrederea lor".

Era una din însuşirile de căpetenie a lui Şaguna de a nu amăgi pe nimenea şi de a nu se lăsa amăgit. Aceasta caracterizează politica lui realistă şi prevăzătoare. Cât timp partidul naţional a urmat sfaturile lui înţelepte, a putut înregistra frumoase succese politice. Indată ce s'a abătut însă dela îndrumările lui, cari ţineau totdeauna seama de postulatul prudenţei şi al prevederii, a pornit pe căi greşite, cheltuindu-şi energiile în sbuciumări infructuoase, cum s'a întâmplat dealungul tristei epoce de pasivitate politică, timp de aproape 40 de ani.

Câţiva conducători politici ai Românilor ardeleni, după încheierea dualismului austro-ungar, se amăgeau cu iluzia că această nouă şi hibridă formaţiune politică nu va putea să dureze „nici 6 săptămâni" şi credeau că prin o atitudine demonstrativă faţă de Budapesta şi chiar faţă de Viena, ar putea să împiedece pe împăratul Francisc Iosif dela îndeplinirea unor acte de stat, pe care nici el nu le făcea de bună voe, ci prin sila neiertătoare a situaţiei politice create pe seama monarhiei habsburgice, dupăce armatele ei au rămas înfrânte la Sadova şi Königgrätz, în răsboiul cu Pruşii.

Cei ce nu avuseseră putinţa de a pătrunde aşa de adânc întreg rostul situaţiei politice de atunci şi de a prevedea urmările ei cu atâta certitudine, cum era în stare să le prevadă Şaguna, aşteptau ca el să se pună în fruntea unei mişcări de protestare şi să convoace pe Românii ardeleni într'un congres politic. Şaguna ştiind însă că nu poate aştepta nici un rezultat pozitiv dela un astfel de congres, nu l-a convocat, ci s'a mărginit a constata că datoria arhiereilor români, ca factori politici, nu putea fi atunci decât aceia de „a priveghea ca onoarea naţiunii şi cauza ei dreaptă să nu se compromită în nici un chip, sau cel puţin nu cu vina lor".

La o împotrivire cu resultatul dorit nu se putea gândi Şaguna, câtă vreme ştia că în urma detronării lui Cuza, situaţia politică a fraţilor de peste Carpaţi nu era consolidată în aşa măsură, ca în timpul răsboiului dintre Austria şi Prusia, armata română să se fi putut ivi pe culmile Carpaţilor, fâlfâind treicolorul liberator aşa cum l-a fâlfăit cu 50 de ani mai târziu. Cu toate acestea el avea încredere deplină în viitorul naţiunii române şi era convins că poporul nostru ardelean va fi în stare să-şi croiască soarta independent de guvernele ostile, cari se vor succeda la cârma ţării. De

aceea scria cu hotărâre: „*Noi totdeauna trebue să rămânem Români, fie cum va fi guvernul şi maxima lui*“!

V.

Dacă Şaguna şi generaţia sa nu s'a putut învrednici să vadă înfăptuindu-se independenţa naţională-politică, proclamată la 1848, în schimb prin lupte diplomatice, cari au durat timp de două decenii, a reuşit să asigure pe seama bisericii ortodoxe autonomia constituţională şi independenţa naţională, desrobind-o de sub jugul ierarhiei sârbeşti.

In anii 1848-50 cercase, prin argumentele de ordin canonic şi istoric cuprinse în numeroasele sale memorii, a pregăti factorii de cădere, să înţeleagă dreptatea cauzei pentru care luptă el. Dar între aceştia se găseau la început prea puţini, cari să-şi plece urechea spre înţelegerea argumentelor istorice şi canonice. Patriarhul sârbesc din Carloviţ, Iosif Raiacici, sub cuvânt că e obligat prin jurământ să susţină unitatea bisericii răsăritene din Austria avea o atitudine hotărît potrivnică faţă de postulatele naţionale-bisericeşti ale Românilor. In zadar i se arăta că unitatea bisericii ortodoxe este condiţionată de uniformitatea dogmelor, nu de supremaţia ierarhiei sârbeşti asupra naţiunei române. In zadar i se spunea, că mitropolia ardeleană n'a încetat la sfârşitul secolului XVII deodată cu defecţiunea lui Atanasie Anghel, ci a rămas numai vacantă, din cauza măsurilor volnice ale cârmuirilor politice. In zadar i se punea înainte cuprinsul canonului apostolesc 34, în sensul căruia episcopii fiecărui neam se cuvine a şti pe cel dintâi dintre dânşii. Toate aceste argumente au răsunat ani dearândul ca glasul celui ce strigă în pustie: „pregătiţi calea Domnului, drepte faceţi cărările lui“.

Iar, spre a-l compromite pe Şaguna în faţa Curţii din Viena, s'a dat alarma prin o broşură tipărită în limba germană (1851), spre a insinua că dacă s'ar restitui metropolia ardeleană în forma cerută de Şaguna, cuprinzând adecă şi pe Românii din Bucovina, ar trebuì să stea *în perspectiva celui mai apropiat viitor şi un imperiu daco-român*. „Ce ar zice atunci Austria, Rusia şi Turcia?“ Adevărat că toate aceste mari împărăţii ale trecutului apropiat au avut multe de zis, dar n'au putut împiedecà unirea Principatelor române prin îndoita alegere a lui Cuza. Când primul sfetnic a lui Cuza, Mihail Kogălniceanu izbutise a salva biserica din Principate de amestecul nefast al ierarhiei greceşti în afacerile ei, aproape în

acelaş timp a triumfat şi Andrei Şaguna în luptele sale de emancipare a bisericei ardelene din jugul ierarhiei sârbeşti.

Dupăce la 27 Sept. 1860 împăratul Francisc Iosif îi făcu promisiunea că „nu e neaplicat a împlini dorinţa Românilor ortodoxi în privinţa unei mitropolii proprii“; dupăce la 1863 aceeaş promisiune o repetă în formă mai pozitivă, — ameninţând, Şaguna că dacă nu se împlineşte în curând promisiunea împărătească, piciorul lui nu va mai călca în Viena; dupăce în August 1864 sinodul episcopesc din Carloviţ şi noul patriarh Samuil Maşirevici, chiar la stăruinţa monarhului, îşi dădu învoirea pentru înfiinţarea mitropoliei române, împlinindu-se şi această ultimă formalitate, — putu să urmeze autograful împărătesc din *24 Decemvrie 1864*, încuviinţând mitropolia română independentă, coordonată celei sârbeşti şi numind pe Andrei baron de Şaguna mitropolit al Românilor ortodoxi din Transilvania şi Ungaria.

Dorinţa Bucovinenilor de a fi şi ei încorporaţi la această mitropolie şi puşi sub oblăduirea lui Şaguna, la care unii dintre ei priveau — după propria lor mărturisire — ca la un „mântuitor“ — a rămas însă neîmplinită. Austria a reuşit a mai cultiva câtva timp desbinarea între Români, urmându-şi vechea maximă de guvernare: *„divide et impera“, învrăjbeşte şi stăpâneşte!* Această politică învrăjbitoare, diriguită din Viena, şi-a găsit un sprijinitor docil în episcopul bucovinean Eugenie Hacman, care a zădărnicit planul lui Şaguna, pricinuind prin aceasta mâhnire adâncă în sufletul celor mai buni dintre Românii bucovineni.

In acelaş an pregătise Şaguna şi *regulamentul organic*, amplificat mai târziu de congresul naţional-bisericesc din 1868 şi sancţionat de Francisc Iosif cu numirea de „Statut organic“, ca constituţie a mitropoliei ortodoxe române din Transilvania şi Ungaria.

VI.

Talentul de neîntrecut organizator, cum a reuşit să fie mitropolitul Şaguna în atâtea domenii ale vieţii noastre naţionale, şi-a găsit o monumentală expresiune în constituţia aceasta.

Istoria noastră naţională nu cunoaşte lege scrisă, care să fi pătruns vreodată în conştiinţa populară în aceeaş măsură, în care au putut pătrunde dispoziţiile fundamentale ale „Statutului organic“. Aceasta denotă pe marele reformator, care a reuşit să clădească pe

temelii vechi şi durabile o constituţie cu totul modernă, făcând sà colaboreze la legiferarea ei întreg clerul şi poporul ca *elemente active.* Prin dispoziţiile sale de ordin constituţional Şaguna a contribuit mai mult decât oricare alt legiuitor bisericesc sau politic să facă din poporul nostru un *subiect de drept,* să-l transforme dintr-o masă desconsiderată şi părăsită, cum a fost atâta timp, într'un *factor real de progres,* nu numai în viaţa bisericească culturală, ci şi în cea politică.

Privită prin prisma conservatismului încremenit în formule imutabile, fapta aceasta a lui Şaguna este, fără îndoială, un act de cutezată reformă şi de o epocală importanţă. Rămâne însă meritul lui perpetuu, pe care nici o invidie profesională şi nici un doctrinarism strâmt sau miop nu-l va putea micşora: noua constituţie, care însemnează un progres sufletesc radical faţă de vechea moştenire, a fost făcută cu atâta înţelepciune, încât viaţa bisericească nu s'a resimţit de nici o sguduire păgubitoare. Dinpotrivă, un curent de înviorare şi de entusiasm religios, moral şi cultural a început să străbată în toate părţile constitutive ale mitropoliei noastre de jos până sus.

Şi totuşi s'a spus în timpul din urmă, că Statutul organic n'ar fi opera lui Şaguna, că cei ce afirmă contrarul s'ar lăsa amăgiţi de vraja unei simple „legende populare".

Este adevărat că între proiectul elaborat de Şaguna şi între forma definitivă, pe care a dat-o statutului organic clerul şi poporul, sunt câteva deosebiri esenţiale.

Dar, cu toate că congresul a introdus în proiectul lui Şaguna aceste modificări esenţiale, rămâne totuşi netăgăduit meritul lui de a fi dat vieţii noastre naţionale această neîntrecută pavăză, această cetăţue nebiruită a sufletului românesc într'un timp, când însăşi fiinţa şi existenţa noastră naţională era greu ameninţată. Meritul lui devine cu atât mai mare, cu cât s'a lăsat înduplecat a încuviinţa ulterior modificările întroduse de congres, dând un exemplu de nepreţuită valoare, cu câtă îngăduinţă trebue să purceadă adevăratul legiuitor, dacă ţine ca legile sale să răsară din consimţământul voluntar al naţiunei, consimţământ care oferă cea mai puternică garanţie, că ele nu vor rămânea literă moartă. Dovada cea mai bună despre trăinicia victorioasă a *legii lui Şaguna* o găsim în împrejurarea, că noua organizare bisericească a României creştine e contemplată să se facă tocmai după principiile fundamentale, care au prezidat la

alcătuirea „Statutului organic". Meritul legiuitorului Andrei Şaguna e covârşitor, mai ales prin faptul că s'a ştiut învinge pe sine, aducând această scumpă jertfă pentru temelia clădirii constituţionalismului nostru bisericesc. Intre toate biruinţele lui aceasta e cea mai mare!

De nu ne-ar fi rămas dela Şaguna altceva decât constituţia naţională bisericească—şi atât ar fi fost de ajuns ca resultat al unei vieţi, ca merit şi glorie pentru numele lui, ca pomenire şi recunoştinţă veşnică din partea Românilor de pretutindeni faţă de această figură măreaţă a istoriei noastre naţionale.

Dar el ne-a dat şi alte forme de organizare politică, şcolară şi culturală, cari dăinuesc şi astăzi.

VII.

In adevăr, trainicia biruitoare este una din caracteristicile de căpetenie ale tuturor aşezămintelor create de Andrei Şaguna.

Istoria ne înfăţişează atâţia oameni mari în domeniul cugetării, ideologi vrednici de admiraţiunea tuturor veacurilor, lipsiţi însa de facultatea sau de talentul de a se coborî pe tărâmul realităţii şi de a veşnici, în fapte concrete, resultatele ideilor propovăduite de dânşii. Andrei Şaguna nu era dintre aceştia.

Adevărat că bogata sa activitate literară-didactică, publicistică şi ştiinţifică i-a asigurat un loc de cinste printre marii cugetatori ai neamului nostru. Dar personalitatea lui istorică atât de reprezentativă se impune mai mult prin numărul covârşitor al faptelor şi aşezămintelor sale, cari au creat poporului nostru noi posibilităţi de desvoltare, decât prin suma ideilor — importante, fără îndoială, şi acestea, — cu cari scrierile sale au izbutit să fructifice şi să sporească cugetarea noastră naţională. Deşi era, după expresia biblică, bărbat „puternic în *faptă* şi *cuvânt*", în tot cursul binecuvântatei sale activităţi s'a manifestat cu deosebire ca un erou al faptei naţionale. Cuvântul şi ideea inveşmântată într'însul avea, în concepţia lui Şaguna, o valoare însemnată de sigur, dar totdeauna în funcţiune de importanţa, frumuseţea şi utilitatea faptei ce putea să răsară din sământa ideii şi din energiile naţionale, pe cari propoveduirea ei era chemată a le trezì.

De aceea la Şaguna nu găsim între cuvânt şi faptă aproape nici o distanţă. Chiar când obstacole formidabile se ivesc în calea înfăptuirii gândurilor, cari frământau fără încetare creerul lui genial,

nu se înspăimânta, ci luptà cu nepregetată perseveranţă, cu precauţiune şi iscusinţă fără greş, până când izbutea să le smulgă din rădăcini şi, netezindu-şi calea spre ţintă, să stâmpere *sfânta pasiune creatoare* a sufletului său, prin secerişul bogat al realizărilor prudent şi sigur pregătite. El însuşi a mărturisit adeseori, că bucuria cea mai mare a vieţii sale o căutà în lupta cu cele mai mari greutăţi şi în biruinţa desăvârşită asupra lor. De aceea rareori a întreprins vreun lucru, pe care să nu-l fi dus la bun sfârşit, dupăcum de asemenea rareori a rostit vreun cuvânt, pe care să nu-l fi respectat şi ale cărui îndatoriri să nu le fi împlinit până la cele mai îndepărtate consecinţe.

Această concepţie, pe care o am putea numì pragmatică şi energetică, a făcut din Şaguna un mare educator de nepreţuită valoare morală şi un creator de aşezăminte numeroase, cari dupăce au biruit greutăţile începutului, dăinuesc până în zilele noastre şi promit o desvoltare tot mai amplă în viitor.

Dacă pe Câmpul Libertăţii, ca preşedinte al adunării naţionale, a pus, împreună cu Simion Bărnutiu şi cu întreagă ceata entuziaştilor săi tovarăşi de vârstă şi de idealuri, temeiul unui partid politic, acesta există şi va continua să existe, luptând pentru drepturile poporului. Dacă a înfiinţat tipografia din Sibiiu şi ziarul „Telegraful. Român“—amândouă aceste instrumente de progres cultural îşi vor îndeplini şi în viitor datoria de a răspândi cât mai multă lumină. Dacă a organizat potrivit cu principiile pedagogiei moderne, Seminarul teologic, Şcoala Normală şi Liceul care-i poartă numele, precum şi sutele de şcoale poporale, aşezate sub ocrotirea autonomiei noastre bisericeşti, toate aceste aşezăminte şcolare îşi vor continua—sperăm—şi in viitor munca binefăcătoare, ca nişte adevărate podoabe ale învăţământului nostru confesional primar, normal, secundar şi superior. Dacă a înfiinţat, împreună cu vrednicii săi colaboratori Gh. Bariţiu, Timotei Cipariu, Ioan Puşcariu ş. a. „Asociaţiunea transilvană“, — şi această organizaţiune culturală promite a continua tradiţia lui de lumină „cu multă prudenţă, cu multă abnegaţiune şi cu mult patriotism concentrat“. Dacă a pus bază atâtor fonduri şi fondaţiuni, din venitele lor anuale se vor înpărtăşi totdeauna bisericile şi şcoalele noastre sărace, văduvele preotese, orfanii şi neajutoraţii zilelor de acum şi din viitor. Dacă a tipărit Biblia, Mineiele, Kiriakodromionul şi atâtea alte cărţi bisericeşti şi manuale didactice, ele se găsesc şi în timpul de faţă în folosinţa altarelor şi şcoalelor noastre

Dacă a reuşit să redobândească autonomia şi independenţa naţională a mitropoliei noastre, dându-i prin „Satutul organic“ o constituţiune democratică, fără precedent în istoria neamului nostru, binefacerile acestei constituţiuni vor rămânea nepreţuite nu numai pentru ocrotirea dată vieţii sufleteşti a poporului nostru înpotriva tuturor atacurilor duşmănoase, ci şi pentru buna educaţie constituţională, împărtăşită în mod sistematic poporului nostru, în sufletul căruia a trezit o puternică conştiinţă a drepturilor ce trebue să revină fiecăruia dintre membri unei societăţi organizate raţional.

VIII.

Incă o lature importantă a activităţii lui Şaguna se cuvine să mai relevăm pe scurt înainte de a termina ceea ce trebuia spus cu acest prilej comemorativ. Ideea dominantă a zilelor nostre fiind ideea unităţii naţionale depline, e potrivit a cerceta, dacă şi întru-cât poate fi considerat Andrei Şaguna ca unul dintre pregătitorii unităţii noastre naţionale.

El a păstrat totdeauna în taina sufletului său dorinţa pentru înfăptuirea acestei unităţi şi a făcut, din partea sa, tot ce-i permiteau împrejurările timpului spre a pregăti în mod prudent calea acestei înfăptuiri. Dovezi suficiente ne dau în privinţa aceasta relaţiile lui cu ierarhii români de pretutindeni, corespondenţele lui asidue cu aproape toţi fruntaşii culturei române din epoca sa, stăruinţele lui nepregetate pentru răspândirea cărţii româneşti de amândouă laturile Carpaţilor, luptele din 1849 pentru unirea tuturor Românilor din imperiul habsburgic într'o singură naţiune politică, precum şi încercările de a încorpora biserica românească din Bucovina la mitropolia ardeleană.

Prin biserica ortodoxă română, în care s'a afirmat, împotriva tuturor graniţelor politice, unitatea noastră naţională şi cu ajutorul culturii, prin care s'a pregătit calea spre înfăptuirea ei şi sub raport politic, Andrei Şaguna a fost în a doua jumătate a secolului al XIX-lea unul dintre cei mai devotaţi îndrumători ai poporului nostru spre acest „liman al mântuirii“.

Cu neadormită atenţiune urmărea şi desvoltarea bisericii din Principate. Când arhiereilor de peste munţi le-a lipsit îndrăzneala de a lua o atitudine hotărîtă contra aberaţiunilor biblice şi linguistice ale unui scriitor de reputaţia lui Eliade—Rădulescu, Şaguna a cutezat să combată cu pricepere şi cu bune temeiuri direcţia greşită, pe care voia să o inagureze Eliade. Mitropolitul Moldovei, Sofronie

Miclescu n'a întârziat a-i mulţumi pentru acest serviciu important scriindu-i: „Chemarea Prea-Sfinţiei Voastre este dela Dumnezeu!“ Deasemenea a avut Şaguna curajul de a lua în apărare biserica ortodoxă română din Principate faţă de nedreptăţile, pe care era silită a le îndura pe timpul domniei lui Cuza, când ierarhii începură a fi numiţi sau octroiaţi din partea guvernului. Şaguna combătea măsura aceasta jignitoare pentru autonomia şi demnitatea bisericii, scriind, că toate guvernele trebue să respecte constituţiunea bisericească. Neofit Scriban, împotrivindu-se a primi în mod necanonic episcopia Argeşului, fu învinuit că ar nutri sentimente muscăleşti. „Dar va veni timpul — prorocea Şaguna — şi acela nu poate fi departe, când se va recunoaşte, că Părintele episcop Neofit Scriban n'a putut primi denumirea sa octroiată de episcop, nici ca bărbat învăţat bisericesc, nici ca Român şi ca cetăţean cult al României libere; va veni timpul, când în România se va nimici acea lege nouă, pentru că este soră bună a legilor muscăleşti, prin cari biserica este pusă în Rusia în cătuşele unui regim absolutistic; şi daca aceastä a mea prorocie nu s'ar împlini, atunci fără îndoială se va împlini prorocia mea a doua: că adecă România liberă se va stânge curând şi va răsări pe ruinele ei o Românie absolutistica“ . . .

Iată, cum Andrei Şaguna, care-şi trăgea originea din parinţi Macedo-Români şi ajunse conducătorul Ardealului, înţelegea să privegheze şi desvoltarea Românilor din Sudul şi Rasăritul Carpaţilor, rostindu-şi cuvântul cu energie, când vedea vre-o pornire greşită, mustrând, îndrumând şi prorocind asupra direcţiei, pe care avea s'o urmeze desvoltarea din viitor. E oare cu putinţă o personificare mai desăvârşită a ideii de unitate naţională, decât cea întrupată astel în fiinţa şi activitatea mitropolitului ardelean, îndrumator pe carari drepte, sămănător de gânduri mântuitoare şi răspânditor de lumină evanghelică în întreg cuprinsul pământului strămoşesc?...

IX.

In primăvară anului 1872, când boala care avea să-i curme peste un an viaţa, începuse a-l chinuì, membri sinodului arhidiecezan s'au prezentat la Şaguna, care le-a spus că „scriitorii cei vechi bisericeşti numiau pe episcopi *miri ai bisericii,* dânsul însă zice că episcopul e *mire al poporului credincios.* Precum caracterul mirelui e acela al credinţei către mireasa sa, aşa trebue să fie şi al episcopului *către popor.* Dară de aci urmează că şi *poporul să fie cu*

aceeaşi credinţă către episcopul său. Aceasta a fost *ideea sa conducătoare totdeauna.*»

Şi adevărată era mărturisirea lui. Dela cuvântarea de program rostită la Dumineca Tomii în catedrala din Carloviţ şi până în clipa când a plecat spre odihna mormântului din Răşinari, în toate împrejurările vieţii şi în toate actele cârmuirii sale bisericeşti şi politice, această putere tainică l-a călăuzit: credinţa în Dumnezeu şi credinţa în popor. Din ea au isvorît şi dispoziţiile testamentului său minunat, prin care dărueşte poporului tot ce a putut agonisi într'o viaţă atât de harnică şi trează. Din cuvintele acestui testament par' că străbate în inimile noastre glasul marelui dascăl al lumii şi ierarh, Ion Gură-de-Aur, care înainte de a pleca în exil, grăia credincioşilor săi astfel: „de-mi va şi muri trupul, sufletul îmi va rămânea viu şi *se va gândi la popor ... Voi sunteţi viaţa, voi sunteţi gloria mea*".

Fă Doamne, ca viu să rămână sufletul lui Şaguna în slujitorii bisericii, în conducătorii patriei şi în toţi fiii naţiunii române până la sfârşitul veacurilor, îndrumându-i spre căile idealului creştinesc al credinţei şi moralităţii neşovăitoare, al devotamentului şi sacrificiului mântuitor.

Numai urmând totdeauna căile acestea vom putea simţi sufletul nemuritorului Andrei Şaguna sălăşluindu-se întru noi şi punând stăpânire deplină asupra tuturor rosturilor noastre bisericeşti, naţionale şi patriotice.

Numai aşa va putea fi poporul român, în orice împrejurări, viaţa şi gloria acestui suflet Şagunian.

CUM S'A ALCĂTUIT TRADIŢIA NAŢIONALA
DESPRE
ORIGINILE ŢARII-ROMÂNEŞTI.

Comunicare făcută la Academia Română în şedinţa dela 21 Septemvrie 1923

DE

ALEX. LAPEDATU.

Tradiţia naţională despre originile Ţării-Româneşti are, se ştie, două forme: una, mai veche, populară, alta, mai nouă, literară, altoită, aceasta din urmă, pe cea dintâiu, prin adăogiri și modificări posterioare, de provenienţă cărturărească. Deosebirea dintre aceste două forme ale tradiţiei fiind esenţială, adecă şi de fond, e necesar să le cercetăm pe fiecare în parte, spre a cunoaşte elementele ce le compun şi originea lor. Aceasta şi pentru că numai pe urma unei asemenea cercetări se va putea înţelege mai bine ceeace se urmăreşte prin acest studiu: de a lămuri modul cum s'a alcătuit tradiţia de care ne ocupăm, în forma sa cea literară, care a fost luată ca bază a studiilor istorice privitoare la alcătuirea politică a fostului Principat român dintre Dunăre şi Carpaţi.

I.

Tradiţia populară şi cuprinsul ei. — Fapte precise atribuite de tradiţie fondatorului ţării, lui Negru-Vodă. — Negru-Vodă al tradiţiei populare identic, după aceste fapte, cu Basarab-Vodă cel Bătrân al istoriei. — De ce lui Basarab-Vodă i-s'a zis cel Negru şi cum acest al doilea nume, simplu epitet, a înlocuit, cu timpul, pe cel dintâi, istoric. — Basarab, la început nume personal, devine patronimic, colectiv, al dinastiei. — Vlahia-Neagră, Negrii-Români şi Negru-Vodă.

După tradiţia populară, neaugmentată şi nealterată prin adausurile şi modificările posterioare, de origine literară, Negru-Vodă, alungând pe Tătari (stăpânitorii de pe atunci ai regiunilor dela Răsărit de Olt), intemeiè domnia Ţării-Româneşti şi-şi aşeză

Scaunul de stăpânire la Câmpulung, unde el, Domnul, zidi biserică pentru pravoslavnici, iar soţia sa Marghita, care era papistaşă, biserica catolică din apropiere (a fostului cloaşter), pe când Negru-Vodă se găsia departe de reşedinţa sa, în luptă cu Tătarii păgâni. Urmărită pentru acest fapt de soţul său ori, după altă versiune, amărîtă că el i-a dărămat biserica, Doamna trebuì să fugă dela Curte, să se ascundă prin munţi şi păduri, pentru ca în cele din urmă să se înnece în valurile râului ce curge între Dâmboviţa şi Argeş şi care de atunci încoace se şi cheamă — *al Doamnei*[1]).

Pe lângă întemeirea ţării şi aşezarea domniei la Câmpulung, tradiţia populară mai atribuie aşa dar lui Negru-Vodă următoarele fapte precise: luptele cu Tătarii pentru alungarea lor definitivă din părţile noastre şi zidirea bisericii domneşti din noua capitală a ţării, iar soţiei sale, Doamnei Marghita, fondarea bisericii catolice, de acolo. Atât şi nimic mai mult.

Ori, este ştiut:

1, că luptele cu Tătarii au avut loc între 1345—51[2]), aşa dar pe timpul domniei lui Basarab-Vodă († 1351/2)[3]) şi nu, cum se credea până de curând, a fiului său Alexandru, care a participat la ele, cum atestă şi cronica noastră[4]), dar nu ca Domn, ci numai ca Voivod-coregent al tătălui său[5]);

1) Tradiţia populară aşa cum reiese din legendele şi baladele publicate.

2) Hasdeu, Negru-Vodă: un secol şi jumătate din începuturile Ţării-Româneşti, Bucureşti 1898, CXCIII—CXCIX.

3) Data morţii lui Basarab-Vodă se cunoaşte acum din grafitul descoperit pe peretele nordic al bisericii domneşti din Curtea-de-Argeş. Vezi pentru aceasta, mai jos, pag. 300.

4) Letopiseţul Ţării-Româneşti (atribuit de Hasdeu—Negru-Vodă, CXCV—lui Radul Greceanu) publicat de d-l St. Nicolaescu în Revista pentru istorie, arheologie şi filologie pe 1910 (a. XI), 107: „Iar când la leat 6856 (=1348) merse Laioş Craiu într'ajutor lui Cazimir Craiului leşesc, ca să scoaţă Cracăul dela Ianoş Craiul Cehilor, şi l-au scos cu mare războiu, într'acea vară loviră Tătarii în Ardeal. Deci Craiul trimise oşti şi porunci lui Alexandru să fie el mai mare peste oşti şi să se bătă cu Tătarii. Şi s'au bătut la Secui 2 zile şi au biruit pe Tătari şi i-au tăiat şi robit foarte rău şi au prins şi pe Atlam sultanul tătăresc şi i-au tăiat capul, iar alţi robi mulţi şi steaguri i-au trimis legaţi la Craiu în Vişegrad."

5) In aceeaş calitate se va fi prezentat el şi Regelui Ludovic în Ardeal la 1343, spre a face omagiu de fidelitate, în numelui tatălui său. Ştirile la Ioan de Küküllö (Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum, I. 174) şi în Letopiseţul menţionat la nota precedentă (l. c.).

2, că vechiul pomelnic al mănăstirii domneşti din Câmpulung numeşte ca ctitor din început al sfântului lăcaş, al fostei biserici de mir, atribuită de tradiţie lui Negru-Vodă (biserică surpată la 1626 şi rezidită, apoi, ca mănăstire, la 1636), pe Basarab-Vodă[1]);

3, că, în acelaş pomelnic, soţia lui Basarab-Vodă e numită Marghita (forma ungară, popularizată, a Margaretei)[2]), adică aşa cum e chemată în tradiţie soţia lui Negru-Vodă, care a zidit biserica catolică din Cămpulung[3]);

1) Pomelnicul la D. Onciul, In chestiunea bisericii domneşti dela Curtea-de-Argeş, Bucureşti 1916, 22. — După Cronologia critică a Ţării-Româneşti (cunoscută lui Clain şi Şincai ca Anonimul romănesc), alcătuită de Banul Mihail Cantacuzino, pe baza Cronologiei tabelare a lui Constantin Cantacuzino Stolnicul (Operele sale, ed. N. Iorga, Bucureşti 1901, 19) şi întrebuinţată de autorul ei în scrierea sa de compilaţie istorică şi statistică, editată, în greceşte, la Viena, în 1806, de fraţii Tunusli, sub titlul de Istoria Ţării-Româneşti (N. Iorga, Istoria literaturii române în sec. XVIII, II, 128-31), istriografii noştri mai vechi scriu despre Basarab-Vodă; «acest Domn împreună cu Doamna lui Margareta se găsesc la pomelnicul m-rii Câmpulungului: Clain (la Engel, Geschichte der Moldau und Walachey, I, 194), Tunusli (Istoria Ţării-Româneşti, trad. G. Sion, Bucureşti 1863, 127-8), Şincai (Cronica Românilor, ed. 2-a, II, 488 : aci Doamna e numită Marghita). Asemenea Raîcevich, Breviario chronologico delli Principi di Valachia, scris la 1781 (la Engel, op. cit., I, 49 şi 151 : aci Doamna e numită Maria).

2) Izvoarele dela nota precedentă.

3) Tradiţia, în forma ei cea mai autentică, înregistrată în doc. lui Constantin Şerban Basarab, din 1655 şi 1656 (Arhiva soc. şt. şi lit. din Iaşi, XIV, 179—80 : «locul il are biserica (catolică, din Câmpulung) dela răposata Doamna Marghita, care au fost catolică, a răposatului Negrului-Vodă» şi «această biserică ce se chiamă cloaşter fostu-o-au făcut Doamna Marghita, Doamna Negrului Voivod şi acea Doamnă fost-au catolică». Asemenea scrisoarea lui Bonaventura Andreini, din 1779, către Sulzer (Geschichte des transalpisnichen Daciens, III, 632: Igitur de privilegiis catholicorum isthic, ut pote Campolongi degentium, alio non extat memoria, quam Principis Niegru-Voda, qui în vitae sociam, ex Transylvaniam ortam Comitissam nomine Margarettham natam catholica sibi acceperat. Ille, ut schismaticus calugeris schismaticis, quod de facto extat monasterium aedificavit; illa vero, ut catholica pro monialibus non procul ab eodem monasterio aliud aedificavit)...

De altfel tradiţia că Negru-Vodă a făcut biserică ortodoxă, iar soţia lui biserică catolică la Câmpulung a intrat (din tradiţia populară, se înţelege) şi în istoriografia noastră mai veche: Fotino, Istoria generală a Daciei, trad. Sion, Bucureşti 1859, II, 4 şi Tunusli, Istoria Ţării-Româneşti, 13 (Aci Doamna e numită Ana, ca soţia lui Radul-Vodă, tatăl lui Mircea-cel-Bătrân, pentru care v. mai jos, p. 301). Dualitatea aceasta, a Domnului ortodox şi a Doamnei catolice, zidindu-şi fiecare biserică pentru credincioşii legii sale, e mai expresiv exprimată în legenda fondării schitului de lângă Cetatea lui Negru-Voda dela Podul Dâmboviţei, schit atribuit şi el întemeietorului tradiţional al ţării

4, că tradiţia Bisericii latine transalpine arată ca protectoare a cultului catolic la inceputurile sale în Ţara-Românească tot pe o Margaretă (Marghită) a Negrului-Vodă [1]), care, dat fiind că cele dintăi încercări serioase pentru întemeirea şi organizarea cultului de care e vorba s'au făcut în prima jumătate a sec. al XIV-lea [2]), adică pe timpul lui Basarab-Vodă, e, de sigur, aceeaş soţie a lui.

După aceste constatări, Negru-Vodă al tradiţiei populare, luptător împotriva Tătarilor, ctitor al bisericii domneşti din Câmpulung, soţ al Margaretei, fondatoare a bisericii catolice, cloaşterului, din acelaş târg şi, mai presus de toate, întemeietor al Ţării-Româneşti, nu poate fi identificat deci de cât cu Basarab-Vodă, zis, de istoricii moderni, cel Bătrân (1310—1351/2) [3]).

Şi, în adevăr, numai acest Voivod, care se constată pentru întăia dată singur stăpânitor a toată Ţara-Românească, care şi-a câştigat independenţa patriei sale în războiul glorios cu Carol Robert dela 1330 şi care, prin lupte îndelungi şi grele, a izbutit a curăţi ţara de Tătari, întinzându-şi stăpânirea peste şesul muntean până la Dunăre şi Mare, — numai acest Voivod, zic, a putut fi considerat de contimporani şi de urmaşii nemijlociţi — în opoziţie cu predecesorii săi, simpli Voivozi teritoriali, vasali ai Coroanei ungare — ca adevărat fondator al ţării şi a putut rămânea, în amintirea generaţiilor posterioare, ca atare.

şi care are două altare — unul, al Domnului, ortodox, celălalt, al Doamnei, catolic. V., mai jos, scrierile citate pentru Cetatea Negrului-Vodă, p. 309, nota. 3.

Pentru locul pe care este zidită biserica Doamnei Marghita, cf. Marele dicţionar geografic al României, II, 487 (după Gr. Tocilescu).

1) In scrisoarea citată a păr. Bonaventura Andreini, adresată lui Sulzer la 1779 (op. cit., III, 632) se spune, pe baza tradiţiei locale, nu numai că Margareta a fondat biserica catolică a fostului cloaşter din Câmpulung, ci şi că Negru-Vodă, la rugămintea Doamnei sale, a dăruit pe catolici cu cele mai mari privilegii. Apoi că Saşii catolici, cu sprijinul Doamnei Margareta, au fost introduşi în Câmpulung, Târgovişte şi Râmnic.... şi că, după moartea Negrului-Vodă şi a Doamnei Margareta, cei mai mulţi s'au întors în Transilvania.— Pentru sentimentele catolice ale lui Basarab, cf. mesagiul Papei Ioan XXII din 1327 (Hurmuzaki, Documente, I, 600—1) în care-l numeşte : princeps catholicus devotus...

2) Studiile d-lui C. Auner din Revista Catolică: Episcopia Milcoviei (1914, 60 sqq.), Episcopia Severinului (1913, 47 sqq.) şi Episcopia Argeşului (1914, 439 sqq.). Asemenea, N. Iorga, Studii şi Documente, I—II, introducerea.

3) Identificarea aceasta s'a impus, mai mult sau mai puţin, istoricilor no-

Tot el, apoi, așezându-și reședința la Câmpulung, oraș dovedit ca existent încă la 1300 [1]), a trebuit să facă aci, în târgul catolicilor sași și unguri [2]), întâia biserică domnească, de zid, pe seama curtenilor săi și a locuitorilor de lege răsăriteană, curând după constituirea domniei, unitare, a Țării-Românești, la începutul secolului al XIV-lea, pe la 1315 (= 6823). Căci aceasta trebue să fie data zidirii bisericii cei vechi, iar nu cea de 1215 (= 6723), arătată la recládirea din 1636 și săpată în inscripția pusă atunci de Mateiu Basarab: — ω (=800), deteriorat prin vechime, putând fi lesne luat, cum s'a mai presupus [3]), drept ψ (= 700).

ștri cari s'au ocupat în special de chestia originilor Țării-Românești (a lui Negru-Vodă deci): Hasdeu (Negru-Vodă, CXC), Xenopol (Istoria Românilor din Dacia Traiană, ed. a 2-a, III, 24 și 39) și Onciul (Originile Principatelor Române, București 1899, 224). Pe când însă acest din urmă a deosebit totdeauna pe Basarab de Alexandru, cei doi dintâi au confundat consecvent pe tatăl cu fiul, făcând din ei o singură persoană. — O cercetare specială a consacrat chestiunii d-l C. Kogălniceanu, Basarab zis Negru-Vodă, București 1908. D-l N. orga emite intr'un loc (Istoria Românilor prin călători, I, 166) că Negru-Vodă al tradiției ar fi Neagoe-Vodă Basarab. Tot așa d-l I. Nistor, intr'o conferință asupra lui Neagoe Basarab, pub. în Calendarul «Glasul Bucovinei» pe 1922.

1) Inscripția mormântului, din acest an, a lui Laurencius comes de Longo Campo.

2) Despre importanța de odinioară a catolicilor sași și unguri din Câmpulung, păr. Bonaventura Andreini scria lui Sulzer (op. cit., III, 632): Brevi temporis spatio (dela fondarea Statului) Catholici în oppido Campolong in tantum fuere multiplicati, ut Valachos schismaticos in numero longe superaverint et ex eo Judices inclusive usque ad bellum, quod nostra Aula cum Turcis habuit ultimum, semper e Catholicis fuerunt electi. — Del Chiaro (Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, ed. N. Iorga, București 1914, 31) a găsit în vechia biserică catolică de acolo o inscripție funerară din 1373 a unui «saxonicalis ecclesiae custos», iar la 1381 Grigorie, episcopul Severinului și al părților transalpine, consacră, în biserica m-rii Sf. Fecioare din Câmpulung, pe un subdiacon Ioan de Köröspatak (Hurmuzaki, Documente, I -2, 276). — Incă pe la jumătatea sec. XVII, administrația orașului era, cum zice și Bonaventura, în mânile catolicilor, care-și aveau sigilul lor latinesc• (A. Lapedatu, Sigiliile Romanului și Câmpulungului muntean, în Un mănunchiu de cercetări istorice, București 1915, 44-9). In urmă, sec. al XVIII-lea, comunitatea a decăzut, decadență semnalată în aceeaș scrisoare a lui Bonaventura (op. cit., 633). De asemenea mai toți călătorii, în deosebi misionarii catolici, prin Țările Române, cari au fost pela Câmpulung (N. Iorga, Istoria Românilor prin Călători, v. I și II).

3) D. Onciul, Originile Principatelor Române, 218-20 și N. Iorga, Inscripții din Bisericile României, I, 131.

In fine, dacă tradiţia atribue fondarea bisericii catolice din Câmpulung şi a cultului papist din Ţara-Româneasca unei Margarete (Marghite) soţie a lui Negru-Vodă şi dacă tot o Margaretă (Marghită) se constată a fi fost, tocmai în acest timp, soţia lui Basarab-Vodă, nu e nici un cuvânt care să ne împedice a nu identifica, cum am făcut, pe aceasta cu aceia şi a-i atribui ei, în adevăr, aşa cum spune tradiţia, fondarea bisericii catolice din Câmpulung.

Aceste sunt elementele istorice, reale, în jurul cărora, s'a inventat apoi, din antagonismul existent între catolicism şi ortodoxism în Principatele Române, încă dela început, dela întemeierea lor, celelalte elemente, mitice, ale tradiţiei şi anume: zidirea bisericii catolice din Câmpulung în timp ce Domnul, soţul Margaretei, se afla departe de Capitală, în luptă cu Tătarii, — persecuţia, din această cauză, a Doamnei, la întoarcerea soţului, jignit în simţimintele credinţei sale pravoslavnice,—fuga, ascunderea şi, în cele din urmă, înnecarea ei în valurile apei din apropiere, născocindu-se astfel eroina eponimă a Râului Doamnei.

De ce lui Basarab i s'a zis Negru-Vodă şi cum acest al doilea nume al său a înlocuit, cu timpul, pe cel dintâiu, istoric, uitat, în urmă, cu totul, sunt chestiuni asupra cărora, din lipsa de date istorice şi criterii ştienţifice suficiente, nu ne putem pronunţa, de cât hipotetic: Negru-Vodă a putut fi, la început, un simplu atribut, epitet, dat Domnului, spre a-l distinge de Basarabii următori, din sec. al XV-lea — Laiotă şi Ţepeluş — şi designând — cum a presupus încă Miron Costin şi, după el, independent însă unul de altul, Dionisie Fotino — înfăţişarea lui fizică smeadă, negricioasă [1]).

---

1) Miron Costin, Cronica ţerii Moldovei şi a Munteniei (la I. Bogdan, Cronice inedite, 193), zice de fondatorul Ţării Româneşti, că se numia Negru-Vodă, adică cel negru la faţă. Valorosul cronicar emite chiar, în legătură cu această presupunere a sa, o curioasă teorie cu privire la numirea de Vlahii cei negrii (Cara-Vlahi) dată de Turci Românilor din Ţara-Românească, susţinând că aceşti Români, din cauza climatului mai dogoritor, sunt, în genere, mai arşi, mai negri la faţă, ca ceilalţi fraţi ai lor din Moldova şi Ardeal. — Fotino (Istoria generală a Daciei, II, 4) zice că întemeietorul Principatului era cu faţa smeada, negricioasă (μελαγχρινός), de unde epitetul de Negru-Vodă, iar în alt loc (p. 14), arătând că într'un doc. al m-rii Tismana, Radul-Vodă, tatăl lui Mircea-cel-Bătrân, e numit Radul-Vodă Negru, observă, cu multă pătrundere critică: După acesta, unii din Domnii următori lui Radu I şi-au însuşit cuvântul de Negru, ca titlu sau ca epitet; de aceia în câteva hrisoave vechi, unde este numele de Radul, urmează şi numele de Negru. De aicea a venit şi nepotrivirea crono-

Intr'adevăr, e ştiut că Domnii noştri omonimi erau deosebiţi de cei vechi nu prin atribute numerale ordinale, ca azi, ci prin epitete, determinând: fie caracteristice fizice ori morale (Radul Praznaglava adecă Cap Sec, Radul-cel-Frumos, Ştefan Surdul, Bogdan Orbul, Petru Schiopul şi Radul-cel-Mare, Petraşcu-cel-Bun, Alexandru-cel-Rău, Ştefan-cel-Mare, Aron Tiranul, Ioan-Vodă cel Cumplit), — fie ocupaţiuni anterioare (Vlad Călugărul, Mircea Ciobanul, Petre Cazacul), — fie locul de origină (Radul dela Afumaţi), — fie, în sfârşit, simple porecle (Vlad Dracul, Vlad Ţepeş, Petru Rareş, Ştefan Lăcustă, Ioan Potcoavă) etc.

Aşa deci şi Basarab a putut să fie numit: cel-Negru, spre a-l distinge, cum am spus, de Basarabii ce-i succedară, mai sus numiţi. Când apoi, mai târziu, numele şi-a perdut înţelesul lui iniţial, personal, devenind un patronimic, colectiv al dinastiei, — întemeietorul ţării, Basarab-Vodă cel Negru a trebuit să devină Negru-Vodă Basarab, pentru ca 'n urmă să rămână un simplu Negru-Vodă, tot aşa după cum omonimii săi de mai târziu, Basarab-Voivod Laiotă şi Basarab-Voivod Tepeluş au devenit Laiotă-Vodă Basarab şi Tepeluş-Vodă Basarab şi au rămas în urmă Laiotă-Vodă şi Tepeluş-Vodă: epitetul a înlocuit — în toate aceste cazuri — numele, mai înainte ca acesta — Basarab — să fi ajuns a se fixa prin scris, în cronica ţării ori în vre-un alt fel de izvor istoric narativ indigen, cu înţelesul său primitiv, de nume personal.

Căci e vădit că atunci când cronica oficială a Ţării-Româneşti, numită şi anonimă, s'a întocmit şi s'a introdus în ea şirul Domnilor până la Neagoe-Vodă, de unde începând cronica îmbracă caracterul contemporaneităţii, numele de Basarab nu se mai cunoştea şi nu se mai întrebuinţa de cât în accepţiunea sa colectivă, de patronomic al dinastiei naţionale a ţării — a Basarabilor sau Basarabeştilor [1]). Aşa se explică cum Basarab-Vodă Laiotă a ajuns

logiei Domnilor, căci cronografii, luându-se după hrisoave, au socotit pe Radul II drept Radul I. Chiar şi Haşdeu — care explică, cum se ştie, epitetul de Negru prin faimoasa teorie a Bas-*arabilor* — ţine să observe că portretul lui «Radu Negru» din biserica cea veche (din 'nainte de restaurare) a catedralei episcopale dela Curtea-de-Argeş, e zugrăvit mai negru la faţă de cât portretele celorlalţi Domni din aceeaş biserică (Negru-Vodă, CCXL).

1) Intr'adevăr, în întreaga parte dintâiu a cronicei, până la sfârşitul domniei lui Neagoe-Basarab (Istoria Ţării-Româneşti, ed. Ioanid, Bucureşti 1859 şi Magasinul istoric pentru Dacia, IV), cât şi în Viaţa şi traiul sfinţiei

în cronică numai ca Laiotă-Vodă (epitet) iar Basarab-Vodă Țepeluș numai ca Țepeluș-Vodă (poreclă), deși numele lor, păstrate și atestate prin documente, era Basarab [1]), ca și al predecesorului lor, întemeietor al țării.

Dar asupra chestiunei acesteia nu erau, se vede, lămuriți, pe la sfârșitul sec. al XVII-lea, când s'a întocmit cronica în forma cunoscută nouă, nici chiar cei mai învățați cărturari ai țării, ca de pildă Stolnicul Constantin Cantacuzino. Căci din explicările pe care le dădea el, la 1694, Generalului arheolog, istoric și geograf Marsigli cu privire la începuturile Țării-Românești și la primii ei Voivozi, se vede că nu era edificat asupra faptului că Basarab fusese cândva un nume personal, ca oricare altul, ci socotea—desigur ca toți contimporanii săi — că e numai numele colectiv al dinastiei domnitoare, al neamului basarabesc [2]). Mai târziu, după ce cercetă documentele și inscripțiile pentru întocmirea Cronologiei sale tabelare, învățatul scriitor se va fi luminat, poate, asupra chestiunii. Nu însă atât cât să-și fi putut da seama, prin analogia cu Laiotă-Vodă Basarab și cu Țepeluș-Vodă Basa-

sale Părintelui Nifon. (ed. Ios. Naniescu, București 1888), nu se întâlnește nici odată numele de Basarab, ca nume personal, ci numai ca colectiv, patronimic, al dinastiei domnitoare (Basarabi sau Basarabești). La Laiotă Vodă, Basarab a fost adaos ulterior și nu ca nume de persoană, ci tot de familie. Dovadă că'n lista Domnilor, luată după cronică și trimisă de Constantin Cantacuzino Generalului Marsigli, nu se găsește. Aci cel dintâiu Basarab (ca nume familiar) e Neagoe (Operile lui Constantin Cantacuzino, ed. N. Iorga, 51), cu explicarea : Questo è 'il vero Bassaraba da dove viene l'origine e del presente regnante prencipe (Constantin Brâncoveanu). Când, ulterior, s'a adaos, în cronică, și lui Laiotă numele de Basarab, scriitorul a ținut să arate, la Neagoe, că acesta e al «doilea» Basarab, cuvânt pentru care celui dintâiu i s'a zis : cel Bătrân (ancien). De observat că Cantacuzino adaoge numele de Basarab (ca patronimic) în lista sa, numai Domnilor înrudiți cu vechia dinastie a țării: Neagoe, Radu Șerban, Mateiu-Vodă, Constantin Cârnul, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanul.

1) Operele, 19-40, unde se dau, în regest, o serie de documente dela Basarabi (Laiotă, Țepuluș și Neagoe).

2) Constantin Cantacuzino, op. cit., 52: Li Basarabi sono.... etc. Caracteristic, pentru ceia ce afirmăm, e faptul că, menționând un doc. de la un «Basarab Voevod sin Basarab-Voevod» (cu data necompletă) pentru m-rea Snagov (l. c., 21), Cantacuzino scrie: în hrisov numele nu ni-l arată. Tot așa nepotul său, Banul Mihail Cantacuzino, vorbind, în opera sa Geneologia Cantacuzinilor (ed. N. Iorga, București 1902, 60), despre Basarab-Vodă și de războiul lui cu Carol Robert, spune și el că «numele lui (al lui Basarab) cel de botez nu-l scrie la anale».

rab, că Negru-Voivod Basarab din documentul dela 6860 (=1351/2) — pe care l-a cunoscut și l-a utilizat în scrierea amintită — rămânând, ca și Laiotă-Vodă și Țepeluș-Vodă, un simplu Negru-Vodă [1]), ar putea fi identificat cu fondatorul, după tradiție, al țării. Și nu și-a putut da seama de aceasta pentru că identificarea lui Negru-Vodă cu Radul-Vodă (tatăl lui Mircea-cel-Bătrân) fusese deja făcută și intrase în circulația istorică a vremii: literarul Radul-Negru se substituise, deabinele, în cunoștințele cărturarilor, tradiționalului Negru-Vodă. Cum și ce fel, vom vedea îndată [2]).

Decât, hipoteza aceasta, pe care am formulat-o și prezentat-o în cele de mai sus, dacă poate explica, până la o alta mai plauzibilă, pe Negru-Vodă al tradiției, ca epitet al lui Basarab-Vodă al istoriei, nu poate explica, în acelaș timp și în chip tot atât de simplu, chestiunea care s'a pus în strânsă legătură cu aceasta și anume: de ce Țara-Românească e numită la popoarele turanice și slavice Vlahia Neagră (Cara-Vlașca, Cara-Ulag și Cara-Iflak), iar locuitorii ei, la aceleași popoare, Negri-Români (Cara-Ulaghi, Cara-Vlași și Cara-Iflaki)? Căci a afirma, cum a făcut-o încă Cantemir [3]), că originea numirilor acestora vine tocmai dela tradiționalul fondator al Țării-Românești, dela Negru-Vodă, dat fiind obiceiul acestor neamuri de a numi țările și popoarele străine după numele întemeietorilor lor (d. p. Bogdan-ili, țara Moldovei, dela Bogdan-Vodă, descălicătorul ei și Dobrogi-ili, Dobrogea, dela Dobrotici, întemeietorul Despotatului) nu ni se pare îndestulător, pentru bunul cuvânt că încă în sec. al XIII-lea, la năvălirea Tăta-

---

1) 6860 (=1351/2). Nic. Alexandru Voivod Basarab, feciorul «Negrulul Voivod Basarab», ca să fie sfintei m-ri moșia Bădești... (Operele, 20). Donația a fost confirmată ulterior și de alți Domni. Cf. C. Kogălniceanu, Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Argeș, în Convorbiri Literare pe 1922, 725.

2) In timpul lui Mateiu-Vodă Basarab. Mai jos. pp. 305—7. Observ că'n doc. menționat de d. Kogălniceanu (l. c., 725) dela Gavriil Moghilă din 13 Noemvrie 1618 (după condica m-rii Câmpulungului), spre a dovedi că vechia biserică de mir de acolo a fost «întemeiată și zidită de răposatul Negru Radu Voivod», — forma «Negru Radu Voivod» (în loc de obișnuitul Radul-Negru Voivod) este, evident, rezultatul unei interpelări a traducătorului sau copistului. In doc. orig. a trebuit să fie ori numai Negru Voivod, ca în tradiție, ori forma de mai târziu a cronicelor: Radul Negru Voivod.

3) Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor, ed. Gr. Tocilescu (Acad. Rom.), București 1901, 307.

rilor, aşa dar înaintea lui Basarab-Vodă, ţara se găseşte numită Cara-Ulag [1]), şi locuitorii ei Cara-Ulaghi. Iar a întoarce problema, cum a făcut-o critica istorică contimporană, căutând a explica pe Negru-Vodă ca o personificare poetică a unei domnii, anterioare întemeierii ţării (Statului) la Negrii Români [2]), ar însemna să stăruim mai departe pe calea unor hipoteze, pe cari autorul lor însuş a trebuit să le părăsească.

Lăsând deci rezolvarea chestiunilor acestora pe seama altora, mai bine documentaţi şi instruiţi, poate, asupra lor, să trecem la tradiţia despre întemeierea Ţării-Româneşti, în forma cea literară, aşa cum o cunoaştem din cronica indigenă — să analizăm elementele ei constitutive şi să cercetăm originea lor, spre a pute arăta, apoi, cum şi când s'a alcătuit ea din aceste elemente.

II.

Tradiţia literară. — Partea dintâiu, privitoare la Banatul oltenesc şi la familia domnitoare, pe vremuri, a acestui Banat. — Partea a doua, privitoare la descălecarea Ţării-Româneşti prin Radu-Vodă Negru, la 1290. — Elementele adaose şi modificate ale tradiţiei literare. — Biserica domnească dela Curtea-de-Argeş şi ctitorii ei. — Mormântul de Voivod din sec. al XIV-lea descoperit în această biserică. — Al cui poate fi? Nici al lui Basarab-cel-Bătrân, nici al lui Vladislav sau Vlaicu şi nici al lui Dan-Vodă, ci numai al lui Radu-Vodă.

Tradiţia despre începuturile Ţării-Româneşti, în forma sa literară [3]), cuprinde şi ea, cum se ştie, două părţi bine distincte una de alta. Intâia, privitoare la originea Banatului oltenesc, ca formaţiune politică anterioară domniei unitare a ţării, la familia cârmuitoare, pe vremuri, a acestui Banat, a Banoveţilor sau Craioveştilor, numită, după înrudirea ei cu dinastia naţională, şi a Basarabeştilor şi la închinarea acestora lui Radul-Vodă-Negru. Contrariu neuitatului meu profesor, Dimitre Onciul, care susţinea

1) Cronica persană a lui Fazel-Ulah-Raşid, scrisă în 1303, la D'Ohsson, Histoire des Mongols, La Haye et Amsterdam 1834, II, 627. D-l V. Bogrea crede a fi găsit expresia şi în Codex Cumanicus, scris în acelaş timp. Cf. art. său din acest Anuar, p. 351.

2) D. Onciul, Originile Principatelor Române, 32,

3) Inregistrate în Cronica ţerii, zisă anonimă (ed. cit.: Ioanid, 1—3 şi Magazinul istoric IV, 231) şi în Cronica atribuită lui Constantin Căpitanul Filipescu (Istoriile Domnilor Ţerii-Româneşti, ed. N. Iorga, Bucureşti 1902, 1—2). Aci se dă numai partea a doua a tradiţiei, întreţesută cu interpretări, explicări ale Cronicarului.

că, în afară de numele *Romani*, nici o vorbă din această dintâie parte a tradiţiei nu destăinuieşte vre-o influenţă literară, originea ei populară fiind evidentă [1]), credem, cu d-l N. Iorga [2]), că întreaga ei construcţie e o invenţie pur cărturărească, întemeiată pe vagi cunoştinţe istorice şi pe anumite noţiuni politice ale timpului când a fost alcătuită, în scop de a explica poziţia specială pe care a avut-o Oltenia, sub raport politic, faţă de Domnia ţării şi situaţia predominantă pe care a păstrat-o, dincolo de Olt, neamul boeresc al marilor Bani ai Craiovei, numiţi, pentru aceasta, Banoveţi sau Craioveşti.

Neprezentând deci interes pentru chestiunea ce studiem, întru cât nu are la bază elemente istorice populare, să venim la partea a doua a tradiţiei, alcătuită, evident, pe asemenea elemente. După această parte a tradiţiei, „când a fost cursul anilor 6798 (=1290), fiind în Ţara-Ungurească un Voivod ce l-au chemat Radul Negru-Vodă, mare herţeg pre Amlaş şi Făgăraş, ridicatu-s'au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade: Români, Păpistaşi, Şaşi şi tot felul de oameni şi pogorîndu-se pre apa Dâmboviţei, început-au a face ţară nouă. Intâiu au făcut oraşul ce-i zic Câmpulung, cu biserică mare, frumoasă şi înaltă. De acolo au descălecat la Argeş şi iarăşi au făcut oraş mare şi şi-au pus Scaun de Domnie, zidind curţi de piatră şi case domneşti şi biserică mare şi frumoasă. Iar noroadele ce pogorîse cu dânsul s'au tins pre sub podgorie, ajungând până la apa Siretului şi până la Brăila, iar alţii s'au tins în jos, peste tot locul, de au făcut oraşe şi sate până la marginea Dunării şi până la Olt. Şi într'acest chip tocmitu-şi-au Radul Negru-Vodă ţara cu pace... şi au domnit până la moarte, îngropându-l în biserica lui din Argeş" [3]).

Negru-Vodă al tradiţiei populare e înlocuit deci, aci, prin Radul-Vodă-Negru, iar întemeierea ţării, explicată, în aceeaş tradiţie, prin alungarea Tătarilor şi întinderea domniei în Răsărit până la Dunăre şi Mare, e înfăţişată ca un descălecat de peste munţi din Amlaş şi Făgăraş, cu populaţii numeroase, indigene şi străine, — descălecat fixat în timp la 1290. Ce priveşte pe fondator, tradiţia literară îl trece curând dela Câmpulungul tradiţiei populare, la Argeş, spre a-i atribui zidirea marilor clădiri domneşti de aci

1) D. Onciul, Originile Principatelor, 9.
2) N. Iorga, în ed. cit. a Cronicei lui Constantin Căpitanul, p. 2., n. 1.
3) Cronica ţării, ed. cit., ll. cc.

şi a arătà, ca încheiere, că s'a îngropat, la moarte, în biserica lui din vechea capitală a ţării.

Cum vedem, faţă de tradiţia populară, cea literară se prezintă cu o serie întreagă de noi elemente istorice, a căror origine trebuieşte explicată. Şi, cum cel mai însemnat din aceste elemente e acel al legăturii lui Radul-Negru-Vodă cu reşedinţa domnească dela Argeş, e necesar să începem cu acesta. Căci numai prin cunoaşterea rostului acestei legături vom putea explica celelalte elemente, de formaţiune literară, ale tradiţiei. In acest scop trebuie să ne oprim un moment asupra bisericii domneşti dela Argeş şi mormântului de Voivod descoperit acolo, să vedem cine este sau sunt ctitorii sfântului lăcaş şi cine poate fi Domnul îngropat în mormânt?

Biserica domnească dela Argeş a fost înălţată, — fapt, cred, deplin stabilit prin explicările mult regretatului nostru fost prezident D. Onciul, — în timpul domniei lui Basarab-Vodă [1]). El nu apucă însă a o termina. Grafitul descoperit pe peretele de Nord al bisericii, însemnând locul (Câmpulung) şi anul (6860=1351/2) morţii lui Basarab [2]), arată că pictura bisericii nu era încă isprăvită când gloriosul Domn trecea în lumea cea vecinică. Şi, dacă biserica n'a putut fi isprăvită, cu atât mai puţin curtea şi casele domneşti

1) In chestiunea bisericei domneşti dela Curtea-de-Argeş.—D l C. Kogălniceanu, în art. cit., din Convorbiri Literare pe 1922, atribue zidirea bisericii lui Alexandru Basarab, iar d-l O. Tafrali (Biserica Sf. Nicolae Domnesc, în Rev. p. ist., arh. şi fil., XVI (1915-22), 145 sqq. şi, după dânsul, D. Caselli (Biserica Sf. Nicolae Domnesc, aceeaş revistă, acelaş volum, 137 sqq.) şi Em. Grigoraş (Inscripţiile ornamentale de la Curtea-de-Argeş. Bucureşti 1922 şi Enigmaticele inscripţii dela Curtea-de-Argeş, Bucureşti 1922) o cred din sec. XIII, pe baza unei presupuse inscripţii din 1262 şi a altor consideraţiuni de ordin istoric, nedoveditoare însă a tezei susţinute.

2) In art. citat (Convorbiri Literare, 1922, 723 sqq.), d-l C. Kogălniceanu pune la îndoeală exactitatea inscripţiei ori justa ei descifrare, neadmiţând anul 6860 (=1351/2) ca dată a morţii lui Basarab-Vodă, care, scrie d-sa, la 1345, nu mai trăia, cum reiese din o diplomă din acest an a regelui Ludovic (Hurmuzaki, I-2, 60). Lectura inscripţiei e însă sigură, iar ce priveşte exactitatea ei, câtă vreme nu avem până acum nici o mărturie pozitivă şi precisă că Basarab era mort înainte de 1351/2 — doc. citat de d-l Kogălniceanu nu produce o asemenea mărturie — nu o putem contesta. Căci dacă Alexandru, dela 1343 înainte e numit în mai multe rânduri Voivod în diplomele ungare, nu înseamnează că era şi Domn. El putea fi, cum desigur a şi fost, asociat la Domnie pe lângă bătrânul său părinte, îndeplinind atribuţiile suveranităţii acestuia, fapt pentru care se şi găseşte aşa de des menţionat în documentele vremii ca Voivod.

dela Argeş, despre care vorbeşte tradiţia, ca să se fi putut muta capitala ţării acolo.

Dovadă, între altele, şi împrejurarea că moartea l-a găsit pe Basarab-Vodă tot la prima reşedinţă a ţării, la Câmpulung, unde, după un document cunoscut mai de mult răposatului D. Onciul, dar numai după această descoperire bine înţeles, a şi fost înmormântat [1]). Nici Alexandru, fiul lui Basarab, n'a apucat să ducă la îndeplinire opera tatălui său. Căci şi el a rezidat tot la Câmpulung — de aci şi atributul de Câmpulungeanul dat lui de cronică [2]) — unde, cum se ştie, a decedat şi s'a înmormântat, în biserica părintelui său [3]). Numai sub fiii lui Alexandru — sub Vladislav şi sub Radul — lucrările începute de Basarab-Vodă au putut fi terminate şi Scaunul domniei mutat la Argeş. Şi cum cel dintâiu, Vladislav, a fost ocupat cu clădirile sale oltene: Vodiţa şi Tismeana, e de admis că cel din urmă, Radul, a trebuit să aibă purtarea de grijă a ctitoriilor muntene. Aceasta cu atât mai mult, cu cât el e şi considerat ca adevăratul întemeietor al fondaţiilor domneşti dela Curtea-de-Argeş, unde a fost îngropat şi i s'a găsit mormântul.

Intr'adevăr, sarcofagul descoperit acum trei ani de meritosul şi zelosul Secretar al Comisiunii centrale a Monumentelor Istorice, d-l Virgiliu Drăghiceanu, în lăuntrul acestei biserici (îndărătul primei coloane, din dreapta, dinspre Apus), cuprinde, după toate indiciile — coroana de pe cap a mortului, valoarea podoabelor găsite asupră-i şi felul îmbrăcămintei păstrate încă — negreşit mormântul unui Domn şi anume — după constatările specialiştilor cu privire la caracterul costumului şi la technica ornamentelor — al unui Domn din sec. al XIV-lea [4]).

Dar, dintre Domnii Ţării-Româneşti din acest secol — Basa-

1) Doc. din 1714 Aprilie 20 dela Ştefan Cantacuzino, în care se spune despre ctitorii Basarab şi Nicolae Alexandru: ce le sunt trupurile lor îngropate în această sfântă mânăstire (dela Câmpulung). Ap. C. Kogălniceanu, o. c., 726.

2) „Alexandru-Vodă carele zic să fi fost de felul lui Câmpulungean" (Cronica lui Constantin Căpitanul, ed. cit., 6).

3) Inscripţia cunoscută şi publicată în mai multe părţi. Cf. N. Iorga, Inscripţii din Bisericile României I, 132-3. O reproducere fotografică a dat St Nicolaescu în Rev. p. ist., arh. şi fil. pe 1910 (XI), 107.

4) Cf. Gh. I. Brătianu, Les fouilles de Curtea-de-Argeş, în Révue archéologique pe 1921 (Aprilie-Iunie) şi Piatra de mormânt a lui „Negru-Vodă", în Revista istorică pe 1920, 221-26.

rab, Alexandru, Vladislav, Radul, Dan şi Mircea — numai mormintele a doi: al lui Alexandru Basarab († 16 Noemvre 1364) şi al lui Mircea-cel-Bătrân († 31 Ianuarie 1418), ne sunt cunoscute. Şi anume: mormântul celui dintâiu la Câmpulung, unde piatra lui sepulcrală se păstrează şi azi acolo, în biserica fostei mânastiri domneşti pe care Mateiu Basarab o rezidi din temelie (la 1636), în locul bisericii de mir, de mai înainte (surpată la 1628), iar al celui din urmă la Cozia, unde piatra lui mormântală se poate vedea şi acum în biserică, fără însă ca pe dânsa să se mai poată desluşi vre-o literă măcar din inscripţia săpată când-va deasupra [1]). Despre nici unul din ceilalţi Domni ai secolului al XIV-lea — Basarab, Vladislav, Radul şi Dan — nu ştim, cu aceeaş certitudine, unde sunt îngropaţi. Al cărui din ei poate fi deci mormântul dela Argeş?

La început s'a crezut — şi cu drept cuvânt — că mormântul acesta trebuie să fie al lui Basarab-cel-Bătrân, în timpul domniei căruia s'a construit, cum s'a văzut, biserica [2]). Dar descoperirea ulterioară a grafitului (inscripţiune impresată cu un stylus pe tencuială încă proaspătă) de care am pomenit, grafit care dă anul morţii lui Basarab, a pus în dubiu pe cercetători. Căci la această dată (6860=1351/2), Basarab-Vodă, născut cel mai târziu către sfârşitul sec. al XIII-lea, nu mai putea fi bărbatul viguros, relativ încă tânăr, ce se arăta a fi fost, după şuviţele de păr conservate încă în mormânt, Domnul îngropat în sarcofagul dela Argeş. Ş dubiul s'a prefăcut în certitudine, când, descifrându-se grafitul în chestiune în întregime, s'a constatat că Basarab-Vodă a murit, nu la Argeş, cum se presupunea, ci la Câmpulung, unde, desigur, a şi fost îngropat, cum se atestă şi prin documentul mai înainte menţionat [3]).

Ce priveşte pe Vladislav sau Vlaicu, fiul lui Alexandru Basarab, persist, până la o contra-dovadă hotărîtoare, a crede că el trebue să fie înmormântat la ctitoria sa dela Tismeana, cum arată tradiţia monastică a acestui sfânt lăcaş, înregistrată de Ştefan Iero-

1) Gr. G. Tocilescu, Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri şi biserici, în Analele Acad. Rom., VIII (Bucureşti 1887), 25-6. Desemnul mormântului la P. Antonescu, Mănăstirea Cozia, Bucureşti 1905.

2) Cf. N. Iorga, Revista istorică, pe 1920, 179. Asemenea foiletoanele autorului acestor rânduri în „Infrăţirea" din Cluj pe 1920, şi anume: n-rul 42— Mormântul lui Basarab-Vodă cel Bătrân şi n-rul 47—Anul morţii lui Basarab-Voivod.

3) Pagina precedentă, nota 1.

monachul (după un ms. dela 1763) în „Viaţa prea Sfinţitului Părintelui nostru Nicodim“ [1]) şi cum pare a reieşi şi din relaţiunea — ce e dreptul cam vagă — din broşura lui Sébastien Rhéal: La Roumanie renaissante (Paris 1850), descoperită şi relevată anul trecut de d-l N. Iorga, broşură în care se aminteşte de existenţa în biserica m-rii Tismeana, înainte de refacerea din vremea lui Ştirbei, a unei pietre funerare, cu inscripţie şi ornamente în flori de crin, pusă pe mormântul unui Domn din neamul Basarabilor, Domn pe care d-l N. Iorga îl socoate a fi Vladislav-Vodă [2]).

Dar cu această eliminare ajungem la Radul, fratele şi urmaşul lui Vladislav. Şi totul concură, cum vom vedea îndată, în a ne arăta că mormântul ce ne preocupă este al acestuia. Căci de fiul său Dan, ultimul din Domnii sec. al XIV-lea, despre care nu ştim unde este îngropat, nu poate fi vorba, neexistând nici un indiciu, dar absolut nici unul, care să ne permită a-i atribui lui mormântul din sarcofag. Iar, dacă, cu toate acestea, ar fi să i se caute şi acestui brav Voivod, cuceritor al Severinului şi al Silistrei, mormânt în biserica domnească dela Argeş, atunci, ca unul care a căzut, cum se crede, pe câmpul de luptă, în războiu cu Sişman, ţarul Bulgarilor, pela 1386, e mai firesc de presupus că, negăsindu-i-se trupul sau neputându-i-se aduce, pentru el a fost pregătit mormântul închipuit (un aşa zis cenotaf) aflat în faţa altarului [3]).

Reiese dar, din cele mai sus arătate şi documentate, că mormântul, din sec. al XIV-lea, descoperit în biserica domnească din Curtea-de-Argeş, nu poate fi decât al succesorului lui Vladislav şi predecesorului lui Dan, al acelui Radul-Vodă arătat de tradiţie ca ctitor al bisericii şi al curţii domneşti şi înfăţişat, ca atare, în icoana de hram a sfântului lăcaş [4]). Intr'adevăr, frapanta asemănare între culoarea părului şi forma costumului Domnului zugrăvit în această icoană ca ctitor şi culoarea părului, aşa cum s'a păstrat, şi forma costumulni, aşa cum s'a putut reconstituì, ale Domnului înmormântat în sarcofag [5]), e dovadă că avem a face

1) D-l C. Kogălniceanu (art. citat din Convorbiri) crede că mormântul principal dela Curtea-de-Argeş e a lui Vladislav.

2) Mormântul lui Vladislav-Vodă, Revista Istorică, pe 1922, 125-7.

3) A Savela, Descoperirile istorice dela Curtea-de-Argeş, Bucureşti 1921.

4) Efigia reprodusă la D. Onciul, In chestiunea bisericii domneşti din Curtea-de-Argeş, 13 şi la Tafrali, l. c.

5) Asemănarea a relevat-o şi susţinut-o d-l Gh. I. Brătianu. Cf. articolele sale menţionate la pag. 301 nota 4.

cu una şi aceiaş persoană: că Domnul din mormânt e însuşi ctitorul din icoană.

De altfel tradiţia locală, transmisă din generaţie în generaţie, arată ca mormânt al ctitorului tocmai locul din biserică unde s'a descoperit mormântul cu sarcofag, pe care loc, în fiecare an, la ziua Sf. Niculae, se făceà, din moşi-strămoşi, slujba îndătinată a hramului — „pe mormântul ctitorului", spune un bătrân enoriaş [1]) — iar că ctitorul acesta e Radul-Vodă, fiul lui Alexandru Basarab, ne atestă : 1) pomelnicul cel vechiu al bisericii care numeşte ca fondator al sfântului lăcaş pe Radul-Vodă cu doamna lui Ana [2]), 2) relieful, statul de piatră, aşezat odinioară desupra mormântului nostru şi care a fost considerat, în toate timpurile, ca reprezentând pe Radul-Vodă, zis, în urmă, şi vom vedea cum, şi Negru [3]), 3) tradiţia orală şi scrisă, care atribue zidirea curţilor, caselor domneşti şi bisericii dela Argeş lui Radul-Vodă [4]).

III.

Radul-Vodă dela Argeş nu s'a putut substituì, pe cale populară, lui Negru-Vodă dela Câmpulung.— Substituirea s'a făcut pe cale literară, abia în sec. al XVII-lea, înregistrată fiind, mai întâiu, în documentele, inscripţiile şi legendele portretelor murale dela m-rea domnească din Câmpulung, pe vremea lui Mateiu Basarab. — Elementele tradiţiei literare, aşa cum ni s'a păstrat ea în cronică. — Tradiţia în literatura noastră istorică din sec. al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea. — Inrâurirea ei asupra tradiţiei populare.

Cu constituirea Curţii domneşti dela Argeş şi transferarea capitalei de la Câmpulung, sub Radul, acesta a trebuit să intre în conştiinţa poporului ca un Domn sub care s'a înfăptuit o însemnată operă pentru aşezarea şi organizarea ţării. Şi, negreşit că, pe măsură ce vremea se scurgeà şi amintirea rolului din început al Câmpulungului, ca trecătoare reşedinţă domnească, şi a întemeietorului stăpânirii unitare a ţării, a lui Basarab-Vodă, se pierdeà, pe aceeaş măsură importanţa Argeşului şi a Voivodului ce făcuse marile fondaţiuni domneşti de aici, a lui Radul-Vodă, creşteà. Cu toate acestea, în conştiinţa şi amintirea poporului, veacuri dearândul, personalitatea acestuia nu s'a putut confundà, necum substituì, aceleia a întemeietorului ţării, a lui Negru-Vodă. Căci, până la

[1]) V. Drăghiceanu, în Ilustraţia pe 1921, n-rul 4.
[2]) Idem, în Revista istorică pe 1920, 179.
[3]) Gh. I. Brătianu, Piatra de mormânt a lui „Negru Vodă", în Revista istorică pe 1920, 221-6.
[4]) Tradiţia, în cronicile citate la p. 298, nota 3.

sfârşitul sec. al XVII-lea, fondatorul tradiţional al Ţării-Româneşti nu e numit niciodată, în izvoarele care înregistrează tradiţia în forma sa populară, despre originile Principatelor, decât Negru-Vodă: în doc. lui Alexandru-Vodă dela 1569 şi 1576 [1]), la Luccari, [2]), în doc. lui Constantin Şerban Basarab din 1655 şi 1656 [3]), la Gavriil Thomasi [4]), la Paul de Alep [5]), la Miron Costin [6]), la Marsigli [7]), la Del Chiaro [8]).

Substituirea aceasta s'a îndeplinit exclusiv pe cale literară, fără nici un amestec al poporului şi nu s'a făcut, cum firesc ar fi fost, la Argeş, unde amintirea ctitorului marilor fondaţii domneşti de acolo, a lui Radul-Vodă, a trebuit să fie mereu vie, intrând, poate, chiar în domeniul legendelor, ci la Câmpulung şi abia în sec. al XVII-lea, în epoca lui Mateiu Basarab. Căci, acì şi atunci, tradiţia populară a fost modificată mai întâiu: prin încercarea contimporanilor de a identificà, istoriceşte, pe Negru-Vodă Câmpulungeanul cu Radul-Vodă Argeşeanul. Faptul l-a explicat foarte bine d-l N. Iorga [9]), şi anume: după reclădirea bisericii dela Câmpulung, orăşenii cerură Domnului, noului ctitor Mateiu-Vodă, confirmarea vechilor privilegii pe cari le aveau dela Voviozii anteriori [10]). Şi, cum între documentele prezentate atunci spre reîntărire era unul şi dela Radul-Vodă, cu data, foarte probabil, stricată prin vechime, aşa că nu se mai putea ceti din ea decât miile şi sutele anului

1) Text şi traduceri la Al. Ştefulescu, Mănăstirea Tismana, Bucureşti 1909, 261-3 şi 269-71, iar facsimile la B. P. Hasdeu, Negru-Vodă, apendice.

2) Copioso ristretto degli annali di Rausa, Venezia 1605, 49.

3) Archiva soc. şt. şi lit. din Iaşi, XIV, 179-81 şi, pentru interpretare, Alex. Lapedatu, Marghita Doamna Negrului-Voivod, în Un mănunchiu de cercetări istorice, Bucureşti 1915, 6 sqq.

4) Vicar apostolic; raport din 1660, în Acta Bulgariae ecclesiastica, Agram 1887, 269.

5) Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia, trad. Em. Cioranu, Bucureşti 1900, 148.

6) De Neamul Moldovenilor, ed, C. Giurescu, Bucureşti 1914, 52—4.— Cronica ţării Moldovei şi Munteniei, ed. I. Bogdan, în Cronice inedate, Bucureşti 1895, 186 şi Poemul polon despre poporul Moldovei şi al Ţării-Româneşti, ed. Hasdeu, în Arhiva istorică a României, I, 176—8.

7) Scrisorile sale istorice către Constantin Cantacuzino Stolnicul din 1694, la N. Iorga, Operele lui Constantin Cantacuzino, 42—4.

8) Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, ed. N. Iorga, 140.

9) Inscripţii din Bisericile României, I, 130—2.

10) Publicate în Magazinul istoric pentru Dacia, V, 336—47 şi comentate la

în care fusese dat: 6800 (= 1292) [1]), acei cari cercetară aceste documente în vederea reconfirmării privilegiilor ce cuprindeau, socotiră — ca şi Câmpulungenii, de bună seamă — că hrisovul de care e vorba, ca cel mai vechiu, trebue să fie dela fondatorul însuşi, după tradiţie, al ţării. Astfel se ajunse la identificarea Domnului ce dăduse hrisovul, al lui Radul-Vodă, care nu era altul decât ctitorul dela Argeş, cu legendarul Negru-Vodă, făcându-se din două persoane, istoriceşte cum am văzut deosebite, una singură — Radul-Negru [2]), căruia i s'a atribuit, fireşte, descălecatul din Amlaş şi Făgăraş, prin care s'ar fi întemeiat Ţara-Românească, descălecat inventat după analogia descălecatului Moldovei din Maramureş, mai de mult — căci îl găsim înregistrat, sub o formă, e drept, mai puţin precisată, la Luccari (1595) [3]) şi la Paul de Alep (1656) [4]), spre a se explica titlul pe care-l purtau Domnii noştri în documentele sec. al XIV-lea şi al XV-lea şi fixat — descălecatul — în timp, după documentele câmpulungene, la 1290.

La fel a trebuit să se petreacă lucrul cu inscripţiile puse, în acelaş timp, la biserica fostei m-ri din Câmpulung [5]). Căci, paralel cu tradiţia naţională, cea veche, care atribuia zidirea sfântului lăcaş, întemeietorului ţării, lui Negru-Vodă, exista, desigur, atunci, printre târgoveţii întâiei capitale a ţării, o alta mai nouă, alcătuită pe baza identificării mai sus arătate şi care considera de ctitor al bisericii pe recentul Radul-Negru al privilegiilor orăşeneşti. Pe temeiul acestei nouă tradiţii, locale, specific câmpulungene, vor fi alcătuit inscripţiile ce ne preocupă ispravnicii cari au supraveghiat reconstrucţia lui Mateiu Basarab. Căci ei n'au putut avea înainte, pentru aceasta, cum crede şi d-l N. Iorga, vre-o inscripţie mai veche, eventual pisania dela început, pentru că, în acest caz, nouăle inscripţii ar avea date ceva mai concrete, mai precise, asupra batrânilor ctitori, decât cuprind ele [6]). Ce priveşte anul 1215 (=6723) din inscripţii, în discordanţă cu cel din documente, foarte probabil el e luat, cum am presupus mai sus, din o dată autentică, adică

A. D. Xenopol, Istoria Românilor din Dacia Traiană, ed. a 2-a, III, 32 sqq.

1) Ibidem, 33
2) Ibidem, 36—7
3) Op. cit., l. c.
4) Trad. cit., l. c.
5) La N. Iorga, Inscripţii din Bisericile României, I, 126 sqq.
6) Idem, ibidem, 131

în conformitate cu realitatea istorică: 1315 (= 6823), dar nedescifrată exact din cauza defectuozităţii ce va fi prezentat cifra însemnând sutele anului în chestiune [1]).

Sub influenţa, în fine, a aceleeaş tradiţii locale, a trebuit să se producă şi schimbarea legendelor nouălor portrete ale vechilor ctitori, zugrăvite, de bună seamă, după chipul celor existente odinioară în biserica surpată la 1628 şi cari portrete înfăţişau, neîndoios, pe ctitori: pe descălecătorul domniei la Câmpulung, adică pe Basarab-Vodă, şi pe urmaşul său, Alexandru. Astfel, cel dintâiu, «marele Basarab» din inscripţia mormântală a fiului său şi «Negru-Voivod-Basarab» din doc. dela 1351/2 a devenit: «marele Radu-Negru-Voivod, întâiul dela descălecarea Domn al Ţării-Româneşti» iar al doilea a rămas tot aşa cum era: «Nicolae Alexandru Voivod» la care cineva, mai târziu, crezând că era vorba de Alexandru Vodă-Iliaş, Domnul sub care s'a surpat biserica, a adăogat şi numele acestuia: Iliaş [2]).

Modificarea legendelor s'a făcut deci, la portrete, în acelaş sens ca şi la documente şi inscripţii, sens de natură a aduce tradiţiei populare însemnate adăogiri şi intervertiri, când această tradiţie a fost înregistrată, către sfârşitul sec. al XVII-lea, în cronice. Căci numai atunci, într'adevăr, când s'a întocmit cel dintâiu corp unitar al istoriei Ţării-Româneşti, aşa numită Cronica anonimă, atribuită de d-l N. Iorga scriitorului cantacuzinesc Stoica Ludescu, s'a putut înregistra în această cronică tradiţia despre originile Principatului muntean în forma sa alterată deja — cum am văzut — prin influenţe literare: întâiu, prin identificarea lui Negru-Vodă cu Radul-Vodă, al doilea prin inventarea unui des c lecat de peste munţi şi al treilea prin fixarea acestui descălecat, în timp, la 1290. La aceste elemente s'au adaus, ulterior, cele pe cari le mai găsim înregistrate în cronică, şi anume: trecerea acţiunii principale a fondatorului, pentru aşezarea şi organizarea

1) Mai sus, p. 293.

2) Cf. D. Onciul, Originile, 185 — Foarte interesantă descrierea celui dintâiu portret la Fotino (op. cit., II, 4): «In această biserică (din Câmpulung) se află portretul său (al lui «Radu-Vodă Negrul»), înfăţişându-l cu diademă pe cap, cu vestminte cusute cu fir până la picioare, cu nasturi la piept, cu brâu aurit, purtând pe deasupra un vestmânt blănit pe din lăuntru şi pe margini împrejur cu blană neagră, cu statul înalt, *cu faţa smeadă,* cu barbă şi purtând în mână miniatura bisericii».

ţării, dela Câmpulung la Argeş [1]), spre a explica existenţa însemnatelor clădiri domneşti de aci şi admiterea unei imigraţiuni de populaţie, naţională şi străină («Români, Păpistaşi şi Saşi»), odată cu venirea lui Radul Negru de peste munţi, pentru explicarea fiinţei însemnatelor comunităţi catolice săseşti, pe acea vreme, tocmai în vechile oraşe de reşedinţă ale ţării [2]). Iată deci cum când şi din ce anume elemente s'a alcătuit, pe vechiul fond al tradiţiei populare, noua tradiţie literară, a întemeierii Ţării-Româneşti, făcându-se, dintr'un lucru destul de simplu şi uşor de explicat unul complicat şi greu de înţeles.

După cronicari veniră la rând cărturarii, în frunte cu Stolnicul Constantin Cantacuzino († 1716), cari încurcară, ca să zic aşa, şi mai mult problema, căutând să aducă nouă dovezi, din documente şi inscripţii, pentru identificarea, săvârşită deja, a fondatorului tradiţional al Principatului cu Radul-Vodă dela Argeş şi să pună în discuţie critică data descălecatului din cronică faţă cu ele ce reieşiau din documente şi inscripţii. Dovada cea mai bună în această privinţă o găsim în Cronologia sa tabelară [3]) şi, mai ales, în scrisorile adresate de Marsigli lui Cantacuzino şi în răspunsurile acestuia la întrebările eruditului general italian. Intr'adevăr, Marsigli, care fusese în ţară şi-şi adunase materialul istoric, arheologic şi geografic de aci, direct, prin cercetări proprii, pune, ca fondator al ţării, pe Negru-Vodă, aşa cum arătă — şi pe atunci — tradiţia naţională, populară. Constantin Stolnicul îl corectează însă, adăogând înaintea acestui nume pe acela de Radul şi făcând deci, după cronică, un Radul-Negru Vodă [4]). Totuşi amintind de cetatea de lângă Dâmboviţa, înălţată, după tradiţie, de acelaş fondator al ţării, Cantacuzino ţine să spună că, la popor, ea nu are alt nume de cât acel de „Cetatea Negrului-Vodă" [5]) fără ca această constatare să-l fi adus a sesiza deosebirea dintre literarul Radul-Negru al cronicelor şi tradiţionalul Negru-Vodă al poporului.

Dela cronicari şi cărturari, Radul-Negru trecu, cu toate elementele adaose şi modificările întroduse, în literatura istorică a sec. al XVIII-lea şi a celui al XIX-lea, prin scrierile Banului Mihai

1) Mai jos, pp. 310—11.
2) Mai sus, p. 299.
3) Op. cit., 19.
4) Ibidem, 42 şi 50.
5) Mai jos, p. 310 nota.

Cantacuzino († după 1780): Cronologia critică, întocmită pe baza Cronologiei tabelare a învăţatului său strămoş, Constantin Stolnicul, şi Istoria Ţării-Româneşti, alcătuită, aceasta din urmă, pe baza unei scrieri istorice-statistice a Banului Mihail [1]). Căci cea dintâiu a fost izvorul principal, critic, aşa numitul Anonim românesc (Anonymus valachicus) al lui Samuil Micu-Clain şi Gheorghe Şincai şi, prin aceştia, al lui Engel şi al tuturor celor ce au utilizat, în scrierile lor, opera acestui distins istoric al Ţărilor Române, în frunte cu Mihail Kogălniceanu [2]). Iar cea din urmă, tipărită în greceşte, la Viena, în 1806, de fraţii Tunusli, a servit lui Fotino şi, prin el, ca şi prin cei mai înainte arătaţi, tuturor istoricilor din prima jumătate a veacului trecut. Astfel s'a întrodus în literatura noastră istorică, anterioară epocei critice a istoriografiei naţionale, tradiţia în forma sa augmentată şi modificată sub influenţa cărturarilor şi scriitorilor, cu toate că în popor această tradiţie continua a se menţine încă în forma sa străveche, nealterată şi neadaosă, cu Negru-Vodă întemeietor al ţării şi luptător împotriva Tătarilor, descălecător la Câmpulung şi fondator al bisericii domneşti de acolo, dar năbuşită cu totul de cea literară. Dovadă că se găseşte înregistrată la Del Chiaro, Marsigli, Ştefan Ieromonahul, Bonaventura Andreini şi Philippide [3]).

---

1) N. Iorga, Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea, II, 129—30.

2) Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens. Berlin 1837.

3) Pentru Marsigli, Del Chiaro şi Andreini, op., cit., II. cc.—Pentru Daniil Philippide, Geografia României, în greceşte, Lipsca 1818, ap. N. Bănescu, în acest Anuar p. 194 iar pentru Ştefan Ieromonahul, Viaţa prea cuviosului Părintelui nostru Nicodim Sfinţitul, ed. Ios. Bobulescu, Bucureşti 1883,33. — In fine, Negru-Vodă şi nu Radul Negru e numele fondatorului Ţării-Româneşti în genealogia dela 1799 a familiei Monea din Veneţia (N. Densusianu, Monumente pentru istoria ţerii Făgăraşului, Bucureşti 1885, 104—6 şi I. Puşcariu, Fragmente istorice din ţara Făgăraşului, Sibiiu 1907, 10, iar, în facsimil, la acelaş, Ugrinus, —1291, discurs de recepţie la Academie, Bucureşti 1901, — la Filstich (Schediasma historicum de Valachorum historia, annalium Transilvanensium multis in punctis magistra et ministra, Jenae 1743, 18), — la Neofit Mitropolitul (Biserica ortodoxă română, II (1876), 636), — la Gebhardi (după Luccari, în Geschichte der mit Hungarn verbundenen Staaten: Bulgarien, Valachey, Moldau. Leipzig 1782, 280 sqq.) — şi la alţii.

De observat apoi că ruinele de cetăţi atribuite de popor fondatorului Ţării-Româneşti sunt numite ale lui ,Negru-Vodă (nu Radul-Negru). Aşa cetatea Negrului-Vodă dela Dâmboviţa, com. Budeni, jud, Muscel (Marele dicţionar geografic al României, V, 490): La Bongars (1585:) chateau Nigrovoda

Dar mai mult. Prin influenţă literară se alteră în timpul din urmă şi această tradiţie. Radul-Negru din manualele de şcoală şi din scrierile de popularizare pătrunse, cu întregul său cortegiu de invenţii cărturăreşti, şi în popor, substituindu-se, mai preste tot locul, secularului Negru-Vodă. De aci mulţimea variantelor tradiţiunii noastre, variante din cari, de n'am şti cum stau lucrurile, cum adecă s'au născut, cu greu ne-am putea descurca [1]). Intreaga tradiţie privitoare la Negru-Vodă şi la Doamna lui Marghita, cu toate amănuntele ei, fu transpusă dela Câmpulung la Argeş şi adaptată lui Radul-Vodă şi Doamnei sale Ana. Căci şi acesta, ca

(Hurmuzaki, Documente, XI, 191), — la Walther (1595) : arx Negrawoda (Tesaurul de monumente istorice, I, 31), — la Constantin Cantacuzino (Operele, ed. cit. 43: Cietate a Negrului Vodă), — în raportul călugărului catolic anonim despre starea Ţării-Româneşti în 1679-88 (Magazin istoric, V, 69: Citate di Negrol-Voda), — la Bauer (Memoires sur la Valachie, Francfort 1778, 180: cita di Negruli-Vodi), — la Domenico Sestini (1780): Tscetatie Niegrului-Vodi (în Arhiva soc. şt. şi lit. din Iaşi, IV, 580, după Viaggio curioso-scientifico-antiquario, Florenţa 1815, 29), — la Sulzer (op. cit., I, 332 şi partea istorică a operei sale, inedită, în copie, la Acad. Rom., I, 556), — la Engel (Geschichte der Moldau u. Walachey, 149, după Sulzer), — la Bălcescu (Românii sub Mihaiu-Vodă Viteazul, ed. A. Lapedatu, Bucureşti 1908, 98) şi la scriitorii moderni: I. Mihailescu (Ruinele cetăţii Negru Vodă, în Albina, 1907, 1255), — I. Puşcariu (Cetatea Neamţului dela Podul Dâmboviţei, în Analele Academiei Române, XXX, 1907-8, 111 sq.), — N. I. Apostolescu (Cetăţuile lui Negru-Vodă şi a lui Ţepeş, Bucureşti 1910 şi Acelaş, Pe valea Argeşului, in Rev. p. ist. arch. şi fil. pe 1911, 210 sq.), — A. Lapedatu (Două vechi cetăţi româneşti: Poenarii şi Dâmboviţa, în Bul. Com. Mon. Istorice pe 1910, 177 sq.), — Gabriel Dumitriu (Cetatea Negru Vodă) şi Smaranda Catzian (La Cetatea lui Negru Vodă), ambele în Anuarul S T. R. pe 1911, 19 sq. şi 27 sq., — V. Drăghiceanu (Cetatea şi schitul Negru-Vodă, în Bul. Com, Mon. Ist. pe 1912, 89 sq., unde se dau interesante relaţiuni şi vederi dela schitul cetăţii. — G. E. Müller (Burg Negru-Vodă im Törzburger Pass, în Korrespondenzblatt des V. f. S. L.-K, 1923, 48-51) şi C. Rădulescu-Codin, Legende, tradiţii şi amintiri istorice, ed. Acad. Rom., Bucureşti 1910). — Cetatea lui Negru-Vodă dela Colţii Brezii din ţara Oltului (I. Turcu, Escursiuni pe munţii ţării Bârsei şi ai Făgăraşului, Braşov 1896, 119-20 şi Şt. Greceanu, Eraldica română, Bucureşti 1900, XII şi planşa). — Cetatea Negrului-Vodă de pe dealul Gruiul, jud. Buzău, com. Şarâga (Marele dicţionar geografic, V, 490). In sfârşit. cea mai surprinzătoare, fiindcă se găseşte în regiunea Someşului: Cetatea Negru-Vodă, lângă Negrileşti, pe Valea Mare (I. Marţian, Urme din războaiele Dacilor cu Romanii, Cluj 1921, 24).

1) Cf. C. Rădulescu-Codin, op. cit., 49, 53, 55 şi, în deosebi, 112, Dicţionar geografic, III, 140-1.

şi Negru-Vodă, se luptă cu Tătarii şi face biserică, mare şi frumoasă, iar Doamna lui, fireşte şi ea catolică, — ca şi Marghita, — zideşte, pe când soţul ei era departe, în lupte cu păgânii, biserica catolică din apropriere, Sân-Nicoară din Argeş, fapt pentru care, persecutată, fu nevoită să fugă, să caute ocrotire la rudele sale dela Câmpulung, adaogă tradiţia, pentru ca în trecerea apei ce curge între cele două târguri, să se înnece în valurile Râului-Doamnei [1]). Precum deci Radul-Vodă se substitui lui Negru-Vodă, tot astfel soţia sa, Ana Doamna, se substitui soţiei acestuia, Marghitei Doamna. Şi aceasta nu numai la Argeş, ci şi în alte părţi — ca bună oară la schitul şi la Cetatea Negrului-Vodă dela Dâmboviţa [2]) şi chiar în Câmpulung, la biserica fostului cloaşter, atribuită, de unele variante alterate ale tradiţiei, Doamnei Ana a lui Radul-Negru [3]).

IV.

Tradiţia literară în studiile istoricilor contimporani: Radul-Negru al tradiţiei literare identificat cu Radul-Vodă dela sfârşitul sec. al XIV-lea. — Inventarea unui alt Radul-Negru anterior: construcţii istorice bazate pe tradiţia literară. — Elementele tradiţiei populare, singurele explicabile istoriceşte.

Când critica istorică modernă veni să lămurească chestiunea fundamentală pentru trecutul nostru, a originilor Principatelor Române, ea se găsi deci, în ce priveşte Ţara-Românească, înaintea unei tradiţii scrise, care, cel puţin de două veacuri, considera ca întemeietor al ţării, prin o descălecare de peste munţi, la 1290 după unii, la 1215 după alţii, pe Radul-Negru. Tradiţia aceasta era aşa de adânc înrădăcinată în istoriografia naţională că, continuând pe predecesorii lor, istoricii noştri — cu excepţia d-lui N. Iorga, care, în expunerile sale cu privire la formaţiunea politica a Ţării-Româneşti, a lăsat totdeauna la o parte tradiţia — o luara şi ei drept bază a cercetărilor şi studiilor lor, aşa cum se prezinta ea în cronice şi, după aceste, în scrierile istorice anterioare, fără a fi căutat să examineze, prealabil şi deaproape, modul cum

1) Cf. N. Gabrielescu, Ruina Sân-Nicoară din Curtea-de-Argeş, Bucureşti 1888, 3-4, Şt. Grecianu, Eraldica română, XV şi scrierile citate la nota precedentă.

2) Cf., mai sus, p. 291, n. 2.

3) Tunusli, op. cit., 13.

s'a alcătuit şi desvoltat, în cursul timpului, spre a deosebi elementele vechi, populare, de cele nouă, literare, eliminând, din interpretarea istorică, pe aceste din urmă şi menţinând numai pe cele dintâiu.

Plecând dela Radul-Negru al cronicelor şi scriitorilor n'a fost greu, evident, istoricilor contimporani să-l identifice cu Radul-Vodă al documentelor, ctitorul dela Argeş, fiu al lui Alexandru Basarab şi tată a lui Dan şi Mircea [1]). Dar, pentru a explica cum acest Domn, mai puţin vestit prin fapte de arme şi acţiuni politice decât oricare din semenii săi din sec. al XIV-lea, a putut fi, totuşi, considerat de tradiţia naţională ca întemeietor al ţării, ei s'au văzut nevoiţi să-l înfăţişeze ca pe un Voivod însemnat prin fondaţii bisericeşti şi prin împrejurarea că ar fi abandonat, de bună voie, posesiunile, pe care predecesorii săi le-au ţinut ca feude ale Coroanei ungare, în calitate de vasali ai ei, peste munţi — Amlaşul şi Făgăraşul, ca să câştige, în schimb, independenţa ţării sale faţă de Unguri, împrejurare prin care istoricii de care vorbim explicau, totodată, şi descălecatul din Transilvania.

Cum apoi acest Radul din ultimul pătrar al sec. al XIV-lea nu putea fi privit ca întemeietorul unui Stat ale cărui origini însăş tradiţia luată ca bază le punea la sfârşitul (1290) ori chiar la începutul (1215) secolului precedent, — Stat dovedit apoi, prin mărturii documentare, ca existent, în forma sa unitară, cu cel puţin o jumătate, iar în forma sa teritorial-voivodală, cu cel puţin un secol mai înainte, — istoricii noştri, interpretători ai tradiţiei, au trebuit: unii (Xenopol şi cei ce l-au urmat) să admită existenţa unui alt Radul, cu un secol mai înainte, la 1290, într'o vreme când izvoarele nu atestă şi nici măcar îngăduie existenţa unui asemenea Domn, alţii (Hasdeu şi cei ce l-au urmat) să pună pe acest Radul şi mai înainte, pe la 1230, iarăş fără bază istorică reală, admiţând, în urma lui, în şirul Domnilor, câţiva pe care trecutul nostru nu-i poate documenta, cu tot felul ingenios în care-i înfăţişează ademenitoarea construcţie a genialului autor; în sfârşit, alţii (Onciul şi cei ce l-au urmat) să considere pe Negru-Vodă ca o personificare poetică a domniei Asaneştilor la Nordul Dunării, în Ţara-Românească, la aşa numiţii, pe atunci, Negrii-Români, cu

1) B. P. Hasdeu, Istoria critică, ed. 2-a, Bucureşti, 1875 şi Negru-Vodă.— D. A. Xenopol, Istoria Românilor din Dacia-Traiană, ed. 2-a, III. — D. Onciul, Originile Principatelor Române.

argumente savant combinate și prezentate, din domeniul însă numai al hipotezelor istorice.

Cât de departe sunt aceste reconstituiri, clădite pe baza tradiției literare din cronice și scriitori, ale originilor Țării-Românești, de realitățile istorice, o vedem bine acum, când, lămuriți fiind asupra modului cum s'a alcătuit, în cursul timpului, această tradiție, — suntem în măsură să distingem vechile ei elemente populare, de cele mai nouă, ulterior adaose, literare, și când — cunoscând împrejurările în care s'a format domnia unitară a toată Țara-Românească din voivodatele și chinezatele anterior existente în cuprinsul ei — putem constata că cele dintâiu — elementele tradițiunii populare, — pot fi puse în deplină concordanță cu cele din urmă — împrejurările istorice, reale, ale constituirii Statului român muntean.

Intr'adevăr, cum am cercat să dovedesc la începutul acestei comunicări, nu este nici un element al vechei tradiții, în forma sa originară, populară, care să nu se poată explica istoricește: Negru-Vodă, întemeietor al țării, luptător împotriva Tătarilor, descălecător al capitalei la Câmpulung, ctitor al bisericii domnești de acolo și soț al Margaretei, fondatoare, la rândul ei, a bisericii catolice din aceeaș localitate, nu poate fi decât Domnul sub care s'a înfăptuit unitatea teritorială a țării și s'a obținut independența ei politică, sub care Tătarii au fost alungați din părțile de Răsărit de Olt și domnia întinsă, peste șesul muntean, până la Dunăre și Mare, sub care capitala țării a fost așezată la Câmpulung și biserica domnească de acolo construită. Ori acest Domn nu poate fi altul, cum am arătat-o, decât Basarab, marele Voivod din întâia jumătate a secolului al XIV-lea, soțul Marghitei, Doamna, care, spune tradiția mai departe, a zidit biserica catolică din Câmpulung și care stă la baza organizării cultului latin, papist, din Țara-Românească.

Aceste sunt, Domnilor colegi, constatările la care m'am oprit, ca rezultat al comunicării ce mi-am luat voie a vă face. Firește, nu am prezumția a socoti acest rezultat ca definitiv câștigat pentru chestiunea ce am tratat. Totuși, fie-mi îngăduit a crede, că el reprezintă un pas mai departe spre luminarea problemei originilor politice ale Țării-Românești, — obținut, nu prin complicarea

ci prin simplificarea, în analizare și interpretare, a elementelor acestei probleme, singura cale dealtminterea pe care se poate ajunge la capătul unei lucrări începute cu atâta ardoare și continuate cu atâta stăruință de câteva generații de merituoși cercetători și iluștri istorici.

UNGURAŞUL SUB PETRU RAREŞ

DE

VICTOR MOTOGNA.

Dl N. Iorga a arătat că Petru Rareş, vrednicul fiu al lui Ştefan-cel-Mare, a câştigat cu sabia în Ardeal o situaţie mai strălucită decât aceea pe care a avut-o mai târziu Mihaiu Viteazul.

„Aminteşte pe Craiul Janoş, dar la nevoie se şi lapădă de dânsul. Pretutindeni vorbeşte în numele său propriu. Ce cucereşte e pentru sine, şi în toate regiunile cedate cu diplomă el e stăpân de fapt, nu numai administrator. . . . Putem spune că, pe când acţiunea lui Mihaiu e personală şi accidentală, a lui Petru Rareş e urmarea politicei lui Ştefan-cel-Mare, care înaintând creştea. Şi putem adăugi că, pe când Mihaiu lucrează, de nevoie, cu mercenari străini, cari îl lăsară să cadă şi suferiră ca el să moară aşa cum a murit, Petru Rareş duce la biruinţă şi stăpânire numai Românimea Moldovei“ [1]).

La această caracterizare nimerită avem de adăogat — ceiace ni se pare de mai puţină importanţă — că adecă la biruinţele Domnului moldovean în Ardeal a contribuit în largă măsură şi populaţia românească din Valea Rodnei şi din ţinutul Ciceului. Petru Rareş a ştiut mai bine decât Mihaiu Viteazul să câştige ţărănimea română din Ardeal. Era intemeiată ingrijorarea diplomatului contimporan, care scria stăpânului său: „Et aliqui Valachi possident bonam regni partem, qui levi de causa, propter linguae societatem illi adhaererent.“[2]).

In lupta pentru tronul Ungariei, între Ferdinand de Habsburg şi Ioan Zápolya, alesul micei nobilimi maghiare, Petru Rareş a

1) N. Iorga, Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria, I, p. 143.

2) Idem, Geschichte des rumänischen Volkes, I, p. 373.

căutat cu privire ageră să ghicească, care din doi va fi invingătorul spre a i-se alătura. Căci răsplată bogată i-se făgăduia de-o parte şi de alta.

La începutul anului 1529, Zápolya a izbutit să-şi asigure ajutorul lui Soliman, zdrobitorul patriei sale la Mohács. Astfel partidul „naţional" maghiar s'a prefăcut în partid turcesc.

Petru Rareş vedea bine că de-acum şi el va trebui să ia pe faţă partea Craiului Janoş. Dar era cu mult mai isteţ diplomat, decât s'o facă aceasta numai de dragul ori de frica Sultanului şi să renunţe la planul de a-şi mări posesiunile în Ardeal, folosindu-se de împrejurările prielnice, ce se îmbiau.

Deşi se lăţise vestea că Soliman se pregăteşte să vină cu puteri mari în ajutorul lui Ioan, Rareş se preface că sprijineşte încă pe Ferdinand, năvăleşte în ţara Săcuilor, pe care o pustieşte în lung şi în lat, răsbunând cu o cale şi uciderea unor negustori moldoveni.

Bistriţenii, aprigi aderenţi ai regelui din neamul lor, nu cunoşteau intenţiile Voevodului şi de-aceia îl socoteau aliat. Fără teama unui atac dela spate, au trimis bani şi oaste Vicevoevodului Alexiu Bethlen, ca să smulgă cetatea Unguraşului din mâna oamenilor lui Zápolya. In contigentul armat al Bistriţenilor erau şi Români, arcaşi din Valea Rodnei[1]).

După tratative îndelungate, în Maiu 1529, s'a încheiat la Lipova între Craiul Ioan şi Petru Rareş un tratat de alianţă. Domnul Moldovei primeşte, în schimbul ajutorului impotriva lui Ferdinand, pe lângă Ciceu şi Cetatea-de-Baltă, moştenirea lui Ştefan-cel-Mare, încă şi Bistriţa cu cele 23 sate săseşti, districtul rodnean cu o numeroasă populaţie românească şi Cetatea Unguraşului.

Luptele purtate de Moldoveni, ajutaţi de Românii din Valea Rodnei, pentru supunerea Bistriţei sunt descrise amănunţit cu toate peripeţiile in articolul citat al Prof. Dr A. Berger.

Scopul acestor rânduri e de a aduce câteva date nouă privitor la stăpânirea Moldovenilor în cetatea Unguraşului.

*

Acest castel a fost clădit în timpuri, a căror amintire se pierde în negura trecutului. Ridicat pe o înălţime, aflătoare spre sud-est dela Dej, Unguraşul (Bálványosvár) a avut la început menirea să apere minele de sare dela Sasnireş şi Dej, precum şi locul de

---

1/ Dr. A. Berger, Das Verhältnis von Bistritz zu dem Moldauer Voivoden Peter Rareş. (Anuarul Liceului ev. din Bistriţa, 1911), p. 45.

încărcare al sării: portul Someşului, lângă Dej. Cea mai veche menţiune despre el o aflăm la 1269 [1]).

După mărturia izvoarelor, în veacul XIII şi XIV a fost proprietatea Voevozilor Ardealului, iar în veacul XV s'a perândat în mânile mai multor magnaţi. La începutul s. XVI îl vedem în posesiunea episcopilor de Oradia-Mare.

In Ianuarie 1529 era în mânile lui Ferdinand. Nicolae Gerendi episcop al Ardealului şi vistiernic regesc, i-a adus fortificaţiile în stare de apărare. La 20 Ianuarie provoacă pe Bistriţeni să trimită pe seama pedestrimei, care lucra acolo, vin şi un bou[2]).

Nu peste mult apăru subt zidurile fortăreţei o trupă a Craiului Ioan sub conducerea lui Martin Veres Farnos şi o asediă, dar fără rezultat.

Atunci păşi pe scenă Petru Rareş, ca să dea alt curs evenimentelor. Posesiunile din Ardeal, asigurate prin tratatul dela Lipova, trebuiau să fie luate cu arma dela Ferdinandişti. Contrarii lui cei mai hotărîţi erau Bistriţenii, cari îşi vedeau ameninţată autonomia, pe care au păstrat-o în cursul veacurilor cu jertfe mari.

In vara anului 1529, Voevodul nostru a trimis în Ardeal două armate. Una, subt conducerea Vornicului Grozav, a ajuns să câştige, în 22 Iunie, strălucita biruinţă dela Feldioara. Noi vom urmări operaţiile armatei nordice, care pe la Cârlibaba a trecut în Maramureş şi de-aici s'a coborît la Lăpuş. Aceasta grăbia spre Ciceu, pe care îl asediau Ferdinandiştii conduşi de Alexiu Bethlen.

Sasul Wolfgang din Săsarm, martor aproape ocular al evenimentelor, ne spune lucruri foarte interesante în cele două scrisori ale sale trimise Bistriţenilor [3]).

La 18 Iunie 1529 scrie acestora (prin Grigore Erdély):

„Vă putem scrie că, venind la noi Anton, nobil din Beclean, ne-a spus că, fiind însuşi azi în Reteag, a auzit dela judele şi juraţii acestui oraş, cele ce urmează :

Iată — ziseră ei — au sosit din Lăpuş doi Români, care ne-au adus vestea că azi dimineaţă au năvălit Moldovenii în Lăpuş şi'n ţinutul aceluia şi la Negrileşti. Pe oamenii noştri, pe Ioan Maan şi pe alţii, cari erau acolo în Lăpuş, i-au luat prizonieri pe toţi.

Lăpuşenii, deşi n'au văzut mai mulţi de 6-8 Moldoveni, s'au

---

[1]) Fejér, Codex Diplomaticus, IV, v. III, p. 358.

[2]) Docum. original în arhiva oraşului Bistriţa.

[3]) Hurmuzaki, XV, pp. 322 şi 323.

sculat alăturându-se la aceia şi acum grăbesc spre Ciceu, prădând pe cei ce pun mâna".

In ziua următoare trimite o nouă scrisoare, dând date mai precise despre forţele Moldovenilor. Ii conjură să grăbească, ca să ajungă subt Ciceu înaintea Moldovenilor : *„ne gentes Pertinencie eiusdem Castri ad eos trahere possent."*

Această mărturie preţioasă arată că Românii din ţinutul Ciceului s'au înrolat cu bucurie subt steagurile biruitoare ale Voevodului, care le aducea scăpare de subt jug străin, gloria şi strălucirea unei stăpâniri din neamul lor.

Dar de astă dată oştirea moldoveană era aprinsă şi de dorul răsbunării impotriva unui duşman, care călcase în picioare dreptul ginţilor, săvârşind o crimă josnică. Iată ce ne spune o mărturie contimporană [1]) :

„Au venit din Moldova doi supuşi fruntaşi ai Voevodului Unul dintre ei era pârcălabul de Ciceu (aceasta e una dintre cele 2 cetaţi din Ardeal, ale Moldoveanului). Aveau dela Domnul lor o însărcinare şi scrisori multe (de sigur proclamaţii), prin cari se vestia sosirea lui în Ardeal.

Prin acestea Voevodul indemna pe toţi să rămână credincioşi lui Ioan şi Turcilor, căci cei cari vor face altcum, vor fi despoiaţi de bunuri şi de viaţă. Pe când împrăştiau pretutindeni astfel de scrisori, trimit vorbă D-lui Vicevoevod Alexiu Bethlen şi lui Greg. Erdély, rugându-i să vină la un oraş al Voevodului, la o convorbire, căci au să se sfătuească asupra unor chestiuni importante. Ce să mai spun? Se întâlnesc şi, când (Bethlen şi Erdély) au aflat din gura Valachilor gândul rău al stăpânului lor faţă de Maiestatea-Voastră (Ferdinand), au omorît chiar acolo pe pârcălab care e totdeauna un supus de frunte al Voevodului".

Oastea moldovenească, condusă de Danciul şi Barboschi, a sosit la vreme subt zidurile Ciceului. Se pare că lucrul n'a ajuns la luptă : trupele bistriţene lăsând intăriri în Unguraş, au grăbit spre casă, căci cetatea era ameninţată de o oştire a Regelui Ioan..

Aceste evenimente au avut loc între 24 Iun. şi 15 Iulie 1529 [2])

La 31 Iulie vedem pe Rareş provocând pe Bistriţeni să-i predea Unguraşul. Mândra cetate săsească nici aici nu se putea gândi la o rezistenţă serioasă. Trebuia să-şi adune toate forţele

1) Veress, Fontes Rerum Transylvanicarum, IV, p. 192.
2) Hurmuzaki, XV, pp. 324—326.

între zidurile cetăţii refăcute grabnic în vederea primejdiei ce se apropia.

Astfel la 10 Septemvrie, Rareş putea scrie senatului bistriţan că Unguraşul e în mânile lui :... „et est în potestate dominii nostri“. Sunt puţine ştirile privitoare la Unguraş în timpul celor şapte ani, când pârcălabii moldoveni au poruncit între zidurile lui.

Până acum se cunoştea o scrisoare a lui Mateiu Vistiernicul („seu thesaurarius Graciosissimi Petri Waiwode de Moldova“) datată din Unguraş, la 24 Oct. 1530, în care invită pe Bistriţeni să trimită pe seama Domnului său la Rodna 30 care cu pâne şi vin.

În archiva oraşului Dej (No. 119) aflu un document original inedit, datat din 25 Ianuarie 1530, în care se aminţeşte ca pârcălab al Unguraşului „Rohath“.

Documentul are conţinutul următor :

„Stephanus Bathory de Somlyó, locumtenens Regie Maiestatis regni Transsylvanici. Egregio *Rohath*, castellano Castri Balvanyos, salutem et favorem.

Gravem querellam circumspecti, Petri Kolosvary jobagionis, Majestatis Regie domini nostri clementissimi accepimus non sine displicentia, qualiter vos preter omnem viam juris certos equos equatiales eiusdem ab eodem violenter rapi fecissetis potentie via mediante in prejudicium et dampnum eiusdem exponentis manifestum. Cum tamen nos sicuti ceteros regnicolas per eundem statum Transsylvanicum, ita et prefatum jobagionem Majestatis Regie in suis justis juribus per vos et alios quoslibet opprimi permitti nolentes, requirimus igitur vos et nichilominus vobis regia in persona firmiter committimus, quatenus agnitis presentibus nostris literis res annotati jobagionis Majestatis Regie plenarie absque ullo defectu eidem reddere et restitui facere habetis et teneamini. Nam alioquin eundem exponentem liberum permittimus ut locis rerum suarum per vos ereptarum liberam habeat arestandi (arestare ?) facultatem. Secus non facturi. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in civitate Kolosvariensi in festo conversionis Beati Pauli Ap. li. Anno domini millesimo quingentesimo tricesimo.“

(Pecetea în ceară roşie cu iniţialele: S. B.)

Pârcălabul Rohat face de sigur parte din neamul Rohateştilor, al căror strămoş, Toader Rohatu, cumpără în 1482, satul Cuhneşti numit mai târziu Rohoteşti [1]).

1) I. Bogdan, Documentele lui Ştefan-cel-Mare. I, p. 2C7.

Satul Rohaţii e pomenit şi în documentul Vasluiului din 15 Oct. 1491[1]).

Familia e bine cunoscută, şi în veacul XVII [2]).

Cetatea Unguraşului avea, ca şi Ciceul, un dominiu întins, constătător în cea mai mare parte din sate româneşti.

Cunoaştem numărul şi numele acelor sate, cari ii aparţineau la sfârşitul veacului al XV. Erau următoarele [3]):

Satul Unguraş, Mintiul Gherlei, Sasnireş, Gherla, Benediug, Fizeş, Ciaba, Boda(?) Ţop, Batin, Cutca, Oşorheiu, Nicula, Viţa, Sânmărtin, Chiraleş, Sânjacob, Sâmbou, Chintelnic, Arcalia, Şomfalău, Săreţel, Cămăraşul, Petrihaza, Salatiu, Ţentea, Bozcut, Bozieş, Măhal, Sântioana, Ruşi, Arpaşteu, Sâmbotelic şi Cheţiu.

După asediul îndelungat, dar fără rezultat al Bistriţii, Petru Rareş a încheiat pace cu cetatea în Iulie 1530. Bistriţa a recunoscut supremaţia Voevodului şi s'a obligat să-i plătească tribut anual. In schimb şi-a păstrat autonomia.

Petru Rareş era acum în culmea puterii, dar nu peste mult a început coborîşul.

Răsboiul nesocotit cu Polonia pentru Pocuţia a dus la înfrângerea dela Obertyn.

Faţă cu pretenţiile tot mai exagerate ale Turcilor privitor la mărirea birului, Rareş a început să caute scăpare în apropierea către politica creştină reprezintată prin Ferdinand Habsburgul. Ca să-şi dovedească alipirea faţă de cauza creştină, în 1534 a ajutat la uciderea lui Gritti şi prin aceasta a devenit pe faţă duşman al puternicului Soliman.

Atunci în sfârşit a fost silit să-şi dea planurile pe faţă. A încheiat alianţă cu Ferdinand, care în 10 Martie 1535 i-a confirmat prin o diplomă stăpânirea asupra Clceului, Cetăţii de Baltă, Bistriţii şi *Unguraşului.*

Dar abia a trecut anul şi aceasta i-a fost smulsă de fostul său aliat.

La începutul anului 1536 au început să se arate roadele politicei celei nouă. Situaţia externă a Moldovei era acum foarte rea.

Ferdinand nu-şi putea apăra în Ardeal posesiunile proprii, ne cum să poată trimite ajutor lui Rareş, când a sosit primejdia.

---

1) I. Bogdan, o. c., p. 178.

2) Iorga, Studii şi Documente, VI, pp. 143-144 (citat la I. Bogdan).

3) Szolnok-Doboka vármegye monographiája, II, p. 111.

Regele Ioan, crezându-se deslegat de orice obligament faţă de binefăcătorul său de odinioară, ocupă Unguraşul.

Izvoarele cunoscute ne spun că cetatea a fost cuprinsă : „arte et dolo." O ştire păstrată în protocolul Comitatului Solnocul interior ne dă şi unele amănunte [1]).

„În Dumineca Letare a anului 1537, Barnabas Nagy din Sântioana şi Ladislau Dul din Dobric predau lui Ştefan Mailat, Voevodul Ardealului, cetatea Unguraşului, în care au pătruns abia cu un an mai înainte, pentru păstrarea patriei, cu preţul unor primejdii mari. Şi fiindcă ei n'au putut-o elibera definitiv din mânile Românilor, decât cu multe daruri şi ameninţări şi aşa o ţin şi acum în mânile lor, de-aceia o predau lui Mailat pe lângă restituirea cheltuielelor avute, în suma de 6000 fl."

Peste doi ani Petru Rareş şi-a pierdut tronul. E cunoscută soarta tragică şi plină de peripeţii a viteazului Domn dela detronare (1538) până la recâştigarea domniei (1541).

Într'a două domnie a încercat din răsputeri să-şi recâştige posesiunile din Ardeal. Dar Ciceul în 1544 — dupăcum se ştie — a fost dărâmat din porunca reginei Izabela, iar lui Rareş i-s'a dat numai ţinutul[2]).

Ce s'a întâmplat cu Unguraşul?

În documentele timpului ne întâlnim de mai multe ori cu două numiri : Bálványos şi Uj Bálványos, ceia ce a dat naştere la confuzie, căci s'a crezut că în ambele cazuri e vorba de Unguraş. Dl Iorga ne-a pus pe calea cea adevarată, când se întreabă într'un loc că oare Uj Bálványos nu cumva e Gherla?[3]).

Răspunsul e afirmativ, după cum vom dovedi mai la vale.

În anul 1540 Martinuzzi a terminat clădirea cetăţii Gherla, care s'a numit „Nova arx de Balvanyos", adecă Unguraşul nou... faţă de Unguraşul vechiu : simplu Balvanyos.

Aserţiunea noastră se intemeiază pe următoarele dovezi :

Într'un act din 12 Februrie 1541 cetim : „prefectos castrorum Balvanyos utriusque" şi „utraque Balvanyos[4])".

Paul Bank, pomenit de câteva ori in evenimentele din Ardeal,

---

[1]) Ibidem, II, p. 108.

[2]) N. Iorga Doc. Bistriţii, I, p. XLI. Vezi şi „Székely Kronika" în Történelmi Tár, 1880, p. 638.

[3]) N. Iorga, Doc. Bistriţii, I, nota 139.

[4]) Erdély országgyülési emlékek, I, pp. 64-65

in cea de a doua domnie a lui Petru Rareş, a fost castelan de Gherla, nu de Unguraş.

Intr'un document din 14 Iunie 1541 se zice; „Egregio Paulo Bank provisori et castellano Nove arcis de Balvanyos“ [1]) dar, aceluiaşi i-se zice intr' un act datat cu şase zìle mai inainte: Paulo Bank castellano similiter de Wywár [2]).

Aceste date ne arată că castelul ridicat de Călugărul Gheorghe Martinuzzi lângă străvechia aşezare românească a Gherlei (unde se văd şi urmele unui castru roman), s'a numit la început Balvanyos-ujvár ori numai simplu = Ujvár, adică „Cetatea nouă“. Mai târziu i s'a pus alt atribut, formându-se numirea actuală; Szamosujvár = Cetate nouă de lângă Someş. Românii ca şi pentru Unguraş au păstrat numirea, rămasă din timpuri imemoriale de: *Gherla.*

Unguraşul şi-a pierdut importanţa în momentul, când s'a ridicat castelul cel nou lângă Gherla. Nu este exclus că Martinuzzi a început să-l dărâme folosind materialul la clădirea „noului Unguraş“.

In anul 1553 dominiul Unguraşului, cu toate satele aparţinătoare, a fost anectat la cetatea Gherla [3]).

Satul care se află spre vest dela colina pe care se ridica mândra cetate de odinioară a lui Petru Rareş, e numit până azi de către Români; „Unguraş“, iar decătre Maghiari; *„Bálványos váralja“.*

---

1) Történeti lapok, II, p. 1252

2) Erdélyi orsz. emlékek, I, p. 68.

3) Szolnok—Doboka vm. monográphiája, II, p. 109, nota 4.

CATEVA INFORMAŢIUNI ŞI CONSIDERAŢIUNI
ASUPRA
TINEREŢEI LUI AVRAM IANCU*)

DE

NIC. BUTA.

Cum se explică lipsa de informaţii cu privire la această perioadă?

Informaţiunile ce ne stau la îndemână despre anii de copilărie ai lui Avram Iancu şi privitoare la acea perioadă din viaţa lui, care — prin frământările şi peripeţiile ei a creat omul faptelor din 1848 — sunt foarte puţine şi răsleţe. Putem spune că aproape nu există şi credem că n'avem nici decum dreptul să ne mirăm de aceasta. Iancu, ca orice tânăr ridicat vre-odată din pătura ţărănească la acel grad al sforţărilor omeneşti, care singure ne fac să ne întoarcem privirile spre dânsul, avea toate calităţile care sunt în strânsă legătură cu originea sa umilă, în deosebi după concepţia curentă pe acele vremi, când nu tot omul era «om». In zadar vom căuta deci date autobiografice la dânsul sau însemnări familiare — căci oamenii mari nu se formează gândindu-se vecinic la dânşii, ci studiind mai vârtos pe alţii. Se va zice poate: dar prietenii săi de şcoală şi tovarăşii săi de luptă? Ei bine, vor fi fost ei destul de binevoitori pentru dânsul, dar să răspundem la aceasta printr'o altă întrebare: Cine a bănuit *măcar că* Iancu va săvârşi în viaţă ceeace a săvârşit?

Amicii lui de şcoală l-au preţuit, desigur, într'o mare măsură. Dar pentru a te impune în sânul unor colegi de şcoală se cere nu numai un suflet bogat şi variat, ci şi îndrăzneala de a-ţi comunica ideile şi sentimentele tale aşa,... ca să convingi. Şi Iancu

*) Capitol din monografia istorică «Avram Iancu şi epoca sa», pregătită în Seminarul de Istorie nouă a Românilor de sub direcţia d-lui prof. I. Lupaş.

n'a fost creat pentru vorbă. El a fost creat pentru faptă [1]). Sunt în lumea aceasta oameni creaţi, am putea zice, numai pentru o faptă. O viaţă întreagă culeg, acumulează, prefac în tăcere, pentru ca la un moment potrivit să-şi rostească cuvântul..., să-şi scuture floarea vieţii lor... Astfel a fost şi Avram Iancu. Deaceea n'a atras în chip mai deosebit atenţia colegilor săi asupra sa şi numai astfel ne putem închipui cum Papiu Ilarian, care trăia aşa de adânc clipele de redeşteptare naţională şi care era dotat cu atâta putere de observaţie, n'are în cunoscuta sa «Istorie», nici un rând măcar despre dânsul în povestirea evenimentelor din T.-Mureş, unde se aflau împreună.

Datele care ne stau la dispoziţie, nu numai cu privire la această perioadă, ci privitoare la întreaga lui viaţă, *sunt* astfel toate de după revoluţie. Suntem deci în situaţia neplăcută de a nu putea da aproape nimic precis despre dânsul în această perioadă de care ne ocupăm acum, căci e ştiut îndeajuns că altfel ne apare un om înainte, şi altfel *după* ce a săvârşit o faptă.

Prin ce se pot înlocui informaţiunile scrise?

Dar trebue oare să descurajăm cu toate acestea? Este fiinţa omenească aşa creată, ca numai prin anumite mărturii directe să poată fi transmisă posterităţii? Noi credem că nu! Ne ademeneşte mult teoria, care spune că sufletul omului nu se naşte şi nu vieţueşte undeva, abstract, în domenii nepătrunse de mintea omenească, ci se formează din murmurul dulce al apelor, din aspectul variat şi romantic al munţilor gigantici, din florile vesele ale câmpiilor, cu un cuvânt: din tot ce ne înconjoară ca materie şi viaţă. Indrăznim a spune şi mai mult. Un om se naşte, sufleteşte vorbind, atunci când îmbracă ţărâna şi relativitatea formelor materiale umane? Nu pare a fi adevărat. In istorie, se spune, că trebue respectat un principiu întotdeauna: continuitatea. Acest principiu se poate aplica cu folos, nu numai în viaţa unor grupări omeneşti mai mari, ci chiar şi în viaţa indivizilor singuratici.

In felul acesta informaţiunile precise, care ne-ar descoperi anumite manifestaţii mărunte—adesea aşa de semnificative şi ele—din viaţa lui de tânăr în desvoltare, se vor înlocui, într'o bună parte, prin cercetarea factorului care se chiamă «genius loci», singurul în stare de a ne face să înţelegem pe orice om şi în orice

[1]) După «Transilvania» No. 20 din 1872, în G. Adamescu, Revoluţiunea Românilor de peste Munţi în 1848-49, Bucureşti 1892, p. 287.

timp — nu în superficialitatea trecătoare a vieții, ci în glasurile ei adânci.

Pe de altă parte, nici nu știm ce folos ne-ar putea aduce în cazul nostru anumite lucruri de migăloasă și neîngăduitoare erudiție, căci viața eroului nostru n'a fost viața unui om, care să despice tainele naturii, să pună în circulație obștească teorii mai mult sau mai puțin veritabile și care n'ar putea fi înțeles decât printr'o cercetare pas de pas a desvoltării sale sufletești, pentru a vedea cum s'au putut cristaliza în sufletul său anumite elemente de cugetare până în epoca maturității. Eroul Iancu n'a fost o pesonalitate complicată și în continuu creatoare, care numai prin confruntarea minuțioasă a informațiunilor poate fi înțeleasă pe de plin. El a fost un „om", care și-a îndeplinit această datorie de „om" într'un timp foarte scurt, în împrejurări pe care le cunoaștem mai pe larg și pe care le vom împărtăși la timpul său ceva mai amănunțit.

După aceste lămuriri să trecem acum la însăși acele informațiuni.

Anul și ziua nașterii. Părinții lui Iancu.

„Avram Iancu, Regele Munților, s'a născut în Vidra de sus în anul 1824, luna și ziua nu se știe, pentrucă în matriculă nu se găsește. Tata dânsului Alexandru și mamă-sa Maria Vila, numită și Maria Mică, pentrucă era o femeie mititică, au fost fruntași în comună. Tatăl său a fost pădurar la domnul pământesc care era coroana (fiscul), apoi jude dominal. Un țăran voinic, inteligent și onest, cu bună stare".

Această știre luată din „Biografia" lui Iosif Sterca-Suluț [1] pare a fi adevarata, întrucât anul acesta al nașterii îl găsim la toți aceia cari în scrierile lor istorice au atins, în treacăt măcar, și viața lui Iancu. Ni se spune acolo că tatăl său era pădurar și fruntaș în comună. Această împrejurare are o deosebită importanță pentru noi, caci pozițiunea excepțională a părintelui său față de ceilalți locuitori ai comunei, pozițiune care-i permitea un contact mai des și mai apropiat cu elementele oficiale din acele părți și care-l ajuta, negreșit, să vadă, mai mult ca ori care altul, metehnele lor încâlcite, va fi avut o vie înrâurire asupra sufletului său mai ales în ce privește conștiința sa de drept. Căci nimic mai plin de primejdii pentru un sistem de exploatare întemeiat pe nedreptate,

[1]) Iosif Sterca-Suluț, Biografia lui Avram Iancu, Sibiiu 1897, pag. 3.

decât faptul de-a da unora dintre cei exploataţi mai multă libertate, pentrucă oamenii apăsaţi, nu de ieri de-alaltăeri, ci din generaţie în generaţie, primesc o stăpânire străină cu indiferenţa şi resemnarea celui cu capul plecat în totdeauna, pe când omul care a gustat odată din apa vie a libertăţii, apucă foarte uşor pe drumul ce duce la triumful desăvârşit al acesteia...

Zestrea sufletească a lui Iancu.

O parte din sufletul său, care se simţia mai fericit şi mai liber decât al iobagilor de rând, cari îudurau mai multe decât dânsul, a transmis-o Alexandru Iancu — cu toată probabilitatea — şi fiului său, făcându-l astfel să nu purceadă cu totul dela început în dorul său de libertate şi emancipare deplină. A fost — se pare — şi la dânsul ceeace se întâmplă adesea şi în cazul unor cărturari, care nu încep ei înşişi adaptarea organizmului lor la necesităţile unei vieţi intelectuale superioare, ci au norocul de-a moşteni şi dela părinţi anume dispoziţii spre o viaţă sufletească mai intensă, mai vie şi mai cuprinzătoare, astfel încât drumul lor spre triumful unor idei şi concepţii nouă este întru câtva netezit, căci conştiinţa de ceea ce eşti şi de ceeace trebue să fii se naşte, desigur, din observarea neîntreruptă a realităţii, din lupta aprigă cu această realitate, dar nu este mai puţin adevărat, că ea se şi moşteneşte într'o măsură oarecare.

Aşa stând lucrurile ne putem închipui uşor care a fost zestrea sufletească a lui Iancu, nu numai în ce priveşte acest dor şi avânt de libertate, ci şi în ce priveşte inteligenţa, căci Alexandru Iancu, bătrânul, nu se putea ridica din mijlocul sătenilor de rând, fară acest dar ceresc, fără să se fi distins într'un chip deosebit.

Influenţa munţilor asupra spiritului omenesc în general. Felul cum se răsfrânge configuraţia locului în conştiinţa individuală şi rolul ce-l are în determinarea năzuinţelor spre dreptate.

Să vedem acum ce putea să-i împrumute natura, în sânul căreia a văzut pentru prima oară lumina zilei, efectul ce-l putea avea asupra spiritului său acel mediu al Munţilor Apuseni acoperiţi cu zăpadă şi brazi drepţi ca lumânarea, unde totul ţi-se pare aşa de neprihanit, nemişcat, curat, aşa de curat încât uşor se poate compara cu curăţenia sfântă a dreptăţii. Omul care vede azi o stâncă, mâine o vede iarăşi şi în toate zilele i se înfăţişează aceeaşi stâncă, cu aspectul grav şi cu liniile sale neclintite, care înfruntă cu nepăsare ploi şi uragane, cu un cuvânt cele mai elementare deslănţuiri de forţe ale naturii, simte cum i se sădeşte într'un colţişor

al sufletului său credința că sunt în lumea aceasta și lucruri statornice, așa de statornice încât omul trebue să țină seamă în viață de existența lor. Fruntea rigidă și maestoasă a unui colos de piatră ce răsare ca un monstru negru din pământ îți inspiră, vrând-nevrând, acel ceva, în fața căruia omul cu inteligența sa nu mai caută a iscodi nimica, a cerceta cu rațiune și logică și a cuprinde în mărginitul său cuprins, ci se pleacă copleșit de adânca lui realitate: eternitatea. Priveliști de soiul acesta sunt foarte dese în Munții Apuseni, sunt la fiecare pas, am zice, la fiecare cotitură de vale, la fiecare grupare nouă a stâncilor și a colinelor mai blânde la înfățișare, de pe spinarea încovoiată a cărora îți zimbește așa de drăgălaș viața, încât călătorul ușor poate avea impresia că nu se află în împărăția unor capricii de configurație geografică, așa de curioasă în locuri misterioase și răspingătoare la început, ci într'un nemărginit atelier, unde o lume întreagă lucrează, fără fum fără zgomotul asurzitor al mașinilor și mai ales fără demonstrați, gălăgioase, unde se «trăește» insă mai blând, tăcut, resemnat și sfios, dar serios și profund. Priveliștea brazilor, «simbolul nemuririi» [1]), în avântul lor spre văzduhuri cât mai depărtate de zgomotul ametitor al vieții, lipsite de orice zgură pământească te purifică, te înalță, îți plivește din suflet tot ce seamănă a cotitură și strâmbătate. Se cunoaște doar deosebirea de ceeace se chiamă «caracter» între omul dela munte și între cel dela șes. Pustiul nemărginit, care nu îngrădește ochiului privirea nici când, care-ți permite deci atingerea unui punct de pe întinderea lui din orice parte, contribue mult la formarea acelor „caractere", care cred în mobilitatea tuturor lucrurilor de pe această lume, care au deci o singură credință poate: aceea, că nu există elemente stabile de valoare eternă, totul este momentan, accidental și deci ușor de înconjurat.

E firesc, prin urmare, ca sufletul omenesc, mai ales un suflet așa de sensibil ca a lui Iancu, să aspire în scurta durată a vieții la ce este etern, nu numai în cadrele naturei exterioare ci și in cadrele reduse ale unei vieți singuratice: la echilibru, la dreptate.

Condițiunile de traiu în munți.

Pe de altă parte nici nu se poate trăi acolo superficial și trecător, căci viața în împărăția rigida a stâncilor e numai luptă, sacrificiu, constrângere dureroasă la anumite dorinți și aspirații

1) I. Sterca-Șuluț, o. c., pag. 3.

mai modeste. Ea se poate asemăna foarte uşor cu lupta uriaşă a unui pârău de munte ce sapă greu în lespedea de piatră, se svârcoleşte, înconjură, se rostogoleşte nebunatec uneori în drumul său şerpuitor, căci obstacolele sunt multe şi anevoe de învins.

Dar jertfa nu înseamnă numai pierdere, consumare de energie, ci şi câştig, căci omul este o enigmă aşa de neînţeleasă, încât rareori putem şti sau poate nici-odată, când anume şi cât câştigă în variatele peripeţii ale vieţii. Din jertfă răsare mai uşor fericirea şi izbânda, decât dintr'o mulţime de succese atinse uşor iar biruinţele mari, câştigate fără echivalentul lor — care va fi întotdeauna jertfa, — adesea duc la prăbuşire.

Ce urmează de aici? Un adevăr enunţat de toţi în toate timpurile: că jertfa oţeleşte credinţa în izbânda unor aspiraţii legitime.

Mizeria Muntenilor şi răzvrătirile din munţi.

Mai e pe lângă toate acestea încă o împrejurare vrednică de luare aminte şi anume contactul zilnic cu mizeria Muntenilor, cari au fost şi sunt — durere — şi astăzi, vecinic pe drumuri pentru un codru de pâine... Şi oamenii, oricât de simpli ar fi ei, nu se mulţumesc, în rătăcirile lor, numai cu privirea unor rosturi şi aşezăminte omeneşti mai vrednice de ceea-ce se chiamă „om"..., cu cerşitul „din poartă în poartă"..., ci mai săvârşesc un lucru de mare importanţă: compară mizeria neagră a munţilor cu bogăţiile de pe câmpie... Pentru aşa ceva nu se cere o educaţie naţională făcută în acest sens, se cere să fii „om" înainte de toate. Iar dacă ceice stăpânesc nu numai câmpiile mănoase, dar şi puţinul locşor pe care se răsfaţă la soare sfioasele lor căsuţe de brad, nu sunt numai oameni, ci mai sunt şi Unguri, stăpâni nemiloşi şi ţanţoşi, puţin mai lipseşte — doar pretextul momentan numai — până la ideea de luptă.

Acesta credem c'a fost mai mult ca oricare altul tâlcul nu numai al şefilor revoluţionari din acele părţi, ci şi al tuturor mişcărilor în general din cetatea de piatră a Munţilor Apuseni.

Ce a moştenit Iancu dela predecesorii săi?

Spuneam mai înainte că şi în viaţa unui singur om trebue să se respecte principiul continuităţii întocmai ca şi în viaţa unui popor întreg. Deci atunci când vorbim despre Iancu, mai trebue să vorbim şi despre acel capital de amintiri pe care l-a

moștenit de-odată cu firul vieții, amintiri care, dacă sunt adevărate cuvintele lui Sterca-Șuluț din amintita „Biografie“ (pag. 11), trăiau cu o extraordinară putere în sufletul său, instinctiv la început, conștient mai târziu, după contactul său cu școala ungurească, așa de străină de simțămintele lui adevărate. In convorbirea pe care a avut-o în casa părinților săi cu tânărul înflăcărat Paul Vasvári, tocmai în preajma evenimentelor revoluționare, aminti, într'un puternic avânt sufletesc, că e nepotul lui Horia, care s'a născut în casa unde se aflau cu toții. Această isbucnire a lui Iancu ne arată îndeajuns cât de puternic se răsfrângea în sufletul său nu numai actualitatea cu inegalitățile ei dintre oameni, cu toate suferințele isvorîte dintr'o întocmire așa de nefirească a raporturilor sociale, ci și trecutul acela de lupte vijelioase și svârcoliri spre dreptate, care împrumută și azi Munților apuseni un înveliș de farmec deosebit. Constatând aceasta, s'ar comite o greșală atunci când cineva ar încerca să înțeleagă lupta Moților din 1848-49, fără o prealabilă pătrundere a tuturor mișcărilor anterioare — după cum vom avea prilejul să arătăm aceasta mai pe larg în cursul acestui studiu.

Insușirea primelor elemente de cultură.

„Avrămuț“ [1]) a plecat deci la școală — indiferent din a cui stăruință — cu asemenea dispoziții sufletești, menite să facă dintrânsul, în armonie cu sbuciumările unui trecut viu încă în inimile tuturora, cu prezentul cel caracterizat prin atâtea neajunsuri și în armonie cu aspirațiile care trebuiau să se desprindă fatal din acel prezent, un erou al dreptății, o jertfă a nedreptății și un martir al „vieții“. „Cetirea și scrierea, în limba sa maternă, Iancul a învățat-o în satul său natal dela învățătorul Mihail Gomboș. Din Vidra a trecut la școala primară din Câmpeni, unde funcționa ca învățător Moise Ioanette. Școalele gimnaziale le-a urmat la Zlatna“ [2])...

Despre valoarea școalei în general. Școala ungurească din acel timp și spiritul care se desprindea din ea. Ce-a putut să primească Iancu dela acestă școală?

Cunoscând acestea, rămâne acum să lămurim o altă chestiune,

---

[1]) Sterca-Șuluț, o. c. pag. 3.
[2]) T. Frâncu și G. Candrea, Românii din Munții Apuseni, București 1888, pag. 297.

aceea de-a arăta ce i-a putut da şcoala ungurească din acele vremi, cu tot spiritul care se desfăcea dintrânsa, direct şi indirect, şi de-a vedea cum o şcoală poate să folosească cuiva şi atunci când e străină cu totul de sufletul celui ce vine să se adape dela isvoarele ei, cu toate că nu facem parte din breasla acelora, cari cred că o şcoală poate folosi în toate cazurile. Sunt oameni mai pregătiţi pentru o faptă şi fără multe teorii şi fără mult ştiinţifism şi cunoaştem în schimb şi acel soiu de intelectuali, cari vorbesc o viaţă întreagă, disting lucrurile cu multă claritate, fără a fi în stare să strice, necum să folosească cuiva în domeniul faptelor.

Când vorbeşte cineva despre şcoală, trebue să vorbească mai întâiu de acea complexitate de instincte, dorinţi, aspiraţii şi sentimente, cu care păşeşte cineva pragul unei şcoli cu scopul de-a face ordine raţională în vastul lor imperiu. Căci dacă vine omul cu anumite elemente sufleteşti aşa de înrădăcinate în fiinţa lui, încât nici-o meteahnă omenească nu i-le poate desrădăcina, e uşor de înţeles ce influenţă poate avea asupra lui o anume cultură nu numai general omenească, dar o cultură întipărită de notele unui particularism de *rasă* aşa de pronunţat, cum a fost şi este cea ungurească, cultură care era străbătută mai ales în anii de copilărie ai lui Iancu de fiorul desperării naţionale într'o aşa de mare măsură şi într'un timp când figura lui Széchenyi şi mai ales a lui Kossuth plutea în aer, răspândind în întreaga atmosferă tot ce se ascundea în dosul celor două nume.

Când dorul de-a folosi celor din mijlocul cărora ai plecat — şi sufletele mari pornesc de-aici mai înainte de toate — este aşa de înrădăcinat, nu în mod conştient, ci instinctiv la început, elementele sufleteşti cu care te depărtezi de căsuţa veselă, unde ai învăţat să vorbeşti şi să te închini, lăsând în urma ta o mamă iubitoare, care varsă o lacrimă fierbinte la plecarea ta, vor fi vecinic cu un pas mai înainte în toată desvoltarea sufletească a unui tânăr adolescent [1]). Ele vor conduce, ele vor da vieţii un sens urmând ca elementele de cultură, care se vor adăuga ulterior, să

1) A. Iancu coresponda adesea şi după anii vijelioşi ai revoluţiei cu prietenii săi din tinereţă. Intr'o epistolă din 15 Maiu 1860 către Ilie Măcelaru îşi desveleşte toate durerile sale şi încheie cu cuvintele: «Altădată mai mult, rămâi sănătos şi nu-ţi uita de mama la sânul căreia ai crescut şi nici de prietenul tău sincer». («Transilvania» pe anul 1909, pag. 50).

înlesnească numai drumul celor dintâi, să precizeze anumite idei fără ca cel ce le primește să se vadă amenințat mai târziu de-o neorientare și mai mare în domeniul forțelor cari stăpânesc voința. Deaceea credem că nu există o mai mare pierdere pentru un tânăr, decât ruperea legăturilor sufletești cu locul de origine — în deosebi dacă aceasta este umilă — căci, orice s'ar susține despre eficacitatea școalelor de orice categorie, oamenii adevărați clădesc cu folos numai pe temeliile moștenite.

Fost-a oare cazul tânărului Iancu un caz de felul acesta? Răspunsul nu poate fi decât afirmativ, căci altfel toată atitudinea lui față de evenimentele care aveau să se precipiteze ulterior ar rămânea un mister.

Dar ce era acea școală înainte de 1848?

Inainte de-a răspunde la întrebare, e bine să știm ce spune d-l N.Iorga despre valoarea unei școli în general și anume, că: «școala nu folosește prin clasele ei, nici prin mijloacele bănești care stau la îndemână, nici prin programe, nici chiar prin valoarea științifică a profesorilor. Din punctul de vedere al unei națiuni, școala folosește cât spiritul care se desface, cât sufletul care emană din ea». Aceste premise, să vedem, pe scurt, care era principiul însuș al acelei școale, scopul care-i plutia înainte, nu numai în Ungaria propriu zisă, ci și în Transilvania, căci Ungurii din Transilvania nici când n'au pierdut legăturile culturale cu cei din Ungaria, nici dupăce Transilvania a continuat să existe ca o unitate politică distinctă și autonomă.

Școala ungurească, educația în sens național mai bine zis, își ia începutul de-odată cu revocarea reformelor lui Iosif al II-lea, când Ungurii se vedeau siliți să înlocuiască în propriile lor daraveri interne elementele biurocratice germane, care au trebuit să dispară de-odată cu prăbușirea visurilor împărătești ale domnitorului luminat, prin elemente de proveniență națională, cu atât mai vârtos că sistemul care se prăbușia îi trezi la o crudă realitate. Ungurii prevăzură de pe la începutul secolului al XIX-lea primejdia ce amenința tot mai mult cu o sigură pieire și simțiră că o

1) N. Iorga, Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria (Dela mișcarea lui Horia până astăzi). București 1915, pag. 7.

acţiune de salvare a naţiunei lor numai pe o organizare temeinică a învăţământului naţional de toate gradele, numai pe-o creştere aleasă a tineretului, care avea să dea pleiada de luptători din timpul revoluţiunei se poate răzima cu adevărat. Şi s'a muncit mult şi cu devotament adevărat patriotic pentru acest scop, cu exagerări grosolane uneori, atât în acţiunea de desgropare a trecutului îndepărtat, cât şi în aprecierea forţelor sufleteşti ale neamului în împrejurările în care se afla momentan. Se petrecu în viaţa lor culturală ceea-ce se petrece dealtfel aproape în toate acţiunile omeneşti: era primul zgomot, prima încercare a sufletului naţional de-a avea o cultură serioasă şi ca orice început era şi acesta intipărit de-o ipertrofie a eului naţional.

Dar cultura şi educaţia lor trebuia făcută înainte de toate în sens patriotic, căci pericolul creştea de-odată cu pătrunderea ideilor înaintate în straturile largi ale popoarelor asupra cărora îşi exercitau stăpânirea. Şi cum Ungurii n'au avut nici când darul de-a strecura în sufletul cuiva convingeri, altele, decât cele fireşti, aşa... pe nesimţite..., uşor ne putem închipui cu ce s'a ales Iancu, în afară de cunoştinţele obicinuite în tot cursul atingerii sale, nu numai cu şcoala, dar şi cu societatea ungurească, cu acea societate care a ştiut întotdeauna să secondeze o anumită tendinţă naţională pornită din mijlocul cărturarilor, pentrucă omul este aşa de ciudat, încât totdeauna apucă mai lesne pe cărările mai puţin propoveduite... Adesea lucrurile mai accentuate sunt acelea care pătrund mai puţin în interior sau, dacă şi pătrund uneori, nu pătrund pentru a rămânea acolo, pentru a determina fisionomia sufletească a cuiva ci numai pentru a răscoli mai adânc şi pentru a atinge resultatul tocmai contrar celui dorit de propoveduitor. S'o fi petrecut şi în psihologia eroului nostru acelaş fenomen însă mai intens, fără îndoială, care s'a petrecut în sufletul tuturor acelora care au călcat vre-o dată pragul unei şcoli ungureşti, căci spiritul ei s'a menţinut până în zilele noastre... Anume falşificări [1]) istorice.., anume reticenţe, anumită timiditate în atingerea chestiunilor privitoare la trecutul neamului romănesc, deşteptau, probabil, şi atunci ca şi mai târziu, aceleaşi sentimente, aceeaş curiozitate de-a vedea ce se ascunde în

---

[1] I. Sterca-Şuluţ. o. c., pag. 32.

dosul frazelor aruncate de mântuială, atunci când sufletul... ar fi aşteptat poate mai multe?...[1]).

Apoi trebue să mai relevăm încă un lucru.

Şcoala ungurească de pe timpul acela nu era numai o şcoală sau, mai bine zis, era o „anume" şcoală întipărită de timbrul feudalismului în floare încă, timbru de care nu s'a putut emancipa timp foarte îndelungat, nu numai şcoala, dar nici istoriografia maghiară de mai târziu, în care adesea se întâmpină pagini de glorificare a „baron"-ismului şi a „gróf"-ismului.

Spiritul care se desfăcea deci din aceste şcoale era cam următorul: o continuă zgândărire a sensibilităţii naţionale, o exagerare, uneori chiar hazlie, a puterii de viaţă a neamului unguresc şi o depreciere, dacă nu chiar o dispreţuire complectă, a celorlalte naţiuni conlocuitoare.

Acesta fiind adevărul, ne putem imagina ce putea să profite sufletul simplu dar extrem de sensibil al tânărului Iancu, care vibra de mânie la cea mai mică insultă adusă neamului românesc. Şcoala ungurească i-a folosit şi lui, desigur, însă în sens indirect. Nu i-a dat, pentrucă nu i-a putut da anumite idealuri bine definite, căci sufletul lui românesc înainte de toate nu putea primi idealuri care tindeau la asigurarea unei supremaţii, pe veci dacă se poate,

[1]) Cf. Isaia Moldovan, «Din întâmplările vieţii» în Gaz. Trans. 1898. Citām câteva rânduri din amintirile şi caracterizările sale. Vorbind despre anii săi de şcoală zice între altele:... In anul 1832/3 am intrat în «Sintaxă» sub profesorul Hodor István, popă şi el, căci atunci toţi profesorii erau preoţi, om strict, însă stimător de cei cu purtare bună şi diligenţi. In timpul acesta ne persecutau tare pe noi Românii. Cine ştie ce fantomă şi-au mai năzărit Ungurii: că nu ştiu unde pe Câmpie, în bisericile româneşti au aflat arme şi că Românii vreau să se răscoale, şi alte bazaconii. Ascuţiau mereu la săbii şi se găteau, apoi noi eram Horia, Cloşca şi «Vankuj». Noi nu ştiam nimic despre revoluţia lui Horia; dar nici de originea noastră aveam ceva cunoştinţă. Din istoria, care ni se propunea nu cunoşteam decât batjocură. Când au venit Ungurii — ni-se spunea — au aflat nişte oameni Valachi numiţi «vilis conditionis homines». Incă mă mir că ne mai numia oameni! Cu astfel de batjocuri până atâta ajunsesem, dela unii le era ruşine de părinţii lor: mulţi nici mai vorbiau româneşte, mai bine ungureşte. Iată renegare!»

Sau într'alt loc: «In 1833/4. In toamna acestui an am intrat în «Retorică» cu profesorul Keresztes Kristóf, armean, de naştere din Gherla, om cu sucă rea, furios şi batjocoritor până la urâciune. «Vankuj» «Oláh», «Horia» «Cloşka», «diabolica tua cucurbita», «şüket horájo» acestea erau epitetele cu cari ne onora pe noi Românii».

a poporului maghiar. A întărit însă tot mai mult acele elemente care se ascundeau adânc în ființa lui, dar pe care o anumită perversitate omenească, ascunzându-se chiar și în școală, putea să le cheme ușor la suprafață [1]).

Cu toate că nu dorim să încheiăm aici considerațiunile noastre asupra anilor de studiu ai lui Iancu, am ținut să tragem concluzia de mai înainte pentru motivul că, după ce Iancu a intrat în liceul din Cluj, cum vom vedea mai încolo, pe urma contactului pe care l-a avut cu colegii săi de școală și pe urma altor împrejurări binefăcătoare, a ajuns a se întări în simțămintele sale firești și pe cale directă.

Iancu la liceul catolic din Cluj. Frământările sufletești ale studenților români din acest liceu.

Dela Zlatna, Iancu trecu la Cluj unde-și termină studiile sale filosofice și juridice. „Pretutindeni era cel mai bun școlar“ [2]).

El intră în „liceul claudiopolitan“, care avea și „un început de facultate de filosofie și alta de drept“ [3]), unde împreună cu alți studenți români, cari aveau să dea generația de luptători de mai târziu, apucă și în sens direct pe calea sănătoasă și binefacătoare a culturei și aspirațiilor naționale.

---

1) Cf. articolul «La o aniversare» al d-lui prof. G. Bogdan-Duică («Patria» nr 199, 1922) scris cu prilejul împlinirii a cincizeci de ani dela moartea eroului. D-sa, voind să afle «mobilul» evenimentelor din 1848, neagă instinctul național (colectiv), ca factor determinant și pune mai presus de toate *orientarea personală* a eroilor mișcării. Vorbind de orientarea lui Iancu susține că acesta... „o avea din sine; din conștiința deosebirei empirice dintre ce el se simția, se vedea că este și ce mediul lui poligot îl arăta că este. Dacă Clujenii îi ziceau: «Ce păcat că e Român!»—misericordioasa exclamație va fi avut efectul scânteei care cade în pulbere: va fi aprins (nu instinctul, ci) mândria personală de-a fi ceea ce este. Adică: pentru ce «pagubă?» Și dintre umeri capul lui blond se va fi ridicat ceva mai sus ca de obiceiu; fantezia lui îi va fi nălucit mulțimea cea mare de oameni vorbind acelaș graiu; și în inima sa va fi simțit înviforându-se acea mare dragoste de românime, care-i venea din adâncuri sentimentale; căci din sentimente se naște omul public. Societatea ungurească a sgâriat acest sentiment și el a crescut mai iute, chiar la timp».

2) T. Frâncu și G. Candrea, Românii din Munții Apuseni, București. 1888, pag. 237.

3) I. Lupaș, Cum a pornit Clujul pe calea naționalizării? Conferință, în mss (primită dela autor.

După o afirmațiune a lui Barit, tinerimea română, care studia în acest liceu înainte de revoluție, află un adevărat Mecenate în persoana doctorului Simion Ramonțai, pe la anul 1830, care ajută această tinerime în străduințele sale de a cunoaște trecutul și cultura românească, dăruindu-i între alte cărți prețioase și *„Istoria“* lui Petru Maior și celelalte scrieri ale acestui înflăcărat Român[1]). Barit vroia să o traducă în ungurește, până când ceilalți „se înfierbântau de cele ce li-se descoperia din acea carte ca dintr'un oracol despre originea și trecutul națiunei române“ [2]).

Iancu a studiat, probabil, prin anii 1840-45.

La această dată ne vom opri puțin mai îndelungat, pentrucă avem la îndemână două mărturii, isvorîte din pana unora dintre acești studenți, mărturii foarte prețioase prin faptul că aruncă o rază de lumină asupra felului de traiu al acelei studențimi și asupra începutului unor tradiții de muncă și cultură românească aici în Cluj, în „Atena“ Ungurilor din Transilvania.

Pe vremea lui Barit mulți dintre studenți erau bursierii episcopilor Ioan Bob și Vasile Moga [3]), căci aproape cu toții abia își puteau muta necazurile de pe-o zi pe alta cu bruma de sprijin ce le venia dela părinți. In afară de sprijinul lor material însă nimeni nu se îngrijea, nici atunci și nici mai târziu, de educația lor religioasă. Dovada despre aceasta o avem într'un memoriu al secretarului consistorial din Sibiu, Nicolae Baiul, care trecând întâmplător prin Cluj, pe la anul 1844, observă cu durere că studenții „nu ascultă nici o predică religioasă“. Memoriul era adresat cancelariei din Viena și se cerea printr'ânsul o îngrijire mai de aproape a acestor tineri, cari duceau o viață „cu totul becherească“ [4]).

Ce ne spune Ioan Cav. de Pușcariu?

Să luăm mai întâiu mărturia lui Ioan Pușcariu care spune despre Iancu și tovarășii săi de școală, între cari se afla și dânsul, următoarele: [5]) „Când studiam eu la Cluj în liceu filozofia, el (adecă Iancu) era student la drepturi, tot în acel liceu și era înmatriculat sub numele de Jank Abrahám, romano-catolic, ce era

---

1) I. Lupaș, Conferința citată

2) Ibidem.

3) Ibidem.

4) I. Pușcariu. Notițe despre întâmplările contemporane, Sibiiu, 1913 pag. 30.

5) Ibidem și pag. 29.

identic cu ungur. După ce eu însă cunoscui pe frate-său, aşa numitul popa Lepedeu, ca era de statura înaltă, şi spusei colegilor mei români că Iancu e român ortodox, al cărui frate a studiat teologia în Sibiiu pe când eram eu acolo, Braşovenii colegi, cum era: Secăreanu, Costi Ioan, Lacea, Găitanu şi alţii asemenea, toţi oameni cu parale şi Români pe faţă, luară pe Iancu la trei parale până recunoscu că şi el e român gr. or. Viaţa studenţilor dela Cluj însă avea o direcţiune cu totul „becherească" şi Iancu ca mulţi alţi Români nu a putut aci câştiga o educaţiune mai poleită, până ce intră în societatea braşovenilor Români pe faţă".

Mărturisim, dela început că informaţia lui Puşcariu, — dacă poate fi adevărată, ne surprinde [1]).

Dacă dăm crezământ celor spuse de dânsul cu privire la această studenţime în general şi apoi cu privire la Iancu în special, numai aşa putem înţelege informaţia specială despre Iancu, că ceeace făcea atunci deosebirea între oameni era desigur şi chestiunea naţională şi cea confesională, dar mai vârtos era cea socială. Nu se poate înţelege altfel cum Iancu un luptator aşa de vrednic mai târziu să nu-şi fi recunoscut originea sa română şi religiunea sa ortodoxă. Căci s'ar fi petrecut o schimbare prea bruscă în atitudinea şi sentimentele sale aşa... de-odată. Din spiririt de toleranţă. probabil, ca unul ce punea foarte puţin preţ nu numai pe lucrurile din afară de dânsul, dar şi pe propria sa persoană, va fi trecut cu vederea acest lucru, fără a-şi schimba însă fondul sufletesc, care singur putea fi isvorul faptelor de mai târziu. Pe de altă parte numai aşa putea să cunoască pe colegii săi îndeajuns, să le pipae pulsul adevărat, căscându-se tot mai mult prăpastia între cele două lumi şi precipitându-se tot mai mult în sufletul său ideea de luptă... Căci înainte de revoluţie credeau nu numai aceşti tânări naivi, dar chiar şi oameni cu cultură vastă şi deprinşi a demasca mai uşor sensul unor acţiuni omeneşti, că lupta Maghiarilor este legitimă şi că poate aduce mult aşteptata fericire şi pe seama naţiunei române. De-altfel unde se mai aminteşte în vârtejul evenimentelor de mai târziu numele „Braşovenilor români pe faţă"? Este un na-

1) Intrucât Iancu a studiat la liceul romano-catolic din Cluj, am cercat să controlăm afirmaţia lui Puşcariu însă — după spusele actualului director şi arhivar al liceului — registrele mai vechi au fost distruse. Faptul de-a fi fost inregistrat ca rom. cat. nu trebue să ne mire prea mult de-altfel. Insuş Şaguna a fost imatriculat la liceul piariştilor din Budapesta ca rom. cat.

ționalism de paradă, exterior, și este altul care lucreaza tainic și intern, naționalismul faptelor...[1])

Tot așa ne vorbește și Nicolae Popea[2]) despre viața tinerilor români din Cluj, atribuind și dânsul un mare merit studenților brașoveni, care-și vorbeau „limba lor maternă fară sfială, ba încă cu oarecare fală națională".

Intre anii 1843—46 studenții Români mai înființară și o societate de lectură și o foaie periodică manuscrisă cu numele „Aurora" sau „Diorile" redactată de Alexandu Pop (Papiu-Ilarian). Intre membri acestei societăți se afla și Iancu. E de remarcat din activitatea lor entusiasmul lui Papiu, care îndemna pe tineri la știință[3]), la „atelierele maiestatice ale Minervei".

Insă... glasul de chemare către „atelierele maiestatice ale Minervei" oricât de mult ar fi fost studenții români doritori să-l urmeze, răsunase deocamdată în pustiu. Căci în curând se vestea o nouă chemare, nu la știință, ci la luptă pentru libertatea și independența națională. Un apel manuscris al lui Simion Bărnuț începuse a se răspândi prin Martie 1848 din Sibiiu în diferite parți

---

1) Cf. articolul din «In amintirea aniversării a cincizecea» a Gazetei Transilvaniei 1838—1888 Brașov 1888 p. 22. semnat de S. M. (Silvestru Moldovan ?) și intitulat «O trăsură caracteristică din viața lui Avram Iancu". Autorul articolului îndeamnă pe concetățenii săi să ridice tuturor bărbaților, cari s'au distins în trecutul neamului statui vrednice de faptele lor mari. Dar mai întâi trebue studiată viața și opera lor spune dânsul. Trece apoi la viața lui A. Iancu, relevând una din calitățile eroului, calitate pe care o constatase la dânsul pe timpul petrecerii sale de doi ani în Cluj în apropierea lui. E vorba de dragostea lui față de popor și de popularitatea de care se bucura de pe-atunci deja în sânul colegilor săi. El ne spune între altele: «Da, Avram Iancu era un om foarte popular și el iubea foarte mult poporul când era student la facultatea de drept din Cluj, el conversa de preferință cu studenții români cei mai fără mijloace, pe cari adesea îi ajută cu cărți, cu haine, uneori cu bani ca să poată și ei participa la câte o petrecere cum teatru, menagerie, circ etc. Pe când alți studenți bogați ca el sau mai bogați de pe la Brașov ca: Lacea, Secăreanu, S. Ioan, Ioan Pop dela Sebeșu, Ioan Piposș dela Hondol și a. conversau cu grofii și cu baroni ca Bornemisza, Esterhazi Iozsika etc., deși acea tovărășie dădea vază românismului la școalele ungurești din Cluj, cu toate aceste Iancu nu iubea acea tovărășie, ci el prefera tovărășia și prietenia cu Românii lui.

2) N. Popea Memorialul Mitropolitului Andreiu B. de Șaguna sau luptele național-politice ale Românilor: 1846—1873, pag. 38—46.

3) Ibidem. pag. 44 și I. Lupaș, Nicolae Popea și Ioan Moldovan București. 1020, pag. 6.

ardelene. Probabil acest apel a dat naştere versurilor populare:

Strigă Bărnuţiu din Sibiu
Că Ardealul nu-i pustiu".

Şi în adevăr n'a fost pustiu[1]"...

Iancu plecă la Tg. Mureş în anul 1845. El nu mai primi această chemare în Cluj, dar...

Ce putea duce cu sine, plecând din mijlocul colegilor săi la tabla regească din acel centru secuiesc? Dacă nu cunoştinţe ştiinţifice cel puţin un orizont mai larg în legătură cu trecutul neamului şi cu o picătură mai mult din spiritul de solidaritate naţională, care se desvoltă între dânşii, în jurul societăţii şi a Diorilor".

---

1) I. Lupaş, Conf. cit.

CĂLĂTORIILE PATRIARHULUI MACARIE

ÎNDREPTĂRI, ÎNTREGIRI ŞI LĂMURIRI LA TRADUCEREA ROMÂNEASCĂ

de

V. BOGREA

Ediţia românească a acestui extrem de important izvor de informaţii asupra trecutului nostru, publicată, acum două zeci de ani şi mai bine, de d-ra Emilia Cioran, cuprinde numeroase pasagii întunecate sau greşite.

In „Revista Istorică" (VI, p. 183 [1]), în „Analele Dobrogei" (II, pp. 35, 307 [2]), cum şi'n vol. precedent al acestui „Anuariu" (p. 407), am încercat să desluşim câteva din ele şi — fiindcă lucrul nu pare fără folos — vom continuà, având la îndemână, de astădată, şi versiunea rusească a lui G. Murkos (I, Moscova 1896; V, tot acolo, 1900).

1. „Toate [femeile] aruncă pe umeri un şal de stofă de Alep de coloare azură, iar cele avute un şal de *Barsal* (?) de mătase neagră" (Cioran, p. 5).—E vorba, probabil, de şalurile orientale de *Brusa* („brusskija", la Murkos, I, 46), despre care v. Heyd-Raynaud, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge,* II, p. 352.

2. „Clopotul cel mare [de la Sf.-Sava din Iaşi] ... lucrat în

---

1) Numele de *Nedelea* (Domnica, gr. Κυριακή) al Doamnei lui Constantin Basarab (porecla de „Efendicopul", ce i se dă, e echivalentul perfect al obişnuitului *Beizadeà*) se adevereşte şi documentar, printr'un act de la mănăstirea Hilandarului din Athos, semnalat de d. St. Nicolaescu (*Revista p. Arh., Ist. şi Filol.*, X, p. 85); cf. „*Neda*, quae aliis *Dominica*", despre soţia lui Ştefan-Craiul (Nicephorus Gregoras, II, 1235).

2) Pentru originea topicului *Rîmeşti*, *Rimesti*, cu care am identificat pe *Rimeshti* din Belfour (la Murkos, V, 35: *Rineşti*), cf. pe lângă *Râm*, şi n de fam. *Rimescu* = *Irimescu*.

Danemarca" (Cioran, p. 13; ct. p. 17).—Probabil, este vorba de *Danzig*, *Dansca* (din pol. *Gdansko*), cum se presupune în notă (cf. şi: cutiţe „dansca", în *Revista Istorică*, VIII, 138), dar confusia pare a se urca până la originalul arab, de oare ce o reflectă, atât Belfour („work of the Danes"), cât şi Murkos (I, 53: „izu mihu *datskoj* rabotî"; cf. p. 58).

3. „Kozal Effendi", interpretat ca: „Gazal Effendi", cu înţelesul de „cântăreţ la biserică, putând fi şi egumen", despre „popa Theodosie, stareţul mănăstirei Goliei" (Cioran, p. 16), apare în versiunea rusească (p. 56) ca *Ghiuzel-Efendi* (cf. şi cunoscutul n. pr. *Caraghiuzele*).

4. „ *Ashji* sau Μέγας Κελλάριος ori *Tabac Başi*, adică primul bucătar" (Cioran, p. 20) = turc *aşgì* (în transcripţie englesă) şi *tabbak-başì* [1]).

5. „Apoi mulţumesc lui Dumnezeu în sfinţenia lui, cu tobe şi psaltire, tineri şi fete şi mulţi oameni; musicanţii stau după orânduiala lor; apoi *abisişari* (?), domnii (boierii) şi cadiii (judecătorii) după rangul lor" (Cioran, p. 25). — Vorba subliniată e o corupţie din *abisishari* a lui Belfour, recte: *abi si(s) hari*, transcripţia englesă a celebrului „incipit" de cânt sacru grecesc: 'Επὶ σοὶ χαίρει (sc. κεχαριτωμένη, πᾶσα κτλ.), adică: „De Tine se bucură", etc. (la Murkos, I, 63: „o Tebĕ raduetsja").

6. Acel „*tarianhas* (?) dăruit", care „atârnă de bolta narticei" *(ibid.)*, e, desigur, un policandru (policandil, polieleu, candelabru) de bronz, cum dovedeşte traducerea lui Murkos (din arabă!): „mĕdnaja ljustra" (I, I, 64).

7, „Sirdar Elesker" (Cioran, p. 41) e, evident, Serdarul *el-asker (al-asker)*, „căpetenia *ascherilor*, oştilor" [2]).

8. „El luă numele şi titlul de: „Ion Gheorghiţă Ştefan Voevod", căci e obiceiu în Moldova şi Ţara-Românească, ca Beii să puie înnaintea numelui lor pe Ioan, în fel de „Konya" sau „Metonymy" a acestor ţări" (Cioran, p. 44). —De fapt, acest „Metonymy" nu e decât cunoscutul termin de retorică *metonimie* (μετωνυμία), indicând înlocuirea numelui propriu printr'unul connex (în speţă, an-

---

1 *Sakis*, numele subalternilor Păharnicului, cari-l substituie în zilele lucratoare (Cioran, p. 46) = forma de pl. engl. de la turc. *saki*.

2 Cf. şi cuman. *laschar* = exercitus (Géza Kuun, *Codex Cumanicus*, p. 118), pers. *lechker*, „armée, troupe", din care în vfr. *lascar*, „matelot indien de la classe des parias" (Devic, *l. i. c.*).

tepunerea numelui dinastic [1]), iar „Konya“ (pe care traducătorul rus îl omite) e arabul *kunyè*, „surnom patronymique formé par l'adjonction des mots pour 'père', 'mère' et 'fils'; titre; désignation honorifique“ (Barbier de Meynard, II, 650).

9. „In Moldova e un Mitropolit, care are subordonaţi numai trei episcopi locali: întâiu, episcopul de Roman; al doilea, episcopul districtului numit Huşi, şi al treilea, episcopul de *Ozhani* cu al său district“ (Cioran, p. 76).—Murkos (I, 111) transcrie: *Orhani*, adică *Orheiu*, unde, de fapt, îşi avea reşedinţa un episcop, cum se spune expres şi'n ed. Cioran, p. 129 [2]).

10. „După ce i s'a oferit [sc. Beiului] *Brote*, ca şi la ceilalţi boieri“ (Cioran, p. 80).—Cuvântul a fost interpretat ipotetic ca germ. *Brod*, „pâne“, în sens de „nafură“ (*ibid.*, n. 1) şi înţelesul e, fără îndoială, acesta, cum rezultă şi din pasagiul simetric de la p. 84: „Beiul se coborâ să sărute icoanele şi, după liturghie, Patriarhul îi presintă ἀντίδωρα (daruri), precum şi la toţi boierii“; dar terminul însuşi ar putea fi mai curând o conrupţie din *oblata*, „hostia“ (cf. alb. *blată*, „Hostie“, la Gustav Meyer, p. 38), sau din πρῶτα (sc. ἀντίδωρα: Murkos, în ambele locuri, îl are pe acesta).

11. „Pe tencuiala cupolei [de la mănăstirea Filipeşti [3]] e zugrăvit Mântuitorul cu cele nouă *dogme (sic)* în jur“ (Cioran, p. 125) trebuie cetit: cu cele nouă *tagme* (cete) *îngereşti*.

12. „Pe ambele maluri [ale Prutului] sunt sate, ai căror locuitori poartă grija de a trece pe pasageri: ei se numesc *Titzaviroa*“ (Cioran, p. 129), la Murkos: *Titzura*, deci, evident: *Ţuţora* (cf. n. de fam. ung. *Czuczor*).

13. „Seara am ajuns la un sat aproape de Codru, anume Bivolari *(Braicha)*, care serveşte drept spital militar“ (*ibid.*).—Transcripţia lui Belfour confirmă identificarea cu *Bravici* (Murkos, la

---

1) Al Aseaneştilor, după I. Bogdan, *Iω din titlul Domnilor români* (în „Convorbiri Literare“, XXIII, p. 721 şi urm.), ajuns o simplă formulă diplomatică, în gradul că cutare grămătic nu stă la îndoială să scrie, într'o poruncă domnească din 1621: „Ioаннъ gospoda Marghita“ (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, 226).

2) Ne-am fi gândit, altfel, şi la *Căuşani*.

3 Măn. *Camşora*, de care am vorbit aiurea, apare la Murkos supt forma: *Kamşura* (V, 60; cf. 81: *Nucşura* = Nucşoara); *Filiaşi*, oraşul (Cioran, p. 194), ca *Filişanь* V, 48); iar *Segarcea* (Cioran, p. 201, recte: *Şegarcea* = bulg. *Şegartče*, din bulg. *šegart*, „învăţăcel“, adică turc. *šagird*, din care, după Tiktin, şi rom.-dial. *şagârt*, idem), ca *Šafarža* (Jigarče?.

Addenda-Corrigenda, îndreptând astfel lectura *Braidja* din text [1]).

14. "Mănăstirea *Bostanik*" (Cioran, p. 136), e, vădit: mănăstirea *Postelnicului* Constantin Cantacuzino, de care e vorba tot acolo, p. 124 (ct. şi aici, mai jos, no. 17).

15. Pasagiul: „Dealungul drumului [la Curtea-de-Argeş] e un şir neîntrerupt de case şi proprietăţi ale mănăstirii [Argeş], în care locuiesc robii mănăstirii" (Cioran, p. 141), confruntat cu alineatul corespunzător (V, 9) din versiunea rusă: „. . . eto hilišta *Kačifalos*ъ, t. e. Ţiganъ, monastirskihъ rabovъ", trădează omisiunea, regretabilă, a unuĭ cuvînt deosebit de important; fiindcă terminul subliniat n'are nimic comun cu *Cuţovlah*, cum pretinde Murkos, ci e cunoscutul *Căţăvăl*, ngr. Κατσίβελος, „Ţigan" (cf. *Anuariul* acesta, I, p. 310, n. 1), care se întimpină şi'n Codicele Caragea, cu această accepţiune specifică, de „rob" şi „*holop*" („holop ţigan"), „hlopiţ" (pentru îndoitul sens, de „rob" şi «copil», al acestuĭa din urmă — un rutenism —, cf. încă s.-cr. *hlap* = puer, servus, rusticus, în Lexiconul juridic al lui Mažuranić, şi lat. *puer* din *Marcipor*).

Avem, deci, la Paul de Alep, cea mai veche atestare a unuia din cele mai curioase epitete ale Ţiganilor, precum, în cutare document slavon de la Mateiu Basarab (Ştefulescu, *Doc. slavo-romîne relative la Gorj*, p. 538), avem, pe lîngă *Aţigan*, şi pe faraonicul *gavaon*, care răsună pînă azi în popor (v. Dicţ. Acad., *s. v.*).

Ca Ţigani apar, de altfel, şi lucrătorii de la ocnele din Bacău „şalgăii": *Jankna* sau *Jankena* (=«Cinghineà») la Belfour (Cioran, pp. 135, 197), *Cingana* la Murkos (V, 4).

16. Alt pasagiu neclar: «Inţelesul numelui mănăstirii *Cozia*, limba lor, e: fortăreaţă naturală, fiindcă e situată pe cei mai înnalţi dintre numeroşii munţi ai acestei ţări» (Cioran, p. 163), se luminează întru cîtva prin comparaţia cu traducerea lui Murkos (V, 35): „Nazvanie jetogo monastîra Kozija na iazîkca valahovъ značiti: *Dikija Kozî*, ibo onja vo mořestvea vodjastja na veršinah jatihъ gorъ», din care resultă că terminul obişnuit pentru zisa mănăstire ar fi fost *dichie* (cf. *dichiul*, administrator al bunurilor mânăstireşti) şi că numele *Cozia*, sinominul turcesc al vechiului *Nucet*, s'ar fi tălmăcit ca „Berg, Burg" (prin confusie cu toponimicul *Cozlea*, poate; cf. şi *Cozia*, vechiu «turn de pază pe malul

---

1) Satul *Midjasts* (Murkos, I, 153), corespunzător lui *Iagashti* din Belfour (Cioran, p. 129), ar putea fi *Mânzaţi* din Tutova sau *Mânzăteşti* din Iaşi.

Dunării, în faţa ostrovului Ada-Kaleh», de care pomeneşte un cântec popular crăinean: Giuglea-Vâlsan, p. 267).

17. Incă un cuvînt românesc omis în traducerea d-rei Cioran surprindem la p. 165: «Auzisem că în posesia lui *chir Constantin Cantacuzen*, Postelnicùl răposatului Mateiu-Vodă al Ţării-Româneşti, se află o mare şi preţioasă carte» = «. . . čto u kirъ *tistь* Konstantina Kantakuzena, postelnika» din Murkos (V, 27), care glosează acest «rumînskoe slovo» prin: «voenačalnika, germ. Vorgesetzte [r] der Trabanten", deci: comandantul, *tistul* (= ung. *tiszt*) dorobanţilor [1]).

18. „[Mănăstirea Bistriţa] are o biserică . . . ce posedă . . . corpul Sft. Grigorie «*the Banyaisan*» (Cioran, p. 171). — E vorba de Sf. Grigorie «Baniasskago« (Murkos, V, 31), adecă din orăşelul sirian *Banias* (vechea *Caesarea*, supranumită *Paneas*, din causa cultului lui Pan, care o distingea în antichitate); cf. şi no. 23.

19. „Mâna dreaptă a Sft. Mihail, episcop de *Sonada*" (Cioran, p. 174) = de *Sinad* («Sinadskago» la Murkos, V, 34).

20. „Scuzii veneţieni", de cari se vorbeşte la p. 209 a traducerii româneşti, sînt, de fapt, piese de Olanda, numite de Turci: *aslani*, «lei», [2]) iar de Arabi: *abù-kelb*, «tatăl-cânelui» (din care şi vfr. *abouquel* [3]), nu fiindcă aveau efigia în chip de cîne, cum spune Murkos (V, 62), ci pentru că chipul leului putuse fi luat drept al unui cîne.

21. „*Direme* (şi dinari)" de la p. 215 a ed. Cioran e numele de monedă turc. *dirhem*, reflex arab al gr. δραχμή (v. Barbier de Meynard, I, 737), cunoscut şi 'n Occident (v. Devic, *o. c.*, p. 31); dar versiunea Murkos vorbeşte de „monetăi *bika* i dinari" (V, 68) şi aceasta ar putea însemnà: *bigati* (sc. *nummi*), de la *biga*, monedă romană purtând ca efigie o căruţă cu doi cai (*bijuga*).

---

1) Satul Postelnicului nu se chema *Comana* (Cioran, p. 210), ci *Coieni* (cf. şi Murkos, V, 63).

2) *Arslanlî guruš* s. *esedi guruš*, „groşul-leu", „la piastre au lion", n. turc. al leului de Olanda (*lœwen riksdaler* = Löwenreichstaler), singurul care circulà în Statele otomane (Barbier de Meynard, II, 384).

3) Din *abù-taqa*, lit.: „tatăl ferestrei", — alt nume al *direcliilor* spanioli, cu coloanele lui Hercule în efigie, — s'a făcut, prin forma secundară *ba-taqa*, ml. *patacus*, it. *patacco, patacca*, fr. *patard* (v. Marcel Devic, *Dict. étym. des mots d'origine orientale*, ca supl. la Littré, *s. v.*): *patacă* al nostru, care nu trebue confundat cu *pitac*, *petac* („piesă de cinci centime"), e, fără îndoială, acelaşi cuvânt.

22. Acel ‹Khori Saba, conducătorul mănăstirii *Flamanzilor (of the Flemings)*», prin care Patriarhul Macarie trimite la Constantinopol «un pachet întreg de lucruri» (p. 218), e clisiarhul („svěşennik“, la Murkos, V, 70) Sava, egumenul mănăstirii *Belemend* din Tripolis (între Antiohia şi Ierusalim, în Siria) [1]).

---

1) *Hasseki*, numele mănăstirii proprietare a Smilului (Ismail) şi Renilor, la Murkos (V, 105), concordă cu transcripţia lui Belfour: *Khâsikia* (Cioran, p. 262).

DIN VECHEA NOASTRĂ TERMINOLOGIE JURIDICĂ:

FERÎIE

DE

V. BOGREA

Asupra originii acestui termin arhaic, ca şi asupra naturii înseşi a instituţiunii pe care o denumeşte, există o întreagă literatură, la care au colaborat istorici (Xenopol, Bogdan, Iorga), jurişti (Paşcanu, Tanoviceanu[1]), filologi (Tiktin), culegători de documente (Ghibănescu).

Controversa a devenit numai mai stufoasă şi mai spinoasă. S'o reluăm. — Mai întâiu, în ce priveşte aspectul ei juridic:

Erà *ferîia* un mijloc de a garantà recunoaşterea autorităţii lucrului judecat (*res judicata pro veritate habetur*), de a pecetlui definitiv o sentinţă pronunţată de instanţa judecătorească, de a împiedeca redeschiderea procesului, ori un mijloc de stingere a acţiunii, de încetare a litigiului în curs?

Xenopol, care vedea în *ferîie* echivalentul *legăturii* din cutare document anterior (v. *Istoria Românilor*, ed. minor, VII, p. 86 sqq.), era pentru întâia alternativă (v. Arhiva-Iaşi, I [1889], p. 631 sqq.), pe când d. Gh. Ghibănescu se pronunţă pentru a doua: „Este cu totul exclusă posibilitatea, ca el [aşezământul juridic al *ferîii*] să fi slujit de garanţie a lucrului judecat", replică d-sa (Arhiva-Iaşi, XIX, p. 393 sqq.; cf. *ibid.*, XX, p. 59 sqq. şi „Din traista cu vorbe", p. 322) d-lui M. Paşcanu, care afirmase (*Două încercări în studiul Dreptului*, Bucureşti 1908, p. 87), că „*feria* nu se depunea

---

1) Tesa d-lui V. Cădere (*Despre autoritatea lucrului judecat*, Iaşi 1918, p. 13) nu aduce nimic nou în materie şi nu pare în curent cu cercetările anterioare. — Un memoriu istorico-juridic asupra *ferîii* a presintat la Academia Română d. D. Mototolescu, căruia i-am comunicat, întâmplător, împreună cu unele indicaţiuni bibliografice, şi etimologia noastră.

decât tocmai dupăce una din părţi abandonase litigiul, recunoscând de neîntemeiată pretenţiunea sa" şi că „niciodată *feria* n'a fost causa stingerii procesului, ci numai efectul terminării lui, fie prin judecată, fie prin compromis".

Din parte-i, răposatul Tanoviceanu, recensând ediţia «Documentelor lui Ştefan-cel-Mare» de I. Bogdan, în «Curierul judiciar» din 1914, p. 36, se ridică împotriva identificării între *zaveasca* (legătura) din documentul dela 12 Iunie 1459 şi *ferîia* din documentele veacului al XVII-lea: «Pe când *ferîia* erà plătită de câştigător ca să asigure irevocabilitatea hotărîrii, — ceiace în fapt era ilusoriu[1]), — dimpotrivă, *zaveasca* erà o amendă sau pedeapsă contra persoanei care ataca mai târziu hotărîrea dată[2])", scrie dînsul, adăugând că, de altfel, «atît *zaveasca*, cât şi *ferîia*, se plătiau Domnului, iar nu colitigantului».

O părere aparte, care a fost în deobşte trecută cu vederea, este aceia a lui Dimitrie Cantemir, după care *heria* nu e taxa preventivă sau amenda consecutivă redeschiderii unui litigiu tranşat judecătoreşte, ci amenda ce trebuia să plătească împricinatul, care nu se va fi presintat la terminul[3]) de apel, fixat cu consimţimîntul

1) D. Paşcanu demonstrează (*o. c.*, p. 87 sqq.) că *ferîia* nu împiedeca, de fapt, reluarea procesului, nu numai supt un Domn următor, cum socotia Xenopol, dar nici măcar supt acela care o luase. Se citează, între altele, şi un doc. din 1762 (după Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 169), în care autenticitatea, ba însăşi existenţa *heriei* „în cartea lui Dămian" fiind suspectată, ca „fără ştirea sătenilor", se orândueşte cercetarea respectivei „cărţi" (p. 91, cu n. 3).

2) Câteva exemple, din recenta publicaţie a d-lui C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Oltenia*, I (1923): «şi *cine se va mai scula cu pricină de* acum înainte *a mai căuta judecată*, să fim supt pedeapsa Divanului şi *gloabă* taleri 100 *la cutie*" (învoială mehedinţeană din 1787, p. 42); — «şi pe acest Stoica, căci din îndemnul lui au pornit şi pe ceilalţi *să pornească judecată peste aşezământul ce s'au învoit*, i s'au făcut certare cu o sută toege la talpă; aşizderea lui Ion Potîrcă, pentru mutarea pietrei hotarului, toege 60; şi să plătească ei cu toată ceata lor cheltuiala celorlalte părţi şi *să dea la cutie taleri treizeci*, măcar că *după hrisov sînt legaţi a plăti gloabă taleri 60, de vor mai căuta judecată*" (p. 40, sentinţă a Divanului Craiovei, din 1779, aplicând sancţiunea prevăzută în «aşezământ» în caz de nerespectare a «legăturii», prin pornirea din nou a judecăţii). — Acelaşi cas, în doc. din 1820 (pp. 47, 49), unde «Tepald» (p. 44) = *Tibaldo*, *Thibaut*, *Theobaldus*, ngr. Τι(μ)παλδο(ς), iar *înpietriţi* (pp. 48, 50) = însemnaţi cu pietre de hotar (v. chiar aici, mai sus), — sens interesant.

3) *Soroc*, se zice în text, cu un termin obişnuit până azi, mai ales ca

prealabil al amânduror părților, înnaintea Domnului: «Dacă cumva unul dintre dânșii nu s'a prezintat la ziua hotărîtă, el trebuie să plătească *heria*, adică amendă, — țăranul douăzeci și cinci de galbeni, nobilul o sută și boierul șease sute" (*Descrierea Moldovei*, trad. G. Pascu, p. 130).

Nu intră în intenția noastră să tranșăm diferendul istorico-juridic,[1]) pentru care ni lipsește nu numai materialul documentar omplet[2]), dar și competența necesară.

De fapt, fără a prejudeca întru nimic asupra economiei controversei, putem lăsa litigiul pendent, *sub iudice*, pentru a trece mai departe, la cercetarea etimologiei cuvântului, care primează pentru noi, putând arunca lumină și asupra caracterului juridic al instituțiunii.

O prealabilă precizare e necesară.

Indiferent dacă terminul *ferîie* e un nume nou pentru o instituție veche sau reprezintă o realitate pe care el a inaugurat-o în practica noastră juridică, cert e, că acest nume, — cel puțin după datele de care dispunem până acum, — apare abia la sfârșitul sec. al XVI-lea, pentru a dispărea pe la începutul secolului XVIII (ca. 1570—1720), și aproape exclusiv (cu o singură excepție cunoscută până azi) în documentele moldovene: o îndoită limitare în loc și 'n timp, care-și are, firește, importanța și explicația ei.

E drept, că lexicul românesc cunoaște un omonim *ferie*, *herie*. Întrebuințat ca nume al unei măsuri de capacitate pentru licide, azi mai ales în Ardeal[3]): ca „*ferie*, ФЕ́РІЕ, urna, amphora; veder; der Eimer», îl dă încă Lex. Budan, derivându-l cu tot seriosul din lat. *seria*. Adevarata-i origine trebuie căutată, firește, în rom. *fier*: «Ocaua

---

derivat verbal: «*a soroci* o *zi* de judecată, un termin»; cf, *vadeà*. — Pentru *ziua hotărîta pentru judecarea pricinii*, cf. lat. *dies constituta causae dictionis*.

1) Părerea regretatului C. Giurescu o aflăm exprimată în Dicț. Acad. s. v. *herâie*: «(In vechiul nostru drept neexistând prescrierea) = taxă fixată de Domn pentru reluarea unui proces, cu scop de a garanta stabilitatea lucrului judecat; (în doc. slavone) zavescă".

2) Documentele, mare parte în regeste, au fost publicate de dd. Ghibănescu (*Surete și izvoade*, II și III) și N. Iorga (*Studii și documente*, XI și *Documentele familiei Callimachi*, II, p. 169: mențiune tîrzie, din 1792, a unui document anterior).

3) Cf. „veadre sau *ferii* ardelenești" (Dicț. Acad., *s. v.*), dar și: *ferie* = baniță, vas (măsură) de 20 litri, în jud. Mehedinți (rev. «Tudor Pamfile», [1923], p. 105), despre care v. mai jos.

lui Cuza era făcută din *fier*, spre deosebire de *bârdac* [= turcismul *bărdac*, *bărdacă*], care era din lemn, şi de aceia îi zicea *fierăe* [1])», spune «etimologistul popular» din Dolj, prin rev. «Ion Creangă», VII (1914), p. 53 (cf. *ibid.*, VI 311), iar cărturarii nu pot decât confirmà această derivare, pentru care există analogia decisivă a rom. *dimerlie*, lit.: „de fier" (turc. *demirli*), pe lângă atâtea altele, vechi şi nouă: vgr. χοῖνιξ, «şinic», propr.: „Eisenbüchse"; κύπρος, propr.: „de cupru"; μέδιμνος, propr.: „de aramă", ca ngr. dial. λαμνί, ῥαμνί, „Wasserkrug" = it. *rame*, „aramă" (G. Meyer; cf. Dacoromania, I, p. 276, adăugând, la rom. *arămie*, bulg. *aramija*, — după Dicţ. Academiei, — şi pe s.-cr. *romijenča*, „kupfernes, Wassergefäss": Filipović [2]).

Chestiunea e însă, daca *ferîie*, *ferie* al nostru poate fi identificat cu *ferie*, măsura.

Vorbind de *ferie* în acest de pe urmă înţeles, din „Colindele" d-lui Viciu, d. N. Iorga (*Bulletin de l'Inst. pour l'étude de l'Europe sud-or.*, I, p. 53) decide afirmativ: „*Ferie* în sens de măsură de capacitate (cum l-am aflat şi aiurea) explică vechea *ferie*, *herîe*, amendă", şi, independent de d-sa, un filolog ieşean, d. A. Scriban, a putut ajunge (Arhiva, XXVIII, 71) la aceiaşi conclusie, căreia nu i-ar lipsi nici suportul documentar: „ş'am dat şi *heria*: vr'o patrucinci *herьi* de mied" (N. Iorga, *Doc. rom. din arh. Bistriţei*, I, p. 99.

Decât, lăsând la o parte posiţia accentului (*férie*), plata în natură a fierâii, de care e vorba în doc. citat (c. 1650), apare cu totul isolată: aproape unanimitatea documentelor, şi cele mai vechi vorbesc de plată în bani.

Dacă însă avem cuvinte să nu putem împărtăşi această identificare, cu atât mai puţin am putea primi celelalte explicaţii etimologice ce s'au propus: turc. *vereje*, dat. lui *vere*, din care şi *veresì*, originalul rom. *veresie* (I. Bogdan, apud Xenopol, în Arhiva-Iaşi, I, p. 631[3]); — rom. *fier*, cu suf. demin. -*ue* din *cetăţue*,

---

[1] *Fierăe*, ca n. de fam., la Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IX, 378.

[2]) Cf. încă: *ferîie*, „oca de tinichea [fer-blanc]", în Gorj (Conv. Lit. 1922 p. 363), apoi: *acov*, *lemnie şi popornită* — coş de papură(„I. Cr.", V, 279), ca şi *ţichire* (Păcală, *Răşinari*, 142), deci: *popornită*, mr. *cînestră* — ngr. κάνιστρον, cum şi *târnă*, „baniţa", din „târn" (Grigoriu-Rigo, *Med. pop.*, p. 218; cf. însă şi sl. *tarno*, rom. *tarniţă*, *tar!*). — Ca măsură se întrebuinţă şi *speaia*, «qualus e cortice arboris, ein aus Baumrinden verfertigter Korb» Lex. Bud.; cf *spene*, «coş») în special pentru dus mâncare la câmp), la O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 334.

[1]) «Cuvânt turcesc» e *fierîie* şi pentru d. I. Nădejde (Viaţa Rom., I, 414, n. 1.

ferestrue, cărărue (Ghibănescu, *ibid.*, XX, p. 67 [1]); — ngr. χέρι, gen. pl. χεριῶν (Tiktin, *s. v.*, cu îndoială [2]).

In concepţia noastră, terminul *ferîie* este un neologism de cancelarie, moldovenesc, a cărui provenienţă trebuie căutata în sfera de influenţe nord-slave, specifice mediului respectiv.

Ni se pare singura ipotesă, în care se poate explica şi aspectul cu adevarat proteic al cuvântului, extraordinara şovăire în transcripţia lui: ФЕРУЮ, ФЕРЬЮ (Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, II, 49; cf. *ibid.*: „i postavili sobi *fervю* vi zlat 8"), *fereю* (60), *ferие* (305) *feriю* (28), *ferïю* (249, 275), *fïerъe* (95), *fïerью* (302), *ferѣи*, *ferъe (ibid.*, III, 4), *fïerью* (59), *ferьeю* (117, 168), *fïerъи* (133), *herăe* (71, doc. rom.), *herъѧ* (190, 323, id.), *hărăia*, *haraia* (acestea din urmă, în Arhiva-Iaşi, I, 631), etc.: faţă cu noutatea şi exotismul intrusului, diecii, pentru a-şi fixà forma, îl alipiau, adecă, de câte-un cuvânt de acasă *(fier, ferì)*.

De unde vine, deci, în Moldova, unde a strălucit timp de un sec. şi jum. acest meteor lexical, care a radiat doar sporadic în Ţara Românească, deşi a lăsat, se pare, acolo, o interesantă supravie-

---

1) Etimologia ar cadra, oarecum, cu identificarea d-lui Iorga şi, în alt sens, cu conjectura, că *feria* s'ar chema după *fierul* sigilului domnesc („hierul ţării", zice Ureche) ce se punea pe zapis, spre a-l confirma (printr'o etimologie populară cu *fer* — „clore avec un fer" — se explică şi evoluţia romanică a fr. *fermer* = lat. *firmare*; cf. Gilliéron, *Les étymologies des étymologistes et celles du peuple*, Paris 1922, p. 2 şi, alăturea de rom. *încuia* = a închide cu cuiul, a găvozdi, rom. *fereca*, din vr. *făreca* = lat. *fabricare*).; v. şi explicaţia dată de Coşbuc locuţiei «e pecetluit cu roşu» (*Versuri şi proză* ed. Hodoş, p. 73). Dar sufixul în chestie nu e propriu-zis *-ue* (fem.), ci *-uiu*: *brăduiu, făguiu*, etc. (v. Pascu, *Sufixele româneşti*, p. 133, adăugând pe rom. -dial. *barbuie* = bărbie, vr. *mamue* = momîie, sperietoare şi *cărţălue* = cărţulie, cărticică şi — cu toată forma pl. *fiară, fiare* (fem.), nu vedem de ce n'ar fi rămas definitiv la derivatul normal: *fieruiu* (masc). — Asupra lui *mamue*, v. în special Hasdeu, *Cuvente*, I, 290, care citează dupa un glosar din ca. 1600, comparându-l, între altele, şi cu germ. *Mumme*; cf. şi ipoteza d-lui Giuglea asupra originii rom. *mumă, muma-pădurii* în Dacoromania, II, p. 402.—*Bărbue* e atestat, repetat, în semnalmentele pribegilor unguri dela 1848-9 (v. Rev. „Tinerimea Română", 1898, p. 265).

2) Deci = *chezăşie* (din *chezaş* = ung. *kezes*, dela *kéz* „mână", ca gr ἐγγύη).—Despre *datul de mână, la paumée, Handschlag*, exact: *datul mânii* (cf. *a da mâna, a bate palma)* ca rit juridic, v. Paşcanu, *o. c.*, p. 79 şi urm.; dar el nu pare a fi fost practicat în speţă.—De ngr. χαίρειν (cf. *hiritisesc* şi *hiritismos* de mai târziu), ca o alusie la „felicitarea" câştigătorului, ar putea fi vorba tot atâta, cât şi de lat. *ferire (sc. fœdus)*.

ţuire în *heriaş*, „gâlcevitor", din Glosariul muscelean al d-lui Rădulescu-Codin, p. 39 (cf. *cârcotaş*, din *cârcotă, buclucaş* din *bucluc*, iar, ca sens, şi: *cîrciogar, şvornic, priceav*)?

Din mulţimea variantelor înşirate, se desprind, totuşi, două constatări: *a)* că forma originară a cuvântului nostru nu începea cu *h-* (cum implică etimologia d-lui Tiktin [1]), ci cu *f-* (cf. dubletele fonetice *fi—hi, fiu—hiu, fier—hier); şi b)* că acea formă originară pare a fi sunat: *„feruie"*, *„ferîie"* [2]).

Privită supt acest unghiu, originea enigmaticului cuvânt iese din întuneric şi controversatul termin juridic se explică plausibil ca un termin de cancelarie domnească, de felul fr. *vidimer*, germ. *vidimieren* (= lat. *vidimus*, pus ca „viza" pe actele autentificate), din polonul *feruje*, dela *ferować*, „prononcer la sentence" (J. A. E. Schmidt, *Nouveau dictionn. français-polonais et polon.-français*, ad. voc.), *ferować, -ował, -uje*, „durch gerichtlichen Ausspruch bekräftigen, befestigen" (Booch-Arkossy, *Polnisch-deutsches Wörterb.*, ad voc.) [3]), — un pendant profan al cunoscutului vr. *veruie*, „Crezul", din limba bisericească: „... şi aceasta o mărturisim tare în credinţa noastră, unde cetim *veruia*", spune Varlaam *(Cazania*, ed. „Socec", p. 16; cf. şi Puşchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*, p. 60: „*Vĕruѧ* e numit simbolul credinţei după cuvântul cu care incepe în slav. *vĕruju* = cred" — şi compară rom.-pop. *ocenaşile* = Tatăl Nostru, la care s'ar putea adăugi: vr. *voscresnele* din Gaster, *Lit. pop. rom.*, p. 469, împreună cu bine-cunoscuta înjurătură populară de *vascris* = Inviere, Paşti, serbo-cr. *vaskrs*, „Ostern", etc. [4]).

---

1) Cf. şi Dicţ. Acad., supt *herâie* („fereon" din Melchisedek, *Cron. Huşilor*, p. 71, consemnat acolo, e, dupa toată probabilitatea, o eroare).

2) *Feruiu* ar fi un sing. refăcut din *feruie*, înţeles ca pl.

3) Din pol. *starować* şi *tynkować* avem rom. *stărui* şi *tencui* (cf. O. Densusianu, *Hist. de la langue roumaine*, I, 386), şi e probabil ca şi *frăsuesce* = pol. *frasować*, „fâcher, chagriner, inquiéter", mai curând ca rut. *frasuvaty*, idem, cum se admite în genere (varianta sporadică *frăsesc* ar putea fi şi o contaminaţie cu *fras* = germ. *Frass;* cf. Tiktin, *s. v.).*

4) Aici ar aparţine şi *mesereri* = milostenii, deci lat.-eccl. *miserere* dintr'un document de la Simion Moghilă, din 1602, relevat de Hasdeu *(Cuvente den bătrâni*, I, p. 129) şi atestat, explicit, în Ps. Sch.(ed. Candrea, II, 436) şi'n Anon. Bănăţean: *„meserere* = misericordia", împreună cu derivatul *meserernik* = misericors (ed. Creţu, p. 353).—Curiosul *ispre* („pentru care *ispre* ca să se descopere adevărul", „la care parte s'am desu *ispre* ca să nu să mai supere cu judecata") dintr'o misivă dela 1650 (!), a Banului Manolachi Hrisovaghi, excerptata în „Revista Istorică", II, 1916) p. 59, să nu fie oare—indirect—neologismul (fr. *exprès*, contaminat cu *spre* (scop)? Cf. încă: *accepi, affidavit, recepisse* de unde: „recipisă"), etc.

MĂRUNŢIŞURI ISTORICO-FILOLOGICE

de

V. BOGREA

I. — KARA-ULAH = VALAH, IN «CODEX CUMANICUS»?

Editorul Codicelui Cumanic, Géza Kuun, a publicat şi un suplement de cimilituri cumane, cuprinse în pp. 119—20 ale celebrului glosariu: *Quinquaginta Aenigmata Cumanica*, Budapestini MDCCCLXXVIII.

Printre aceste enigme (turc. *gumbaklar*, „noduri"), una, în special, ni reţine atenţia: no. 18.

Lectura e în parte imposibilă din causa deteriorării manuscriptului, dar, cât se poate ceti din ea, sună aşà: „Kuce b... irir *kara ulah* erte kellir *kara ulah* juregina tuc..." şi se tălmăceşte, de editor, precum urmează: „Robur eius... est, *equus niger* diluculo venit, *equus niger* cum vigore suo..." (p. 12) [1]).

Sensul enigmei, din nefericire, nu se poate descifra sau lipseşte în manuscript: „huius aenigmatis explicatio in textu desideratur", — ceia ce nu s'a întâmplat cu celelalte.

Ţinând însă socoteală de faptul că enigma imediat anterioară priveşte pe Cumani (căci aşà interpretează editorul pe *huun* = *kuun* din text) [2]), n'ar fi de loc exclus, ca şi înţelesul enigmei ce ne interesează să fie etnic: „Valah".

---

1) Apelativul *ulah* (cf. *olac*) erà, de fapt, terminul cuman pentru „cal", împreună cu pers. *asp*, „equus" (Cod. Cuman., p. 310), care s'a păstrat şi'n numele *Arimaspilor*, „îmblânzitori de cai", din Herodot (III, 116; IV, 13, 27). în asir. *aspastu*, „lucernă" (v. Schrader-Nehring) şi'n turc. *sipahi*, *spahi*, „spahiu, călăreţ" (după Barbier, *s. v.)*; ct. însă şi *Wallach*, „hongre", de mai târziu.

2) Din literatura mai nouă asupra Cumanilor, sânt de remarcat mai cu seamă studiile d-lui S. Salaville din „Echos d'Orient": *Un manuscrit chrétien en dialecte turc: le „Codex Cumanicus"* (XIV[1911], pp 278—86 şi *Un peuple de race turque christianisé au XIII-e siècle: les Comans* XVIII[1914], p. 193 şi urm.).

Am avea, atunci, o coroborare a lui *Kara-ulag* din Rașid, în sensul interpretării lui Hasdeu (*Negru-Voda*, p. XCVI) [1]).

II. — O NOUĂ DOVADĂ DE ROMANISMUL MORLACILOR.

Se știe că Rutenii sînt porecliți de Ruși: „Haholi“, din causa chicei lor de „pudeli“. S'a trecut însă cu vederea, că același epitet se dă și Morlacilor din Dalmația, cari poartă încă părul în chip de „Zopf“, de *moț*, întocmai ca Moții sau Țopii din Ardeal (v. R. Kleinpaul, *Länder-und Völkernamen*, p. 93).

Acolo însă, la Adriatica [2]), nu poate fi vorba de Ruteni: „Haholii“ dalmatini nu pot fi decât Români, porecliți astfel de Slavii din partea locului (*chochol*, „moțul păsărilor“, există și'n sârbește), după cum Românilor din Munții Apuseni li s'a zis „Țopi“, probabil, mai întâiu de Sași [3]).

1) Pentru *kara*, cu această întrebuințare specială, la numele de popoare și localități, cf. pe lângă cunoscutele *Kara-Iflak*, *Morlac*, *Cernii-Ugri*, *Kara-Chazar*, etc., și'n afară de cele spuse în „Dacoromania“, I, p. 461 și urm., în deosebi: ἡ μαύρη λεγομένη Βουλγαρία din Porphyrogennetos (tot la el: Λευκόσυροι, Σαβαρτοιάσφαλοι, p. cari v. acum „Rev. des ét. hongr. et finno-ougr.“, I, 65, și *Sarkel* — ἄσπρον ὁσπίτιον, am zice: Casablanca, pentru care s'a adus ca termin de [comparație și *Šariker* = "Cetatea-Albă": analogiile sunt, bine'nțeles, pur semantice!), ung. *fekete Bolgár*.— Adăugim, după) Kuun (*Relationum Hungarorum hist. antiquissima*, I, p. 156, n. 3), că Procopius vorbește de „Hunii albi“, iar Iordanes de „Huni negri», că la *Kara-Kalpaci* nobilii se chiamă *ak-söngek*, „os alb“ (cf. os sfânt), iar oamenii de rând *kara-söngek*, „os negru“ (cf. *albăstrime* = ciocoime și *sîngele-albastru* al Visigoților, feriți de amestecul cu Maurii: „ser de la sangre azul“) și că Hanii *Karakitailor* (Chitaii negri) își aveau reședința în „orașul negru“. *Karakorum*.— Dar, dacă Egiptenii sânt numiți μελάμποδες, nu fiindca aveau picioarele negre (cf. μελάγχροες, la Herodot, I, 57, ci fiindcă țara lor era μελάγγαιον (II, 12, μελάμπεδος (cf. μελάγχθων), iar Κραναοί, denumirea poetică a Atticilor, s'ar putea explica prin aceia că țara lor era κραναήπεδος cf. și καρανος din Hesychius !), în schimb Μελάγχλαινοι (epitetul Sciților, la Herodot) nu poate fi pus în legatură cu „manta neagră“ (μέλαινα χλαῖνα de humus („cernosiom“) a Rusiei, cum presupune Fick (în „Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung“, XLI, 350). — Pentru «Impăratul-Alb», turc. *ak-pașa*, *ak-padișah* = Țarul Rusiei, v. Miklosich, Et. Wb., s. *morovlachu*, și Litzica, în «Conv. Lit.», 1914, p. 48.

2) Cf. și R. V. Giuffrida, *I Valacchi dell'Adriatico*, în „Rivista Ital. di Sociologia“, VII (1916).

3) Mocanii li zic așa numai „în glumă“; altfel, ii numesc; „Câmpănari“ (v. Frâncu-Candrea, p. 64).—*Țop* din *țopârlan* (cf. *ciocârlan*) e, probabil, același cuvânt (v. *Bulletin de l'Inst. pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, 1922, p. 116, deși cutare Neamț spunea d-lui Philippide (*Principii de ist*,

III. — ORIGINEA NUMELUI HALIS.

Numele șefului dobrogean, din care Ana Comnena (I, 323) pare a face un supranume al celebrului Tatòs (τοῦ τε Τατοῦ καὶ Χαλῇ ὀνομαζομένου), n'a fost încă definitiv elucidat.

D. N. Iorga *(Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea*, p. 29) observă, cu drept cuvânt, că „*Halis* pare a fi numit după obiceiul peceneg" și-l compară cu turc. *Halil.*

De fapt, numele nu poate fi despărțit de *Halis* (Χαλίσιοι), denumirea supt care apare, la Cinnamus (ed. Bonn, p. 108 [1]), tribul de barbari, de lege mosaică (Μωσαϊκοῖς νόμοις), conlocuitori cu Ungurii (Οὖννοι) în Sirmium (ἐν Σιρμίῳ), cari au putut fi identificați cu *Cazarii*, adică, în ultima analisă, cu acei *Hwalisi*, după cari s'a numit orașul *Hwalinsk* de pe Volga, și, odinioară, însăși Marea Caspică („Hwalinsko-Morja"; cf. *Bahr el-Khazar).*

IV. — O CONJECTURĂ LATINĂ.

In redacțiunea latină a Cronicii sârbești a lui Gheorghe Brancovici, sub anno 6991 (1483), credem că trebuie emendat textul, precum urmează: „Bajazet movet adversus carabogdanas arces Bielograde et Kiliam, supra Danubiun sitas, et capit eas, uti et Stephani Moldavi arcem, *vi armorum*", în loc de: „Vinamor" (așà, în N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 3).

E vorba, firește, în acest cas, de Capitala lui Ștefan-cel-Mare, Suceava (cf. și *Rev. Ist.*, III, 94).

Dacă însă, — cum pare a postula simetria cu celelalte două cetăți moldovenești, care sânt numite, — cuvântul trebuie să as-

---

limbii, p. 150) despre țărani, că „sie prallen vom Boden ab", adică *țopăiesc fac țop*, sărind în mers, ca *țopana* = danțuitoarea cf. *huțupană* din *hop-țop?)* din „Indreptarea Legii" citată de Hasdeu în Supl. la tom. I-iu din *Cuvent* I, 273, p. LXXXVI, împreună *cinghiasă* = cântăreață din *cinghie, ceng* = «luth, harpe": de precisat în acest sens locul respectiv din C. Bobulescu, *Lautarii noștri*, p. 22; cf. încă și *țoapă*, „femeie ordinara", iar la Anon. Bănățean: *czopene* = scortum. —Observăm cu aceasta ocasie, că, dacă sl. *chole*= lat. *collis, culmen* (cf. vr. *pice* =coma din Anon. și *pice*, traducând pe λόφοι. din Herodot, ed. Iorga, p. 385, ca lat. *regum apices)*, am avea în *hohol* și o paralelă semantică la rom. *culme*, glosând pe sl. *griva*, „coamă de cal" (Hasdeu, *o. c.*, I, 274).

1) III, 8, 14; cf. V, 16, 15: „...πολλοὺς τῶν ἐν Σιρμίῳ φέρων (sc. βασιλεὺς) ᾤκίσατο Οὔννων, οὓς παρ' αὐτοῖς Χαλισίους ἔθος καλεῖν ἐστι καί εἰσιν ἑτερόδοξοι, καθάπερ ἤδη ἔφην, Πέρσαις ταυτοφρονοῦντες (i. e. manicheeni, bogomili?). ." (p. 247).

cunda numele unei cetăţi a lui Ştefan, el ar putea fi, la rigoare, un *Ujromán* = *Románujvár*, designând „Cetatea noao Romanul", cum numeşte şi Ureche (ed. Giurescu, p. 16), „cetatea de la târgul Romanului", despre care ne informează (*ibid.*, p. 66), că „se chiama Smedorova" şi a început a fi zidită de Ştefan-Vodă la văleatul 6991 = 1483, adică tocmai în anul cu pricina (cf. şi p. 154, unde, vorbind de părăsirea lui Alexandru-Vodă Cornea în „Cetatea-Nouă", unul din mss. glosează pe margine: „la Roman").

V — O GLOSĂ ORIENTALĂ.

Intr'o scrisoare negustoreasca din Lemberg (Liov sau „cetatatea Litvei", pentru bătrânii noştri), privitoare la o comandă din anul 1595 a lui Aron Tiranul („Aaron, Palatinus Valachiae"), e vorba de cumpărarea unei „vestis *altembasowey* dictae, pellibus sabellinis subductae" (N. Iorga, *Studii şi documente,* XXIII, p. 437, no. CCCLXIX.

Numele hainei, căptuşite cu blăni de sobol, e forma flexionară a polon. *altembas (alъtembas,* rus. *altoba* ъ), „Goldleinwand" de origine turco-tătară (v Miklosich, *Die türk. Elem. in den süd-ost-und osteuropäischen Sprachen*, I, s. v. *altîn*, „aur", din care în rom. *altînîc, altîngic, altîngea*, „chrysanthème", *altâlîc*, „moneda' (Analele Dobr., IV. 328), *altîn-baştiriac* „archi-thériaque d'or", şi n. de fam. *Altînliu*, *Altinovici).*

De „stoffa tessuta con oro *altinoluk*" e vorba într'un tarif vamal turcesc din 1783 *(Doc. Hurmuzaki,* XIX, p. 160), de „giubele de *altîn,* îmblănite cu cacom" se vorbeşte şi'n foile de zestre de pe la începutul veacului trecut (cf. Ştefulescu, *Târgul-Jiului*, p. 222), iar un sinonim al cuvântului nostru ne întâmpină în Catastihul Galatei din 1588: *zarvă* = pers. *zarbat,* „genus panni auro aliave re intertextum" (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, p. 223), din *zar*, „aur", ca şi rom. *zarnacadea*, *zarculă* şi — după o ipotesă a d-lui Densusianu — *Zarand*, p. care cf. şi *zardandan*, numele tribului mongol *Kin-ce*, „Dinţi-de-aur", la Marco Polo).

VI. — UN CUVÂNT OBSCUR LA URECHE.

Intre specimenele de elemente străine în moldoveneşte, bătrânul cronicar citează şi unul grecesc, în felul următor: „de la Greci: noi zicem 'straste', iar ei '*stafad*" (ed. Giurescu, p. 7).

Unele mss. au *stafas* (ibid., în aparat), altele: *stavad* (ed. Popovici, în aparat); altele, loc vacant (Giurescu, *l. c.*).

Judecând după înţelesul corespondentului romînesc *straste*,

„soartă rea (cf. *restriște*, *triște* [1]), chin", paralelul grec, la care face alusie Ureche, ar putea fi στυφάδα, «aigreur, amertume» (de la acel στυφός, «âcre, âpre, aigre, astringent», care, ca și στυπτικός, e cunoscut în lexicul nostru; v. Cihac, s. v. *stifòs*, *stipticòs*); cf. și venețianul *stufada*, «sazietà, noia» (Nazari, 155), deosebit, se pare, de familia romanică a lui στύφη (étouffer, etc.?) și de acea a lui *stupa (étuve*, *Stube*, rus. *izba* = *istuba*, etc.).

VII. — «POARTA» LUI VASILE LUPU.

Vorbind de «casele cu cinii» ale lui Vasile-Vodă Lupul, [2]) relevam că ambiția strălucitului Domn înțelegea să rivaliseze astfel cu Stambulul împarătesc, care-i oferise modelul lor.

O nouă probă a acestei emulațiuni ni se pare a o fi găsit într'o carte a sa, din 20 Mart 7145, către Lupul Dărlău, pentru pricina dintre Drone și Păradie, relativ la o moșie «nealeasă» (neîmpărțită) din Băloșeni ot Iași: «. . . dirept aceia, dacă vei vedea cartea Domnii meale, tu să-i faci leage dreaptă cu acei răzeși ai lui, să nu are nime acolo, nici să same(ne) pământul, *păn nu vor veni la poartă* să-ș întreabe și să-ș aleagă . . .» (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II, 1, p. 133).

Poarta, de care e vorba aici, nu poate fi, în adevăr, alt-ceva decât copia moldovenească [3]) a acelei *Porți* otomane (turç. *babi humaiun s.*

---

1) De fapt: *râstriște* și *striște*=**sriște*, vsl. *sreštu*, „rencontre; întîmplare bună ori rea": *strânște re* = nenoroc, napastă, (cf. sl. *losa sresta* din „Codicele de Petrova" [Alexici, în «Rev. Tocilescu", XIII, p. 293] n'ar putea fi interpretat, deci, ca o desfacere din *restriște*, în care prefixul *re* — = *ras* —) s'ar fi confundat cu adiectivul *re(a)*, ca în exemplul recent al lui *la revedere*, înțeles ca *rea-vedere* și schimbat, *ominis causa*, în *la bună-vedere*, — ceiace, de alffel, e foarte nesigur, față cu it. *a buon rivederci*; cf. catal. *de buna encolia*, «in guter Laune,» născut prin analogia lui *de malencolia*, «in schlechter Laune» (v. *Miscellanea Schuchardt*, p. 29. — Sensul arătat al lui *straste* se vădește, de altfel, și 'n derivatul *strajnic (strașnic)* = *strastnic*, «partea din Triod care conține ritualul prescris pentru Săptămâna *Patimilor*», în Lex. Bud., și: *strastie*, „officium nocturnum ecelesiasticum vulgo nocturna vel nocturnum, der nächtliche Gottesdienst in der Kirche", — ceiace suggerează, pe lângă et. pop. cu *strajă*, și apropierea de gr. περὶ λύχνων ἀφάς, *accensis luminibus*, „în aprinsul luminărilor".

2) V. acest *Anuar*, I, p. 312.

3 Că „norodul împricinat se aduna la *poarta* Divanului" și că, în vechea organisație judecătorească a Moldovei, existau așa-zișii *vornici de poartă* (*vornic* însuși înseamnă, originar: *dvornic*, „curtean", «portar») avându-și locuințile la *poarta* din afară a Curții, unde se judecau procesele mai puțin

ali, *atibè-i alyè* s. *atebè-i senyè*, «Sublima-Poartă» [1]), a cărei pomenire în cântecul nostru popular am semnalat-o aiurea [2]) şi care, la rândul ei, nu e decât un reflex al „Porţii" persane, atât de des pomenite în Herodot [3]).

VIII. — NUME ARDELENE INTR'UN VECHIU ROMAN ENGLEZ.

Romanul scriitorului engles Barnaby Rich, apărut la Londra, în 1592, supt titlul: «The Adventures of *Brusanus*, Prince of Hungary», vorbeşte de «regele ungar *Myletto*», ca de tatăl «prinţului» (v. *Ungarische Rundschau*, III, p. 184).

Dată fiind mai ales epoca, ne întrebăm dacă acest «Myletto» n'ar putea reflecta, în ortografie englesă, un *Mailat (Majláth, Maylad*, în documente*)*, «Valah» (v. N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, p. 135 şi Hasdeu, *Negru-Vodă*, p. CLXXIII), ca şi *Bánffy* (cf. „Olaus Johannis Bangffy, notarius", într'un act latinesc din Agram, 1516, publicat în *Mon. hist. liberae civitatis Zagrabiensis*, III, p. 165; în indice: «Olahus Banffy»). *Brusanus* însuşi ar putea fi, în acest cas, un *Bârseanu* (din Ţara-Bârsei).

E vorba, fireşte, numai de nume.

IX. — «UNGRO-VLAHIA».

Cea mai veche menţiune a acestui nume, curent odinioară, nu numai în titulatura Mitropoliţilor Ţării-Româneşti, unde a ramas până azi, ci şi 'n aceia a Domnilor munteni, din actele redactate

---

importante. — ştim, între altele, de la Cantemir (*Descr. Mold.*, ed. Pascu, pp. 126, 106): e vorba, însă, de terminul însuşi, ca atare, care nu ştim să fie atestat în alt loc. — Pentru „popa domnesc de pe poarta" (ot vrat), v. Ghibănescu, *Isp. şi zap.*, IV[1], 25.

1) V. Barbier de Meynard, II, 345, 347.

2) V. *Lui Nicolae Iorga Omagiu*, p. 54, n. 3, şi *Dacoromania*, II, p. 403.

3) „La porţile Impăratului" („κατὰ τὰς θύρας τοῦ βασιλέος") stau copii III, 117; ed. N. Iorga, p. 191), ca şi Scanderbeg însuşi, în adolescenţă: ἐς τὰς θύρας ἀφικόμενος τοῦ βασιλέως (Chalcocondylas, p. 350);—cf. Herodot, III, 119 (ἐπὶ τὰς θύρας τ. β.), 140 (ἐς τὰ πρόθυρα τῶν βασιλέος οἰκίων) şi, în deosebi 118: ἤθελε ἐς τὰ βασιλήϊα ἐσελθὼν χρηματίσασθαι τῷ βασιλέϊ (pasagiul decide controversa relativă la χρηματιστικὸς πυλων τῶν βασιλέων din Polibiu, XV, 31, 2, în sensul lui Otto; cf. *Omagiul Iorga*, *l. c.*. — Să ne folosim de ocasie pentru a adăugi că lat. *porta* designează până azi, în graiul localnicilor, zidul împrejmuitor de la Apollonia: Πόρτα, înspecial partea exterioara, ἔξω τῆς Πόρτας Praschniker, *Muzakhia und Malakastra*, în «Jahreshefte des österr. arch. Instituts in Wien», XXXXI—XXII 1922) col. 24, nota 1).

greceşte sau sârbeşte datează, precum se ştie, din 1359 (v. Miklosich-Müller, Acta Patr.iarchatus Constantinopolitani, sub anno).

Dacă vorbim de ea, o facem, mai întâiu, pentru a aminti o pomenire ce pare a fi rămas neîndeajuns luată în seamă: pasagiul din „Istoriile" (ed. Bonn, I, 175) Impăratului Ioan VI Cantacuzenul (1341—1355, resp. 62), unde se vorbeşte de ajutorul pe care l-a căpatat Mihail, fiul lui Stracimir, de la *„Ungrovlahi"* (ἐξ Οὐγγροβλάχων), pentru a putea elibera Filipopolea, asediată de Impăratul bizantin.

Dar o mai facem pentru ceva.

Factura grecească a numelui suggerează, în adevăr, o serie de paralèle cu desăvârşire concludente, în ce priveşte interpretarea *geografică* („Valahia de lângă Ungaria", spre deosebire de Tesalia şi Μικρὰ Βλαχία), iar nu politică („Valahia dependentă de Ungaria"), a expresiei „Ungro-Vlahia": Ποντοβιθυνία şi Ποντοκαππαδοκία (Pape, *Wörterb. d. gr. Eigenn.*, ad voc.) = partea de lângă Pont a Bitiniei şi Capadociei; — Μαιδοβίυνοι, „Bitinii vecinĭ cu Maidiĭ, de la Strymon" (Tomaschek, *Die alten Thraker*, I, 63);—Καρπόδακοι=die in das verlassene Karpenland eingewanderten Daker (v. Kahrstedt în „Prähist. Zeitschr", 1912, p. 86); — *Mysomacedones* = coloniştii macedoni stabiliţi în Misia (Plinius, *Nat. Hist.*, V, 120); — Ἑλληνογαλάται = Galii pătrunşi în Asia grecească (şi elenisaţi); — Σαρδολίβυες = Libienii imigraţi în Sardinia, Λιβυοφοίνικες = Fenicienii locuitori în Libia, Βλαστοφοίνικες = Fenicienii din teritoriul Blastilor, adică al Bastulilor (pe coasta andalusică); — Ἰνδοσκύθαι = Sciţii înnaintaţi spre India (Dionys. Perieget., 1088); — *Ausoceretes* (Avianus, v. 550) = o parte a Cereţilor, învecinată cu Ausetanii (cf. Adolf Schulten, *Die Keltiberer und ihre Kriege mit Rom*, pp. 19—21, unde se aduc asemene analogii pentru explicarea în acelaşi sens a denumirii Κελτίβηρες). — Σαμοθράκη se chiamă, după acelaşi criteriu, insula Samos de la gurile Ebrului trac, spre deosebire de Samosul egeic sau cefalonic; iar Μογλενοπατζινάκαι se chiamă înnaintaşii Meglenіţilor noştri, *καὶ Πατζινάκοι Μογλενῖται καλούμενοι*, în poemul lui Ephraemius (*De Alexio Comneno*, v. 3557), „ἀπὸ Μογλένου τόπου" (ed. Bonn, p. 152 sq.).

O genesă identică — nevoia diferenţierii, precisării, unită cu conştiinţa identităţii etnice [1]) — are formaţiunea paralelă *Moldovlahia* (Μολδοβλαχία, în „Hist. pol. Const.", ed. Bonn, d. ex., p.

1) Cf. denumirea de „Jiiu", dată în Haţeg părţii de ţară unde e Câmpul-lui-Neag, spre deosebire de «Ardeal», care e pe la Sibiiu (O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 10, nota).

54, câteva rânduri după Μολδαβία): „Valahii (Românii) din Țara Moldovei" (față de cei din Țara-Românească).

Ca o sintesă sui-generis a numelui Țării-Românești (Valahiei) și al Moldovei (Bogdaniei [1]) trebuie înțeles, însă, acel hibrid Βλαχομπογδανία din a doua prefață a lui Dositeiu, Patriarhul Ierusalimului, la „Intâmpinarea" lui Meletie Sirigul (Bianu-Hodoș, *Bibliografia rom. veche*, I, p. 308 [2]), — prefață, în care, pe lângă Ardeal (Ἐρδελία), apar distinct, de o potrivă, atât „Ungrovlahia" (Οὐγκροβλαχία) Brâncoveanului, cât și „Moldovlahia" (Μολδοβλαχία) lui Vasile Lupul, celui originar din „satul Albanesilor" (Ἀλβανιτοχώριον, cf. turc. *Arnăut-chioi*, „Arbănași, Arvaniți"), din părțile dunărene (εἰς τὰ περιτούναβα) ale Misiei.

X. — MEROPI = «MITOCANI».

Pentru sensul, dacă nu pentru originea (v. Boisacq, s. v. μέροπες), acestui termin obscur («МѢРОПСИ»), de care e vorba în studiul d-lui Silviu Dragomir din vol. precedent al «Anuarului» de fața, p. 286, nu e, cred, inutil, să se compare glosa: «*metoșe—meropsinъ*», extrasă de I. Bogdan dintr'un ms. slavon din sec. al XVI-lea (v. *Convorbiri Literare*, XXIV, p. 733).

Ea duce la ecvația stabilită în titlu, unde echivalentul *mitocani* are, bine 'nțeles, însemnarea originară de «mitoșeri», «locuitori în metoașe (s. mitoace) mănăstirești», „dulopareci", raportându-se, firește, nu la educația socială a indivizilor (cf. *mojic*, *mujic*), ci la condiția lor juridică-socială.

Cât privește cellalt epitet, de care e vorba în articolul și în locul citat: „СОКАЛНИЦИ", radicalul său e, fără îndoială, același ca în sîrb. *sokak*, ngr.-pop. σοκάκι, «uliță»; el nu e, deci, decât, o variantă sârbească a faimosului *kjeletor* = *călător*, ὁδίτης.

XI. — O PORECLĂ A LUI MIHAI-VITEAZUL?

Se pare că «Mălaiu-Vodă» al Sașilor[3]) nu e singurul epitet satiric aplicat marelui Domn.

---

1 „*Boldavie*, aujourd'hui dite *Moldavie*" (raport diplomatic constantinopolitan din 1561) și „vayvode de *Buldavie*" (idem, din 1574, ambele în „Arch. Ist., "I, pp. 145, 151) nu sânt produse de contaminație între *Moldavie* și *Bogdanie*, ci forma tătară a numelui (Cantemir, *Hronicul*, p. 306), ca *Multan* la Poloni; cf. topon. *Boldoveni*, în Mehedinți.

2) Μέγας δρουγγάριος τῆς βίγλης e evident: „marele-*drungariu* (general; amiral) al gardei" (p. 306); cf. *praefectus vigiliae* s. *vigilum*, νυκτερινὸς στρατηγός, νυκτοστρατηγός.

3) Pentru *Mămăligă-Vodă*, porecla lui Gr. Callimachi, v. Iorga. *Doc. Callimachi*, I, 392 (după Sulzer).

Un document gorjan din 30 April 1657 deferă popii Tatomir jurământul, «că nu iaste rumîn ot Vâlcul, nici l-au apucat leg[ă]tura lui *Mihai Vodacul*» (v. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 221), — ceiace se repetă întocmai, cu „*Mihai Vodacul*" cu tot, în documentul din 23 Maiu același an, cuprinzând întărirea jurământului de către Stroe Clucerul, ispravnic al Craiovei (*ibidem*, p. 222).

Date fiind factura epitetului și caracterul peiorativ al derivatelor în *-ac* de felul acesta (cf. Pascu, *Sufixele românești*, p. 189 [1]), pare neîndoios, că acel *Vodac* era o poreclă populară a lui Mihaiu-Viteazul, — oricât de surprinzătoare ar fi apariția ei într'un act oficial.

XII. — ÎNCĂ O POMENIRE GERMANĂ A LUI ȚEPEȘ.

Se află în poemul alegoric-erotic „Die Mörin" al poetului german din veacul al XV-lea, Hermann von Sachsenheim: „In Walachy der *naterspan*".

E. Ochs, care o relevă în „Germanisch-romanische Monatsschrift" din Maiu-Iunie 1923, p. 185, recunoaște în acest *naterspan* copia hibridă, germano-maghiară, a faimosului epitet al lui Vlad Țepeș, explicându-l corect din germ. *natter*, „viperă, năpârcă" (cf. sensul originar de „șerpe, bălaur" al lui *drac* = *draco* însuși [2]), și germ. (*ge*)*span* = ung. *ispan* (cf. rom. *șpan, fișpan*).

Alte mențiuni germane, mai întinse, v. la I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 85 sqq., N. Iorga, în „Convorbiri Literare" din 1901, p. 150 sqq., și Gr. C. Conduratu, *Michal Beheims Gedicht über den Waiwoden Wlad II. Drakul*, p. 29 sqq., unde eroul se cheamă: *Trakle waida*, *Trakel, Trakole, Drakol, Drakole* (cf. și Apendicele, p. 101 sqq.).

Aceasta ni dă însă prilejul de a relua, în întregul ei, problema epitetului Drăculeștilor [3]).

1) Dar *cenac*, „strachină mai mică", nu e un derivat pe teren românesc din turc. *cini*, «cinie», cum se spune acolo, ci = turc. *čanak*, «plat de terre», cum arătase de mult Șaineanu (*Infl.or.*, II[1], 122). — Adde: *Sirbac*, *Rusac* (Cantemir).

2) Pentru laturea «reală» a chestiunii, v. în special Schrader-Nehring *Reallex. d. indogerm. Altertumskunde*, supt *Greif und Drache, Fahne, Schlange*; iar pentru desvoltarea semantică supt influența religioasă v. între altele monografiile lui Miklcsich și Jud asupra terminologiei creștine, cum și „Contribuțiile epigrafice" ale d-lui Pârvan.

3) Un punct de vedere nou în acest capitol de istorie munteană înfățișează acum în urmă d. I. C. Filitti (*Craioveștii*, în «Convorbiri literare pe 1922, mai ales p. 398 sqq.: «Pretinsa luptă între Dănești și Drăculești» ·

In ce priveşte *Dracula* (Bonfinius, Olahus, Dlugosz, etc.), cu variantele-i slave, germane, etc., consemnate la Conduratu (p. 75, n. 3), ca epitete ale lui Ţepeş, la care se referă, fără îndoială, şi poemul lui Beheim, — fiindcă „Vlad II Dracul", Domn la 1456-62, e o evidentă confusie cu Vlad III Ţepeş, adevăratul Domn la acea dată, — regretatul I. Bogdan a văzut bine: el nu poate fi decât reflexul unei porecle populare, *Drăculea*, raportându-se la *Dracul*, întocmai ca *Niculea* la *Nicu* (Niculae) sau *Burdulea* la *Burdu(l)*.

Această poreclă, „ilustrată" de Voevodul tiran, nu erà, însa, decât o moştenire părintească.

Tatăl lui Ţepeş era, în adevăr, acel fiu al lui Mircea, Vlad II *Dracul* (1435—46), care apare, cu *acest* epitet, dacă nu în documente, încai la istoriografii bizantini: „Δρακούλη τὸν Μύρξεω παῖδα" (Chalcocondylas, ed. Bonn, p. 325; cf. p. 259, unde Δρακούλη e pus între „copiii", fiii naturali, spurii, ai lui Mircea, τοῦ Μύρξεω νόθοι, cum şi υἱὸς s. νόθος Μύλτζου, din Ducas, unde forma obişnuită a numelui e Δραγούλιος, care, împreună cu *Dragula*, *Dragull*, *Dracuglia* din alte izvoare şi unele asemănătoare din Jireček, va fi suggerat răp. păr. Bunea, *Stăpânii Ţării Oltului*, p. 26, ideia că *Dracul* = *Dragul*, de la *Drag!* [1]). De altfel, însuşi Ţepeş apare acolo (Chalcocondylas, p. 499 sqq., anno 1461), ca „Vlad, fiul lui *Drăculea*" (Βλάδος ὁ Δρακούλεω παῖς), iar naraţiunile germane, vorbind de uciderea lui Vlad Dracul, la 1456, şi de grozăviile lui Vlad Ţepeş, din acelaş an, numesc pe cel dintâiu „den alten Dracol", iar pe cellalt: „der Dracol" (v. Conduratu, *o. c.*, pp. 100, 106, 110, 114).

Porecla e, deci, moştenită de la părintele său, şi urmaşul — *filius patre dignus* — a schimbat-o numai în renume european.

De unde — şi de ce — o avea, însă, *Dracul* cel bătrân însuşi?

Engel (*Geschichte der Moldau und Walachey*, I, p. 167) a emis ipoteza, că «numele *Dracul* l-a primit, probabil, mai întâiu de la insigniile ordinului Dragonului [Sf.-Gheorghe, ucigând bălaurul]», cu care-l decorase Sigismund.

Dar, dacă trupele de «drăgani», *dragoni*, se numiau, în adevăr, aşa după dragonul de pe steag, n'avem, în schimb, nici un exemplu

1) Ducas insuşi spune, totuş, expres, vorbind despre ucigaşul lui Dan: „Δραγούλιος. οὕτω γὰρ ἐκαλεῖτο πανοῦργος τοῖς τρόποις ὤν. καὶ γὰρ τὸ Δραγούλιος ὄνομα 'πονηρός' ἑρμηνεύεται" (ed. Bonn, p. 202), — un om «al dracului», un fel de *Robert le Diable* român.

de numire a membrilor unui ordin după insigna respectivă, al carei nume, în speță, nici n'ar puteà fi în limba noastră: «drac», ci: *bălaur*, sau, cel mult, *dragon* (*Bălaur* sau *smeu* se chiamă la noi și constelația *Dragonului*; cf. și n. de plantă *tarhon*).

De fapt, ipotesa aceasta n'a convins pe nimeni (cf. și I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a Impăratului Sigismund*, p. 205, n.2), începând chiar cu autorul ei, care-i trădează insuficiența, când adauge: «apoi, și-a binemeritat numele prin cruzimea sa».

Adevărul e, că a se căuta, neapărat, o rațiune cu totul specială (întâmplător, poate, existentă) pentru un fenomen de natura celui ce ne preocupă, e o metodă cu atât mai greșită, cu cât numele în chestie, — ca epitet satiric, sau ca simplu nume ca oricare altul, — e unul din cele mai răspândite în onomastica universala: abstracție făcând de vgr. Δράκων, lat. *Draco*, *Dracontius* s. *Dragontius* (cf. *Draconites*), Δρακούλα e un patronmic ngr. cunoscut (v. Buturas, Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα, p. 161), ca și Δράκος însuși, nume de botez la insularii din Sporadele meridionale (v. K. Dieterich, în „Denkschr. d. Akad. Wien", 1908, p. 291), iar sinonimele-i *Benga*, *Bengescu*, *Bengoiu*, *Bengliu*, *Caraconcea*, *Ciortea*, *Dracea*, *Goldrac* (cf. *dracul-gol*, *împelițat*), *Zavalide* (din ngr. ζάβουλος= διάβολος), *Șeitan*, istoricul *Șaitanoglu* (porecla lui Mihail Cantacuzino, despre care v. Legrand, *Poèmes historiques en grec vulgaire*, p. 9 sq.), de unde *Șaitanici oglulari* (la Radu Popescu, în „Magazinul Istoric", IV, 27) și *Șeitănescul*, porecla lui Toma Cantacuzino (N. Iorga, *Cronicele muntene*, p. 70), Σατανώνυμος (Sym. Magister, ed. Bonn, p. 694), Δρακοντώνυμος (în Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἅιδου, ed. Ellissen, p. 223[1]), ung. *Ördög* (v. Jos. Trausch, *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, 244: „Imresio a Valacho quodam confecto, Balthazaro *Ördög*, nomine et re *Diabolo*"[2]), germ. *Teuffel*, *Manteuffel*, *Deibel*, engl. *Devil*, *Dickens* (acesta, totuși, mai curând din *Dicky*, ipocoristicul de la *Richard*, deci = *Carducci*, din *Ricarducci*), etc., etc., sânt legiune, fără a mai pune la socoteală pe alde *Bălaur*, *Zmeu*, *Șarpe*, etc. (la N. Iorga, *Doc. familiei Callimachi*,

---

[1]) Formațiune obișnuită mai ales în versuri; la Ephraemius, intr'un singur pasagiu (ed. Bonn., p. 418): ἀγγελώνυμος, ἀγγελωνομούμενος, θεοδωρώνυμος, κομνηναγγελώνυμος.—Prototipul facturii e, de altfel, însuși *Hieronymus*.

[2]) Din derivatul *ördögös*, avem n. de fam. vr. *Urdiugaș*, în „Doc. lui Stefan-cel Mare", ed. Bogdan, II, 540.

II, 682, şi: *Azderoglu*, dela turc. *ażder*, „bălaur, hală", din care şi rom.-dial. *ajder*, idem).

O legătură cu Drăculeştii noştri are, fără îndoială, şi numele de hotar *Darakulya far* (azi *Derekulja*, *Drekulja)*, din Scaunul Murăşului (v. L. Szádeczky, *Székely Oklevéltár*, p. 405 [1]).

XIII. — INCA CEVA DESPRE AVGARE.

Relativ la perpetuarea obiceiului superstiţios al „Sfântului Argariu", de care am vorbit în vol. anterior al acestui *Anuar* (p. 325), e instructiv următorul pasagiu dintr'o schiţă a d-lui O. Goga, publicată în rev. «Ţara Noastră», IV (1923), p. 13: «ginerele cel mai tânăr a venit c'un popă bătrân de pe Ţara Oltului sa-i cetească *argariul*, *molitva neagră*, cum îi zic creştinii din partea locului».

Popii bătrâni, „păscălierii", sânt, fireşte, aceia, prin cari mai dainuieşte străvechea practică eretică a „molitvei negre" (poate, o alusie la epitetul lui Abgar s. Agbar: „Ukkama" = Negrul; cf. însă şi: *post negru*, despre un post extrem de riguros). [2])

Cât priveşte caracterul bogomilic al *avgarului*, putem adăugà că, dacă „Epistolia" cuprinde, în unele varinte, o condamnare expresă a pavlichianismului (v. *Anuarul*, I, p. 322, n. 3), în schimb, cutare versiune a „Avestiţei", tipărită, după un manuscript din ca. 1752, împreună cu alte trei specimene, de d. C. N. Mateescu, în rev. „Ion Creangă", IV (1911), p. 38 şi urm. [3]), îşi trădează originea pauliciană prin însuşi începutul ei: „Eu săntu (de fapt: Eu, Santu') *Pavăl Săjinit (sic)*, pogorându-mă din măgura Eleonului, tămpinat-am pe Evizarha . . . »

Sf. Pavel, „verhovnicul" predilect al bogomilismului (de unde şi denumirea de „pavlichianism" — *religio Sancti Pauli* — a eresiei), apare acolo, de fapt, în locul sau, mai bine, înnaintea lui

1. Ni-l semnalează d. Kelemen, şeful secţiunii arhivelor de la Biblioteca Universităţii din Cluj.

2) Despre legenda lui Abgar, v. acum şi folositoarea compilaţie a d-lui V. Mestugean, *Istoria Armenilor*, I, Bucureşti 1923, p. 78.

3) O a cincea variantă, de acelaşi, *ibid.*, VI 1913), p. sqq.-*Melintia*, sora lui „Sveti Sisinu", din varianta Hasdeu (*Cuvente dun bătrâni*, II, 584), e, fireşte: *Meletia* (cf. *Melinte-Meletie; Dominte-Dometie, Domitius; Arvinte, Terinte, Forminte = Lavrentie-Laurentius, Terentius, Frumentius*); — «la Raviia» *(ibid.)* = la Araviia (Arabia, cf. «la Savva» din Herodot, ed. Iorga, p. 20 = la Ava (prin gr. ἐς Ἄβας din original).

Sf. Sisoe (*Sisin*, *Sizin*, din care, corupt: *Săzin*, *Săjin*, „Săjinit“ al ms.), eroul originar, autentic, al apocrifului.

Sisonie din var. II (*l. c.*, p. 39) ar fi un indiciu de proveniența bănățeană a ms., iar „muntele *Eliconului*“ din var. III (p. 70) e o evidentă confusie între Muntele *Eleonului* (Măslinilor), „codrul *Eleonul*“ din „Cartea cu învățătură“ a lui Coresi (ed. Pușcariu-Procopovici, p. 176), și *Heliconul* beoțian.

XIV. — O INSEMNARE VECHE.

Pe un manuscript, admirabil caligrafiat, din ca. 1740, al „Lĕtopisețului Țării Rumănești“, în posesiunea subscrisului:

«Aĉest lĕtopisețu ce se chĕma al anilor scriitoru iaste scris de mine, cum l-am scris, foarte de grabă, fiindu în strainatate, și, cându l-am scris, eram la dumnealuĭ jupân Costand[in] (*ros*)... onĉĕ, de învățam coconiĭ dumisale. Am scris aicĭ, ca sa sa știe că iaste a'mieu, nu e de furat, nu e cumpărat. Și mai mult să cunoascŭ în lume deșertare. Ci măna va putrezi, iar slova rămîne. Ci, de iaste bună, de iaste rĕ, mă rogu sa ziceți toți: Dumnezeu să-l iarte! Căcı, ca un om slabu de fire, mult mă voiu fi alunecat de voĭu fi greșitu. Iar, întîmplăndu-se după vreme a-l pierde, cine-l va găsi, să-ĭ fie de bine! Că tot la un stăpîn iaste, orĭ la mine, orĭ la acela. Numaĭ să-mĭ mulțumĕscă. Căcĭ că am pus multă ostenĕlă. Și pe mine mă cheama *Tudosie sin Stoian Sărbul ot Tunșĭ*. L[eat] 7255, Martie 6 zile».

E vorba de satul *Tunșĭ* (com. Țiclenĭ) din Gorj, pomenit adesea îu documentele oltene (v. documentul din 1610, de la Gavril Moghilă, publicat de Ștefulescu, *Documente slavo-rcmâne relative la Gorj*, p. 391; cf. același, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. XXVII, într'o hotărnicie din 1756: „hotarul *Tunșilor-de-sus*, ce să chiamă *Agoia*“, adecă: *Agoaia*, soția unui *Aga*).

MISCELLANEA.

ŞTIRI PRIVITOARE LA ISTORIA ŢĂRILOR ROMÂNE DIN CRONOLOGIA LUI SIGLERUS.

Un izvor mai puţin cunoscut, în tot cazul mai puţin utilizat, de ştiri privitoare la Istoria fostelor Principate Române, pentru sec. XVI în deosebi, este Cronologia lui Siglerus (*Michaelis Sigleri Chronologiae rerum hungaricarum, transylvanicarum et vicinarum regionum libri duo)*, dată la iveală de autorul ei, Sas din Transilvania, între 1563 (anul ultimelor evenimente înregistrate) şi 1572 (anul scrisorii dedicatorii către Principele Ardealului Ştefan Báthory) şi publicată, după exemplarul însuşi al lui Sigler, la 1735, în Pressburg, de cunoscutul editor din sec. al XVIII-lea al izvoarelor istoriei ungureşti, Matthias Bell, în *Adparatus ad historiam Hungariae* (pp. 43-88).

Cronologia aceasta, în partea mai veche (sec. XIV, XV şi jum. din sec. XVI), cuprinsă de autor în cartea întâia a operei sale (pp. 43-71), este alcătuită din ştiri culese după diferite izvoare anterioare (cum, bunăoară, acel Breve Chronicon Daciae, întocmit din inscripţiile aflătoare, înainte vreme, pe pereţii Bisericii negre, săseşti, din Braşov). Reproducerea acestor ştiri nu mi s'a parut necesară, întru cât sunt, în genere, comune şi nu prezintă, faţa de cele cunoscute, variante de vre-o importanţă mai remarcabilă. Singura care trebuia relevată era acea ce cuprindea versurile compuse de doctorul în medicină Ioan Salius pentru epitaful lui Mihnea-cel-Rău († 12 Martie 1510) din Biserica Predicatorilor dela Sibiiu, versuri cunoscute până aci numai din reproducerea lor parţială la Engel (*Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle 1804, I, 193) şi, după aceasta, la Nic. Densusianu *(Documentele Hurmuzaki,* II-2, 608), ceia ce s'a şi făcut în Anuarul precedent, unde s'a reprodus epitaful în întregime (cu frumoasa traducere, în me-

trul original, a d-lui V. Bogrea), în studiul meu despre Mihnea-cel-Rău şi Ungurii (pp. 74—5).

Nu tot aşa stă lucrul cu partea din urmă, cartea a doua (pp. 71—88), a Cronologei lui Siglerus, redactată după informatiuni mai totdeauna sigure şi adese chiar preţioase, pe cari autorul le-a putut avea direct, dat fiind situaţiile pe cari le-a ocupat în Braşov şi Sibiiu, unde a trăit cea mai mare parte a vieţii sale. Căci, terminându-şi studiile la Wittenberg, în 1556, Michael Siglerus, întors acasa, fu numit director şcolar la Braşov (1557), apoi, la 1563, notar provincial (syndicus) la Sibiiu, oraşul său natal. De aci trecu, la 1573, aşa dar după ce scrisese Cronologia, preot în Şura mare (Gross-Scheuren), unde-l găsi şi moartea, la 1585, ca decan (protopop), demnitate la care ajunsese în 1578 (cf. Trausch, *Schriftsteller-Lexicon der Siebenbürger Deutschen*, III, 301—2).

Ştirile aceste, contimporane, din Cronologia lui Siglerus au o importanţa mai deosebită pentru noi. Căci, fără a se putea asemăna compatriotului său Jeronim Ostermayer († 1561) în bogăţia, varietatea şi preciziunea informăţiilor privitoare la istoria fostelor Principate Române în sec. XVI (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, 496—522), — Siglerus are şi el, uneori, ştiri importante, pe care meritosul organist braşovean nu le-a înregistrat, totuşi, în cronica sa, fie că nu le-a cunoscut, fie că nu le-a dat atenţiunea cuvenită. Astfel ştirea despre moartea Doamnei Despina a lui Neagoe-Vodă, de ciumă, la Sibiiu, în 1554, acea, despre moartea, prin venin, la 25 Decemvrie 1577, a lui Pătraşcu-Vodă, la Bucureşti şi a.

Dar partea cea mai însemnată din Cronologia lui Siglerus pentru noi sunt relaţiile despre ajungerea în domnie, luptele, asediul şi moartea tragică a lui Despot-Vodă în Suceava (1561—63, relaţii ce constituesc, faţă de celelalte, asemenea lor, o grupă aparte, meritând a fi semnalate deosebit. In adevăr, relaţiile izvoarelor narative relative la aventurierul Ioan-Vodă, cum i-au zis, oficial, ai noştri, se pot împărţi în trei grupe: 1. Relaţia data de vechiul letopiseţ moldovenesc, indigen, al lui Azarie (ed. I. Bogdan, *Analele Academiei Române*, XXXI 206—8) şi, după acesta, de Cronica lui Ureche (ed. M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, 215—18), unde s'a completat cu ştiri scoase din cronicarii poloni Paszkowski şi Bielski. — 2. Relaţiunea dată de Sommer în Vita Jacobi Despotae (ed. E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris 1889, 45—55) şi, dupa acesta, de Nic. Istvánfi, în *Regni*

hungarici historia, Colonia 1685, 282-83, iar după acesta din urmă de Nic. Costin (*Cronicele României*, I, 442—46). — 3. Relațiile contimporane independente: *a*) Graziani (ed. Legrand, *op. cit.*, 196 sq. și ed. N. Iorga (*Nouveaux matériaux pour servir a l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide*, Bucarest 1900, 9 sq.) — ambele după știri culese în Polonia, dela Albert Lacki; *b)* Mathias Miles, *Siebenbürgischer Würg-Engel*, Hermannstadt 1670, 91—6 și *Forgách*, în *Monumentu Hungariae historica*, scriptores, XVI, 265—6. In categoria acestor din urmă, ca relațiunea contimporonă, ardeleana, independentă de celelalte, este a se pune acum și Michael Siglerus, cu Cronologia sa.

Incheind acest scurt comentar asupra știrilor privitoare la istoria noastră din scrierea notarului sibiian, nu pot trece la reproducerea lor, fără să arăt că mult regretatul și neuitatul meu profesor Ioan Bogdan, conștient de valoarea știrilor pe cari izvoarele narative istorice ale vecinilor noștri le cuprind pentru trecutul românesc și de utilitatea adunării lor într'un Corpus plănuise publicarea unui astfel de Corpus de Comisia Istorică a României. Cred că lucrarea plănuită nu trebue părăsită, ci făcută așa cum doria răposatul fost Președinte al Comisiunii. Un specimen, desigur, față cu alte izvoare, destul de palid, de ceia ce ar putea să fie aceasta lucrare e și ceia ce urmează.

Alex. Lapedatu

* * *

1550. Helias, Vaivoda Moldaviensis, cum magna Turcarum manu, in Ciculiam erumpens, ingentem tritici et pecoris praedam, secum abducit. Homines multi, non solum interfecti, sed etiam, in tristem servitutem, ad quinque millia fere, a Turcis abacti, sub initium brumae [1]).

1553. Petrus Petrasko, a Solymanno, Turcarum Imperatore, fit Vaivoda Valachiae, pulso Myrche, crudelissimo tyranno: praefuit provinciae annis III, mens. IX et eam satis pacifice rexit [2]). Tandem vero, anno MDLVII die XXIV Decemb. în oppido Valachiae Bokoresd moritur [3]).

---

1) După Breve Chronicon Daciae (*Quellen zur Geschichte der Stad Kronstadt*, IV, 8; cf. și p. 12).

2) Mircea fusese înlocuit, în Martie, prin Patrașcu, numit la 28 Fevruarie (N. Iorga, *Documentele Hurmuzaki*, XI, p. IV). Acesta domni exact 3 ani și 9 luni, așa cum socotește Siglerus (până la 24 Decemvrie 1557).

3) Aceiași dată și în Cronica țerii (*Istoria Țerii Romănești*, ed. Ioanid,

1554. Nobilis ac magnae integritatis matrona Despina, relicta Bassarabi, Voivodae quondam Transalpinensis, peste correpta, Cibinii moritur [1]).

1556. Legati mittuntur ad Voivodas, Transalpinensem et Moldaviensem, pro impetrando subsidio, ad introducendum filium Ioannis regis, electi quoque regis insignia, ubique eriguntur.

Solymannus, Turcarum imperator, et eius Consiliarii, quos Bassas vocant, missis litteris omnes regni status hortantur, ut Ioannis regis filium pro vero domino agnoscant et in regnum revocent. Cibiniensibus, qui soli nondum in novam principis electionem consenserant, extrema mala, nisi pareant, et Turca, et Vaivodae, Transalpinensis et Moldaviensis, minantur.

Alexander, Vaivoda Moldaviae, ex sua provincia, per Rodnam, in Hungariam descendit. Petrus Vaivoda Valachiae, circa Brassoviam egressus, per Transylvaniam in Hungariam proficiscitur: ubi tandem, coniunctis viribus Vaivodae, castra ad Szakmár-Németi ponunt, et iter, quod alias propter exercitum Germanicum, supra Tibiscum vagantem, erat periculosum, venienti reginae, tutum reddunt. Milites suos, populandi causa emittunt, qui ferro et igne omnia late vastant, et pagos, plusquam 300, exurunt.

Isabella regina XXIII die Septembris Leopoli egreditur et per Hungariam, magno comitatu Vaivodarum, sibi obviam venientium, Polonorum, Rascianorum, Hungarorum, Transylvanorum deducta, Collosvarinum, XXII Octobris, hora secunda post meridiana, splendido apparatu venit [2]).

1557. Petrus, Vaivoda Valachiae, XXIV die Decembris oppido Bokoresd, non sine veneni suspicione, mortem obiit [3]). Magna sit rerum mutatio, in tota provincia Transalpinensi. Nobiles, cum intellexissent, praefecturam provinciae Myrche, priori domino collatam esse, et singularem hominis ferociam et crudelitatem, iam pri-

---

Bucureşti 1859, p. 43), Epitaful de pe mormânt dă însă 26 Decemvrie (N. Iorga, *Inscripţii din Bisericile României*, Bucureşti 1905, 101). E, desigur, ziua înmormântării.

1) Ştirea aceasta am relevat-o şi comentat-o în articolul: Mormântul Doamnei Despina, în *Revista istorică* pe 1921, 23—6.

2) Pentru expediţia aceasta, v. N. Iorga, *Documentele Hurmuzaki*, XI. pp. VII-VIII. Relaţiunea lui Ostermayer cu privire la ea, mult mai amanunţită şi mai interesantă. (*Quellen*, l. c.).

3) Moartea, prin venin, a lui Petraşcu o însemnă şi alte izvoare: N. Iorga, *Doc. Hurmuzaki*, XI, 868 nota 1 şi p. VII.

dem experti, in Transylvaniam plurimi, cum suis opibus profugiunt [1]).

1558. Myrche, Vaivoda Valachiae, summa nobilium (quos Boyerones vocant) pestis ac inauditae crudelitatis homo, post mortem Petri Vaivodae, intercessione et precibus Bustan-Bassae, summi consiliarii in aula Solymanni imperatoris, vicissim Valachiae provinciae praeficitur; cuius gubernationem summa cum tyrannide suscepit XXV Ianuarii [2]).

1559. Myrche, Vaivodam Transalpinus, princeps crudelis et immanis, die XXV. Decembris moritur, non sine veneni hausti suspicione [3]). Huic successit filius Petrus.

1561. Iacobus Heraclydes Basilius, Despota, qui se insularum, Sami, Phari, et Dorydis, verum haeredem et dominum regni Moldaviae, atque Palatinum finium terrae Transalpinensium, ac vindicem libertatis patriae scripsit, collecta hinc inde, non ultra MDC. virorum manu, Moldaviam provinciam adoritur, ac XVIII Novembris iuxta villam Verbyt (Verbia) septem milliaribus a Socziovia, Vaivodarum regia, distantem, cum Alexandro congreditur. Alexandrum Vaivodam, principatu et regno eiicit, qui initio ad oppidum Jaas, inde ad Húz, tandem Kyliam, et Constantinopolim usque profugit [4]).

Despota, Vaivoda Moldaviae, in feriis Epiphaniarum, diademate regio, cum maximo omnium provincialium et optimatum applausu et laetitia, coronatus est, et vocatus Joannes. Neque ulli Vaivodarum ante ipsum permissum est, ut corona uteretur. Primus quoque hoc anno, taleros argenteos, in ea provincia, cudi fecit.

1563. Despota, in nuptias, cum filia Zborovsky Palatini Cracoviensis, celebrandas, intentus, dum rem suam, quasi in vado esse putat, religionis statum in Moldavia mutare, monasteria et templa spoliare, occipit. Eo facto, ingens odium, provincialium suorum, incurrit. Clam itaque, et Russia, Demetrius (quem illi

---

1) Pribegia boerilor, *ibidem*, VII.

2) Interesant că se dă ziua sosirii lui Mircea la Bucureşti. Fusese numit la 17 Ianuarie. Urma îndată (începutul lui Fevruarie) uciderea boerilor (Iorga, *Doc. Hurmuzaki*, XI, p. VIII).

3) Nu 25 Decemvrie, ci 25 Septemvrie Iorga, *ibidem*, IX şi n. 5..

4) Pentru tot ce priveşte controlul acestor date cum şi a celor ce urmează din întreaga relaţie, a se vedea notiţa istorica publicată de mine ca introducere la scrierea lui Romstorfer: *Cetatea Sucevii* (ed. Academiei Române), Bucureşti 1923, p. XXXII—IX, unde am examinat, critic, toate izvoarele citate mai sus privitoare la Despot-Vodă.

Demetrasko vocant) qui antea, cum Alberto Lazky, Palatino Syradiensi et Kesmarkensi Barone, ad expellendum Despotam coniuraverat, litteris evocatur: mortuum esse Despotam; veniret cum honorifico comitatu et felicibus auspiciis, gubernationem adiret. Moldavi, dum hoc clancularie moliuntur, excitant quoque rumorem, Tartarum excursiones facere, in Moldaviae fines. Despota persuasus (fato scilicet huc vocante) mittit eo CCC levis armaturae equites, quos Huszarónes nominant, quibus maxime fidebat, et cum his, circiter septem millia Moldavorum, ductore Stephano, curiae Magistro (quem illi supremum Vornick appellant), ubi eo ventum, ne musca quidem hostis. Noctu itaque communicato consilio, Moldavi invadunt semisopitos, ac CCC illos equites opprimunt, praeter paucissimos, qui inter cadavera oppressorum latitantes, evaserunt. Potiuntur aliquot tormentis maioribus, quae praesidio data erant, equitibus. Stephanum Vaivodam salutant, atque ita paulatim omnes, a Despota deficiunt. Multa passim crudeliter facta, saevitum in omnem sexum, qui Despotam principem agnosceret. Filia Despotae, ex Graeca concubina nata, strangulatur, matre in coenobium relegata.

Soczovia, sedes Vaivodae, in quam Despota se cum paucis Hungaris, Moldavis et Graecis, receperat, die XXX Julii, a Demetrio Rutheno et Pyassoskio, ipsius Lasky praefecto, obsidetur. Hoc Stephanus, nuper Vaivoda salutatus, audiens, ex inferiori Moldavia, concitata tota provincia, revertitur, et ad flumen Seredt, castra ponit: Demetrium, cum CCC equis levissime armatum adoritur, sed ab illis, effusissime toto Moldavorum exercitu fugiente, opprimitur. Stephanus princeps, cum paucis quibusdam in collem fugit, unde contentissimum numerum speculatus, quod iam, non centum ex hostibus superessent, eos, de integro instaurato prelio, pellit. Demetrius, qui rheda vehebatur, quod esset paralyticus, cum alio Laszky praefecto Pyassoskio, captus, et ad Imperatorem Turcicum est deductus, ubi uterque, ab unco ferreo, lateri iniecto, suspensus, misere perit. Stephanus victor, continuata obsidione, a vicinis et Joanne II., Hungariae rege, auxilia petit. Mittuntur eo a rege, Michael Rácz et Thomas Dáczo, cum aliquot selectissimis peditum, et equitum cohortibus. Duravit obsidio XIV hebdomadas. Interea, venit ad oppidum proximum Kothnar, quod sex milliaribus a Soczavia distat, legatus Turcicus, qui Despotae incolumitatem promittit, et si arce egrederetur, pollicetur ipsum, sub fide Impe-

ratoris Turcici, regis Hungariae, et Stephani Vaivodae salvum futurum.

Despota, dum de facienda deditione solicitatur, intus in arce Soczovia, Petrum Dévay, Capitaneum Hungaricarum peditum, ob tentatae proditiones notam, vel, quod inscio principe, colloquium cum hoste instituisset, privatim, auxilio Graeci atriensis; confodit, atque inter aulea abscondit, donec guttae quaedam sauguinis caedis indicia, deprehensae, militem praesidiarium ita concitarunt, ut impetrata prius, a Stephano principe, sui incolumitate, diutius stipendia sub Despota, facere noluerint; sed cum optionem habere iusserint, an vivus in hostium potestatem deduci, vel frustulatim dissectus, per murum proiici vellet. Despota, cum praesidiarios, nec prece, nec pretio, videt exorari posse, indutus iis vestibuş quibus in solemnibus pompis uti consueverat, eques arce egreditur, ab equo descendere iussus, reunit, sed cum inter intentas duorum ordinum cuspides incederet, destitutus omnibus suis satellitibus et auxiliis, tandem obsequitur, et pedes, inter duos nobiles, ad Stephanum Vaivodam deducitur, exploratis diligenter vestium laciniis, ne quid fraudis subesset.

Ubi primum in conspectum venit, clana ferrea percussus a Stephano, ictus est leviter in humero, repetito ictu, quem pectore exceperat, prosternitur, omnibus vestimentis spoliatur, et diu quaesito carnifice, tandem a Tartaro, aliquot ictibus, capite amputato, expirat, quinto die Novembris. Cadaver, manibus et pedibus abscissis, triduo, tristissimum humanae fortunae spectaculum, in publico iacuit. Caput vero excoriatum, missum est ad Imperatorem Solymannum. De morte Despotae, versus, annum et diem exprimens:

Despot sVb nonaş hostILI obIt ense NoVeMbres.

O INVOIALĂ INTRE ARDELENI ŞI MUNTENI

la 28 Maiu 1606.

Între actele dietei ardelene din 1791 (nr. 35) se păstrează copia autentificată a unei învoieli încheiate la 28 Maiu 1606 intre Ardeleni şi Munteni. Cuprinsul acestui act unguresc semnat în numele Ardealului de Gavriil Bethlen şi Pavel Keresztesi, iar în numele Munteniei de Logofătul Stoica şi de Armaşul Nicola, este în traducere românească următorul:

„Noi Gavriil Bethlen de Iktar, comitele suprem al comitatului

Hunedoara, şi Pavel Keresztesi, Banul Caransebeşului şi al Lugojului, trimişi din porunca milostivului nostru Domn, Ştefan, din mila lui Dumnezeu Principe al Ungariei şi al Transilvaniei şi comite al Secuilor, şi de Măria Sa Domnul Guvernator al Ardealului ca persoane cu deplină autoritate pentru administrarea locurilor aparţinătoare Ardealului, situate între Muntenia şi Ardeal; Logofătul Stoica[1] şi Armaşul Nicola, ca persoane împuternicite de Măria Sa Radu Voivod al Munteniei, cu deplină autoritate pentru îndreptarea acestor lucruri, prin această scrisoare a noastră facem cunoscut tuturor cărora se cuvine, celor de acum şi celor din viitor, că prin învoiala noastră obştească, întrunindu-ne *în acest an una mie şasesute şase în ziua a douăzeci şi opta a lunei Mai*, aici în *Jiu*, care Jiu se află în comitatul Hunedoarei, între munţi, au venit atât nobilii din ţara Haţegului, Caransebeşenii, Sibienii şi cei dela Orăştie, precum şi boierii din Muntenia, toţi cei ce din timpurile trecute, de când adecă Măria Sa Radu Vodă al Munteniei s'a făgăduit cu credinţă Domnului nostru milostiv, toţi cari au pătimit de atunci vre-o pagubă, din amândouă părţile, stând faţă în faţă şi îndreptând frumos, pe calea legii, toate învrăjbirile, stoarcerile, împotrivirile, furtişagurile şi încăierările dintre dânşii, am ajuns la astfel de învoială şi am încheiat unii cu alţii astfel de pace statornică pentru toate vremile: ca împlinind toate pagubele ieşite din legea de-acum, de aci înainte nime dintre Ardeleni să nu mai facă nici o volnicie, nici un fel de pagubă în hotarele Munteniei, niciodată şi pentru nici o pricină şi nici să nu fie, înainte de judecată, nici un fel de prinsoare; tot aşa nici Muntenii să nu faca Ardelenilor nici un fel de volnicie şi nici o paguba, nici prinsoare înainte de judecată, şi chiar pentru lucrurile întâmplate mai înainte, cari s'au întâmplat într'o ţară sau în ceealaltă, să se facă judecată împreună, adăugând că de câte ori vor merge oamenii din aceste două ţări unii la alţii pentru vre-o judecata, diregătorul locului, unde se va găsi făcătorul de rele, făra nici o amânare, îndată şi aevea să facă judecată şi dreptate. Şi care nobil sau boier sau alt om de orice treaptă ar ţine vre-un hoţ în moşia sa, dacă se adevereşte, să-şi piardă pentru aceasta viaţa şi averea, iar munţii să-i păşuneze cu vitele lor oameni din amândoua ţările până la graniţa de mai înainte, iar dacă trec unii pe hotarul

1. Cf. Actul lui *Radu Şerban* din 19 Aprilie 1602 privitor la judecata dintre Stoica Logofatul şi toţi rumânii din satul Loloeşti publ. în *Revista Istorică* Bucureşti 1915 pag. 222—223.

celorlalţi, să plătească venitul îndatinat, după obiceiul din vechime. Această învoială a noastră, ca să fie mai statornică şi mai vecinică, am hotărât, cu obştească înţelegere, că oricine o ar strica şi ar pricinui sdruncinarea păcii dintre aceste două ţări, fie om nobil sau nenobil sau om de orice treaptă ar fi, şi acela să fie pedepsit cum s'a scris mai sus, cu pierderea vieţii şi a averii sale. Pentru întărirea şi adeverirea acestui lucru am dat scrisoarea aceasta întărită cu peceţile şi iscăliturile noastre.

Dat în Adunarea Obştească, anul, ziua şi locul însemnat mai sus. Gabriel Bethlen m. p., Keresztesi Pál m. p., Stoica Logofăt m. p. Nicola Armaş m. p.".

J. L.

MARTIN BOLLA (1751—1831) ŞI AŞA NUMITUL SUPPLEX LIBELLUS.

Vijelia elementară pornită din Franţa încă din anul 1789 înspăimântase capetele încoronate ale Europei şi le apropiase unul de altul într'o apărare unitară. Dar pe lângă grozăviile săvârşite, aşa de plastic descrise de pana evocatoare a unui Carlyle (1795-1881), a unui V. Hugo (1802—1885), a unui Dickens (1812-1870), — această năpraznică vijelie a mai isprăvit ceva: a scuturat şi a trezit, prin strălucitoarea ei întreită lozincă, massele uriaşe ale nedreptăţiţilor lumii feudale din somnul lor ameţitor.

Neamul românesc de prin văile bogate şi frumoase ale Ardealului şi-a precizat cererile sale într'un memoriu scris — potrivit duhului vremurilor de pe atunci — în latineşte. Iată titlu-i: «Repraesentatio et humillimae preces Universae in Transylvania Valachicae Nationis se pro regnicolari natione, qualis fuit, authoritate regia declarari seque ad usum omnium iurium civilium, ex quo non lege non iure, sed temporum dumtaxat iniuria cum initio praesertim superioris saeculi exclusa est, reponi de genu supplicantis». Martio 1791. Iassy 1791.

Rugarea aceasta pe scurt şi —poate— din batjocură a trecut sub denumirea de „Supplex Libellus Valachorum", precum şi numele de batjocură „gueux" (calicii) al rugătorilor de libertate din Ţările de jos ale îngâmfatului Filip II. înainte cu două sute şi mai bine de ani, tot aşa şi-a tras originea. Învăţatul sas din Braşov, I. C. Eder (1760—1811), preot romano-catolic cu apucături destul de pronunţate iosefinistice, *duşman aprig şi declarat al Românilor*, a publicat chiar în acelaş an un memoriu în contra cererilor româ-

nești tot în latinește: «Supplex libellus Valachorum Transylvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminis sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticis I. C. Eder civis Transsylvani. Claudiopoli 1791». Tot prilejul acesta l-a îndemnat și pe Martin Bolla, învățatul istoric de pe vremea lui și egumen al Piariștilor din Cluj, la compunerea unei lucrări de dispută, firește tot în latinește.

Martin Bolla s'a născut la 1751 în Sümeg (j. Zala). A intrat de tânăr în tagma monahală a Piariștilor. Prin traiul sau adevărat călugăresc a devenit fala cinului și ajunse să fie chiar provincial al lui, adică guvernatorul suprem al tuturor Piariștilor din Ungaria de pe atunci. O parte însemnată a vieții sale rodnice a petrecut-o, aici, în Cluj. Objectul principal al îndeletnicirilor sale științifice a fost istoria. Dar pe lângă cercetările sale și-a găsit răgaz de a se împrietini adeseori și cu muza blândă a poeziei, scriind versuri elegante, latine și maghiare. S'a îndeletnicit și cu problemele linguistice, fiind conșcolar și prieten intim cu marele învățat Révai, precursor al lui Bopp (1791—1867). Așadar, mutatis mutandis, viața și activitatea lui Bolla ar fi de comparat cu a harnicului său contimporan din mirenie în Muntenia: Ienăchiță Vacărescu (1740—1798).Ca profesor de istorie a scris un manual de istorie universală (Cluj, 1798. 3 vol.) Bolla aici mărturisește acelaș principiu de căpetenie, pe care l-a mărturisit mai târziu, tocmai în anul morții sale (1831) marele regenerator al școlilor moldovene, Asachi (1787—1869) și anume: Procopsirea minții fără cultivarea inimii nu valorează nimic».

Manualul acesta a devenit, din cauza calităților lui excelente, manual de istorie universală pnetru tot tineretul școlar timp de 60 ani, firește în prelucrări ulterioare. Scoate deslușit în relief și relațiile culturale ale singuraticelor epoci, asupra cărora cu puțin înainte de el a atras atențiunea lumii învățate Voltaire (1694—1778) și asupra căror a stăruit și Miron Costin, pronunțând cu deosebire «lucruri de casă». Pentru scrierile sale istorice a fost decorat cu o medalie de aur de către împăratul-rege Francisc I (II), de acelaș împărat spre a cărui laudă chiar și întemeietorul școalei românești, Gheorghe Lazăr, a scris «versuri de laudă», la a cărui curte înzadar și-a căutat dreptatea Țichindeal și pe al cărui fiu, Ferdinand V de mai târziu, l-a învățat limba română, Moise Nicoară (1785—1862). Bolla a fost un om bine procopsit după potriva veacului său.

A vorbit clasic latineşte, nemţeşte şi franţuzeşte. A fost contimporan al marei triade latiniste, supravieţuind cu zece ani celui din urmă membru al ei, lui Petru Maior. A murit la 1831.

Operile cari pot fi consultate privitor la viaţa şi activitatea lui Bolla, sunt:

A. Horányi: Scriptores Piarum Scholarum. Pars. I Budae anno 1808. 273—274. — N. Révai: Planum 70. — Hadi Történetek: 1791. — Tudományos gyüjtemény: 1820. VII. 126; VIII 124—5. 1822 XI. 127. — Hazai is Külföldi Tudósitasok: 1831. II. 38.— Ofner Pester Zeitung: 1831. 91. — Hasznos Mulatságok: 1831. II 39. — Ferenczi zs Danilik: Magyar Irók I. — Egyetemes M. Encyclopedia: VI (Vass József) — Századok: 1879 (Hunfalvi Pál) Figyelö: VII., IX., XIII., XIV. — Ballagi Géza: Politikai Irodalom. — Petrik Géza: Bibliografia 1890. — Szinnyey Iozsef: Magyar Irók Elete és Munkài I, 1199. — A Kolozsvari rom. kath. fögimn. értesitöje 1900/1 57—70. — A Kolozsvari rom. kath fögimn. értesitöje 1906/7. 8—40. — Vékony Istvàn: Bolla Marton mint történétiró. — (Müvelödéistörténeti értekezések 30) Budapest 1908. 4° 118.

Scrierile lui Bolla nici măcar să le înşir nu e treaba mea cu prilejul acesta. Numai pe cea izvodită sub influenţa aşa numitului „Supplex" Libellus aş dorì să o present. Titlul ei întreg: «Martini Bolla E Scholis Piis, In Lyceo Regio Claudiopolitano Historiae Universalis Professoris P. O. *Dissertatio De Valachis*, qui Transilvaniam incolunt. Scripta Instar Responsionis Ad Libellum Supplicem Quem Aug. Imper. Leopoldo II. Anno 1791. Natio Valachica Porrexit».

Lucrarea întreagă constă din o prefaţă şi din 4 părţi; este împărţită în toată întinderea ei în 64 de paragrafe succesive.

Sufletul şi felul lui de a scrie în astfel de chestie se desprinde foarte frumos din paragraful ultim, din încheiere: «Ista ex amore Patriae, cuius iam notabilis pars est gens Valachica, scripta sunt: cuius ad Remp. adspirantis ardor regendus potius, quam premendus videtur. Non amat Patriam, qui totam non amat». Aşa de frumoase cuvinte nu sunt spuse în tot decursul desbaterilor şi disputelor în jurul adeseori amintitului Supplex Libellus, nici chiar în aprigile lupte ale veacului următor. Iar mai departe, unde vorbeşte despre «Multitudo, Cultura crescens» a Românilor dă dovadă despre felul său nobil de a gândì şi judecà.

Asta este deosebirea fundamentală între blândul și simpaticul Bolla și plinul de urgie și reavoință Eder. Idea de capetenie a lui Bolla e că Românii de origine sunt Bulgari. Disertația lui a rămas timp de zeci de ani necunoscută, netiparită. Numai la 1878 a amintit-o un alt monah, de felul lui Bolla, Benedict Csaplár (1821-1906) Societății istorice maghiare care, la rândul ei, l-a încredințat pe vestitul antagonist al continuității Românilor în Dacia Traiană Hunfalvi cu studierea manuscrisului. Hunfalvi în revista istorică Századok (1879) și-a dat seama de sarcina lui. Lucrarea lui însă dă mai mult, decât sarcina i-ar fi cerut, fiindcă din cauza homogenității de materie, cercetările sale le-a extins și asupra broșurei lui Eder. In întinsele sale reflexiuni: „Bolla Márton és Eder Károly meg az oláh incolatus Erdélyben“ (510—518; 541—563; 668—688; 717—761) urmează pas cu pas propozițiile cuprinse in „Repraesentatio“ și nu-i citează decât în treacăt pe Bolla și Eder. Deosebirea cea mai însemnată între dânșii o găsește în împrejurarea că Eder în arsenalul lui de argumentare e înzestrat și cu materie linguistică, ceea ce nu o putem spune și privitor la Bolla.

Lucrarea lui Bolla târziu de tot, la 1907 a văzut și lumina tiparului, apărând publicată în Raportul Liceului Romano-Catolic de sub conducerea Piariștilor din Cluj pe 1906/7, pp. 8—40.

Scrierea lui Bolla după potriva timpului, în care a compus-o, e destul de temeinică. Se folosește conștiincios de izvoarele cunoscute pe vremea lui. Firește nu puteà să vadă destul de deslușit în lumina știrilor luate din scrierea lui Chalcocondylas și a altora, necunoscând pe Cedrenos și pe Cinnamos și pe ceilalți cu competință de a decide pe baza mărturisirilor lor. Adevăratul întemeietor științific al bizantinlogiei nu s'a născut decât tocmai cu un sfert de veac în urma pristăvirii lui în persoana lui Krumbacher (născ. 1856).

P. S. Bolla într'o notiță la paragraful 10 al lucrării sale citează din scrierea sasului din Sibiiu, Mihail Lebrecht (1757—1807): Siebenbürgens Fürsten, I 225, un pasaj din care se vede că și învățatul Lebrecht a avut de gând să scrie în contra cererilor românești și că materia lui în mare parte a fost gata în 1791. Intru cât știu însă nu s'au cercetat scrierile lui Lebrecht în privința aceasta cu toate că, precum se vede chiar și din titlurile scrierilor

sale (înşirate la Szinnyei: Magyar Irók VII. 938—9), el s'a ocupat şi de ale Românilor. După parerea mea, mai ales în aceste doua scrieri ale lui se vor găsi interesante lucruri: «Geschichte der Aboriginen dacischen Völker, Klausenberg, 1791» şi Über den Nationalcharakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen. Wien 1792»

Dr. A. Bitay.

CÂTEVA INFORMAŢIUNI PRIVITOARE LA VASILE MOGA ŞI GHEORGHE LAZĂR CA STUDENŢI IN CLUJ.

Nefăcându-se până acum cercetări sistematice în arhivele şcoalelor din Cluj, în cari au învăţat la sfârşitul secolului XVIII şi în întâia jumătate a secolului XIX cei mai mulţi bărbaţi cu rol conducător în viaţa Românilor ardeleni, informaţiile pe cari le aveam despre studiile urmate de Vasile Moga şi Gheorghe Lazăr în şcoalele din Cluj, nu erau nici sigure, nici complecte. Despre V. Moga se credea că ar fi studiat aci numai timp de un an [1]), iar despre Gheorghe Lazăr se ştia, că a petrecut la şcoalele din Cluj 8 ani, fără a se cunoaşte însă exact varietatea şi sporul constant laudabil al studiilor sale clujene.

In arhiva liceului *regesc* catolic se păstrează o serie respectabilă — deşi nu complectă — de protocoale şi registre privitoare la elevii, cari au studiat aci clasele de liceu, filosofia, dreptul sau medicina între anii 1792—1840. Răsfoind registrele şi protocoalele acestea, am putut culege din ele, cu privire la Vasile Moga şi la Gheorghe Lazăr, următoarele informaţiuni de interes biografic:

I. Numele lui *Vasile Moga* se găseşte în aceste registre la anii 1794—1796. El a studiat deci în Cluj nu un an, cum s'a crezut până acum, ci *trei* sau chiar *cinci ani*, întrucât un registru special din 1798 (*Tentamen ex physica generali*) îl aminteşte şi pe el între studenţii anului II de filozofie. In anul I a fost clasificat ca *eminent* la toate materiile, în al II-lea şi al III-lea cu „*I-ae classis*".

Acesta date se cuprind în următoarele registre:

---

[1]) Cf. Avram Sădeanu, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad 1914, p. 31 şi I. Lupaş, *Episcopul Vasile Moga şi profesorul Gheorghe Lazăr* în Analele Academiei Române, 1915, p. 873.

Classificatio Juventutis Scholarum Humaniorum in Lyceo Regio Claudiopolitano Anni 1794

Pentru *1794: Calculus Supremae Grammaticae Classis Studiorum Claudiopol. Anni 1794.*

	Aetas	Natio Conditio	Patria Comitatus	Ingenium Applicatio	Mores	Classis progressiones	An fundatione gaudeat ?
Basilius Moga	19	Valachus Ignobilis	Szász-Sebes sedes ejusdem	Bonum Diligens	Boni	In 1-a ex omnibus *Eminens*	Non habet fun ationem
Pentru *1795: Calculus Poetarum*							
Basilius Moga	20	Valachus Libertinus	Sebesiensis ejusdem	Med ocre	Boni	Primae classis ex omnibus materiis	Externus
Pentru *1796: Calculus Rhetorum Claudiopolitanorum*							
Semestr. I. Basilius Moga	21	Valachus Ignobilis	Sabesio ejusdem	Bonum	Boni	Primae	Externus
Semestr. II. Basilius Moga	21			Bonum	Boni	1-ae	

II. Numele lui *Gheorghe Lazăr* îl aflăm mai întâi în registrul din semestrul I-al anului 1799, unde este indus ca având vârsta de 18 ani. Conform acestei indicaţii ar fi fost deci născut la 1781, iar nu la 1779. Atât în clasele de liceu, cât şi în cursurile de filosofie şi drept este clasificat în toţi anii cu note mai bune. Excepţie formează numai semestrul I din 1799. In ce priveşte confesiunea, este înregistrat ca „unit" sau „greco-catolic", iar de două ori ca „romano-catolic", şi odată simplu *„catholicus"*, ceeace se explică prin tendinţele de proselitism religios, cultivate stăruitor în acest liceu regesc-catolic. Se găsesc şi alţi studenţi ortodoxi înregistraţi ca *greco-catolici*, precum şi Români greco-catolici înregistraţi ca *romano-catolici*.

Dela 1799 până la sfârşitul anului 1805 se pot urmări an de an, şi chiar semestru de semestru clasificaţiile lui Gheorghe Lazăr, dela întâia clasă de gramatică şi până la terminarea anului I de drept. Din anii 1806/7 şi 1807/8 lipsesc însă registrele privitoare la studenţii, cari au urmat cursurile de drept la această şcoală clujană.

Iată, în ordine cronologică, datele privitoare la progresul pe care-l făcea an de an *„plebeul" Gheorghe Lazăr* la şcoala privilegiaţilor ardeleni.

Informatio de prima classe gram. pro semestri (primo +) secundo Anni 1799

	Nomen, Conditio, Praedicatum vel locus originis	Aetas Religio	Mores	Classis progressus in Studiis
1799 I cl. gram. semestr. I	*Georgius Lázár civis* Freck	18 Catholicus	Boni	II
1799 I cl. gram. semestr. II	*Georgius Lázár plebejus.* Frek.	18 G. Cath.	Boni	I
1800 II cl. gram. sem. I	*G. Lázár Valachus plebejus* Freck. Sedes Cibiniensis	18 Unitus	1-ae classis	I
» » » » II	» »	18 G. Cath.	Classis 1-ae	
1801 III cl. gram. sem. I+II	*Lázár Georgius Valachus pleb.* Freckiensis Sedes Cibiniensis	19 G. Cath.	1-ae	I

		Aetas, Religio	Mores	Classis progressus in Studiis			
1802—1803 I classe philosophiae	*Lázár Georgius* *Valachus civis* ex sede Cibiniensi. Freck.	20 G. Cathol.	Morum Classis 1	Logica 1	Algebra 1	Auxiliis Historicis 1	
1804, sem. I classe II anni philos.	*Lázár Georgius* e sede Cibiniensi, pago Freck. *Libertinus*	21 *R. Cathol.*	1	Ex Physica 1-a em.	Architectura 1-a em.	Historia 1-a em.	Chemia e.
1804, sem. II II classe philos.	» »	21 G. Cath.	1	1. e.	Ex Geodesia 1. e.	Ex. Historia 1. e.	Ex. Mineralogia e.

Informatio de Prima Classe Juris Auditorum Pro Semestri Primo, Anni 1805

Nomen, Conditio Praedicatum v. locus originis	Aetas, Religio	Morum Classis	Classis progressus in Studiis			Qua fundat. publica fruatur?	Reflexiones
			In Jure				
Lázár Georgius *Libertinus* Freckiensis e. Sede Cibiniensi	21 *R. Catholicus*	1	Natur. 1	Publico 1	Patrio 1	—	—
Pro Semestri Secundo, Anni 1805							
Lázár Georgius *Libertinus* ex Fraeck. ede Cibiniensi	21 Gr. Catholicus	1-a	*In Theoria Juris Patrii Prima Eminens*		*In Jure Civili* Prima eminenter	—	—

Din aceste informaţii rezultă că nu numai Gheorghe Lazăr, dar şi contimporanul său Vasile Moga a cercetat cu destulă sârguinţă şi cu bune rezultate şcoala din Cluj. Anii petrecuţi de dânşii la această şcoală le-au fost, fără îndoială, de folos în viaţă.

I. LUPAŞ

DIN TINEREŢELE LUI AVRAM IANCU

— Versuri atribuite Eroului —

Despre viaţa sufletească intimă a lui Avram Iancu ni s'au păstrat puţine ştiri. In anul acesta, 1923, profesorul universitar, Ion Lupaş, a publicat în nr. 123 al revistei „Adevărul Literar şi Artistic" din Bucureşti, câteva informaţiuni de interes, primite dela octogenarul secretar comunal în retragere — dispărut acum şi el — Nicolae Henţiu, care, originar din părţile fostului comitat Zarand, cunoscuse şi adeseori adăpostise în locuinţa tatălui său, preot în Râşca, lângă Baia-de-Criş, pe „Regele Munţilor Apuseni" în epoca urmată după revoluţia din 1848—49.

Lui Nicolae Henţiu, scrie prof. I. Lupaş, „i-a destăinuit Avram Iancu câteva cuvinte fugitive despre o prietenă a sa din Abrud, despre *Iohana Farkas*, care i-a fost ca un înger păzitor în cea mai periculoasă clipă a luptelor sale din munţi. Anume, la 6 Maiu 1849, când comandantul trupelor ungureşti, Emeric Hatvani, avea să intre pe neaşteptate în Abrud cu 1400 soldaţi şi 3 tunuri, această prietenă a sa a adus lui Iancu ştirea despre pericolul iminent şi l-a înduplecat să pornească numai decât spre tabăra sa din Câmpeni". Colegii săi, prefecţii Petru Dobra şi Ion Buteanu, încrezuţi în vorbele deputatului kossuthist Ioan Dragoş, au rămas în Abrud, dar au plătit cu viaţa această încredere. „Când a intrat Hatvani în Abrud, Iancu se afla în casa advocatului Toma Farkas, tatăl Iohanei. Aceasta, îndată ce a prins de veste, a rugat pe Iancu să plece numai decât, să-şi salveze viaţa. Iancu a eşit prin grădină, a încălecat pe calul său de culoarea porumbului şi a plecat la Câmpeni...

„Tatăl ei — al Iohanei, urmează articolul d-lui prof. I. Lupaş— era advocatul ungur din Abrud, Toma Farkas de Alkosály, credincios al bisericii unitare, iar mamă-sa Ioana Boer, romano-catolică, era *româncă de origine*, nepoata lui Ciura (Ţura) din Abrud... Iohana — născută în 1834 şi botezată în religia mamei sale — era

frumuseţă vestită în întreg ţinutul Munţilor Apuseni, astfel încât numele ei de *Farkas Háni* era pe buzele tuturor candidaţilor de însurătoare. In 1852 s'a măritat după ortodoxul Dimitrie Moldovan din Deva, om cu înaltă situaţie şi unul dintre „colaboratorii în chestiuni politice şi administrative“ ai lui Şaguna. S'a stins ca văduvă, în vârstă de 88 de ani, la 22 Martie 1922, în Sibiiu. Averea sa, moştenită dela Dimitrie Moldovan, a lăsat-o ca fundaţiune în scop cultural românesc (înfiinţarea unui internat în Cluj, pe seama studenţilor români). O fiică a ei *Ioana Moldovan*, născută în 1853, măritată după judecătorul din Sibiiu, Ion Bădilă, răposată în 1900, făcuse o fundaţiune în acelaş scop.

*

Informaţiile, date la iveală de prof. I. Lupaş, despre Farkas Hani şi Avram Iancu, le întregim cu ştirile ce urmează mai jos, aflate dela venerabila matroană, d-na văduvă *Iudita Secula*, născută Truţa, soţia fostului advocat din Baia-de-Criş, George Secula, care asemenea adăpostise în casele lor, ca şi celelalte familii zărăndene, pe mâhnitul erou rătăcitor pe drumurile, văile şi dealurile din partea locului.

Farkas Háni era — cum s'a spus — străină de neamul românesc: tatăl ei a fost ungur unitar, mamă-sa romano-catolică maghiarizată. Raporturile sociale între intelectualii români — puţini câţi erau — şi între Unguri, deveniră, înainte de revoluţie, destul de prietenoase în oraşele Munţilor Apuseni. Viaţa din micile centre îndemna pe oameni să se apropie unii de alţii. Ungurii în atingerile lor cu massa de Români, vorbiau cu toţii *limba celor mulţi*, — iar pentru aceştia nu era de nici un folos să înveţe limba ungurească, cât timp ca iobagi nu puteau aspira să ocupe funcţiuni în dregătoriile ţării de sub regimul politic de atunci. În acel mediu de mici oraşe trăia şi Iancu, împreună cu alţi tineri, în familiile intelectuale din Abrud, fără deosebire de naţionalitate.

Intre frumoasele Munţilor Apuseni, — ne povesteşte numita văduvă — se afla şi *Tilda Oblateck*, despre care Iancu obişnuia să vorbească adeseori. Nici aceasta nu era română. Tatăl ei a fost director la minele de acolo; un frate al ei era coleg cu Iancu la Academia de drepturi din Cluj.

Se mai pomeneşte, în legătură cu numele lui Iancu, a treia frumuseţă abrudeană, iarăş neromână, *Vida Fáni*, fiica unui căpi-

tan al minelor. La casa părinților ei fusese găzduit Şaguna în iarna anului 1847, când venise în munți pentru a deținea pe vestita Varga Catarina: „Aceasta mi-a spus-o însăşi Vida Fáni".

Cea mai frumoasă între frumoasele Abrudului se dovedeà, cu toate acestea, Farkas Háni. Şi astfel este cu totul probabil că versurile ce urmează, — care circulau ca *versuri alcătuite de Iancu însuși* și se cântau pe o melodie studențească în multe case intelectuale din munți pe la mijlocul veacului trecut, — să fie o aluziune la Farkas Háni. Iată versurile pomenite, care circulau ca făcute de Avram Iancu:

Naltă-i floarea şi frumoasă
Şi din trup e sănătoasă, —
Dar, nu-mi place,
Ştiu de ce!

Albă-i fața, rumenită,
Şi ochirea-i e vrăjită, —
Şi nu-mi place,
Ştiu de ce!

Ochii negrii, decât care
Nu sunt mai cu foc sub soare,
Dar, nu-mi place,
Ştiu de ce!

Grumazii albi şi cu mărgele,
Tragu-ți firea după ele, —
Dar *(refrenul)*.

Lungu-i părul, negru-i tare,
Şi-i atârnă pe spinare, —
Dar *(refrenul)*.

Peste mijloc subțiată,
Şi cu brâu d'argint legată, —
Dar *(refrenul)*.

E frumoasă, ca o zână,
Dar, durere, nu-i română,
De nu-mi place,
Ştiu de ce!

Aşa s'a cântat înainte de revoluție și mulți ani după aceea în Abrud, Roşia, Baia-de-Criş şi alte locuri.

D-na Secula își mai aduce aminte de următoarele amănunte:

Un chip încântător de copilă română, la vârstă de 15 ani, a fost *Epifania Şuluț* în Abrud, — măritată mai târziu după marele comerciant braşovean Beldiceanu. Pe cât ştiu, ea a murit nu de mult. Din graiul ei am aflat despre Iancu următoarele: Când sosise vestea că se apropie Hatvani de Abrud, Iancu, în trecerea sa spre lagărul dela Câmpeni, s'a abătut la casa familiei Epifaniei Şuluț, a pus în degetul copilei un inel de aur şi i-a zis:

— Dacă voi scăpà *cu bine*, tu sau nimeni alta, vei fi mireasa mea!

Revoluția s'a sfârşit, dar *nu cu bine*, mai ales pentru Iancu. O spunea însuși, când ziceà dus pe gânduri:

«*Iancu a murit; eu sânt numai umbra Iancului...*»

E. HODOŞ

Szabo Iossef:
NOTE DE DRUM DIN SERBIA DIN PUNCT DE VEDERE ETNOGRAFIC ŞI GEOGRAFIC

— DESPRE ROMÂNII DIN TIMOC —

Savantul geolog maghiar Szabó Iozsef întreprinde prin anii 1872 şi 1873 două călătorii de studii în Serbia. Reproducem din Buletinul Societăţii geografice maghiare (Földrajzi Közlemények), 26 Martie 1875, unde şi-a publicat resultatul investigaţiilor sale ştiinţifice, un scurt extras, privitor la Românii din Timoc, la numărul şi viaţa lor.

Numărătoarea dela 1840 făcută în Serbia, — spune Szabó —, fixează numărul total al populaţiei Serbiei la cifra de 830, 182. Dela această dată s'au mai făcut 6 recensăminte. Resultatul celui din urmă (1866) a fost, — arată Szabó — de 1,216,125. In curs de 26 ani deci populaţia Serbiei a sporit cu 385,943 sau cu $46^{1}/_{2}$ %. Cifra medie a sporului e deci de $1^{8}/_{10}$ % pe an. In baza acestui calcul Szabó evaluiază populaţia Serbiei la 1874 de 1,393,233. suflete.

Care trebuie să fie numărul populaţiei româneşti din Timoc, în baza constatărilor lui Szabó? — El fixează numărul Românilor din Timoc la 1872 la 175,000 suflete. Iată cum se exprimă el:

...„Valahii locuiesc părţile orientale ale Serbiei în masse mult mai compacte ca Bulgarii. Pojarevaţ, Negotin, Zaiciar, Cladova, sunt oraşele principale locuite în mare majoritate de Valahi. In deosebi în trei distincte *Sârbii se află în număr disparent,* Pojarevaţ, Craina, Tiupria. In trecerea mea pe aici am întâlnit numai valahime, sate întregi în cari numai preotul şi cârciumarul erau Sârbi. Acestea sunt judeţele cari se învecinează cu Ţara-Românească. Kanitz fixează aceste localităţi pe hartă, dar numai incomplect. *Valahii au locuit aceste ţinuturi încă înainte de aşezarea Sârbilor; în parte însă ei au imigrat acolo mai târziu.* Numărul lor actualmente este de vre-o 175.000. Rasa aceasta se distinge printre vecinii ei prin trăsături hotărît mai frumoase şi mai nobile. Valahii din Serbia sunt muncitori, cruţători şi ţin cu îndărătnicie la portul şi limba lor. In vreme ce Bulgarii s'au sârbizat în număr mare, ceeace nici nu e prea de mirat, dată fiind înrudirea lor de limbă ca Sârbii, Valahii ţin cu îndărătnicie la limba lor, pe care nu se mulţumesc a nu o schimba numai cu cea sârbească, ci a întreţine mereu gelozia Sârbilor: o femee valahă, intrată prin mă-

ritiş într'o casă sârbească, sfârşeşte prin a valahiza în scurt timp familia sa".

In baza cifrei-medii a sporului populaţiei din Serbia, arătată de Szabó, numarul Românilor din Timoc, azi, după un jumătate de secol, trebuie să fie aproximativ de 350,000!

„Am ajuns în posesiunea unor informaţii interesante — continuă Szabó — cu privire la condiţiunile politice în cari trăiesc Valahii din Valea Timocului, din o serie de articole publicate de revista „Budutnyost" (Viitorul) din Belgrad, informaţii vrednice cu-atât mai mult de crezământ cu cât sunt publicate de Sârbi înşişi. Să-mi fie permis a aminti cîteva. Valahii au relativ de două ori atâtea şcoli şi biserici ca Sârbii, ridicate de satele româneşti pe cheltuiala lor proprie, după anumite impuneri ale guvernelor. Instrucţia în aceste şcoli se face însă exclusiv în limba sârbească, fiindu-le interzis copiilor chiar conversaţia în limba valahă. In şcolile acestea primare învăţătorii sunt toţi Sârbi, cari nu cunosc de loc limba valahă şi astfel ei nu pot explica elevilor studiile, cari nu înţeleg o boabă sârbeşte. Aceasta este cauza că copiii valahi, după 3—4 ani de şcoală, nu ştiu nici să scrie, nici să citească, încât părinţii, descurajaţi de acest rezultat al şcolii, îşi retrag copiii şi-i întrebuinţează în gospodăriile lor. Aceasta explică faptul că în Serbia nu vei întâlnì nici un Valah în carierele publice, cu toate că în ce priveşte darurile personale, ei nu numai că nu sunt inferiori Sârbilor, ci direct mai bine dotaţi, *iar în ce priveşte numărul lor ei constituiesc aproximativ a şeaptea parte a populaţiunii totale a Serbiei.* Preoţii sunt toţi Sârbi, rar vre-unul care să cunoască limba valahă. Liturgia se face în vechea-slavonă, predica sârbeşte, ceeace populaţia nepricepând, nu se mai ţin predici de loc. Funcţionarii sunt toţi Sârbi şi se recrutează de prin judeţele de Nord ale Serbiei, de regulă dintre oameni cari nici nu ştiau de existenţa unei naţiuni valahe. Intre asemenea împrejurări între popor şi funcţionari se deschide o prăpastie, aceştia din urmă neînvăţând limba poporului, cel dintâiu neînvăţând limba Statului. In felul acesta Valahul este respins de funcţionari, pentrucă aceştia nu-i pricep limba, iar uneori trebuie să sufere şi insultele lor. *Inainte cu câţiva ani s'a introdus instituţia Curţii cu juraţi în Serbia. Crimele săvârşite în districtele valahe n'au putut fi judecate decât în districtele vecine* (uneori foarte îndepărtate), *fiindcă legea nu admitea întrebuinţarea altei limbi la aceste curţi, decât a celei sârbeşti.* Acestei împrejurări i se datorează că Valahii din

Serbia se simţesc străini în ţara lor şi că nu iubesc de loc instituţiile patriei lor, cum aceasta s'ar cere. *Şi cu toate aceste măsuri, se dă de un fapt cert valahizarea pe o linie tot mai întinsă în Serbia, în vreme ce nu vei găsi, nici măcar ca un fenomen, un Valah sârbizàt»*.

Szabó trece apoi la Macedo-românii din Serbia. „Vom socoti tot la Valahi pe aşa numiţii „Ţinţari" sau Cuţo-Valahi — spune Szabó — pe aceasta rasă atât de valoroasă, răspândită aproape pe întreaga suprafaţă a Peninsulei. Ţinţarii se trag din Valahii din Macedonia şi se mândresc cu origina lor latină. Oricum, Ţinţarii aceştia vorbesc actualmente limba valahă coruptă cu bulgarisme şi grecisme, de aci am auzit numindu-i şi jumătate — Greci. Numărul lor în Serbia este de 20—25000. Din rândurile lor se recrutează: zidari, negustari, cârciumari, caravanari, uzurari. In genere ei îndeplinesc în Serbia rolul Ovreilor la noi".

Szabó ne arată apoi cu un lux de amănunte viaţa unui sat cu populaţie mixtă românească-sârbească, în care locuitorii, deşi izolaţi, trăiesc în armonie, fiecare cu obiceiurile, dansurile, costumurile lor, Românii desvoltând totuşi mai mult fast prin superioritatea estetică a femeii şi a gustului lor artistic. Arata drumul urmat de el cu trăsura. Din Belgrad, spune, a apucat spre SE către Zaiciar, capitala vistrictului Cerna Reka. De aci a ajuns la Pojarevaţ, capitala districtului cu acelaş nume, important şi din punct de vedere politico-istoric prin pacea care s'a încheiat aci în 18 Iulie 1718, ce printr'o ciudată conrupţie linguistică a luat numirea de „pacea dela Passarovetz". Drumul pân'aci, spune, ni-a condus exclusiv prin sate valahe şi Pojarevaţ însuşi e locuit în majoritate de Valahi. Despre Zaiciar spune că e oraş nou, locuit de Valahi, Bulgari şi Sârbi.

* * *

Incheiu aci cititele din Szabó, care ne dă despre starea din anii 70 a Românilor din Timoc date mult mai complecte decât putem avea azi, când Sârbii au reuşit, cu o deosebită abilitate, a sustrage, subt ochii noştri, controlului Europei o naţionalitate de sute de mii de suflete, a cărei existenţa era simplamente ignorată de atâţia geografi şi specialişti tehnici la Conferinţa Păcii din Paris.

SEVER BOCU.

Dări de Seamă

N. Iorga, **Histoire des Roumains et de leur civilisation,** 2-e éd., Bucarest 1922, pp. 265+XIV, 7 fr.=60 L.

Scrisă la Iaşi, în timpul războiului, pentru editura Hachette din Paris care o ceruse, această operă, menită să aducă cele mai eminente servicii cauzei romîneşti în cercurile ce decideau de soarta ei, înfăţişează, pentru întîiaşi dată în limba francesă, un tablou complet al condiţiilor de dezvoltare a civilizaţiei noastre, ca produs istoric al altoirii diferitelor influenţe pe fondul primordial autohton.

Cu desavîrşire nou, — căci de simple repetiţii nu poate fi nicăiri vorba, în opera de o prodigioasă fecunditate a genialului istoric, — e capitolul de «geografie umană», despre «basa teritorială a naţiunii romîne», care se mîntuie cu această lapidară caracterizare a rolului Dunării şi Carpaţilor noştri: «Fără ce a adus fluviul, Carpaţii ar fi oferit, ca şi Alpii Sviţerei, numai adăpostul sigur al văilor lor pentru grupele de rase diferite, care ar fi conlocuit fără a se confundà, în timp ce, fără Carpaţi, ar fi fost, desigur, un amestec, ca în Ţările-de-Jos la gurile Rinului, dar fără ca noua formaţiune naţională să poată găsi dela început conturele ferme şi permanente ale unei fundaţiuni politice» (p. 11).

Tot atît de nouă şi caracteristică e, în capitolele relative la influenţele exercitate asupra poporului romîn în formaţiune, partea privitoare la înrîurirea celtă (p. 16).

Capitolul referitor la elementele populare ale civilisaţiei romîneşti (p. 106 şi urm.) se întemeiază pe o largă utilizare a lexicului latin al limbii noastre (*păhar* trebuie însă lăsat afară, ca şi *dobîndă* şi *falce*, în sens de «coasă»; *albină* e lat. *alvina*, sc. *apis*, dela *alveus*, «albie, stup»).

Un tablou cronologic al Domnilor şi o substanţială notiţă bibliografică încheie acest volum, pe care-l împodobesc numeroase ilustraţii şi căruia arta cu care se îmbină în el omul şi ţara, laturea politică şi laturea culturală a vieţii romîneşti, îi asigură un loc aparte în istoriografia noastră.

V. BOGREA.

Nicolas Iorga, Georges Balş. **L'Art Roumain**, 412 pp. Paris, de Boccard. 1922.

D-l Iorga ne-a dat în L'Art Roumain opera pe care toată lumea o aşteptă dela competinţa şi autoritatea sa ştiinţifică. E o carte demnă şi dei subiectul tratat şi de ilustrul ei autor. Ea se va aşeză alături de acele lucrări monumentale: *Chilia şi Cetatea Albă, Istoria literaturei româneşti în veacul 18, Istoria literaturei româneşti în veacul 19, Geschichte des rumänischen Volkes*

Geschichte des osmanischen Reiches, care asigură profesorului dela Universitatea din Bucureşti un loc unic în istoriografia română şi dreptul la recunoştinţa acelora cari, venind după dânsul, în marea majoritate a cazurilor, spre a tratà un subiect, nu şi-au dat decât osteneala de a adâncì ceva mai mult, de a lărgì cadrul unor cercetări, pentru care jaloanele conducătoare fuseseră puse de deschizătorul de drumuri noi, care este d-l Nicolae Iorga.

Cum era natural, partea cea mai mare a operei este consacrată arhitecturii religioase, bisericilor şi mânăstirilor, la umbra şi în serviciul cărora s'au desvoltat aproape toate celelalte manifestaţiuni artistice : broderiile, lucrarea metalelor, sculptura în lemn a mobilelor şi catapitesmelor, tipărirea cărţilor şi pictura religioasă.

Este deci, în linii generale, planul pe care îl cunoaştem din lungul şi luminosul capitol asupra «Vechiului meşteşug de clădire al Românilor», publicat în *Istoria Românilor în chipuri şi icoane*, volumul II, în 1905.

Dar, deşi concluziile şi diviziunile generale sânt aceleaşi la 1922 ca la 1905, ultimul studiu ţine seamă de toate descoperirile pe terenul archeologic şi se îmbogăţeşte cu toate constatările făcute la faţa locului, în anii din urmă, de autor, unul din cei mai buni cunoscători ai pământului şi comorilor artistice româneşti.

Biserica Domnească dela Argeş, considerată atunci «ca o zidire destul de încurcată şi care apasă» [1]) având «însuşirile greoaiele architecturii bizantine» [2]), este apreciată în 1922, după cuviinţă, căci au dispărut cele două turnuri hidoase, clădite deasupra pronaosului, şi îndoitul strat al picturilor ulterioare, care ascundeau şi deformau frescurile primitive.

Armonia desăvârşită a proporţiilor, liberată acum de adaosurile meschine şi turburătoare ; pictura magistrală, care acopere toţi pereţii interiori cu opere întru nimic inferioare frescurilor celor mai cunoscute din Orient şi chiar din Italia, din acea vreme ; acel amestec simpatic, ne mai întâlnit în aşa măsură în pictura bizantină, de severitate, de tradiţionalism, de gravitate şi de dragoste pentru forma omenească, pentru mişcarea unui trup bine prins în proporţiile lui — sentiment premergător curentului inspirat de anticitate al Renaşterei — toate însuşirile Bisericei Domneşti sânt de data aceasta cu măestrie puse în evidenţă. Capodopera neîntrecută cu care debutează arta pe pământul ţărei noastre, aşa cum epopeea franceză debutase cu la «Chanson de Roland» şi cea greacă cu Iliada şi Odiseia, este cu deamănuntul studiată.

De altminteri, ceea ce impresionează în chip cu totul extraordinar, nu numai în acest capitol, dar şi în cele următoare, este o fantastică bogăţie de detalii. Fie că se compară sau analizează o clădire, fie că se vorbeşte de un ctitor sau donator, de un eveniment istoric explicativ sau de altceva, toată istoria ţărei ne trece pe dinaintea ochilor. Rămânem parcă înmărmuriţi în faţa acestei memorii unice, căreia nu-i scapă nimic din imensul material documentar consultat.

Capitolele cele mai cu dragoste tratate, alături de cele privitoare la Mânăstirea Dealul şi Catedrala de la Argeş, mi se par cele consacrate arte moldoveneşti pe vremea lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi.

---

1) *N. Iorga*. Istoria Românilor în Chipuri şi Icoane, Buc. Socec, 1905, vol. II p. 9.
2) Ibidem, p. 8.

Spre deosebire de arta Munteniei, în desvoltarea căreia nu este nici o logică alta de cât capriciul sau preferinţele artistice ale ctitorului, în Moldova întâlnim o ordine, o desvoltare organică, care se pot urmări timp de aproape două secole, de la primele biserici ale lui Ştefan, până la Trei Erarchii lui Vasile Lupu. Cu fiecare clădire nouă simţim cum se adaogă un element după altul, până la mânăstirile lui Rareş, până la Suceviţa lui Eremia Movilă, «forme definitive ale artei moldoveneşti», realizarea cea mai unitară şi cea mai originală a lăcaşului lui Dumnezeu la Români.

Prestigiul imens al arhitecturei moldoveneşti are ca efect imediat o influenţă din ce în ce mai mare asupra bisericilor muntene, accentuată încă prin faptul că Domniţe din neamnl lui Rareş se căsătoresc şi stabilesc în Valachia.

Este epoca pe care d-l Iorga o numeşte a artei unitare, cea de a treia.

Cu toată splendoarea Dragomirnei şi mai ales a Trei Erarhilor această epocă ne încântă, în ce priveşte Moldova, mai puţin de cât cea care a precedat-o. «Il y a une fatigue dans ce luxe qui écrase, il y a une monotonie dans la répétition des mêmes motifs, laborieusement reproduits d'une pierre à l'autre»[1].

Cetăţuia lui George Duca (1670) este ultima floare a acestei splendide arhitecturi moldoveneşti. După ea vor urma edificii religioase, impozante ca proporţii, dar cu totul influenţate de arta Apusului sau a Rusiei învecinate.

In Muntenia însă sfârşitul acestei ere este însemnat prin construcţiele Cantacuzinilor.

A patra perioadă este pusă de d-l Iorga supt numele lui Constantin Brâncoveanu, marele constructor muntean, ctitorul Hurezului. Se insistă pe larg şi asupra palatului de la Mogoşoaia, cel mai însemnat şi mai bine conservat exemplu de arhitectură civilă în Muntenia, şi asupra Văcăreştllor, această frumoasă prelungire a artei Brâncoveneşti subt domnia lui Nicolae Mavrocordat

Opera d-lui Iorga se termină cu un epilog, în care se tratează arta religioasă în secolul 19-a şi influenţele occidentale ce ea a suferit în această epocă, şi se face o scurtă privire asupra picturei române profane. Grigorescu este tratat după importanţa lui enormă, de cel care l-a înţeles aşa de bine şi a scris despre el cele mai frumoase şi mai simţite articole.

Ne pare însă rău că între numele de pictori contemporani nu se găseşte şi cel al delicatului peizagist I. Steriadi, cum şi al artiştilor grupaţi în jurul «Artei Române». A fi citaţi de d-l Iorga în cartea sa este a obţine o consacrare, pe care aceşti artişti o merită, poate mai mult decât d-nii Stoica şi Costin Petrescu.

Ultima sută de pagini conţine o admirabilă monografie a d-lui G. Balş asupra arhitecturei religioase moldoveneşti. Acest studiu nu face de loc «double emploi» cu paginele d-lui Iorga.

D-l Balş este azi unul din oamenii cei mai competenţi la noi în materie de arheologie bizantină, şi studiile sale de până acum asupra bisericilor din Serbia şi de la S-tul Munte l-au pregătit să lămurească o mulţime de chestiuni, care nu se puteau lămuri de cât de un om cu adânci cunoştinţe speciale.

Apoi d-sa este un spirit prudent, ponderat şi dotat cu o metodă de o rigurozitate şi o preciziune care amintesc pe cea a regretatului Onciul. Din

---

[1]) Pg. 161 — 162.

aceste motive, studiul d-sale se citeşte cu mulţumire şi lasă impresia unui lucru perfect clar.

Concluzia la care ajunge, în ultima analiză, şi pe care o bănuiam încă de la primele rânduri ale introducerii, este că cele două stiluri, muntean şi moldovean, s'au desvoltat cu totul deosebit, sau numai cu slabe influenţe reciproce.

Această concluzie, după cum am văzut, este diferită de cea a d-lui Iorga. In realitate însă totul se reduce la o deosebire de temperament. D-l Balş, de educaţie ştiinţifică, îşi interzice cu desăvârşire ipotezele. Pentru d-sa caracterul arhitecturei moldoveneşti consistă într'o serie de însuşiri aproape indivizibile, care, toate împreună, creau fizionomia bisericei din Moldova. D-l Iorga separă câteva din aceste caractere — poziţia turnului mic, firizile ornamentale în jurul clădirii, etc., — pe care la crede esenţiale, şi pentru că le întâlneşte uneori şi la arhitectura munteană, vorbeşte de o artă unitară.

Cartea s'a bucurat de o execuţie cât se poate de îngrijită pe timpurile acestea în care toţi lucrătorii, până şi cei francezi, au pierdut din acea onesstitate profesională, care formă gloria lor. Neglijenţa pe care o întâlnim în cel mai mare număr de publicaţii, chiar şi la cele de lux, aici nu apare de cât în vre-o două locuri, şi în aşa fel în cât îndreptarea vine de la sine. Aşa s'a putut strecură, de exemplu, greşeala că sfeşnicul de la p. 224, care este în realitate un model în bronz, din Ravena, [1]) ar fi un „chandelier de bois (travail populaire").

Sântem foarte recunoscători d-lor Iorga şi Balş de a fi publicat această operă, care va face cunoscut streinilor geniul artistic al poporului nostru.

Regretul nostru este numai că, alături de ediţia scumpă, inaccesibilă pungilor noastre, nu s'a putut publică textul, şi o parte din ilustraţiuni, dacă nu toate, într'o ediţie pe care s'o putem avea în bibliotecile noastre şi ceti cu altă dragoste de cât exemplarele împrumutate.

G. Oprescu

Dr. Constantin C. Diculescu, **Die Gepiden** — *Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes,* vol. 1-iu, Leipzig 1922, pp. XIV + 262 (editura «Casei Şcoalelor»).

Gepizii sânt o ramură a Goţilor (p. 1 sqq.): alături de sued. *gosse,* «Junge», din *got-se* (p. 6), se putea menţionă şi fr. *gosse,* idem, precum pentru grafia gr. Γήπαις, Γήπαιδες a numelui Gepizilor, se putea presupune o etimologie populară (cu γῆ şi παῖς, -δός). — Răspândirea treptată a Gepizilor în Dacia între anii 249 şi 418 d. Hr., preocupă, apoi (p. 17 sqq.), pe d. D., care omite doar faimoasa «tablă dela Ampoiţa», cu «bar(bar)i Gep(idi)», războindu-se cu «Rem[eţenii !]», din Frâncu-Candrea, *Moţii,* p. 20: o semnalăm atenţiei d-sale, ca să vadă că nu era chiar fără precursori prin părţile noastre. Nu e vorba, însă, de Dacia Aureliană, cum se credea până la d. D., adică de provincia dintre Tisa şi Munţii Apuseni, ci de însăşi Dacia Traiană: „*Daciam* dico *antiquam,* quam nunc *Gepidarum populi* possidere noscuntur" (Iordanes, *Get.,* XII, 74), «Haec Gotia, quam *Daciam* appellavere majores, quae nunc, ut diximus, *Gepidia* dicitur» (ibid.), sânt, pentru compatriotul nostru, care le relevă

[1] Cf. *Al. Zagoritz:* Sfeşnice româneşti şi candelabre italiene (origini şi caractere) Buletinul comisiunei Monumentelor Istorice. Anul VII (1914) p. 21.

triumfător (pp. 72, n. 7 şi 71, n. 3), texte ce nu permit nici umbră de îndoială asupra dominaţiei gepide în Dacia lui Traian (Ar fi bănuit cineva, că, într'o epocă atât de obscură a «preistoriei» româneşti, se poate atinge un aşa grad de certitudine? Şi, cu toate acestea: vedeţi!). — Mai departe: d. D. e sigur că rîul de graniţă *Flutausis* nu e = *Fl[uvius] Aluta*, ci *Fl. Tausis* (p. 73), deşi el nu corespunde Timişului, cum socotia Hasdeu, ci totuşi *Oltului* (p. 80), al cărui nume nu vine prin slavă din *Aluta*, fiindcă reflexul ar fi fost în casul acesta *Lat* sau *Lot*, ca *Lab* = *Albis*, *Lom* = *Almus*, sîrb *Raša* = *Arsa* (şi, adăugim, ca sl. *lebeda-olboda*, bulg. *latinka* = turc. *altynka* şi *Labin* = *Albanus*, rom. *altiţă* = sîrb. *latice*), deşi, iarăşi, din acest *Lot* primitiv s'a putut desvolta, prin metatesă: *Olt* (cf. «*Oltus*, vernacule *Lot*, fluvius Aquitaniae», p. 80). Obiecţia fonetică e dreaptă (ea a mai fost formulată cândva, prin „Archiv f. sl. Philologie" cred) şi explicaţia plausibilă. — Ce spiţerie etimologică, însă, e derivarea *Gilortului* din *gil-* (*Gilbach*) + *lort*, «dreckig» (p. 79), a *Lotrului* din *Lauter* (p. 80), a *Crişului* («zu lit. *kerzsaz*», schwarz und weiss gefleckt»' p. 92), a *Mură̆şului* (din *mora*, «mlaştină», p. 93), a *Amaradiei* din vgerm. *hamar*, «Hammer», p. 97)! — *Doftana*, pentru care un *doh(o)tan*, din *dohot* (cf. *Dohotariu'*, *Păcureţi)*, oferă o basă etimologică atât de acceptabilă, e chemată tocmai din sued. *doft*, v.-danes *doft*, «praf» (p. 94, — de ce nu din vg. *dofta*, «Ruderbank» ?, — ca şi *Cernădia*, care trebuie să răspundă la *quern*, *quirn*, «jornă, rîşniţă», apoi «moară-de-apă» (p. 98), — In ce priveşte *Dunărea*, originea celtă a suf. *-aris* (Pascu) nefiind admisibilă, el trebuie să fie străvechiu în Dacia: poporul, care a numit Ialomiţa *Naparis* [vpers. νάπος = κρήνη «izvor», tipărit greşit: κρηνή], trebuie să fi numit şi Dunărea: **Danaris* (din vpers. *danu*, „fluviu"), acest *Danaris*, genuin-dac, a devenit apoi *Donaris*, *Dunaris* (Pârvan, în «Rev, Ist.», din 1921, p. 248 şi, apoi, în *Nume de rîuri dacoscitice*, p. 22, pleacă direct dela această formă), supt influenţa geto-gepidului *Donavis*, *Dunavis*, din care s'a împrumutat sl. *Dunavŭ* (aşà, dejà Miklosich[1], pe când ung. *Duna* e împrumutat din slavă (p. 90 şi urm.), ca şi, putem adăoga, mai târziu, rom. *Dunavul* (*Măgura Dunafului*, în Teleorman), *Dunavăţul* (şi un părîu, în jud. Bacău, ca «Dunărea» din jud. Neamţ).

„Politica externă a Gepizilor" (nici mai mult, nici mai puţin) odată tranşată (p. 101 sqq.), autorul atacă problema raporturilor dintre Germani şi Romani (p. 168), cu care ocasie ne asigură că numele de munte şi părîu românesc *Gotul* e, fără îndoială, numele *Goţilor* (p. 169 [1]). Vorbe româneşti mai mult sau mai puţin obscure, ca: *buturä* (cf. şi ngr. μπούτουρα) = germanic *but*, «ciob, butuc»; *butuc* = anglo-sax. *butt-uc*, «Endstück» (v. mai jos!); *stărnut*, «(Pferd) mit weissem Maul, bzw. mit einem weissen Fleck daran» = germanic **stern*, germ. *Stern*, ca rom. *steiŭ*, idem, din **stelleus* (de ce nu încai dintr'un lat. **asterinutus*, gr. **ἀστηρινώδης ?); *mârţoagă* (care nu poate fi despărţit de sinon, *mîrţină*. *mârsină* [=vsl. *mrŭcina*, dejà la Miklosich], atestat în «Cuvente», în «Doc. Bistr.», etc), *burduf*, *strugure*, *tureatcă* (cf. *poturi* şi *cioareci*= turc. *čarik*, «cizme", ori.. **picioareşi*? cf. ngr. παραπόδιον, πρόποδες, din care mr. *propode*, apoi

---

1) Autorul uită, în schimb, pe *gotcă*, «găinuşă, cea mai mare găină sălbatecă din Europa» (cf. *ieruncă*) şi «raţă leşească» (Mold.), care, — dat fiind obiceiul de a se numi păsările după etnice şi geografice, — ar putea însemnà originar, în slavă: «pasărea gotică».

cior = *chicior* şi pol. *nogawice*, «Beinkleider»), *cotângan* = sued.- dial. *kotting*, «fetter und dicker Knabe» (cf. şi *cătingan*, *cîtingan*, «încet, citinel»; sufixul şi'n *puigan*, *multigan*, iar sensul pare a fi cam acelaşi cu al vr. *cătărig*—dublet al lui *catalige* «picioroange», ori *sl. kotrig?*,—deci *durlan, durligan*, cu *duligele* goale, cu *cotonoagele* goale: **cotonogan?*), apoi *harnic*, *sgudul*, *bâtcă*, *bulz*, *beŭcă*, *pisc*, *măgură*, *grind*, «Sandbank» = ostfris. *„grind»*, «Sand», etc. (pp. 174—6), primesc, pe rând botezul întru germanitate, secundate de nume proprii ca: *Aldea* (cf. *Aldomir*,) *Badea*, *Berea* (cf. *Berivoe*), *Bândea*, *Bodea*, *Gotea*, *Manea* (cf. *Manole*, *Emmanuel*), *Onea* (cf. *Onu* = Ion), *Ulea* (cf. *uliŭ* şi *Iuliu*, *Ulian* = Iulian), *Pălrăulea*, = vgerm. *Petriulf* (cf. însă, pe lângă *Patrulius*, n. top. mr. *Petruli* = ngr, Πετρούλη, ca *Iannlea* = Γιαννούλη, în poesia pop., col. Teodorescu, p. 35, chiar: *Petruliă* = *Petru* + *Iliă*, cum şi apelativul *patraulă*, «patrulă»), etc., (pp. 176—87), până la *Gelu*, reabilitat prin vandalicul *Gelumir*, pe când *Menumorut*, interpretat ca «Minu, Maroti nepos», trebuie să accepte descendenţa din *Minwulf*, *Minulf* (p. 188): de ce nu, atunci, din *Minu* = *Mina* (cf. *Moromărut*, vale, în Basarabia)? — *Bârlad* e, de bună-seamă, «altdeutsch *Berlad*»; *Mailat (Mailad)*, «ein gepid. *Mainlath*» (cf. însă şi biblicul Μααλάθ, în Ps. Şcheiană, ed. Candrea, p. 431: *Maelethu*, *Mailethu*, etc.), iar *Basarabă* însuşi, got. **Sarabaudes* (pp. 188—90). — *Bahlui*, *Vaslui*, *Călui* au, de la olaltă, până la unul, prototipe germanice: cine nu crede, să se uite în cartea d-lui D., la p. 194 (O omisiune regretabilă: *Sibiu*. din got. *Sibija*, «Dorfgemeinde, Sippe»!). — *Strungă* ar represinta un estromanic **sterunga*, metatesă din στενυγρὰ, «Enge, Engpass» (p. 198, n. 4). «Dar», urmează cu dreptate d. D., «nu păstorii fură aceia, cari formară fondul, elementul de basă al poporului românesc, ci ceialaltă jumătate *(sic)* de popor, care se distingea prin viaţă sedentară şi, ca atare, practicà în anumită măsură agricultura» (p. 201). Concluziile ce scoate însă d-sa din rom. *stare*, «avere», confruntat cu ml., *stare*, «domus, aedes», şi gr. στάσις (ibid.; cf. şi sard. *stazza*, it. *stanza*, etc.) nu ni se pare că au specificitatea, stringenţa şi importanţa ce li se atribue: *bună. stare* (cf. germ. *Wohlstand, guter Stand*), *a sta bine*, «a avea o bună poziţie, situaţie», *a fi înstărit, a avea stare* (cf. *a fi cuprins*) nu diferă esenţial de *a fi în stare, im Stande sein, être en état*, etc. (pentru «*a sta* undeva, într'un loc» = *a locui*, cf. şi *a sta locului, pe loc*, cum şi fr. *demeurer* = loger, habiter). — Etimologia lui *melesteŭ* din *μελιστήριον = μυλιστήριον, deminutiv dela μόλη, «moară» (p. 205), are puţine şanse faţă de cunoscuta explicare din ungureşte (Scriban, Drăgan).—«Ferkel» se zice: *groşteiu* (ibid).—Nu ştim ce motive a putut avea d. D., pentru a nu derivà pe *lin*, «Weinpresse», din ngr., ci din vgr. ληνός prin lat.-pop. *lenus* (p, 207), dar Septembre *(ibid.)* se chiamă în popor şi *vinimeriu* (= lat. *vindemiarius?*). — Gr. πομφολύγη, resp. πομφόλυξ (cf. şi Nehring, *Die Seele als Wasserblase*, in «Indogerm. Forschungen», 1922, p. 100), dela care pleacă autorul pentru explicarea lui *Papalugă*, *Paparudă* (p. 208), putea fi urmărit în reflexele sale romanice: it. *fanfaluca*, *panpalugo* (v, Vindossich, în «Zeitschr. f. rom. Philologie», XXVII, 750), veneţian, *fanfaluga anfalugo*, *pampalugo*, etc. (Nazari), din care şi *făfălugă* al nostru (cf. încă dial. *păpălug* = lujer şi «Miscellanea Schuchardt», p. 100). — Identitatea rom. *căpcân* cu ml. *capcanus* (cf. *Canis*, în loc de *chan*, *chagan*, «Han», în versiunile bonense ale textelor bizantine) se recunoscuse de mult, la noi (de d. Şăineanu, între alţii). — Pentru controversatul tesaur dela Sîn-Miclăuşul-Mare (p. 240), v.

acum şi studiul răp. L. Jelic, în *Omagiul Strzygowski*, pp. 147—58, rămas necunoscut d-lui D. şi în articolul ulterior din «Mannus», 1923, p. 64 [2]), iar pentru etimologiile propuse şi prin «Zeitschr. f. rom, Phil.», v. acum şi art. *Gibt es altgerm. Bestandteile im Rum.?* al d-lui Skok (*ibid.*, 1923, p. 187 sqq.), care relevă, între altele, «gluma» lui Schuchardt cu *butuc-buttoc* şi respinge explicaţiile d-lui D., fără a da însă el însuşi o soluţie mulţumitoare şi combătând tendenţios continuitatea (ca şi recensenţii dela «Ungarische Jahrbücher», 1923, pp. 177—8). — In ce priveşte expresia *corde bulgarico*, în sens de «in bulgarischer Sprache» (p. 240, n. 48), se putea compara însuşi pasagiul celebru din Gellius (XVII, 17), despre Ennius: «*tria corda* se habere dicebat, quod loqui graece et osce et latine sciret».

Sântem la sfârşitul acestei lucrări, în care autorul, respingând dogma aprioricâ a absenţei elementelor vechi-germane în româneşte, cade in extremul opus al unui *pangermanism*, mai precis: *pangepidism*, exagerat până la paradox şi — era fatal — până la parodie.

Ca o reacţiune, atitudinea aceasta e totuşi, până la un punct, explicabilă. O mare sforţare, o enormă muncă se recunoaşte în ea, şi, ici-colea, scânteind în conglomeratul ce le încleie, câte o explicaţie ingenioasă şi nouă nu lipseşte. Cuvintele lui Ed. Norden, pe care d. D. însuşi le citează, relativ la opera lui Rösler (p. 239), se aplică de minune propriei d-sale opere: «Eine falsche Konstruktion schliesst die Nutzbarkeit einzelner für sie missbrauchter Bausteine nicht unbedingt aus».

Cu acestea, am putea pune punct recensiei de faţă. Dar, ca să punem punctul pe i, vom adăuga, că,în ce ne priveşte, credem cu d. D., că limba noastră trebuie să cuprindă oarecare elemente vechi-germanice, îl lăsăm însă singur să creadă, că ele sânt acelea pe care, atâtea câte, şi astfel cum ni le detailează opera d-sale, răşluind Daco-Romanilor o parte din trecutul nostru cel mai îndepărtat, pentru a o oferi, *Allergnädigst* şi *Allerunterthänigst*, Gepizilor! [3]).

V. BOGREA.

Dr. Giorge Pascu, **D. Cantemir: Descrierea Moldovei**, traducere depe originalul latinesc la 200 de ani dela moartea autorului (21 August 1723), Bucureşti 1923, 185 pp., 30 lei.

D. Pascu constată, cu dovezi, insuficienţa traducerilor de până acum, viciate în mare parte de greşelile versiunii Vîrnav (după Büsching), care se perpetuează, via Negruzzi, şi în traducerea «din textul original latinesc» a lui Papiu Ilarian şi Iosif Hodoş (pp. XI—XIV), pentru a conchide la necesitatea acestei noi traduceri. Ea e, fără îndoială, binevenită.

---

2) Ung. *Kükülló* (p. 93) se regăseşte în n. de munţi rom. *Chichilăul* şi *Chichilaia* (Buzău, unde şi: *Isvorul Chichilalei*), precum ung., *kökényes* se regăseşte în n. de pârîu băcăuan *Cuchiniş* şi, poate, în n. de sat argeşean *Cochineşti*, iar *Sabarul* (p. 101), n. afl. Argeşului, are, probabil, o origine orientală: turc *sabar*, pl., din *sabret*, «pierres dures» (Kieffer-Bianchi, II. 90; cf. *Sabarul* s. *Drumul-Sării*, odinioară, în jud. Iaşi), sau *sabar*, *sapar*, «irruens» (Vámbéry, la Kuun, *Rel. hung. hist. ant.*, I, 88).

3) Celebrul bizantinist, de care e vorba, între altele, în nota 2 dela pag. 19, nu iscălia: «Krummbacher», cum i se spune acolo şi aiurea, ci *Krumbacher*. — D. Puşcariu nu vorbeşte, *l. c.*, de «mundartliche Mitteilung des Herrn A. Candrea», cum scrie d. D. p. 207, n. 21), ci, fir eşte, de «mündliche M.» etc.

Dar, — vorba d-sale, — ea nu e lipsită de imperfecţiuni.

Mai întâiu, ca limbă, ca stil, sânt în această traducere festivă pasagii, care lasă mult de dorit. După simţul şi gustul nostru, a zice: «toată ţara pe care o chemăm azi Moldova» (p. 15), în loc de: «o numim» sau „care se chiamă“ (cf. pe care o cheamă, căreia -i zice, îi zicem), înseamnă a forţă o expresie consacrată, iar a scrie: „fie clima, fie felul hranei, fie o slăbire naturală a puterilor nu lasă ca locuitorii să trăiască mult“ (p. 18) nu ni se pare a atinge idealul unei construcţiuni fireşti. De-a dreptul rea, dacă nu imposibilă, am socoti o construcţie ca aceasta (p. 68): „vrâsta tânără a fiului... părând mai slabă decât să poată fi în stare a duce sarcina de a administra ţara“. etc. (corect: prea slabă pentru a fi în stare, etc., sau: ca să poată duce etc., sau: mai slabă decât trebue s. se cere ca să poată duce, etc.). Din parte-mi, nici pe „şubriditate“ (p. 165) nu l-aş fi preferat lui *şubrezime* (cf. *scurtime*, *iuţime*) sau *şubrezenie* (cf. *tâmpenie*) sau încă, odată ce nu te-ai sfiit să întrebuinţezi pe „ superstiţie“ (p. 169), în loc de eres, iresuri — *fragilitate*. Dar acestea sunt, cum am spus, şi in funcţiune de gust, deci, măcar într'o anumită măsură, impresii subiective (chiar când ar fi vorba de proprietatea unui termin, ca în cazul lui „cercetătorii curioşi de lucrurile naturii“ de la p 42 cunoscută perifrază latină pentru *naturalişti*, sau a lui *abaţi* de la p. 176 = *stareţi*, *egumeni*, sau, în sfârşit, al lui *torace* de la p. 164, în loc de: *zale platoşă*, *cuirasă*; cf. it. *parapetto*, în sens etimologic, în comparaţie cu germ. *Panzer*).

Fidelitatea traducerii e, în schimb, ireproşabilă — şi aceasta constituie un netăgăduit merit faţă de versiunile anterioare.

Credem totuşi că această fidelitate faţă de original nu trebuia înpinsă până la a-i reproduce, fără măcar o retuşare în notă, toate estropierile de cuvinte: nici acribia filologică, nici sentimentul de pietate nu pot justifica, de ex., pe un *obâca* (p. 125) = *običa(iu)*, ori pe un *beşligasi* sau *sarachier* (p. 39) când nu poate fi discuţie că acesta din urmă e *seraschier*, iar cellălt, păstrat până azi în popularul *beşleagă*, apare mai departe (p. 112), supt forma corectă: *beşli-agasi* [1]). — Pentru *Bogdanli* (p. 17) = *Bogdanlî*, „Bogdăneşti, Bogdăneni“, „Moldovenii“, cf. *Bogdan-iliseli* „ţara lui Bogdan“ (cf. „*le bogdan de la Moldavie*“, „le *bogdan* est *le vayvode de Moldavie*“, intr'o corespond. diplom din 1541, la Hasdeu, *Arch. Ist*, I, pp. 158—58.), ca *Rum-eli* (up. Ρούμελη, vr *Rûmele*), *Carleli*, etc., numele turcesc al Moldovei.—Nu „nesaţiul“ Turcilor (p. VIII), ci metoda lor de acaparare treptată, sistematică, răbdătoare, se caracterisă (şi nu numai „de Moldoveni“) prin proverbul, că „Turcii nu vânează iepurii cu cânii, ci cu carul“ (cf. p. 87), pe care l-am auzit în satul mieu (Tîrnauca-Dorohoiu) despre Muscali: „Rusul prinde iepurele cu carul cu boi“ şi pe care Barbier de Meynard îl dă în forma-i turcească: „Osmanli

---

1) O notă finală (p. 185) explică împrejurările care s'au opus unei tipăriri fără greşeli. E casul deci, să ne întrebăm, dacă atâtea din aceste greşeli nu se datoresc, exclusiv, tiparului: *Cortal* — Cartal (p. 33), *Demarkapu* — Demirkapù (p, 40), *Incul* — Ineul (p. 42) au, foarte probabil această origine. — Nota regretă, în acelaş timp, lipsa indicelor, dar uită să regrete pe aceia a adnotaţiilor traducătorului, care se reduc la trei menţiuni stereotipe: „Notă trasă cu cruce [?] în ms.“, ce par a veni de la autorii traducerilor anterioare (p. 32, 33, 86): cele câteva observaţii din introducere nu compensează lacuna (interesantă mai ales identificarea lui *fecle* tiliae cu *facle*, *fachii*, *faculae*).

tavşani arabà ilè avlar" (II, 347). — Povestea cu „lacul lui Ovidie" (p. 24) se află întocmai la Toppeltin. — Citatul din Ovidiu *(ibid.)* putea fi întregit, fără păcat: *ne mea sarmaticum contegat ossa solum*.—In legătură cu *dzimbrul* „propriu ţării noastre" (p. 50, în ed. lat.: *zimbr*) şi în genere, cu fauna noastră arhaică, e locul să amintim episodul duios al „cornului de bour", din care bea Decebal şi pe care Traian îl dedică lui Zeus Kasios: Βοὸς οὔρου ἀσκητὸν χρυσῷ παμφανόωντι κέρας (*Anthologia Palatina*, VI, 332, 3). — Numele de pasăre *ieruncă* (p. 52) se aude şi azi, deşi destul de rar pentru a cădea pradă atimologiei populare: *crieruncă* (Graiul nostru, II, 200), —Ca „Petre *Majă*" (p. 61) e salutat Rareş şi 'n cântecul popular stilisat de'Alecsandri, iar *Burdujă* = obesus (p. 65) trăieşte ca apelativ, designând un copil dolofan; *burdujĭ* = *burduşi, burdufi* (cf. *Foltea, Burdulea*, etc.) [2]—*Rafturi*, „frâne", în titlul *Cămăraşului de rafturi* (p. 108), se întâlneşte şi în trad. vr. a lui Horodot, ed. N. Iorga, p. 476: „ cal nisău şi cu *rafturi* de aur". — *Segbani* (p. 102), alcătuind garda personală a Domnului (cf. 111), sunt aşa-zişii *sekban*, „garde de chien, valet de meute", forma originară a obişnuitului *seĭmen* (Barbier, II, 86); cf. şi *zagargi* — „Topuzul" *(buzdugan*, fr. *masse d'armes)*, cu care *armaşul* asistă pe Domn la ospăţ (p. 119), explică şi el numele acestui *gendarme* arhaic

Ţinem însă să relevăm în special pe *hânsari*, confundaţi aici cu *husarii* (p. 112), spre a semnală doŭă locuri decisive pentru originea şi caracterul lor: glosa χονσά. παρὰ Βουλγάροις οἱ κλέπται din Suidas (II, 1650) şi pasagiile despre οἱ κατάσκοποι [= iscoade], οὓς χονσαρίους οἴδαμεν καλεῖν şi ἄλλοι χονσάριοι, οἱ λεγόμενοι συνοδικοί [= patrule călăreţe de recunoaştere [3]] din Kekaumenos *(Strategikon,* ed. Wassiliewskij-Jernstedt, p. 9; cf. pp. 17, 29), adăugind totodată că şi acel *gozar*, «contrabandist de aur şi argint», din Frîncu-Candrea *(Moţii*, 40), pare a fi s.-cr. *gusar*. «corsar, Seeräuber, Räuber», iar *isikarie*, epitet al Cazacilor, în «Letopiseţul luĭ Azarie» ed. Bogdan, p. 151), nu e decît reflexul slav al byz. οἱ σικάριοι (cf. Zonaras, ed. Bonn. III, p, 915) = lat. *sicarii*, «asasini», «tâlhari».

Interesante de remarcat pentru teminologia juridică: *hirograf* (p. 72), προσωποληψία (p. 126; cf. vr. *făţărie*, „părtenire", «judecata *pe sprinceană*"), *heria* (p. 130); cum şi instituţia „banilor de *şugubinat*, (taxe pro fornicatione, p. 155).

Semantic important, sensul de „bun, fericit" al lui *alb* (cf. *albo* s. *candido lapillo notare* s. *signare*, mr. *albă s'hie* = *s'hibă căsmete*, dr. *lumea albă*, turc, *ak oslun*, „faţă albă", citat de Cantemir însuşi, în *Ist. Otom.*. p. 53, n. 20), în expresia *pahar de cale albă*, obişnuit la nuntă (p. 126), cum şi interpretarea lui *cale primară* = via primaris ca „via permagna", prin etimologie populară cu *prea mare (ibid.)*.

Toponimicul *Tint* (p. 36) apare în documente ca *Tintiul* (Ghibănescu,

---

2) Cu privire la rostul epitetului lui Alexandru cel Bun, după Cantemir, v. p. 124; iar în ce priveşte sensul poreclei domneşti de *Potcoavă*, v. Berbier, *II*, 505: turc *nal qîran*, „briseur de fer à cheval" [surnom], pentru care cf. şi *Magazinul Ist.*, V, 164.

3) Menirea lor de «a prinde limbă» (εἰς τὸ κρατῆσαι γλῶσσαν), adunând informaţiĭ asupra posiţiei, puterii şi mişcărilor duşmanuluĭ (πῶς ἀποστέλλει τοὺς κουρσάτορας αὐτοῦ κτλ.), se preciseazâ *l. c.* — Cf. *ibid.*, p. 3: «ὁ Βούλγαρσι τὸν πλούσιον βογάτον [= *bogat*] λέγουσιν» şi p. 28: «(ὁ δὲ στρατηγὸς τῇ τῶν Βουλγάρων διαλέκτῳ τσελνίκος [= *celnic*] λέγεται) Λυτοβόην τὸν Διαβολίτην...» (*Litovoiu* din Dovole).

Ispis. și zapisc, I², pp. 6, 15), *Tintul Tintula, Tentil* (Bogdan, *Doc. luĭ Stefan-cel-Mare*, I, 276) şi e, probabil, identic cu n. personal *Tintiul* (ibid.), iar, în ce priveşte *Sirca* (p. 22), forma-ĭ originară, ***Sîrbca (Sîrbca)***, se află de asemene atestată documentar (Ghibănescu, ***Surete şi izvoade***, III, 146, 149 şi IV, 347, cum şi *Ispis, și zapisc*, II¹, 107, 111).

Harta de la sfîrşit, al cărei original romînesc îl comunică, la Paris, Antioh Cantemir luĭ D'Anville pentru a fi reprodus în memoriul acestuia: «États formés en Europe après la chute de l'Empire romain en occident», Paris 1761 (v. V. A. Ureche, *Cartografia română*, în «An. Ac. Rom.» din 1881, p. 442 sq.), a avut norocul s'o găsească, în ediţia-ĭ olandesă, la «Bibliothèque Nationale», d. G. Vâlsan.

Terminând, nu ştiu dacă italieneasca domnescului învăţat trebuia îndreptată: *l'uomo, la moglie* (p, 179), nici dacă *stariță* (p. 157) şi *starostă* (p. 158, trebuiau respectate ca reprezentând felul de a le rosti sau scrie şi nu mai de grabă, considerate ca simple grafii obişnuite, pentru *starițŭ* şi *starostŭ* (=staroste); sântem însă încredinţaţi, că traducătorul n'ar fi lezat întru nimic dreptul de autor al lui Dimitrie Cantemir, dacă, ducând până la capăt opera-i de retuşare a citatelor greceşti, ar fi scris: ἡμῶν, ὑγιείας, πάσης τε, φύλαττε (p. 76), ὁ ἅγιος θεὸς sau τὸ 'ἅγιος ὁ θεός' şi ἀντίδωρον (p. 117).

V. BOGREA

Const Kirițescu, **Istoria răsboiului pentru întregirea Româniel 1916 — 19 Vol. I. Originile şi pregătirea războiului nostru. Campania din 1916. Bucureşti 1922. 527 pagini.**

In literatura, care sporeşte zilnic, asupra peripeţiilor războiului pentru întregirea naţională, cartea d-lui Kiriţescu este menită să cucerească în scurtă vreme un loc de frunte. Intemeiată pe informaţiuni îmbelşugate, culese cu îngrijire şi cu discernământ critic din felurite izvoare, această lucrare înfăţişează, într'o expunere demnă şi echilibrată, sbuciumările sufleteşti ale neamului nostru, situaţia lui politică şi culturală din provinciile subjugate, pregătirile de ordin diplomatic şi militar, pe care guvernul României a încercat să le facă în cei doi ani de neutralitate, începutul entuziast şi promiţător al războiului, mulţimea peripeţiilor dramatice, în care a abundat campania din 1917 pe toate fronturile până la tragicul ei sfârşit, cu întrarea duşmanilor în capitala ţării şi dureroasa pribegie în Moldova. Materialul considerabil, care i-a stat autorului la îndemână pentru alcătuirea lucrării sale, a reuşit a-l selecţiona în chip destoinic şi a-l grupa nu numai în ordine cronologică, ci şi în tablouri sinhronistice astfel, încât legătura dintre povestirea evenimentelor militare de pe diferitele fronturi şi dela deosebitele corpuri de armată, nu slăbeşte niciodată prea mult, ci continuă a ţine încordată atenţiunea cetitorului dela început până la cea din urmă pagină a voluminoasei şi atât de preţioasei lucrări. Cu toate că în descrierea diferitelor lupte a trebuit să dea şi o mulţime de amănunte de ordin geografic, istoric, militar şi politic, pe toate a reuşit autorul să le întreţese cu atâta isteţime în povestirea evenimentelor, încât progresul firesc al acestei povestiri nu este nicăiri împiedicat sau reţinut prin îngrămădirea amănuntelor de prisos. Stilul este pretutindeni sobru şi cumpătat. Atitudinea autorului faţă de evenimentele povestite e rezervată, lăsând

ca însuş cetitorul să judece asupra factorilor, cari au contribuit la o biruinţă ori au determinat, de cele mai multe ori prin negligenţă şi lipsă de prevedere, înfrângeri grele şi ruşinoase ca acele dela Turtucaia şi Sibiiu.

Rareori părăseşte autorul această atitudine rezervată şi obiectivă, anticipând câte o apreciere personală relativă la factori importanţi, asupra cărora verdictul istoriei n'a avut încă prilej să rostească lauda sau osânda, pe care o merită. Aşa d. e. paginile, despre şeful guvernului din timpul neutralităţii şi despre felul cum a pregătit el războiul, au în unele locuri expresiuni cam eufemiste. Aceasta e însă aproape singura excepţie din cartea întreagă. Restul e ţinut într'un ton de laudabilă obiectivitate. Fie că e vorba de vânjoşia fără pereche a soldatului român ori de sacrificiul şi egoismul generalilor Praporgescu şi Dragalina, ori de covârşitoarea popularitate a generalului Averescu, ori de iscusinţa generalului Prezan, ori de vitejia neînfricată a generalilor Scărişoreanu şi Grigorescu, ori de laşitatea egală cu trădarea a unor generali ca Teodorescu dela Turtucaia, Basarabescu dela Silistra, Socec dela Neajlov, ori de tembelismul comandanţilor dela Sibiiu, cărora corpul bavarez a reuşit să le închidă calea retragerii prin strâmtul defileu al Oltului, fără ca ei să simtă ceva şi să ia vre-o măsură spre a împiedica la timp dezastrul,—autorul se mulţumeşte să arate simplu şi exact, cum s'au petrecut faptele, lăsând cititorilor dreptul de a judeca, de a lăuda sau osândi, după cum se va pricepe. De sigur, aşa pretinde metoda istorică strict ştiinţifică. Ea nu învesteşte pe istoric cu dreptul de judecător asupra celor vii şi a celor morţi. Ii impune însă datoria de a cerceta, cum s'au petrecut faptele şi de a le înfăţişa în legătura lor firească arătând în acelaş timp şi cauzele, pentru ce s'au petrecut aşa şi nu altfel.

Când autorul îşi permite să califice totuş un fapt, să-l timbreze printr'un cuvânt tare, trebue să ştim că acest fapt a fost atât de extraordinar şi revoltător, încât în asemenea cazuri părăsirea pe un moment a obiectivităţii, apare ca deplin îndreptăţită. Aşa este cazul cu *„tranşeea morţii dela Bartolomeiu"*, lângă Braşov, unde Germanii au înconjurat o companie românească şi au ucis cu mitralierile 168 de Români în 2-4 minute... „ Corespondentul german îşi încheie povestirea impresiilor cu presupunerea : Poate că chiar mâne se va pune în acest loc o cruce făcută din scândură. cu inscripţia: aci se odihneşte o companie românească. D. Kiriţescu întregeşte cu drept cuvânt : „Corespondentul străin s'a înşelat pe jumătate. Nu o biată cruce de scândură, vremelnică şi sfioasă pomenire de neam învins şi umilit va fi semnul de cinstire al martirilor mişeliei germane. Căci este o mişelie a ucide o trupă înconjurată, care, după toate legile războiului, trebuia făcută prizonieră. Ci pietatea recunoscătoare a unui neam învingător a prefăcut tranşeea morţii dela Bartholomeu într'unul din cele mai impresionante lăcaşuri de veci ale eroilor. Printre brazde de flori şi poteci îngrijite, o aliniare de morminte de piatră şi un monument impunător arată vizitatorilor înduioşaţi locul, unde şi-a dat sufletul şi unde zac osemintele companiei jertfite. La un loc cu ele au fost aşezate rămăşiţele eroilor căzuţi pe câmpia Sâmpietrului. Jertfa lor n'a fost zadarnică. Ea e preţul greu, cu care au răscumpărat pământul robit de veacuri al fraţilor noştri. Sufletele de mucenici ale soldaţilor căzuţi la Sâmpetru şi la Bartolomeiu vor străjui de-a pururea în jurul Braşovului românesc !" (p. 291)

Tot atât de îndreptăţit e şi următorul apel, cu care încheie autorul pa-

sagiul privitor la cruzimile săvârşite de Germani în gara Predeal: «Călătorule, care depe ferestrele vagonului priveşti zidurile înnoite ale gării Predeal şi te bucuri că ai scăpat de plictisitoarea de altă dată viză a paşaportului şi a bagajelor, gândeşte-te că pentru a-ţi cumpără această ieftenă plăcere, vieţi de flăcăi tineri s'au sfârşit în chinuri pentru aceste ziduri, că sânge a stropit pereţii şi a curs şiroaie pe pietrele peronului, pe unde lumea calcă acum grăbita şi nepăsătoare. Gara Predeal nu mai este o gară de hotar; ea este pentru Români un templu al celor mai curate jertfe» (p. 340).

În multe locuri luptele sunt descrise cu atâta plasticitate, încât cetitorul rămâne cu impresia unor informaţiuni primite direct dela martori oculari. Cu deosebită pătrundere psihologică sunt înfăţişate în capitolul penultim situaţiile de criză perpetua, prin care a trecut populaţia capitalei dela începutul războiului — atacul aerian din 12 Septemvrie a produs un masacru înfiorător: 485 morţi şi 1000 răniţi — şi până la intrarea duşmanului (6 Dec.), timp de exact *100 de zile*.

În ultimul capitol, al şaptelea, cercetând cauzele înfrângerii României, citează mai întâi opinia lui Hindenburg care spune că «niciodată un rol istoric decisiv, de o asemenea importanţă, nu s'a încredinţat, într'un moment aşa de favorabil, în mâna unui stat atât de mic ca România... Pe baza situaţiei războiului, se putea presupune că România n'are decât să meargă încotro va voi, pentruca să decidă soarta războiului în favoarea acelor state, care de doi ani asaltau zadarnic (puterile centrale)». — Marile puteri aliate au forţat intrarea României în războiu într'un moment, care nu fusese destul de bine ales. Iar odată ntrată au lăsat-o în voia sorţii, fără ca să-şi îndeplinească la timp şi cu bună credinţă angajamentele faţă de dânsa, Ofensiva dela Salonic, menită să reţină pe Bulgari, în lipsă de forţe suficiente, n'a fost decât un «bluff» cum o califică însuş generalul Sarrail. Dar ajutorul rusesc, deşi fusese promis în contingente de 200.000 oameni, s'a redus în realitate la $^1/_4$, rămânând şi acesta aproape totdeauna de o valoare mai mult decât problematică, aşa încât chiar bănuiala de *trădare*, pe care o trezise atitudinea Rusiei faţă de România, nu era lipsită de orice temeiu. Aceasta a îndemnat şi pe fostul ataşat englez la Bucureşti colonelul Thompson să scrie că «oamenii cari guvernau Rusia, nu uitaseră Plevna. Puterilor mari nu le place să aibă obligaţii către ţările mici vecine şi sunt în stare să fie rău-platnice, când e vorba să-şi plătească datoriile».

Învinuirea că planul de război, cu ofensiva în Transilvania şi defensiva la Dunăre, ar fi foşt greşit, o înfăţişează autorul ca neîntemeiată. «Cauza fatală a înfrângerii noastre nu a fost planul însuşi al campaniei, ci execuţia lui. Condiţiunile indispensabile bunei îndepliniri ale acestui plan, n'au fost respectate». Drept încheiere sunt indicate pe scurt, dar precis lipsurile, pe cari campania din 1916 le-a scos cu prisosinţă la iveală, atât în privinţa pregătirii militare, cât şi a celei sufleteşi.

Autorul are multă dreptate, scriind în prefaţă, că citirea acestei cărţi «va deştepta adeseori *mândrie*, de multe ori însă *umilire şi amărăciune*». Acestea din urmă prevalează, după citirea I-lui volum. Sperăm însă că volumul sau volumele următoare vor face să prevaleze cea dintâi. Dl Kiriţescu a ţinut să facă din cartea sa «o lucrare de sinceritate» un instrument de educaţie naţională şi patriotică, cum mărturiseşte în prefaţă. Volumul I. e o dovadă mult promiţătoare că înalta concepţie morală, de care a fost inspirat şi călă-

uzit autorul în această importantă lucrare a sa, nu va lipsi a-şi produce roadele binefăcătoare în sufletul publicului cetitor, în deosebi în al tineretului.

I. LUPAŞ

Jászi Oszkár, **Magyar Kálvária, Magyar Feltámadás. Akét forradalom értelme, jelentösége es tanulságai** (Calvarul maghiar, Învierea maghiară, Sensul, importanţa şi învăţămintele celor două revoluţii Viena 1921.

Importanţa acestei scrieri stă în faptul că autorul ei, cunoscutul sociolog O. Jászi, a avut un rol hotărâtor în pregătirea şi îndrumarea revoluţiei maghiare dela sfârşitul lui Octomvrie 1918.

Având prilej să călătorească în Elveţia, el s'a putut convinge încă din vara anului 1917, că puterile centrale au pierdut răsboiul. Intr'un memoriu, pe care l-a înaintat împăratului Carol, împreună cu alţi tovarăşi de idei Die Lage in Ungarn, Ein Mahnruf von einer der Tagespolitik fernstehender Gruppe besorgter *Patrioten)* a arătat toate greşelile politicei ungureşti, stăruind să se ia măsuri pentru evitarea catastrofei. Dar strigătul acesta disperat a rămas ca un glas în pustie.

Singurul om, care ar mai fi putut salva interesele Ungariei, dacă ar fi fost chemat la timp la cârma ei, era — după părerea autorului — contele Mihail Kàrolyi. Dar continuatorii sistemului tiszaist au făcut tot posibilul, ca omul acesta să fie înlăturat prin diferite expediente paliative, cum au fost guvernele Mauriţiu Eszterházi, Wekerle, Hadik. In cele din urmă, el a ajuns totuş ministru preşedinte al Ungariei, dar pe cale revoluţionară, din încredinţarea sfatului naţional-maghiar. Regele Carol pus în faţa faptului împlinit, s'a grăbit a-l recunoaşte.

Şi astfel cabinetul Károlyi făcu jurământul de credinţă monarhului, pentru ca imediat după aceasta, sub presiunea opiniei publice surescitate, să ceară a fi deslegat de jurământ, ca să poată proclama republica. Carol Habsburgul şi-a dat învoirea şi la aceasta, iar arhiducele Iosif Habsburgul s'a grăbit a face însuş jurământ de credinţă republicei poporale maghiare, oferind chiar să-şi schimbe odiosul nume de Habsburg în acela de *Alcsuti*. Conducătorii republicei poporale maghiare, surprinşi de această laşitate, l-au sfătuit să-şi păstreze numele familiar, care li se părea încă destul de onorabil.

Cabinetul lui Károlyi era lipsit de unitate, fiind alcătuit din următoarele partide şi fracţiuni: 1) partidul social-democrat, 2) partidul Károlyist, 3) partidul radical-burghez, 4) partidul democrat (Vázsonyi), 5 partidul ţărănist (Szabó), 6 partidul socialist creştin (Giesswein), 7) fracţiunea Societăţii de Ştiinţe Sociale, 8) Cercul Galilei, 9 francmazonii şi 10 fracţiunea bolşevică.

Cei mai numeroşi erau social-democraţii, cari se sprijineau pe masele organizate ale muncitorimei, pe când celelalte fracţiuni nu aveau rădăcini în corpul electoral. Deaceea le-a fost teamă să intre în campania electorală, din care ar fi trebuit să iasă adunarea naţională. Károlyi nu era nici decum stăpân al unei situaţii aşa de extraordinare. Deşi autorul îşi dă silinţa să-l înfăţişeze ca pe o personalitate de înaltă valoare intelectuală şi morală, îi scapă totuş din condeiu afirmaţia, că în Károlyi este ceva din *Idiotul* lui Dostojevski, numit astfel, fiindcă procedează cu naivitatea unui copil, luând în serios principiile şi caracterele. Astfel şi pentru Károlyi *democraţia, socialismul, pacifismul* nu

erau simple lozinci politice, ci realități morale ca nişte personalități uriaşe, cu cari el se afla într'un contact mistic.

Puterile aliate (antanta) nu i-au dat lui Károlyi sprijinul nădăjduit, criza internă a Ungariei lua proporții tot mai mari. Astfel Károlyi se văzu îndemnat a ceda locul, fără nici o împotrivire, lui Bela Kun, conducătorul comuniştilor unguri. Republica proletariatului comunist fu proclamată la 21 Martie 1919. Alexandru Garbai motivă pasul acesta spunând, că Ungaria nu poate să aştepte dela Apus altceva decât pace dictatorială, care o pune în situația neplăcută de a renunța şi la alegeri pentru adunarea națională. Noua direcție îi îndruma să aştepte dela Răsărit ceea ce le-a denegat Apusul. Iar Bela Kun a avizat proletariatul lumii despre schimbarea aceasta prin următoarea telegramă: «La ultimatul antantei, care a pretins, ca Ungaria să fie predată imediat şi definitiv oligarhiei române, poporul maghiar a răspuns proclamând dictatura proletariatului».

Gospodăria acestei dictaturi comuniste e înfățişată în 2 capitole cu destule amănunte. La început ea a trezit oarecari speranțe prin ofensiva reuşită contra armatei cehoslovace. Dar măsurile privitoare la socializare au produs nemulțumiri adânci. Spre deosebire de bolşevismul rusesc, care a împărțit țăranilor latifundiile, Kun Béla s'a mulțumit a le socializa nominal lăsându-le de fapt tot în mâna vechilor stăpâni. Autorul exprimă părerea, că *feudalismul maghiar trebue să fie în veci recunoscător bolşevismului maghiar, care a discreditat* politica revoluției din Octomvrie cu planul de a da țăranilor pământ şi s'a mulțumit a colora latifundiile cu roşu, salvându-le în chipul acesta. Criza între sate şi oraşe devenise atât de cruntă, încât dacă n'ar fi căzut Kun în August 1919, mai târziu ar fi urmat multe ciocniri sângeroase. Despre ororile bolşevismului roşu spune autorul, că n'ar fi secerat mai mult de *400 victime,* pe când ale bolşevismului alb, instituit de admiralul Nicolae Horthy ar fi înghițit de 10 ori atâtea.

După ce scoate la iveală toate aberațiile dictaturei bolşeviste, autorul arată că ea a avut şi urmări bune, pe cari le găseşte în faptul că a produs o adâncă sguduire morală în societatea maghiară trezind pentru întâiaş dată în sufletul milioanelor robite speranța eliberării şi fixând pe seama viitorului forma ideală a alcătuirii de stat, în care numai elementele muncitoare productive pot avea dreptul de a conduce şi guverna societatea. Ajungerea din nou la cârmă a oligarhiei o atribue d. Jászi lui *Sir George Clerk*, care deşi trimis de antantă la Budapesta, cu misiunea de a încerca să formeze un guvern cu socialişti maghiari, după ce a chefuit cu grofii, a cedat stăruinții şi influenții lor. D. Jászi mai are şi informația sigură despre «ostenelile patriotice ale unei contese» maghiare, a cărei dibăcie a înfrânt cu desăvârşire orice resistență (p. 146).

In ce priveşte posibilitățile viitorului de înviere şi înălțare, d. Jászi indică 3 căi: 1) cea *franceză* e calea imperialismului şi a reacțiunii, 2) cea *rusească* a foametei şi disperării, 3) cea *englezească* a democrației şi autonomiei. Aceasta din urmă crede că trebue s'o urmeze în viitor nu numai poporul maghiar, ci toate popoarele Europei, cari vor trebui să ajungă la o înțelegere şi unitate de organizație în forma *Statelor Unite ale Europei* astfel încât între țările vecine granițele politice să aibă o importanță cu totul redusă, cum ar fi de ex., granițele dintre județe sau provincii.

Ca fost *ministru al naționalităților* în cabinetul lui Károlyi, autorul

insistă şi asupra încercărilor sale de a soluţiona problema aceasta importantă a fostei Ungarii. Incercarea lui faţă de Români s'a frânt de resistenţa acestora, fiindcă în numele lor d. Juliu Maniu a cerut la Arad suveranitatea deplină asupra celor 26 de judeţe locuite de Români.

Iar faţă de Slovaci era să ajungă la rezultatul dorit în consfătuirea ţinută la 27 şi 28 Noemvrie 1918 cu consiliul naţional slovac, dar *Milan Hodza* a fost desavuat de guvernul din Praga (179). Astfel a rămas să facă legea naţionalităţilor (art. X din 1918) numai pentru *Ruteni*, acordându-le autonomie în justiţie, administraţie, instrucţie, precum şi în chestiuni bisericeşti şi culturale prevăzând pentru chestiunile comune cu republica poporală maghiară (externe, armată, finanţe, legislaţie socială-politică, comunicaţie) un minister rutean în Budapesta, iar pentru chestiunile locale un guvern regional în Munkács. Intr'un articol special asigură legea aceasta autonomie culturală şi minorităţilor de altă limbă, risipite ca diaspora printre Ruteni.

D. Jászi e convins, că chestiunea minorităţilor, care prin tratatele dela Versailles şi Trianon a rămas neresolvată, numai în sensul ideilor lui va putea primi o soluţie dreaptă şi durabilă.

I. Lupaş.

N. Drăganu: **Un fragment din cel mai vechiu Molitvenic românesc.** Extras din Daco-România II).

Autorul studiază şi publică textul unui fragment de Molitvenic — care cuprinde numai slujba înmormântării mirenilor — după un manuscript, pe care-l datează, cu ajutorul filigranelor, între secolele XVI şi XVII (1586—1699). Manuscriptul aflat în biblioteca d-lui *I.* Marţian, este o copie de pe un original mai vechiu, după cum reese aceasta: 1) din natura corecturilor şi a interpolărilor; 2) din cele două straturi de limbă ale textului, dintre care unul oglindeşte limba copistului, celălalt pe a traducătorului. Intrucât părţile destinate a fi citite din acest Molitvenic prezintă asemănări cu pasagiile corespunzătoare din Evanghelia şi Praxiul lui Coresi precum şi cu unele părţi din textul publicat de Haşdeu (*Cuv. den bătrâni* în pp. 449—471) sub titlul *Cugetări în ora morţii*, d-l Drăganu aşează originalul redacţiunii, pe care o publică, în epoca coresiană sau şi mai înainte. Deslegarea definitivă a problemei privitoare la datarea originalului ne-ar da-o numai stabilirea relaţiunilor dintre redacţiunea din codicele Marţian şi partea corespunzătoare din Molitvenicul lui Coresi, republicat parţial de regretatul Nerva Hodoş; în stadiul actual al lucrurilor, această comparare nu se poate face, deoarece din cele două exemplare fragmentare ale Molitvenicului lui Coresi, cunoscute până acum, lipseşte în întregime tocmai textul care cuprinde *slujba înmormântării.*

S'ar păreà, la prima vedere, că la identificarea redacţiunii din Cod. Marţian cu textul corespunzător, dar încă necunoscut, al Molitvenicului lui Coresi, s'ar opune faptul că în redacţiunea Marţian indicaţiunile tipiconale sunt în limba slavonă, ceeace dovedeşte că textul a fost tradus din *slavoneşte*, pe când părţile păstrate din Molitvenicul lui Coresi, sunt traduse precum s'a dovedit de către N. Hodoş şi mai ales de Dr. Dăianu din *limba ungară* şi anume după *Agenda azaz Szentegyházi chelekedetec, Mellyket kővetnek kőzőnségesképpen a keresztyéni Ministerec és Lelkipásztoroc* a lui Heltai Gaspar. D-l Drăganu presupune nsă că şi textul *„Petrecăturii morţilor"* din Molitvenicul lui Coresi

ar fi fost tradus după un original slav. Traducătorul Molitvenicului, tipărit de Coresi, «spre a înconjură rănirea în partea cea mai susceptibilă a sentimentului religios», a păstrat, pentru slujba înmormântării, tradiţia după ritul oriental. E posibil chiar ca această parte să fi circulat în ms., tradusă mai dinainte, şi Coresi, găsind o copie de pe această traducere, să o fi anexat la sfârşitul Molitvenicului.

După această introducere de istorie literară, d-l Drăganu studiază amănunţit limba textului din punct de vedere fonetic, morfologic, sintactic şi lexical, distingând stratul de limbă arhaic de cel dialectal. Studiul se încheie cu publicarea textului însoţit de un glosar, trei table de filigrane şi două facsimile.

In privinţa transcrierii textului, D-l Drăganu redă «fidel toate slovele pentru care avem semne speciale în alfabetul nostru, fără considerare la valoarea lor fonetică»; iar pe cele «pentru care nu avem semne speciale, le-a redat cu semnul corespunzător valorii lor fonetice». Deci un sistem de transcriere mixt — deosebit de sistemul transcrierei fonetice, preconizat de Comisia istorică şi adoptat de unii filologi (dnii Sextil Puşcariu, I. A. Candrea şi Al. Procopovici). Astăzi, când progresul cercetărilor de istorie literară veche impune din ce în ce publicarea textelor, credem că a sosit momentul unei desbateri mai largi a chestiunei transcrierii textelor, spre a se ajunge la un punct de vedere unitar în această chestiune.

Cercetarea minuţioasă şi bogată în informaţii precum şi textul, publicat cu multă îngrijire de D-l Drăganu, constituie o importantă contribuţie la studiul literaturii noastre vechi. **N. Cartojan**

N. Drăganu: **Catehisme luterane**. Extras din *Daco-România* II. Chestiunea Catehismelor româneşti din secolul al XVI-lea a format în anul trecut subiectul a două contribuţii interesante: a D-lor N. Drăganu şi Al. Rosetti.

D-l N. Drăganu, ocupându-se de cercetarea d-lui Adolf Schullerus, *Luthers Katechismus und Agende in romänischer Sprache*, publicată acum doi ani (1921) în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* (pp. 57-61), aduce în discuţie câteva lucruri noui. D-sa relevă în copia din textele măhăcene, alături de germanisme — a căror listă o sporeşte cu elemente nouă, — şi unele ungurisme [*de la* cine te chemi creştin? (ung. töl, — töl); ce e dară credinţa ceia ce noao trebuiaşte (=nekünk kell) să ne ispăşim?] şi conchide că traducătorul a fost «un Sas care vorbià bine româneşte în dialectul ardelean de sud (muntean)..., şi probabil şi ungureşte». Amintind apoi Catehismul descoperit la Ieud de regretatul Andrei Bârsanu, descoperire care a confirmat bănuiala lui Haşdeu, întemeiată pe surse saxone, despre existenţa unui al doilea Catehism românesc din anul 1560 (*Cuvente den bătrâni* II pp. 92-96), D-l Drăganu exprimă părerea că, dacă textul acestui Catehism este identic cu textul Catehismului din 1543, atunci, avându-se în vedere germanismele şi ungurismele redacţiunei din textele măhăcene, «traducătorul Sas, care ştia bine româneşte, şi poate şi ungureşte a putut fi în adevăr Philippus Pictor.» In această privinţă, d-l Drăganu este de acord cu d-l Schullerus, care în cercetarea amintită, mai arătase că onorariul de 2 fiorini, atribuit într'o notă din Arhiva naţională din Sibiu lui Philip Pictor, «pentru impresiunea Catehismului românesc», la 16 Iulie 1544, nu este prea mic, dacă se ia în vedere celelalte onorarii similare ale vremii.

In încheiere, autorul comunică ştirea că în biblioteca d-lui Iuliu Marţian, se află o nouă şi interesantă copie de pe Catehismul luteran. Copia este făcută în întâia jumătate a sec. XVII, cu scriptio continua şi rotacism, şi cuprinde adaosuri interesante în cele 10 porunci, adaosuri în care d-l N. Drăganu vede urme de bogomilism.

N. Cartojan

Al. Rosetti: **Les Catéchismes roumains du XV-e siècle** (în Romania XLVIII 1922, Juillet p. 322-334).

D-l Alexandru Rosetti, după ce fixează că data tipăririi Catehismului descoperit la Ieud este 1599, compară acest Catehism cu redacţiunea din textele măhăcene (Intrebare creştinească), cu redacţiunea din cod. Marţian ,amintită în cercetarea d-lui Drăganu — precum şi cu micul Catehism al lui Luther. Rezultatele la care ajunge sunt următoarele:

Redacţiunile româneşti decurg dintr'un acelaş prototip. Comparate cu micul Catehism al lui Luther prezintă: a) elemente asemănătoare; b) părţi prescurtate; c) părţi care lipsesc din Catehismul lutheran. Ca atare micul Catehism al lui Luther nu poate fi originalul redacţiunii româneşti. Traducătorul român sau a combinat Micul Catehism al lui Luther cu o redacţiune necunoscută, sau s'a servit de o redacţiune necunoscută încă a unui Catehism, care erà asemănător în unele puncte cu Micul Catehism al lui Luther. D-l Rosetti înclină a vedeà originalul într'o redacţiune ungurească şi s'a gândit o vreme la Catehismul lui Heltai Gaspar, dar pasajul publicat din acest Catehism de Borbély Istvan *(Heltai Gaspar)* nu-i dă mari speranţe în această privinţă. După acea redacţiune, încă necunoscută, (sau Micul Cat. al lui Luther+o red. necunoscută), s'a făcut traducerea românească din care derivă Catehismul găsit la Ieud , dar tipărit la Braşov in 1599, precum şi Catehismul din Cod. Marţian. Intrebarea „creştinească" din textele măhăcene este într'adevăr, după cum crezuse Hasdeu, şi după cum a arătat şi Andrei Bârsanu, o copie dupe tipăritura din 1559.

In ce priveşte regiunea în care s'a făcut traducerea românească primă care a servit de bază ediţiunii din 1559, dl Rosetti o fixează în aceleaşi părţi în care s'au făcut *„primele traduceri româneşti"*. „Reformaţii din Sibiu se adresară acelora cari în regiunea N. E. a Transilvaniei, traduceau cărţi pioase *sub impulsiunea reformei lui Luther"*. Această părere, enunţată în treacăt în studiul interesant al d-lui Rosetti, are însă nevoie de mai multă argumentare.

N. Cartojan

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

IN

1921—1922

REPERTORIU BIBLIOGRAFIC

INTOCMIT DE

IOACHIM CRĂCIUN

ŞI

IOAN LUPU

Sub direcţia d-lui AL.-SADI IONESCU
Bibliotecar ajutor al Academiei Române

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

ÎN 1921 ŞI 1922.

REPERTORIU BIBLIOGRAFIC

ÎNTOCMIT DE

IOACHIM CRĂCIUN şi IOAN LUPU

Sub direcţia d-lui Al.-SADI IONESCU

Bibliotecar ajutor al Academiei Române.

INTRODUCERE.

Se simţea de multă vreme lipsa unei bibliografii istorice române, care să cuprindă tot materialul publicat în această ramură de activitate ştiinţifică — atât în ţară, cât şi în străinătate — fie în opere separate, fie în reviste, ziare şi alte publicaţii poligrafice — şi care bibliografie să fie alcătuită după normele şi metodele cele mai nouă ale acestui soiu de lucrări.

Cel dintâi care a luat iniţiativa publicării unei asemenea bibliografii este Domnul profesor Alex. Lăpědatu. Dela primii paşi s'au putut constata toate greutăţile unei astfel de încercări.

Pentru aducerea la îndeplinire a acestei vaste lucrări era nevoie în primul rând de cercetarea unui depozit, care să cuprindă — pe cât posibil — toate izvoarele trebuincioase şi în rândul al doilea de persoane îndeajuns de cunoscătoare ale acestei ştiinţe. Singurul depozit, care întruneşte condiţiunile cerute, este Biblioteca Academiei Române, cea mai bogată şi mai bine organizată bibliotecă din ţară. In ce priveşte persoanele, cari urmau să ducă la îndeplinire această lucrare, ele nu puteau fi alese decât dintre tinerii iniţiaţi întru câtva în tainele acestei migăloase ştiinţe, urmând ca ei să fie ajutaţi — după primul gând al iniţiatorului — de cât mai mulţi studenţi ai Seminarului de istorie naţională din Cluj, sub conducerea subsemnatului. Acest lucru, pe lângă faptul că ar fi făcut cât mai repede şi mai cuprinzătoare redactarea bibliografiei, ar fi adus cu sine şi folosul nepreţuit de a pregăti o serie de oameni pricepuţi, cari să poată astfel continua şi duce la desăvârşire lucrul odată început.

Acest lucru nu s'a putut face în anul acesta, din care cauză bibliografia pe 1921—1922 a fost alcătuită numai de d-nii I. Crăciun şi I. Lupu, cu ajutorul — în prea puţină parte — al d. Sorin Albini, câte-şi trei dela Biblioteca Academiei Române.

PLANUL LUCRĂREI

1) Se dă la început tabloul izvoarelor cercetate. Lipsa unui personal mai numeros a făcut cu neputinţă completarea unor lipsuri de izvoare din Biblioteca Academiei Române (numere de reviste, ziare) prin cercetări şi la alte depozite (librării, biblioteci publice, etc.); neajuns uşor de îndreptat însă în viitor.

2) Cărţile şi articolele sunt amestecate şi numerotate, însemnându-se cu asterisc cele nevăzute.

3) Notiţele bibliografice cuprind:

a) Pentru opere separate: autorul, titlul, locul publicării, formatul în cm., paginaţia şi preţul urmate de particularităţi asupra operei (sumarul pe copertă, colecţia din care face parte opera, etc.). La cărţile streine s'au însemnat numai paginile cari se referă la români.

b) Pentru articole: autorul, titlul, numele publicaţiei în care se găseşte articolul, urmat de locul publicării, data, seria, numărul şi paginile la care se găseşte articolul bibliografiat. S'a pus data la care se referă volumul, nu cea a apariţiei.

La ambele categorii s'au bibliografiat şi criticele, analizele şi discuţiunile ce a provocat opera sau articolul.

c) Pentru periodicele istorice: titlul şi subtitlul, locul şi felul apariţiei, formatul în cm., redacţia, tipografia şi numerele apărute.

4) S'au ivit unele dificultăţi în selecţionarea şi clasificarea materialului adunat. Pe lângă istorie şi ştiinţele ei auxiliare s'a crezut de cuviinţă a se bibliografia şi lucrările despre toate manifestările vieţii noastre sociale, în legătură cu istoria.

S'a căutat a se clasifica materialul metodic şi cât mai simplu, pentru ca cercetătorul să poată găsi, ceeace îi trebue, cu înlesnire.

Iată Planul:

A. Istorie.

B. Ştiinţe auxiliare.

C. Materii în legătură directă cu istoria.

D. Diferite chestiuni numai în legătură cu istoria.

A. ISTORIE

I. **Generalităţi. Teoria şi filosofia istoriei. Sinteză. Metodologie.**

II. **Periodice** (în ordine alfabetică).

III. **Istorie propriu zisă** (în care s'au pus şi monografiile, sociografiile şi etnografiile).

1. *România.*
2. *România în răsboiul mondial.*
3. *Relaţiile şi legăturile cu alte state* (în ordinea alfabetică a statelor).
4. *Basarabia.*
5. *Bucovina.*
6. *Dobrogea.*
7. *Maramureş.*
8. *Moldova.*

9. *Muntenia.*
10. *Oltenia.*
11. *Transilvania.*
12. *Românii din alte state.*

IV. **Istorie parţială** (în care s'au pus şi monografiile, sociografiile, etnografiile).

1. *Judeţe şi localităţi* (în ordine alfabetică).
2. *Biserici şi mănăstiri* (pe localităţi). (Tot aci s'au pus şi lucrările privitoare la arta lor).
3. *Naţionalităţile din România*: Armenii. Bulgarii. Cerchezii. Ciangăii. Evreii. Germanii. Rutenii. Saşii. Secuii. Tătarii. Ţiganii. Turcii.
4. *Documente.*
5. *Inscripţii.*
6. *Civilizaţie. Cultură.*

B. ŞTIINŢE AUXILIARE

I. **Arheologie. Antichităţi.**
II. **Genealogie.**
III. **Heraldică.**
IV. **Numismatică.**
V. **Iconografie.**

C. MATERII IN LEGĂTURĂ DIRECTĂ CU ISTORIA

I. **Călătorii** (în ordine cronologică).
II. **Biografii. Contribuţiuni biografice** (în ordine alfabetică). (Tot aci s'au pus şi studiile asupra activităţii ştiinţifice a diferitelor persoane).
III. **Istoria diferitelor instituţiuni şi societăţi** (în ordine alfabetică).

D. DIFERITE CHESTIUNI NUMAI ÎN LEGĂTURĂ CU ISTORIA

I. **Politică. Clasele sociale.**
1. *Generalităţi.*
2. *Politică internă.*
a. Minorităţile
3. *Politică externă.*
4. *Partidele politice* (în ordine alfabetică).

II. **Constituţia.**
III. **Chestia agrară.**
IV. **Biserica.**
1. *Generalităţi.*
2. *Biserica catolică.*
3. *Biserica evangelică.*
4. *Biserica ortodoxă* (pe ţinuturi).
5. *Biserica unită.*
6. *Secte religioase.*

V. **Armata.**

VI. **Arte. Muzee.**
VII. **Comerț.**
VIII. **Drept.**
IX. **Filosofie.**
X. **Geografie. Hărți.**
XI. **Literatură. Filologie.**
XII. **Obiceiuri. Folklor.**
XIII. **Presa.**
XIV. **Teatru.**

In fine ca anexă: Recensii făcute în 1921 și 1922 cărților istorice apărute înainte de 1921.

Lucrarea este urmată de:

1. Indice pe autori (Cărțile și articolele sunt însemnate prin numărul lor de ordine).

2. Indice pe nume, lucruri și materii. (Numerele la care se găsește numele, lucrul sau materia sunt însemnate după ele).

3. Tabla de materii.

Al.-Sadi Ionescu

IZVOARE

I. *Reviste românești* *)

Academia Română. Bulletin de la Section Historique.
Adevĕrul Literar și artistic.
Analele Dobrogei. Constanța.
Analele literare.
Anuarul Institutului de istorie națională. Cluj.
Arhiva. Organul Societății istorico-filologice din Iași.
Arhiva pentru știința și reforma socială.
Arhivele Olteniei, Craiova
Aurora. Oradea-Mare.
Biserica Ortodoxă Română.
Biserica și Școala. Arad.
Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale.
Buletinul Societății numismatice române.
Buletinul Societății regale române de geografie.
Cele trei Crișuri. Oradea-Mare.
Convorbiri Literare.
Cosinzeana. Cluj.
Craiu Nou. Sibiiu.
Cronica numismatică și arheologică.
Cugetul Românesc.
Cultura Creștină. Blaj.
Dacoromania. Cluj.

*) Toate publicațiile fără indicarea locului au apărut în București.

Democrația.
Evoluția. Cluj.
Flacăra.
Foaia Diecezană. Caransebeș.
Gândirea. Cluj.
Die Heimat. Cernăuți,
A Hirnök. Cluj.
Ideea Europeană.
Ilustrația.
Ioan Neculce. Iași.
Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde Sibiiu.
Lamura. (afară de Septembrie—Octombrie 1922).
Lumina Femeii. Cluj.
Lutetia. Iași.
Napkelet. Cluj.
Noua Revistă Bisericească.
Ostland. Sibiiu.
Palatul Justiției.
Pásztortüz. Cluj.
Ramuri. — Drum Drept. Craiova.
Răsăritul.
Revista artileriei.
Revista infanteriei.
Revista istorică.
Revista Moldovei. Botoșani. (afară de No. 6, 7 din 1922).
Revista pentru istorie, arheologie și filologie.
Revista politică și parlamentară.
Revista Teologică. Sibiiu.
Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău.
Revista Societății Tinerimea Română.
Revista Vremii.
Roma.
România Militară. (numai pe 1922).
România Nouă-literară și artistică.
România Viitoare. Ploești (cu supl.: Gazeta Cărților).
Săgetătorul.
Șăzătoarea. Fălticeni.
Spicuitor în ogor vecin.
Țara de Sus. Satu-Mare.
Țara Noastră. Cluj.
Transilvania. Sibiiu.
Universul Literar.
Viața. Roman.
Viața Nouă.
Viața Romînească. Iași. (afară de vol. I. 1921).

Vecinii Noştrii.
Zord idö. Târgu-Murăş.

II. *Ziare româneşti*

Adevĕrul.
Albina.
America. — România. Cleveland.
Aurora.
Beiuşul.
Chioarul. Şomcuta-Mare.
Le Courrier Franco-Roumain. Paris. (cu lipsuri
Dacia.
Dimineaţa.
Dreptatea. Cernăuţi.
Epoca.
Evenimentul. Iaşi.
Gazeta Ardealului. Cluj.
Gazeta Transilvaniei. Braşov,
Glasul Bucovinei. Cernăuţi.
L'Idépendance Roumaine.
Îndreptarea.
Înfrăţirea. Cluj.
Legea Românească. Oradea-Mare.
Lupta.
Mişcarea. Iaşi.
Neamul Românesc.
Opinia. Iaşi.
L'Orient.
Patria. Cluj.
Le Progrés.
România Nouă.
Românul. Arad.
La Roumanie. (numai vol. I din 1921),
Satu-Mare.
Telegraful Român. Sibiu.
Tribuna. Oradea-Mare.
Unirea. Blaj.
Universul.
Viitorul.

III. *Almanahuri. Calendare*

Almanahul «Înfrăţirea». Cluj.
Almanahul ziarului «Universul»
Almanahul «Viaţa». Huşi.
Calendarul «Amicul Poporului». Sibiu.
Calendarul «Asociaţiunei». Sibiu.

Calendarul Cultural Covurlui. Galați.
Calendarul «Dacia».
Calendarul «Glasul Bucovinei». Cernăuți.
Calendarul «Ligei Culturale».
Calendarul Plugarilor.
Schulthess'Europäischer Geschichtskalender. München.
Csángó Naptár.

IV. *Anuare*

Aniversarea de 25 ani a liceului «Mircea cel Bătrân» din Constanța.
Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului. Chișinău.
Anuarul gimnaziului «Frații Buzești» din Craiova.
Anuarul gimnaziului «Ion Maiorescu». Giurgiu.
Anuarul institutelor de învățământ gr., cat., din Blaj.
Anuarul liceului de fete din Cernăuți.
Anuarul liceului de stat «Aurel Vlaicu» din Orăștie.
Anuarul liceului de stat «Gheorghe Lazăr» din Sibiiu.
Anuarul liceului «Dragoș Vodă» din Sighetul Marmației.
Anuarul liceului «Moise Nicoară» din Arad.
Anuarul liceului românesc «Andrei Șaguna» din Brașov.
Anuarul liceului unitar din Cristur.

V. *Reviste străine*

Les Annales. Paris.
Conferencia. Paris.
Deutsche Revue. Leipzig.
Deutsche Rundschau. Berlin.
Échos d'Orient. Paris.
L'Est Européen. Varsovie.
L'Europa Orientale. Roma.
L'Europe Nouvelle. Paris.
Historische Blaetter. Wien,...
Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig.
L'Illustration. Paris.
Illustrierte Zeitung. Leipzig.
Külügyi Szemle. Budapest.
Mercure de France. Paris.
Revue Archéologique. Paris. (cu lipsuri)
Revue des Balkans. Paris.
Revue des Études Napoléoniennes. Paris.
La Revue de Genève. (Numai pe 1922).
Revue d'histoire diplomatique. Paris.
Revue Historique. Paris. (afară de Septembrie—Octombrie 1922).
Revue d'Hongrie. Budapest.

Revue des Deux Mondes. Paris. (cu lipsuri).
Revue Numismatique. Paris.
Revue de synthèse historique. Paris.
Romania. Paris.
Ungarische Jahrbücher. Berlin. (numai pe 1922
La Vie. Paris.
Zeitschrift für romanische Philologie. Halle.

BIBLIOGRAFIA

A. ISTORIE

1. GENERALITĂŢI. TEORIA ŞI FILOSOFIA ISTORIEI. SINTEZĂ. METOLOGIE.

1. Costescu, Gh. N. — Metodica istoriei Românilor. Ediţia II-a. Vol. III Bucureşti, „Viaţa Românească" (Tip. Profesională Dim. C. Ionescu) 1921, 23,5×16, 456 p. Lei 35.

2. Bogrea, V. — Intre filologie şi istorie. *Anuarul Institutului de Istorie naţională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 318—327.

3. Lăpedatu, Alex. — Nouă împrejurări de desvoltare ale istoriografiei naţionale. Lecţiune de deschidere a cursului de Istorie veche a Românilor ţinută la Universitatea din Cluj, în ziua de 6 Noembrie 1919, Cluj, (Tip. „Ardealul"), 1921, 22,5×15,22 p. (Extras din „Anuarul Institu tuluide Istorie Naţională din Cluj pe 1921 [p. 1—18].

4. Lupaş, I. — Factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti. Lecţiune inaugurală, ţinută la Universitatea din Cluj. — 11 Noemvrie 1919. Cluj, (Tip. „Ardealul"), 1921.22×15, 29 p. (Extras din „Anuarul Institutului de Istorie Naţională" din Cluj pe 1921 [— 1922, an. I, p. 19—45].

5. Ştefănescu, Marin. — Din filozofia istoriei la Români. [In „Lui Nicolae Iorga Omagiu"]. Craiova. (Tip. „Ramuri"), [1921], 22×16, p. 287—295.

6. Xenopol, A. D. — Confesiuni asupra spiritului în care s'a scris Istoria Românilor şi asupra chestiunii ţărăneşti. *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială*. Bucureşti, 1921. Aprilie, an. III, no. 1, p. 1—6.

7. Oorceix, Septime. — Les sources de Voltaire et la chronique moldave pour le récit de la capture de Charles XII a Bender. *Revue Historique*. Paris, 1921, Janvier-Février, an. 46, Tom. CXXXVI, p. 60—65.

8. Lupaş, I. — Scrierile istorice ale lui Petru Maior. *Anuarul Institutului de Istorie naţională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 87—108.

9. Pascu, Giorge. Axintie Uricariul şi Neculai Costin *Arhiva. Organul societăţii istorico-filologice din Iaşi*. Iaşi, 1922, Octomvre, an. 29, no. 4 p. 489—498.

10. PASCU, Dr. Giorge. — Miron Costin. De Neamul Moldovenilor. Scrierea romînească şi prelucrările leşeşti,—Letopisăţul Ţării Moldovei. Scrierea romînească şi traducerea latinească. Iaşi, (Tip.„Lumina Moldovei"), 1921, 24×16, 29 p. (Extras din Arhiva).

2. PERIODICE.

(în ordine alfabetică)

11. ACADÉMIE ROUMAINE. — Bulletin de la section historique. Bucarest. Trimestrial, 23×16. Director: N. Iorga. Tip. „Cartea Românească", Göbl Rasidescu. An. IX, 1921, no. 1—4, Ianuarie—Decemvrie.

12. ANALELE DOBROGEI.— Revista Societăţii culturale dobrogene. Constanţa. Trimestrial, 24×16.5. Director: C. Brătescu, Tip. „Albania". An. II, 1921, nr. 1—4, Ianuarie—Decemvrie, An. III, 1922, nr. 1—4, Ianuarie—Decemvrie.

13. ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ Cluj, 24×16, Publicat de Alex. Lapĕdatu şi Ioan Lupaş — an. I, 1921—1922.

14. ARHIVA.— Organul societăţii istorico-filologice din Iaşi. Iaşi. Trimestrial. 24×16. Director: Ilie Bărbulescu. Tip. „Lumina Moldovei". An. XXVIII, 1921, no. 1—2, Iulie — Decemvrie; An. XXIX, 1922, no. 1—4, Ianuarie — Decemvrie.

15. ARHIVELE OLTENIEI—Craiova. Trimestrial. 24×16. Director: Dr. Ch. Laugier. Tip. „Ramuri". An. I, 1922, no. 1—4, Ianuarie — Decemvrie.

16. BULETINUL SOCIETĂŢII NUMISMATICE ROMÂNE. — Revistă trimestrială pentru numismatică şi ştiinţele auxiliare. Bucureşti. Trimesrial. 23×15.5. Redactor: Constantin Moisil. Tip. F. Göbl Fii. An. XVI, 1921, no. 37—40. Ianuarie — Decemvrie; An. XVII, 1922, no. 41—44, Ianuarie — Decemvrie.

17. BULLETIN DE L'INSTITUT POUR L'ÉTUDE DE L'EUROPE SUD-ORIENTALE.—Bucureşti. Lunar. 24×16. Condus de N. Iorga, G. Murgoci, V. Pârvan Tip. „Cultura Neamului Românesc", an. VIII, 1921, no. 1—12. Ianuarie Decemvrie; an. IX, 1922, no. 1—12 Ianuarie — Decemvrie.

18. CRONICA NUMISMATICĂ.— Foaie de informaţiuni a Societăţii numismatice române. Bucureşti. Lunar. 23×16. Director: Const. Moisil, Tip. F. Göbl Fii. An. I, 1921. no. 9—12, Ianuarie — Aprilie; An. II, 1921, no. 1—8, Mai—Decemvrie; An. II, 1922, no. 9—12, Ianuarie—Aprilie; An. III. 1922, no. 1—8, Mai—Decemvrie. Dela Mai 1921 cu titlul: *Cronica Numismatică şi Arheologică*, cu acelaş subtitlu.

19. IOAN NECULCE. — Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi. Iaşi. Periodic sub auspiciile primăriei comunei Iaşi. 29×20. Tip. „Lumina Moldovei" An. I. 1921, fascicola I, Octomvrie; An. I. 1922, fascicola II, Iulie.

20. KORRESPONDENZBLATT DES VEREINS FÜR SIEBENBÜRGISCHE LANDESKUNDE.— Hermannstadt. Lunar. Redactor: Adolf Schullerus. Tip. „W. Krafft",

An. XLIV, 1921, no. 1—12, Ianuarie — Decemvrie; An. XLV, 1922, no. 1—12,. Ianuarie — Decemvrie.

21. REVISTA ISTORICĂ. — București. Lunar. 24×16. Redactor: N. Iorga, Tip. „Cultura Neamului Romănesc" S. A. An. VII, 1921. no. 1—12. Ianuarie—Decemvrie; An VIII, no, 1—12. Ianuarie—Decemvrie.

22. REVISTA PENTRU ISTORIE, ARCHEOLOGIE ȘI FILOLOGIE. — Organ al Societății istorice române. București, Anual 30×20. Director: Em. E. Kretzulescu, „Cartea Românească", (Tip. Göbl-Rasidescu). Vol. XVI. 1922.

23. REVISTA SOCIETĂȚII ISTORICO-ARHEOLOGICE BISERICEȘTI DIN CHIȘINĂU.— Anual 22×16. Tip. Eparhială. 1921, vol. XIII; 1922, vol. XIV.

III. ISTORIE PROPRIU ZISĂ

(în care s'au pus și monografiile, sociografiile și etnografiile).

1. ROMÂNIA.

24. ARBORE, Profesor Alexandru P. — Die romänische wissenschaftliche Bewegung auf dem Gebiete der Geschichte, Sprachkunde und Geographie seit 1918. [Sibiiu, 1921], 27×17,5 p. 30—42. (Extras din „Festschrift zu den II deutschen Ferienhochschulkurs).

25. BĂNESCU, N. — Cele mai vechi știri bizantine asupra Românilor dela Dunărea-de-jos. Comunicare cetită la Academia Română în ședința publică dela 7 Iunie 1921. Cluj. (Tip. „Ardealul"), 1921, 25×16 25 p (Extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională" din Cluj — pe 1921 — [1922, an. I. p. 138—160].

26. BĂNESCU, N. — Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas Danube. Weimar, (Druck der Hof-Buchdruckerei) 1922, 23×16. p. 287—310. („Sonderabdruck aus den «Bizantinisch-Neugriechischen Jahrbüchern". Band III (1922) Heft 3/4).

27. BASTERA, Ramón de. — La obra de Trajano. Calpe, (Impr. Sáez Hermanos, Madrid), 1921, 20×13. 322 [—324] p. 8 fig. 8 pesetas.

28. BERECHET, Șt.— Comori slavo-române răspândite. *Biserica Ortodoxă Română*. București, 1922, Maiu, Seria II. an. 40, no. 8 (494), p. 618—628.

29. BERTEA, Al. — Urme românești în țări streine. Moldaische Capelle, tabloul cu Mihai Viteazul, Hanul unde a tras Voevodul. *Neamul Romănesc*. București, 1922, 1 Iulie, an. XVII, no. 143.

30. BIANU, Ion. — Pagini vechi. Două pagini vechi cu tâlc și pentru vremile noastre. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Mai, an. I, no. 4, p. 393—394.

31. BOGREA, V. — Mențiuni humaniste despre noi. *Anuarul Institutului de Istorie națională*. Cluj, 1921—1922, an. I. p. 333.

32. BRĂTIANU, Georges I. — Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIII-e siècle. Bucarest, (Tip. „Cultura Neamului Românesc"), 24×16,

8 p. (Extrait du „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud—orientale" No. 5—6, Mai — Juin 1922, [p. 50—54].

33. Brătianu, Ion I. C.— Din amintirile altora și ale mele. București, «Cartea Românească» (Tip. Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu) 1922, 23.5 X 13.5, 13. p. (Extras din revista «Cugetul Românesc» [București, 1922, Septemvrie, an. I, No. 6, p. 513—523; 1922, Octomvrie an. I, No. 7, p. 1—9]).

34. Buhăescul Cămărașul, Vasile. — Istoria Țării Românești și a Moldovei, (Urmare și sfârșit). [Publicată de Em. E. Kretzulescu]. *Revista pentru istorie, archeologie și filologie* București, 1922, vol. XVI, p. 162—186.

35. Călin, R. V. — Clipe de glorie. *Craiu Nou.* Oradia-Mare, 1921, an. III, No. 1—2, p. 15—29; 1921, an. III, No. 3—4, p. 16—30; 1921, an. III, No. 5—6) p. 13—18.

36. Cândea, R. — Incoronarea dela Alba-Iulia, cuvântare ținută la ședința festivă a Universității în sala sinodală în ziua de 17 Octomvrie 1922. Cernăuți, (Tip. edit. «Glasul Bucovinei»), 1922, 15X11.5, 17 p. [Și în «Glasul Bucovinei». Cernăuți, 1922, Octomvrie 25, an. V, No. 1110;— 1922, Octomvrie 31, an. V, No. 1114].

37. Charmant, Dr. Oscar de.— La question des dommages causés par l'occupation roumaine. *Revue de Hongrie.* Budapest, 1922, 15 Juin, an. XV tome XXVI, p. 161—175.

38. Chițoiu, D. G. — Pentru țară. Însemnări din 1913. Cu un cuvânt al D-lui Profesor N. Iorga. București, (Tip. edit. «Cartea Românească»), 1922. 19X12.5, 174 p. Lei 20.

39. Clark, Charles Upson.—Greater Roumania. With illustrations and maps. New-York. Dodd. Mead and Company, 1922, 21X14, XI+477 p.
Recensie de: N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe, sud-orientale.* București, 1922, Aprilie, an, IX, No. 4, p. 43.

40. Dare de seamă a serbărilor cu prilejul nunței A. S. R. Principesei Elisabeta a României cu A. S. R. Principele George al Greciei, 24 Fevruarie—7 Martie 1921, București, (Tip. Statului), 24X16. 13 p. fig.

41. Dragomir, Silviu. — Câteva urme ale organizației de stat slavo-române. *Dacoromania.* Cluj, 1920—1921. an. I, p. 147—161.

42. Dimitrescu, Marin. — Politica lui Napoleon I față de Țările Române. București «Librăria Stănciulescu», 20X14, 80[-82] p. Lei 8.

43. Duscian, Dr. I.—Un scriitor rus despre România în 1866. Romancierul rus Danilevski povestește despre o întrevedere avută cu Nicolaie Golescu în 1866. *Adevărul Literar și Artistic.* București, 1921, Septemvrie 4, an. II, No. 41, p, 1—2.

44. Eliescu, Aureliu M.— Harta etnografică a țărilor locuite de Români. București, (Tip. F. Göbl Fii), 1921. 23X16, 15 p. Extras din Buletinul Societății Regale Române de Geografie XXXIX 1920, [p. 145—159].

45. EHRLICH, Eugen. — Sfârşitul unei mari împărăţii. Bucureşti, Institutul de editură «Reforma Socială», 1921, 23.5×18, 46 p. (Extras din «Archiva pentru ştiinţa şi reforma socială» Anul III. No. 1).

46. FERENŢ, Dr. Ioan.— Cumanii şi episcopia lor. *Cultura Creştină*. Blaj, 1922 Ianuarie—Martie, an. XI. No. 1—3, p. 30—47; 1922, Aprilie, an. XI, Nol 4, p. 68—81; 1922, Mai, an. XI, No. 5, p. 109—115; 1922, Iunie, an. XI, No. 6, p. 154—164; 1922, Iulie — August, an. XI, No. 7—8, p., 187—198; 1922, Septemvrie—Octomvrie, an. XI, No. 9—10, p. 251—266; 1922, Noemvrie--Decemvrie, an. XI, No. 11—12, p. 299—308; (urmează...).

47. GHERGHEL, Dr. Ilie.— Cercetări privitoare la nomenclatura Comanilor (Urmare). *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*. Bucureşti, 1922, vol. XVI. p. 187—194.

48. GHIBĂNESCU, Gh. Divanurile domneşti din Moldova şi Muntenia în sec. a. XVII-a (1654 — 1660). *Arhiva*. Organul societăţii istorico-filologice din Iaşi. Iaşi, 1921, Iulie, an. XXVIII, No. 1, p. 37—48 ; 1921, Octomvrie, an. XXVIII, No. 2, p. 171—185; 1922, Ianuarie, an. 29, No. 1 p. 34—48; 1922 April, an. 29, No. 2, p. 206—216; 1922, Octomvrie, an. 29, No. 4, p. 478—488.

49. GIANNINI, Amedeo. — L'unità nazionale della Romania alla conferenza dela pace. *L'Europa Orientale*. Roma, 1922, Agosto 15—Settembre 15, an. II, No. VIII—IX, p. 449—478.

50. GILLARD, Marcel.—La Roumanie nouvelle. — La société roumaine et les minorités ethniques. La crise économique. L'èvolution politique. Paris, (Tip. edit. «Felix Alcan»), 1922, 19×12. XI+216 p. Fr. 9.

51. GORDON, Will.— Roumania. Yesterday and today. Londres. 1921. Recensie de: N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. Bucureşti, 1921, Octomvrie—Decemvrie, an. VIII, No. 10—12, p. 140—142.

52. GORUN, Ion.— —Incoronarea primului rege al României întregite la Alba-Iulia şi la Bucureşti. Bucureşti. «Ig. Hertz», (Tip. Eminescu»), 1922 15×23, 48 p. Lei 16.

53. IORGA, Nicolae. — Ancienneté de la culture du maïs en Roumanie. Communication faite à l'Académie Roumaine. Traduction par M-lle C. Cerkez. *Académie Roumaine. Bulletin de la Section historique*. Bucureşti, 1921, Iulie—Decemvrie, an IX, No. 3—4, p. 185—191.

54. IORGA, N. — Cîteva note de istorie românească. Comunicaţie la Academia Română. *Revista Istorică*. Bucureşti, 1921, Aprilie—Iunie, an. VII, No. 4—6, p. 117—120.

55. IORGA, N.— Cîteva note de istorie românească. — Comunicaţie la Academia Română, — *Neamul Românesc.* Bucureşti, 1921, 9 Iunie, an. XVI, no. 127.

56. IORGA, N. — Cele mai vechi cronici ungurești și trecutul Romînilor (Comunicație la Academia Română) *Revista Istorică*. București, 1921, Ianuarie—Martie, an. VII, no. 1—3 p. 1-22; 1922. Ian., - Mart., VIII nr. 1—3 p. 10—27.

57. IORGA, N. — Centenarul Domnilor pămînteni, Comunicare... (făcută) la Academie, în ziua de 29 Septemvrie. *Neamul Romănesc*. București, 1921, 3 Octomvrie an. XVII, no. 222.

58. IORGA, N. — Donațiile romînești pentru mănăstirile din Marea de Marmara. *Revista Istorică*. București, 1921, Aprilie—Iunie, an. VII, no. 4—6 p. 143—147.

59. IORGA, N. — Drepturile Românilor asupra teritoriului lor național unitar. *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*. București, 1921, Tom. XXXIX (pe) anul 1920, p. 168—176.

60. IORGA, N. — Formes byzantines et réalités balcaniques. Leçons faites à la Sorbonne. Bucarest-Paris, (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1922, 21 5 × 14, 190 (-191) p. fr. 5,.

61. IORGA, N.—Generația dela 1840—48 față de concepția unității politice a poporului romănesc. Comunicare la Academia Română. *Neamul Romănesc*. București, 1922, 28 Mai, an. XVII, No. 115; — 1922, 3 Iunie, an. XVII, No. 120.

62 IORGA, N. — Histoire des Roumains et de leur civilisation. II édition Bucarest, (Tip. Cultura Națională), 1922, 24 × 18, 266 + XII p. Lei 60.

63. IORGA, N. — Insemnările unui pribeag. *Revista Istorică*. București, 1921 Ianuarie—Martie, an. VII, No. 1—3, p 70—74.

64. IORGA, N. — Introducere la studiul asupra Romăniei și Romînilor. Conferințe ținute la „Școala interaliată de înalte Studii Sociale" dela Paris. Beiuș (Tip. „Doina"), 1922, 21 × 15 59 p. [Și în „Neamul Romănesc". București, 1921, 5 Februarie, an. XVI. No. 26,—1921, 5 Martie, an. XVI, No. 50. (cu întreruperi); și „Beiușul". Beiuș, 1921, 21 August, an. I, No. 12, — 1921, 20 Noemvrie, an. I, No. 26].

65. IORGA, N. — Introduction à l'étude de la Roumanie et des Roumains-Conférences données à l'Ecole Interalliée des Hautes Etudes Sociales. Paris, «Courrier Franco Roumain» (Impr. des Arts — A. Drevet —), 1921, 26 × 18, 20 p. Fig.

66. IORGA, N. — Introduzione allo studio della Romania e dei Romeni. Roma, („Romania" Rassegna Italo-Romena Tip. Ed). (1921), 24,5 × 15,5 63[-65] p. Lire 5.

67. IORGA, N.— Istoria poporului romănesc. Traducere din limba germană de Otilia Teodoru-Ionescu. Vol. I București, (Tip. «Cultura Neamului Romănesc»), 1922, 21×14, 324 p. (Din publicațiile Casei Școalelor).

68. IORGA, N. — Istoria Romînilor în Chipuri și Icoane. Craiova. „Ramuri" S. A. (Tip. editoare), 1921, 22×16, 304 p. Lei 40. (Colecția Ramurii).

69 IORGA ,N.—Istoria Romînilor prin călătorii. Lecţii făcute la Şcoala de Războiu. Bucureşti, (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1921-1922, 2 vol. 25×17. 251 p. (II Dela jumătatea veacului al XVII-lea până la 1800), Lei 18, 269 p. (III Dela 1800 până în zilele noastre.)+Adause din biblioteci franceze şi de aiurea. Lecţii făcute la Şcoala de Războiu Bucureşti, Tip. edit. «Cultura Neamului Românesc», 1922, 24,5×16,5. 87 p. Lei 15.

70 IORGA, N. — Istoria ţării prin cei mici. (Comunicaţie la Academia Romînă). *Revistă Istorică*. Bucureşti, 1921, Ianuar.-Mart. an. VII, Nr.1-3 p. 26-62.

71 IORGA, N. — Kurze Geschichte des romänischen Volkes für die romänischen Bürger deutscher Nation. Braşov, (Tip. edit. «Gazeta Transilvaniei»), 1921, 20×14. 16 p.

72 IORGA, Nicolae. — Les latins d'orient. Conférences données en janvier 192 au Collége de France. [Paris, (Tip. Dubois et Bauer). 1921], 19×12, 51 p. Frcs 2. [Şi în «La Revue de la Semaine Illustrée No. 47, 1921, p. 393-407].

73 IORGA, Nicolae. — Origine et sens des directives politiques dans le passé des Pays Roumains. Traduction de M-elle C. Cerkez. Séance du 23 Mai (5 Juin) 1916. Académie Roumaine. *Bulletin de la Section historique*. Bucureşti, 1921, Ianuarie-Iunie- an. IX, Nr. 1-2, p. 36-62.

74 IORGA, Nicolae. — Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains. Académie Roumaine. *Bulletin de la Section historique*. Bucureşti, 1921, Iulie-Decemvrie, an. IX, Nr, 3-4, p. 193-223.

75 IORGA, N.—La révolution grecque sur le Danube, quelques renseignements nouveaux, surtout de surce roumaine. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud - orientale*. Bucureşti, 1921, August-Septembrie, an VIII, Nr- 8-9, p. 91-100.

76 IORGA, Nicolae.— Les Roumains d'aprés quelques nouveaux documents occidentaux. Académie Roumaine. *Bulletin de la Section historique*. Bucureşti, 1921, Ianuarie-Iunie, an. IX, Nr. 1 2, p. 171-181.

77 IORGA, N. — Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX-lea *Cugetul Românesc*. Bucureşti, 1922, Noemvrie-Decemvrie, an. I, Nr. 8-9 p. 97-113.

78 IORGA, N. — Ştiri mărunte de istoria românească. *Revista Istorică*. Bucureşti, 1921, Octomvrie-Decemvrie, an. VII, Nr. 10-12, p. 209-226.

79 IORGA, Nicolae. — Voyage en Roumanie. Conférence donnée le 22 Octobre 1921 à la Sorbonne (D'après les notes sténographiques). Bucarest «Pavel Suru» (Tip.), 23×15, 69.

80 KEREKES, Dr. Zoltán. — România. *Külügyi Szemle*. Budapest, 1922, Aprilis, második évfolyam, IV, p. 354-366.

81 LAPEDATU, Alex. — Mihai Viteazul şi Românii ardeleni. *Infrăţirea*. Cluj 1922, Octomvrie 15, an. III, Nr. 635.

82 LUPAŞ, Dr. Ioan. — Istoria Românilor. Cluj, (Tip. «Ardealul»), 1921, 23×15, 240 p. Lei 18.

83 LUPAŞ, Dr. I. — A román nemzet története rövid elöadásban. Cluj, „Cartea Românească" (Tip. «Cosinzeana»), [1921], 20×13,5, 186 [-188], Lei 14.

84 MANOLESCU, Col. I. — Războiul româno-ruso-turc din 1877; studiu sumar al tuturor operaţiunilor însoţit de hărţi, crochiuri şi schiţe. Bucureşti, Tip. «Răsăritul»), 1921, 21×14. 410 p. Pl.

85 MARCU, AL. Dem. — Românii priviţi din Italia în sec. XIX-lea. Documente culturale răzleţe. *Roma*. Bucureşti, 1922, Martie, an. II, No. 3.

86 MĂRDĂRESCU, Generalul G. D. — Campania pentru desrobirea Ardealului şi ocuparea Budapestei (1918-1920', Bucureşti, «Cartea Românească», (Tip. Carol Göbl» S-sor I. St. Rasidescu), 1921, 24×16. 191 p.+10 hărţi. Lei 35.

87 MARDARESCO, G. — Humiliation infligée à l'armée roumaine. *L'Indépendance Roumaine.* Bucureşti, 1921, Septembrie 4, an. 45, No. 13908,— 1921, Septembrie 8, an. 45, No. 13911.

88 MARTONNE, Emm. de. — Incercare a unei hărţi etnografice a Ţărilor Româneşti. *Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie.* Bucureşti, 1921 Tom. XXXIX [pe] anul 1920, p. 177-199.

89 METEŞ, Ştefan. Istoria neamului românesc. Volumul I. Până la întemeierea Principatelor Române. Sibiu, „Asociaţiunea", 1922, 23×16,5, 180, p. Lei 30. (Biblioteca «Astra» Nr. 4).
Recensie de: N. Iorga. Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale. Bucureşti, 1922, Septemvrie--Decemvrie, an. IX, Nr. 9-12, p. 85-98.

90 MIHĂLCESCU, Ioan. — Români ori uniţi? Invederarae purtării neromâneşti a vlădicilor români uniţi cu prilejul serbărilor încoronării dela Alba-Iulia a Majestăţilor lor regelui şi reginei, în ziua de 15 Octombrie 1922. Bucureşti. (Tip. Cărţilor Bisericeşti, r922. 23×14,5, 22 p. Lei 2.

91 MIHĂILESCU, Vasile. — Tudor Vladimirescu, Cuza-Vodă şi Regele Ferdinandl-iu. Craiova, (Tip. «Ramuri» S. A.) 23.5×16, 6 p. (Extras din «Ramuri» Anul al XV-lea No. 5.)

92 MOTOGNA, Victor. — Etimologia «Dunării» ca dovadă pentru continuitatea poporului român în Dacia Traiană. *Revista Istorică.* Bucureşti, 1921, Iulie Septemvrie, an. VII, Nr. 7-9, p. 166-171

93 MOTOGNA, Victor. — Tot în chestia etimologiei «Dunării». *Revista Istorică.* Bucureşti, 1922, Ianuarie-Martie, an. VIII, Nr. 1-3, p. 62.

94 MÜLLER, Friedrich. — Lehrbuch der Geschichte Romäniens für den Unterricht auf der Oberstufe deutschsprachicher Mittelschulen und Lehrer (-innen) Bildungsanstalten im Königreich Romänien. Hermannstadt (Tip. W. Krafft), [1922], 23,5×15.5. XII+253 p.

Recensie de: N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1922, Aprilie, an. IX, Nr. 4. p. 29-42, și în *«Anuarul Institutului de Istorie Națională»*, I. Cluj, 1922, p. 394—401, de I Lupaş.

95 MILLER, Willima. — Essays on the latin Orient. Cambridge 1921. Recensie de N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1922, Ianuarie-Martie, an. IX, Nr. 1-3, p. 1-15.

96 MUREȘANU, Constantin. — Conferinţi în legătură cu neamul nostru și vești despre studenții români din Anglia. *Convorbiri Literare*. București, 1921 Septemvrie, an. LIII, Nr. 9, p. 597-608.

97 MUREȘIANU, Aurel A. — Din istoria relațiunilor Românilor din Principate cu cei din Transilvania și Ungaria. Acte și scrisori. *România Viitoare* Ploești, 1921, 15 Ianuarie, an. I, No. 1 (an. III, N. 6), p. 14—25; 1921, 15 Martie, an. I, No. 3 (an. III, No. 8.), p. 5-6; 1921, 5 Iulie, an. I, No. 6 (an. III, No. 11), p. 5; 1921, 30 Noemvrie, an. I, No. 8-9 (an. III, No. 13-14 p. 15; 1922, 15 Aprilie, an. IV, No. 1, p. 8.

98 ONCIUL, Dimitrie. — Les phases du développement historique du peuple et de l'état roumains. Discours prononcé à l'Académie Roumaine en séance solennelle du 14 mai 1919. Bucarest (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1921, 24×16.5, 35 p. (Extrait du «Bulletin de la Section Historique» de l'Académie Roumaine IX-e Année No. 1) [-2, p. 1—53].

99 Pagini de glorie. Dela Tisa la Budapesta. Cu colaborarea d-lor: N. Iorga, General Mărdărescu, C. Diamandi, Octavian Goga, General Pétin, C. Dissescu, Corneliu Moldovan, Colonel Boyle, Gr. Trancu-Iași, I. G. Duca, Mircea Rădulescu, G. Mârzescu, General Panaitescu, C. Argetoianu, General Cihosky, Gr. Tăușan, General Văitoianu, A. Popovici-Tașcă, General Rășcanu, Al. Constantinescu, Radu D. Rosetti, General Averescu, Take Ionescu. Cuprinzând: O expunere a luptelor cu Ungurii, hărți, vederi, proclamații, documente. București, «Cartea Românească» (Tip «Poporul»), 31×24, 48 p. Lei 25.

100 PANAITESCU, Generalul Scarlat. — Documentarea cartografică a României Mari la încheerea războiului mondial. București, (Tip. F. Göbl Fii), 1921, 23×16, 9 p. (Buletinul Societății Regale Române de Geografiie. XXXIX, 1920).

101 PAVELESCO, Cincinat et Maurice PRIVAT — La Roumanie d'Hier et d'Aujourd'hui. [După «Le Monde Nouveau»]. *La Roumanie*. Bucarest, 1921, Mai 6, an. XXIV, No. 5409; — 1921, Mai 12, an. XXIV, No. 5413.

102 PETRESCU, Costin. — Cortegiul istoric care va defila la București cu ocazia încoronării suveranilor. [București], (Tip. Statului), [1922], 18.5×12, 13 p.

103 POPOVITCH, Paul. — Les peuples de l'Europe centrale et des Balkans sous

la paix de l'Entente. — La Roumanie. — *Revue de Hongrie*. Budapest, 1922, 15 novembre, an. XV, tome XXVII, p. 213—219.

104 POSSA, M.—Naționalitatea română față de tratatul dela St.-Germain en Laye din 10 Septemvrie 1919 și tratatul adițional dela Paris din 2 Decemvrie 1919. București, Edit. «Tribuna Juridică» 1921, 16×23, 44 p. Lei 5.

105 ROSETTI, Col. R.— Extrase din publicații englezești. Pentru a servi la istoria răsboiului reîntregirii neamului. (Urmare). *România Militară* București, 1922, Ianuarie—Februarie, an. LIV, No. 1—2. [în: Adaus] p. 63 — 70.

106 - Rumänien. *Schulthess, Europäischer Geschichtskalender*. München, 1921, 32-ster Jahrgang 1916 (LVII Band) zweiter Teil, p. 487—499.

107 SCHMALZ, Dr. Friedrich. — Grossrumänien wirtschaftlich, politisch und kulturell. Gotha. Friedrich Andreas Perthes A.-G., (Tip. editoare), 1921, 22×15.5, VIII+224 p. (Auslandskunde gefördert durch die Studiengesellschaft für Weltpolitik in München. Erster Band.).

108 SCHOR, Chaim S. Prim rabin. Un mare act: Incoronarea. Predică făcută cu prilejul înălțătorului Eveniment. București, «Editura Comunității israelite ortodoxe din București», 23×15, 25. p.

109 STAHL Henric. —Țările Românești până în preajma timpurilor moderne. Două prelegeri ținute ofițerilor Școalei speciale de Geniu. București, (Tip. «Cultura Neamului Românesc» S. A.), 1922, 22.5×15, 47 p. Lei 13.

110 STĂNESCU, Dr. Dumitru. — Din trecutul nostru politic și bisericesc. Bucucurești, (Tip. F. Göbl fii), 1921, 22.5×15.5, 68 p.

111 ȘTEFĂNESCU-GALAȚI, A. — Întemeierea statului român. Pagini de istorie politică contimporană. I. Lupta pentru redeșteptarea națională. 1848—1866 București, Tip. edit. «Cartea Românească»), 1922, 23×16, 138 p.

112 TAȘCĂ, Profesor G. — Conferința dela Portorose (29 Octombre—25 Noembre 1921). Dare de seama. București, (Tip. Profesională, Dim. C. Ionescu) 1921. 23×16, 24 p.

113 TEODORESCU, Stoica. Profesor.— Pământul și poporul românesc. Unitatea geografică și etnografică a pământului și poporul românesc. Câmpina. (Tip. M. S. Gheorghiu), 1921, 20×14.5, 47 p.

114 WERTHEIMER, Eduard v. — Neues zur Orientpolitik des Grafen Andrássy (1876—1877). *Historische Blaetter*. Wien, 1921 I Jahr, 2 Heft, p. 252—276; 1921—1922, I Jahr, 3 Heft, p. 448—463.

2. ROMÂNIA IN RĂZBOIUL UNIVERSAL.

115 ARHIBALD.— Cimitirul prizonierilor români. Impresii din timpul răsboiului. Note de om necăjit. București, (Tip. «Poporul»), 1921, 20×15, 166. p. Lei 10.

116 Arhibald. — Porcii. Impresii din timpul ocupației. Note de om necăjit Vol. I, II. București (Tip. «Poporul») 1921, 24×17, 332, p. (I) 323 p. (II) Lei 20.

117 Arifeanu, Maiorul Virgil.— România în războiul lumii din «Cartea Românului» Manual de Educație națională pentru cetățeni și ostași... București, (Tip. «Sportul»), 1922, 21×13.5, 31 p. Fig Lei 5.

118 Averescu, General. — Operațiunile dela Flămânda. *Indreptarea.* București ,1922, Octomvrie 17, an. VI, No. 237. — 1922, Decemvrie 27, an. VI, no. 297. [cu întreruperi].

119 Bacalbașa, Const. — Capitala Sub ocupația dușmanului 1916—1918 Brăila. (Tip. editoare «Ancora» Alcalay & Calafeteanu), 24×16, 256 p. Lei 26.

120 Berindey, Alexandre. — La situation économique et financière de la Roumanie Sous l'Occupation Allemande. Paris, (Tip. Eduard Duchemin), 1921, 24×16, 216 p.

121 Bujac, Colonel.— La Captivité de Mackensen. *Revue des Balkans.* Paris, 1921, janvier, an. III, tome. XX, p. 13—18; 1921, février, an. III, tome XXI, p. 54—56;1921, avril—mai, an. III, tome XXIII, p. 114—117; *)

122 Cantacuzino, Caporal Dimitrie. — Sufletul Românesc pe frontul fracez. Note din carnetul de războiu al Eroului... Mort ca voluntar pe frontul francez. București, (Tip. «Răsăritul»), 1922, 20×13, 26 p. fig.

123 Cavaleria germană pe timpul campaniei din România. 28 August 6 Decemvrie 1916. Traducere din «Revue de cavalerie», Septemvrie—Octomvrie, 1921. *România Militară.* București, 1922 Ianuarie—Februarie; an. LIX, No. 1—2, p. 48—66.

124 Conrad, Feldmarschall. — Aus meiner Dienstzeit 1906—1918. Wien. Berlin.-«Rikola» (Tip. R. Kiesel Salzburg), 1922, 24×17, (vol. II, p. 351—371, vol. III, p. 381—422; 549—563; 633—649).

125 Cornea, Al. — Luptele dela Mărăști-Varnița. București, (Tip. «Poporul») 1922, 24×16, 39 p. Lei 10. — (Se vinde pentru strângerea fondului necesar ridicării unui monument al eroilor în Slobozia).

126 Cornea, Neli.—Insemnări din vremea războiului, (Jurnal.) București, «H Steinberg & Fiu» (Tip. «Providența»), 20×13, 140 p. Lei 8.

127 Costăchescu, Lt. Gh. — În umbra steagului. Insemnări din răsboiu. București, «Cartea Românească» (Tip Göbl Rasidescu), 1921, 20.5×13.5, 107 [-108] p. Lei 7. — (Din scrierile premiate de «Cartea Românească»).

128 Dragomir, I. Conținutul Dosarului Günther. București, Editura și depozit Str. Teilor No. 12, 24×16, 15 p. Lei 5.

129 Dumitrescu-Osicianu, General I. — Turtukaia studiu critic al bătăliei

*) Numerile următoare lipsesc din Biblioteca Academiei Române.

şi căderei cetăţei. Observaţiunile şi comentariile comandantului sectorului II Daidir. Bucureşti (Tip. «Independenţa»), 1921, 24X16.5, 39 p. Lei 5.

130 FALKENHAYN, Erich v. — Der Feldzug der 9 Armee gegen die Rumänien und Russen 1916—17. Erster Teil: Der Siegeszug durch Siebenbürgen. Zweiter Teil: Die Kämpfe und Siege in Rumänien. Berlin, (Tip. edit. E. G. Mittler und Sohn), 1921, 25X17, IV+102 p.+pl.(I); 127 p. (II).

131 GANE, Constantin. — Prin viroage şi coclauri 1916—1917. Bucureşti, Tip edit. «Cultura Naţională», 1922, 13X18, 214 [-216] p. Lei 30.

132 GAUVAIN, Auguste. — L'Europe au jour le jour. Tom. XII. La Guerre Européenne (Janvier — Juillet 1918). Paris, «Bossard» (Tip. Bussière), 1922, 24X17, (p. 133—136; 194—230; 253—258; 343—447).

133 GĂVĂNESCUL, General C. — Fapte mari în zile grele, 1917—1918. Bucureşti, (Tip. Serviciului Geografic al Armatei), 1921, 23X16, 156 p. Lei. 20. — [Şi în: „Amercia". Cleveland, Ohio, 1922, Iulie 18, vol, XVII, No. 167, — 1922, August 25. vol, XVII, No. 200.

134 Der grosse Krieg 1914—1918. V. Der österreichischungarische Krieg. Leipzig. (Tip. Johann Ambrosius Barth), 1922, 25X18, p. 225 — 283; p. 380—407; p. 455—496; p. 589—652). M. 390.

135 Die grosse Politik der Europäischen Kabinette. 1871—1914. Sammlung der diplomatischen · Akten des auswärtigen Amtes. Im Auftrage des auswärtigen Amtes herausgegeben von Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme. III, Band. Berlin, „Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte", 1922, 25X18, (p. 261—282).

136 HERJEU, General C. N.— Studii şi critice militare. Din învăţămintele răsboaielor din 1913 şi 1916—18, (vol. I). Din învăţămintele răsboiului dintre popoare (1916—1918), (vol. II). Bucureşti, (Tip. Gutenberg), 1921, 21X15.5, 377+IV, p. (I), 501, p. (II). Lei 16 (I). Lei 32, (II).

137 Intervenţia şi jertfele României în marele răsboi. — Contribuţiuni la istoria diplomatică şi militară a răsboiului nostru.— După «Jurnalul Oficial» al Republicei Franceze din 10 Noemvrie 1920. *Dacia*. Bucureşti, 1921, 2 Iunie, an. III, no. 143 — 1921, 30 Iulie, an. III no. 191, [Cu întreruperi].

138 IONESCU DOBROGEANU, Colonel. — Năvălirea bulgară din 1916—18, în judeţul Tulcea. *Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie*. Bucureşti, 1920, an. XXXIX. p. 115—138.

139 IORGA, N. — Războiul nostru în note zilnice. Vol. I. (1914—1916), II (1916 şi 1917), III (1917—1918). Craiova, „Ramuri", 22X15.5, 371 p. (I), 378. (II), 360 (III). Lei 20+25+50.

140 KIRIŢESCU, Const. — Istoria războiului pentru întregirea României, 1916 iş 1919. Volumul I, I. Originile şi pregătirea războiului nostru, II.

Campania din 1916. Bucureşti, (Tip. „România Nouă", Th. Voinea)' 1922, 24×16,5, 527 p. Lei 35. (Tipărită sub auspiciile Casei Şcoalelor). Recensie de Vasile Munteanu. *Cugetul Românesc.* Bucureşti, 1922, Septemvrie, an. I, No. 6, p. 599—602.

141 LUDENDORFF, Erich. — Souvenirs de guerre. Avec 46 cartes, Préface du Général Buat. Tome I. Paris, «Payot», 1921, 23 × 14. (p. 309—319. Fig.)

142 MINESCO, Constantin. — L'action diplomatique dela Roumanie pendant la guerre. Paris, (Tip. Société Générale d'Imprimerie), 1922, 25 × 16, 132 p.

143 NEMOIAN, Dr. Petru. — Corpul voluntarilor români în Rusia. Conferinţă ţinută la Reuniunea de lectură din Lugoj în 6 Martie 1921, Lugoj, (Tip. Naţionala), 1921, 21×15, 32 p. Lei 3.

144 NISTOR, Dr. Pompiliu. — Corpul voluntarilor Români Ardeleni Bucovineni». — Istoricul înfiinţării până la sosirea la Iaşi. — *Gazeta Transilvaniei* Braşov, 1922, August 16, an. LXXXV, No. 176 [continuă în fiecare număr până la] 1922, Septemvrie 14, an. LXXXV, No. 198.

145 OPREANU, Valeriu N. — Doi ani şi opt luni de captivitate. Craiova, (Tip. «Samitca» S. A.) 1921. 21×13,5, 72 p. Lei 14.

146 OPRIŞAN, I. Gr. Lanţuri frânte. Insemnări din cele dintâi zile de răscumpărare. Bucureşti, (Tip. «Lupta») 1921, 21 × 14, 107 p. Lei. 7.

147 PALÉOLOGUE, Maurice. — La Russie des tsars pendant la grande guerre. (Nouvellé série) IV. — La Roumanie entre en guere. — V. Le désastre roumain. *Revue des Deux Mondes.* Paris, 1922, 15 Février, an. XCII, p. 782—816; 1922, 1 Mars, an. XCII, p. 148—180 [şi în vol. III publicat separat. Paris, 1922.]

148 PANTAZZI, Ethel Greening. — Roumania in light and shadow. London, (Tip. T. Fischen Unwin). (1921), 22 × 17,5, 279 p. + pl.

149 Răsboiul României. — Trădarea Rusiei ţariste. Documente oficiale, cu o prefaţă de un diplomat. Desbaterile secrete ale Camerei Franceze din 28 Noemvrie 1916. Convenţiunea Ruso-Română din 18 Septemvrie 1914. Convenţiunea militară a României cu Aliaţii din 4/17 August 1916. Insistenţele Franţei la Petrograd pentru intervenţia României. Ultimatul Franţei. Raportul Polivanoff. Documentele generalului Sarrail. Bucureşti, «Cartea Românească», (1921), 23 × 15 5 99 p. Lei. 6.

150 ROSETTI, Radu D. — Remember 1916—1919. Bucureşti, «Socec (Tip. editoare) 1921, 19,5 × 12,5, 223 (-224) p. Lei 14.

151 RUSU ABRUDEANU, Ion. — România şi războiul mondial. Contribuţiuni la studiul istoriei războiului nostru. Bucureşti, Socec & Comp. (Tip. editoare), 1921, 23,5 × 15, 522 (-523) p. Lei 30.

152 SCRIBAN, Arhim. — Cronica vieţii bisericeşti din Regat în timpul războiului. *Biserica ortodoxă Română.* Bucureşti, 1922, Fevruarie, Se-

ria II, an. 40 no. 5, (491), p. 378-382; 1922, Martie, Seria II, an. 40, no. 6 (492), p. 461—464.

153 SEREDAN, Valeriu. — Garda Naţională Română a Marinarilor din Pola şi descompunerea marinei austro-ungare. Bucureşti, (Tip. edit. «Pavel Suru», 1922. 23 X 16, 29 (-31) p.

154 SERDARU, Virgiliu Ştef. — Bătălia dela Mărăşeşti-Oituz, cu desene de A. Murnu. Lucrare premiată de Academia Română în 1921. Bucureşti, (Tip. editoare «Providenţa» H. Steinberg & fiul), 1921, 171[-174] p. Lei 10.

155 SOCEC, Generalul Alexandru I. V. — Episod din bătălia de pe Argeş (Neajlov). Bucureşti, (Tip. Dimitrie M. Ionescu), 1922, 20 X 13. 46 p.

156 ŞTEFĂNESCU-GALAŢI, Dr. — 1916 — 1918, Amintiri din războiu. Iaşi, «Viaţa Românească», (Tip. editoare), 1921, 19,5 X 12, 278(-279) p. Lei 15.

157 STOIKA. Constantin T. — Insemnări din zilele de luptă. Publicate de Căpitan Titus T. Stoika. Cu o prefaţă de Ovid Densuşianu. Desenurile de I. V. Popa. Bucureşti, (Tip. «Profesională», Dimitrie C. Ionescu), 1921, 21 X 13.5, 131 p. Fig., Lei 10.

158 TEODORESCU, General C-tin. — Răspuns d-lui General de Divizie M. Aslan fost comandant al Armatei III asupra cauzelor dezastrului dela Turtucaia. Braşov, (Tip. «Unirea») 1921. 20 X 14.5, 17 p.

159 THOMESCU-BACIU, N. (dela Urziceni). — Prin foc şi apă dela Turtucaia la Oituz 1916 — 1918. Bucureşti, (Tip. Profesională, Dim. C. Ionescu), 1922. 20.5 X 14, 78 p. Lei 10.

160 Un plan de împărţire a României. Intrevederea dela 16 Martie 1917 între Bethman-Holweg şi Contele Czernin. (Protocolul intrevederei). *Revista Vremii.* Bucureşti, 1922, Martie 12, an. II, No. 10,p. 17.

161 VISSARION, I. C. — Sub călcâi. (Note şi schiţe din timpul Nemţilor). Vol. I, (12 Septemvrie 1916—1 Fevruarie 1917). Bucureşti, „Cartea Românească", (Tip. Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu), 1922, 19 X 13, 256. p. Lei 20.

162 WETZEL, Oberstleutnant G. — Von Falkenhayn zu Hindenburg-Ludendorff Der Wechsel in der deutschen Obersten Heeresleitung im Herbst 1916 und der rumänische Feldzung. Berlin, (Tip. editoare E. S. Mittler und Sohn). 1921, 23 X 16, 32 p. 1 pl.

3. RELAŢIILE ŞI LEGĂTURILE CU ALTE STATE.

(In ordinea alfabetică a statelor).

163 IORGA, N. — Roumains et Grecs au cours des siècles à l'occasion des mariages princiers de 1921. Bucarest, (Tip. „Cultura Neamului Românesc"), 1921, 24 X 16, 54 p. + 19 pl.

164 IORGA, N. — Nouvelles notes sur les relations entre roumains et grecs. Bucarest (Tip, „Cultura Neamului Românesc") 1921, 23 5 X15.5, 14

p., (Extrait du „Buletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale.1921, VIII-ème année, n-os 1—3, [p. 1—12][1].

165 TURNUS. — Romania-Grecia,B ucurești, (Tip. „Speranța"), 21 × 13.5 63 p.

166 IORGA, Nicolae. — Polonais et roumains. Relations politiques, economiqueset culturales. Bucarest, (Tip. „Cultura Neamului Romănesc"), 1921. 24 × 16.5, 95 p. Fig. Lei 10.

167 IORGA, Nicolae. — Relations entre boïars moldaves et nobles polonais· Académie Roumaine. *Bulletin de la Section historique*. București, 1921, Ianuarie-Iunie, an. IX, No. 1—2, p. 123—156.

168 IORGA, Nicolae. — Relations entre la nation roumaine et la nation polonaise. Académie Roumaine. *Bulletin de la Section historique*. București, 1921, Ianuarie—Iunie, an. IX, No. 1—2, p. 157—170.

169 IORGA, Nicolae.—Relations entre Roumains et Polonais pendant l'époque de l'hommage et après. Académie Roumaine. *Buletin de la Section historique*. București, 1921, Ianuarie—Iunie, an. IX. No. 1—2, p. 88—122.

170 WEDKIEWICZ, Dr. Stanislaw. — Câteva cuvinte privitoare la unele probleme din domeniul istorii legăturilor sufletești între Români și Poloni, București, «Pavel Suru», 1921, 24 × 16.5 24 p. Lei 4.

171 DRAGOMIR, Silviu. — Câteva momente în legăturile noastre cu Sârbii *Patria*. Cluj, 1922, Aprilie 16, an, IV. No. 82—83.

172 IORGA, N.—Relations entre Serbes et Roumains à l'occasion du mariage de la Princesse Marie 'et du Roi Alexandre. Bucarest, (Tip „Cultura Neamului Românesc"), 1922, 23.5 × 15.5, 50 (·53) p. Fig. Titlul pe copertă: Relații între Sârbi și Români — cu ocazia nunții Domniței Marioara cuRegele Alexandru.

173 IORGA, Nicolae. — Romîni și Slavi. Romîni și Unguri. Două conferințe ale Institutului pentru studiul Europei sud-orientale. București «Institutul Sud-Est-European», 1922, 21,5 × 14,56 p. Lei 6.

4. BASARABIA.

174 BIBESCO, Prince Atoine. — Redeeming Bessarabia. [New-York, 1921] 23,5×16 8 p.

175 CEACHIR, Protoiereu Mihail. — Explicația numirilor turco-tatare ale orașelor, comunelor, cătunelor și fermelor din Moldova dintre Prut și Nistru și unele tradițiuni păstrate în legătură cu aceste numiri. *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1921, vol. XIII, p. 41-55, 1922, vol. XIV, p. 57-88.

176 IORGA, Nicolae. — La vérité sur le passé et le présent de la Bessarabie Bucarest-Paris, «P. Suru» et «H. Champion», 1922, 19×12, 75 [-79] p.

177 LĂPEDATU, Alex. — Documente și lămuriri istorice cu privire la desfacerea proprietăților moldovene de peste Prut după pierderea Basarabiei.

16/28 Mai 1812 — 2/14 Ianuarie 1814. *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*. București, 1922, vol. XVI, p. 33-77.

178 Mateiu, Dr. Ion. — Renașterea Basarabiei pagini din lupta pentru unitatea națională. București, «Cartea Românească» (Tip. editoare), 1921, 21×13,5 303 p. Lei 16.

179 Nistor, Ion, I. — Istoria Basarabiei. Scriere de popularizare. Cernăuți (Tip. «Glasul Bucovinei»), 1923 [1922], 25×17, XLVIII+455 p.+1 pl.

180 Parhomovici, I. — Câteva date noi privitoare la moșiile mânăstirilor, așa numite închinate, din Basarabia. *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1921, vol. XIII, p. 33-41.

181 Popovschi, Nicolae. — Romînismul în Basarabia și unirea. Iași, (Tip. edit. «Viața Romînească»), 1922, 24×16, 13 p. Extras din «Viața Romînească» [Iași, 1922, Iunie, an. XIV, No, 6, p. 351-361].

5. BUCOVINA.

182 Crițanu, Z. — V. Alexandri și Bucovina. *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1921 3 Iulie, an. IV, No. 740.

183 Morariu, Leca. — Ce-a fost odată. Din trecutul Bucovinei. Cernăuți (Tip. „Glasul Bucovinei"), 1922, 16×12, 106 p. Lei 10.

184 Rotică, G. — Dintr'un colț al României Mari. Ecouri bucovinene (1918-1920), București, «Cartea Românească» (Tip. Rasidescu) 1921, 21,5×13,5 61 p.Lei 5.

185 Nistor, I. — Din zilele unirii. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Martie an. I, No. 2, p. 116-124.

6. DOBROGEA.

186 Amintiri și documente privitoare la Dobrogea din anul frământărilor sufletești 1918. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1922, Ianuarie-Martie, an. III, No. 1, p. 1.

187 Arbore, Al. P. — Câte-va însemnări etno-istorice asupra Dobrogei în veacul de mijloc: Raguzanii. Constanța, (Tip. «Albania»), [1922], 23×16, 47 p. [Și în «Analele Dobrogei». Constanța, 1922, Ianuarie-Martie, an III, No. 1, p. 36].

188 Arbore, Alexandru P. — O încercare de reconstruire a trecutului Românilor din Dobrogea. Constanța, (Tip. «Victoria», George I. Georgescu), 1922, 23×15, 55 p. (Extras din «Analele Dobrogei» anul III No. 2 [p. 237 și urm.].

189 Arghirescu, Prof. G. —Dobrogea. *Săgetătorul*. [București]. 1921, Octomvrie 15, an. I, No. 3.

190 FISCHER, Dr. Emil. — Vier prähistorische Siedlungen an der unteren Donau. Eine Zwergenrasse in Rumänien. [In „Festschrift zu dem II deut-schen Ferienhochschulkurs»]. Hermannstadt, (Tip. Jos. Drotleff), [1921] 27×18, p. 54-65,+2 pl.

191 ROMAN, Ioan N. — Drepturile, sacrificiile și munca noastră în Dobrogea față de pretențiile bulgarilor asupra ei. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1922, Octomvrie--Decemvrie, an. III, No. 4, p. 443.

192 MIHĂILESCU, Vintilă. — Harta etnografică a unei părți din Dobrogea la 1850 lucrată după harta lui Ion Ionescu dela Brad. Scara 1 : 533.333. Bucu reşti 1922, 1 f. 35×25.

193 ROMAN, Ioan N. — BRĂTESCU, C. — Problemele actuale dobrogene. Colonizare, toponimie, proprietatea rurală. Constanța (Tip. Victoria) [1921], 24×16, 31 p. Lei 3. (Articole extrase din «Analele Dobrogei» Anul II. No. 1, 2).

194 TAFRALI, O. — Apărarea României Transdanubiene în străinătate. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1921, Ianuarie-Martie, an. II, No. 1, p. 1.

7. MARAMUREŞ.

195 BOGDAN-Duică, G. — Maramureșul în anul 1812. *Ramuri*. București, 1922, an. XVI, No. 26, p. 401-403.

196 CIPLEA, Dr. Alexandru. — Situația actuală a Românilor din Maramureş *Unirea*. Blaj, 1921, Septemvrie 3 an, XXXI, No. 36. [Și în: «Înfrățirea» Cluj, 1921, Septembrie, 8, an. II, No. 317.]

197 FILIPCIUC, Dr. Vasile. — Maramureșul. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Octomvrie-Decemvrie, an. LII, No. 10-12, p. 815-823.

198 TĂȘIDEANU, Preotul Șt. — Villae olachales în județele Beregh, Maramurăș și Ungh, în veacul al XIV-lea. *Cultura Creștină*. Blaj, 1921, Octomvrie-Noemvrie, an. X, No. 10-11, p. 265-270.

8. MOLDOVA.

199 BACALBAȘA, Laurenția (Gribincea). — Povestea lui Ștefan cel Mare scrisă pentru poporul român, București „Cartea Românească", 1921, 22×14 63 p. Lei 4.

200 BARNOSCHI, D. V. — Originele democrației române „Cărvunarii". Constituția Moldovei dela 1822. Interdependența socială în secolul început prin constituția Moldovei cărvunare și încheiat prin constituția României întregite. 1822 — De la însămânțare la recoltă — 1922. Iași, (Tip. edit. „Viața Românească"), 1922, 19×12.5, VIII+330+V p. Lei 36.
Recensii de: Octav Botez. *Viața Romînească*. Iași, 1922, Noemvrie, an, XIV, No. 11 p. 277—280; Ioan C. Filitti. *Viața Romînească*. Iași, 1922. Noemvrie, an. XIV, No, 11, p. 175—191.

201 BOGDAN, N. A. — Cea dintăi legiuire comunală în orașul Iași și în principalele târguri din Moldova. *Iaan Neculce.* Iași, 1922, an. I, fasc. II, p. 240—250.

202 Cum se încoronau domnii Moldovei. *Dimineața.* București, 1921, 24 August, an. XVIII, No. 5368,

203 GHIBĂNESCU, Gh. — Catastihul vămilor Moldovei (1765). *Ioan Neculce* Iași, 1922, an. I, fasc. II, p. 193—239.

204 IORGA, N. — Incă un secretar apusean în vremea Fanarioților. *Revista Istorică.* București, 1921, Iulie—Septemvrie, an. VII, No. 7—9, p. 161 — 162.

205 IORGA, N. — Lupta lui Mihai Racoviță cu boierii rebeli, după un act nou' *Revista Istorică.* București, 1921, Ianuarie—Martie, an, VII, No. 1—3, p. 62—67.

206 IORGA,N . — Nichifor Theotokis și Moldova (dintr'o comunicație la Academia Română). *Revista Istorică.* București, 1921, Ianuarie—Martie, an, VII, No. 1—3, p, 67—70.

207 IORGA, N. — Stăpînirea lui Ștefan cel Mare asupra Ciceului. *Revista Istorică.* București, 1922, Iulie—Septemvrie, an. VIII, No. 7—9, p. 128—137.

208 MORARIU, Leca. — Codicele Pătrăuțean și asasinarea lui Grigore Ghica. (Un manuscris inedit). Botoșani, (Tip, „Reînvierea"), 1922, 22×15, 14 p. + 1 clișeu. (Reproducere din „Revista Moldovei", an. I 1921—1922 No. 12, [p. 10—19].

209 MOTOGNA, Victor. — Cevà nou privitor la Ștefan I (II?). Domnul Moldovei. (c. 1394—1400). *Revista Istorică.* București, 1922, Octomvrie — Decemvrie,an. VIII, No. 10—12. p. 193—194.

210 MOTOGNA, Victor. — Un notar necunoscut al lui Ștefan cel Mare. (magistrul Anthonius de Thaucz, episcop de Baia). *Revista Istorică.* București, 1922, Octomvrie—Decemvrie, an. VIII, No. 10—12, p. 197—198.

211 MUNTEANU-BÂRLAD, G. — Veche Paradă Domnească la Galați. *Calendarul Culturat al Județului Covurlui* Bârlad, 1922, p. 35—39.

212 PANAITESCU, P. P. — Iarăși „unchiul" lui Ștefan cel Mare. *Revista Istorică* București, 1922, Ianuarie — Martie, an. VIII. No. 1—3, p. 45—47.

213 PANAITESCU, P. P. — O însemnare privitoare la relațiile bisericeștia le Moldovei cu Rusia. *Revista Istorică.* București, 1922. Octomvrie — Decemvrie, an. VIII. No 10—12, p. 200—201.

214 PANAITESCU, P. P. — Știri venețiene contemporane asupra bătăliei dela Baia. *Revista Istorică.* București, 1922, Ianuarie—Martie, an. VIII, No. 1—3, p. 47—50.

215 Vechile ținuturi ale Moldovei. *Dacia.* București, 1921, 7 Ianuarie. an. III, No. 27, p. 4.

216 VUIA, Romul. — Legenda lui Dragoş. Contribuţiuni pentru explicarea originei şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei. *Anuarul Institutului de Istorie naţională.* Cluj, 1921—1922. an. I, p. 300—309.

9. MUNTENIA.

217 BOGREA, V. — „Dobrişan, fratele Mircii-Vodă". *Anuarul Institutului de Istorie naţională* Cluj, 1921—1922, an. I, p. 328—332.

218 BOGREA, V. — Soarta faimei lui Mihaiu-Viteazul. *Transilvania.* Sibiu, 1922 Maiu, an. LIII, No. 5, p. 329.

219 BOROŞ, Ioan. — Răscoala lui Tudor Vladimirescu şi refugiaţii în judeţul Caraş-Severin. *Transilvania.* Sibiu, 1921, Maiu, an. LII, No. 5. p. 359—377.

220 BRĂTIANU, Ion I. C. — Pagini vechi. Opşteasca tânguire. *Cugetul Românesc.* Bucureşti, 1922, Februarie, an. I, No. 1, p. 67—72.

221 CASELLI, D. — Patru voevozi necunoscuţi ai Ţării Româneşti. *România. Nouă Literară şi artistică*, [Bucureşti], 1921, Februarie 20, an. II, No. 4.

222 CASELLI, D. — Petru «Dux et Princeps Walachorum». *România Nouă.* Suplimentul literar şi artistic.[Bucureşti], 1921. Ianuarie 2, No. 44.

223 CONSTANTINESCU, N. A. — Revoluţia lui Tudor Vladimirescu din 1821, Povestire istorică. Bucureşti, (Tip. C. Niculescu), 1921. 21.5×13.5, 80 p. Lei 6. (Titlul pe copertă: 1821—1921. Revoluţia lui Tudor Vladimirescu aşa cum a fost. Povestire istorică).
Recensie de: N. Iorga. *Revista Istorică.* Bucureşti, 1921, April—Iunie an. VII, No. 4—6, p. 152—153.

224 CORTESE, Nino. — La Valachia durante il Principato di Alessandro Ypsilanti. I. Roma, „Libreria di Cultura", 1922, 24×16.5, 23 p. [şi în L'Europa Orientale", Roma, 1922, Mart. 15, an. II, No. 3. p, 159].

225 FILITTI, Ioan C. — Mama şi soţia lui Mihaiu Viteazul. *Convorbiri Literare.* Bucureşti. 1921, Septembrie, an. LIII, No. 9, p. 609—627.

226 IORGA, N. — Corespondenţa lui Capodistria cu Ioan Caragea Voevod. *Revista Istorică.* Bucureşti, 1921, Iulie—Septemvrie, an. VII, No. 7—9, p. 181—189; 1922, Ianuarie—Martie, an. VIII, No. 1—3, p. 27—41.

227 IORGA, N. — Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu. Cu o comunicare făcută la Academia Română Bucureşti, (Tip. «Cartea Românească»), 1921, 25.5 × 18. XVI + 421 (-423) p. Lei 55 Academia Română, Lucrare tipărită cu ajutorul Fondului Cultural I. C. Brătianu şi al Centralei Băncilor Populare).

228 IORGA, Nicolae. — Léon Sapieha et Michel-le-Grand. 24 × 16, 4. p. (Şi în «Bulletin dela Section historique», Bucureşti, 1921, Ianuarie-Iunie, an. IX. no. 1—2, p. 79—82).

229 IORGA, N. — Mormîntul lui Vladislav-Vodă. *Revista Istorică*. Bucureşti, 1922, Iulie-Septemvrie, an VIII, no. 7—9, p. 125—127. [Şi în: «Neamul Românesc». Bucureşti, 1922, August 22, an. XVII, no. 187].

230 LĂPEDATU, Alex. — Mihnea-cel-Rău şi Ungurii, 1508—1510. Memoriu cetit Academiei Române în şedinţa dela 21 Maiu 1920. Cluj, (Tip. «Ardealul», 1922, 22 × 15, p. 46—76. (Extras din «Anuarul Institutului de Istorie Naţională» din Cluj — pe 1921/22 [p. 46—76]).

231 LĂPEDATU, Alexandru. — Mormântul Doamnei Despina. *Revista Istorică*, Bucureşti. 1921, Ianuar-Mart, an, VIII no. 1—3, p. 23—26.

232 LUPAŞ, Dr. Ioan. — Capul lui Mihaiu Viteazul. Cuvânt rostit la Mănăstirea Dealului în 13/26 August 1920. *Satu-Mare*. Satu-Mare, 1921. Fevruarie 6, an. III, no. 11; 1921, Fevruarie 8, an. III, no. 12.

233 LUPAŞ, I. — Câteva cuvinte despre revoluţia lui Tudor Vladimirescu. *Calendarul „Amicul Poporului"*. Sibiu, 1922, an. LXII, 69—72.

234 LUPAŞ, I. — Tudora, mama lui Mihai Viteazul. *Revista Istorică*. Bucureşti, 1921, Aprilie—Iunie, an, VII, no. 4—6 p. 135—139.

235 MOISIL, Constantin, — Caracterul revoluţiei lui Tudor Vladimirescu. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Maiu, an. LII, nr. 5, p. 385—388.

236 NICOLAESCU, St. — Domnia lui Alexandru Vodă Aldea fiul lui Mircea Vodă cel Bătrân 1431-1435. Hrisoave şi cărţi Domneşti însoţite de traduceri adnotaţiuni istorice şi ştiri nouă relativel a Biserica domnească Sf. Nicolae din Curtea-de-Argeş. Bucureşti, «Cartea Românească», (Tip. Carol Göbl S-r Ioan St. Rasidescu), 1922, 30×20, 46. p. (Extras din «Revista pentru istorie, archeologie şi filologie», vol. XVI, [p. 225-241]).

237 NICOLAESCU, Şt. — Proprietăţile lui Mihaiu Viteazu din Romanaţi. [Hrisov la Academia Română]. *Universul Literar*. [Bucureşti], 1921, Martie 6, an. XXXVII, No. 8, p. 4—6.

238 * NICOLAESCU, St. — Stăpânirile lui Mihaiu Vodă Viteazul din judeţul Romanaţi. Bucureşti, 1921.

239 OPRESCU, Anton. — Cevà despre revoluţia din 1821 în Ţările Romîne. *Revista Istorică*. Bucureşti, 1922, Aprilie-Iunie, an. VIII, No. 4-6, p. 95-97

240 VASILIU, Virginia. — Ştirile de istorie munteană din cronica lui Ureche până la sfârşitul sec. XV. *Arhiva. Organul societăţii istorico-filologice, din Iaşi.* Iaşi, 1922, Ianuarie, an. 29, No. 1, p. 75-86.

10. OLTENIA.

241 ANDRIEŞESCU, I. — Din preistoria Olteniei. (Fragment de început). [In «Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova, (Tip. «Ramuri»), [1921], 22×16, p. 15-31.

242 BULAT, T. G. — Oltenia după harta din Anton Maria del Chiaro. *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Iunie, an. I, No. 2-3, p. 149-155+1 pl.

243 IORGA, N. — Regionalism Oltean. Idei dintr'o conferinţă la Craiova. *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Ianuarie. an. I. No. 1, p. 5—10.

244 [NICOLĂESCU-PLOPŞOR]. — Insemnări din trecutul Olteniei. Biserica din Pleşoi-Dolj. *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Decemvrie, an. I No. 4, p. 411—416.

11. TRANSILVANIA.

245 A nemzetiségi kérdés bibliográfiája 1 rész: A nemzetiségi kérdés 1918 elött. — Bibliographie de la question des nationalités. I part: Les nationalités avant 1918. Budapest, „A magyar külügyi társaság". (Tip. Stephaneum); 1922, 23 X 15,5. 24 p. K. 20.

246 Avram Iancu şi Ioan Dragoş sau politica românească şi politica ungurească în anii 1848 — 49 — Fragment din «Raportul lui Avram Iancu, prefect al unei legiuni româneşti, despre faptele oastei poporane, care a stat sub comanda lui pe timpul răsboiului civil din Transilvania în anii 1848/9». Editura redacţiunii «Observatorului», Sibiu 1884. — *Transilvania.* Sibiu. 1922, Septemvrie, an. LIII, no. 9, p. 559—562.

247 BIRÓ, Dr. Vencel. Erdély követei a Portán. Cluj, (Tip. edit. „Minerva" Rt). 1921, 24 X 16, 149(-151) p.

248 BOROŞ, I. Revoluţia lui Horia şi comitatul Caraş. *Transilvania. Sibiu.* 1922, Ianuarie, an. LIII, no. 1, p. 8—14.

249 CIURA, Alexandru. Adunarea de la Alba-Iulia — 1 Decembrie 1918. — Ediţia II. Oradea-Mare, «Cele Trei Crişuri», (Tip. Adolf Sonnenfeld), 1921, 16 X 12. 24 p. Lei 2. (Crişul Negru No. 4).

250 DENSUŞIANU, Ovid. — Originea Moţilor. *Vieaţa Nouă.* Bucureşti, 1921, 1 Octomvrie—1 Noemvrie; an. XVII, no. 8—9, p. 165—173.

251 DUMITRESCU, C. C. şi PANAITESCU, P. P. — Insemnări din cărţile bisericii româneşti (greco-orientale) din Timişoara. *Revista Istorică.* Bucureşti, 1921, Octomvrie—Decemvrie, an. VIII, no. 10—12, p. 201—202.

252 FODORCA, Alexiu. Din vremuri de restrişte. Memorandul românilor ardeleni la împăratul din Viena. *Infrăţirea.* Cluj, 1921, 30 Mai, an. I, no. 231, p. 2—3; 1921, 6 Iunie, an. 1. no. 237, p. 2—3; 1922, Iunie 2, an. II. no. 529.

253 GEORGESCU, Ioan. — Prin România. Partea Ardealul. Cu 16 ilustraţiuni şi 1 hartă afară de text. Sibiiu, «Asociaţiunea», 1922 23 X 15. 232 p, + 161 ilustraţiuni + 1 hartă. Lei 30. (Biblioteca «Astra». no. 3).

254 JÁSZI, Oskár. — Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. Cluj, (Lapkiadó és nyomdai müintézet részvény társaság), 1921, 22,5 X 15,5, 14 p. Lei 3. Különnyomat a „Napkelet" 1921, évi december elsejei számából, [an. II. no. 23, p. 1345-1356].

255 JÁSZI, Oskár. — Amintiri despre tratativele mele din Arad cu Comitetul național român. «*Gazeta Ardealului*». Cluj, 1921, Decemvrie 6, an I, no. 23; — 1921, Decemvrie 11, an. I. no. 236.

256 IONESCU, Pr. Dominic. — Cu privire la originea Moților. *Convorbiri Literare*. București, 1922, Ianuarie, an. LIV No. 1, p. 30—33.

257 IORGA, N. — Vechimea și originea elementului românesc în părțile Biharei (Bihorului). Conferință ținută la adunarea generală de la Oradia-Mare a «Asociațiunei» ardelene. *Cele Trei Crișuri*. Oradia-Mare, 1921, Ianuarie 1—15, an II, no. 1—2, p. 4—8; 1921, Februarie 1, an. II, no. 3, p. 66—70.

258 LAZĂR, Victor. — O statistică din 1830. Notiță geografică-statistică *Transilvania*. Sibiiu. 1921. Martie, an. LII, no. 3, p. 190—192.

259 LEDERER, Ed. — Björnson et Apponyi. Prague, «orbis» (Tip. Politika) 1921, 24 X 16, 52 p.

260 MANIU, Iuliu. — Ardealul în timpul războiului. Pagini istorice, Discurs ținut în Camera Română la validarea mandatului din Soroca. Cluj, (Tip. Națională). 1921, 15.5 X 10, 41 p.

261 METEȘ, Ștefan. — Contribuții nouă privitoare la Voievozii români din Ardeal și părțile ungurești în veacul al XVI—XVIII-lea. Cluj, (Tip. Națională S. A). 1922, 21,5 X 14,5 27 p.

262 MOTOGNA, Victor. — Contribuție la istoria Românilor din Valea Someșului. *Revista Istorică*. București, 1921, Iulie—Septemvrie, an. VII, no. 7—9p. 162—166.

263 NEGRUȚIU, Ioan F. — Ultima serbare a zilei de 3/15 Maiu (1876). *Unirea* Blaj, 1921, 14 Maiu, an. XXXI, no. 20.

264 PĂCĂȚIAN, T. V. — Cum a fost prins Horia și Cloșca. *Transilvania*. Sibiiu, 1921, Martie. an. LII. no. 3, p. 134—142. fig.

265 SANDU, Z. — Din zilele învierii neamului. Măreața adunare dela Alba Iulia unde s'a hotărât unirea Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România-mamă. Săliște, «Librăria Săteanului», (Tip. editoare) 21,5 X 14, 72 p. Lei 2.

266 SUCIU, Dr. Ion. — Reminiscențe istorice. Rolul județului Arad în luptele naționale din trecut. *Românul*. Arad, 1921, Ianuarie 14, an. X, no. 9.

267 TĂȘIDEANU, Șt. — Urme despre voivozi români în județul Sătmar, în veacul al XIII-lea. *Cultura Creștină*. Blaj, 1921, Iulie—Septemvrie, an. X, no. 7—9, p. 226—229.

12. ROMÂNII DIN ALTE ȚĂRI.

268 CASELLI, D. — Mahalaua românească din Țarigrad numită de vizantini «Vlaherna» și de turci «Olakjilar». *România Nouă Literară și artistică* (București), 1921, Aprilie 10, an. II No. 11.

269 CIOROIANU, Dr. Ştefan. Craiovenii la marginea vestică a Banatului. Notiţe istorice. *Biserica Ortodoxă Română.* Bucureşti, 1922, Februarie, Seria II, an. 40, no. 5(491), p. 337—340.

270 CONSTANTINESCU, N. A. — Despre Morlachi. [In »Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova. (Tip. „Ramuri"), (1921), 22×16, p. 79—100.) Şi în: „Anuarul Institutului de Istorie naţională". Cluj, 1921—1922, an. I. p 334—335).

271 DRAGOMIR, Silviu. — Vlahii din Serbia în sec. XII—XV. (Cetită în şedinţa publică a Academiei Române la 27 Ianuarie 1922). *Anuarul Institutului de Istorie naţională.* Cluj, 1921-1922, an I, p. 279-299.
Recensie de: Sextil Puşcariu. *Dacoromania.* Cluj, 1921-1922, an. II. p. 709—713.

272 DRUTZU, Şerban. — Românii în America. [Chicago, (Tip. S. Alexandru), 1922], 20×15.5 208 p. Lei 20.

273 IORGA, N. — Encore un traité de croisade (1308), ses renseignements sur l'Europe orientale. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale.* Bucureşti, 1921, Mai-Iulie, an. VIII, Nr. 5-7, p. 59-64.

274 IORGA, N. — Latinitatea în Balcani şi românii din Macedonia. (Traducere în româneşte din revista: «Nouvelle Revue d'Italie»). *Neamul Românesc,* Bucureşti, 1921, an. XVI, No. 96—1921, 1 Iunie, an. XVI, No. 121.

275 IORGA, Nicolae. — Vechimea şi Originea elementului românesc în părţile Bihariei (Bihorului). Oradea-Mare, (Tip. Adolf Sonnenfeld), 1921, 16×12, 16. p. Lei 2.

276 KASTERSKA, Dr. N. — Les Valaques dans la province de Sanok (Pologne). *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale.* Bucureşti 1922 Mai-Iunie, an. IX, Nr. 5-6, p. 45-50.

277 LUPU, Dr. N. — Prin lume. [Şi despre Românii din America]. *Aurora* [Bucureşti], 1922, Septemvrie 11, an. II, No. 264,—1922, Decemvrie 31, an. II. No.

278 METEŞ, Ştefan. — Câteva ştiri privitoare la Românii din Croaţia. *Patria.* Cluj, 1921, Noemvrie 11, an. III, No. 254; 1921, Noemvrie 13, an. III No. 256; 1921, Noemvrie 16, an. III, No. 258.

279 VASILESCU NOTTARA, I. — Românii din America. Bucureşti (Tip. F. Göbl Fii) 1921, 23×16, 8 p. (Extras din «Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie No. XXXIX 1920 [p. 160-167]).

IV. ISTORIE PARȚIALĂ.

(In care s'au pus și monografiile, sociografiile și etnografiile).

JUDEȚE ȘI LOCALITĂȚI. (In ordine alfabetică).

280 Alba-Iulia 1599-1918-1922. Câteva date asupra istoricului oraș. *Viitorul*. București, 1922, 15 Octomvrie, an. XIV, No. 4378.

281 [MLADIAN, General și Gen. Al. ANASTASIU].
Alba-Iulia (Tharmis-Apulum-Bălgrad). Descriere istorică și geografică a orașului. Broșură întocmită cu prilejul actului încoronării primului rege al României Mari din ziua de 15 Octombrie 1922. Cuprinde 3 hărți-planuri și 28 fotografii. București, „Cartea Românească" (Tip. Rasidescu, 1922, 22×15, 56 p. Lei 20.

282 Orașul Bistrița. Câteva date istorice. *Viitorul*. București, 1922, 15 Iulie, an. XIV, No. 4300.

283 LUPEANU, Alexandru. — Călăuza Blajului, cu însemnări și lămuriri istorice. Blaj, (Tip. Seminarului teologic gr. cat.) 1922, 16×11,5 120 p.

284 IORGA, N. — Trecut botoșănean. *Revista Moldovei*. Botoșani, 1922, Ianuarie, an. I, No. 9, p. 1-2.

285 LABIN, Simeon. — Pagini străvechi. O monografie a Botoșanilor.— Botoșenenii hămesiți și desnădăjduiți. Descrierea baronului de Tott. *Revista Moldovei*. Botoșani, 1921, Iunie, an. I, No. 2, p. 13-19.

286 IORGA, N. — Din trecutul orașului Brăila. Conferința . . . ținută la Brăila în ziua de 21 Mai 1922. *Neamul Românesc* București, 1922, 6 Iunie, an. XVII, No. 121; — 1922, 16 Iunie, an. XVII, No. 132.

287 Fondarea Cetății Brașov. Brașov, (Tip. G. I. Gologan), 1922, 19×12 84 p. (Asociația Anonimă Dr. V. Piladus).

288 BACALBAȘA, Constantin. – Bucureștii de altă dată. *Adevĕrul*. București-1921, Noembrie 27, an. XXXIV, No. 11549 [și următoarele ce apar Sâmbătă pentru Duminica în foileton].

289 CASELLI, D. — Bucurescii pe vremea Prințului de Coburg. *România Nouă Literară și artistică*. [București], 1921, Iunie 5, an. II, No. 19.

290 ARBORE, Alexandru P. — Cotul Bugeagului. O încercare de reconstruire istorică a unui ținut de hotar dobrogean. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1921, Iulie-Septemvrie, an. II, No. 3, p. 332.

291 BULAT, T. G. — Inființarea Orașului Calafat. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, No. 1, p. 20-25.

292 BILEȚCHI, Ioan. — Câmpulungul în zorile unirii. *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1922, 3 Iunie, an. V, No. 1000; 1922, 17 August, an. V, No. 1058; 1922 19 August, an. V, No. 1060; 1922, 22 August, an V, No. 161.

293 COATU, G. — Valea Cernei. *Analele Dobrogei*, Constanța, 1921, Octomvrie-Decemvrie, an. II, No. 4, p. 562.

294 RĂDULESCU, Andrei A. — Monografia Comunei Chiojdeanca, cu o îndemnare și introducere de I. G. Obrocea Președintele Confederației Băncilor populare și al Cooperativei Pâinea Ploești. Avocat. Ploești, Tip. «Concurența»), 1921, 24×16, 61 [-64] p. (Confederația Băncilor Populare din Prahova No. 1).

295 CAZACU, Dr. P. — Chișineul. Iași, «Viața Românească», (Tip. editoare), 1921, 24×16, 19 p. (Extras din «Viața Românească»).

296 RĂDULESCU-Codin, C. — Muscelul nostru. I. Comuna Corbi și Locuitorii săi. Câmpulung, (Tip. Gheorghe N. Vlădescu), 1922, 25×17, CXXXIV+172 p,+hărți, figuri, Lei 28. (Cuprinsul : Istoric și legende. Intindere, populațiunii. Portul, cântece, obiceiuri. Situația economică. Administrația și justiția. Starea morală, culturală și socială. Corbenii în timpul războiului).

297 DEMETRESCU, George Mil. — Craiova, moșie a Basarabilor, *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, No. 1, p. 16-20.

298 MÂNZAT, George Preot. — Istoria românilor din orașul Dej. Gherla, (Tip. edit. «Librăria Diecezană»), 1921, 27.5×21.5 20 p.

299 AVENNIER, Louis. — Le droit fluvial international et le régime du Danube. *L'Est Européen*. Varsovie, 1922, 15 Juillet, an. III, No. 8-9-10. p. 285-293.

300 BĂICOIANU, C. I. — Dunărea văzută prin prizma tractatului din București. O lămurire a concepției germane despre pace de dreptate. București, „Viața Românească" (Tip. «Universala») 1921, 23×16, 48, p.

301 PÂRVAN, V. — In chestia etimologiei «Dunării». *Revista Istorică*. București, 1921, Octomvrie-Decemvrie, an. VII, No. 10-12, p. 248.

302 CIURCU, Al. — Amintiri. Țăranii-boieri din ținutul Făgărașului și bălegarul. Descoperirea conților Rosetti. Un proces interesant și un magistrat jicnit. *Adevĕrul*. București, 1921, Decemvrie 3, an. XXXIV, No. 11554 p.

303 Gherla. — Câteva date interesante asupra acestui oraș. *Viitorul*. București, 1922, 1 Decemvrie, an. XIV, No. 4417.

304 METEȘ, Ștefan. — Câteva însemnări istorice despre satul românesc din Ardeal; Giomal. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Octomvrie-Decemvrie, an. LII, No. 10-12, p. 868-878.

305 BOBULESCU, C. — Iașul la 1400 în legătură cu aducerea moaștelor sfântului Ioan cel Nou dela Suceava. *Biserica Ortodoxă Română*. București, 1922, Februarie, Seria II, an. 40, No. 5 (491), p. 372—378.

306 BOGDAN, N. A. — Dovezi nouă relative la originea numelui orașului „Iași". Documente și citații, respunzând unor argumente ale D-lui N. Iorga, din criticile și rapoartele sale către Academia Română. Iași, (Tip. „Lumina Moldovei"), 1921, 24×16.5, 13 p. Fig. Hartă, (Extras

din revista ieşană „Arhiva", an. XXVIII, No. 2, 1921). [Şi în „Arhiva. Organul societăţii istorico-filologice din Iaşi". Iaşi, 1921, Octomvrie, an. XXVIII, No. 2, p. 278—287].

307 Costăchescu, M.; Gh. Ghibănescu; Sever Zotta. — Iaşii în cronicari şi călători străini. *Ioan Neculce*, Iaşi, 1921, an. I, fasc. I, p. 147—156, 1922, an. I. fac. II, p. 331—351.

308 Ezechil. — Din trecutul nostru. [Iaşi]. *Evenimentul*. Iaşi, 1921, Iunie 11, an. XXIX, No. 85; 1921, Iunie 16, an. XXIX, No. 89; 1922, Iunie 23 an, XXIX, No. 94; 1921, Iulie 2, an. XXIX, No. 107; 1921, Iulie 20, an, XXIX, No. 120.

309 Ghibănescu, Gh. — Catastihul Iaşilor din 1755 (Extras din Ioan Neculce. [Iaşi 1921, I, fasc. I, p. 5—10]). Iaşi, (Tip. „Lumina Moldovei"), 1921, 29.5×20, 36 p. Lei 10. (Buletinul Muzeului Municipal Iaşi).

310 Moruzi, D. C. — Curtea Domnească din Iaşi, Uliţa mare şi Podul verde. *Ramuri*. Craiova, 1921, 1 Noemvrie, an. XV, No. 10—11, p. 290—295; 1921, 15 Decemvrie, an. XV, No. 12, p. 322—328.

311 Suţu Rudolf. — Iaşii de altă dată. [apoi :] Iaşul politic de altă dată. — Faima vechiului partid conservator din Iaşi. — Dela 1894 încoace. [apoi :], Presa de odinioară a Iaşului. Dela 1894 încoace. *Evenimentul*. Iaşi, 1921. Ianuarie 14, an, XXVIII, No. 263; 1922, August 11, an. XXX, No. 423; — 1922. Decemvrie 27, an. XXX, No. 530. [apărută şi în volum: „Iaşii de odinioară". Iaşi. (Tip. „Lumina Moldovei"), 1923, 316+VI p. Lei 40].

312 Monografia comunei Mândruloc. — Istoricul comunei. — *Biserica şi Şcoala* Arad, 1921, Noemvrie 21, an. XLV, No. 47; 1922, Ianuarie 7, an. XLV, no. 52; 1922 Ianuarie 15, an. XLVI, No. 1; 1922, Februarie 12, an. XLVI, No. 5; 1922, Februarie 26, an. XLVI, No. 7.

313 Rădulescu-Codin, C. — Muscelul nostru. Lămuriri asupra rostului şi cuprinsului monografiei judeţului şi acelor 63 de comune. Cu hărţi, vederi, figuri şi arii populare. Câmpulung, „Librăria şi magazinul universal Ioan N. Staicu" (Tip, Gheorghe N. Vlădescu), 1922, 24×17, 136, p. Fig. Lei 35.

314 Năsăudul. *Viitorul*. Bucureşti, 1922, 26 Iulie, an. XIV, No. 4309.

315 Constantinescu, Marius. Popescu, Teodor. Monografia Comunei Pietroşani (Vlaşca). Bucureşti, „Viaţa Românească" (Tip. „Universală"), 1922, 22.5×14.5, 40, p. Lei 4. (Extras din „Buletinul Agriculturei"), (Ministerul Agriculturii. Direcţiunea generală a agriculturii. No. 22).

316 Socolescu, T. T. — Case vechi româneşti. Din trecutul unui târg muntean. [Ploeşti]. *România Viitoare*. Ploeşti, 1921, 15 Ianuarie, an. I, No. 1. (an. III. No. 6), p. 11—12.

317 Morariu, Victor. — Călăuza istorică a oraşului Suceava alcătuită după mai mulţi autori. Cernăuţi, Editura Institutului de Arte Grafice „Glasul Bucovinei", 1921, 16×12 46 p. 9 fig. Lei 5.

318 TAFRALI, O. — Suceava. *Viitorul.* București, 1922, 18 Iulie, an. XIV, No. 4302.

319 KNEZY, Lt. Colonel Iosif. — Istoricul cetății Timișoara. Perla Banatului Cu diferite gravuri și 3 hărți. Timișoara, 1921, 19×12, 104 p. Fig.

320 DELAMUNCEL, G. A. — Din trecutul Văratecului. — Scurte notițe informative. — *Neamul Românesc.* București, 1922, 22 Iulie, an. XVII, No. 161. 1922, 23 Iulie, an. XVII, No. 162.

321 MOTOGNA, Victor. — Țara Brodnicilor și Vrancea. *Revista Istorică.* București, 1922, Ianuarie—Martie, an. VIII, No 1—3, p. 55—62.

322 IORGA, N. — Vrancea și vrîncenii. Conferință ținută pentru Cercul Studenților Putneni în ziua de 5 Martie 1921. București, (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1921, 16×11, 48 p. (Biblioteca Societății Național-culturală a Studenților Putneni). [Și în „Neamul Românesc". București, 1921, 13 Aprilie, an. XVI, No. 83 — 1921, 26 Aprilie, an. XVI, No. 94].

2 BISERICI ȘI MÂNĂSTIRI. (Pe localități).

(Tot aci s'au pus și lucrările privitoare la arta lor).

A. *Biserici.*

323 DEMETRESCU, G. Mil. — Biserica Sf. Dumitru (Băneasa). *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Decemvrie, an. I, No. 4, p. 344—351.

324 COLOMOIȚOV, T. — Biserica Adormirei Maicei Domnului din cetatea Chilia și monumentele ei. Schiță istorică. *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău.* Chișinău, 1921. vol. XIII, p. 3—7 (și în rusește) p. 8—14.

325 COLOMOIȚOV, Petru. — Килійская Николаевская церковь и ея памятники. Историческій очеркъ. Съ двумя иллюстраціями. *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău.* Chișinău, 1922, vol. XIV, p. 3—11.

326 CIUHANDU, Dr, Gh. — Biserica din Coroiu (jud. Bihor). *Legea Românească.* Oradea-Mare, 1922, 29 Octomvrie, an II, No. 42.

327 DEEMTRESCU, George Mil. — O veche ctitorie boerească: Biserica Obedeanu din Craiova. *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Iunie, an. I. No. 2—3, p. 174—186.

328 IONESCU, Preotul C. — Biserica «Obedeanu» din Craiova. *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Decemvrie, an I, No. 4, p. 372—374.

329 TAFRALI, O. — Biserica Domnească — datele clădirii și decorării sale picturale. — *Revista pentru istorie, archeologie și filologie:* București, 1922, vol. XVI, p. 145—161. fig.

330 CASELLI, D. — Biserica Sf. Niculae Domnesc din Curtea d'Argeș. *Revista pentru istorie, archeologie și filologie.* București, 1922, vol. XVI, p. 137—144, fig.

331 COGĂLNICEALU, C.— Biserica Sf. Nicolai Domnesc dela Curtea de Argeş. *Convorbiri Literare*. Bucureşti, 1922, Octomvrie, an. LIV, No. 10. p. 723—730.

332 COLOMOIŢOV, Petru. — Измаильскій крѣпостной Св. Успенскій мужской монастырь съ древнѣйшихъ временъ и его памятники. Историческій очеркъ. Съ семью. иллюстраціями. *Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău*. Chişinău, 1922, vol. XIV, p. 11—40.

333 MOTCGNA, Victor. — Biserica din Măguiele (Ilfov, 1797). *Revista Istorică* Bucureşti, 1922, Octomvrie—Decemvrie, an. VIII, No. 10—12, p. 192—193.

334 LITERAT, V. — Biserica din Voivodeni. *Revista Istorică*. Bucureşti, 1922, Iulie-Septembrie, an. VIII, No. 7-9, p. 158-159.

b. *Mânăstiri*.

335 SIMIONESCU, Arhimandritul Mitrofor Dionisie. Sfintele noastre mânăstiri în trecut şi astăzi. Bucureşti, (Tipografia Cărţilor Bisericeşti) 1921, 24×16, 16 p.

336 TAFRALI, O. — Biserica Mânăstirii Humorul. *Viitorul*. Bucureşti, 1922, 10 Octomvrie, an. XIV, No. 4373.

337 CIOBANU, Şt. — La Mânăstirea Neamţul Nou. *Lamura*. Bucureşti, 1921 Octomvrie-Noemvrie, an. III, No. 1-2, p. 27-32.

338 POBORAN, G. — Din istoria judeţului Olt. Mânăstirea Plăviceni. *Revista Societăţii Tinerimea Română*. Bucureşti, 1922, Ianuarie Aprilie, an. III, No. 1-2-3-4, p. 72-79.

339 ŞTEFĂNESCU, I. D. — Din zilele de glorie ale artei moldoveneşti. Mânăstirea Probota. *Lamura*, Bucureşti, 1921-1922, Decemvrie-Ianuarie. an. III No. 3-4, p. 139-148; 1922, Februarie, an. III, No. 5, p. 280-291.

340 ŢAFRALI, O. — Monastirea Putna. *Viitorul*. Bucureşti, 1922, 19 August, an. XIV, No. 4330.

341 SIMIONESCU, Ic. Stavrofor Al. H. — Mânăstirea Vorona. Botoşani, (Tip. «Reînvierea»), 1922, 23 × 15. 67 p. + pl. [Şi în «Revista Moldovei». Botoşani, 1921, Iulie şi August a, n. I. No. 3 şi 4 p. 20-25; 1921, Septemvrie an. I, No. 5, p. 8-17; 1921, Octomvrie, an. I No. 6, p. 13- 20; 1922, Ianuarie, an. I, No. 9, p. 18-24; 1922, Martie, an. I, No. 11, p. 11-15; 1922, Aprilie, an. I, No. 12, p. 26-28; 1922, Iulie-August, an. II, No. 3 şi 4, p. 38-40], 342 TAFRALI, O. — Monastirea Voroneţ. *Viitorul*. Bucureşti, 1922, 25 Iulie an. XIV, No.4308.

3. NAŢIONALITĂŢILE DIN ROMÂNIA.

343 ARBORE, Alex. P. — Câteva însemnări asupra cerchezilor, grecilor şi arabilor din Dobrogea. *Analele Dobrogei*. Constanţa, 1922, Octomvrie-Decemvrie, an. III, No. 4, p. 504.

ARMENII.

344 **Avakian**, Gr. — Очеркъ исторіи Аккерманскихъ арміанъ до XIX вѣка. [Scurtă istorie a Armenilor din Cetatea-Albă], Akerman, (Tip. Progresul), 1922, 21.5 × 14.5, 33 [-35] p.

BULGARII.

345 **Miletic**, Dr. Lj. — Vechimea elementului bulgăresc în N.-E. Bulgariei şi în Dobrogea. Traducere de C. Brătescu. *Analele Dobrogei*, Constanţa. 1922, Aprilie-Iunie, an. III, No. 2, p. 189.

CERCHEZII.

346 **Cotov**, Brutus. — Cerchezii. (Un neam dispărut din Dobrogea). *Analele Dobrogei*. Constanţa, 1921, Iulie-Septemvrie, an. II, No. 3, p. 394.

CIANGĂII.

347 **Tatrosi**, Jean. — Les hongrois de Moldavie. *Revue de Hongrie*. Budapest, 1922, 15 Mai, an. XV, tome XXVI, p. 129-134; 1922, 15 Juin, an. XV tome XXV, p. 176-182; 1922, 15 Décembre, an. XV, tome XXVII, p. 274 283 [sous le titre]: Encore quelques mots sur les hongrois de Moldavie. Recensie de R. Rosetti în: *Journal des Débats*, 1922, 6 août, No. 216,: «Une Minorité ethnique imaginaire en Moldavie».

EVREII.

348 **Stern**, Adolphe. — Insemnări din viaţa mea. Volumul II. Bucureşti, Editura „Cercului Libertatea» (Tip. Sărindar), 1921, 23 × 16, VI + 368 p. Lei 50.

GERMANII.

349 **Arbore**, Alexandru P. — Coloniile germane din Basarabia şi din Dobrogea: câteva precizări. *Analele Dobrogei*. Constanţa, 1921, Octomvrie-Decemvrie, an. II, No. 4, p. 471.

350 **Fischer**, Dr. Emil. — Die Deutschen in Bessarabien und in der Dobrogea. *Ostland*. Hermannstadt, 1921, Iuni II, an. III, No. 18, p. 518-521.

351 **Stumpp**, Dr. Karl. — Die deutschen Kolonien im Schwarzmeergebiet dem früheren Neu- (Süd-) Russland. Ein siedlungs — und wirtschaftsgeopraphischer Versuch. Mit 7 Fig. im Text und einer Karte in 1: 1.500.000. Stuttgart, «Ausland und Heimat Verlags — Aktiengesellschaft», 1922, 23 × 16, 54 [-5 p5]. Mk. 1.85.

RUTENII.

352 **Graur**, M. — Rutenii la noi. *Revista Moldovei*. Botoşani, 1922, Ianuarie an, I, N. 9, p. 25-28.

SAŞII.

353 Beiträge zur Geschichte der ev. Kirche A. B.. in Siebenbürgen.—Bischof D. Friedrich Teutsch dem Meister sächsischer Volks= u. Kirchengeschichte zum 70 Geburtstage am 16. September 1922. — Hermannstadt, (Tip. W. Krafft und Jos. Drotleff), 1922, 24×16, 354 p.

SECUII.

354 HOMAN, Bálint. — Der Ursprung der Siebenbürger Székler. *Ungarische Jahrbücher.* Berlin, 1922, April, II Band, Heft 1, p. 9—36.

TĂTARII.

355 DUMITRESCU, I. Insemnări despre tătarii din Pervelia. *Analele Dobrogei* Constanța, 1921, Ianuarie—Martie, an. II, No. 1, p. 115.

ȚIGANII.

356 NICOLAESCU-PLOPȘOR, C. S.—Din istoria și viața țiganilor noștri. *Revista Societății Tinerimea Română.* București, 1922, Ianuarie—Aprilie an. III No. 1—2—3—4. p. 53—71.

TURCII.

357 CASELLI, D.—Neamurile turcești păgâne din Țara-Românească. *România Nouă Literară și artistică.* [București]. 1921, Iulie 17, an. II, No. 25; 1921, August 14, an. II, No. 28; 1921, August 21, an. II, No. 29.

4. DOCUMENTE.

358 BĂRCĂCILĂ, Al.—Acte vechi inedite. *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, No 1, p. 61—65; 1922, Iunie, an. I, No. 2—3, p. 230—235.

359 BERECHET. Ștefan. — Un document din anul 1650 scris 'românește. *Universul Literar.* [București], 1921, Maiu 22, an. XXXVII, No. 19, p. 7.

360 BIANU, I.— Pagini vechi, [1712] *Cugetul Românesc.* București, 1922, Octomvrie an. I, No. 7, p. 80—83.

361 B[ULAT], T. G.—„O anafora din 1797". *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Decemvrie, an. I, No. 4, p. 375—381.

362 CASELLI D.—Cel mai vechi act de cununie românesc cunoscut până acum [între Petre Schiopul și Irina Doamna]. *România Nouă.* București· 1921, Martie 6, an. II, No. 50.

363 CONSTANTINESCU, N. A. — [Două documente din Chișinău, Arhivele Casei Țerii]. *Revista Istorică.* București, 1921, anuarie—Martie, an. VII, No. 1—3, p. 79—80.

364 DINCULESCU, N. G. — Documente privitoare la Starea Țăranilor. *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Iunie, an. I, No. 2—3, p. 235—238.

365 DIONISIE, Arhimandrit Mitrofor. — Un document istoric. *Noua Revistă Bisericească.* București, 1922, Ianuarie—Februarie 1-15, an. III, 9—21, p. 345—347.

366 Documente [privitoare la locuri, lucruri și persoane din trecutul Iașilor]. *Ioan Neculce.* Iași, 1921, an. I, fasc. I, p. 82—145; 1922, an. I, fasc. II, p. 258—329.

367 Fontes Rerum Transylvanicarum (Erdélyi Történelmi Források). Tomus V. Annuae litterarae Societatis Jesu. De rebus transylvanicis temporibus Principum Báthory (1579—1613). Collegit et edidit Dr. Andreas Veress. (Cum 22 facsimilibus). Vesprimii, „Institutum Fontium Historicorum Hungariae" (Tip. Dioecesana), 1921, 25.5×17, XVI+306 p. Cor. 250.

368 GHIBĂNESCU, Gh. Ispisoace şi zapise (Documente slavo-române). Volumul V. Partea I. Iaşi, „Epitropia Casei Spitalelor Sf. Spiridon din Iaşi„ (Tip. H. Foldner), 1921, 24×16, 248 p. Lei 25.

369 HURMUZAKI, Eudoxiu de. — Documente privitoare la Istoria Românilor Volumul XIX. Partea I. Corespondenţă diplomatică şi rapoarte consulare austriace (1782—1797) Publicate după copiile Academiei Române de Ion I. Nistor. Bucureşti, 1922, 33×25, IV + 916 p.

370 IORGA, N. — Acte craiovene. [Documente]. *Revista Istorică.* Bucureşti, 1922, Aprilie—Iunie, an. VIII, No, 4—6, p. 115—116.

371 IORGA, N.—Acte din Dâmboviţa. *Revista Istorică.* Bucureşti, 1921, Iulie—Septemvrie, an. VII, No. 7—9, p. 176—180.

372 IORGA, N.—Documente ardelene. *Revista Istorică.* Bucureşti, 1922, Iulie—Septemvrie, an. VIII, No. 7—9, p. 143—147.

373 IORGA N.—Un cântec ardelenesc nou. Documente doljene. Comunicaţie la Academia Română. *Revista Istorică.* Bucureşti, 1922, Octomvrie—Decemvrie. an. VIII, No. 10—12, p. 161-179.

374 IORGA, N.—Documente moldoveneşti şi muntene. 1. Un document băcăuan 2. O măsurătoare ialomiţeană, 3. Acte dâmboviţene, 4. Acte moldoveneşti. 5. Documente argeşane. *Revista Istorică.* Bucureşti, 1229, Iulie—Sep- temvrie, an. VIII, No. 7—9, p. 147—154.

375 IORGA, N. Documente nouă de istorie românească. *Revista Istorică.* Bucureşti, 1922, Aprilie—Iunie, an. VIII, No. 4—6. p, 81—95.

376 KRETZULESCU, Em. E.—Un interesant zapis dela Domniţa Ilinka, fiica lui Pătraşco Voevod, nepoata lui Mihai Voevod, din 10 Ianuarie 1642. *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie.* Bucureşti, 1922, vol. XVI, p. 195—197. fig.

377 METEŞ, Ştefan. — Viaţa Agrară, Economică a Românilor din Ardeal şi Ungaria Documente contemporane. Vol. I. 1508—1820. Bucureşti. (Tip. „România Nouă" Th. Voinea), 1921, 25×16.5. XV + 303 p. Lei 28. (Tipărită cu cheltuiala D-lui Ignat Mircea).

378 MOTOGNA, Victor.— Un act din secolul al XIV-lea privitor la Morlahi. *Revista Istorică.* — Bucureşti, 1922, Octomvrie-Decemvrie, an. VIII, no. 10—12 p. 194—196.

379 M[UNTEANU]-R[ÂMNIC], D. — Trei «documente» pentru Unirea din 1859 şi pentru Cuza-Vodă. *România Viitoare.* Ploeşti, 1923, 15 Februarie, an. I no. 2 (an. III, no. 7), p. 3.

380 NICOLAESCU, St.—Hrisoave și cărți domnești dela Alexandru Vodă Aldea fiul lui Mircea Vodă cel Bătrân. Iunie 1431—Iulie 1435. *Revista pentru istorie, archeolologie și filologie.* București, 1922, vol. XVI› p. 242—270.

381 NICULESCU-PĂCUREȚI, A. Acte vechi. O jalbă [către Alexandru Moruz] *România Viitoare.* Ploești, 1921, 25 Mai, an. I, no. 5. (an. III, no. 10). p. 6.

382 OPRESCU-BUCUREȘTI, I. Anton.— Documente. *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Decemvrie, an. I. no. 4, p. 417—419.

383 OPRESCU, Anton.—Documente. Cu privire la comerțul Moldovei în 1825 *Revista Istorică.* București. 1921, Ianuarie—Martie, an. VII, no. 1—3 p. 75—79.

384 PANAITESCU, P. P.—[Documente]. Un zapis gălățean. Acte dela Râmnicu-Sărat (colecția d-lui Zamfirescu). *Revistă Istorică.* București, 1922, Oc-tomvrie—Decemvrie, an. VIII. no. 10—12, p. 198—200.

385 Răvașuri din bătrâni. (Documente). *Țara de sus.* Satu-Mare, 1921, Fevruarie, an. I, no. 1, p. 8—10.

386 SĂULESCU, Mișu. — Document dela Manolache Russet Vodă. *Arhivele Oltniei.* Craiova 1922, Iunie an. I. No. 2—3, p. 248—250.

387 SIRETEANU, T. — La anul'șasezecișișase... când a fost foamete. (Dintr'un zbornic — manuscris scris de un oarecare cărturar Partenie (Petrache) Teodorovici din Vama). *Glasul Bucovinei.* Cernăuți, 1921. 19 Martie, an IV, no. 660.

388 STOENESCU, Dem. D.— Pentru «O istorie a Craiovei". Documente. *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1921, Ianuarie an. I, no. 1, p. 66—72, 1922, Iunie. an. I, No. 2—3, p. 204—208, 1922, Decembrie, an. I no. 4, p. 360—372,

389 ZABOROVSCHI, Virgil.—Incercarea de studiu general asupra materia lulu arhivalic din arhivele vienese, privitor la istoria Românilor *Revista Istorică.* București, 1922, Aprliie-Iunie, an. VIII, no. 4—6, p. 97—115.

5. INSCRIPȚII.

390 BULAT, T. G.—Inscripții din bisericile Olteniei. *Arhivele Olteniei.* Craiova 1922, Iunie, an. I. no.2 —3, p. 238—245; 1922, Decemvrie, an. I. no. 4, p. 409—410.

391 CIUCEANU, Prof. St.—Pisania bisericii Sf. Ion Hera din Craiova. *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Ianuarie, an. I. no. 1, p. 60.

392 FISCHER-BISTRITZ, Georg.—Zwei römische Inschriften aus Billak bei Bistritz. *Korrespondenzblatt* des Vereins für seibenbürgische Landeskunde Hermannstadt (Sibiu), 1921, Ianuarie—Iunie, an. XLIV, no. 1—6, p. 67—72.

393 GRIGORAŞ, Emil.—Enigmaticele inscripţii dela Curtea de Argeş. Bucureşti, (Tip „L'Independance Roumaine"). 1922, 15,5 × 11, XIV p. [şi în *Viitorul*, Bucureşti, 1922, 22 Iulie, an. XIV, no. 4306].

394 GRIGORAŞ, Em.—Înscripţiile ornamentale dela Curtea de Argeş. Bucureşti. (Tip. „Adevărul"), 1922, 22,5 × 15,5, 8 p.

6. CIVILIZAŢIE. CULTURĂ.

395 FIRU, Nicolae. — Urme vechi de cultură românească în Bihor. Cercetări istorice. Oradia-Mare, (Tip. editoare «Biharia») 1922, 20,5 × 14.5.61 (-63) p. Lei 10. [şi în: *Legea Românească*. Oradia-Mare, 1922, 6 August, an II, no. 30; — 1922, 8 Octomvrie an. II, no. 39. (cu întreruperi].

396 PÂRVAN, Vasile. — Sulle origini della civilà Romena. Roma, „Libreria di Cultura", 1922, 24,5 × 16.5, 17 p. Lire 2 (Estratto dalla rivista „L'Europa Orientale, II, 4—5, [p. 265—279])

B. ŞTIINŢE AUXILIARE

I. ARHEOLOGIE. ANTICHITĂŢI.

397 BRATIANU, G. I. Les fouilles de Curtea de Argesh (Roumanie). Paris, «Ernest Leroux» (Tip. F. Gaultier), 1921, 25×16. 23 p. + 1 pl. (Extrait du Revue Archéologique, 1921, t. XIII p. 1—23).

398 COLOMOIŢOV, Petre Titovici.—Despre oraşele Romane depe malul drept al Dunărei, actualmente judeţul Ismail din Basarabia. *Revista societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău*. Chişinău, 1921, vol. XIII, p. 55—58 (şi în ruseşte) p. 58—62.

399 DRĂGHICEANU, Virg.—Mormântul lui Radu-Vodă-Negru. *Ilustraţia*. Bucureşti, 1921 Iulie, an. X. no. 4, p. 3.

400 I[ORGA], N.—Deux cloches serbes en Roumanie. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. Bucureşti, 1921, Martie—Aprilie, an. VIII no. 3—4, p. 58.

401 MĂNESCU, Comandorul C.—Despre Dunărea preistorică şi tezaurul dela Pietroasa (Cloşca cu puii). Brăila Tip. Românească, 1922, 22 × 12. 62 p.

402 MARŢIAN, I.—Comori ardelene. *Buletinul societăţii numismatice române*. Bucureşti, 1921, Ianuarie-Martie. an. XVI, No. 37, p. 13—21.

403 MARŢIAN, I.—Urme din răsboaiele Romanilor cu Dacii. Studiu archeologic. Cluj, (Tip. Krafft & Drotleff), 1921, 25 × 16,54 p. 5 pl. (Publicaţiile Comisiunii Monumentelor istorice. Secţiunea pentru Transilvania).

404 [Moisil, Const.]—Comori arheologice din România Mare. *Cronica Numismatică*, Bucureşti, 1922, Mai—Iunie, an. III, no. 1—2. p. 1—11; 1922, Iulie—August, an. III, no 3—4, p, 17—23; 1922, Septemvrie—Octomvrie, an. III, no. 5—6, p 34—39; 1922, Noemvrie—Decemvrie, an. III, no. 7-8 p. 51—55. [Şi extras: 23 × 16, 12, p.]

405 M[oisil] C[onst].—Antichităţile dela Curtea de Argeş. *Cronica Numismatică*. Bucureşti, 1921, Octomvrie—Decemvrie. an. II, no. 6—7—8, p. 42—44.

406 Netzhammer, R.—Discul episcopului Paternus din Tomis. *Buletinul societăţii numismatice române*. Bucureşti, 1921, Ianuarie-Martie, an. XVI, no. 37, p. 9—10.

407 Nicolăescu-Plopşor, C. S.—Insemnări asupra agriculturii preistorice de pe pământul românesc — cu o planşă. — Bucureşti, (Tip. Gutenberg) 1922, 24×16.5, 15 p.+1 pl. Lei 3 (Biblioteca societăţii Agronomilor, No. 17).

408 Nicorescu, P. — O aşezare antică la Cicârâcci. *Analele Dobrogei*. Constanţa, 1922, Octombrie Decemvrie, an. VII, No. 4, p. 559.

409 Odobescu, Alexandru.—Impresiile din călătoria arheologică a lui .... în 1860. *Convorbiri Literare*. Bucureşti, 1922, Octomvrie, an. LIV No. 10, p. 709-720. (Va urma).

410 Pârvan, Vasile.—Probleme de archeologie în România. *Transilvania* Sibiu, 1921, Ianuarie-Februarie, an. LII. Nr. 1-2, p. 4-14.

411 Popa-Lisseanu, G.—Cetăţi şi oraşe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei. Cu o hartă şi 22 ilustraţiuni. Ediţia II. Bucureşti, (Tip. „România Nouă" Teodor Voinea), 1921, 21 × 14, 106 [-109] p. Lei 3,25. — (Casa Şcoalelor. Biblioteca Secundară No. 4.)

412 Robert, Ch.—Notă asupra unor antichităţi culese în 1855 la „Kustendje" (Dodrogea). Tradus de Jules Berbier. *Analele Dobrogei*. Constanţa. 1921 Aprilie—Iunie, an, II. No. 2, p. 219.

413 Savela, Aurel.— Descoperirile istorice dela Curtea de Argeş. Bucureşti, (Tip. „Tiparul Românesc"), 1921, 23×16, 22, p. 4 fig. Lei 4.

414 Stănioă, Preot Const, — Rămăşiţe din epoca romană a Daciei. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, No. 1, p, 75—77.

II. GENEALOGIE

415 Zotta, Sever.— La Centenarul lui Vasile Alexandri 1821—1921 Material inedit privitor la familia poetului. Iaşi, Muzeul Muncipal (Tip. „Progresul" A. Grinberg), 1921, 24×15.5, 92 p. Lei 10.

Recensie de: N. Iorga. *Revista Istorică*. Bucureşti, 1921, Iulie—Septemvrie, an. VII, No 7—9, p. 201—203.

416 FILITTI, Ioan C. — Neamul Craioveştilor, *Convorbiri Literare*. Bucureşti 1922, Martie, an. LIV, No. 3, p. 194—228+1 pl; 1922, Aprilie, an. LIV, No. 4, p. 292—320; 1922, Mai, an. LIV, No. 5, p. 398—416.

417 ZOTTA, Sever.—Strămoşii Principesei noastre moştenitoare. *Ioan Neculce* Iaşi, 1921, an. I, fasc. I, p. 61—81; 1922, an. I, fasc. II, p. 251—257.

418 OBEDEANU, Constantin V.—Dinastia naţională a Basarabilor. Dinastia naţională a Hohenzollernilor. Bucureşti. „Cartea Românească". (Tip. „Cartea Românească" Rasidescu), 1921, 25×16, 50 p. Lei 7.50.

419 MOTOGNA, Victor.—Familia Mailat. *Revista Istorică*. Bucureşti, 1922, Octomvrie—Decemvrie, an. VIII, No. 10—12, p. 184—188.

420 NĂSTUREL, General P. V.—Genealogia Năsturelilor. (Urmare). *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*. Bucureşti, 1922, vol. XVI, p. 81—136. fig.

III. HERALDICĂ.

421 BACALBAŞA, Constantin.—Stema ţărei. *Adevărul*. Bucureşti, 1921, Martie 20, an. XXXIV, No. 11339.

422 BRĂTIANU, G. I.—Scutul unguresc în armele Basarabilor. *Revista Istorică*. Bucureşti, 1921, Aprilie—Iunie, an. VII, No. 4—6, p. 120—128 şi *Neamul Românesc*. Bucureşti, 1921, Iunie 13, an. XVI, No. 129.

423 Noua stemă a României. *Ilustraţia*. Bucureşti, 1921, Decemvrie, an. X, No. 9, p. 1.

IV. NUMISMATICĂ.

424 KARADJA, C. J.— Cu privire la medalia teatrului românesc din 1814. *Cronica Numismatică*. Bucureşti, 1921, Ianuarie—Februarie, an. I. No. 9—10. p. 67.

425 GRONER, E. — V. N. POPP şi Const. MOISIL.—Medalii şi plachete. Medalia liber-cugetătorilor români. — Insigna şi placheta pentru apărătorii oraşului Galaţi. — Placheta medicilor căzuţi în războì. Comunicate de... *Cronica Numismatică*. Bucureşti, 1921, Martie—Aprilie, an. I, No. 11—12, p. 76—78.

426 MARŢIAN, I.—Monete dace. *Cronica Numismatică*. Bucureşti, 1921, August—Septemvrie, an. II, No. 4—5, p. 20—22.

427 MOISIL, Const.—Biletul de „împrumutare" a comitetului revoluţionar român din 1853. *Cronica Numismatică*. Bucureşti, 1921, Ianuarie—Februarie, an. I, No. 9—10, p. 61—63.

428 MOISIL, Const.— Studii şi cercetări numismatice. XVI. Activitatea ştiinţifică a d-lui M. C. Sutzu. XVII. Cele mai vechi monete din Istros.

(Extras din Buletinul Societății Numismatice Române (1921). București, (Tip. F. Göbl Fii), 1922, 25.5×16, 14 p. Fig.).

429 MOISIL, Const. — Din epoca lui Tudor Vladimirescu. *Cronica Numismatică*, București, 1921, Martie—Aprilie, an. I, No. 11—12, p. 69—72,

430 MOISIL, Const. — Două inele domnești. *Cronica Numismatică*. București. 1921, August—Septemvrie, an. II, No. 4—5, p. 23—24.

431 MOISIL, Const. — Studii și cercetări numismatice. XIII. Două medalii privitoare la istoria teatrului românesc. București, (Tip. F. Göbl Fii), 1921 23×16, 8, p. (Extras din „Cronica Numismatică" 1920).

432 MOISIL, Const. — Două monumente vechi moldovenești. *Cronica Numismatică*. București. 1921, Mai—Iulie, an. II, No. 1—2—3, p. 5—11.

433 MOISIL, Const. — Două științe surori : Numismatica și sigilografia. *Buletinul societății numismatice române*. București. 1922, Iulie—Decemvrie, an, XVII, No. 43—44, p. 75—86.

434 MOISIL, Const. — Inființarea monetăriei statului din București. *Cronica Numismatică*. București, 1922, Martie—Aprilie, an. II, No. 11—12, p. 66—74.

435 MOISIL, Const. — Istoria monetei în România. (Urmare). *Cronica Numismatică*. București, 1921, Ianuarie—Februarie, an. I, No. 9—10, p. 64—66; 1921. Martie — Aprilie, an. I, No. 11—12, p. 72—76; 1921, Mai—Iulie, an. II, No. 1—2—3, p. 13—16; 1921, August—Septemvrie, an. II, No. 4—5; p. 25—28; 1921, Octomvrie—Decemvrie, an. II, No. 6—7—8. p. 32—41. 1922, Ianuarie—Februarie, an. II, No. 9—10, p. 62—63; 1922, Martie—Aprilie, an. II, No. 11—12, p. 76—80; 1922. Iulie—August, an. III, No. 3—4, p. 24—32; 1922, Septemvrie—Octomvrie, an. III, No. 5—6, p. 40—41; 1922, Noemvrie—Decemvrie. an, III, No. 7—8, p. 57—60,

436 MOISIL, Const. — Monete și tezaure monetare din România-Mare. Vechiul teritoriu Geto-Dac. *Buletinul societății numismatice române*. București 1922, Ianuarie—Iunie, an. XVII, No, 41—42, p, 58—62.

437 MOISIL, Const, — Pond roman din Turda. *Cronica Numismatică*. București 1921, August—Septemvrie. an. II, No. 4—5, p. 17—19.

438 MOUCHMOFF, N. A. — Une trouvaille de monnaies de la Mésie inférieure et de la Thrace. *Revue Numismatibue*. Paris, 1922, IV-série, Tom. 25, I-II, trimestres, p. 58-78; 1922, IV-série, Tom. 25, III-IV trimestres, p. 149-172.

439 ORĂȘANU, C. A. — Medalii și plachete. Insignii militare privitoare la campania contra României din 1916—1917. — Două medalii militare pentru cucerirea Budapestei de armatele românești. *Cronica Numismatică*. București, 1921, Mai-Iulie, an. II. No. 1-2-3, p. 11-12; 1922 Martie-Aprilie an. II, No. 11-12, p. 74-76.

440 PERTINAX. — Bula de aur a căsătoriei suveranilor României. *Cronica Numismatică*. București, 1921, Ianuarie-Februarie, an. I, No. 9-10, p. 66-67.

441 POPP, Victor N. — Moneta lui Cuza-Vodă. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1921, Octomvrie-Decemvrie, an. XVI, No. 40, p.99-101.

442 RUZICKA, Leon. — Cu privire la monetele Dacilor. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1922, Ianuarie-Iunie, an. XVII, No. 41-42, p 31-54.

443 RUZICKA, Leon. — Die Frage der dacischen Münzen. *Buletinul societății, numismatice române*. București, 1922, Ianuarie-Iunie, an. XVII, No. 41-42, p. 5-31.

444 RUZICKA, Leon. — O monetă barbară necunoscută de la un rege trac. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1921, Ianuarie-Martie, an. XVI, No. 37, p. 32-47.

445 SEVEREANU, Dr. G. — Despre moneta lui Radu I (1380—1385) cu tipul cavalerului și varietățile ei. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1921, Octomvrie Decemvrie, an. XVI, No. 40, p. 113-118

446 SUTZU, M. C. — I. L'évolution pondérale dans l'antiquité. II. Les monnaies de bronze romaines du Haut-Empire. București, Tip. F. Göbl fii), 1921. 23.5 × 16 4. (Publications de la Société Roumaine de Numismatique).

447 URSĂCESCU, Preotul V. — Leul vechi. *Buletinul societății numismatice române*. București. 1921, Ianuarie-Martie, an. XVI, No. 37, p. 26-29.

V. ICONOGRAFIE

448 BĂCILĂ, Ioan C.—Portretele lui Avram Iancu. Sibiu, Tip. Archidiecezană), 1921, 23 × 15, 16 p. (Retipărire din «Transilvania» [1921, Aprilie, an. LII No. 4, p. 228-241. Fig.]).

449 BĂCILĂ, Ioan C. — Portretele lui Horia, Cloșca și Crișan. Sibiu, (Tip. Arhidiecezană), 1922, 23 × 15. 48 p. (Retipărire din «Transilvania» [1922, Ianuarie, an. LIII, No. 1, p. 15-63. Fig.]).

450 BĂCILĂ, Ioan C. — Portretele lui Mihaiu-Vodă Viteazul. Cercetări istorice asupra diverselor portrete ale marelui Voevod al Românilor. *Ilustrația*. București, 1922, Martie, an. XI, No. 3, p. 2-3.

451 BĂCILĂ, Ioan C. — Soldatul român în armata polonă. *Ilustrația*. București, 1922, Septemvrie, an. XI, No. 9, p. 135-136.

452 BĂCILĂ, I. — Stampe și portrete necunoscute privitoare la Istoria Românilor. *Revista Istorică*. București, 1922, Ianuarie-Martie, an. VIII No. 1-3, p. 41-45.

453 IONESCO, Marie. — Hommage de la Roumanie à Ferdinand le Grand., Paris 1922], 36 × 28, 15 f + pl.

454 CAPIDAN, Th. — Steagul lui Ștefan cel Mare. *Cele trei Crișuri*. Oradea-Mare, 1921, Maiu 15, an. II, No. 10, p. 306-309. fig.

455 IORGA, N. — Portrete şi scene istorice româneşti. *Ilustraţia.* Bucureşti, 1922, Februarie, an. XI, No. 2, p. 2.

456 KARADJA, C. J. — O gravură necunoscută. *Revista Istorică.* Bucureşti, 1922, Octomvrie-Decemvrie, an. VIII, No. 10-12, p. 188-190.

457 OPRESCU, G. — Un portret al lui Mihaiu Viteazul în Muzeul din Avignon *Anuarul Institutului de istorie naţională.* Cluj, 1921-1922, an. I· p. 402-403.

C. MATERII IN LEGĂTURA CU ISTORIA.

I. CĂLĂTORII.

(în ordine cronologică)

458 Itinerariul Fratelui Wilhelm de Rubruquis din ordinul fraţilor minoriţi în anul mântuirii 1253, în părţile răsăritene. Trad. de C. Brătescu. *Analele Dobrogei.* Constanţa, 1291, Octomvrie-Decemvrie, an. II, No. 4, p. 507.

459 PITT, C. — Un voyageur anglais en Roumanie au XVIII-me sèicle. *L'In dépendance Roumaine.* Bucureşti, 1921, Aprilie 24, an. 45, No. 13.799.

460 VÂLSAN, G. — „Bulgarii" lui Boscovich. [In „Lui Nicolae Iorga Omagiu"] Craiova. (Tip. „Ramuri"), [1921], 22 × 16, p. 313-318.

461 HUDIŢĂ, Prof. I.— Memoriile baronului de Tott. *Arhiva. Organul societăţii istorico-filologice din Iaşi.* Iaşi, 1922, Iulie, an. 29. No. 3 p. 254-371.

462 KARADJA, C. J. — Un călător prin Muntenia. John B. S. Moritt of Rokeby (1794). *Revista Istorică.* Bucureşti, 1922, Octomvrie-Decemvrie, an. VIII. No. 10-12, p. 180-184

463 BERECHET, Ştefan. — Călători slavi necunoscuţi la noi. Călătoria lui D. Bantăş Kamenski prin ţara noastră 1808. *Universul Literar.* [Bucureşti]. 1921, Iulie 17, an. XXXVI, [XXXVII], No. 26, p. 6-7.

464 BULAT, T. G. — Doi ofiţeri din garda lui Napoleon I, prin ţările româneşti. *Ramuri.* Craiova, 1922, 5 Februarie, an. XVI, No. 6, p. 87-96.

465 România la începutul secolului al 19-lea.— Călătoria contelui de Lagarde.— Ospitalitatea românească. Ce exporta Valachia sub Vodă Caragea. *Viitorul.* Bucureşti, 1921, 22 Septemvrie, an. XIII, No. 4057

466 ANDRÉ, Alexandre. — Voyage du Comte de Chambord en Transylvanie [1839]. *Le Courrier Franco-Roumain.* [Paris], 1921, Aprilie 18, an. II, No. 19; 1921, Mai 2, an. II, No. 20.

467 BERECHET, Ştefan. — Călătoria lui Ioachim Vuici prin Temişana, Muntenia, Moldova şi Basarabia 1840. Extrasă din sârbeşte. Bucureşti, «Librăria Pavel Suru», (Tip. Cărţilor Bisericeşti), 21 × 14, 43 p. (Biblioteca Slavo-Română «Călătorii slavi pe la noi», No. 3-4). [Şi în :

„Biserica Ortodoxă Română". București, 1921, Octomvrie, Seria II, an. XL, No. 1 (478) p. 70-77; 1921, Noemvrie, Seria II, an. XL, No. 2 (488), p. 94-99. — Și în: „Lui; Nicolae Iorga Omagiu". Craiova, (Tip. „Ramuri"), [1921], p. 319-346].

468 IONESCU dela Brad, Ion. — Excursiune agricolă în Dobrogea făcută în anul 1850, traducere de F. Mihăilescu. Constanța, (Tip. „Albania"), 24×16. (Extras din *Analele Dobrogei*. Constanța, Ianuarie-Martie, an. III, No. 1, [p. 97]. 183]+1 anexă).

469 Călătoriile prin România de prin 1870 ale călugărului catolic Vannutelli, După versiunea doamnei Agnese Silvestre. *Ramuri*. Craiova, 1922, 26 Februarie, an. XVI, No. 9, p. 136-138; 1922, 19 Martie, an. XVI, No. 12, p. 180-185; 1922, 26, Martie, an. XVI No. 13, p. 200-207; 1922, 14 Maiu, an. XVI, No. 20, p. 308-311.

470 BEJENARIU, Mihail. — O vizită la frații din Transilvania. Cinci zile la închisoare. Huși, (Tip. „Lețcae" George Jorica Succesor) 1922, 24 × 17, 92 p.

471 HERRIOT, Eduard. — En Grande Roumanie. Souvenirs de Voyage. *Les Annales*. Paris, 1921, Mai 15, No. 1977, p. 405-408. [Și în: «La Roumanie». Bucarest, 1921, Mai 31, an. XXIV, No. 5428; 1921, Juin 2, an. XXIV, No. 5430].

472 PUIU, Episcopul V. — Pe malul Nistrului. *Convorbiri Literare*. București. 1921, Maiu, an. LIII, Nr. 5, p. 346-360; 1921, Iunie-Iulie, an. LIII, Nr. 6-7 p. 417-428.

II. BIOGRAFII. CONTRIBUȚIUNI BIOGRAFICE.

(în ordine alfabetică)

(Tot aci s'au pus și studiile asupra activității științifice a diferitelor persoane).

473 BOGDAN-DUICĂ, G. — Vasile Alexandri. Admiratori și detractori. București «Cartea Românească și „Pavel Suru». (Tip. Göbl-Rasidescu), 1922, 29 × 21. p. 327—355. Lei 4. (Academia Română. Extras din: Analele Academiei Române Seria II. Tom. XLI. Desbaterile 1920—21).

474 BOGDAN-DUICĂ, G. — Despre Vasile Alexandri. Intâia Călătorie la Constantinopol. *Viața Românească*. Iași, 1922, Ianuarie, an. XIV, no. 1, p. 41—53.

475 BOGDAN-DUICĂ, G. — Vasile Alexandri și Maria Movilă. *Convorbiri Literare*. București. 1921, Octomvrie-Noemvrie, an. LIII, no. 10—11, p. 728—737.

476 CIOBANU, St. — Vasile Alecsandri și Basarabia. *Viața Românească*. Iași 1922, Aprilie, an. XIV, no. 4 p. 76—88.

477 STRAJAN, M. — Vasile Alexandri. *Convorbiri Literare*. București 1921 Maiu, an. LIII, no. 5 p. 336—345.

478 IONESCU MOREL, D. — Teodor Aman, *Ilustrația.* București, 1921, Septemvrie, an. X. No. 6, p. 9.

479 IORGA, N. — Cum trăia un pictor acum șeaizeci de ani. — Scrisori ale pictorului Aman. — *Ramuri.* Craiova, 1922, 5 Februarie, an. XVI, No. 6, p. 81—86; 1922, 12 Februarie, an. XVI. No. 7, p. 97—101.

480 STADNIȚCHI, A. — Amfilohie, Episcop al Hotinului. (Material pentru istoria eparhiei din Basarabia). *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău.* Chișinău, 1922, vol. XIV, p. 41—56.

481 BOGDAN-DUICĂ, G. Mihail Anagnosti. [In «Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova Tip. «Ramuri», [1921], p. 45—49.

482 FLORIN, L. — Un apostol al științei. Victor Anestin (1875—1918). Biografia unui caracter. Anestin astronom și popularizator. Studiu critic. Cu o prefață de Prof. Dr. C. I. Parhon, 2 potrete în text. Iași, (Tip. H. Goldner) 1921, 28×20. 13 p. (Etras din «Revista Științifică V. Adamachi», Bul. Trim. vol. VIII, 1921).

483 Notițe biografice asupra vieței și activității arhiereului Iacov Antonovici Bârlădeanul Vicarul Sfintei Episcopii de Huși Membru de onoare al Academiei Române. Huși (Tip. «Lețcae» Gh. Jorică S-sor), 1921, 15.5×11.5, 15, p.

484 LOVINESCU, Eugen. —Gheorghe Asachi, viața și opera lui. București, «Cartea Românească», 1921, 21×14, 232, p. Lei 14.
Recenzie de: Sever Zotta. *Ioan Neculce.* Iași, 1921. an. I, fasc. I. p. 186—189.

485 MOGA, V. S. — Notiță asupra vieții și lucrărilor agronomului P. S. Aurelian București, (Tip. Gutenberg), 23×16, 38 p. Lei 6. (Biblioteca Societăți. Agronomilor No. 17).

486 IARCA, General Al. — Generalul Averescu în războiu. Anii 1913, 1916—1917. București, (Tip. «Mărășești»), 1921, 24×15, 87, p. (Extras din manuscrisul «Memorialul Generalului. Al. Iarca»).

487 IARCA, Generalul Al. — Generalul Averescu în timp de pace. București, (Tip. «Mărășești»), 1922, 24×16, 48 p.

488 ȚIMIRAȘ, Ioan. — Căpitanul Băgulescn înaiutea consiliului de răsboiul sub guvernul Marghiloman. București, (Tip. «Lupta», Nicolae Stroilă), 1921, 24 × 16. 131 p. fig., Lei 14.

489 BIANU, Ion. — Pagini vechi. Despre N. Bălcescu *Cugetul Românesc.* București, 1922, Martie, an. I, no. 2, p. 190—193.

490 ISĂCEANU, Al. — Mormântul lui Nicolae Bălcescu. Scrisoare d-lui N. Iorga. *Săgetătorul.* București, 1921, Noemvrie 5. an. I, no. 6.

491 MUNTEANU-BÂRLAD, G. — Mormântul lui Nicolae Bălcescu. *România Viitoare.* Ploești, 1922, 30 Mai, an. IV, no. 2, p. 3—4.

492 PANAITESCU, P. P. — Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu: după corespondența sa inedită cu A. G. Golescu. *Convorbiri Literare.* Buc.

1921, Ianuarie, an' LIII, no. 1 p. 74—82; 1921, Fevruarie—Martie, an. LIII, no. 2—3, p. 154—164; 1921, Iunie—Iulie, an. LIII, No. 6—7, p. 463 480; 1921, Septemvrie, an. LIII, no. 9, p. 665—680; 1921, Octomvrie—Noemvrie, an. LIII, no. 10—11, p. 759—769; 1921, Decemvrie, an LIII, no. 12, p. 839—851; 1922, Ianuarie, an. LIV, no. 1 p. 60—68; 1922, Martie, an. LIV, no. 3, p. 247—254; 1922, Iunie—Iulie, an. LIV, no. 6—7, p. 569—584; 1922, August—Septemvrie, an. LIV, no. 8—9, p. 661—677; 1922, Octomvrie, an. LIV, no. 10, p. 772—778.

493 SCRABA, G. D. — N. Bălcescu sociolog. *Neamul Romănesc.* Bucureşti, 1921, 20 Mai, an. XVI, no. 112.

494 MUREŞIANU, Aurel A. — Simion Bărnuţiu în preajma marei adunări naţionale a Românilor din Ardeal şi Ungaria din 3/15 Maiu 1848, cu o scrisoare inedită a lui Bărnuţiu din 7 Aprilie 1848. Sibiiu. (Tip. «Archidiecezană», 1921, 22,5 X 15, 16 p. Lei 3. (Retipărire din revista „Transilvania". [Sibiiu. 1921, Aprilie, an. LII, no. 4, p. 244—259)].

495 IORGA, N. — Un contimporan al lui Alexandri. Poetul Gheorghe Baronzi. *Adevărul Literar şi Artistic.* Bucureşti, 1922, Mai 28, an. III, seria III, no. 79. p. 1—2.

496 — Andreiu Bârseanu. — *Cosinzeana.* Cluj, 1922, Septemvrie, an. VI. no. 16, p. 242—243.

497 BIANU, Ion. — Un ardelean idealist şi ideal: Andreiu Bârseanu, *Transilvania.* Sibiu. 1922, Octomvrie, an. LIII, no. 10, p. 639—640.

498 DEMIAN, A. — Andreiu Bârseanu. *Anuarul liceului de stat „Aurel Vlaicu" din Oraştie.* Orăştie. 1921/22 an. III, p. 4—9.

499 GEORGESCU, Ioan. — Poesia lui Andreiu Bârseanu. *Transilvania*, Sibiu, 1922 Octomvrie, an. LIII, no. 10, p. 644—652.

500 LACEA, C. — Andreiu Bârsanu. *Dacoromania* Cluj, 1921—1922, an II, p. 891—892.

501 GOROVEI, Artur. — Din alte vremuri. (Amintiri literare). Neculai Beldiceanu. *Viaţa Românească* Iaşi, 1922, August, an. XIV. no, 8, p. 255—263.

502 PAPADOPOL, Paul I. — O victimă a istoriei noastre literare. Poetul Zacharie Boiu. *Cele trei Crişuri.* Oradea-Mare, 1922, Noemvrie an. III, no. 15 p. 234 235; 1922 Decemvrie, an. III, no. 16, p. 250.

503 BĂNESCU, N. — Ion C. Brătianu. Conferinţa desvoltată la Teatrul Naţional din Cluj. (La aniversarea centenarului naşterii marelui om de stat — 29 Mai 1921). *Infraţirea.* Cluj, 1921, 6 Iunie, an. I. no. 237, p, 1—3; 1921, [data greşită]. an. I. no. 238, p. 1—3.

504 BIBICESCU, I. G. — Ion C. Brătianu. *România Nouă.* Bucureşti, 1921, Iunie 4 an. II. no. 123, p. 1—2.

505 BOŢOIU, Ştefan G. — Ion C. Brătianu şi Opera sa. Discurs rostit în sala Teatrului Naţional din Craiova, la 29 Mai 1921, cu ocaziunea

Centenarului naşterii marelui Român Ion C. Brătianu. Calafat, (Tip. „Progresul", Răguşilă), 1921, 20 × 13, 39 p.

506 — Ion C. Brătianu Viaţa şi faptele sale 1821—1921. [Bucureşti (Tip Independenţa), 1921]; 24,5 × 16, 64 p. Lei 3. (Fără foaie de titlu).

507 BRĂTIANU, Ion C. — Din scrierile şi cuvântările lui. Lupta pentru redeşteptarea naţională. Pagini de istorie contimporană. Bucureşti. (Tip. „Independenţa") 1921, 24,5 × 16,5. VI + 591 p. fig. Lei 30 (Titlul pe copertă : Lui Ion C. Brătianu 1821—1921. Prin mintea, prin inima, prin braţele noastre. Vol. I 1821—1866).

508 — Ion C. Brătianu şi armata. *Viitorul*. Bucureşti, 1921, 4 Iunie, an, XIII, no. 3964.

509 — Ion C. Brătianu. — Revoluţia dela 1848. — Exilul. — Congresul dela Paris şi Divanurile ad-hoc. *Viitorul*. Bucureşti, 1921, 11 Mai, an. XIII, no. 3944 ; 1921, 14 Mai, an XIII, no. 3947.

510 DISSESCU, C. G. — Ion C. Brătianu. *Viitorul*. Bucureşti, 1921, 18 Mai. an. XIII, no. 3950; 1921, 19 Mai, an XIII, no. 3951 ; 1921, 21 Mai, an. XIII, no. 3953.

511 DISSESCU, C. G. — [Ion C. Brătianu] Omul de Stat. *Democraţia*. Bucureşti, 1921, Iunie-Iulie-August, an. IX, no. 6—7—8, p, 221—248.

512 DUCA, I. G. — Ion C. Brătianu şi chestia agrară. Bucureşti, (Tip. «Independenţa»), 1921, 16×12. 24 p. (Cercul de studii al P. N. L.) [şi *Democraţia* Bucureşti, 1911, Iunie—August, an. IX, no. 6—8, p. 249—263. şi în *Viitorul*. Bucureşti, 1921, 27 Mai, an. XIII, no. 3.957; 1921, 28 Mai, an. XIII, no. 3958.]

513 FURTUNĂ, Horia. — Ion C. Brătianu. Bucureşti, (Tip. „Independenţa") 1921 23 × 16, 44 p. Lei 5. [Şi în: „Infrăţirea". Cluj, 1921, Septemvrie 14, an, II, no. 321 ; — 1921, Septemvrie, 22, an. II, no. 326].

514 IORGA Nicolae. — Activitatea politică şi literară a lui Ioan C. Brătianu. Cuvântare ţinută la Academia Română în ziua de 24 Mai 1921. Bucureşti, (Tip. «Cultura Neamului Românesc», [1921]. 16,5 × 12, 47, p. [Şi în „Neamul Românesc". Bucureşti, 1921, Mai 26, an. XVI, no. 116,—1921 Mai 31, an. XVI, no. 120].

515 IORGA, N. — Activitatea politică şi literară a lui Ioan C. Brătianu. Cuvântare. Bucureşti, „Academia Română", (Tip. «Cartea Românească» — Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu), 1922, 29 × 21 p. 284—296. Lei 20, (Extras din: Analele Academiei Române. Seria II. — Tom. XLI. Desbaterile 1920—21).

516 MOISIL, Const. — Ion C. Brătianu şi moneta naţională. *Cronica Numismatică*. Bucureşti, 1921, Mai—Iulie, an. II, no. 1—2—3, p, 2—5.

517 TAFRALI, O. — Pagini istorice şi politice. Ion C. Brătianu. *Mişcarea*. [Iaşi], 1921, Iunie 8, an. XV. No. 124,—1921, Iunie 24, an. XV, no. 136.

518 SUMEA, O. — Ion Constantin Brătianu. Sibiu, (Tip. Ios. Drotleff), 1922, 15 X 11, 77 p. (Biblioteca populară a Asociaţiunii no. 107).

519 — Tinereţa lui Ion C. Brătianu. Pregătirea marelui om de stat de mai târziu, *Viitorul*. Bucureşti, 1921, 29 Mai, an. XIII, no. 3959.

520 FOURNOL, Etienne. — Jean Bratiano. *La Vie*. Paris, 1922, 1 Iulie; an. XI, no. 13. p. 193—195.

521 DRĂGANU, N. — Vasile Ranta Buticescu. *Dacoromania*. Cluj, 1921 — 1922. an. II, p. 892—893.

522 DAN, Dimitrie. — Un autor român bucovinean [Cantemir Vasile]. din anul 1826/7. Cernăuţi, (Tip. editoare „Glasul Bucovinei"), 1922. 32 X 15. 30 p. (Extras din revista „Credinţa").

523 THEODORIAN-CARADA, M. — Eugeniu Carada 1836—1910. Bucureşti, (Tip. Gutenberg), 1922, 19 X 12, 115 p. Lei 20.

524 CERDAC. — Caragiale şi tinerii dela «Petru Maior». *Lumea Universitară*, Cluj, 1922, Martie 1—15, an. I, no. 2—3, p. 33.

525 ZAGORIŢ, G. — Ioan L. Caragiale elev al Şcoalei Domneşti şi al Gimnaziului din Ploieşti 1860—1866. *România Viitoare*. Ploieşti, 1922, 30 Ianuarie, an. I, no. 10 (an. III, no. 15), p. 6—8.

526 BOGREA, V. — Ioan Caragiani. *Dacoromania*. Cluj, 1920—1921, an. I. p. 542.

527 LĂZĂREANU, Barbu. — Caragiani. *Adevărul Literar şi Artistic*. Bucureşti, 1921, Ianuarie 23, an. II, no. 9, p. 3.

528 ROBOŞANU, Ioan C.—Ilarie Chendi la Societatea „Petru Maior". *Lumea Universitară*. Cluj, 1922, Februarie 1—15, an. I no. 1, p. 6—8.

529 OPRESCU, Gh. — Primul profesor al lui Grigorescu: Anton Chladec (1794—1882). [In: «Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova. (Tip. „Ramuri") [1921] p. 231—238.

530 CIOCAZAN, C. M. — Figuri oltene. Gheorghe Chiţu. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, no. 1, p. 41—50.

531 Alexandru Ciurcu. — Note biografice. *Dimineaţa*. Bucureşti, 1922, 1 Fevruarie, an. XIX, no. 5501.

532 SUCHIANU, D. I. — Alexandru Ciurcu. *Viaţa Românească*. Iaşi, 1922, Martie an. XIV. no. 3, p. 449—458.

533 [GEORGESCU], Geo. — Vasile Conta. *Ilustraţia*. Bucureşti, 1921, Mai, an. X no. 2, p. 14—15.

534 DRĂGANU, Nicolae. — G. Coşbuc, poetul liceului grăniţesc din Năsăud *Transilvania*. Sibiiu, 1921, Octomvrie—Decemvrie, an. LII, no. 10—12, p. 837—860.

535 SLAVICI, Ioan. — Coşbuc la «Tribuna». *Adevărul Literar şi Artistic.* Bucureşti, 1921, Ianuarie 7, an. II. no. 7. p. 5.

536 Viaţa şi faptele lui Emil Costinescu. *Viitorul.* Bucureşti, 1921, 14 Iunie, an. XIII, no. 3971.

537 GOROVEI, Artur. — Ion Creangă. *Viaţa Românească.* Iaşi, 1921, Decemvrie. an. XIII. no. 12, p. 357—363.

538 BACALBAŞA, Constantin. — Grigore Creţu; un învăţat dispărut. *Adevărul.* Bucureşti, 1921, Ianuarie 2, an. XXXIV, no. 11.277.

539 BOGDAN-DUICĂ, G. Poetul G. Crupenschi. *Transilvania.* Sibiu, 1921, Ianuarie-Februarie, an. LII, no. 1—2, p. 74.

540 MORARIU, Leca. — O contribuţie pentru istoria culturală a Bucovinei (Dim-Dan. Un autor român bucovinean din 1826/27, Cernăuţi 1922). *Glasul Bucovinei.* Cernăuţi, 1922, 21 Iulie, an, V, no. 1036; 1922, 23 Iulie. an. V no. 1038.

541 DIAMANDY, Constantin. — Amintiri din viaţa diplomatică. *Cugetul Românesc,* Bucureşti, 1922, Fevruarie, an. I, no. 1, p. 22—39.

542 Gheorghe Dima — Jubileul activităţii sale de 40 de ani. Cluj, (Tip. Dr. Sebastian Bornemisa), 1922, 21 × 13, 24 p.

543 Maestrul Gheorghe Dima. *Cosinzeana.* Cluj, 1922, Mai, an. VI. no. 9—10, p. 142.

544 Prea Sfinţitul Episcop Dionisie Erhan al Ismailului, Vicarul Arhiepiscopiei Chişinăului şi Hotinului. *Anuarul Eparhiei Chişinăului şi Hotinului (Basarabia).* Chişinău, 1922, p. VII.

545 SLĂTINEANU, Em. — Alexandru Djuvara, conferinţă biografică ţinută la baroul de Ilfov în ziua de 28 Ianuarie 1922, şi făcând parte din ciclul „Antologia avocaţilor români". Bucureşti, (Tip. edit. «Curierul Judiciar»), 1922, 23 × 15.5, 39 p. Lei 20.

546 SCRABA, G. D. Ioan Heliade Rădulescu. Inceputurile filozofiei şi sociologie române. Bucureşti, «Fundaţiunea I. V. Socec», (Tip. Profesio nală), 20×14 318 + II p. Lei 20.

547 GHERASIM, Dr. Vasile.—In satul Eminovicenilor. (Câteva lămuriri cu privire la originea lui M. Eminescu). *Convorbiri Literare.* Bucureşti, 1922 Noemivrie. an. LIV, no. 11, p. 834-845 + 1 pl.

548 IORGA, N. — L'âme roumaine moderne. Le poète Michel Eminesco. *Revue Bleue.* Paris, 1922, Août 15, an. XXXIII, tome CLVIII, no. 580. [Şi în «Lutetia». Iassy, 1922, Septembre 1, an. I, no. 1, p. 79—87].

549 IORGA, N. — Geneza lui Eminescu. *Adevărul Literar şi Artistic.* Bucureşti, 1922, Aprilie 6, an. III, seria III, no. 72, p. 1—2.

550 VINCLER, Eugeniu E. — Mihail Eminescu profesor de limba germană la «Institutul·Academic» din Iaşi în semestrul II 1874/75. *Adevărul Literar şi Artistic.* Bucureşti, 1921, Iunie 5. an. II, no. 28, p. 3.

551 MORARIU, Dr. Leca. — Gheorghe Eminovici, tatăl lui Eminescu. *Glasul Bucovinei.* Cernăuţi, 1922, 28 Decemvrie, an. V, no. 1156; 1922, 29 Decemvrie, an. V, no. 1157.

552 FERDINAND I, Regele României. -- Cuvântări 1889—1922. Bucureşti, «Fundaţia Culturală Principele Carol», (Tip. Ion C. Văcărescu), 1922, 27×21. 287 p. Lei 35.

553 Regele Ferdinand I. — Studiile. — Intâia călătorie a principelui la Bucureşti. — Sosirea în ţară... — Un discurs ţinut la academia Română... — Urcarea pe tron.—In timpul răsboiului. Regele ţăranilor... — *Universul.* Bucureşti, 1922, Octomvrie 16, an. XL, no. 235.

554 FLERS, Robert de. — Le roi Ferdinand. *Buletinul Societăţei Regale Române de Geografie.* Bucureşti, 1921, an. XL, p. 324—327.

555 Tinereţea Regelui Ferdinand. *Viitorul.* Bucureşti, 1922, 15 Octomvrie, an. XIV, no. 4378.

556 TOMA, Iorgu G. — Grigore Filimon. *Calendarul „Glasul Bucovinei“,* Cernăuţi, 1921, p. 47—50.

557 Tudor Flondor. *Dreptatea.* Cernăuţi, 1921, Iunie 12, an. II, no. 113.

558 PETRESCU, Corvin M. — Siluete. A. V. Gâdei, director general al Casei Asigurărilor Sociale. Bucureşti (Tip. Profesională Dim. C. Ionescu), 1921, 23 × 16. 6 p.

559 P[UŞCARIU], S[extil]. — Constantin Găluşcă. *Dacoromania.* Cluj, 1921—1922, an. II, p. 894.

560 PROCOPOVICI, Al. — Dr. Moses Gaster. *Glasul Bucovinei.* Cernăuţi, 1921, 21 August. an. IV. no. 778.

561 LĂZĂREANU, Barbu, — Petre Grădişteanu. — Un pledant în politică, în literatură şi în teatru. *Adevărul Literar şi Artistic.* Bucureşti, 1921, Octomvrie 9, an. II, no. 46, p. 3.

562 SCRABA, G. D.—Petru Grădişteanu fost preşedinte al Ligii Culturale *Calendarul Ligei Culturale.* Bucureşti, 1922, p. 23—36.

563 OPRESCU, G. — Nicolae Grigorescu. 1838—1907. *Transilvania.* Sibiu, 1922, Maiu, an. LIII, no. 5, p. 347—365. [Şi în: „Infrăţirea“. Cluj, 1921; Iunie 25, an. I, no. 251; 1921, Iunie 26, an. I. no. 252; 1921, Iunie 27 an. I no. 253].

564 GOROVEI, Artur. — Din alte vremuri. Eduard Gruber. *Viaţa Românească* Iaşi, 1922, Decemvrie, an. XIV, no. 12, p. 374—380.

565 Arhiepiscopul Gurie. *Ilustrația*. București 1922, Noemvrie—Decemvrie, an. XI no. 11—12, p. 171.

566 Innalt Prea Sfinţitul Gurie Grosu, Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului *Anuarul Eparhiei Chişinăului şi Hotinului* (*Basarabia*). Chişinău, 1922 p. V.—VI.

567 Otetelişanu, — E. — In memoria lui Ştefan C. Hepites 1851—1922, creatorul şi primul director al Institutul Meteorologic Central din România (1884—1908). Viaţa şi activitatea sa. Bucureşti, (Tip. F. Göbl Fii), 31.5 X 23, 27 p. (Supliment la Buletinul lunar al Institutului Meteorologic central pe Septemvrie 1922).

568 Herbay, General Silviu de. — Reproducţiuni din scrisele mele ca ofiţer român din fosta armată austro-ungară. Bucureşti, (Tip. Serviciului geografic al armatei), 1921, 22.5 X 15.5, II + 127 p. Lei 12.

569 Schlandt, Heinrich. — Honterus. Ein Lebensbild des religiösen und politischen Einigers des Sachsenvolkes. Kronstadt, (Tip. Honterusdruckerei. Joh. Gött's Sohn). 1922, 22.5X15, 39 p.

570 Centea, Ilie. — Amintiri despre Avram Iancu. *Patria*. Cluj, 1922, Noemvrie 26, an. IV, no. 257.

571 Centenarul lui Avram Iancu. *Ilustraţia*. Bucureşti, 1921, August, an. X. no. 5, p. 9.

572 Ciura, Al. — Povestire pe scurt a vieţii lui Avram Iancu. Cluj, Tip. „Ardealul", 16X12, 76 p.

573 Cum e înregistrată moartea lui Avram Iancu? *Transilvania*. Sibiu, 1922, Septemvrie, an. LIII, no. 9, p. 570.

574 Georgescu, Ioan. — Avram Iancu. Crâmpeie din vieaţa şi din vremea lui. Sibiiu, (Tip. Ios. Drotleff), 1922, 15X11, 96 p. Lei 4.

575 Georgescu, Ioan. — Avram Iancu în poezia poporală română. *Transilvania*. Sibiu, 1922, Septemvrie, an. LIII, no. 9 p. 566—569.

576 Georgescu, I. — Pe urmele lui Avram Iancu. *Transilvania*. Sibiu, 1922, Septemvrie, an. LIII, no. 9 p. 576—583.

577 G[eorgescu], I. — Spicuri din scriitorii români şi străini despre eroul nostru Avram Iancu. *Transilvania*. Sibiu. 1922, Septemvrie. an. LIII, no. 9, p. 584—588.

578 Hodoş, Constanţa. — Amintiri despre Avram Iancu. *Transilvania*. Sibiu. 1922, Septemvrie, an. LIII, no. 9, p. 572—575.

579 Iorga, N. — Ceva nou despre Avram Iancu. *Neamul Românesc*. Bucureşti: 1922, 13 Septemvrie, an. XVII, no. 208. [Şi în: «Transilvania», Sibiiu 1922, Septemvrie, an. LIII, no. 9 p. 563—565].

580 Lupaş, I. Cincizeci de ani dela moartea lui Avram Iancu. *Patria*. Cluj, 1922, Septemvrie 14, an. IV. no. 199.

581 SECULA, Iudita, născ. Truța. — Amintiri. Avram Iancu. *Gazeta Transilvaniei*. Brașov, 1922, Septemvrie 15, an. LXXXV, no. 199.

582 IANCU, Avram. — Testamentul lui... *Transilvania*. Sibiu, 1922, Septemvrie, an. LIII, no. 9, p. 570.

583 IARCA, Generalul Alexandru. — Memorialul meu. Buzău, (Tip. Ion Călinescu), 1922, 24.5 × 16.5 288 p. Lei 28.

584 IARNIK, I. Urban. — Dragoste de grai și de viers romînesc. București, „Casa Școalelor“ (Tip. „România Nouă“ Th. I. Voinea), 1922, 24×16, VII + 27p. 1 fig. [Și în: „Vieața Nouă“. București, 1922, Mai-Iunie, an. XVIII, No. 3—4, p. 41—54; 1922, Iulie-August, an. XVIII, No. 5—6, p. 82—94].

585 TĂLMĂCEL, P. — Venerabilul Ieremia Românul (Ioan Stoica). *Almanahul «Viața»*. Huși, 1922, p. 18—25.

586 [GOROVEI, Artur]. — În amintirea Maiorului Neculai Ioan. Folticeni, (Tip. Saidman), 1922, 21×14, 17 p. Fig.

587 FOURNOL, Etienne. — Un grand ami de la France: M. Take Jonesco. *La Vie* Paris, 1922, 1 Ianuarie, an, XI, No. 1, p. 1—3.

588 BOGDAN-DUICĂ, G. — Istoria țărănismului. Volumul I-iu. Viața și opera întâiului țărănist român Ion Ionescu dela Brad (1818—1891). Craiova. «Ramuri» (Tip. editoare), 1921, 23×17.5, 149, p. Lei 20.

589 CHIȚOIU, D. C. — Ion Ionescu dela Brad. Conferință ținută, în ziua de 30 Decemvrie 1921, la «Societatea Studenților Școalei Superioare de Agricultură-Herăstrău». București, (Tip. Gutenberg), 1922, 23.5×16, 24 p. Lei 5.

590 BOGDAN DUICĂ, G. — Un adversar al lui V. Alexandri. Constantin Jorescu. *Gândirea*. Cluj, 1911, Noemvrie 1, an. I, no. 13. p. 246.

591 — Lui Nicolae Iorga Omagiu 1871 — 5/18 Iunie 1921. Craiova. «Ramuri» S. A. (Tip. editoare), 1921, 22×16, 346 [-353], p. Lei 45. (Colecția Ramuri).

592 BOGREA, V. — N. Iorga ca istoric al literaturilor romanice. *Transilvania* Sibiiu, 1921 Iunie, an. LII, No. 6, p. 424—427.

593 CÂNDEA, R. — Istoricul Iorga. *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1921, 19 Iunie, an. IV, No. 729.

594 DRĂGHICEANU, Virgil. — D-l N. Iorga și monumentele istorice. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Iunie, an LII. No. 6, p. 484—488.

595 GEORGESCU, Ioan. — Istoricul Nicolae Iorga. *Transilvania*. Sibiiu 1921, Iunie, an. LII, No. 6, p. 429—436.

596 G[EORGESCU], I. — Poetul Nicolae Iorga. *Transilvania*. Sibiiu 1921, Iunie, an. LII, No. 6, p. 478—483.

597 METEȘ, Ștefan.—Activitatea istorică a lui Nicolae Iorga. București, Pavel Suru, (Tip. „România Nouă»“, Th. Voinea), 1921, 24.5×17,

XXXII+416, p. Fig. Lei 40. Recensie de. L[upaş], I. *Anuarul Institutului de Istorie naţională*. Cluj, 1921—1922, an.I, p. 391.

598 PREDA, Dr. — Câtevà consideraţiuni psihologice asupra superiorităţii intelectuale a prof. Iorga. *Transilvania*. Sibiiu, 1921, Iunie, an. LII, No. 6, p. 442—445.

599 PUŞCARIU, Sextil. — Iorga ca istoric literar. — Fragment. — *Transilvania*. Sibiu, 1921, Iunie, an. LII, No. 6, p. 472—477.

600 SORICU, I. U. — N. Iorga, pregătitorul de suflete. *Transilvania*. Sibiiu 1921, Iunie, an. LII, No. 6, p. 446—471.

601 IORGA, N. — Constantin-Vodă Ipsilanti şi revoluţia sîrbească. Comunicaţie la Academia Română. *Revista Istorică*. Bucureşti, 1921, Aprilie—Iunie, an. VII, no. 4—6, p. 139—143.

602 Dr. Silvestru Octavian Isopescul. *Dreptatea*. Cernăuţi, 1922, Septemvrie 17, an. III, No. 388; 1922, Septemvrie 20, an. III, No. 389.

603 ZAHARIA, A. — Dr. C. I. Istrati, cuvântare rostită în şedinţa societăţii de ştiinţe la 9 Iunie 1921. Bucureşti (Tip. Statului), 1922, 26×17, 26 p. (Extras din Buletinul Societăţii de Ştiinţe No. 1—6)

604 BOROS, Fortunát. — Széljegyzetek a Kajoni kérdéshez. Cluj, 1921, Iulie, an. XVIII, No. 8, p. 159—160.

605 GAAL, Balázs. — Ujabb adat Kajoni származásáról. *A Hirnök*. Cluj, 1921, Iulie, an. XVIII, No. 7, p. 144—145.

606 KARACSONYI, Dr. János. — Kajoni János és a csiksomlyai könyvsajtó. *A Hirnök*. Cluj, 1921, Aprilie, an. XVIII. No. 4, p. 64—66; 1921, Mai, an. XVIII, No. 5, p. 93—94.

607 PAPP, Ferencz. — Báró Kemény Zsigmond. I kötet. Budapest, «A. Magyar Tudományos Akadémia» (Tip. Hornyánszky Viktor), 1922, 20×13. 455 p.

608 DRAGNEA, Radu. — Mihail Kogălniceanu. — (Anii de pregătire—Caracterul — Priorităţile literare — Ideile istorice — Ideile literare — Ideile politice — Elocvenţa sa — Influenţa sa). Cluj, (Tip. «Naţională» S. A.), 1921, 19×12.5, 263 p. Lei 20. Recensie de S[extil] P[uşcariu]. *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922, an. II, p. 722—723. şi Istr[ate] I[oan]. *Evoluţia*. Cluj, 1921. Decemvrie, an. I, No. 2, p. 16.

609 IORGA, N. — Despre Mihail Kogălniceanu. Comunicare. Bucureşti, «Academia Română», (Tip. Cartea Românească». Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu), 1922, 29.5 × 21. p. 219—231. Lei 2. (Extras din analele Academiei Române, Seria II. Tom. XLI. Desbaterile 1920—21).

610 IORGA, Nicolae. — Mihail Kogălniceanu. Scriitorul, omul politic şi românul. Bucureşti, «Fundaţia I. V. Socec» (Tip. «Profesionala»), 19.5×12.5. 212, p. Lei 12.

611 LABIN, Simeon. — Mihail Kogălniceanu . şi botoşănenii. Botăşenenii înaintea Divanului. — Surghiunul la mănăstirea Răşca. *Revista Moldovei*. Botoşani, 1921, Noemvrie, an. I, No. 7, p. 7—12.

612 LEON, Prof. Dr. N. — Amintiri. Iaşi, (Tip. edit. «Viaţa Românească»), 1922, 19×12. 245+II, p. Lei 30.

613 RĂDULESCU-POGONEANU, I. — C. Litzica. *Convorbiri Literare*. Bucureşti, 1921, Iunie—Iulie, an. LIII, No. 6 p. 515—516.

614 GOGA, Octavian. — La mormântul lui Vasile Lucaciu. Discurs. *Albina* Bucureşti, 1922, 7 Decemvrie, an. II, No. 258; 1922, 8 Decemvrie, an. II, No. 259.

615 Dr. Vasile Lucaciu. *Patria*. Cluj, 1922, Noemvrie 30, an. IV, No. 260.

616 Dr. Vasile Lucaciu. *Tribuna*. Oradea-Mare, 1922, Decemvrie 3. an. IV, No. 87.

617 BOGREA, V. — M. Lupescu. *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922. an, II, p. 894.

618 ŞIADBEI, I. — Folkloristul Mihai Lupescu. *Şezătoarea*. Folticeni, 1922, Octomvrie—Noemvrie, an. XXX, No. 10—11, p. 260—262.

619 TUTOVEANU, G. — M. Lupescu. *Şezătoarea*. Folticeni, 1922, Octomvrie—Noemvrie, an. XXX, No. 10—11, p. 257—259.

620 OPRESCU, G. — Alexandru Macedonski (1854—1921). *Dacoromania*. Cluj, 1920—1921. an. I. p. 540—542.

621 O corespondenţă de gazetă, de acum 145 ani despre vlădica Grigore Maior. *Cultura Creştină*. Blaj, 1921, Decemvrie, an. X, No. 12, p. 343—344.

622 IORGA, N. — La o sută de ani după moartea lui Petru Maior. Cuvântarea comemorativă ţinută la Academia Română. Bucureşti, «Academia Română», (Tip. Cultura Neamului Românesc), 1921, 28×20, 11, p. Lei 3.

623 LAPEDATU, Alex. — Petru Maior în cadrul vieţii naţionale şi culturale a epocii sale. [In «Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova. (Tip. «Ramuri») [(1921], 22 × 16, p. 177—185, [şi în «Anuarul Institutului de istorie naţională». Cluj, 1921—1922, an. I, p. 79—86].

624 LAPEDATU, Alex., LUPAŞ, Ioan şi PUŞCARIU, Sextil.—La centenarul morţii lui Petru Maior. Cuvântări comemorative rostite în Aula Universităţii din Cluj la 2/15 Fevruarie 1921. Cluj, (Tip. «Ardealul»), 1921, 23,5 45× 16,—47 p.(Extras din «Anuarul Institutului de Istorie Naţională» din Cluj pe 1921).

625 MINEA, I. — Idei şi fapte din activitatea lui Petru Maior. Conferinţă... *Evenimentul*. Bucureşti, 1921, Martie 20, an. XXIX, no. 27; 1921, Martie 22, an. XXIX, no. 23.

626 BOGDAN-DUICĂ, G. — Titu Liviu Maiorescu. Discurs rostit la 25 Maiu 1921, cu răspuns de Sextil Puşcariu. Bucureşti, Academia Română, (Tip. Cartea Românească. — Rasidescu), 1921, 29.5 × 21. 37 p. Lei 4. (Academia Română. Discursuri de recepţiune LI). Recensie de Marin Ştefănescu. *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922, an. II p. 729—733.

627 PETRESCU, Corvin. — Trădătorul [Marghiloman, Al.] București, (Tip. Profesională Dim. C. Ionescu) 1921, 33 × 24. 15 p.

628 BUZDUGAN, I. — Poetul Alexei Mateevici. *Cugetul Românesc.* București, 1922, Noemvrie-Decemvrie, an. I, no. 8—9, p. 120—128.

629 C[REȚU], I. — Veronica Micle. *Patria.* Cluj, 1921, August 19, an. III, no. 183.

630 IORGA, N. — Despre Mihai Viteazul. Cuvânt de comemorare. București, «Academia Română», (Tip. «Cartea Românească»—Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu), 1922, 29,5 × 21. p. 267—274. Lei 2. (Extras din : Analele Academiei Române, seria II. Tom. XLI, Desbaterile 1920—21).

631 L[UPAȘ], I. — Câtevà date biografice relative la Doctorul Ioan Molnár Piuariu din Sadu (1749—1815). *Anuarul Institutului de Istorie națională.* Cluj, 1921—1922, an I, p. 342.

632 MARIAN, Liviu. — Dumitru C. Moruzi. Un scriitor și patriot basarabean. *Neamul Românesc.* București, 26 Octomvrie, an. XVI, no. 245; 1921, 27 Octomvrie, an. XVI, no. 246.

633 PETRESCU, Corvin. — Siluete. Generalul Traian Moșoiu, ministrul comunicațiilor. București, (Tip. Profesionala, Dimitrie C. Ionescu), 1922, 23.5×16, 6 p.

634 Hirotonirea întru arhiereu a Prea Sfinției Sale părintelui vicar episcopesc Filaret Musta. *Foaia Diecezană.* Caransebeș, 1921, Octomvrie 30, an. XXXVI, no. 42,

635 LUPESCU, M. — Amintiri din viața de școală. Neculai Nanu. *Lamura.* București, 1921, Ianuarie, an. II, no. 4, p. 301—304.

636 NISTOR, I. — Neagoe Basarab. Cuvânt festiv rostit cu ocazia aniversării de 400 de ani dela moartea sa în sala festivă a Universității din Cernăuți în ziua de 16 Octomvrie 1921. *Calendarul „Glasul Bucovinei“.* Cernăuți, 1922, p. 19—29.

637 PARHOMOVICI, I.—-Николай Васильевичъ Неводчиковъ, впослѣдствіи архіепископъ Неофитъ, бывшій Кишиневскій и Хотинскій. Біографическій очеркъ. *Revista Societății, istorico-arheologice bisericești din Chișinău.* •Chișinău, 1922 vol. XIV, p. 41—107.

638 PARHOMOVICI, I. — Нѣсколько словъ о письмахъ А. С. Стурзы къ Н. В. Неводчикову и отрывки изъ нихъ о Крымской кампаніи (1852—1856). *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*, Chișinău, 1922 vol. XIV p.108—118.

639 CONSTANTINESCU, N. A. — Neagoe-Vodă Basarab și Sfântul Nifon. După minunata povestire a unui călugăr din Sfântul Munte, București (Tip. Ministerul cultelor și artelor), 1921, 16 × 11.5. 52 p. Lei 1.50.

640 CIOLOCA, Dr. Dimitrie. — Dr. Iosif I. Olariu 1859-1920. *Foaia Diecezană.* Caransebeș, 1921 Decemvrie 4, an. XXXVI No. 47.

641 MORARIU, Dr. Aurel. — Dr. Aurel Onciu. *Glasul Bucovinei*. Cernăuţi, 1921 11 Octomvrie, an. IV, no. 819.

642 BIANU, Ion. — Doctorul Cornel Păcuraru. *Calendarul Asociaţiunii*. Sibiu 1921, p. 69—79.

643 ARBORE, Alexandru P. — Tudor Pamfile. *Transilvania*. Sibiu, 1922, Februarie, an, LIII; no. 2, p. 117—120.

644 BOGREA, V. — Tudor Pamfile. *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922, an. II. p. 893—894.

645 LUPESCU, M. — Tudor Pamfile şi revista „Ioan Creangă". Amintiri. *Şezătoarea*. Folticeni, 1922, Martie-Aprilie, an. XXX, no. 3—4, p. 124—131.

646 Tudor Pamfile. *Şezătoarea*. Folticeni, 1922, Ianuarie, an. XXX, no. 1, p. 2.

647 MERCIER, Jean-Rolland. — Cincinat Pavelesco. *Revue des Balkans* Paris. 1921, Février, an. III, tome XXI p. 49—53.

648 NICULESCU, Dr. D. D. — Un erou: generalul N. Petala. Bucureşti, (Tip. F. Göbl Fii), 1921, 23 X 15,5. 59 p. Lei 6.

649 ANGHEL, C. D. — Grigore Păucescu. Conferinţă ţinută la baroul de Ilfov în ziua de 26 Septemvrie 1922. Bucureşti, (Tip. „Curierul Judiciar") 1922, 24 X 16.5, 30 p. Fig.

650 BĂNESCU, N. — Daniel (Dimitrie) Philippide. [In „Lui Nicolae Iorga Omagiu"] Craiova, (Tip. «Ramuri»), [1921], p. 33—42.

651 PAVEL, Dr. C. — Oameni şi fapte din trecutul Bihării. Miron Pompiliu, 1847—1897. *Cele trei Crişuri*, Oradia-Mare, 1922, Iunie an. III, no. 10—11, p. 160—162.

652 GRUIA, — Demetriu Paulin Popa, protopop mare al Bihorului (1692—1702) *Legea Românească*, Oradia-Mare, 1922, 26 Ianuarie, an. II, no. 3; 1922, 5 Fevruarie, an. II, no. 4; 1922, 5 Martie, an. II, no. 8.

653 LOICHIŢĂ, Vasile. — Episcopul Ioan Popasu. *Foaia Diecezană*. Caransebeş, 1921, Fevruarie 27, an. XXXVI, no. 7.

654 PANŢU, Zach. C, — Aurel Procopian-Procopovici. Schiţă biografică, Bucureşti, (Tip. Statului), 1922, 25.5 X 17.5, 9 p. + 1 pl. (Extras din Buletinul Societăţii de Ştiinţe, no. 1—6).

655 MORARIU, Leca. — O scrisoare a lui Iraclie Porumbescu. *Revista Istorică*, Bucureşti, 1922, Ianuarie-Martie, an. VIII, no. 1—3, p. 51—55.

656 Arhiereul Dr. Ilarion Puşcariu 1842—1922. *Telegraful Român*. Sibiu 1922, August 26, (Septemvrie 8), an. LXX. no. 67.

657 SCRIBAN, Arhim. — Moartea Arhiereului Dr. Ilarion Puşcariu. *Biserica Ortodoxă Română*. Bucureşti, 1922, Septemvrie, Seria II, an. 40, no. 12 (498), p. 927—928.

658 Dimitrie Radu. Episcop gr.—cat. de Oradia-Mare. *Calendarul „Amicul Poporului"*. Sibiu, 1922, an. LXII, p. 56.—59.

659 TEUTSCH, D. Fr. — Iacob Rannicher. Ein Lebens-und Zeitbild aus dem Kampf der Sachsen um ihr Recht. Hermannstadt, (Tip. edit. Ostdeutsche Druckerei), 1922, 16.5 × 10,5 52 p. (Sonderabdruck aus: «Deutsche Politische Hefte aus Grossrumänien)."

660 PETRESCU, Corvin M. — Siluete. Generalul I. Răşcanu Ministru de răsboi, Bucureşti, (Tip. «Acţiunea Română»), 1921, 23 × 15.5, 7 p.

661 BOGDAN-DUICĂ, G. — Despre Costache Rolla, cumnatul lui V. Alexandri, *Transilvania*. Sibiiu, 1921. Octomvrie-Decemvrie, an. LII, no. 10—12, p. 799—813.

662 ŞTEFĂNESCU-GALAŢI, A. — C. A. Rosetti (1816-1916) La o sută de ani dela naşterea sa. Ediţia III-a. [Bucureşti, «Cartea Românească»), (Tip. editoare)], 1922, 25 × 17.5 VI + 484 p. fig.

663 CÂNDEA. R. — Dr. Ştefan Saghin. *Calendarul „Glasul Bucovinei"*. Cernăuţi 1921, p. 25—30.

664 LUPAŞ, Dr. Ioan. — Mitropolitul Andrei Şaguna. I, II, Sibiiu, «Editura Asociaţiunii», 1921, 15 × 11.5, 174 p. Fig. (Biblioteca poporală a «Asociaţiunii», no. 101—102).

665 L[UPAŞ], I. — Din corespondenţa lui Şaguna cu Filaret Scriban. *Anuarul Institutului de Istorie naţională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 337—342.

666 LUPAŞ, I. — Dr. Ion Sârbu. Necrolog. *Anuarul Institutului de Istorie naţională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 403—408([Şi în: «Foaia Diecezană» Caransebeş, 1922, Iulie 2, an. XXXVII, no. 25; şi «Patria» Cluj, 1922. Iunie 24, an. IV, no. 134; «Telegraful Român». Sibiu, 1922, Iunie 17/30. an. LXX. no. 47, p. 1 3].

667 P[USCARIU], Sextil. — Ioan A. Scarlatescu. *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922. an. II, p. 894.

668 R[ĂDULESCU-POGONEANU], I. A. — Ion Scărlătescu. *Convorbiri Literare*. Bucureşti, 1922, Octomvrie, an. LIV, no. 10, p. 808—809.

669 GEORGESCU-TISTU, N. Ion Scurtu (1877—1922), *Dacoromania*. Cluj, 1921-1922, an. II p. 890—891.

670 LĂPĔDATU, Alex. — Dr. Ion Scurtu 1877—1922. Cuvinte de amintire Cluj, (Tip. edit. «Cartea Românească»), 1922, 16 × 10, 23 p. [Şi în: «Infrăţirea». Cluj, 1922, August 5, an. III, no. 580].

671 BITAY, Dr. Arpád, — Sprijinitorul lui Şincai în Roma, cardinalul de mai târziu Stefano Borgia (1731—1804). *Dacoromania* Cluj, 1921—1922, an. II, p. 681.'

672 MODRIGAN, I.— Inlăturarea lui Gheorghe Şincai din Directoratul Şcoalelor [In «Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova. (Tip. «Ramuri»), (1921), p. 207—215.

673 PĂCLIŞANU, Zenovie. — Gh. Şincai. Contribuţii la biografia lui. Legăturile lui Şincai cu episcopul Ion Bob. (După documente inedite). *Adevărul Literar şi Artistic*. Bucureşti, 1922, Ianuarie 15, an. II.

seria II, no 60. p. 3—4; 1922, Fevruarie 5, an. II, seria II, no. 63, p. 4.; 1922, Fevruarie 12, an II, seria II, no. 64, p. 4. [Şi în: «Transilvania», Sibiu, 1922, Aprilie, an. LIII, no. 4, p. 295—310].

674 MORARIU, Leca. — G. Sion poet şi'n informaţiunile sale istorice. *Lamura*. Bucureşti, 1921, Octomvrie-Noemvrie, an. III, no. 1—2, p. 33—36.

675 OAZACU, Dr. P. — Profesor Dr. Vasile Sion. *Viaţa Românească*. Iaşi, 1921, Octomvrie, an. XIII, No. 10, p. 113—115.

676 SLAVICI, Ioan. — Inchisorile mele, scrisori adresate unui prieten din altă lume. Bucureşti, «Viaţa Românească», 1921, 19×12, 362, p. Lei 28.

677 DROUHET, Ch. — Cavalerul Stamati. Cu prilejul unei scrieri recente. [P. V. Haneş. Scriitorii Basarabeni. Bucureşti 1920]. *Viaţa Românească*. Iaşi, 1921. Noemvrie, an. XIII, No. 11, p. 180—204.

678 FORTUNESCU, C. D.— Un pictor craiovean. I. I. Stăncescu-Giovanni. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Decemvrie, an. I, No. 4, p. 335—343.

679 LUPAŞ, Dr. Ioan — Cuvânt de pomenire rostit.. [la mormântul lui Ştefan cel Mare, cu ocazia pelerinagiului dela Putna în 8/21 Septemvrie, 1922] *Beiuşul*. Beiuş, 1922, 1 Octomvrie, an. II, No. 38, p. 6—9.

680 URSU, I. — Personalitatea lui Ştefan cel Mare. Bucureşti, (Tip. Militară a Ministerului de Răsboi), 1921, 21×15, 36 p.

681 TOMA, Iorgu G. — Teodor V. Stefanelli. *Calendarul «Glasul Bucovinei»*. Cernăuţi, 1921, p. 35—41.

682 CUZA, A. C. — Idealul Naţional şi acţiunea d-lui C. Stere. Discurs rostit în şedinţa Adunării deputaţilor dela 8 Martie 1921. Iaşi (Tip. «Lumina Moldovei»), 1921, 24×16.5, 52 p. Lei 4. (Biblioteca Cercului Studenţesc «Ştefan Vodă» din Iaşi No. 1).

683 IORGA, Nicolae. — Procesul «Luminii» la Camera Deputaţilor. Discurs rostit în ziua de 9 Martie 1921. Bucureşti, (Tip. Statului), 1921, 15×11, 47 p.

684 IORGA, Nicolae et IONESCO, Take. — La trahison de Stéré. Discours prononcés au cours des séances des 8 et 9 mars 1921 de la Chambre des Députés roumaine. Bucureşti, (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1921, 24×15.5, 69, p.

685 STERE, Constantin. — Un caz de conştiinţă. Cuvântările rostite în şedinţele Adunării Deputaţilor din 4, 5 şi 9 Martie 1921, asupra validării alegeri din jud. Soroca. Cu o prefaţă. Bucureşti, «Viaţa Românească» (Tip. «Cultura»), 1921, 24×16, 86, p. Lei 5.

686 ANDRIEŞESCU, Ioan. — Cuvânt de omagiu... la împlinirea de 80 ani a d-lui M. Sutzu, preşedintele societăţii numismatice române. *Buletinul societăţii numismatice române*. Bucureşti, 1921, Ianuarie—Martie, an. XVI, No. 37, p. 21—26.

687 MOISIL, Const. — Studii şi cercetări numismatice. XVI. Activitatea ştiinţifică a d-lui M. C. Sutzu. XVII. Cele mai vechi monete din Istros. (Extras din Buletinul Societăţii Numismatice Române. (1921). Bucureşti, (Tip F. Göbl Fii), 1922, 23.5×16, 14, p. Fig.

688 — Unser Bischof D. Friedrich Teutsch, Hermannstadt, (Tip. Ios. Drotleff) [1922], 22×15, 24 p.

689 MARTONNE, Em. de — Les hommes d'Etat de l'Europe nouvelle: M. Titulesco. *La Vie*. Paris, 1921, 1 Decemvrie, an. X, No. 23, p. 353—354.

690 MARMELIUC, D. — Gheorghe Tofan. *Înfrăţirea*. Cluj, 1921, August 25, an. II, No. 304.

691 PROCOPOVICI, Alecu. — Gheorghe Tofan, *Calendarul «Glasul Bucovinei»* Cernăuţi, 1921, p. 73—82.

692 — Victor Tordăşianu. (1860 - 1920). *Calendarul «Amicul Poporului»*. Sibiu, 1921 an. LXI, p. 96—101.

693 STOICA, Gheorghe. — Alexandru Vaida. *Patria*. Cluj, 1922, Februarie 28, an IV, No. 43.

694 — Mihaiu Veliciu. *Românul*. Arad, 1921, Aprilie 28, an. X, No. 91.

695 BOGDAN-DUICĂ, G. — Tudor Vladimirescu. *Patria*. Cluj, 1921, Martie 15, an. III, No. 55.

696 CONSTANTINESCU, N. A. — Domnul Tudor. *Lamura*. Bucureşti, 1921, Iunie, an. II, No. 6, p. 721—724.

697 GEORGESCU, Ioan. — Istoria lui Tudor Vladimirescu. Ce trebue să ştie poporul despre el? Sibiiu, Edit. «Asociaţiunei» (Tip, George Haiser), 1921 15×11, 96, p. Fig, (Biblioteca poporală a «Asociaţiunei» Publicaţiune periodică lunară, an. XI, No. 98).

698 — Închinare lui Tudor Vladimirescu. Extrase din: V. A. Urechiă — Ion Ghica — D. Aricescu — St. O. Iosif — G. Coşbuc — Bucura Dumbravă. Bucureşti, «Cartea Românească» (Tip. edit.). 24×16, 64 p. Lei 2. (Pagini alese din scriitorii români No. 15—16).

699 IORGA, Nicolae. — Comemorarea lui Tudor Vladimirescu. Cuvântare. Bucureşti, «Academia Română». (Tip. Cartea Românească. Carol Göbl S-sor Rasidescu). 1922, 29 × 21, p. 357—365. (Academia Română. Extras din: Analele Academiei Române. Seria II.—Tom. XLI Desbaterile 1920—21).

700 IORGA, N. — Comemorarea lui Tudor Vladimirescu la Academia Română. Cuvântarea... ţinută în şedinţa din 5 Iunie, 1921. *Neamul Românesc*. Bucureşti, 1921, 19 Iunie, an. XVI, no. 135; 1921, 21 Iunie, an. XVI, no. 136.

701 IORGA, N. — Părinţii şi satul lui Tudor. *Lamura*. Bucureşti, 1921, Iunie, an. II, no. 6, p, 710—713.

702 IORGA, N. — Tudor şi Ardelenii. *Transilvania*. Sibiiu, 1921, Maiu, an. LII no. 5. p. 346—347.

703 IORGA, N. — Un apărător al săracilor «Domnul Tudor» din Vlădimiri (C. 1780—1821). Bucureşti. (Tip. «Cartea Românească», Atelierele Sfetea), 1921, 17 X 12 128 p. Lei 2,50. (Biblioteca Societăţei „Steaua„ no. 13).

704 MORARIU, Leca. — Al. Vlahuţă (1858—1919). *Dacoromania* Cluj, 1920 1921, an. I. p. 537—539.

705 OPRIŞAN, I. Gr. — O lature caracteristică a familiei lui Vlăhuţă. *Revista Moldovei.* Botoşani, 1922, Aprilie, an. I, no. 12, p. 20—24.

706 OPRIŞAN, I. Gr. — Vlăhuţă — şcolar. Contribuţii la cunoaşterea vieţii lui. *Revista Moldovei.* Botoşani, 1922, Iulie—August, an. II, no. 3 şi 4. p. 26—31.

707 ZAHARIA, N. — A. Vlahuţă, viaţa şi opera lui. Bucureşti, «Socec & Co.» (Tip. edit.), 1921, 19 X 13, 280 p. Lei 16.

708 DEMETRESCU, Romulus. — A. D. Xenopol. *Dacoromania.* Cluj, 1920—1921 an. I. p. 533—537.

709 GUSTI, Dimitrie. — In memoriam : A. D. Xenopol. *Ideea Europeană* Bucureşti, 1921, Martie 13—20, an. II. no. 62.

710 CEORGESCU, Ioan. — Duiliu Zamfirescu. *Transilvania.* Sibiiu, 1922, Iunie, an. LIII, no. 6, p. 390—391.

711 GEORGESCU-TISTU, N. — Duiliu Zamfirescu. (1858—1922). *Dacoromania.* Cluj, 1921—1922, an. II, p. 887—890.

712 BACALBAŞA, Constantin. — Doisprezece morţi : Paul Scorţeanu, Jeanot Iancovescu, Barbu Delavrancea, I. L. Caragiali, Alexandru Macedonski, Nicolae Gr. Filipescu, Nicolae Fleva, Costică Dobrogeanu Gherea, Gheorghe Panu, M. Eminescu, Titu Maiorescu, Petre Carp. *Adevĕrul.* Bucureşti, 1921, Iulie 31, an. XXXIV, no. 11448; 1921, August 7, an. XXXIV, no. 11454; 1921. August 14, an XXXIV, no. 11460; 1921, August 21, an. XXXIV, no. 11466; 1921, August 30, an. XXXIV, no. 11472; 1921, Septemvrie 4, an. XXXIV, no. 11476; 1921, Septemvrie 11, an. XXXIV, no. 11484; 1921, Septemvrie 18, an. XXXIV, no. 11490; 1921, Septemvrie 25, an. XXXIV, no. 11496 1921, Octomvrie 2, an. XXXIV, no. 11502; 1921, Octomvrie 9, an. XXXIV, no. 11508; 1921, Octomvrie 18, an. XXXIV, no. 11515; 1921. Octomvrie 23, an. XXXIV, no. 11520; 1921. Noemvrie 13, an. XXXIV, no. 11537.

713 CIUHANDU, Dr. Gh. — Moise Nicoară şi Ioan Mihuţ la Beiuş. *Beiuşul,* Beiuş 1922, 23 Aprilie, an. II, no. 15.

714 CSATÓ, Gàbor. — Sándor János és Br. Kemény Ákos emlékezetéről. Megnyitó-beszéd a Kisküküllővármegyei Földgáz Részvénytársaság. 1922, évi augusztus hó 28 napján tartott közgyülésén. Dicsöszentmárton, (Tip. Erzsébet), 1922, 20 X 13,5, 16 p.

715 FIRU, N. — Cum erau Horia şi Cloşca. Două scrisori de importanţă istorică. *Tribuna.* Oradea-Mare, 1921, Octomvrie 18, an. I, no. 8; 1921, Octomvrie 19, an. I, no. 9.

716 In amintirea victimelor dela Senat 1. Episcopul Demetriu Radu. 2. Ministrul Dimitrie Greceanu. 3. Senatorul Spirea Gheorghiu. *Transilvania.* Sibiiu, 1921. Ianuarie-Fevruarie, an. LII, no. 1—2, p. 15—20.

717 LIGETI, Ernö. — Erdély vallatása. A magyar egység. — Bernady György — Dózsa Endre — Grandpierre Emil — Gyárfás Elemér — Br. Jósika Samu — Kecskeméthy István — Nagy Károly — Paál Arpád — Sándor József — Zsidókérdés Erdélyben?! — Hosszu Márton és Pap Domokos rajzaival. Cluj, (Tip. edit. «Lapkiadó és nyomdai miüntézet" r-t). 1922, 13 × 17. VIII — 87 p.

718 Noii arhierei români. [Dr. Nicolae Bălan, Dr. Vasile Suciu, Dr. Iosif Traian Badescu. Roman Ciorogariu]. *Calendarul „Amicul Poporului".* Sibiiu, 1921, an. LXI, p. 57-68.

719 PETRESCU, Corvin M. — Siluete. C. Argetoianu, Ministru de interne. G. Marincu, Secretar general al ministerului deinterne. București. (Tip. „Acțiunea Română"), 1921, 23 × 16, 9 p.

·720 PETRESCU, Corvin M. — Siluete. Take Ionescu, Ministru de externe. Georges Derussi, Secretar general al ministerului de externe. «Doctorul» G. D. Greangă, fost secretar general de minister. Ion Pitulescu, Director general al Poștelor. Th. Deleanu, Secretar general al ministe- rului de industrie și comerț. București, (Tip. Acțiunea Română), 1921, 23 × 16. 15 p.

721 PETRESCU, Corvin M. — Siluete. I. Petrovici, Ministrul Lucrărilor Publice. N. Iorga, Profesor Universitar, Deputat. M. Manoilescu, director general al expoziției și târgului de mostre. București, (Tip. „Acțiunea Română») 1921, 23 × 16,5, 14 p.

·722 PETRESCU, Corvin M. — Siluete. N. Titulescu, Ministru de finanțe. N. Ottescu, Secretar general al ministerului de finanțe. Generalul E. Nicoleanu, Prefectul Poliției Capitalei. Dr. Gh. Gheorghian. Primarul Capitalei. Mircea Poenaru Bordea, Prefectul județului Ilfov. București, (Tip. „Acțiunea Română") 1921, 23 × 16, 15. p.

·723 PETROVICI, Ioan. — Amintiri universitare. București, Edit. Alcalay & Co. 19.5 × 13, 132 p. Lei 8.

III. ISTORIA DIFERITELOR INSTITUȚIUNI ȘI SOCIETĂȚI

(în ordine alfabetică)

·724 BIANU, I. — Începătorii Academiei Române la 1866 și 1867. Cuvântare. București, «Cartea Românească» și Pavel Suru (Tip: editoare), 1922, 29×21, p. 367—385, Lei 2. (Academia Română. Extras din: Analele Academiei Române Seria II. — Tom. XLI. Desbaterile 1920—21). [Și în «Ilustrația». București, 1921, Noemvrie. an, X, No. 8, p. 2—3; 1921, Decemvrie, an X, o. 9, p. 2; 1922, Ianuarie, an. XI, No. 1, p. 2.]

725 BIANU, Ioan. — Pomenirea donatorilor Academiei Române. Cuvântarea rostită în şedinţa plenară dela 1 Iunie 1922. Bucureşti, (Tip. edit. Cultura Naţională). 1922, 24×17, 21 p.

726 DRĂGOESCU, Adrian. — Despre Academia Română. Înfiinţarea şi convocarea Societăţii Academice. — Testamentul lui Vanghele Zappa. — Numirea primilor membrii. *Adevărul Literar şi Artistic*. Bucureşti, 1921, Iunie 10, an. II, No. 33, p. 2.

727 Inceputurile, «Albinei». *Transilvania*. Sibiiu, 1922, Martie, an. LIII, No. 3, p. 190—199.

728 Evoluţia ulterioară a «Albinei». *Transilvania*. Sibiiu, 1922, Martie, an. LIII, No. 3, p. 200—210.

729 GEORGESCU, Ioan. — Ce este şi ce vrea să facă Asociaţiunea? Sibiiu, «Asociaţiunea», 1921 15×11, 73 p. [-75], p. Fig. Lei 3. (Biblioteca poporală a «Asociaţiunei», an. XI, No. 100).

730 SZABO, Dr. András. — Emlékkönyv. 1622—1922. Anagyenyedi Bethlen-kollegium alapitásának 300 esztendös jubileumára. Aiud, «Az Enyedi Ujság» (Tip. Lingner), 1922, 29×21, 16, p. Fig.

731 «Doctorul Iuliu Barasch» Soc. de binefaceri, susţinerea şi ingrijirea membrilor săi în caz de boală şi deces. Medaliată la Expoziţia generală română din 1906 recunoscută ca persoană juridică. Fondată 1872. Istoricul societăţii 1872—1922. [Bucureşti], (Tip. «Curierul Judiciar»), 27×21, 96 p. + Fig.

732 BOTIŞ, Dr. T. — Vieaţa internă şi organizaţia institutului teologic din Arad. *Biserica şi Şcoala*. Arad, 1921, Ianuarie 2, an. XLIV, No. 51; 1921, Ianuarie 9, an. XLIV, No. 52; 1921, Ianuarie 16, an. XLV, No. 1; 1921, Ianuarie 30, an, XLV, No. 2—3; 1921, Februarie 13, an. XLV, No. 5; 1921, Februarie 20, an. XLV, No. 6; 1921, Februarie 27, an. XLV, No. 7; 1921. Martie 6, an. XLV, No. 8; 1921, Martie 20, an. XLV, No. 9—10; 1921, Martie 27, an. XLV, No. 11; 1921, Aprilie 3, an. XLV, No. 12; 1921, Aprilie 10, an. XLV, No. 13; 1921, Aprilie 24, an, XLV, No. 15; 1921, Iunie 12, an. XLV, No. 21—22; 1921, Iunie 19, an. XLV, No. 23; 1921, Iulie 31, an. XLV. No. 29; 1921, Octomvrie 9, an. XLV, No. 39; 1921, Octomvrie 16, an. XLV, No, 40; 1921, Octomvrie 23, an. XLV, No. 41; 1921, Octomvrie 30, an. XLV. No. 42; 1921, Noemvrie 13, an. XLV No. 42.

733 LUPAŞ, I. — Societatea studenţimii universitare «Iulia» din Cluj şi activitatea membrilor ei. *Lumea Universitară*. Cluj, 1922, Martie 1—15, No. 2—3, p. 20—23.

734 BUCUŢA, Emanoil. — Intâile timpuri ale Junimii. Dintr'un document inedit. *Ideea Europeană*. Bucureşti, 1921, Martie 13—20, an. II. No, 62.

735 NEGRUZZI, Iacob. — Amintiri din «Junimea». Bucureşti, «Viaţa Românească», (Tip. «Cugetarea»). 19×13, 391 p. Lei 25.

Recenzie de: Ion Foti. *România Nouă Literară și artistică.* [București]. 1921, Octomvrie 2, an. II, No. 35; 1921. Octomvrie 9, an. II, No. 36

736 Din trecutul liceului [«Moise Nicoară»]. *Anuarul liceului „Moise Nicoară" din Arad.* III, 1921—1922, p. 3—39.

737 Sandru, Dr. Aspasia. — Privire istorică asupra desvoltării liceului de fete ortodox din Cernăuți. *Anuarul liceului de fete din Cernăuți.* Cernăuți 1921/22, p. 3—13.

738 Lohan, Dr. Vasile. — Istoricul liceului «Coriolan Brediceanu» din Lugoj Lugoj, (Tip. Națională), [1922], 22.5×15, 51 p. Lei 12.

739 Câmpianu, Dr. Liviu. — Reminiscențe dela «Societatea Petru Maior» din anii 1913—1914. *Lumea Universitară.* Cluj, 1922, Martie 1—15, an. I, No 2—3, p. 25—27.

740 Dăianu, Dr. Elie. — Amintiri dela Societatea «Petru Maior». *Lumea Universitară.* Cluj, 1922, Martie 1—15, an. I, No. 2—3, p. 17—19.

741 Ioanovici, D. — Revista «Luceafărul» și societatea «P. Maior». *Lumea Universitară.* Cluj, 1922, Martie 1—15, an. I, No. 2—3, p. 29—30.

742 Macavescu, M. — «Petru Maior» la Cluj. *Lumea Universitară.* Cluj, 1922. Martie 1—15, an. I, No. 2—3, p, 27—28.

743 Papahagi, Pericle. — Școala bulgară din Silistra. *Analele Dobrogei.* Constanța, 1921, Ianuarie-Martie, an II, no. 1, p. 110.

744 Botiș, Dr. Teodor. — Istoria Școalei normale (Preparandie) și a institutului Teologic ortodox-român din Arad. Arad, (Tip. Diecezană), 1922,, 25 × 18, 743 p. Lei 140.

745 Sasu, Marian. — Monografia școlii primare gr. cat. din Buciumșasa' Alba-Iulia, (Tip. Francisc Schäser) 1922, 21 × 14, 79 p.

746 Gurie, Arhiepiscop. — Câteva extrase din arhive despre școlile bisericești în Basarabia, înaintea anexărei ei de către Rusia. *Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău.* Chișinău, 1921, vol. XIII, p. 62—65 (și în rusește) p. 65—68.

747 Lazăr, Victor. — Din istoria școalelor la Sașii din Transilvania. *Lamura.* București, 1922, Iulie-August, an. III, no. 10—11, p. 700—704.

748 Georgescu, Ioan. — Istoria Seminarului romăno-unit din Oradea. *Albina.* București, 1922, 29 Septemvrie, an. II, no. 204 — 1922, 26 Noemvrie, an. II no. 250.

749 Procopovici, Vica. — Din trecutul Societății Doamnelor Române. Discurs cetit... în ziua de 5 Martie a. c. *Glasul Bucovinei.* Cernăuți, 1921, 9 Martie, an. IV, no. 651; 1921, 10 Martie, an, IV, no. 652.

750 Pora, Andrei. — Din frământările învățătorilor ardeleni. I. Societatea «Fondul Gheorghe Lazăr». II. Situația de drept și adversarii „Casei învățătorilor». III Anuarul I al casei Invățătorilor din Cluj. Cluj, (Tip. Bernát), 1922,23 × 15,5. 96 p. Lei 12.

751 CANTACUZINO, Alexandru. — Amintiri dela înfiinţarea societăţii numismatice române. *Buletinul societăţii numismatice române.* Bucureşti, 1921. Ianuarie-Martie, an, XVI, no. 37, p. 7—8.

752 PÂCLIŞANU, Zenovie. — O veche societate pentru cultivarea limbii romîne. *Neamul Românesc.* Bucureşti, 1921, 15 Iunie, an. XVI, no, 131

753 BUCEVSCHI, Dimitrie. — 25 ani de activitate a Societăţii tipografice bucovinene din Cernăuţi. 1897—1922. [Cernăuţi, (Tip. „Soc. tipografice bucovinene»), 1922], 30 X 24, 56 p.

754 URECHEA, Nestor. — Les étudiants roumains à Paris au XIX-e siécle. *Le Courrier Franco-Roumain.* [Paris], 1921, Februarie 21, an. II, no. 12; 1921 Aprilie 4, an. II, no. 17, — (continuă).

755 Inaugurarea universităţii româneşti din Cernăuţi 23—25 Octomvrie 1921. Cernăuţi, «Glasul Bucovinei (Tip. editoare), 1922, 24 X 16.5, 91 p.

756 GHIBU, Onisifor. — Universitatea din Cluj şi institutele ei de educaţie. Memoriu înaintat M. S. Regelui Ferdinand I, cu două anexe: Universitatea naţională a Daciei superioare de Vasile PÂRVAN şi Sufletul dela Oxford de Constantin MUREŞANU. Cluj, (Tip. «Ardealul»), 1922, 23.5 X 15, 140 p.

757 PETROVICI, Ioan. — Amintiri universitare. Bucureşti, Edit. Alcalay & Co., 19.5 X 13, 132 p. Lei 8.

D. DIFERITE CHESTIUNI NUMAI IN LEGĂTURĂ CU ISTORIA.

I. POLITICĂ. CLASELE SOCIALE.

1. GENERALITĂŢI.

758 BĂILĂ, Ion. — Clasa de mijloc în Ardeal. *Calendarul Ziarului «Dacia».* Bucureşti, 1922. p. 109—114

759 RAKOWSKI. — Politica naţională română expusă de Rakowski. *Revista Vremii.* Bucureşti, 1922, Fevruarie 26, an. II, no. 9, p. 15—18.

760 RUECKER, Emile. — La crise politique en Roumanie. *L'Est Européen. Varsovie,* 1922, Mars 5, an. III, no. 3—4 p. 64—67.

2. POLITICA INTERNĂ.

761 ALEVRA, Grigore. — Discurs rostit cu ocazia răspunsului la Mesaj. Sesiunea ordinară 1921—1922. Şedinţa de Sâmbătă 10 Decemvrie a Senatului, după Monitorul Oficial no. 8 din 15 Decemvrie. Bucureşti, (Tip. Brănişteanu), 1921, 23 X 15 19 p.

762 BOGDAN-DUICĂ, G. — Discurs la mesaj, Bucureşti, (Tip. Statului), 31 X 23 12 p. (Partidul Ţărănesc şi celelalte partide).

763 BURAC, A. — Parlamentarismul român şi legislaţia. Conferinţă ţinută Duminică în 28 Noemvrie a. c. *Glasul Bucovinei.* Cernăuţi, 1921, 11

Ianuarie, an. IV. No. 607—1921, 16 Ianuarie, an. IV, No. 611. [cu întrerupere].

764 HASNAŞ, Dr. N. — Discurs rostit la mesajul tronului în Senat în ziua de 13 Decemvrie 1922. Bucureşti, (Tip. Statului), 1922, 15.5×11, 40, p.

765 IOANIŢESCU, D. R. — Raportul şi discursul rostit la Mesajul de deschidere a sesiunii ordidinare din Noemvrie 1920. Răspunsul M. S. Regelui. Bucureşti, (Tip. Statului), 1921, 23×15, 44, p.

766 IORGA, N.—Discursul... rostit în şedinţa Adunării deputaţilor în ziua de 10 Aprilie 1922 cu ocaziunea răspunsului la Mesajul Tronului. [Bucureşti, (Tip. Statului)] 31×23, 11, p.

767 IORGA, N. — Partidele politice în faţa ţării. Discursul... la mesagiu ţinut în şedinţa Camerei deputaţilor din 16 Decemvrie 1922. Bucureşti, (Tip. Statului), 1922, 15.5×11, 51, p.

768 IRIMESCU-CÂNDEŞTI, I. — Cuvântare rostită în Adunarea deputaţilor în ziua de Marţi, 12 Decemvrie 1922 cu prilejul discuţiunii proectului de răspuns la mesajul tronului. Bucureşti, (Tip. Statului), 1922, 15.5×11, 30 p.

769 MADGEARU, Virgil N. — Criza de guvernare. Cuvântare ţinută în şedinţa dela 9 Decemvrie 1921 a Adunării Deputaţilor cu prilejul discuţiunii mesajului. Bucureşti, (Tip. Statului), 1921, 23.5×15, 29, p.

770 MARGHILOMAN, Al. — Criza prin care trece România. Discursul rostit în întrunirea generală a partidului conservator progresist din 24 Decemvrie 1920. Bucureşti, (Tip. «Gutenberg» S. A.). 1921, 18×10.5, 32 p. (Tradus în ruseşte în: Akerman (Tip. «Progresul»), 1921).

771 MÂRZESCU, G. G. — Discurs rostit în şedinţa Audnării Deputaţilor dela 22 Decemvrie 1922 cu ocazia răspunsului la mesajul tronului. Bucureşti. (Tip. Statului), 1922, 23×16, 24, p.

772 PALLADE, G. T. — Efectele votului universal în România. *Viaţa Românească*. Iaşi, 1922, Septemvrie, an. XIV, No. 9, p. 367—388.

773 ROMANESCO, Marcello. — I lavori del parlamento romeno. (Sessione ordinaria 1920—21). Roma, «Romania». 1921, 24×16, 121, p. Lire 5.

774 TOPLICESCU, Colonel I. — Discursul la discuţiunea Mesajului din ziua de 6 Decemvrie 1921. Bucureşti, (Tip. Statului), 1921, 15.5×11, 32, p.

775 VASILIU, Grigore D.Discursul... rostit în şedinţele Senatului, în ziua de 20 Decemvrie 1922 la discuţia adresei de răspuns la mesajul tronului. Bucureşti, (Tip. Statului), 1922, 15.5×11, 26, p.

a) MINORITAŢILE

776 BIBESCO, Prince. — La Roumanie dans l'Europe nouvelle, (Extrait du Curent Historic de mai 1921). *La Roumanie*. Bucarest, 1921, Mai 28, an. XXIV, No. 5426; 1921, Mai 29, an. XXIV, No. 5427.

777 BRITTAIN, Sir Harry. — România şi rasele de sub stăpânirea ei. (Tradus din «Eastern Europe» No. 2—3, Octomvrie—Noemvrie 1921 de Vasile Stoica). *Transilvania*. Sibiu, 1922, Martie, an. LIII, No. 3, p. 222—226.

778 CĂMĂRĂŞESCU, Ion. — Statul şi minorităţile etnice. Trei cuvântări rostite în Camera Deputaţilor cu prilejul discuţiunii proiectului de lege privitor la înfiinţarea unui subsecretariat de Stat pentru afacerile minorităţilor etnice. Sesiunea ordinară 1920—21 (Şedinţele din 19 şi 21 Fevruarie). Bucureşti, (Tip. Statului), 1921, 23×26, 45, p.

779 CLARK, Charles Upson. — Where Serfs Now Govern Their Former Oppressors. [In «Our World» October, 1922]. New York, [1922], 24×16. p. 47—52.

780 DAŞCOVICI, N. — România şi ocrotirea minorităţilor la 1913. *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială*. Bucureşti, 1922, an. IV, No. 2, p. 202—207.

781 IORGA, N. «Naţionalităţile» în România. *Neamul Românesc*. Bucureşti, 1921, 29 Iunie. an. XVI, No. 143; 1921, 30 Iunie. an. XVI. No. 144; 1 Iulie, an. XVI, No. 145.

782 MARIN, Ilie. — La răspântii... Câteva întrebări constiinţei. Sibiiu (Tip. Arhidiecezană), 1921, 20.5×14, 60, p. Lei 6.

783 Memoriu prezentat de Uniunea Evreilor Pământeni guvernului şi corpurilor legiuitoare la Iaşi în luna Mai 1917 cu o precuvântare de I. Negreanu. [Bucureşti, (Tip. «Adevărul»), 1922], 23×15,32, p. Lei 5.

784 PROTOPOPESCU, I. D. — Pericolul Ovreesc. Craiova, «Ramuri» S. A. Tip. editoare), 23×15, 140, p. Lei 15.

785 PROTOPOPESCU, I. D. Pericolul Ovreesc. Ediţia II-a. Bucureşti (Tip. Steaua»), 1922, 24×16, 164 p. Lei 15.

3. POLITICĂ EXTERNĂ

786 BOGDAN-DUICĂ, G. — Diplomaţia şi politica externă a Româniel. Cluj (Tip. «Ardealul»), 1921, 23×15.5, 26. p.

787 Corespondenţa diplomatică între guvernul Vaida şi Soviete. *Revista Vremii*. Bucureşti, 1922, Martie 26, an. II, No. 11, p. 16.

788 Corespondenţa între D. Take Ionescu şi Cicerin (1920). *Revista Vremii*. Bucureşti, 1922, Aprilie 9, an. II, No. 12, p. 14—15.

789 FILITTI, Ioan C. — Raporturile ruso-germane faţă de sud-estul european. *Viaţa Românească*. Iaşi, 1921, Septemvrie, an. XIII, No. 9, p. 336—357; 1921, Octomvrie, an. XIII. No. 10, p. 71—94.

790 IONESCU, Take. — La politique étrangère de la Roumanie. Discours prononcé au cours de la séance du 9 juillet 1921 de la Chambre des Députés. Bucarest, (Tip. Statului), 1921, 23×16, 23 p. (Ministere des Affaires Etrangère).

791 LEBESGUE, Philéas. — M. Take Ionesco et la Petit Entente. (Extrait de la Revue le «Monde Nouveau»). *La Roumanie*. Bucarest, 1921, Mars 8, an. XXIV, No. 5360.

792 Tratativele guvernului Averescu cu sovietul dela Odesa. Documente inedite. *Revista Vremii*. București, 1922, Martie 12, an. II, No. 10, p. 16—17.

793 VLĂDESCU, Mihail C. —Discurs rostit la răspunsul la adresă în Camera Deputaților în ședința dela 9 Decemvrie 1921 relativ la politica externă a d-lui Take Ionescu, Alianța cu Polonia. București, (Tip. Statului), 1921, 15.5×11, 40, p. Lei 3.

4. PARTIDELE POLITICE.

(In ordine alfabetică).

794 DRĂGHICESCU, D. — Partide politice și clase sociale. București, (Tip. Reforma Socială), 1921, 22×15, 124 p. Lei 20.

795 IORGA, N. — Partidele politice în fața țării. Discurs... la mesagiu ținut în ședința Camerei Deputaților din 16 Decemvrie 1922. București, (Tip. Statului), 1922, 15 × 11, 51 p.

796 BOILA, Zaharia, — Drumul partidului național. *Patria*. Cluj, 1922, August 10, an. IV., no. 172,—1922, Septemvrie 27, an. IV, no 209. [cu întreruperi].

797 DRĂGHICESCU, D. — Evoluția Ideilor Liberale și un apel către tineretul liberal, către tinerimea cultă și către socialiștii și lucrătorii din România Mare. București, (Tip. «Independența»), 1921, 20 × 13.5 80 p. Lei 10.

798 EFTIMIU, Victor. — Liberalii... [1922], 17 × 12, 89 p. Lei 8.

799 IORGA, N. — Cine sunt liberalii. Guvernul Brătianu. — «Partid tare» — Guvernul slab al partidului tare. — Constituantă de partid. — Încă o proclamație. Politica externă a noului Guvern. — Soarta, făgăduelilor. Câteva articole publicate în «Neamul Românesc. București (Tip. «Universul») 16,5 × 12, 16 p.

800 Istoricul Partidului național-liberal dela 1848 și până astăzi. București (Tip. «Independența»), 1922, 24 × 16, 243 p. Lei 50.

801 Programul de guvernământ al Partidului Național Liberal. Desvoltat în fața congresului dela București la 27 Noemvrie 1921. R-Vâlcea, (Tip. „Viitorul Vâlcei"), 1922, 24 × 16, 6 p.

802 Programul partidului naționalist-domocrat.... [Craiova], (Tip. «Ramuri»), 1922, 14 × 9, 22 p.

803 Partidul Poporului. Statutele generale. Organizare, București (Tip. «Poporul») 1921, 24 × 16. 31 p. Lei 5.

804 DELAFRAS, — Socialismul în România. Cum trebue să fie el pus în aplicare? București, Edifura «Cugetarea», 19 × 12.5, 77[-79] p. Lei 4.50.

805 BORCEA, Profesor I. — Rostul și drumul partidului țărănesc în România întregită. Iași (Tip. H. Goldner), 1921, 22 × 15, 16. p.

806 IONESCU-OLT, C. — Studii politice. Partidul țărănesc și lupta de clasă. București, (Tip. «Profesională» Dim. C Ionescu), 1921, 19 × 12.5 83 p.

807 MADGEARU, Virgil D. — Țărănismul. București, (Tip. «Reforma Socială»). 21×13.5, 68 p. Lei 5. (Partide politice și clase sociale — Clasele sociale în politica de după răsboiu. — Țărănimea ca factor politic. — Concepția socială a țărănismului. Structura partidului țărănesc. — Tactica. — Un program).

808 MANOILESCU, Mihail. — Țărănism și democrație. București, (Tip. «Poporul») 1922, 21 × 13, 56 p.

809 Proectul de program al Partidului Țărănesc din România aprobat de congresul general din 20—21 Noemvrie 1921. București, (Tip. „Reforma Socială"), 1921, 24 × 16, 26 p. Lei 2.

810 STERE, C. — Partidul țărănesc din Basarabia și acțiunea lui politică. Iași. «Viața Românească» (Tip. editoare), 1922, 21 × 14.5, 31 p. Lei 3.

811 VALESCU, Al. — Schiță asupra luptei dusă pentru înființarea 'partidului țărănesc și darea de seamă asupra activității mele parlamentare în prima și a doua legislatură a României Mari. Pitești, (Tip. «Progresul», A. H. Rădulescu), 1921, 23 × 15.5. 47[-48] p. Lei 3.

II. CONSTITUȚIA.

812 Ante-proiect de constituție întocmit de secția de studii a Partidului Țărănesc cu o expunere de motive de C. Stere. București, «Viața Românească» s. a. (Tip. «Universala)», 1922, 20 × 13, 185 p. Lei 20.

813 BERARIU, Constantin. — Noua constituție a României. Reflecsiuni și anteproiect. Cernăuți. (Tip. «Glasul Bucovinei»), 1922, 24 × 16, 86 + II p. Lei 25 (Extras din Arhiva pentru Drept și Politică).

814 Noua constituție a României. 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român. — N. Iorga, Vintilă I. Brătianu., C. Dissescu, G. Grigorovici, D-na C. Botez, M. Djuvara, V. Madgearu, C. Partheniu, D. Xenopol, M. Manoilescu, A. Rădulescu, I. Ionescu-Dolj, Al. Costin Em. Miclescu, A. Teodorescu, P. Greceanu, M. Sanielevici, R. Cândea, Grigore Iunian, Ion Nistor, Romul Boilă, Const. Bacalbașa, D. Gusti. Cu oanexă cuprinzând nouile constituții europene. București, (Tip. editoare «Cultura Națională»), [1922], 23 × 16, VIII + 536 p. Lei 125.

III. CHESTIA AGRARĂ.

815 BOGDAN-DUICĂ, G. — Istoria împroprietării. Câteva documente. *Gazeta Transilvaniei.* Brașov, 1921, Iunie 22, an. LXXXIV, an. 132; 1921, Iunie 24 an. LXXXIV, no. 133; 1921, Iulie 7, an. LXXXIV, no. 145.

816 DOBOŞ, F. — Reforma agrară o necesitate economică, socială şi naţională. Conferinţă ţinută la Cernăuţi la 5 Decemvrie 1920. Cernăuţi. «Glasul Bucovinei», (Tip. editoare), 1921, 23 X 15, 16 p. (Retipărire din foiţa ziarului «Glasul Bucovinei»).

817 DOBROGEANU GHEREA, C. — Neoiobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare. Ediţia II. Bucureşti, «Viaţa Românească», (Tip. Brănişteanu), 19.5 X 12. 499 p. Lei 30.

818 GHILEZAN, Dr. Liviu T. — Contribuţiuni la noua reformă agrară pentru Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş. Bucureşti, (Tip. Ministerul Cultelor şi Artelor), 1921, 23 X 16 XVI + 132 p.

819 GRAMA, Eftimie. — Chestiunea agrară şi chestia ţărănească în Muntenia şi Moldova. Cauzele lor şi reformele necesare pentru rezolvarea lor. Bucureşti, (Tip. «Lupta» N. Stroilă) 1921, 21 X 15, 150 p. Lei 15.

820 IORGA, N. — Le problème paisan en Roumanie. *La Revue de Genève.* Genève, 1922, Février, no. 20, p. 247—258.

821 MADGEARU, Virgil N. — Revoluţia agrară şi evoluţia clasei ţărăneşti. *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială.* Bucureşti, 1922, an. IV, no. 3 p. 261—306.

822 MĂGURĂ, I. — Reforma agrară. Cuvântare rostită în Senat în ziua de 7 Martie 1921, Bucureşti, (Tip. Statului), 1921, 14.5 X 10.5. 36 p.

823 OSVADĂ Vasile C. — Reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş. Material documentar şi elemente de discuţie. Bucureşti, (Tip. «Cartea de Aur» A. Grossman) [1921], 20 X 13, 60 p.

824 PONI, P. — Statistica răzeşilor. Bucureşti, «Cartea Românească» şi Pavel Suru (Tip. editoare), 1921. 25X17, 220p. Lei 20. (Academia Română, Studii şi cercetări V). Recensie de: N. Iorga *Revista Istorică.* Bucureşti, 1921, April-Iunie, an. VII, no. 4—6 p. 151.

825 STOICA, Vasile. — Reforma agrară în România. *Transilvania.* Sibiiu 1922, Noemvrie-Decemvrie, an. LIII, no. 11—12, p. 711—725.

IV. BISERICA.

2. BISERICA CATOLICĂ

826 BOROŞ, I.— Date cronologice la istoria catolicismului în Banat. *Cultura creştină.* Blaj 1921. Octomvrie-Noemvrie, an. X, no. 10—11, p. 278—290.

827 CÂNDEA, R. — Concordate. Un capitol de istorie politică. Cernăuţi, (Tip. editoare «Glasul Bucovinei») 1921 24X16, 138, p. Lei 25.

828 GYÖRGY, József. — A márianus Provincia erdélyi kolostorai 1600 elött. *A Hirnök.* Cluj, 1921, Martie an. XVIII, no. 3, p. 45—46; 1921. Aprilie, an. XVIII, no. 4, p. 71—72.

829 GYÖRGY, József. — A Szálvátoriánus Provincia 1600 elötti zárdái. *A. Hirnök.* Cluj, 1921, 1 Octomvrie, an. XVIII, no. 13, p. 280—281; — 1921, 15 Decemvrie, an. XVIII, no. 18, p. 423—424.

830 GYÖRGY, József. — [Az Erdélyrészi Szent Ferenczendi Rendtartomány (Stefániták) története]. *A Hirnök.* Cluj, 1922, 15 Ianuarie, an. XIX, no. 2, p. 29—31; — 1922, 1 Decemvrie, an. XIX, no. 23, p. 535. [cu întreruperi]

831 LUPAŞ, Dr. Ioan. — Chestiunea concordatului în raport cu suveranitatea statului român şi cu programul istoric al partidului naţional din Transilvania. Sibiiu, (Tip. Arhidiecezană), 1921, 20 × 13.5, 24. p. (Reproducere din ziarul «Patria» din Cluj).

832 România şi Vaticanul cu Discursul Inalt Prea Sfinţitului Mitropolit Primat ţinut în Senat la 6/19 Fevruarie 1921. Bucureşti, Editura Cercului de studii Social-creştine «Solidaritatea» (Tip. Cărţilor Bisericeşti), 1921, 22 × 15.5, 18 p. (Biblioteca Cercului social-creştin «Solidaritatea» No. 2).

3. BISERICA EVANGELICĂ

833 Beiträge zur Geschichte der ev. Kirche A. B. in Siebenbürgen. — Bischof D. Friedrich Teutch dem Meister sächsischer Volks = u. Kirchengeschichte zum 70 Geburtstage am 16 September 1922, — Hermannstadt. (Tip. W. Krafft und Jos. Drotleff), 1922, 24×16, 354 p.

834 JEKELI, Hermann. — Quellen zur Geschichte des Pietismus in Siebenbürgen. Mediasch (Tip. Feder und Benzion) 1922. 23×15. 117 p.

835 TEUTSCH, Friedrich. — Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen. Hermannstadt, (Tip. W. Krafft, 1921—1922, 24.5 × 16.5 2 vol. I. Band (1150—1699), XIII + 600 p. hartă; II. Band (1700—1917), 647 p. Recensie de: Hermann Jekeli. *Korrespondenzblatt* des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt [Sibiiu], 1922, August-Decemvrie, an. XLV, no. 8—12, p. 80—85.

4. BISERICA ORTODOXĂ. (pe ţinuturi)

836 Papism şi ortodoxism în Ardeal sau porfiră şi cunună de spini. Studiu statistic bisericesc. Arad, (Tip. Diecezană), [1922], 23 × 15, 95 p. Lei 12.

837 MATEIU, Prof. I. — Contribuţiuni la istoria dreptului bisericesc. Vol. I. Epoca dela 1843—1868. Cu o privire canonică-istorică. Bucureşti, (Tip. Cărţilor Bisericeşti), 1922, 23.5 × 16, 411 p. Lei 45. Recenzii de: I. Lupaş. *Biserica Ortodoxă Română.* Bucureşti, 1922, Septemvrie, Seria II, an. 40. no 12 (498) p. 951—956 — Prof. Dr. Gh. Ciuhandu. *Biserica şi Şcoala.* Arad, 1922, Septemvrie 17, an. XLVI, no. 36; 1922, Septemvrie 24, an. XLVI, no. 37.

838 Moaştele sfinţilor, de pe la bisericile româneşti (Urmare). *Biserica şi şcoala* Arad, 1922, Martie 5, an. XLVI, no. 8; 1922, Martie 12, an. XLVI, no. 9.

839 NETZHAMMER, Archiepiscopul Raymund. — Cultul Sfântului Mina la Ro mâni. — Schiţă — Trad. de Ioseph Schwab-Puiu. — *Albina*. Bucu reşti, 1922, 1 Septemvrie, an. II, no. 184; — 1922, 21 Septemvrie an. II, no. 199.

840 NETZHAMMER, Raymund. Erzbischof — Die Verehrung des heiligen Menas bei den Rumänen. Eine Skizze. Bukarest. (Tip. edit. „Socec") 1922, 20.5 × 13,3. 60[-63] p. Fig.

a) BASARABIA.

841 GURIE, Arhiepiscop. — Starea clerului parohial în Basarabia în timpul Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. *Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău.* Chişinău, 1922. vol. XIV, p. 3—22.

842 STADNIŢCHI, Av.—Eparhia Proilavo-Izmailului. (Material pentru istoria eparhiei basarabene). *Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău.* Chişinău, 1922, vol. XIV, p. 23—40.

b) BUCOVINA.

843 NISTOR, Dr. I. — Istoria fondului bisericesc din Bucovina. Cernăuţi (Tip. «Glasul Bucovinei»), 1921, 24 × 16, 1 f. + 68 [-69] p. Lei 6. (Biblioteca „Glasul Bucovinei" No. 5).

c) TRANSILVANIA.

844 Aducere aminte despre episcopia românească apusă a Orăzii-mari. *Biserica şi Şcoala.* Arad, 1921. Iulie 31, an. XLV, no. 29; 1921 Septemvrie 4, an. XLV, no. 34; 1921, Septemvrie 18, an. XLV. no. 36.

845 Din frământările trecutului. In jurul episcopiei din Timişoara. Un act istoric. *Foaia Diecezană.* Caransebeş, 1922, Fevruarie 12, an. XXXVII no. 5.

846 Episcopia ortodoxă de Oradia-Mare. *Beiuşul.* Beiuş, 1921, 2 Octomvrie an. I no. 17—18.

847 IOANOVICIU, D. — Două portrete. 1. Un călugăr pribeag. 2. Un preot deţinut. *Legea Românească.* Oradia-Mare, 1922, 30 Aprilie, an. II, no. 16.

848 IOANOVICIU, D. — «Libertatea religionară» în Bihor. — Circulara împărătesei Maria Terezia către Români. *Legea Românească.* Oradia-Mare, 1922, 16 Aprilie, an. II, no. 14.

849 IOANOVICIU, D. — Petru Hor din Şelind. Un exemplu de libertate religioasă din vremea împărătesei Maria Terezia *Legea Românească* Oradia Mare 1922, 2 Aprilie, an. II, no. 12.

850 IOANOVICIU, D. «Sobozenie în leage» şi «apostasie». *Legea Românească.* Oradia-Mare, 1922, 14 Mai, an. II, no. 18; 1922, 21 Mai, an. II, no. 19.

851 LUPAŞ, Dr. I. — Petiţia unui Beiuşan pentru înlăturarea divergenţelor confesionale dintre Români. — 10 Iulie 1786.— *Beiuşul.* Beiuş, 1921, 2 Octomvrie, an. I. no. 17—18.

852 MATEIU, I. Episcopia Clujului. — Tradiţia ei istorică. *Înfrăţirea.* Cluj 1921, 7 Aprilie, an. I, no. 191, p. 1—2.

853 MATEIU, Dr. I. Independenţa epsrhiei Clujului, Cluj, „Cartea Românească", (Tip. Cosinzeana), 1921, 15 × 10, 36 p. (Extras din ziarul „Infrăţirea").

854 MATEIU, Prof. I. — Vacanţele mitropoliei [ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII-lea. Documente inedite. Cluj, «Ignat Mircea» (Tip. Dr. S. Bornemisa), 1922, 20 × 13.5, 143 p. Lei 20.

855 MOLDOVAN, Pr. A. Din timpurile trecute. *Telegraful Român.* Sibiu, 1922, Septemvrie 16/29, an. LXX, no. 73; 1922, Octomvrie, 1/14, an. LXX, no. 77; 1922, Octomvrie, 18/31, an. LXX, no. 82; 1922, Noemvrie 29 (Decemvrie 12), an. LXX, no. 94.

856 PÂCLIŞANU, Dr. Zenovie. — Cronologia episcopilor Bălgradului înainte de Unire. *Cultura Creştină.* Blaj 1922, Ianuarie-Martie, an. XI, no. 1—3 p. 17—29.

857 PRECUP, Anton. — şi Dr. Emil Precup, Contribuţii la istoria Parohiei «Rebrişoara». (Jud. Bistriţa Năsăud). Gherla, (Tip. Diecezană), 1921, 16, × 10.5. 39 p. Lei 3.50.

858 RADU, Dr. Iacob. — Episcopul Samoil Vulcan şi biserica neunită, *Cultura Creştină.* Blaj, 1921, Octomvrie-Noemvrie, an, X, no. 10-11, p. 270—278; 1921, Decemvrie, an X, no. 12, p. 334—343.

859 Recreditive istorice în jurul icoanei dela Prizlop (1780—1913). (Urmare) *Biserica* şi *Şcoala* Arad, 1921, Ianuarie 2, an, XLIV, no. 51; 1921, Ianuarie 9, an. XLIV, no. 52.

d) *VECHIUL REGAT*

860 BERECHET, Şt. Catagrafia episcopiei Argeşului în 1808. *Biserica Ortodoxă Română.* Bucureşti, 1922, Iunie, Seria II, an. 40, no. 9, (495) p. 678—686.

861 CIUCEANU, Prof. Şt. — Pomelnicul bisericii din comuna Şimnicu de jos din judeţul Dolj alcătuit şi scris de Dionisie Eclesiarhul *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, no. 1, p. 57—60.

862 CONSTANTINESCU, Econ. Anghel. — Din trecutul pregătirei preoţeşti în părţile Dunărei de Jos. *Calendarul Cultural al Judeţului Covurlui,* Bârlad, 1922, p. 91—96.

863 Gruia. — Moaştele sfinţilor de pe la bisericile româneşti. Sf. Dimitrie Basarabov. — Bucureşti 1774—1917. *Legea Românească*. Oradea-Mare, 1922, 7 Mai, an. II, no. 17.

864 Gruia. — Moldova la sinodul de unire din Florenţa, 1439. *Revista Teologică*. Sibiu, 1921, Ianuarie—Martie, an. XI, no. 1—3, p. 57—71; 1922, Aprilie—Iunie, an. XII, no. 4—6, p. 99—101.

865 Iorga, N. — Vedenie cuprinzînd critica moravurilor din mănăstirea Neamţului (1797). Documente. *Revista Istorică* Bucureşti, 1921, Iulie—Septembrie, an. VII, no. 7—9, p. 171—176.

866 Nicolau, Arhimandritul Gherontie. — Raporturile din trecut între biserica noastră şi cea catolică. *Universul*. Bucureşti, 1922, August 14. an. XL, no. 182; 1922, August 19, an. XL, no. 186; (urmează).

867 Pamfile, Tudor. — Două ctitorii nemţene ale lui Vasile Lupu Mânăstirea dela Cetate şi biserica din Neamţ. [In „Lui Nicolae Iorga Omagiu"]. Craiova. (Tip. Ramuri). [1921], 22X16, p. 245—253.

868 Scriban, Arhim. — Cronica vieţii bisericeşti din Regat în timpul războiului *Biserica Ortodoxă Română*. Bucureşti, 1922, Februarie. Seria II, an. 40, no. 5 (491), p. 378—382; 1922, Martie, Seria II, an. 40, no. 6 (492, p. 461—464.

5. BISERICA UNITĂ.

869 Fireza, Dr. George. — Unirea dela 1700 şi cum s'au învrăjbit iarăş Românii? Lugoj, „Sionul Românesc" (Tipografia Naţională), 1921, 16X10, 56 p. (Să fie lumină! No. 3—4).

870 Georgescu, Ioan. — Istoria bisericei creştine universale cu deosebită privire la istoria bisericei româneşti unită cu Roma. Cu ilustraţiuni. Pentru cursul superior al şcoalelor secundare, normale, etc. şi marele public cetitor. Blaj, Tipografia Seminarului teologic (Tip. editoare), 1921,21, 5X15, 323 p. Lei 25.

871 Ioanoviciu, D. — Unirea din registrele lui Pavel Forgách şi felul cum s'a ifăcut. *Legea Românească*. Oradea-Mare, 1922, 21 Mai, an. II, no. 19; 1922, 28 Mai, an. II, no. 20; 1922, 4 Iunie, an. II, no. 21; 1922, 12 Noemvrie, an. II, no. 44; 1922, 19 Noemvrie, an. II, no. 45; 1922, 26 Noemvrie, an. II. no. 46; 1922, 3 Decemvrie, an II, no. 47; 1922, 31 Decemvrie, an. II, no. 51.

872 Lupaş, I. — Desbinarea bisericească a Românilor Ardeleni în lumina documentelor din întâia jumătate a veacului al XVIII-lea. *Biserica Ortodoxă Română*. Bucureşti, 1922, Iunie, Seria II, an. 40, no. 9 (495), p. 641—658.

873 Schisma Românească sau „Unirea cu Roma". Sibiu, (Tip. Arhidiecezană) 1921, 20X13, 54 p. Lei 2.50

874 Pop, Alexandru. — Desbinarea în biserica românilor din Ardeal şi Ungaria 1697—1701. Bucureşti (Tip. Editoare „Cartea Românească") 1921, 23X15, 91 p. Lei 4.

875 Secretarul anonim (1701—2) al mitropolitului Atanasie Anghel din Bălgrad. *Revista Teologică*. Sibiu, 1922, Octomvrie—Noemvrie, an. XII, no. 10—11, p. 287—290.

876 * TERENȚIE, Părintele = [P. Morușca]. Petru Maior și unirea. Sibiu, 1921, 24 p. (Biblioteca bunului păstor Nr. 9). Recensii: Pr. Măgureanu. *Albina*. București, 1922, 16 Iulie, an. II, no. 147; — 1922 25 Iulie, an. II, no. 154. Dr. Zenovie Păclișanu, *Unirea*. Blaj, 1921, 16 Aprilie, an. XXXI, no. 16.

877 * ZUGRAVU, I. — Chestiunea unirii între Biserica ortodoxă și Biserica catolică. Cernăuți, 1922, Lei 25.

6. SECTE RELIGIOASE

878 LÖVY, Dr. Ferencz. — Az erdélyi szombatosokról. *Zord Idö*. Târgul Murăs. 1921, 27 Martie, an. III, no. 4, p. 167—173.

V. ARMATA

879 INCULEȚ, Theodor C. — Исторія 250-го пѣхотнаго Балтинскаго полка. Istoria Regimentului 250 Balta de Infanterie. Basarabenii în războiul mondial. Chișinău. (Tipogr. „Instit. Moldov. de Arte Grafice") 1921, 23×15. 5, 36 p.

880 IONESCU, Maiorul Grigore. — Jurnalul de războiu al Regimentului „Ștefan cel Mare" no. 13. 1877—78, 1913, 1916—1917—1919. Iași (Tip. Editoare „Viața Românească"), 1921, 20×14.5, 176+XLV p. Lei 19.

881 RADU, Maiorul Teodor. — „Vânătorii de Munte" 1916—1918. Inființarea, pregătirea și luptele lor. Ediția II. Târgoviște (Tip. „Viitorul" P. G. Popescu, 1921, 23×15, 80 p. Lei 6.

VI. ARTE. MUZEE.

882 BOBULESCU, C. — Láutarii noștri. Din trecutul lor. Schiță istorică asupra muzicei noastre naționale corale cum și asupra altor feluri de muzici. București, (Tip. „Națională", Jean Ionescu), 1922, 17×11, 182 [+183] p. Recensie de N. Iorga. *Revista Istorică*. București, 1922 Iulie—Septemvrie, an. VIII, no. 7—9, p. 141—142.

883 IORGA, Nicolas et BALȘ, Georges. — Histoire de l'art roumain ancien. Paris, „E de Boccard" (Tip. „Lux"), 1922, 33×26, 412 p.+pl.

884 ȘTEFĂNESCU, I. D. — Din comorile noastre artistice. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Mai, an. I, no. 4. p. 343—353.

885 CSAKI, M. – Das Baron Brukenthalische Museum. [Sibiu]. 1921, 15×22, 8 p. (Sonderabdruck aus „Kalender des Siebenbürger Volksfreundes, 1921").

886 PETRANU, Coriolan. — Chestiunea muzeelor și muzeele din Transilvania, Banat și părțile ungurene. *Transilvania.* Sibiu, 1921, Martie, an. LII, no. 3. p. 154—173.

887 PETRANU, Coriolan. — Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, trecutul, prezentul și administrarea lor. 101 ilustrațiuni în text, o hartă și un tablou statistic. — Les musées de Transyilvanie (résumé), București, (Tip. edit. „Cartea Românească"), 1922, 24×16. 227 p. Lei 60. Recensie de: N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'etude de l'Europe sud-orientale.* 1922, Septemvrie-Decemvrie, an. IX, no. 9—12 p. 105—106.

VII. COMERȚ.

888 IORGA, N. — Schimbarea de direcție și caracter a comerțului românesc în secolul XIX. Conferință ținută la Corpul Absolvenților Școalelor Superioare de Comerț — București, (Tip. „Cultura Neamului Românesc"), 1921, 24×16, 30 p. Lei 3 [și în *Neamul Românesc.* București, 1921, August 13, na. XVI, no. 182—1921, August 20, an. XVI, no. 188].

889 METEȘ, Ștefan. — Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea. Sighișoara, (Tip. W. Krafft) 1921, 24×17, 272 p. Lei 28. (Tipărită cu cheltuiala d-lui Teodor Doboiu). Recensie de N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale.* București, 1921, Mai-Iulie, an. VIII, no. 5—7, p. 81—82.

890 VATAMAN, Paul. — Contribuții pentru Istoria Comerțului nostru cu Rusia în sec. XVIII. *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași.* Iași 1921, Iulie, an, XXVIII, no. 2, p. 91—93.

VIII. DREPT.

891 MOTOGNA, Victor. — La dreptul românesc (jus valachicum). *Revista Istorică.* București, 1922, Octomvrie-Decemvrie, an. VIII, no. 10—12, p. 190—192.

892 Pravila lui Vasile Lupu Iași 1646 se folosea și în Muntenia. *Foaia Diecezană*, Caransebeș, 1922, Octomvrie 29, an. XXXVII. no. 42.

893 STOENESCU, Dem. D. — Pentru „O istorie a baroului român". Documente. [urmare]. *Palatul Justiției.* București, 1921, Noemvrie, an. IV, no. 12; 1922, Ianuarie, an. V, no. 2; 1922, Mai, an. V, no. 6. [continuă].

IX. FILOSOFIE.

894 ȘTEFĂNESCU, Marin. — Filosofia românească. „Casele Naționale" (Tip. „Răsăritul"), 1922, 24×16, 5, IX+328 p. Lei 45.

X. GEOGRAFIE. HARȚI.

895 MARTINOVICI, C. — ISTRATI, N. — Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite. Cluj, (Tip. „Ardealul»), 1921, 23×15.5

107+52 p. Lei 40.(Cuprinsul: 1. Date statistice și informațiuni, asupra tuturor comunelor; 2. Impărțirea administrativă și judecătorească; 3. Un indicator al comunelor cu fosta numire ungurească; 4. O hartă cu delimitarea județelor, plășilor și secretariatelor, cu stațiunile de cale ferată și cu tabele grafice asupra populației).

896 ATANASIU, A. D. — România ilustrată și istorică. București [1922] 1 f. 34.5 × 23.

897 BULAT, T. G. — Oltenia după harta din Anton Mària del Chiaro. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Iunie, an. I, no. 2—3, p. 149—155 + 1p 1.

898 MIHĂILESCU, Vintilă. — Harta etnografică a unei părți din Dobrogea la 1850, lucrată după harta lui Ion Ionescu dela Brad. Scara 1:533.333. București, 1922, 1 f. 35 × 25.

XI. LITERATURĂ. FILOLOGIE.

899 ADAMESCU, Gheorghe. — Contribuțiune la bibliografia românească. Fascicola I-a Istoria literaturii române. Texte și autori de literatură. 1500—1920. București, «Cartea Românească», (Tip. Rasidescu), 1921, 21 × 14, 184 p. Lei 19. Recensie de Dr. Leca Morariu în: *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1921, 1 Octomvrie, an. IV, no. 811; 1921, 2 Octomvrie, an. IV no. 816.

900 ADAMESCU, Gh. Istoria literaturii române. [Ediția III-a]. București, (Tip editoare, «Viața Românească») 15 × 10, 537 p. Fig. Lei 25 (Biblioteca pentru toți no. 846-850 XXV).

901 ADAMESCU, Gheorghe, — Istoria literaturii române pentru școalele normale de învățători și învățătoare... Ediția V. București, Casa Școalelor» (Tip. „România Nouă", Th. Voinea), 1922 [pe copertă 1923], 24 × 17, 575 p. Lei 45.

902 BĂRBULESCU, Ilie. — Catolicismul iar nu Husitismul inițiator al scrierii limbii române. *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași*. Iași 1921, Iulie, an. XXVIII, no. 1, p. 3—15; 1951, Octomvrie, an. XXVIII. no. 2, p. 203—217.)

903 BĂRBULESCU, Ilie. — Începutul scrierii cirilice în Dacia Traiană. *Arhiva. Organul societății istorico- filologice din Iași*. Iași, 1922, Aprilie an. 29, no. 2, p. 161—195.

904 BĂRBULESCU, Ilie, — Nașterea individualității limbii române și elementul slav. *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași*. Iași, 1922, Iulie, an. 29, no. 3, p. 321—339; 1922, Octomvrie, an. 29, no. 4, p. 457—474.

905 BÂRSEANU, Andreiu. — Catechismul luteran românesc. *Transilvania*. Sibiiu 1921, Octomvrie-Decemvrie, an. LII, no. 10—12, p. 900-901.

906 BENGESCO, Georges. — Une famille de boyards lettrés roumains au dixneuivième siècle. Les Golesco. Avec onze portraits. Paris, Plon-

Nourrit (Tip. editoare). [1921], 24 X 16, VII + 284 p. Recensie de N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1922. Mai-Iunie, an. IX, no. 5—6, p. 59—62.

907 BIANU, I. și N. CARTOJAN. — Pagini de veche scriere românească. Culese de... București, «Cartea Românească» (Tip. Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu), 1921, 33 X 24,5, 1 p. + 32 planșe în facsimil. (Universitatea din București. Facultatea de litere și filosofie. Seminarul de istoria literaturii române).

908 *BITAY, Dr. Árpád. — A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése. Alba-Iulia-Gyulafehérvár, 1922, 128 p. Lei 25. Recensii de: N. Drăganu. *Dacoromania*. Cluj, 1921-1922, an. II, p. 757—761. N. Iorga *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1922, Iulie-August, an. IX, no. 7—8, p. 74—75. Sextil Pușcariu. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Septemvrie, an. I, no. 6, p. 597—599.

909 BOGREA, V. — Urme bizantine în Românește. [In „Lui Nicolae Iorga Omagiu"], Craiova. (Tip. «Ramuri»), [1921], 22 X 16, p. 51—63.

910 BRÜSKE, Hermann. — Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen, III. Kulturgeschichtliches. *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*. Leipzig, 1921, XXVI-XXIX, p. 45—71.

911 CANCEL, P. — Când au împrumutat Românii alfabetul chirilic. [In «Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova. (Tip. «Ramuri», [1921], p. 67—70.

912 COMȘA Diaconul Dr. Gheorghe. — Istoria predicei la români. București, «Ministerul Cultelor și Artelor». (Tip. Cărților Bisericești). 1921, 24 X 16.5. 303 p. Lei 15.

913 DENSUȘIANU, Ovid. — Literatura romînă modernă. Volumul I, II. București, (Tip. edit. «Alcalay», «Viața Românească»), 1920—1921, 21X14, VI+188 p. (I), 205 p. (II) Lei 12+15. Recensie de G. Bogdan—Duică, *Dacoromania*. Cluj, 1921-1922, an. II, p. 724-727.

914 DICULESCU, C. — Altergermanische Bestandteile im Rumänischen. *Zeitschrift für romanische Philologie*. Halle a. S., 1921, XLI. Band, Heft 4, p. 420—428.

915 DRĂGANU, Nicolae. — Cea mai veche carte rákóczyană. Studii, texte și glosar. Cluj, 1922, 22 X 15, p. 161-278, + planșe. (Extras din *Anuarul Institutului de istorie națională*. Cluj, 1921—1922, [an. I, p. 161—278, planșe]).

916 DRĂGANU, N. — Un fragment din cel mai vechiu molitvenic românesc. Cluj, (Tip. edit. «Ardealul»), 1922, 23 X 15. p. 254—325 + 1 facsimil. (Extras din «Dacoromania» anul II. (1921—1922) [p. 254—326]).

917 FLAJŠHANSOVÁ, Dr. Jindra. — Rumunij ich kulturní minulost a přítomnost se zvláštním zřetelem ke stykům se Slovany. Přednáška proslovená na universitě Komenského v. Bratislavě dne 19 ledna 1922.

Bratislava, (Tlačou Slovenkey kníhstlačiarne), 1922, 23 X 15, 11 p. (zvlaštní otisk z revue «Prúdy» ročník VI čislo 3).

918 GYUGLEA, G. Cazania protopopului Popa Pătru din Tinăud (Bihor). Manuscris. *Dacoromania*. Cluj, 1920—1921, an. I, p. 356—359.

919 GRECU, Vasile. — Erotocritul lui Cornaro în literatura românească. *Dacoromania*. Cluj, 1920—1921. an. I. p. 9—72 fig. Vezi și: Urme nouă de influență bizantină în literatura românească. (În «Lui Nicolae Iorga Omagiu»). Craiova (Tip. «Ramuri»), [1921], 22 X 16, p. 131—135.

920 IORGA, N. Alte știri despre literatura românească în secolul al XVIII-lea. Comunicare la Academia Română. *Revista Istorică*. București, 1921, Aprilie-Iunie, an. VII, no. 4—6, p. 106—116.

921 IORGA, N. — Considerații asupra literaturii românești în dezvoltarea și perspectivele ei. *Adevărul Literar și Artistic*. București, 1922, Fevruarie 26, an. III. seria III,no. 66. p. 1.

922 IORGA, N. — Conferință... ținută la liceul «Traian Doda». Duminecă în 3/16 Iunie [despre «Sămănătorul»]. *Foaia Diecezană*. Caransebeș, 1922, Iulie an. 23, XXXVII. No. 28.

923 IORGA, N. Contribuții la istoria mai nouă a literaturii românești. Ceva despre Costachi Conachi. *Revista Istorică*. București, 1921, April-Iunie an. VII, no. 4—6, p. 85—106.

924 IORGA, N. — La littérature roumaine. Conférence. *Le Courrier Franco-Roumain*. [Paris] 1921, Octomvrie 25, an. II, no. 35 — [continuă]. [Numerele următoare lipsesc la Academia Română].

925 IORGA, N. Partea Olteniei în literatura românească. Idei dintr'o conferință la Craiova, *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, no. 1, p. 10—15

326 LUPAȘ, I. — Cea mai veche revistă literară românească. Comunicare cetită în ședința publică a Academiei Române la 19 Mai 1919. Cluj, (Tip. «Ardealul»), 1921, 20 X 13.5. 20 p. (Extras din «Anuarul Institutului de Istorie «Națională» din Cluj, — pe 1921, [an. I. p. 120—137]).

927 MORARIU, Leca. — Un nou manuscris vechiu Isopia Voronețeană. Cernăuți (Tip. Glasul Bucovinei»), 1922, 23 X 15.5, 7 p. cu 3 pl. [Și în: «Calendarul Glasul Bucovinei». Cernăuți, 1922, p. 41—47].

928 PÂCLIȘANU, Dr. Zenovie. — Din istoria dicționarului de Buda. *Transilvania*. Sibiiu, 1921, Aprilie, an. LII, no. 4, p. 260—269.

929 PASCU, Dr. Giorge. — Istoria literaturii române din secolul XVII. Iași, (Tip. «Lumina Moldovei») 1922, 24 X 16, 184 p. Recensie de V. Bogrea. *Dacoromania*. Cluj, 1921-1922 an. II, p. 778—783.

930 PASCU, Dr. Giorgie. — Istoria literaturii și limbii române din secolul XVI. București. «Cartea Românească», (Tip. editoare), 1921, 24.5 X 17, 217 p. Lei. 20. Recensie de: V. Bogrea. *Dacoromania* Cluj, 1921

—1922, an. II, p. 778—783 Gh. Gh[ibănescu]. *Ioan Neculce*, Iaşi, 1922. an. I, fasc. II, p. 399—400.

931 Pop, Dariu. — De când se strică limba noastră? *Ţara de sus*. Satu-Mare, 1921, Fevruarie, an. I, no. 1, p. 12-14.

932 Primii gramatici români bănăţeni. *Foaia Diecezană*. Caransebeş, 1922 Martie 26, an. XXXVII, no. 11; 1922, Aprilie 2, an. XXXVII. no. 12; 1922, Aprilie 9, an. XXXVII, no. 13; 1922, Aprilie 16, an. XXXVII, no. 14 1922, Iunie 4, an. XXXVII no. 21; 1922, Iunie 11, an. XXXVII, no. 22; 1922, Iunie 18, an. XXXVII, no. 23; 1922, Iunie 25, an. XXXVII, no. 24; 1922, Iulie 2, an. XXXVII, no. 25; 1922, Iulie 23, an. XXXVII, no. 28; 1922, August 13, an. XXXVII, no. 31; 1922, Septemvrie 17, an. XXXVII. no. 36; 1922, Decemvrie 24, an. XXXVII, no. 50; 1922, Decemvrie 31, an. XXXII, no. 51 (urmează).

933 Procopovici, Alexe. — Introducere în studiul literaturii vechii. Cernăuţi, (Tip. «Glasul Bucovinei»), 1922, 24 × 17. 127 p. Lei 25. Recenzie de Dr. Eufrosina Simionescu. *Arhiva, Organul societăţii, istorico-filologice din Iaşi*. Iaşi, 1922, Octomvrie, an. 29, no. 4, p. 547—552, şi *Cultura Creştină*. Blaj, 1922, Ianuarie-Martie, an. XI, no. 1—3, p. 57-59.

934 Puşcariu, Sextil. — Istoria literaturii române. Cursuri populare. Vol. I. Epoca veche. (Cu 61 de ilustraţii). Sibiiu, «Asociaţiunea», 1921, 23.5×15.5. 217 p. + 61 ilustraţii. (Biblioteca «Astra» no. 1). Recenzie de N. Drăganu. *Dacoromania*. Cluj, 1920—1921, an. I, p. 442—449.

935 Puşcariu, Sextil. Părerile lui Petru Maior despre limba română. *Anuarul Institutului de Istorie naţională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 109—119.

936 Rosetti, Alexandre. — Les catéhismes roumains du XVI-e siècle. *Romania*. Paris, 1922, Juillet, Tom. XLVIII, no. 191. p. 321—334.

937 Simionescu, Eufrosina. — Monumente literare vechi. Codicele dela Cohalm. *Arhiva. Organul societăţii istorico-filologice din Iaşi*. Iaşi, 1921, Iulie, an. XXVIII, no. 1. p. 15—36.

938 Weigand, Gustav. — Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien. *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*. Leipzig, 1921, XXVI—XXIX, p. 70—103.

XII. OBICEIURI, FOLKLOR

939 Dobulescu, Pr. C. — Scrânciobul. Schiţă istorică. *Lamura*. Bucureşti, 1921, Iulie-August, an. II, no. 10—11, p. 847—857.

640 Maxim, George G. — Obiceiurile juridice ale poporului român. Studiu asupra obiceiurilor pământului din punct de vedere: juridic, social, moral şi politic. Cu o prefaţă a d-lui profesor Universitar Dimitrie Alexandresco. Iaşi, Editura autorului, (Tip. «Lumina Moldovei»), 1921, 24 × 16, VI—104 + II p. Lei 15.

941 MORARIU, Leca. — Cei din urmă lăutari ai Bucovinei. *Lamura.* București, 1921, Iulie-August, an. II, no. 10—11, p. 841—846.

942 MOTOTOLESCU, Dumitru D. — Jurământul cu brazda în cap întrebuințat la hotărnicii în dreptul vechiu românesc. București, «Cartea Românească» (Tip. Carol Göbl S-or I. St Rasidescu), 1922, 23.5 × 16. 27 p. (Extras din «Revista pentru istorie, arheologie și filologie, volumul XVI, [p. 199—223]).

943 VUIA, Romul. Originea jocului de călușari. *Dacoromania.* Cluj, 1921-1922. an. II, p. 215-254.

XIII. PRESA

944 BOSIE, Ștefan. — Presa și aspecte din viața publică. Craiova, (Tip. edit. «Ramuri»), 20 × 13, 38 p. Lei 5.

945 FORTUNESCU, C. D. — Contribuție la un studiu asupra presei din Oltenia. *Arhivele Olteniei.* Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, no. 1, p 51—57; 1922, Iunie, an I, no. 2—3, p. 156—169.

946 IORGA N. — Istoria Presei Românești dela primele începuturi până la 1916, cu o privire asupra presei românești din zilele noastre de C. Bacalbașa. București, «Sindicatul Ziariștilor din București», (Tip. «Adevěrul»), 1922, 23.5 × 15.5, 192 p. Lei 50.

XIV. TEATRU

947 BĂILA, Ion. — Teatrul în Ardeal. *Flacăra.* București, 1922, Iulie 14, an. VII, no. 28. p. 447.

948 BURADA, Teodor T. — Istoria teatrului în Moldova. Vol. II. Iași, (Tip. H. Goldner), 1922, 24×16, 428[—429] p. Lei 60. Recensie de N. Iorga. *Revista Istorică.* București. 1922, Octomvrie-Decemvrie, an. VIII, no. 10—12, p. 202—203.

949 CIOBANU, Ștefan. — Teatrul românesc în Basarabia. (Din trecutul cultural al Basarabiei). *Lamura.* București, 1921- 1922, Decemvrie-Ianuarie, an. III, no. 3—4, p. 128—133.

950 GYÖRGY, Dr. Lajos. — A száz esztendös kolozsvári szinház. *A Hirnök.* Cluj, 1921, Iulie, an. XVIII, no. 8, p. 165—166; 1921, 1 August, an. XVIII, no. 9, p. 184—185.

951 Istoria teatrului românesc în Basarabia. *Înfrățirea.* Cluj, 1921, Octomvrie 17, an. II, no. 350.

952 PRODAN, Paul I. — Teatrul românesc în răsboiu. I) Teatrul refugiului. — II) Teatrul păcei separate — 1917-1919 — cronici și însemnări. Cu o prefață de I. Al. Brătescu-Voinești. București, (Tip. editoare «Tiparul Românesc), 1921 24 × 16. 147 + II p. Lei 15.

953 PRUTEANU, Aglae. — Amintiri din teatru. Iași, (Tip. edit. «Viața Romînească»), 19 × 12.5, 252 + III p. Lei 22.

RECENZII FĂCUTE CĂRȚILOR ISTORICE APĂRUTE INAINTE DE 1921

954 CARAIANI, Ioan. — Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanică. București (Tip. lucrătorilor asociați), 272 p. Recenzie de: Gh. Gh[ibănescu]. *Ioan Neculce* Iași, 1922, an. I. fasc. II, p. 397–398.

956 COSTIN, Miron. — De neamul Moldovenilor, din ce țară au eșit strămoșii lor. Ediție de C. Giurescu. București, 1914. LV+ 64. Recenzie de Giorge Pascu. *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași.* Iași 1921, Iulie, an. XXVIII, no. 1, p. 52-68; 1921, Octomvrie, an. XXVIII, no. 2, p. 161-170. Recensie de C. C. Giurescu. *Convorbiri Literare.* București, 1921, Decemvrie, an. LIII, no. 12, p. 861—872.

957 CULCER, General I. Note și cugetări asupra campaniei din 1916... Iași, 1920. Recensie de Dinu C. Arion. *Convorbiri Literare.* București, 1921, Fevruarie-Martie, an. LIII, no. 2—3, p. 144—193.

958 CVIJIC, Ivan. — La Péninsule balkanique: géographie humaine, Paris, 1918. Recensie de: N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale. București.* 1922, Iulie-August, an. IX, no. 7-8, p. 65-73.

959 DENSUȘIANU, Nicolae. — Dacia preistorică. Cu o prefață de Dr. C. I. Istrati. București, 1913. CXIX + 1152 p. Recensie de: Magnus B. Băilleanu. *Viitorul.* București, 1922, 3 Decemvrie, an. XIV, no. 4417.

960 DRAGOMIR, Silviu. — Istoria Desrobirei Religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII. Vol. I. Sibiiu. Tip. Arhidiecezană (Tip. editoare), 1920, 26 × 18, VIII + 224 p. Lei 20. Recensii de: I. Lupaș. *Anuarul Institutului de Istorie națională.* Cluj, 1921—1922, an. I, p. 343—362. N. Iorga. *Revista Istorică.* București, 1921, Iulie-Septemvrie, an. VII, no. 7-9 p. 189—197.

961 FILOW, Bogdan D. — L'ancien art bulgare. Berne, 1919. Recensie de N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale.* București, 1921, Martie-Aprilie, an. VIII. no. 3—4, p. 54—58.

963 IORGA, N. Histoire des Roumains dela péninsule des Balcans (Albanie, Macédoine, Epire, Thessalie, etc.) București, (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1919. III + 64 p + 1 hartă + tabelă. — [Idem. Traducerea românească, cu aceiaș dată]. Recenzie de V. Bogrea. *Dacoromania.* Cluj, 1920—1921, an. I, p. 460—463.

964 MARTIAN, Iulian. — Repertoriu arheologic pentru Ardeal. Bistrița, 1920. 61 p. Recenzie de Leon Ruzicka. *Cronica Numismatică.* București, 1922, Ianuarie-Fevruarie, an. II, no. 9—10, p. 56-62.

965 NETTA, Dr. Gheron. — Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost-und Südosteuropa bis zum Verfall der Warenmessen, Zürich, 1920. Recensie, de N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale.* București, 1921, Martie-Aprilie, an. VIII, no. 3—4, p. 40—45.

966 NISTOR, I. Românii şi Rutenii în Bucovina. Studiu istoric şi statistic. Bucureşti, «Academia Română», 1915. XX + 209 p. Recenzie de Margareta Ştefănescu. *Arhiva. Organul societăţii istorico filologice din Iaşi.* Iaşi, 1922, Ianuarie, an. 29 no. 1, p. 138—144.

967 PASCU, G. — Gligorie Ureache Izvoarele lui Ureache. Interpolările lui Simion Dascalul şi textul lui Ureache. Studiu de istorie literară, Iaşi 1920. Recensie de C. C. Giurescu. *Convorbiri Literare.* Bucureşti 1921, Februarie-Martie, an. LIII, no. 2—3. p 222—232; 1921, Aprilie, an. LIII, no. 4. p. 322-328.

968 PEISKER, Priw. Doz. I. — Die Abkunft der Rumänen wirtschaftsges, chichtlich untersucht... (Zeitschrift des Historichen Vereines für Steiermark, XV). Graz, 1917. 48 p. Recenzie de P. Cancel. *Dacoromania.* Cluj, 1920—1921, an. I. p. 476—481.

969 ROMAN, I. N. — Pagini din istoria culturii româneşti în Dobrogea înainte de 1877. Constanţa, (Tip. «Victoria»), 1920, 22 × 15.44 p. Lei 3. Recensie de: N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale.* Bucureşti, 1921, Mai-Iulie, an. VIII, no. 5—7, p. 78—81

970 ROSETTI, Al. — Colindele religioase la Români. Bucureşti, „Academia Română», 1920. 80 p. (Extras din: Analele Academiei Române. Seria II Tom. XI. Memoriul secţiunii literare). Recenzie de V. Bogrea. *Dacoromania..* Cluj, 1920—1921, an. I. p. 464—470.

971 TAKATS, Sándor.—La vie de notre ancien peuple pastoral. (Règi pásztor népünk è'ete), publié dans le «Rajzok a török világból, II, Budapest, 1915, p. 259—354. Recensie de Silviu Dragomir *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale.* Bucureşti, 1921, Ianuarie-Fevruarie, an. VIII, no. 1—2, p. 18—24.

972 ZEILLER, Jaques, — Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain. Paris 1918 (fascicule CXIII de la «Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome»). Recensie de: N. Iorga *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale.* Bucureşti. 1921, August-Septemvrie an. VIII, no. 8—9, p. 100—110.

INDICE DE AUTORI, RECENZENŢI, TRADUCĂTORI, ETC.

INDICE DE NUME, LUCRURI ŞI MATERII.

(Materialul fiind grupat metodic, aci s'au trecut numai numele, lucrurile şi chestiunile cari altfel nu s'ar puteà găsi cu destulă uşurinţă.

TABLA DE MATERII A BIBLIOGRAFIEI

ERRATA

Pag. 415 titlu, *1 Generalităţi...* să se citească *I Generalităţi...*
„ 416 titlu, *2 Periodice* să se citească *II Periodice.*
„ 438 subtitlu, *Judeţe şi Localităţi* să se citească *1 Judeţe şi Localităţi,* considerându-se scrise cu litere grase.

† DIMITRIE ONCIUL

In evoluţiunea de până acum a istoriografiei româneşti, ultimii 60 de ani constituie desigur epoca cea mai strălucită. O sumă de învăţaţi se consacrară în acest timp studiilor istorice, în special celor privitoare la istoria naţională, dându-le o desvoltare neaşteptată şi provocând o puternică mişcare pentru cercetarea trecutului.

Intre aceşti învăţaţi, cari au pus bazele istoriografiei noastre contimporane, Dimitrie Onciul apare ca o personalitate cu totul deosebită, atât prin concepţia sa istorică, cât şi prin metoda sa de cercetare şi prin însuşirile sale didactice.

Mai bine de o jumătate de veac această personalitate, puternică prin temeinicia cunoştinţelor sale, neşovăielnică în aplicarea unei metode riguroase de investigaţiune ştiinţifică şi pătrunsă de un sincer respect faţă de trecutul românesc, a exercitat o influenţă hotărâtoare asupra întregii desvoltări a istoriografiei noastre, asupra tuturor cercetărilor în domeniul istoriei româneşti şi asupra învăţamântului acestei ştiinţe.

De aceea Dimitrie Onciul va rămâne pentru totdeauna printre cei mai distinşi îndrumători ai criticei istorice la noi şi printre marii dascăli ai ştiinţei şi patriotismului românesc.

* * *

Născut la 26 Octomvrie 1856, în satul Straja din Bucovina — sat vechiu de ţărani-grăniceri — Dimitrie Onciul a fost par'că predestinat să devină un vajnic străjer pentru apărarea faptelor strămoşeşti de profanarea uitării şi a desconsiderării. Iar împrejurările politice şi sociale din acel ţinut românesc al Bucovinei, unde tocmai când el ajunse tânăr începură luptele naţionale contra asupritorilor străini, au contribuit în mare măsură la oţelirea caracterului său pentru această misiune.

Astfel se explică interesul deosebit ce l-a manifestat Dimitrie Onciul faţă de istoria Românilor, şi pasiunea cu care s'a devotat studiilor de acest fel încă de pe când era student la universităţile din Cernăuţi, Viena şi Berlin, deşi nici una din aceste instituţiuni nu aveau catedre speciale de istoria Românilor.

Iar când în cursul anului 1884 au apărut în „Convorbiri Literare" — revistă ce pe vremea aceea străbătea în toate regiunile locuite de Români — primele sale lucrări întitulate „Iuga-Vodă, Domnul Moldovei" şi „Dragoş şi Bogdan, fondatorii principatului Moldovei", toţi cei ce se interesau la noi de studiile istorice şi-au dat seama, că un nou muncitor, cu o pregătire superioară, cu o intuiţie clară şi cu o dragoste nemărginită

pentru trecut, a intrat în ogorul istoriografiei naționale, și ca munca lui este menită să aducă cele mai frumoase rezultate pentru cunoașterea trecutului românesc.

De altfel începutul activității istorice a lui Dimitre Onciul cade într'o vreme când munca pe acest teren era în stagnare. Hașdeu își încheiase de mult partea cea mai importantă a activității sale istorice; Xenopol, Urechiă, Bariț nu-și publicaseră încă operele lor de căpetenie; singur Hurmuzachi dăduse la iveală câteva din volumele sale de „Fragmente privitoare la istoria Românilor", scrise în limba germană. Dar față de acestea și față de scrierile altor istorici mai mărunți, lucrările lui Dimitrie Onciul se prezintau cu mult superioare, atât ca bogăție de informațiuni, cât și ca metodă.

In anii următori alte contribuțiuni tot atât de valoroase pentru cunoașterea trecutului nostru au apărut din pana lui Dimitrie Onciul: Teoria lui Roesler (1885), Zur Geschichte der Bukowina (1887), Zur Geschichte der Rumänen in Marmarosch (1890), Radu Negru și originele Principatului Țării-Românești (1891—2), Zur Geschichte de Stadt Czernowitz (1893).

Toate acestea l-au făcut pe tânărul istoric din ce în ce mai cunoscut și mai apreciat în cercurile cărturarilor noștri, și când în 1895 s'a înființat la universitatea din București o catedră de istoria Românilor — până atunci era numai o catredă comună de istoria și literatura română — Dimitrie Onciul a fost chemat, ca cel mai indicat, să o ocupe.

* * *

Scriitorul acestor rânduri a avut norocul să facă parte din prima serie de studenți cari au urmat cursurile universitare ale lui Dimitrie Onciul. Este greu de spus câtă satisfacție a produs în rândurile studențimii din București numirea acestui învățat Bucovinean ca profesor de istoria Românilor și cât de mult așteptate au fost lecțiunile sale. Căci nu era vorba numai de a ascultà prelegerile unui reputat erudit, ci și de a urmà un curs special de istoria românească, curs ce nu se făcuse până atunci la universitatea din București.

Și mulțumirea noastră, a studenților de pe atunci, erà cu atât mai mare cu cât cu un an înainte ne venise ca profesor de istoria universală un alt erudit de o inteligență strălucitoare, de o bogăție și varietate de cunoștințe uimitoare și stăpân pe metodele cele mai noui de investigațiune științifică, d. N. Iorga, care, pe lângă toate acestea, mai posedă și darul de a ne entuziasmà pentru studiile istorice.

In sfârșit în acelaș timp un alt profesor tânăr, regretatul I. Bogdan, de și specialist în limbile slave, se devotase cu tot sufletul său bun și curat cercetărilor în domeniul istoriei românești, dând la iveală contribuțiuni de cea mai mare valoare științifică.

Indrumați de către acești trei tineri dascăli cu pregătire superioară, cu metode noui și cu devotament pentru școală, și cari pe lângă acestea se înțelegeau de minune între dânșii și lucrau de comun acord la instrucțiunea și educațiunea tineretului universitar, era natural să prindem dragoste și interes de studiile istorice și să ne apropiem cu încredere de promotorii lor. Și nu cred să se fi depus vreodată la facultatea de litere din București

atâta sârguință și atâta dragoste pentru studiile istorice ca în acest timp, nici să fi fost legături atât de strânse între studențime și profesori.

In ce-l privește pe Dimitrie Onciul el s'a impus în primul rând prin metoda sa științifică severă și consecventă, care atunci nu mergea încă până la pendantismul de mai târziu.

De altă parte, admiram la el râvna și minuțiozitatea cu care cercetà izvoarele istoriei noastre, de orice categorie, punând la contribuție nu numai textele vechi, dar și monumentele și orice alte rămășițe culturale ale trecutului.

Ne mai impresionà siguranța argumentației sale, care bazată pe toate probele posibile, nu permitea nici cea mai mică îndoială.

In sfârșit stilul biblic-cronicăresc în care își expunea prelegerile sale, stil presărat pe alocuri cu expresii calde, avântate, cărora vocea lui puternică și hotărâtă le dădea o valoare profetică, nu puteà să nu ne miște și adeseori ieșeam dela lecții profund emoționați.

* * *

Pe ziua de 1 Aprilie 1900 Dimitrie Onciul a fost numit director general al Arhivelor Statului. Erà o numire perfect îndreptățită, care urmărea nu numai să-i răsplătească munca desinteresată ce depusese până atunci, dar și să-i deà prilej de a-și pune în practică ideile și însușirile sale de administrator și organizator. Căci el urmà în această demnitate după ilustrul B. P. Hașdeu, care dacă dăduse acestei instituțiuni o strălucire prin personalitatea sa superioară și prin activitatea științifică ce o desvoltase acolo, în schimb se ocupase prea puțin de organizarea ei.

Misiunea lui Dimitrie Onciul erà în primul rând să introducă ordinea în această instituțiune atât de importantă, iar condițiunea principală pentru a puteà reuși erà construirea unui local special pentru ea.

Cu spiritul său metodic, cu stăruința sa neînfrântă și cu dragostea ce o avea pentru țară, Dimitrie Onciul a reușit să reorganizeze Arhivele Statului — cari cuprindeau și un material istoric foarte bogat — pe baze atât de solide și de raționale, încât organizația dată de el va rămâne pentru totdeauna temelia acestei instituțiuni. In acelaș timp el a reușit să convingă pe conducătorii Statului, ca să deà sumele necesare pentru construirea unui local propriu, demn de importanța și valoarea depozitelor ce avea sa conțină, ca și de înalta misiune științifică și socială ce trebuia să îndeplinească.

Timp de 23 de ani cât a condus el Arhivele Statului a domnit aci ordinea cea mai perfectă, supravegherea cea mai severă și o muncă rațională. Deși activitatea științifică a instituțiunii a fost în acest timp foarte redusă — nu s'au publicat nici măcar cataloagele prevăzute de regulament — totuși din punct de vedere administrativ este epoca cea mai strălucită din istoria Arhivelor Statului.

Odată cu înfăptuirea unității naționale, Dimitrie Onciul, în calitate de director general, a căutat să organizeze și arhivele din teritoriile alipite. Astfel s'au format direcțiuni regionale la Chișinău și la Cluj, și în acelaș timp comisiuni pentru arhive la Cluj, Chișinău și în Maramureș.

Totodată s'a pregătit un proiect de lege pentru organizarea tuturor arhivelor din ţară, însă n'a putut fi complet terminat.

Prin activitatea intensă ce a desfăşurat în serviciul Arhivelor Statului, Dimitrie Onciul şi-a câştigat merite nepieritoare pentru această instituţiune. In acelaş timp el a avut prilejul să cunoască mai de aproape imensul material documentar şi sigilografic ce se află în depozitele arhivelor şi să-l utilizeze într'o largă măsură pentru studiile sale istorice.

Dela 1913 Dimitrie Onciul a putut să se ocupe mai de aproape şi cu monumentele noastre istorice, căci în anul acesta a fost numit membru al Comisiunii Monumentelor Istorice, iar dela 1919 a devenit preşedintele acestei comisiuni. Conştiinciozitatea pe care a depus-o în toată activitatea sa i-a permis să aducă şi aci servicii foarte mari, iar studiile ce a întreprins asupra diferitelor monumente de veche artă românească i-au dat putinţa să-şi verifice şi completeze datele şi părerile despre anumite epoce din istoria noastră politică şi culturală. Pentru a-ne da seamă despre aceasta este destul să menţionăm studiile sale cu privire la Biserica Domnească din Curtea de Argeş, publicate în ultimele volume din Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice [1]).

In legătură cu monumentele de artă Dimitrie Onciul a studiat şi monetele şi stemele româneşti. Numismatica românească l-a interesat tot deauna, deoarece cercetările în domeniul acestei ştiinţe i-au dat preţioase informaţii pentru istoria noastră politică şi culturală. A posedat chiar o mică colecţie de monete vechi româneşti. Eraldica, la rândul ei, i-a fost necesară pentru cunoaşterea mai aprofundată a familiilor domneşti şi boiereşti, şi pentru stabilirea legăturilor de rudenie dintre ele.

Dar mai ales când s'a pus chestiunea formării unei steme noui pentru România întregită, Dimitrie Onciul s'a devotat cu toată dragostea acestei din urmă ştiinţe. El a fost sufletul comisiunii care a stabilit noua stemă a României; tot el a fost întemeietorul şi preşedintele Comisiunii Consultative Eraldice care s'a înfiinţat în 1922 pentru fixarea stemelor judeţelor, comunelor şi altor instituţiuni şi pentru controlul întrebuinţării armoariilor.

In mijlocul preocuparilor ce i-le cauzau lucrările acestei comisiuni şi descoperirile ultime din Biserica Domnească dela Curtea de Argeş, Dimitrie Onciul a fost surprins de boala care în ziua de 20 Martie 1923, ora 6 dimineaţa, a pus capăt vieţii sale de muncă încordată şi rodnică în folosul ştiinţei şi neamului nostru.

* * *

Demnă de menţionat este şi activitatea de aproape 20 de ani pe care a depus-o Dimitrie Onciul la Academia Română. Ales încă în 1889 ca membru corespondent al acestei înalte instituţiuni culturale, după propunerea lui Alex. Odobescu, şi recomandat în 1898 că membru activ de către D. Sturdza, n'a fost ales în această din urmă calitate decât abia în 1905 pe baza raportului elogios ce i-a făcut I. Kalinderu. Cu toate acestea par-

[1]) Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice IX (1916) p. 49 şi X-XVI (1917-1923) p. 101.

tea de muncă ce şi-a dat-o şi aci, atât ca membru în diferite „delegaţii“, cât şi prin comunicările ştiinţifice ce a făcut, i-au asigurat în curând un loc de frunte şi l-au indicat în 1920 pentru demnitatea de preşedinte al acestei savante societăţi.

De altfel în sânul Academiei şi-a expus el unele dintre cele mai importante cercetări istorice, cum sunt: Datele cronicilor moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun; Epocile istoriei române; Fazele desvoltării istorice a poporului şi Statului român. Iar când boala aducatoare de moarte i-a răpus trupu-i obosit, avea terminată o lucrare mai întinsă asupra relaţiilor dintre Români şi Unguri, ce urmà să fie publicată tot sub auspiciile acestei instituţiuni.

Dacă prin dispariţia lui Dimitrie Onciul, Academia Română, Universitatea, Arhivele Statului şi atâtea alte instituţiuni de cultură au pierdut pe unul dintre cei mai activi, şi mai devotaţi membri ai lor, ştiinţa noastră istorică a fost lipsită de unul dintre îndrumătorii ei cei mai de seamă, iar ţara de unul dintre fii ei cei mai buni şi mai distinşi.

CONST. MOISIL

SCRIERILE LUI D. ONCIUL

1. *Iuga Vodă. Domnul Moldovei*, în Convorbiri Literare XVIII 1884.
2. *Dragoş şi Bogdan, fondatorii Principatului Moldovei*, în Convorbiri Litarare XVIII 1884.
3. *Teoria lui Roesler*, în Convorbiri Literare XIX 1885.
4. *La chestiunea lui Iuga Vodă*, în Convorbiri Literare XX 1886.
5. *Zur rumänischen Streitfrage*, în Mittheilungen des Inutituts für oesterr. Geschichtsforschung 1887.
6. Zur Geschichte der Bukowina, în Program des K. K. Obergymnasiums în Czernowitz 1887.
7. *Recensiuni*, în Zeitschrift für die oesterr. Gymnasien 1887 şi 1889.
8. *Mănăstirile din Bucovina*, Bucăţi de lectură în Cartea de cetire pentru şcoalele din Bucovina (1089).
9. *Zur Geschichte der Rumänen in Marmorosch*, în Rumänische Revue 1890.
10. *Acte privitoare la instalarea episcopului Dosoftei în Cernăuţi la 30 Ianuarie 1782*, în Candela 1890.
11. *Radu-Negru şi originele Principatului Ţării-Româneşti*, în Convorbir Literare XXIV-XXVI 1891—1893.
12. *Zur Geschichte der Stadt Czernowitz* în Czernowitzer Zeitung 1893.
13. *Indreptări pentru ortografia română pentru şcoalele din Bucovina* Viena 1892.
14. *Document inedit dela Roman-Vodă 1392*, în Revista pentru istorie, ari heol, şi filol. 1894.
15. *Din predicile protopresbiterului Dimitrie Onciul*. Cernăuţi 1894.
16. *Poporaţiunea Ungariei şi Ardealului în 1720—1721*, în Convorbiri Literare XXXI 1897.
17. *Geschichte der Bukovina bis 1775*, în Die oesterr, ungar. Monarchie in Wort u. Bild, 1898.
18. *Originele Principatelor Române*, Bucureşti 1899.

19. *Istoria Românilor dela înfiinţarea Principatelor până la 1526*, curs stenografiat de H. Stahl. Bucureşti 1899.
20. *Papa Formosus în tradiţia noastră istorică*, în Omagiu lui Titu Maiorescu, Bucureşti 1900.
21. *Zece Maiu* (conferinţă) Bucureşti 1900.
22. *Un act românesc dela mama lui Mihai Viteazul*, în Convorbiri Literare XXXV 1901.
23. *Românii din Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor*, Bucureşti 1900.
24. *Titlul lui Mircea cel Bătrân şi posesinnile lui*, în Convorbiri Literare XXXVI-XXXVII 1902—1903.
25. *In chestiunea filiaţiunii lui Basarab cel tânăr*, în Convorbiri Literare XXXVII 1903.
26. *Din istoria Arhivelor Statului* în Prinos lui D. Sturdza, Bucureşti 1903.
27. *La ziua de 2 Iulie 1504—1904*, în Convorbiri Literare XXXVIII 1904.
28. *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul* (Două cuvântări comemorative), Bucureşti 1904.
29. *24 Ianuarie* (Conferinţă), Bucureşti 1905.
30. *Datele cronicilor moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în Analele Academiei Române XXVII 1905.
31. *Epocele istoriei române şi împărţirea ei.* Discurs de recepţiune în Academia Română (39) 1906.
32. *Alegerea regelui Carol I al României*, în Convorbiri Literare XL, 1906.
33. *Din istoria României*, Bucureşti 1906, ed. 2-a 1908.
34 *Tradiţia istorică în chestiunea originelor române*, în Analele Academiei Române XXIX, 1907.
35. *Raport asupra Schitului Goleşti de lângă Câmpulung*, în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice III, 1910.
36. *Răspuns la discursul de recepţiune al lui T. Stefanelli.* Discursuri de recepţiune la Acad. Rom. (39) 1911.
37. *Carol I întemeietorul*, în Bulet. Comis. Mon. Ist. VII 1914.
38. *Domnia Regelui Carol I* (Conferinţă) Fac. de filos. şi litere Bucureşti 1914.
39. *Raport înaintat Academiei Române cu privire la Biserica Domnească din Curtea de Argeş*, în Buletinul Comis. Mon. Inst. VIII 1915 (împreună cu I. Bogdan şi N. Iorga).
40. *Regina Elisabeta*, în Bulet. Comis. Mon. Ist. IX 1916.
41. *În chestiunea Bisericii Domneşti dela Curtea de Argeş*, Ibidem.
42. *Cuvânt de deschiderea cursului de Istoria Românilor în 26 Aprilie* 1918, Bucureşti 1918.
43. *Mircea cel Bătrân* (Cuvântare comemorativă la 500 ani dela moartea lui), Bucureşti 1918 (Ed. Academiei Române).
44. *Mihail Kogălniceanu* (Memoriu la centenarul naşterii lui) Bucureşti 1918.
45. *Ideea latinităţii şi a unităţii naţionale*, în Revista Istorică 1919.
46. *Fazele desvoltării istorice a poporului şi Statului român*, în Analele Acad. Rom. XXXIX (1920).
47. *Anul morţii marelui Basarab Voevod*, în Buletinul Comis. Monum. Ist. X — XVI (1923).

---

† ANDREI BÂRSEANU

In August 1922 s'a stins la Bucureşti fostul preşedinte al „Asociaţiunii transilvane" Andrei Bârseanu, în persoana căruia şcoala, literatura şi cultura naţională au pierdut pe unul dintre cei mai devotaţi propoveduitori ai adevarului şi ai frumosului.

Născut la 17 Octomvrie 1858, dintr'o familie de preot, în Dârstele Braşovului, Andrei Bârseanu a urmat studiile secundare la liceul ortodox român întemeiat de Ion Popasu, iar pe cele superioare la facultatea de filosofie din Viena şi München. După terminarea studiilor universitare a intrat în serviciul şcoalelor române din Braşov. Prin cunoştinţele sale vaste, prin talentul său de scriitor în proză şi poezie, prin tactul său pedagogic deosebit de fin, dar mai ales prin blândeţa şi bunătatea sa părintească, profesorul Bârseanu s'a ştiut apropia de sufletul elevilor săi, ca puţin alţii. Prin lecţiile sale de literatură română, de istorie şi geografie a reuşit să trezească, decenii de-arândul, nu numai interesul ci şi entusiasmul tinerelor generaţii pentru comorile literaturii şi istoriei române, ca şi pentru frumuseţile pământului strămoşesc. El a înţeles, că adevărata chemare a unui profesor nu este să încarce mintea elevilor cu o cantitate prea mare de cunoştinţe seci şi obositoare, ci să culeagă cu iscusinţă de pe câmpul nesfârşit al ştiinţei numai ceeace este necesar şi folositor tineretului, fiind în acelaşi timp în concordanţă şi cu scopurile religioase, morale şi naţionale-patriotice, pe cari şcoalele noastre le-au urmărit cu nepregetată stăruinţă în trecut şi vor fi datoare să le urmărească şi în viitor.

Cu această metodă a reuşit Bârseanu să fie un educator iscusit, al cărui nume va împodobi totdeauna cu cinste strălucitul pomelnic al profesorilor braşoveni, alaturi de atâţia vrednici tovarăşi de muncă şi ideal cum au fost Gavril Munteanu, Ştefan Iosif, Dr. Ioan Meşota, I. A. Lăpedatu, Virgil Oniţiu, Dr. Alexandru Bogdan, Titu Liviu Blaga, Vasile Micula ş. a.

Literatura română avea în persoana profesorului Andrei Bârseanu un suflet înţelegător al îmbelşugatelor şi feluritelor ei comori, precum şi un entusiast cultivator al ei. Versurile săltăreţe şi armonioase, prin cari Bârseanu a reuşit adeseori să exprime simţiri, cari vibrau puternic în sufletu neamului, vor trăi în amintirea contimporanilor ca nişte accente prelungite din epoca de regalitate poetică a lui Vasile Alexandri, iar publicaţiunile sale de interes didactic şi folkloristic vor vesti posterităţii numele acestui „dascăl şi fecior de popă", care s'a silit în toate împrejurările să-şi îndeplinească datoria de a împărtăşi tineretului şi poporului cât mai multă lumină.

A îmbogăţit literatura didactică reeditând şi complectând *„Geografia şi istoria evului vechiu, mediu şi modern“* de Dr. I. G. Meşotă (Bucureşti, 1879—80), prelucrând în colaborare cu Dionisie Făgărăşanu — după D Laky — *„Geografia pentru şcoalele medii“* şi publicând în Anuarul XXII al liceului din Braşov (1886) *„Câteva observări cu privire la propunerea studiului istoriei“*. In acelaş *Anuar* a publicat şi cuvântările comemorative rostite asupra lui *Vasile Alexandri* (XXVII) şi *Ioan Lăpedatu* (XXXIV). Impreună cu profesorul Ioan Popea a redactat revista *„Şcoala şi familia“* pentru părinţi şi învăţători. Când s'au împlinit 25 de ani dela moartea lui Şaguna, a publicat cuvântarea comemorativă intitulată *„Invăţăminte din viaţa Mitropolitului Andrei Şaguna“* (Braşov 1898).

Dintre publicaţiunile sale de interes folkloristic s'au bucurat de o largă răspândire *„Doine şi strigături din Ardeal“*, la care a colaborat cu Dr. I. Urban Iarnic, precum şi *„Cincizeci de colinde adunate de şcolari dela şcoalele medii române din Braşov“*.

Cea mai importantă scriere a lui Andreiu Bârseanu este însă voluminoasa monografie intitulată *„Istoria şcoalelor centrale române gr. or. din Braşov“*, publicată la 1902 şi premiată de *Academia Română*.

In această vastă monografie istorică a înfăţişat desvoltarea şcoalelor româneşti braşovene din cele mai modeste şi depărtate începuturi, pe cari le poate indica informaţia istorică: *dela 1495 şi până la 1900*, când s'a serbat jubileul semicentenar al liceului, descriind în mod amănunţit stăruinţele entusiaste ale protopopului Ioan Popescu, sfaturile înţelepte ale lui Şaguna şi laudabilele sacrificii ale tuturor celor ce au contribuit cu obolul lor la clădirea şi susţinerea acestui liceu, devenit cea mai aleasă podoabă a învăţământului secundar din Ardeal, astfel încât Şaguna era în drept să spună că *am sporit cu sărăcia noastră către îmbogăţire intelectuală.*

Monografia e închinată „memoriei întemeietorilor şi sprijinitorilor răposaţi ai şcoalelor noastre“. Sentimentul de recunoştinţă pentru sacrificiile lor rodnice îl exprimă Bârseanu la începutul cărţii în câteva versuri de factură clasică, mărturisind:

„Tainici fiori ne străbat, spre voi când privim cu uimire,
Vrednici bătrâni, ce în piept dorul de neam aţi purtat!
Tinere buze rostesc cu evlavie numele vostru
Şi-astfel rosti-l-vor în veci, graiu românesc cât va fi
Când rugăciuni pentru voi deci s'amestecă'n nori de tămâie,
Semn de-admirare primiţi micul acesta prinos!“.

După apariţia acestei scrieri, începu a se îndrepta spre Andrei Bârseanu atenţiunea tuturor Românilor ardeleni, doritori să vadă la conducerea „Asociaţiunii“ o personalitate culturală atât de însemnată, un *om* a cărui valoare necontestată putea să covârşească orice alte ambiţiuni personale.

Astfel adunarea generală, ţinută la Sibiu în August 1905, cu prilejul inaugurării muzeului etnografic, îl alese cu mare însufleţire *vicepreşedinte al Asociaţiunii*, iar adunarea jubilară din Blaj (1911) l-a ales *preşedinte.* Faptul acesta l-a îndemnat pe Bârseanu să părăsească Braşovul, mutându-se la Sibiu, spre a-şi putea închina restul vieţii ca o jertfă curată pe

altarul acestui așezământ cultural, socotit cu drept cuvânt ca *expresiunea unității și solidarității naționale pentru toți Românii ardeleni.*

Cu modestia atât de caracteristică firii sale spunea Bârseanu în adunarea generală dela Brașov (1906) că *„nu fără sfială"* s'a hotărât a păși la conducerea „Asociațiunii" în locul pe care îl ilustraseră odinioară bărbați de valoarea marelui Andrei Șaguna, a eruditului Timotei Cipariu și a neobositului Gheorghe Barițiu.

Trebue să constatăm însă, că el aducea la cârma acestui așezământ însușiri sufletești asemănătoare cu ale acestor nemuritori ai națiunii române: aceeaș dragoste nețărmurită pentru limba. istoria și cultura românească, aceeaș însuflețire nestinsă pentru scopurile „Asociațiuni", aceeași hotărâre nestrămutată de a munci pentru progresul ei.

Astfel președinția lui Andrei Bârseanu a fost una din cele mai rodnice și mai binecuvântate în cursul celor 60 de ani de existență a „Asociațiunii" cu toate c1 valurile vremii, în deosebi în cursul războiului mondial porniseră a izbi și în această cetățue culturală.

Ca membru al *Academiei Române* (ales în locul lui *Iosif Vulcan*. Andrei Bârseanu era prețuit de toți colegii săi pentru firea sa blândă și delicată, ca și pentru neîntrerupta silință de a nu supăra pe nimeni. *Ne minem laedere* era principiul conducător al vieții și activității sale publice.

După 1918 națiunea și patria română l-a distins c1 înalte posturi de încredere, alegându-l vice-președinte al *marelui sfat național* din Sibiu 1919), senator la Alba Iulia și încredințându-i postul de director regional al învățământului secundar în circumscripția Sibiului. Toate aceste îndatoriri le-a împlinit cu pricepere, cu entusiasm și devotament.

Intru amintirea lui Andrei Bârseanu s'a înființat o fundațiune, la care „Asociațiunea" a contribuit cu 10.000 Lei, banca „Albina" cu 10.000 Lei, iar văduva răposatului cu 50.000 Lei.

I. L.

ADDENDA-CORRIGENDA.

Pag. 106 r. 7 nota 1, *quandum* să se cetească *quando*.
» 188 r. 11 de jos, *numele* să se cetească *nuele*.
» 203 r. 9 de sus, *Canda* (= azi o mahala a orașului Kézdivașarhey).
» 245 r. 17 și 19 de sus, *Siebenbiirgen* (cu 2 i) să se cetească *Siebenbürgen*.
Pag. 245 r. 5 de jos, *Humideștilor* să se cetească *Huniadeștilor*.
» 254 r. 6 de jos, *saqi* să se ceteașcă *sași*.
» 254 r. 4 de jos, *Bichigiŭ* să se cetească *Bichigiu*.
» 254 r. 4 de jos, *Aiikkös* să se cetească *Bükkös*.
» 254 r. 4 n. 3 de jos, nota *100* dela p. *XI*, să se cetească nota *106* dela p. *CXI*.
Pag. 259 r. 5 de jos, *constată* să se cetească *constatà*.
» 254 r. 4 de jos, adauge: Nimigea cu *megye*
» 254 r. 1 de jos, adauge: < săs. Felden, *Feldraf*, *Feldorf*.
» 255 r. 2 de sus, adauge: < ung. Makod, *săs. Mâkndraf*, *Makendorf*

P. 359, r. 16 de sus: *naterspan* din poema lui Sachsenheim trebuie privit ca o „etimologie populară" germană din ung. *nádorispan*, „comes palatinus" (sc. Hungariae). — V. B

P. ca „Vlahia dinspre Rusia", simetric cu „Vlahia dinspre Ungaria" în sensul unei determinări geografice, iar nu al unei dependențe politice sau canonice (Onciul, în „Conv. Lit.", XXXV, p 1019, trebuie înțeles și numele Moldovei, din aceiași corespondență patriarhală: Ῥωσ-[σ]οβλαχία (pe lângă Μαυροβλαχία, pentru care cf. *Cara-Bogdan*, față cu *Cara-Iflac*).

O CONJECTURA

D. Virgil Drăghiceanu publică, în minunatul volum asupra Biserici Domnești de la Curtea-de-Argeș (p. 32), epitaful grecesc al unui anume „Guliekos Midipalițas".

Lectura a părut, cu drept cuvânt, inadmisibilă d-lui N. Iorga *(Rev Ist., XI*, 195).

Dacă am ceti: Gulie[lmos] Kosmidi Palițas?

V. Bogrea

D-l V. Motogna îmi atrage atenția că Ioan Cheh n'a fost decât sol, iar zălogirea bunurilor îl privià pe Zapolya. De altă parte din alte documente am găsit că *Chegetelke* nu poate fi *Telciul*. In urmare alineatul întâiu de pe p. 254 se va considerà omis. *Lușca* (p. 257-8) s'ar puteà interpretà, dar cu mai puțină probilitate, și ca rezultat din numele plantei *lușcă* (< *bălușcă* < *băl.* Dicț. Acad. I 470).

N. D.

TABLA NUMELOR

B

C

N

S

Ş

Ț

U

W

X

Z